ДА ПОПИТАМЕ ВЛАДКО МУРДАРОВ!

Текстове, посветени на 75-годишнината
на езиковеда и преводача
проф. д.ф.н. Владко Мурдаров

Издателство на БАН
„Проф. Марин Дринов”

Да попитаме Владко Мурдаров!

Текстове, посветени на 75-годишнината
на езиковеда и преводача
проф. д.ф.н. Владко Мурдаров

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE
PROF. LYUBOMIR ANDREYCHIN

Let's Ask Vladko Murdarov!

A Collection of Papers Dedicated to the 75th Anniversary of the Linguist and Translator Prof. D.Sc. Vladko Murdarov

Compiler and Editor-in-Chief
Tatyana Aleksandrova

Sofia • 2023

Prof. Marin Drinov Publishing House
of Bulgarian Academy of Sciences

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
„ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

Да попитаме Владко Мурдаров!

Текстове, посветени на 75-годишнината на езиковеда и преводача проф. д.ф.н. Владко Мурдаров

Съставител и отговорен редактор
Татяна Александрова

София • 2023

Издателство на БАН
„Проф. Марин Дринов“

Редакционна колегия:

Татяна Александрова
Руска Станчева
Милен Томов
Илияна Кунева
Жанета Златева
Лора Желева
Малина Стойчева
Александър Георгиев

Рецензенти:

проф. д.ф.н. Анисава Милтенова
проф. д-р Мария Китанова

© Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, 2023
© Българска академия на науките, 2023
© Деян Петров, художник на корицата
© Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“
e-ISBN 978-619-245-343-5 (PDF)

Съдържание

Предговор 15
Проф. д.ф.н. Владко Мурдаров на 75 години. Опит за творчески портрет 17
Публикации на проф. д.ф.н. Владко Данаилов Мурдаров 23

ПРИЯТЕЛИТЕ

Мариана Хил. Пазителят на езика в храма на недопросветените 41
Георги Лозанов. Професорът те следи от екрана 42
Юрий Дачев. Просвещение и просветление 45
Възкресия Вихърова. Интелектуалната машина за преводи Владко Мурдаров 47
Богдана Костуркова. Владко Мурдаров – гид в нови пространства 50
Лилия Абаджиева. За изкуството на превода 53
Антон Угринов. С думите на преводача 57
Георги Любенов. Феноменът на госта 59
Владимир Игнатовски. Обади се на Владко… 61
Крис Шарков. Арбитър в споровете 63
Атанас Атанасов. Думи за благодарност 65
Снежина Русинова-Здравкова. За Владко с обич! 67
Ангел Маринов. Приготвяй документите! 68
Георги Даскалов. Професорът сам си определя дневния ред 71
Весела Смилец. С благодарност към учителя 73
Калина Викторова. За Владко Мурдаров с усмивка 75
Нина Маринова. Alles Gute zum Geburtstag, Okdalv! 78
Васил Райнов. Проф. Владко Мурдаров – на 75 години. *Похвално слово*, или *Laudatio* 80
Виктор Лилов, Йордан Йорданов. За нашия автор проф. Владко Мурдаров 82
Александер Зицман. Малки литератури? 84

КОЛЕГИТЕ

Съвременен български език

Правопис и правоговор

Милен Томов. Езиковите „съветници“ в българската езиковедска литература ……..… 93

Мариана Георгиева. Синтактичният правописен принцип в българския език ……..……..….. 103

Руска Станчева. За слято и разделно писаните лексикални единици от типа *офис сграда* и *офиссграда* ……...…… 111

Йорданка Трифонова. За отклоненията от графичната норма в художествения текст ……... 123

Татяна Александрова. За кодификацията на правоговорните норми ……..…….. 134

Илияна Кунева, Жанета Златева. Място на ударението във формите на едносрични съществителни от мъжки род …….. 155

Лора Желева. Проблемни случаи при установяването на броя и силата на ударенията в думите, образувани с представки …… 162

Мария Попова. Рецензия за труда на проф. д.ф.н. Владко Мурдаров „Разни нови езикови съвети“ ……..… 171

Граматика, словообразуване, семантика

Красимира Алексова. Неопределителни местоимения ли са композитумите от типовете *кой ще да е* и *който ще да е*…… 175

Юлия Балтова. Разграничаването на словообразувателния от морфемния анализ – ключов въпрос в словообразуването ……. 188

Николай Паскалев. Двойните и множествените умалителни в българския език ……..……..... 197

Малина Стойчева. Начини за граматично адаптиране на най-новите чужди думи в българския език (върху материал от медийни текстове) ……..…….....…….. 207

Катя Чаралозова. Система на българските собствени лични имена (семантико-прагматично изследване) ……....……..... 215

Надежда Данчева. Поглед върху българския ономастикон с лексикален компонент *влад* ……..……. 226

Анна Чолева-Димитрова. Прякорите в онлайн пространството (или за творчество на спортните фенове) ……...……. 238

Мая Влахова-Ангелова. Естетиката на хибридността и съвременните лични имена, или за блендинга като словообразувателен начин в българската антропонимия …… 249

Христина Кукова. Стимул-ориентирани сетивни глаголи – своеобразие и разнообразие …….....……. 259

Лексикология, терминология, лексикография

Диана Благоева. Проблеми на лексикографското представяне на неологична лексика в общи двуезични речници ...……..…….. 273

Йовка Тишева. Отново за паразитите в речта ни …….....…… 282

Андреана Ефтимова. Езикът на пандемията в българските лингвистични изследвания …….....……. 290

Андрея Раду-Беженару. Оказионализмите в българския и румънския медиен дискурс …….....……... 306

Екатерина Петкова. Термини от природните науки с външна форма, получена чрез трета степен на терминологизация ..……..… 315

Езикът на превода

Димитър Веселинов. Мистерията около един традуктологичен еквивалент …….....……. 325

Людмила Илиева. Някои наблюдения върху превода на парагвайска литература на български …….....……. 329

Malina Ivanova-Stankova. Traduction et signification (Quelques observations) / *Малина Станкова.* Превод и значение (няколко бележки) …...……. 338

История на езика и на езикознанието

История на българския книжовен език

Елка Мирчева. От средновековните славянски текстове до съвременния български език (наименованията на везни) ….…….. 347

Георги Митринов, Светлана Мухова. Надписите на камбани от църквите в гр. Копривщица …….……..…….....…….. 356

Калина Викторова. Аналитизмът на новобългарския език, отразен в синтактичната структура …….....……. 368

Сия Колковска. Приносът на Захари Футеков за българската двуезична лексикография ……..……....…….. 380

Кина Вачкова. Към въпроса за езиково-правописната практика на „Цариградски вестник“ (Върху материал от преводните образци за писма на Ирина Екзарх) ….……...…….. 389

Диана Иванова. „Съсъ искренно сърце и съ душевна почесть, вашъ Н.Н.“, или за речевия етикет в „Краткій най-новій писмовникъ“ (1856) от Георги Икономов ……...……..…….. 401

Надка Николова. Колективният правописен проект на свищовските учители от 1875 г. ……....…….. 410

Лучия Антонова-Василева. Учебната книжнина на банатските българи – вековна традиция и съвременни проблеми ....…….. 421

Емилия Пернишка. Отново за езика като културен код на народа и времето …….……....…….. 434

Симеон Стефанов. Щъркел шарен, дългокрак ……...…....…….. 441

История на българското езикознание

Стоян Буров. Нови щрихи към портрета и творчеството на българския учен д-р Манол Иванов (1867–1906) ……....…….. 447

Ангел Г. Ангелов. Българските ученици на Ватрослав Ягич – щрихи към темата ….……....…… 464

Table of Contents

Preface 15
Prof. Vladko Murdarov Turns 75 (An Attempt at a Portrait) 17
Publications of Prof. D.Sc. Vladko Danailov Murdarov 23

FRIENDS

Marianna Hill. The Guardian of Language in the Temple of Underenlightened 41
Georgi Lozanov. The Professor Is Watching You from the Screen 42
Yuriy Dachev. Enlightenment and Epiphany..... 45
Vazkresia Viharova. Vladko Murdarov, the Intelligent Translation Machine 47
Bogdana Kosturkova. Vladko Murdarov – A Guide to New Areas 50
Lilia Abadzhieva. On the Art of Translation 53
Anton Ugrinov. In the Translator's Words 57
Georgi Lyubenov. The Guest Phenomenon 59
Vladimir Ignatovski. Better Call Vladko … 61
Kris Sharkov. An Arbiter in Disputes 63
Atanas Atanasov. Words of Gratitude 65
Snéjina Roussinova-Zdravkova. For Vladko with Love! 67
Angel Marinov. Prepare Your Documents! 68
Georgi Daskalov. The Professor Sets His Own Agenda 71
Vesela Smilets. To My Teacher, with Gratitude 73
Kalina Viktorova. For Vladko Murdarov with a Smile 75
Nina Marinova. Happy Birthday, Okdalv! 78
Vasil Raynov. Prof. Vladko Murdarov – Turns 75. A Word of Praise or *Laudatio* 80
Victor Lilov, Yordan Yordanov. For Our Author Prof. Vladko Murdarov 82
Alexander Sitzmann. Small Literatures? 84

COLLEAGUES

Contemporary Bulgarian Language

Spelling and Pronunciation

Milen Tomov. Language Advisors in Bulgarian Linguistic Literature ……..... 93

Mariana Georgieva. The Syntactic Principle in Bulgarian Orthography …… 103

Ruska Stancheva. On the Closed or Open Spelling of Compounds of the Type *офис сграда* / *офиссграда* ……... 111

Yordanka Trifonova. On Deviations from the Writing Rules in Literary Texts …….. 123

Tatyana Aleksandrova. On the Codification of Standard Spoken Bulgarian ……...…….. 134

Iliyana Kuneva, Zhaneta Zlateva. Stress Position in the Forms of Monosyllabic Masculine Nouns ……...…….. 155

Lora Zheleva. Problematic Cases in Defining the Number and Strength of the Stresses in Prefixed Words ……..……...……. 162

Maria Popova. Review of *New Miscellaneous Language Tips* by Prof. D.Sc. Vladko Murdarov …….…… 171

Grammar, Word Formation, Semantics

Krasimira Aleksova. Are Bulgarian Composita of the Types *кой ще да е* and *който ще да е* Indefinite Pronouns ..……... 175

Yuliya Baltova. Distinguishing Word Formation from Morphemic Analysis – a Key Issue in Word Formation ..……... 188

Nikolay Paskalev. Double and Multiple Diminutives in Bulgarian …… 197

Malina Stoycheva. Grammatical Adaptation of the Latest Foreign Words in the Bulgarian Language (Based on Material from Media Texts) …. 207

Katya Charalozova. The System of Bulgarian First Names (Semantics and Pragmatics) ……... 215

Nadezhda Dancheva. A Look at the Bulgarian Onomasticon with a Lexical Component *VLAD* ……... 226

Anna Choleva-Dimitrova. Nicknames in the Online Space (or on Sports Fans' Creativity) …….…….. 238

Maya Vlahova-Angelova. Esthetics of Hybridity and Contemporary Forenames or on Blending as a Word Formation Device in Bulgarian Anthroponymy 249

Hristina Kukova. Stimulus-oriented Sensory Verbs – Uniqueness and Variety 259

Lexicology, Terminology, Lexicography

Diana Blagoeva. Approaches to the Representation of Neologisms in General Bilingual Dictionaries 273

Yovka Tisheva. Parasite Words in Spoken Bulgarian: Revisited 282

Andreana Eftimova. The Language of the Pandemic in Linguistic Studies: A Bulgarian Perspective and Cross-linguistic Parallels 290

Andreea Radu-Bejenaru. Some Nonce Words in Bulgarian and Romanian Media Discourse 306

Ekaterina Petkova. On the Motivation for the Inclusion of Criteria and Constants to the Theoretical Categories of Terminology 315

The Language of Translation

Dimitar Vesselinov. The Mystery Surrounding a Translation Equivalent 325

Lyudmila Ilieva. Some Observations on the Translation of Paraguayan Literature into Bulgarian 329

Malina Ivanova-Stankova. Translation and Meaning (A Couple of Notes) 338

History of Language and Linguistics

History of Literary Bulgarian

Elka Mircheva. From Medieval Slavic Manuscripts to Modern Bulgarian (the Names for Scales) 347

Georgi Mitrinov, Svetlana Muhova. The Inscriptions on Bells in the Churches in the Town of Koprivshitsa 356

Kalina Viktorova. Analiticity in the Syntactic Structure of Modern Bulgarian 368

Sia Kolkovska. Zahari Futekov's Contribution to Bulgarian Bilingual Lexicography 380

Kina Vachkova. To the Question of the Language and Spelling in *Tsarigradski Vestnik* (On Material from Irina Exarch's Translated Letter Samples) ……..……..... 389

Diana Ivanova. "With Sincere Affection and Heartfelt Respect, Yours, N. N." or on the Speech Etiquette in the *Latest Concise Letter-writing Handbook* (1856) by Georgi Ikonomov ……..…..... 401

Nadka Nikolova. The Collective Spelling Project of the Svishtov Teachers from 1875 ……..……..... 410

Luchia Antonova-Vasileva. The Educational Literature of Banat Bulgarians – Its Centuries-old Tradition and Contemporary Problems ……..….. 421

Emilia Pernishka. Language as a Cultural Code of the People and the Time: Revisited ……..…….…..... 434

Simeon Stefanov. Stripey Stork, Long-legged Stork ……..…..... 441

History of Bulgarian Linguistics

Stoyan Burov. New Touches to the Portrait and Work of the Bulgarian Scholar Manol Ivanov (1867–1906) ……..... 447

Angel G. Angelov. Bulgarian Students of Vatroslav Jagić: Touches to the Topic ……..……..... 464

ПРЕДГОВОР / PREFACE

През 2023 година проф. д.ф.н. Владко Мурдаров отбеляза своя 75-годишен юбилей. Той е сред най-изтъкнатите съвременни български езиковеди със значим принос в области като история на книжовния език и на науката за него, граматика, словообразуване, езикова култура, правопис и правоговор, кодификация на книжовните норми, езиково консултиране. В чест на нашия уважаван колега Институтът за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при Българската академия на науките, където е протекъл неговият творчески път, подготви настоящия юбилеен сборник.

Тематиката на сборника е широка и се определя от научните и творческите интереси на проф. В. Мурдаров. В сборника са обособени две основни части: „Приятелите“ и „Колегите“. Първата част съдържа кратки текстове от представители на театралните и преподавателските среди у нас. В тях те споделят впечатления от общуването си с проф. В. Мурдаров по различни професионални и творчески поводи. Втората част съдържа 35 научни статии и една рецензия, разпределени в няколко тематични блока: *Езикова култура, правопис и правоговор; Граматика, словообразуване, семантика; Лексикология, терминология, лексикография; Езикът на превода; История на българския книжовен език* и *История на българското езикознание.*

Юбилейният сборник, посветен на проф. д.ф.н. Владко Мурдаров, е знак за приемственост в науката и израз на уважение към творческото дело на един учен, който има значителни заслуги за популяризиране на постиженията на академичното езикознание сред широката общественост, един от най-добрите анализатори на актуалната езикова ситуация и неуморен радетел за правилна и изискана българска реч.

.

От отговорния редактор

ПРОФЕСОР ВЛАДКО МУРДАРОВ НА 75 ГОДИНИ
Опит за творчески портрет

Prof. Vladko Murdarov Turns 75 (An Attempt at a Portrait)

Проф. д.ф.н. Владко Мурдаров е сред най-изтъкнатите съвременни български езиковеди със значим принос в области като история на книжовния език и на науката за него, граматика, словообразуване, езикова култура, правопис и правоговор, кодификация на книжовните норми. Той е автор на над 690 научни и научнопопулярни публикации, сред които 20 самостоятелни книги и 21 труда в съавторство.

Проф. Мурдаров е най-разпознаваемото лице на учен езиковед у нас; той има значителни заслуги за популяризиране на постиженията на академичното езикознание и с безспорния си авторитет и професионализъм допринася за поддържане на интереса на широката общественост към езиковата проблематика.

Неговата богатата и разностранна научна, популяризаторска, преводаческа, творческа, консултантска и преподавателска дейност е добре позната както на научната общност, така и на широката общественост. Безспорен е приносът му както за изследване на редица проблеми от областта на българското и славянското езикознание, историята на новобългарския книжовен език, съвременната езикова норма и кодификация, така и за обогатяване и модернизиране на българската култура в качеството му на преводач, редактор и съставител на сборници с преводна художествена литература и драматургия. Той е уважаван представител на онази категория учени, които са обърнали своето творчество към младите, към любознателните и активните българи. Професионализмът му, формиран с много труд и самодисциплина, буди респект у всеки, който го познава. В негово лице откриваме рядко срещаното и много ценно съчетание между научно амплоа, реторичен талант и преводачески ентусиазъм. Проф. Мурдаров не е преставал да работи с нестихваща енергия, любопитството, ангажираност и отговорната позиция. Доказателство за това е фактът, че от 2010 г., когато Народната библиотека „Св. Кирил и Методий“ издава неговата „Био-библиография“, включваща 740 библиографски единици, досега проф. Мурдаров издава още 6 индивидуални труда, 6 труда в съавторство, 10 научни статии и студии, 92 научнопопулярни материала, общо 200 преведени романи, сборници и пиеси. Той има над 1000 радио- и телевизионни предавания, над 150

участия в предавания по въпросите на българския език, излъчени по различни телевизии и радиостанции.

Твърде ограничено би било това впечатляващото количество текстове да се разглежда просто като проява на работохолизъм. Тяхната стойност може да се оцени само през призмата на педантичната последователност на автора да продължи да работи във всички избрани направления. Преди всичко ще отбележим, че проф. Мурдаров продължава изследователската си дейност в областта на историята на българското и на славянското езикознание. Тук спадат публикации като „Bulgarische +Studenten an der Wiener Universität in der Zwischenkriegszeit“; „Княз Николай С. Трубецкой в България“; „Българските студенти на Н. С. Трубецкой във Виена“; „Руски езиковедски българистични изследвания в българския печат в края на XIX век“; „Георги Бенев – първият български филолог от Виенския университет“ и др. Приносите му в тази област са ценени не само у нас, но и в онези европейски страни, в които има богата славистична традиция.

Задълбочените познания в областта на славянското езикознание и историята на езиковедската мисъл позволяват на автора да формира специфична, но много интересна гледна точка към проблемите, свързани с историята на новобългарския книжовен език. Към тази тематична област се числят изследванията „Възраждането на българите в „История на славянската филология“ от В. Ягич; „За националното своеобразие на езика ни“; „Формиране на правоговорната норма на новобългарския книжовен език“ и др. Процесите на формиране и стабилизиране на книжовния ни език се разглеждат през призмата на цялостния филологически и културен контекст на епохата, при това в европейски мащаб. Подобен подход придава пълнота и обективност на анализите по отношение на генезиса на нормите в съвременния български книжовен език, а също така и на лингвистичните идеи и направления в българската наука.

Чрез активната си дейност в редица славистични центрове в Европа той допринася за развитието на културните връзки и за популяризирането на българската култура в чужбина. Той е бил член на две от редовните комисии към Международния комитет на славистите и на Изследователския кръг за изследване на културните връзки към Института за Източна Европа в Мюнхен; член е на Европейския преводачески колегиум.

Специалист по проблемите на книжовната норма, проф. Мурдаров активно участва в нейното проучване и кодификация в качеството си на автор в уводната и в словниковата част във всички академични правописни речници, последният от които е „Официален правописен речник на българския език“, на който е и отговорен редактор. Той внимателно и системно следи процесите, протичащи в езика ни във връзка с промените от последните двайсетина години, и въз основа на богат материал и точен анализ извежда тенденциите в неговото развитие и дава препоръки по редица казуси, свър-

зани с фонетичното и граматичното адаптиране на чужди думи, с транскрипцията на имена, с книжовния изговор. Различни проблеми, свързани с нормата и кодификацията на българския книжовен език, се разглеждат в статиите: „За правописа на новите сложни думи и съставни наименования“; „Граматически колебания при новозаетите чужди думи“; „Начини на транскрибиране на чужди географски имена (според имената на австрийските федерални провинции)“ и др.

Проф. Мурдаров е учен с безспорен авторитет в областите, в които работи. Но надали има друг езиковед, който е толкова популярен сред обществеността заради изключителната му ангажираност с проблемите на езиковата култура. И не защото го канят да пише и говори навсякъде, а заради ентусиазма, с който подхожда, заради перфекционизма и отговорността да идентифицира точно проблемите на езика и да търси най-адекватните решения. Неговата популярност се дължи на плодотворното съчетание между прецизността на изследователя и таланта да обясни на аудиторията и най-сложните езикови казуси. Това е човекът „Езикови справки“, който винаги дава компетентен отговор, поднесен достъпно и интересно, и е готов да интерпретира проблема по оригинален начин.

Спокойно можем да наречем Владко Мурдаров властелинът на езиковата бележка. При него този жанр се отличава с елегантна простота, убедителен коментар, категоричност и яснотата на оценката, умела реторичност и не на последно място блестящи попадения в заглавията, точна аргументация и изтънчено чувство за хумор. Именно тук авторът разгръща таланта си да интригува аудиторията, съчетавайки задълбочеността на историка и опита на практика.

Проф. Мурдаров си остава един от най-добрите анализатори на актуални езикови проблеми. Освен чрез езикови бележки в специализираните научни издания, той коментира актуални езикови проблеми и чрез множество популярни материали, тематични интервюта и участия в дискусии в редица печатни и електронни медии. Неговите коментари оказват силно влияние върху общественото мнение и изграждането на отношението на младите хора към езика. С простотата и убедителността си той е един прекрасен и много забавен медиатор в усвояването на книжовната норма. В това отношение особено ползотворни са предаванията „Език мой“ по БНТ, „Родна реч“ по БНР (Програма „Хоризонт“) и „Аз уча български“ по (БНТ САТ) БНТ СВЯТ, участията му в предавания по въпросите на българския език, излъчвани почти по всички електронни медии. Неговите аналитични материали имат висока образователна стойност, защото поддържат интереса – нещо, което липсва на днешното образование.

Академичният престиж на проф. Мурдаров проличава и в неговата редакторска, рецензентска и съставителска дейност. Като редактор и съставител на сборниците „Из историята на руската езиковедска българистика“ (2008) (за-

едно с Е. Дьомина); „С любов и грижа за езика“ (2009); „С почит към строителя и ревнителя на родния език“ (2010); „От любословие към езикознание“ (2011) той допринася за компетентното и убедително представяне на тези трудове пред научната общност. В това отношение особено интересни са предговорите, които пише и които със сигурност стоят далеч от скуката на рутинното занимание. Те не само въплъщават аналитичността и умението на автора си да презентира проблематика, но често в тях можем да открием и интересни анализи, достойни за самостоятелна публикация. Някои от сборниците с трудове на учени от Института за български език се издават благодарение на личните усилия на проф. Мурдаров, при това без да се парадира с този факт.

От 2004 г. до 2016 г. той е главен редактор на сп. „Български език“ – орган на Института за български език при БАН и едно от най-авторитетните езиковедски издания у нас. В резултат на неговата инициативност то излиза редовно дори в условията на финансов недостиг. Нещо повече – обогати се с Приложение, което дава възможност за публикуване на по-големи текстове и тематични сборници с трудове на учени от Института. Благодарение на ерудицията на главния редактор, както и на високите научни критерии и прецизност в подбора на материалите научната общност разполага с качествени езиковедски текстове на едни от най-добрите специалисти. Той въведе тематичния критерий при съставянето на отделните броеве, с което допринесе за хомогенността на изданието и за увеличаване на читателския интерес към него.

Утвърден експерт и уважаван колега, проф. Мурдаров допринася за научното израстване на много млади учени в качеството си на научен ръководител, рецензент и консултант на техните изследвания. Той винаги е добронамерен и подкрепя младите изследователи както в конкретната им научна работа, така и в академичното им израстване. Ценното на неговия опит е и това, че е споделен с другите.

Проф. Мурдаров има големи заслуги за запознаването на културната ни общественост с творчеството на едни от най-интересните съвременни и класически немскоезични автори. Той е един от най-добрите преводачи у нас на немскоезична художествена литература и театрални пиеси. С преводите и с поставянето на театралната сцена на преведените пиеси той има ярко присъствие в културния живот, като допринася за съвременното звучене на българската култура и за развитието на театралното изкуство у нас. Превеждайки на български немскоезични текстове, той всъщност „превежда“ с финес и внимание нас, читателите, през магическия свят на техния език до естетиката и интелектуалните им нагласи. Редактира езиковедска, философска и театроведска литература. Безспорен е и приносът му и за развитието на театралното изкуство у нас – театрални пиеси на автори като Л. Берфус, Е. Йелинек, А. Шницлер, П. Хандке, Т. Бернхард и др. се играят в

редица български театри благодарение на преводите им на български, направени от В. Мурдаров. Той не само превежда, но и представя пред обществеността преведените текстове и по един естествен и интелигентен начин успява да приобщи бъдещите им читатели към тяхната естетика. Специалистите са категорични: неговите преводи са толкова добри, че представляват своеобразно сътворчество. Преводите на немскоезична художествена литература са безценен дар за българската култура и принос за нейното съвременно звучене.

Владко Мурдаров е носител на редица престижни награди. Той е удостоен от Президента на Република Австрия с Почетния кръст за наука и изкуство през 2001 г.

Носител е на Голямата национална награда „Христо Г. Данов“ за цялостен принос към българската книжовност от 2004 г.

Удостоен е от Президента на Република Австрия с Големия почетен знак за заслуги към Република Австрия за своята преводаческа дейност през 2013 г.

Посолство на Република Австрия в София, 2013 г.

Награден е от Министерството на културата с почетния знак „Златен век“ за значим принос в развитието и утвърждаването на българската култура и национална идентичност за 2023 г.

През 2023 г. получава почетния знак на БАН „Марин Дринов“ на лента за значителни заслуги в областта на българското и славянското езикознание и по повод 75-годишнината му.

Владко Мурдаров посреща своя юбилей, педантично разпределяйки времето си между научна, популяризаторска и преводаческа работа. Абсолютен работохолик – със сигурност няма свободно от работа време, може би дори се забавлява, работейки. В професионално отношение е постигнал всичко, което някой би могъл да постигне. Какво да пожелаем на такъв човек? Какво да пожелаем на един учен, за когото изследователството е призвание, а не професия? Да му пожелаем здраве и ... още много, много работа!

Честит юбилей!

Татяна Александрова

ПУБЛИКАЦИИ

на проф. д.ф.н. Владко Данаилов Мурдаров

Publications of Prof. D.Sc. Vladko Danailov Murdarov

В издадената през 2010 г. от Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ книга Владко Мурдаров. Био-библиография *от Ефросина Ангелова-Пенкова е включена пълна библиография до 2010 г. със 740 позиции.*

I. Книги

А. Индивидуални трудове

741. Грамотният календар 2015, София, 2014, „Просвета“, 220 стр., ISBN 978-954-01- 2023-2.
742. Разни нови езикови съвети, София, 2019, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 192 стр., ISBN 978-619-7362-54-1.
743. Разни съвети за глаголите, София, 2021, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 168 стр., ISBN 978-619-7362-95-4.
744. Разни съвети за имената, София, 2021, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 176 стр., ISBN 978-619-7362-97-8.
745. Разни съвети за предлозите, София, 2022, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 160 стр., ISBN 978-619-7362-99-2.
746. Разни съвети за правописа, София, 2023 „Блек Фламинто Пъблишинг“, 192 стр., ISBN 978-619-262-0250-7.
747. Разни съвети за чуждите думи, София, 2023, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 176 стр. ISBN 978-619-262-036-3.

Б. Трудове в съавторство

748. Правопис и пунктуация на модерния български език. Основни правила (*съвместно с Т. Александрова, К. Викторова, М. Димитрова, П. Костадинова, М. Лакова, Н. Паскалев, Р. Станчева, И. Стоилова, М. Томов, К. Чаралозова*), София, 2011, „Просвета“, София, 176 стр., ISBN 978-954-01-2604-3.
749. Обратен речник на българския език (*съвместно с Т. Александрова, А. Атанасова, М. Димитрова, Н. Паскалев, Р. Станчева, М. Томов, К. Чаралозова*), „Изток-Запад“, София, 2011, 485 стр., ISBN 978-954-321-920-9.
750. Българският език в дигиталната епоха (*съвместно с Д. Благоева, С. Коева*), Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, 2012, 81 стр.

751. Официален правописен речник на българския език (*съвместно с Т. Александрова, Р. Станчева, К. Чаралозова, К. Викторова, М. Димитрова, М. Лакова, П. Костадинова, М. Томов, Н. Паскалев, И. Стоилова, А. Атанасова*), София, 2012, „Просвета“, София, 676 стр., ISBN 978-954-01-2701-9.
752. Официален правописен речник на българския език. Глаголи (*съвместно с Т. Александрова, Р. Станчева, К. Чаралозова, М. Димитрова, М. Томов, Н. Паскалев, И. Стоилова, И. Кунева)*, София, 2016, „Просвета“, 992 стр., ISBN 978-954-01-3154-2.

II . Научни статии и студии

753. За националното своеобразие на езика ни. – В: С почит към строителя и ревнителя на родния език, Български език (*приложение*), 2010, с. 77–82.
754. Comment nouns avonce détruit les normes standard en vingt ans. – Revue de études slaves, 2010, 81/2–3.
755. Формиране на правоговорната норма на новобългарския книжовен език. – В: От любословие към езикознание, Български език (*приложение*), 2011, с. 25-41.
756. Граматически колебания при новозаетите чужди думи. – В: Магията на думите. Езиковедски изследвания в чест на проф. д.ф.н. Лилия Крумова-Цветкова, София, 2012, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 287–289.
757. Професор Любомир Милетич и Славянският семинар, Българска реч, 2013, № 2, с. 15–19.
758. Приносът на дописния член на БАН Ерих Бернекер в българистиката. – 145 години Българско книжовно дружество, Български език (*приложение*), 2014, 71–88 стр.
759. Как разрушихме езиковите книжовни норми за 28 години, Правен преглед, 2017, бр. 9, с. 70–87.
760. Dimitar Matov – ein (fast) vergessener bulgarischer Sprachwissenschaftler. – In: Linguistique Balkanique, 2017, LVI (2), S. 189–198.
761. Любомир Милетич и Македонският научен институт, Македонски преглед, 2017, № 2, с. 39–47.
762. 70 години списание „Български език“, Български език, 2021, № 4, стр.13–16.

III. Научнопопулярни статии

763. Случаят с *вкъщи*. – Български език, № 1, 2010, с. 129–130.
764. За слятото и разделното писане на сложните съществителни имена. – Български език, № 3, 2010, с. 134–136.
765. За абсурдното депутатско словотворчество. – Български език, № 4, 2010, с. 77–78.
766. За силното влияние на диалекта. – Български език, № 1, 2011, с. 95–96.
767. За правописа на един нов вид сложни думи. – Български език, № 2, 2011, с. 76–77.

768. За една стилистична употреба на главната буква. – Български език, № 4, 2011, с. 78–79.
769. Промени при някои акцентни дублети. – Български език, № 1, 2012, с. 98–99.
770. Нови акцентни дублети. – Български език, № 1, 2012, с. 104–105.
771. Всяка/всеки петък вечер. – Български език, № 2, 2012, с. 90–91.
772. Дублетни форми за множествено число. – Български език, № 3, 2012, с. 105–106.
773. За правописа на сложните съществителни със съставка *кафе.* – Български език, № 4, 2012, стр. 63–64.
774. За някои нови акцентни дублети. – Български език, 2013, № 2, с. 89–90.
775. За историческите акцентни дублети. – Български език, 2013, № 2, с. 90–91.
776. За някои ненужни дублети. – Български език, 2013, № 3, с. 104–105.
777. Правопис на сложните прилагателни имена за цвят, Български език, № 4, 2013, с. 93–94.
778. Отново за грешките при двувидовите глаголи. – Български език, № 1, 2014, с. 96–97.
779. За новите дублетни форми при някои причастия. – Български език, № 2, 2014, с. 83–84.
780. За две модни определения. – Български език, 2014, № 3, с. 125–126.
781. За правописа на някои селищни имена. – Български език, 2014, № 4, с. 111–112.
782. Един особен случай на дублетност. – Български език, 2015, № 1, с. 119–120.
783. Около имената на светите братя. – Български език, № 2, 2015, с. 100–101.
784. Един необичаен случай на дублетност. – Български език, № 3, 2015, с. 129–130.
785. За нужните дублетни глаголни форми. – Български език, 2015, № 4, с. 140–141.
786. За нужните дублетни глаголни форми II. – Български език, 2016, № 1, с. 100–101.
787. За мястото на ударението при някои чужди думи. – Български език, 2016, № 2, с. 112–13.
788. За мястото на ударението при формите на едностричните съществителни от мъжки род. – Български език, 2016, № 3, с. 109–110.
789. За *в* като предлог и представка. – Български език, 2017, № 1, с. 95–96.
790. Начини за представяне на числителните редни имена с цифри. – Български език, 2017, № 2, с. 91–93.
791. За членуваните съществителни от женски род, завършващи на съгласна. – Български език, 2017, № 4, с. 91–92.
792. Две модни думи в книжовния речник. Между *култов* и *класен*. – Български език, № 1, 2018, с. 118–120.
793. Словотворчество под карантина. – Български език, 2020, № 1, с. 119–120.

IV. Други научнопопулярни материали

794. Името трябва да се пише както е на съответния език. – в. „24 часа“, бр. 36, 5 февруари 2010.
795. Докога ще гонят пълния член от езика ни? – Обекти, № 2, 2010.

796. Ще има ли правописни промени в българския език? – в. „Светилник“, бр. 2, февруари 2010 (*интервю на М. Алмишева*).
797. Участие в анкетата „Боледува ли българския език?“ – сп. „Факел“, 2010, с. 570–572.
798. Езиковият усет определя нормата. – сп. „Правен свят“, 2010, № 5, с. 50–51.
799. Младежите ни не са неграмотни. – в. „Монитор“, 9 декември 2010.
800. Младите езиковеди в сп. „Български език“. – Български език, № 1, 2011.
801. Дълъг творчески път. – Български език, № 2, 2011.
802. От любословие към езикознание. Предговор. – В: От любословие към езикознание, Български език (*приложение*), 2011, с. 5–6.
803. Обеднява речта на българина. – в. „Анонс“, бр. 103, 16–22 май 2011.
804. Учителите са длъжни да знаят български. – в. „Труд“, 19 май 2011.
805. Участие в анкетата „Редакторът! Нужен ли е?“ – в. „Култура“, бр. 19, 20 май 2011.
806. Разговорен вариант за идиотските термини! – в. „24 часа“, 21 май 2011 (*Интервю на Л. Богданова*).
807. Говорим и пишем на битово ниво. – в. „Монитор“, 24 май 2011.
808. Като „входираме“ ще „изходираме“ ли? – в. „Монитор“, 30–31 юли 2011.
809. „Чистобългарска наковалня за сладкодумство“ – е, как ще стане? – в. „24 часа“, бр. 212, 6 август 2011.
810. Онзиден е денят преди вчера и се пише слято.– в. „24 часа“, бр. 214, 8 август 2011.
811. Специален закон за защита на езика не ни е нужен. – в. „Монитор“, 9 август 2011 (*Интервю на С. Каролева*).
812. Език мой, приятелю мой. – в. „АзБуки“, бр. 32, 11–17 август 2011 (*Интервю на Т. Дикова*).
813. *Кликвам* и *стриптийз* в новия речник. – в. „Телеграф“, 8 септември 2011 (*Интервю на Ст. Димов*).
814. Ще ми се младите да четат повече.– в. „Zaman“, 19–26 септември 2011 (*Интервю на А. Ахмедов*).
815. За хората с побърканите предлози. – в. „Монитор“, 5 декември 2011.
816. Проблемите на съвременния правопис. – Български език, № 1, 2012, с. 5–6.
817. Разнопосочни търсения, разнообразни теми. – Български език, № 3, 2012, с. 5–6.
818. А смислинг? – в. „Монитор“, 30 януари 2012.
819. Изразите на учтивост. – в. „Монитор“, 26 март 2012.
820. Станахме небрежни към словото, – в. „Монитор“, 3 май 2012.
821. Броените лица. – в. „Монитор“, 21 май 2012.
822. Важно е да се знаят правилата. – в. „Монитор“, 22 май 2012.
823. Грозни ли са чуждиците? – в. „Монитор“, 24 май 2012.
824. Правописът се променя в движение. – в. „Монитор“, 12 септември 2012.
825. „Копипействам“ е любимият ми глагол. – в. „Стандарт“, бр. 7055, 13 септември 2012 (*Интервю на С. Стоянова*).
826. „Входирам“ е уродливо езиково образувание. – в. „Преса“, бр. 249, 14 септември 2012 (*Интервю на Т. Йорчева*).
827. Не е вярно, че младите са по-неграмотни. – в. „Новинар“, бр. 215, 15 септември 2012 (*Интервю на Л. Гюрова*).

828. Една пиеса за швейцарската вина и липсата на чувствителност. – в „Еврейски вести“, 28 септември 2012, бр. 18 (*Интервю на З. Алмалех*).
829. Днес коментирвам..., – в. „Монитор“, 15 октомври 2012.
830. Главни букви в повече. – в. „Монитор“, 3 декември 2012.
831. Ударения, ударения..., – в. „Монитор“, 4 март 2013.
832. Сме ли в криза? – в. „Монитор“, 29 април 2013.
833. Пак за газа и газта. – в. „Монитор“, 10 юни 2013.
834. Среща на поколенията на страниците на сп. „Български език“. – Български език, 2013, № 2, с. 5–6.
835. Отново и отново „в тази връзка“. – в. „Монитор“, 16 септември 2013.
836. Речта ни стана много груба, всеки е склонен да сипе обиди, без да мисли. – в. „Новинар“ бр. 268, 13 ноември 2013 (*Интервю на Л. Гюрова*).
837. Чужди изрази изместват българските. – в. „Монитор“, 2 декември 2013.
838. Небрежни сме към езика. – в. „Монитор“, 15 декември 2013 (*Интервю на М. Любомирска*).
839. За небрежната реч и купешките думи. – в. „Политика“, 3 януари 2014.
840. Против ненужните нови глаголи. – в. „Монитор“, 27 януари 2014.
841. Вече ставам досаден. – в. „Монитор“, 17 март 2014.
842. Продължаваме през седмото десетилетие. – Български език, 2014, № 1, с. 5–6.
843. SMS-ите са враг на правописа. – в. „Новинар“, бр. 105, 7 май 2014.
844. Тенденцията е към опростяване на словото. – в. „Животът днес“, бр. 20, 27 май – 2 юни 2014 (*Интервю на О. Камбурова*).
845. Глаголите „мерсим ти“ и „копипействам“ замърсяват езика. – в. „Монитор“, 31 май 2014 (*Интервю на С. Каролева*).
846. Агресивният звук Н. – в. „Монитор“, 30 юни 2014.
847. Продължаваме през седмото десетилетие II. – Български език, № 2, 2014, с. 5–6.
848. Разни измислени нови думи. – в. „Монитор“, 4 август 2014.
849. Ето ми мотивировката. – в. „Монитор“, 15 септември 2014.
850. Изборите родиха глагола *фрагментирам.* – в. „Монитор“, 10 октомври 2014 (*Интервю на С. Каролева*).
851. Разочароваща езикова картина. – в. „Монитор“, 20 октомври 2014.
852. Срещу модните суперлативи. – в. „Монитор“, 1 декември 2014.
853. Граматически въпроси на страниците на списание „Български език“. – Български език, № 3, 2015, с. 5–6.
854. С отворени страници. – Български език, 2016, № 2, с. 5–6.
855. Опростачването на езика ни. – в. „Златна възраст“, м. октомври 2016 (*Интервю на Х. Куфов*).
856. Шоута, а не шоа! Лаптопи, а не лаптопове. – в. „24 часа“, 5 ноември 2016.
857. Приоритет. – в. „Капитал“, 25 декември 2016.
858. Видни възпитаници на Факултета по славянска филология. Проф. Владко Мурдаров. – сп. „Филологически форум“, 2016, № 1, с. 191–199 (*Интервю на Вл. Миланов*).
859. Роден под знака на амбицията, „24 часа“ промени вестникарския език и читателят спечели. – в. „24 часа“, 15 април 2017.
860. Разкази за пълноценния живот. – В: Артисти със сребро в косите. София, 2017, Пощенска кутия за приказки, с. 3–5.

861. По повод на *А. Димова*, (Не)познатият Йозеф Рот – превод или препис. – в. „Култура“, бр. 25, 3 юни 2017.
862. Политиците не успяват да се освободят от диалектните си навици. – в. „Труд“, 17 август 2017 (*Интервю на П. Енчев*).
863. Думата на седмицата – матура. – в. „24 часа“, 27 май 2018.
864. Проф. Владко Мурдаров, който винаги е на езиков пост (*Интервю на Я. Прохаскова*). – в. „24 часа“, 5 май 2018.
865. Глаголът „карантинирам“ влиза в речника на езика ни. – в. „24 часа“, 6 юни 2020.
866. 7 думи и китовете в живота на професор Владко Мурдаров (*Интервю с Я. Прохаскова*). – в. „24 часа“, 9 април 2023.

V. Редакторство и съставителство

867. Списание *Български език*, 2004, кн. 1–4; 2005, кн. 1–4; 2006, кн. 1–4; 2007, кн. 1–4; 2008, кн. 1–4; 2009, кн. 1–4; 2010 кн. 1–4; 2011, кн. 1–4; 2012, кн. 1–4, 2013, кн. 1–4; 2014, кн. 1–4; 2015, кн. 1–4; 2016, кн. 1, 2.
868. С почит към строителя и ревнителя на родния език. – Български език (*приложение*), 2010, 164 стр.
869. От любословие към езикознание. – Български език (*приложение*), 2011, 152 стр.
870. Списание *Език и литература*, 2005, кн. 1–2, 2006, кн. 1–2, 2007, кн. 1–2, 2008, кн. 1–2, 2009, кн. 1, 2, 2010, кн. 1, 2 , 2011, кн. 1, 2012, кн. 1, 2 (*редакционен съвет*).
871. Списание *Правен преглед*, 2017, кн. 1, 2, 3, 4, 5.
872. *Р. Вълчанов*, Всички ще умрем, а сега наздраве, Пловдив, „Жанет 45“, 2010, 272 стр. (*литературна редакция*)
873. *Р. Шуберт*, Почакайте само да дойде капитан Флинт, София, 2012, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 110 стр.
874. *М. Цовнир*, Паразити на безсилието, „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2013, 112 стр.
875. По дирите на Пенчо Георгиев (*А. Зицман*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2013, 136 стр.
876. Официален правописен речник на българския език. Глаголи, София, 2016, „Просвета“ (*отговорен редактор*).
877. *Р. Баржавел*, Пътища към Катманду, София, 2017, „Блек Фламинго Пъблишинг“.
878. *А. Кубичек*, Скици от едно лято, София, 2019, „Блек Фламинго Пъблишинг“.
879. *А. Топалджикова*, Андроник, София, 2020, „Блек Фламинго Пъблишинг“.
880. *С. М. Залцман*, Извън себе си, София, 2020, „Блек Фламинго Пъблишинг“.
881. *Л. Зайлер*, Звезда 111, София, 2021, „Блек Фламинго Пъблишинг“.

VI. Преведени романи и сборници

882. *Ф. Митерер,* Смъртни грехове (*сборник със 7 пиеси, съставителство*), София, 2010, „Рива“, 391 стр., ISBN 978-954-320-279-9.

883. *Л. Берфус*, Сто дни (*роман*), София, 2010, „Рива“, 208 стр., ISBN 978-954-320-301-7.
884. *Т. Бернхард*, Събрани пиеси, Том I (*сборник с 9 пиеси*), София, 2010, „Рива“, 680 стр., ISBN 978-954-320-312-3.
885. *Т. Бернхард*, Събрани пиеси, Том II (*сборник с 9 пиеси*), София, 2010, „Рива“, 686 стр., ISBN 978-954-320-313-0
886. *Т. Бернхард*, Събрани пиеси, Том III (*сборник с 16 пиеси*), София, 2010, „Рива“, 296 стр., ISBN 978-954-320-344-4.
887. *Й. фон Хорват*, Вяра, любов, надежда (*сборник с 10 пиеси, съставителство*), София, 2010, „Рива“, 616 стр., ISBN 978-954-320-335-2.
888. *П. Турини,* Най-сетне край (*сборник с 8 пиеси, съставителство*), София, 2010, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 244 стр., ISBN 978-954-2915-01-0.
889. *Р. Шимелпфениг*, Тук и сега (*сборник с 8 пиеси, съставителство*) „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2010, 309 стр., ISBN 987-954-2915-03-4.
890. *Р. Шимелпфениг*, Арабската нощ. – в. „Литературен вестник“, бр. 14, 14–20 април 2010, с. 6–7, 15; бр. 17, 12–18 май 2010, с. 12–13, 15.
891. *П. Турини*, Мощите на Хорват. – в. „Литературен вестник“, бр. 29, 29.09.–5.10.2010, с. 13, 15.
892. *У. А. Зандер,* Фламинги. – в. „Литературен вестник“, бр. 38, 17–23.11.2010, с. 11.
893. *Х. Бергер*, Дрехата прави трупа, (*сборник с 12 пиеси, съставителство*) „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2011, 243 стр., ISBN 978-954-2915-04-1.
894. *У. А. Зандиг*, Фламинги. Разкази, „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2011, 128 стр., ISBN 978-954-2915-05-8.
895. *А. Шницлер*, Хоровод на любовта (*сборник с 9 пиеси, съставителство*) „Рива“, София, 2011, 534 стр. ISBN 978-954-320-370-3.
896. *Й. Гелих*, Африканският приятел. Роман (*превод*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2011, 144 стр., ISBN 978-954-2915-06-5.
897. *Р. В. Фасбиндер,* Боклукът, градът и смъртта (*сборник с 9 пиеси, съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2011, 245 стр., ISBN 978-954-2915-07-2.
898. *А. Шницлер*, Комедия на прелъстяването (*сборник със 7 пиеси, съставителство*) „Рива“, София, 2011, 600 стр. ISBN 978-954-320-378-9.
899. *А. Шницлер*, Анатол (*сборник с 10 пиеси, съставителство*) „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2011, 338 стр., ISBN 978-954-2915-08-9.
900. *В. Шваб,* Фекални драми (*сборник* с *4 пиеси*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2011, 179 стр., ISBN978-954-2915-09-6.
901. *Б. Брехт*, Страх и мизерия в Третия райх (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишин“, София, 2011, 101 стр., ISBN 978-954-2915-10-2.
902. *Р. В. Фасбиндер*, Американският войник (*пиеса*). – в. „Литературен вестник“, бр. 6, 12–18.02.2014, с. 11.
903. *Л. Берфус*, Четири картини на любовта, (*сборник с 4 пиеси*, *съставителство*) „Рива“, София, 2012, 279 стр., ISBN 978-954-320-398-7.
904. *П. Вайс*, Троцки в изгнание (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2012, 112 стр., ISBN 978-954-2915-11-9.

905. *Л. Берфус*, Двайсет хиляди страници (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2012, 90 стр., ISBN 978-954-2915-13-3.
906. *Х. Пешина*, Мата Хари (*сборник с 10 пиеси, съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2012, 312 стр., ISBN 978-954-2915-14-0.
907. *Д. Лауке*, СТРЕС! Останалото е живот, (*сборник с 2 пиеси, съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2012, 104 стр., ISBN 978-954-2915-15-7.
908. *Р. Шимелпфениг*, Четирите посоки на света (*сборник с 6 пиеси, съставителство*) „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2012, 312 стр., ISBN 978-954-2915-16-4.
909. *В. Шваб*, Кралски комедии (*5 пиеси*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2012, 216 стр., ISBN 978-952-2915-19-5.
910. *А. Шницлер*, Като насън. (*5*) Новели (*съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2012, 267 стр., ISBN 978-954-2915-18-8.
911. *П. Хандке*, Докато денят ви раздели. Хубавите дни от Аранхуес (*сборник с 2 пиеси, съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2012, 96 стр., ISBN 978-954-2915-20-1.
912. *П. Турини*, Новогодишна нощ (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2012, 72 стр., ISBN 978-954-2915-22-5.
913. *Р. Шнайдер,* Боклук (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2012, 72 стр., ISBN 978-954-2915-23-2.
914. *И. Троянов*, Ледовете се топят. Роман (*превод*), „Сиела“, София, 2013, 140 стр., ISBN 978-28-1223-4.
915. *Щ. Лак*, Предизвикателство или истина (*сборник с 6 пиеси*, *съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2013, 336 стр., ISBN 978-954-9915-24-9.
916. *Ф. Брукнер*, Младост между две войни (*сборник с 6 пиеси, съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2013, 464 стр., ISBN 978-954-2915-27-0.
917. *А. К. Зулцер*, В неподходящо време. Роман (*превод*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2013, 208 стр., ISBN 987-954-2915-28-7.
918. *Г. Табори,* Пийпшоу (*сборник с 6 пиеси, съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2013, 256 стр., ISBN 987-954-2915-35-5.
919. *Ф. Хохвелдер*, Свещеният експеримент (*сборник с 4 пиеси, съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2013, 272 стр., ISBN 978- 954-2915-36-2.
920. *П. Турини*, От любов (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2013, 80 стр., ISBN 978-954-2915-37-9.
921. *Г. Табори*, Канибалите (*сборник с 6 пиеси, съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2013, 296 стр., ISBN 978-954-2915-39-3.
922. *Л. ван Дайк*, Прокълната любов. Роман (*превод*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2013, 152 стр., ISBN 978-954-2915-38-6.
923. *Щ. Лак*, Островът на пеликаните (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2013, 80 стр., ISBN 978-954-2915-42-3.

924. *Щ. Фьогел*, Bella Donna (*сборник с 5 пиеси, съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2013, 280 стр., ISBN 978-954-2915-43-0.
925. *П. М. Кракснер*, Nutella Town (*сборник с 3 пиеси, съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2014, 176 стр.
926. *П. Турини*, C’est la vie (*сборник с 2 пиеси, съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2014, 104 стр., ISBN 978-954-2915-46-1.
927. *Л. Берфус*, Парсифал (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2014, 80 стр., ISBN 978-954-2915-48-5.
928. *У. Видмер*, Top Dogs (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2014, 88 стр., ISBN 978-954-2915-49-2.
929. *В. Шваб*, Очарователният хоровод по Хоровода на очарователния господин Артур Шницлер (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2014, 80 стр., ISBN 978-954-2915-51-5.
930. *А. Шницлер*, Кукловодът (*сборник с 14 пиеси, съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2014, 336 стр. ISBN 978-954-2915-52-2.
931. *Щ. Фьогел*, Заболяването Фейсбук (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2014, 96 стр., ISBN 978-954-2915-56-0
932. *Й. фон Хорват*, С глава през стената (*сборник с 5 пиеси, съставителство*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2014, 344 стр., ISBN 978-954-2915-57-7.
933. *К. Ман*, Аня и Естер. Ревю за четирима (*сборник с 2 пиеси, съставителство*), София, 2014, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 144 стр., ISBN 978-954-2915-59-1.
934. *А. Шницлер*, Късна слава. Новела (*превод*), София, 2014, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 112 стр.q ISBN 978-954-2915-63-8.
935. *П. Турини*, Седем секунди вечност (*пиеса*), София, 2014, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 80 стр., ISBN 978-954-2915-62-1.
936. *Францобел*, Метрополис (*пиеса*), София, 2014, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 128 стр., ISBN 978-9542915-65-2.
937. *У. Видмер*, Дългата нощ на детективите (*пиеса*), София, 2015, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 136 стр., ISBN 978-954-2915-66-9.
938. *Францобел*, Аз, Зара (*сборник с 3 пиеси, съставителство*), София, 2015, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 168 стр., ISBN 978-954-2915-67-6.
939. *Е. В. Ратенбьок*, Сладоледени деца (*сборник с 2 пиеси, съставител-ство*), София, 2015, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 112 стр., ISBN 978-954-2915-76-8.
940. *Й. Рот*, Легенда за пияницата светец. Новели (*превод*), София, 2015, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 216 стр., ISBN 978-954-2915-68-3
941. *Й. Рот*, Немият пророк. Събрани разкази (*превод*), София, 2015, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 232 стр., ISBN 978-954-2915-69-0.
942. *Й. Рот*, Мрежата на паяка. Роман (*превод*), София, 2015, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 128 стр., ISBN 978-954-2915-74-4.
943. *Л. Берфус*, Куала. Роман (*превод*), София, 2015, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 144 стр., ISBN 978-954-2915-71-3.
944. *У. Видмер*, Шоколаденият посланик (*пиеса*), София, 2015, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 128 стр., ISBN 978-954-2915-77-5.
945. *З. Хаслер,* Гарантирано удоволствие (*сборник с 3 пиеси, съставителство*), София, 2015, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 144 стр., ISBN 978-954-2915-79-9.

946. *Д. Келман*, Бъдни вечер (*пиеса*), София, 2015, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 72 стр., ISBN 978-954-2915-80-5.
947. *Щ. Фьогел*, Алонсо (*пиеса*), София, 2015, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 104 стр., ISBN 978-954-2915-83-6.
948. *Й. Рот*, Хотел „Савой“. Роман (*превод*), София, 2016, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 144 стр., ISBN 978-954-2915-84-3.
949. *А. К. Зулцер*, Перфектният келнер. Роман (*превод*) София, 2016, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 184 стр., ISBN 978-954-2915-85-0.
950. *Р. Рудол*, Коледният подарък (*сборник с 3 пиеси, съставителство*), София, 2016, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 216 стр., ISBN 978-954-2915-87-4.
951. *Й. фон Хорват*, Никой (*пиеса*), София, 2016, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 120 стр., IISBN 978-954-2915-88-1.
952. *Й. Рот*, Фалшивите тежини. Историята на един инспектор на теглилки. Роман (*превод*), София, 2016, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 152 стр., ISBN 978-95402915-91-1.
953. *Д. Динев*, Алиса (*пиеса*), София, 2016, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 136 стр., ISBN 978-954-2915-92-8.
954. *Щ. Фьогел*, Всяка първа сряда (*сборник с 5 пиеси, съставителство*), София, 2016, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 256 стр., ISBN 978-954-2915-95-9.
955. *Й. Рот*, Приказка за 1002-ата нощ. Роман (*превод*), София, 2016, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 232 стр., ISBN 978-619-7362-00-8.
956. Непознатият Брехт (*сборник със 7 пиеси, съставителство*), София, 2016, „Блек Фламинго Пъблишинг“ 400 стр., ISBN 978-619-7362-01-5.
957. *Е. Йелинек*, Заболяване, или Модерни жени (*пиеса*), София, 2017, „Блек фламинго пъблиинг“, 128 стр., ISBN 978-619-7362-03-9.
958. *Б. Брехт*, Гибелта на егоиста Йохан Фатцер (*пиеса*), София, 2017, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 112 стр., ISBN 978-619-7362-04-6.
959. *Щ. Фьогел*, Бъбрекът (*пиеса*), София, 2017, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 72 стр., ISBN 978-619-7362-07-7.
960. *Р. Рудол,* Празненство за развода ѝ (*комедия*), София, 2017, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 112 стр., ISBN 978-619-7362-11-4.
961. *У. Видмер,* Краят на парите (*сборник с 4 пиеси, съставителство*), София, 2017, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 216 стр., ISBN 978-619-7362-13-8.
962. *У. Видмер*, Кралят на книгите (*комедия*), София, 2017, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 88 стр. ISBN 978-619-7362-14-5.
963. *У. Видмер*, Счупеният супник или Побъркване (*фарс*), София, 1918, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 88 стр., ISBN 978-619-7362.-22-0.
964. *Й. Винкел*, Natura morta. Римска новела, София, 2018, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 104 стр.ISBN 978-619-7362-21-3.
965. *П. Турини*, Стая за гости (*пиеса*), София, 2018, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 80 стр., ISBN 978-619-7362-23-7.
966. *Щ. Фьгел*, Спечелената партия (*сборник с 3 пиеси, съставителство*), София, 2018, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 194 стр., ISBN 978-619-7362-25-1.
967. *Д. Шалко*, Тулуза (*пиеса*), София, 2018, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 64 стр., ISBN 978-619-7362-27-5.

968. *Й. Винклер*, Ропонги. Реквием за един баща, София, 2018, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 144 стр., ISBN 978-619-7362-29-9.
969. *Л. Берфус,* Госпожа Шмиц (*пиеса*), София, 2018, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 80 стр., ISBN 978-619-7362-32-9.
970. *Р. Рудол*, Сеансът (*пиеса*), София, 2018, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 104 стр., ISBN 978-619-7362-31-2.
971. *Щ. Фьогел*, Окото на тигъра (*2 пиеси*), София, 2018, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 112 стр. ISBN 978-619-7362-35-0.
972. *Л. Берфус*, Обезумял, Роман, София, 2018, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 136 стр., ISBN 978-619-7362-36-7.
973. *Л. Берфус*, Духът на слона (*2 пиеси*), София, 2018, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 80 стр., ISBN 978-619-7362-40-4.
974. *П. Хандке*, Луси в гората с онези неща. Една история, София, 2019, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 64 стр., ISBN 978-619-7362-44-2.
975. *М. Платнер*, Маулташ (*сборник с 4 пиеси, съставителство*), София, 2019, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 176 стр., ISBN 978-619-7362-43-5
976. *Щ. Фьогел*, Също както преди (*сборник с 3 пиеси, съставителство*) София, 2019, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 192 стр., ISBN 978-619-7362-59-6.
977. *Щ. Фьогел*, Булчинската рокля (*сборник с четири пиеси, съставителство*), София, 2019, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 224 стр., ISBN 978-619-7362-45-9.
978. *М. Вегер*, Дългото чакане (*пиеса*), София, 2019, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 64 стр., ISBN 978-619-7362-48-0.
979. *Й. Винклер,* Да си вървим у дома, тате, или да запиша смъртта в сърцето си, Роман, София, 2019, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 208 стр., ISBN 978-619-7362-53-4.
980. *Е. Йелинек*, Бургтеатър (*пиеса*), София, 2019, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 104 стр., ISBN 978-619-7362-50-3.
981. *М. Вурмицер*, Службата по надзора не знае милост (*сборник с 4 пиеси*), София, 2019, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 240 стр., ISBN 978-619-7362-51-0.
982. *Щ. Фьогел*, Обувки, чанти, мъже (*пиеса*), София, 2020, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 80 стр. ISBN 978-619-7362-64-0
983. *П. Хандке,* Нечакано нещастие. Разказ, София, 2020, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 88 стр., ISBN 978-619-7362-63-3.
984. *Р. Рудол*, Пуснатата бримка (*пиеса*), София, 2020, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 88 стр. ISBN 978-619-7362-66-4
985. *П. Хандке*, Страхът на вратаря при дузпа, Разказ, София, 2020, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 96 стр., ISBN 978-619-7362-67-1.
986. *Е. Йелинек,* Сянка (Евридика говори) (*пиеса*), София, 2020, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 96 стр., ISBN 978-619-7362-68-8.
987. *П. Турини*, По-хубаво е заедно срещу Алцхаймер (*пиеса*), София, 2020, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 72 стр., ISBN 978-619-7362-69-5.
988. *Б. Айхнер*, Усещане за кашмир (*сборник с 3 пиеси*), София, 2020, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 216 стр., ISBN 978-619-7362-70-1
989. *Щ. Лак*, Corona Papers (*пиеса*), София, 2020, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 72 стр. ISBN 978-619-7362-72-5

990. *Т. Берхард*, Дете. Разказ, София, 2020, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 136 стр. ISBN 978-619-7362-75-6.
991. *Б. Фероли*, Винаги се започва днес (*пиеса*), София, 2020, „Блек Фламинго Пъблишинг“,120 стр., ISBN 978-619-7362-74-9.
992. *Е. Йелинек,* ФаустINa AND OUT (*пиеса*), София, 2020, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 144 стр., ISBN 978-619-7362-78-7
993. *Д. Глатауер*, Да си обичаш парите (*сборник с 3 пиеси*), София, 2021, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 192 стр., ISBN 978-619-7362-79-4
994. *Щ. Фьогел,* Омар – перфектният мъж (*пиеса*), София, 2021, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 96 стр., ISBN 978-619-7362-83-1.
995. *Т. Бернхард*, Причината. Един намек, Разказ, София, 2021, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 128 стр., ISBN 978-619-7362-84-8.
996. *З. Хаслер*, Малка нощна музика (*сборник с 3 пиеси*), София, 2021, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 104 стр., ISBN 978-619-7362-86-2.
997. *Щ. Фьогел, Мъж за жена ми (2 пиеси)*, София, 2021, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 176 стр., ISBN 978-619-7362-90-9.
998. *К. Ман*, Седмият ангел (*пиеса*), София, 2021, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 112 стр., ISBN 978-619-7362-92-3.
999. *Х. Крамар*, Ученикът Хитлер (*пиеса*), София, 2021, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 64 стр., ISBN 978-619-7362-87-9.
1000. *М. Вегер,* Отровна афера (*2 пиеси*), София, 2021, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 176 стр., ISBN 978-619-7362-96-1.
1001. *Б. Гьорг*, Топ кандидати (*пиеса*), София, 2021, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 104 стр., ISBN 978-619-7362-98-5.
1002. *С.Ф. Волф*, Мадам Щраус (*пиеса*), София, 2022, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 64 стр., ISBN 978-619-262-003-5.
1003. *Ф. Брабанд*, Розови облаци (*2 пиеси*), София, 2022, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 128 стр., ISBN 978-619-262-021-9.
1004. *Б. Гьорг,* Старо желязо (*2 пиеси*), София, 2022, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 176 стр., ISBN 978-619-262-002-8.
1005. *Б. Гьорг*, Вечно ядове със секса (*2 пиеси*), София, 2022, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 160 стр., ISBN 978-619-262-004-2
1006. *П. Хандке*, Амбулантният търговец, Роман, 2022, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 120 стр., ISBN 978-619-262-005-9.
1007. *С. Цвайг*, Легенда за един живот (*пиеса*), София, 2022, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 136 стр., ISBN 978-619-262-007-3.
1008. *С. Цвайг*, Преобразеният комедиант (*пиеса*), София, 2022, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 64 стр., ISBN 978-619-262-010-3.
1009. *Р. Рудол,* Превъплъщението (*пиеса*), София, 2022, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 128 стр. ISBN 978-619-262-008-0.
1010. *М. Шилд*, Случаят *Вебер* (*пиеса*), София, 2022, Блек Фламинго Пъблишинг“, 64 стр., ISBN 978-619-262-011-0.
1011. *М. Шилд*, Начинаещи в ранната есен (*пиеса*), София, 2022, „Блек Фламинго Пъблишинг“, 88 стр., ISBN 978-619-262-014-1
1012. *К. Трьогер*, Камъчета върху един гроб (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2022, 56 стр., ISBN 978-619-262-015-8

1013. *К. Трьогер,* Къща от стъкло (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2022, 64 стр., ISBN 978-619-262-016-6.
1014. *П. Петер & У. Бехер*, Бокерер (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2022, 160 стр. ISBN 978-619-262-018-9.
1015. *Д. Келман*, В съседство (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, 2022, 72 стр., ISBN 978-619-262-020-2.
1016. *Ж. Жуно*, Йеронимус Бош (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2022, 104 стр. ISBN 978-619-262-019-6.
1017. *А. Шницлер*, Анатол х 3 (*сборник с 3 пиеси*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2023, 152 стр., ISBN 978-619-262-023-3.
1018. *В. Баум*, Хората в хотела (*сборник с 3 пиеси*), „Блек Фламинго Пъблишинг, София, 2023, 288 стр., ISBN 978-619-262-024-0.
1019. *Й. фон Хорват,* Рожба на нашето време (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2023, 92 стр., ISBN 978-619-262-027-1.
1020. *Й. фон Хорват*, Госпожица Полингер (*сборник с 3 пиеси*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2023, 176 стр., ISBN 987-619-262-028-8.
1021. *Й. фон Хорват*, Вечният използвач (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг, София, 2023, 72 стр., ISBN 978-619-262-029-5.
1022. *И. Хохгернер*, Борбата на Паула (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2023, 72 стр., ISBN 978-619-262-031-8.
1023. *Щ. Фьогел*, Хаим & Адолф (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2023, 96 стр., ISBN 978-619-262-032-5.
1024. *Щ. Фьогел*, Двупосочна любов (*пиесd*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, София, 2023, 72 стр., 1SBN 978-619-262-030-1.
1025. *И. Хохгернер*, Декемврийски рози (*пиеса*), „Блек Фламинго Пъблишинг“, Сфия, 2023, 64 стр., ISBN 978-619-262-033-2.

VII. Преведени и представени театрални пиеси

1026. *Л. Берфус*, Сексуалните неврози на нашите родители, *пиесата е играна в Общински театър „Възраждане“, София, сезон 2009/2010, 2010/2011.*
1027. *В. Шваб*, Очарователният хоровод по Хоровода на очарователния Господин Артур Шницлер, *пиесата е играна в Театъра на голия охлюв, София, сезон 2012/2013, 2013/2014.*
1028. *П. Хандке*, Пророчество, *пиесата е играна е в Театрална работилница „Сфумато“, сезон 2011/2012, 2012/2013.*
1029. *Ф. Брукнер*, Заболяване на младостта, *пиесата е играна в Учебния театър на НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, сезон 2011/2012, 2012/2013, 2013/2014.*
1030. *Ф. Ведекинд*, Смъртта и дяволът, *пиесата е играна на сцената на Младежкия театър „Николай Бинев“, сезон 2009/2010.*
1031. *Г. Барили*, Медена луна, *пиесата е играна е от театрална къща “Viva arte”, сезон 2009/2010, 2010/2011, 2011/2012, 2013/2014.*
1032. *Г. Барили*, Хляб с масло*, пиесата е изпълнена в Учебния театър на НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, сезон 2013/2014.*
1033. *П. Хандке*, Блус под земята, *пиесата е играна от Театрална формация „Момо“, сезон 2009/2010.*

1034. *Г. Барили*, Щрак, или Бардак, *пиесата е играна от Театрална къща "Viva arte", сезон 2009/2010, 2010/2011.*

1035. *Х. Пешина*, Оранжерията, *пиесата е играна в Театър „Възраждане", сезон 2009/2010.*

1036. *Л. Берфус*, Тестът (Пробата), *пиесата е играна на сцената на Драматично-куклен театър Враца, сезон 2009/2010, 2010/2011, и на сцената на Драматичен театър „Сава Огнянов", Русе, сезон 2010/2011.*

1037. *Л. Берфус*, Сексуалните неврози на нашите родители, *пиесата е играна в Общински театър „Възраждане", сезон 2010/2011.*

1038. *Ф. Митерер*, Сибир (Дом), *пиесата е играна в Театрална работилница „Сфумато", сезон 2009/2010, 2010/2011, и в Народния театър „Иван Вазов", сезон 2010/2011, 2011/2012.*

1039. *Х. Бергер*, Дрехата прави трупа, *пиесата е играна на сцената на Драматичен театър Кюстендил, сезон 2009/2010, 2010/2011.*

1040. *Р. Шимелпфениг*, Жената от по-рано (Жената от миналото), *пиесата е играна в Пазарджишкия драматичен театър „Константин Величков", сезон 2010/2011.*

1041. *А. Шницлер*, Хоровод на любовта, *пиесата е играна в Театрална работилница „Сфумато", сезон 2010/2011, 2011/2012, 2012/2013, 2013/2014, 2014/2015.*

1042. *П. Хандке*, Самообвинение, *пиесата е играна в Театрална работилница „Сфумато", сезон 2011/2012, 2012/2013.*

1043. *Р. Шимелпфениг*, Посещение при бащата, *пиесата е играна в Театрална работилница „Сфумато", сезон 2011/2012, 2012/2013.*

1044. *Р. В. Фасбиндер,* Анархия в Бавария, *пиесата е играна в Хасковския драмично-куклен театър „Иван Димов", сезон, 2011/2012.*

1045. *Х. Пешина*, Мата Хари, *пиесата е изпълнена на Празници на изкуствата „Аполония 2012", Созопол.*

1046. *Б. Брехт*, Сватба (Еснафска сватба), *пиесата е играна в Учебния театър на НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов", сезон 2013/2014*

1047. *Щ. Лак*, Състоянието на плажовете, *пиесата е изпълнена на сцената на Учебния театър на НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов", сезон 2013/2014.*

1048. *Е. Кишон*, То беше чучулига, Жулиета! (Ах, Ромео… Ах, Жулиета!), *пиесата е играна в Драматичен театър „Н. О. Масалитинов", Пловдив, сезон 2013/2014.*

1049. *П. Хандке*, Хубавите дни в Аранхуес, *пиесата е изпълнена на Нощта на литературата, 2015.*

1050. *Р. В. Фасбиндер*, Свобода в Бремен. Госпожа Геше Готфрид, *пиесата е играна в Народния театър „Иван Вазов", сезон 2013/2014, 2014/2015, 2015/2016.*

1051. *З. Хаслер*, Гарантирано удоволствие, *пиесата е изпълнена на Нощта на литературата, 2016.*

1052. *А. Шницлер*, Анатол, *пиесата е играна в Учебния театър на НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов", сезон 2013/2014, 2014/2015; играна е в Театрална*

работилница „Сфумато“, сезон 2015/2016, 2016/2017, 2017/2018, 2018/2019, 2019/2020.

1053. *Р. Шимелпфениг*, Идоменей, *пиесата е изпълнена в Учебния театър на НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, сезон 2013/2014, 2015/2016.*

1054. *Щ. Фьогел*, Двойка – четворка – sex, *пиесата е изпълнена в Учебния театър на НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, сезон 2013/2014; играна е в Ловешкия драматичен театър, сезон 2013/2014; играна е в Търговищкия драматичен театър, сезон 2014/2015, 2015/2016 под заглавие* Любов за четирима; *играна е в Кюстендилски драматичен театър, сезон 2018/2019, 2019/2020, 2020/2021.*

1055. *Щ. Фьогел*, Bella Donna, *пиесата е играна в Сатиричния театър „Алеко Константинов“, сезон 2014/2015, 2015/2016, 2016/2017, 2017/2018.*

1056. *Р. Шимелпфениг*, Арабска нощ, *пиесата е играна в Учебния театър на НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, сезон 2014/2015.*

1057. *П. Турини*, Откриването, *пиесата е играна в Нов театър в НДК, сезон 2014/2015, 2016/2017, 2017/2018, 2018/2019, 2019/2020.*

1058. *Й. фон Хорват*, Приказки от Виенската гора, *пиесата е играна във Врачанския драматичен театър, сезон 2014/2015, 2015/2016.*

1059. *Р. В. Фасбиндер*, Гастарбайтер, *пиесата е играна в Учебния театър на НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, сезон 2015/2016.*

1060. *Ф. Митерер*, Смъртни грехове, *пиесата е играна от трупа „Нов свят“, сезон 2016/2017.*

1061. *Т. Бернхард*, Мъртвец, *пиесата е играна в ДНК, сезон 2016/2017, 2017/2018.*

1062. *Щ. Фьогел*, Алонсо, *пиесата е играна в Театър „София“, сезон 2017/2018, 2018/2019, 2020/2021.*

1063. *Б. Брехт*, Разпитът на Лукул*, пиесата е изпълнена на сцената на Учебния театър на НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, сезон 2016/2017.*

1064. *Р. Рудол*, Papas in Motion, *пиесата е играна в Учебния театър на НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, сезон 2017/2018, 2018/2019.*

1065. *У. Видмер*, Внукът на Мюнхаузен*, пиесата е изпълнена на Нощта на литературата, 2018.*

1066. *Х. Бергер,* Опашката, която върти кучето, *пиесата е играна в Драматичен театър Ловеч, сезон 2018/2019.*

1067. *П. Хандке*, Каспар, *пиесата е играна от Театрална формация „Момо“, сезон 2018/2019.*

1068. *Й. фон Хорват*, Казимир и Каролине*, пиесата е играна в Русенския драматичен театър „С. Огнянов“, сезон 2018/2019.*

1069. *Щ. Лак*, Предизвикателство или истина*, пиесата е играна в Габров-ския драматичен театър, сезон 2018/2019, 2019/2020 под заглавие* Истината или се осмеляваш.

1070. *Й. фон Хорват*, Страшният съд, *пиесата е играна в Плевенския драматичен театър, сезон 2018/2019.*

1071. *Щ Фьогел*, Басейнът на Роми, *пиесата е играна в Театър „Българска армия“, сезон 2018/2019, 2019/2020, 2020/2021, 2021/2022, 2022/2023 под заглавие* Басейнът.

1072. *Щ. Фьогел*, Бъбрекът, *пиесата е играна в Сливенския драматичен театър, сезон 2018/2019, 2019/2020, 2020/2021, 2021/2022, 2022/2023 под заглавие* Непоправимо*, и в Добричкия драматичен театър, сезон 2022/2023.*
1073. *Щ. Фьогел,* Влюбена, сгодена, изчезнала, *пиесата е играна в Театър 199 „Валентин Стойчев“, сезон 2019/2020, 2020/2021, 2021/2022, 2022/2023.*
1074. *Щ. Фьогел*, Всички освен мен, *пиесата е играна в Сатиричния театър „Алеко Константинов“, сезон 2021/2022, 2022/2023.*
1075. *П. Турини*, Заедно срещу Алцхаймер, *пиесата е играна от Театрална формация „Момо“, сезон 2021/2022.*
1076. *П. Турини*, Стая за гости, *пиесата е играна в Театър „Възраждане“, сезон 2021/2022, 2022/2023.*
1077. *Л. Берфус,* Двайсет хиляди страници*, пиесата е играна в Драматичния театър Враца, сезон 2021/2022, 2022/2023.*
1078. *Щ. Фьогел*, Булчинската рокля*, пиесата е играна в Театрално-музикалния център Разград, сезон 2021/2022, 2022/2023 под заглавие* Роклята беглец.
1079. *М. Вегер*, Adiós Muchachos!, *пиесата е играна в Сатиричния театър „Алеко Константинов“, сезон 2021/2022, 2022/2023.*
1080. *А. Шницлер*, Празникът на Бакхус, *пиесата е играна в Театър Нокс, сезон 202.1/2022, 2022/2023*
1081. *Р. В. Фасбиндер*, Горчивите сълзи на Петра фон Кант*, пиесата е играна в Театър „София“, сезон 2021/2022, 2022/23.*
1082. *Ф. Ведекинд*, Лулу*, пиесата е играна в Театър „София“, сезон 2021/2022, 2022/2023*
1083. *В. Канаан*, Ах, ти, мила Ана…, *пиесата е играна в Народния театър „Иван Вазов“, сезон 2022/2023.*

Приятелите

Пазителят на езика в храма на недопросветените

Мариана Хил
Преводач
info@interpretorium.com

The Guardian of Language in the Temple of Underenlightened

Marianna Hill
Translator
info@interpretorium.com

„Лошо употребените думи причиняват толкова заблуждения, колкото и невежество.“
Пиер Буаст

Малцина са смелчагите, дръзнали да бранят словото в храма на недопросветените. Малцина са и истинските, неотстъпили пред сътресенията на битието и пискливия глас на модата. Не е лесно да защитиш туй, що изначално не се нуждае от защита, защото е създадено да прави човека човек, да го отличи от животинския свят.

Професор Владко Мурдаров е един от тези малцина. Десетилетия наред той закриля езика ни от набезите на духовната нищета и удържа на изкушенията да склони пред непреклонността на недоосъзнатите.

Благодаря Ви, Учителю, за неуморните усилия да ни покажете какво уважение дължим на езика наш насущний и защо сме длъжни да го пазим и почитаме заради онези, които ще дойдат след нас.

* * *

Професорът те следи от екрана

Георги Лозанов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
glozanov@gmail.com

The Professor Is Watching You from the Screen

Georgi Lozanov
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
glozanov@gmail.com

Проф. Владко Мурдаров има поне три публични лица: академично – на езиковед с дългогодишна изследователска практика и преподавател с поколения студенти, благодарни за уроците му; литературно – на преводач и съставител, пренесъл през прага на националната ни култура стотици произведения, за да намерят българските си публики и прочити; и медийно – на „арбитър елеганс“ във всекидневната употреба на родното слово, със свои рубрики в телевизията и пресата. В зоната на моята компетентност, естествено, попада медийното му лице, макар по различни поводи да е обръщал към мен и другите си две лица. Например когато го търсих за консултация, както често се случва, да ми разясни етимологията на думата „чудо“, получих отговор – произтича от глагола „чувам“, за който не само не се бях замислял, но и подреди мислите ми. Защото наистина, ако не си богоизбран, не можеш да видиш чудото, можеш само да чуеш за него и евентуално да повярваш на чутото/чудото. Вещият езиков гид, накъдето и да те води, от само себе си стига до недрата на словото, откъдето извира вяра; успява да ти припомни по някакъв начин, че нашият Бог е Бог-Слово.

Или пък имах голямата привилегия, защото знам, че театърът е тайната любов на професора, да ми предложи през 2003 година да представя подбраните и преведени от него три тома с пиеси на Артур Шницлер, Роберт Музил и Томас Бернхард. Заедно с литературното удоволствие от текстовете, заради живота, който им бе вдъхнал на български език, те ме заредиха с философско любопитство към фройдистка Виена, в чиято сянка бяха

избуяли пресичащите се идеи на тримата писатели. Оттогава специално интересът ми към Бернхард непрестанно нараства – особено към неговия самотен бунт срещу фалша на обществените порядки, превърнал го едновременно в автор и герой на собственото му творчество.

Но сега за медийното лице на проф. Мурдаров – то е със завидна популярност. През годините журналистите настойчиво го търсят, заради познанията му до най-малък детайл на книжовната норма, в чието утвърждаване и сам участва. А и заради изострения му слух за отклоненията от нея, за несръчността, немарата и куриозите в използването на думите, които остроумно коментира, и аудиторията се забавлява, но не и той самият. Споделя, че нищо сгрешено не е в състояние да го забавлява: „По-скоро щом чуя/видя грешка, веднага си намирам обяснението защо се е появила в речта/правописа на конкретния човек“.

Думите са на всички и професорът с цялата сериозност на професионалната си роля ги пази от името на всички – да не ги повредят, както ги обръщат между зъбите си. Превърнал се е в нещо като медиен санбернар за българския език, чието спасяване всъщност е и на тези, които го говорят. Защото и без Хегел е ясно, че има тъждество между език и мислене. Бедният речник, функционалната неграмотност, потъпкването на правилата нанасят ментални поражения – със статиите си и от екрана проф. Мурдаров лекува тъкмо тях и така способства за повишаване, освен на грамотността, и на интелекта на нацията. Но не му е лесно! До Десети ноември езикът беше подложен на идеологически и бюрократични издевателства, които го превръщаха в дървен, а след това момчетата, излезли от съблекалните на спортните школи и от чалга баровете, взеха да си правят с него каквото си искат. Докато диалектът и жаргонът станаха едва ли не бонтон, включително и по високите етажи на властта.

България продължава да има нерадостната съдба елитите ѝ – партизански или мутренски, да са необразовани. Няма как да го скрият от момента, в който заговорят. Можеш да сложиш бяла якичка на дебелия си врат, но не и на речта си. Публичните посегателства над нея, макар че дори и вкъщи нямаш право на тях, са форма на насилие, което може лесно да премине от думите към телата. Като е вярно и обратното – едва ли е възможно от устата на насилника в живота да чуеш изискана реч. Така че проф. Мурдаров, когато критикува злоупотребите с езика, се противопоставя на насилието, но не с насрещна агресия, а меко и възпитано, с почти пасторска добронамереност. Иска да те просвети, вместо да те унижи, да те убеди, вместо да те санкционира. Затова и никога не подкрепи циклично повтарящи се опити да се приеме закон за езика: „Фактът, че голяма част от българите в разговорната си реч, та и писмено, вече не се придържат стриктно към правилата, не е аргумент да ги премахнем. Но съм и против другата крайност – идеята за Закон за българския език. Има си граматика. Тя е за-

конът. Езикът ни се развива съвсем естествено. И се обогатява естествено. Сега в речта ни навлизат много английски думи поради интернет общуването ни, но това е неизбежно. Животът също носи новостите със себе си“. Професорът по езикознание най-добре разбира, че подобен закон ще обслужи единствено стремежа на ксенофобския национализъм да превърне нашето общество отново в затворено и да прекъсне интеграционните ни политики още на ниво на мислене в тъждествеността му с езика.

Трите публични лица на проф. Владко Мурдаров всъщност се събират в едно – на либералния интелектуалец, който се бори за общуване без граници, но не и без правила. По цял ден, както си стои пред компютъра…

* * *

Просвещение и просветление

Юрий Дачев
Драматург
Малък градски театър „Зад канала“
ydatchev@abv.bg

Enlightenment and Epiphany

Yuriy Dachev
Playwright
Small Town Theater “Behind the Canal”
ydatchev@abv.bg

Години наред почти ежедневните ни разговори с Владко Мурдаров имат едно банално, но успокояващо начало. С въпроса „Какво правиш?“ и отговора „Превеждам“. Защо успокояващо? Защото в хаоса: обществен, театрален, езиков и всякакъв още, има човек, който неотклонно, почти нехайно към прииждащите отвсъде трусове на безпорядъка, си върши работата. Своята работа. С ежедневна отдаденост и колкото и старомодно да звучи: с обич. Някак по-равновесно ми става като чуя това „превеждам“. Виждам успоредно на собственото си и всеобщото щуране някого, който си е стъпил здраво на краката, не се занимава със съмнително спасителни нови идеи, а си остава там, където знае и може, там, където е десетилетия.

Всъщност това „там“, ширнало се между театъра, литературата и езиковедското труженичество, винаги е изпитвало необходимост от авторитети като Професора. При това от такива, чиято ерудиция не те дистанцира и кара да се чувстваш малограмотен, а спокойно, дори с благост ти предлагат да научиш нещо ново, да забележиш пропуснат детайл или непорасла мисъл, която е интересно да бъде развита… У Владко Мурдаров просветителството не е трик на педагогическо общуване с непросветените, вродено е. Затова присъствието му буди доверие. Не те просвещава от катедра и с показалка, а е близо до теб: и в затруднението, и когато ти „просветне“ в главата. Не е случайно, че за една огромна аудитория той е личността, олицетворяваща знанието и грижата за езика. В телевизионното си общуване с

нея, в статиите и книгите си той не само с вещина „отваря“ пред нас процесите в езика ни, но и сладкодумно ни привлича в ежедневното мислене за тях. Няма я предозираната патетика „езикът ни загива“, има го внимателното и категорично насочване към проблемите му, съзнанието за необратими и неизбежни промени, една по особен начин „приятелска“ интонация в разговора с хората, интересуващи се от тези промени. Мисля, че така Професорът направи много по-широк иначе тесния кръг от хора, които се замислят за българския език и собствената си реч. Направи го с присъщото си търпение. Внуши го на многобройните си студенти от НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, които продължават да търсят съветите му и по този начин пазят в работата си жива мисълта за езика.

Търпението е вградено и в работата на Владко Мурдаров като театрален преводач. Тази работа у нас преобладаващо е свързана с необходимостите на деня. Театралите търсят чужди текстове, за които именно сега има път към сцената. Огромна част от близо петстотинте пиеси, преведени от професор Мурдаров, са получили сценични реализации. Но дори и тези, за които още не се е намерил режисьор и трупа, създават усещането, че класическата и съвременната немскоезична драматургия са плътно приобщени към съвременната ни театрална култура. И този масив от автори и заглавия с търпението на преводача си очаква сценичното си време, създава ценна наличност в разнообразието от възможности за избор. Няма нужда, а и е невъзможно да се изброят всички известни автори, чиито пиеси е превел Професорът. Мисля обаче, че особено важна заслуга е, че ни срещна с непознатите. Както и с драматургичните творби на автори, чиито театрални „прегрешения“ са останали в сянката на останалото им творчество. Само през последната година Владко Мурдаров ни подари две такива открития, превеждайки пиеси на Стефан Цвайг и Вики Баум.

Нека пред нас са още много срещи с преводаческото му търсачество, с познанията, търпението, мъдростта и… хумора му. Защото огромната му творческа биография нямаше да бъде по-малко внушителна, но щеше да е хладновата без спомена за усмивката, с която свързваме присъствието на Владко Мурдаров. Спомням си как го беше развеселил преди години цитатът от Шилер „Човекът е напълно човек само когато играе“, поставен върху фасадата на националния стадион. Всъщност и на това неусетно ни е научил Професорът – да се усмихваме, когато видим, че нещо не е съвсем на мястото си. А после да си гледаме работата. За да можем, когато някой ни позвъни и ни зададе оригиналния въпрос „Какво правиш?“, естественият отговор все тъй да бъде: „Превеждам“.

* * *

Интелектуалната машина за преводи Владко Мурдаров

Възкресия Вихърова
Нов български университет
vviharova@gmail.com

Vladko Murdarov, the Intelligent Translation Machine

Vazkresia Viharova
New Bulgarian University
vviharova@gmail.com

Често, когато си говорим с Владко, той не пропуска да спомене, че имам „нещо общо“ със стартирането на поредицата му от преводи на австрийска драматургия.

Не знам дали това е така, но не мога да не се лаская, макар и скрито. Това започна през близките или далечни 90-те. По това време правех моята специализация в „Макс Райнхард семинар“ – Виена, а той беше директор на Българския културен институт „Дом Витгенщайн“. Контактите ни бяха чести и си говорихме за какво ли не, разбира се, че и за българската театрална ситуация.

По театралните сцени на Виена по това време трудно можеше да се набави билет за спектаклите по текстове на Елфриде Йелинек и Петер Турини. Все пак успявах по някакъв начин и с изумление ставах свидетел как хора, чакали с месеци да се сдобият с билет за Елфриде Йелинек, протестираха насред спектакъла и напускаха. Изумително, нали… Така нямаше и да разбера причините за това, ако не бяха разговорите ми с Владко и картината, която той представи на австрийската драматургия по това време, като добави към двете имена и Вернер Шваб.

Това запали любопитството ми и започнах да чета тези автори и да слушам анализите на Владко. Тогава мисля, че споменах необходимостта от подобен превод анблок и предговор, разкриващ културен феномен.

Завърнах се в България с два гранта на КултурКонтакт, пак не без съдействието на Владко. Той ме провокираше и предизвикваше да споделя концепциите си с борда на КултурКонтакт, уреждаше ми срещи, на които, разбираемо, не можех да не се явя, колкото и да бях склонна да омаловажа собствените си концепции поради комплекса си на източноевропеец, токущо изправил се пред прага на демократичните промени в т.нар. бъдеще на независимия сектор в областта на сценичните изпълнителски изкуства. Грантовете бяха за поставянето на „Президентките“ на Вернер Шваб и „Алпийско сияние“ на Петер Турини. И двете постановки впоследствие се оказаха част от репертоара на така младия по това време Университетски театър на Нов български университет. И двете постановки имаха свой театрален живот – „Президентките“ (театър в галерия на лимитиран брой зрители на представление) като предизвикателство към българската театрална критика и „Алпийско сияние“, превърнало се в част от официалната селекция на поредното издание на международния театрален фестивал във Варна.

Сега е ред на Владко да си признае, че без него тези две събития в моята скромна театрална кариера и в театралната ситуация на страната ни нямаше да се случат.

И така, когато излезе първият сборник с преведени пиеси, аз бях вече по свой начин горда, че съм представила тези текстове на българската публика и критика. И по този начин преводният сборник и постановките станаха един пример за създаване на литературен контекст на театралния опит или театрален контекст на литературния опит. Както се полага да се работи за създаването на част от една културна ситуация.

Когато Владко продължи с преводите си, аз вече бях настроена в друга посока, но следях издаването на всеки текст и сборник като качествена възможност за мен да надникна в едно съществуващо в европейския опит и в различно време културно пространство.

Разбира се, че някои от нас могат сами да си преведат Брехт или Хандке, могат да ползват различни, дори популярните в интернет преводи, но те се лишават от възможността да работят с превод, преминал през преводаческата и редакторската работа на интелектуалната машина за превод тук и сега Владко Мурдаров.

За всеки, на когото се е налагало да ползва преводач в своя международен опит като износ на спектакли или като водещ театрална работилница, е пределно ясно, че преводачът трябва да има знание, познание и богатство на матерния си език. Иначе възможностите за недоразумения имат силно комичен характер. В един от уъркшоповете, който водех преди години на международния фестивал на театралните училища в Амстердам, Холандия, разполагах с преводач на холандски, който с лекота преведе мотив, свързано с мотивация, като мотив, свързано с бродерия. Трябваше ми време да

проумея откъде идва недоразбирането, и след това продължихме на английски – и двете страни, водещ и изпълнители, чужденци в едно езиково пространство.

Преводите на Владко ни въвеждат в една яснота и прецизна красота на българския език, на която е способен само един езиковед от неговия ранг.

Кой би пропуснал възможността да чете или интерпретира неговите преводи.

* * *

Владко Мурдаров – гид в нови пространства

Богдана Костуркова
Драматург
Сатиричен театър „Алеко Константинов“
kosturkova@abv.bg

Vladko Murdarov – A Guide to New Areas

Bogdana Kosturkova
Playwright
Satirical Theater “Aleko Konstantinov”
kosturkova@abv.bg

Запознах се с проф. Владко Мурдаров преди повече от три десетилетия по телефона за езикови справки – попаднах на него при един емоционален спор с режисьор за правописа и произношението на термини в една пиеса. Той, Владко Мурдаров, със смях разреши назряващия конфликт и още в този разговор намери начин да ме насочи към непознато име на австрийски драматург, който би ми бил интересен. И постепенно Владко Мурдаров през годините се превърна в мой гид в шарения, многообразен и често изненадващ свят на драматургията, родена на немски език. В 90-те години немските и австрийските драматурзи, извън класиците, бяха малко познати у нас. На фона на многогласието и многотемието на съвременната драматургия те имаха какво да кажат на българските зрители. Театрите постоянно търсеха нови автори, нови теми, нови гледни точки към заобикалящата ни действителност.

Но според мен поне тогавашният театрален вкус бе насочен към английската и френската драматургия, които сякаш бяха по-близки на българските нрави.

С постоянство и целенасоченост, сякаш няма друг път пред него, Владко Мурдаров продължаваше да превежда нови и нови автори, да открива и предлага на театралния и литературния пазар текстове, които ин-

тригуваха, вълнуваха, повдигаха въпроси с трудни отговори, плашеха. Чертаеха пътеки, които гарантираха сложно изкачване в непознати територии. Преводачът, когато е и личността, подбрала пиесите, залага примамки с нови и нови заглавия и автори. Води ни в свят, привлекателен с многообразието си, с динамиката, с която изскачат най-неочаквани теми, образи и визии за бъдещето. Театрален свят, белязан от множествеността.

И се намериха творци от различни поколения, които поеха риска да дадат живот на българска сцена на пиеси, които се оказа, че имат диалог с нашата публика. Това сякаш даде криле на проф. Мурдаров и той се превърна в институция за предлагане на новото, интересното, конвертируемото и у нас драматургично творчество на немски език. (Може би тук е мястото да споделя, че когато пиша тези редове, той превежда 468-ата пиеса и е дал на българската култура възможност за среща с близо 80 автори, творящи на немски език!) Главното препятствие пред разпространението на театъра в международен план е езиковата бариера. Преводачът на пиеси е първият проходител в тази насока. Той предлага стимулиращо четиво за творци и публика, трябва да умее да открива връзки между отразените в творбите проблеми и нашите собствени такива. Благодарение на подбора и превода на Владко Мурдаров в последните години по нашите сцени стъпиха автори и пиеси, които имат обединяваща линия – вечни теми, вълнуващи човечеството, вечните теми на изкуството и това разширява светогледа и възгледите за театър на българските театрали и широката читателска публика. Преведе (и превежда) добре скроени текстове с ясна конструкция, профилирани характери, напрегнато действие с много обрати, неочаквани и със сигурност интересни човешки характери, съвършен минималистичен диалог (ситуационно и речево концентриран, позитивно утвърждаващ основните човешки ценности), независимо от съдържанието на пиесата. Търсен ефект в подбора на пиеси за превод е усещането, че избраният автор е мислил за актьорите и публиката още при създаването им. Има богат профил на подбраните пиеси – комедии на ситуациите, комедии на характерите, текст за тийнейджъри, семейни драми, бунт на поколението срещу предходното, на онеправданите, на различните… Пъстър живот, цветист език, пленяващо чувство за хумор… Владко Мурдаров умее да подбира автори, които създават фантазен свят на театралната реалност, които имат вкус към мрачната и трагична действителност, има сред преведените от него предизвикателни и оригинални автори, има сръчни диалогисти, има откриватели на нови театрални форми и теми. Дали действителността е неразгадаема, неподлежаща на описание, дали символиката е важно изразно средство при разглеждането на важни теми като всеобщата криза на ценностите, на гласа на сърцето срещу безизходната затвореност и вечната победа на злото, за свободата на личността, за страха от промените, за свободната воля на човека. За вярата и безверието, за греха и отчаянието, за страха и радостта от

живота – преведените от Владко Мурдаров пиеси ни дават поглед към значима част от световната литература, и в частност – драматургия. И да открием приликите и да споделим прозрения за човешкия живот.

* * *

За изкуството на превода

Лилия Абаджиева
Режисьор и театрален педагог
lilia.ab@abv.bg

On the Art of Translation

Lilia Abadzhieva
Producer and Theater Teacher
lilia.ab@abv.bg

Владко Мурдаров е езиковед и забележителен преводач.

Преводаческата дейност на Владко Мурдаров е свързана с превод от немски език на езиковедска и философска литература и драматургични текстове. Превел е над 400 текста от класически, модерни и съвременни немскоезични автори – Йохан Волфганг фон Гьоте, Фридрих Шилер, Франк Ведекинд, Райнер Мария Рилке, Артур Шницлер, Роберт Музил, Фердинанд Брукнер, Йодьон фон Хорват, Бертолт Брехт, Ерих Кестнер, Фридрих Дюренмат, Петер Хандке, Елфриде Йелинек, Райнер Вернер Фасбиндер, Петер Вайс, Роланд Шимелпфениг, Роберт Шнайдер, Дорон Рабиновичи, Георг Потика, Улрике Алмут Зандиг, както и австрийски драматурзи от XX век като Томас Бернхард, Георг Табори, Петер Турини, Волфганг Бауер, Вернер Шваб, Петер Розай, Херберт Бергер, Феликс Митерер, Хелмут Пешина, Габриел Барили, Егид Гщетнер, Моника Хелфер, Михаела Ронцони, Верена Канаан и др., чиито пиеси се играят на сцените на театрите в България.

Ролята на Владко Мурдаров като преводач на немскоезична драматургия е изключително важна не само за българския театър, за българските режисьори и актьори, но и за българската театрална публика; тя е важна за занимаващите се с театър, за почитателите на театралното изкуство, но и за разширяване на познанията на българските читатели, свързани с немскоезични автори.

Владко Мурдаров е неуморен, страстен преводач с последователност в годините, която ми дава усещане за мисия.

Чела съм много от текстовете, които Мурдаров е превеждал. Някои от тях започнах да чета още преди Академията, с други се запознах в ранните си студентски години.

Шницлер, Ведекинд, Хорват, Дюренмат, Бернхард, Турини, Фасбиндер, Шимелпфениг, Йелинек и други съм прибавяла към моята библиотека още когато са излизали от печат преведени на български език. Някои от авторите, които той е превеждал, аз имам в превод и от други преводачи.

Например моят спектакъл „Страданията на младия Вертер“ по романа на Йохан Волфганг фон Гьоте беше в селекцията на един от най-големите форуми Berlinerfestspiele. Написах драматизация на романа по превода на Асен Разцветников. Играхме спектакъла в рамките на Berlinerfestspiele в три последователни вечери в един от най-старите театри в Берлин – Театър „Ренесанс“.

„Фауст“ на Йохан Волфганг фон Гьоте поставих в превод на Димитър Статков. Запознах се с всички преводи на „Фауст“ и проучих различните версии на български език.

Наричам ги версии, защото според мен преводът е творческа работа, която изисква от преводача не само отдаване на темите, които изследва авторът, не само познание и разбиране за цялото му творчество и епохата, в която е писал. От преводача се очаква/изисква да предаде лексикалните и синтактични фигури на автора и би следвало да преведе/предаде метафорите, метафоричните епитети, метафоричните глаголи. Преводачът има нелеката задача да преведе/предаде/пренесе/транспонира метонимия, алегория, ирония, сравнение, градация, инверсия, синекдоха, хипербола, литота, апосиопеза, както и алитерация и асонанс като фонетични средства.

Преводачът наистина е съавтор, а преводът е изкуство. Може би всеки страстен читател достига до това заключение. То изплува с особена яснота, когато искаш да препрочетеш роман от ранното си юношество, чиито впечатлили те пасажи знаеш почти наизуст и попаднеш на друг превод. Новият превод освен, че те объркva със своята интерпретация на текста, прави непонятни за теб смислите и значенията, които са те покорили някога, но и те кара да изпитваш носталгия по поетиката на „твоя“ превод и да го откриеш на всяка цена, за да се докоснеш до ат-мосферата на произведението, такава каквато като следа е оставил в ума и съзнанието „твоят“, любимия ти превод.

Всеки от нас има подобен опит и с поезия, и поети, които знае наизуст.

Например „Сонетите“ на Шекспир съществуват в два несъпоставими за мен превода на български език. Същото усещане за несъпоставимост и в различна степен за поетиката на автора ми дават няколко превода на поезията на Т. С. Елиът и т.н.

Имах предварително изследване на преводите, по които съм поставяла Шекспир в Германия и в Русия преди репетиционния процес. За работата си над „Хамлет“ в Германия изследвах два превода на немски език на Август и Фридрих Шлегел и на Хайнер Мюлер. Предпочетох да работя по превода на братята Шлегел. За работата си над „Ромео и Жулиета“ в Русия изследвах преводите на Борис Пастернак и няколко съвременни преводачески интерпретации. Поетиката на Пастернак по несравним начин се доближава до поетиката на този велик трагически текст. Винаги сравнявах преводите на текстовете на Шекспир с оригинала, а не с българския превод на Валери Петров. Поставяла съм четири пиеси на Шекспир в оригинал: „Отело“, „Мяра за мяра“, „Ромео и Жулиета“ и „Хамлет“, когато съм била канена да поставям извън България. Поетиката на стиха в оригинал в изреченото слово на сцена е като музика, която не може да се сравни и да бъде постигната докрай и всецяло от преводачите дори когато те са поети. Случва се така, че поетите, които превеждат Шекспир, преследвайки поетическо звучене и стремейки се към все по-изящни поетически структури, погубват несъзнателно динамиката на действието и трагическото напрежение. По тази причина спектакълът ми „Отело“ е по превода на Любомир Огнянов – Ризор, продукция на Народния театър. „Ромео и Жулиета“, продуциран от същия театър, репетирах по превода на Валери Петров. По превод на Валери Петров съм репетирала всичките си многобройни спектакли по Шекспир на българска сцена. Впрочем усилието на Валери Петров да преведе всички пиеси на Шекспир на български е безценно. Мисля, че няма друг поет на планетата, който да е превел цялото творчество на Шекспир на родния си език.

Преведени драматургични текстове от Мурдаров и от много други български преводачи съм получавала от издателите на Black Flamingo Publishing Виктор Лилов и Йордан Йорданов. С Йордан Йорданов съм имала много специални за мен срещи и разговори, които ми дават представа за неуморната им работа и последователност за популяризиране и разпространение на драматургични текстове както на съвременни автори, така и на автори, които са част от историята на драмата.

Поставяла съм пиеси, които Владко Мурдаров е превеждал.

Първия път се срещнах с него, когато бях поканена да поставя едноактната пиеса на Брехт „Мероприятието“, която той е превел на български език.

„Анархия в Бавария“ от Фасбиндер на издателство Black Flamingo Publishing е пиеса, към която се обърнах, защото идеята за бунта като другото име на свободата винаги ме е привличала. Фасбиндер ме е увличал с филмите си, но с пиесите му се запознах години след като бях гледала култовите му филми.

„Страшният съд“ на Йодон фон Хорват е пиеса за съвестта, която е Страшният съд вътре в нас, а тя ме накара да се върна към „Метафизика на нравите“ и моралния императив не по Кант, а по Хорват.

Поставих в Сатиричния театър една пиеса на Щефан Фьогел „Всички освен мен“. Слабостите на този текст ме предизвикаха към търсене/постигане на театрална лексика, която да надмогне слабостите му.

Имам особена привързаност и любопитство към немската драматургия. Томас Ман нарича драмата поезия, а Шилер определя театъра като образователен институт. Затова така работя със студентите си по немски драматургични текстове.

Бих казала, че Владко Мурдаров е изумяващо продуктивен преводач.

Спомням си, че дори го попитах дали диктува, когато превежда. Той ми отговори, че е погълнат от тази своя дейност, на която се е посветил изцяло. Понякога ми звъни по телефона, за да ми разкаже за новите пиеси, които е превел. Той не просто препоръчва тези преведени текстове, а ми ги представя с горещ, страстен и мъдър анализ, който ми говори за връзката, която развива към автори и текстове. Говори ми за темите на драмите, за конфликтите, за персонажите. Понякога ми изпраща пиесите по електронна поща, преди да са издадени в книжно тяло, и според мен го прави от желание тези пиеси да имат своя сценичен живот на българска сцена. Последните пиеси, които ми изпрати, са на Клаус Ман.

Приносът на Владко Мурдаров към развитието на познанието за немскоезичната драматургия е изключителен както за читателите, така и за специалисти в сектор сценични изкуства: драматурзи, актьори и режисьори.

* * *

С думите на преводача

Антон Угринов
Режисьор
antonugrinov@yahoo.com

In the Translator's Words

Anton Ugrinov
Producer
antonugrinov@yahoo.com

Давам си сметка, че познавам професор Владко Мурдаров от 1997 година, когато бях още студент в НАТФИЗ. Това са много години, струва ми се, повече от двадесет и пет години, и едновременно с това знам, че за този огромен период от време аз всъщност не съм прекарал повече от няколко часа на живо с него. Да, освен спорадичните срещи съм имал и няколко телефонни разговора и въпреки това мога със сигурност да кажа, че го усещам близък. Как е възможно това? През неговите преводи, пиесите, които съм поставял през годините и представленията, които се оказаха важни и в моя професионален живот, дори не само професионален, а и личен живот.

Тези спектакли се превърнаха в крайъгълни камъни в моето развитие като режисьор и като човек. Професор Мурдаров е този, който направи мост между мен и световете на Артур Шницлер и Райнер Вернер Фасбиндер. Двамата немскоезични драматурзи се оказаха важни учители за мен и именно през неговите преводи аз усетих техния пулс, интереси, пристрастия, просветления за човешката природа, за живота.

За пръв път посегнах към Артур Шницлер и неговия „Хоровод" през 2011 година. Заедно с група млади актьори, вдъхновени от тези текстове, създадохме спектакъла „Хоровод на любовта" в театралната работилница „Сфумато" – красиви истории за любовта, написани с много ирония и разбиране за това какво е да си човешко същество, парадоксално, егоистично, на моменти дори нелепо и все пак красиво в своето несъвършенство. Пре-

живяхме много заедно с тази група артисти, някои родиха, други заминаха надалеч, нови ги заместиха, защото то се игра цели 8 години. През тези години се събирахме с вълнение заедно и се срещахме всеки път с текстовете на Артур Шницлер, преведени от професор Владко Мурдаров. Деликатно, точно и с усет за дълбочината и нюанса във всяка дума и изречение той ни събираше по един невидим начин с драматурга на пиесата и правеше възможна нашата среща. Среща, която за нас се оказа не просто работа, а лично преживяване.

Няколко години по-късно отново избрах любовен текст на Артур Шницлер, този път пиесата бе „Анатол“ и преводът отново бе на професор Владко Мурдаров. По това време преживявах и любовна мъка, така че тази сценична среща за пореден се оказа вид терапия със сюжетите и думите на Шницлер и на преводача.

Този спектакъл се игра пет сезона и отново се смениха много актьори за това време, някои заминаха за чужбина, други родиха, ожениха се... Животът неусетно ни преместваше някъде другаде, а ние всеки месец се събирахме и заедно преживявахме очарованието на тези истории за любов, която може да бъде много жестока и едновременно с това истинско божествено докосване.

И до ден днешен си повтарям различни изречения и реплики от тези спектакли, но на български, а не на немски в оригинал и се оказва, че всъщност си повтарям думите, избрани от преводача – думите на Владко Мурдаров.

* * *

Феноменът на госта

Георги Любенов
Българска национална телевизия
lubenov76@gmail.com

The Guest Phenomenon

Georgi Lyubenov
Bulgarian National Television
lubenov76@gmail.com

Най-голямото богатство на вече 25-годишната ми радио-телевизионна практика са срещите. Сравнявам ги например с ролите при актьорите – всяка среща е различна, интересна или не толкова, но все пак провокира различно отношение от страна на зрителите, помни се различно дълго. Не съм правил списък на хилядите събеседници през годините, но е ясно, че в графата „най“ попадат може би десетина, а може би двойно по-малко, само колкото пръстите на едната ръка.

Обаянието на личността наричат аура. Това е феноменът на госта – колкото и пъти да се появи в ефир, винаги приковава вниманието на радио- или телевизионната аудитория. От една страна, е познат, „чакан гост“ в дома, от друга – винаги интересен и винаги има какво ново да каже. С годините виждам, че това е даденост.

Познавам проф. Владко Мурдаров по два начина – задочно, от медиите и от неговата дългогодишна рубрика за българския език, и пряко. Задочно го познава цяла България, но ето няколко впечатления от личното ни познанство. През 1992 година в Българското радио, попаднал на невръстна ученическа възраст като стажант в Младежката редакция, ходех на лекциите, организирани от радиото за качеството на изказа на журналистите, днес ги наричаме публичните говорители. Най-голям интерес предизвикваха именно лекциите на Владко Мурдаров. Влизаше в залата приятелски, топеше за секунда ледовете и започваше с примерите от живия ефир. Кой,

кога, защо и каква грешка е направил, какво показва езиковата практика в ефир, как да се подобри. Слушах с особено внимание тези беседи и още тогава бях сигурен, че след училището ще запиша „българска филология“. Исках и аз да мога да говоря правилно, без грешки, да имам словесно богатство, ясна дикция и точен език. Така че, професоре, още преди четвърт век непоколебимо направихте избора в мен с какво и защо да се занимавам.

Познанството ни се задълбочи години по-късно в предаването на Хачо Бояджиев „Полет над нощта“. Тогава, в новия век, вече ми стана напълно ясно, че проф. Мурдаров си е роден за рубрика. Зрителите още повече го искаха, още повече задаваха въпроси и още повече се вложи публичното говорене. Започнахме със среднощната езикова рубрика на 6 декември 2002 година в ефира на БНТ и БНР. Планираното време бързо отлетя, но телефоните горяха, зрители и слушатели се надпреварваха да се включат в ефир и да зададат своите въпроси. Беше ясно, че това е обречено на успех. С Хачо продължихме идеята без никакво колебание – проф. Мурдаров гостува отново в нашето студио на 8 февруари 2003, после на 8 май 2004, 9 юни 2007 година и т.н.

Феноменът на добрия гост е, че публиката го желае. Телевизионерите отдавна наричат тези гости „рейтингоразбивачи“. Няма значение кога е било последното ти участие, защото аудиторията винаги има въпроси и винаги иска някой авторитет да разреши колебанието му. И до днес, когато проф. Владко Мурдаров участва в съботно-неделното сутрешно предаване на БНТ „Денят започва с Георги Любенов“, достига рекордни зрителски нива и получава стотици въпроси. Понякога му съчувствам – отговаря на едни и същи въпроси, за мен елементарни, но винаги с жар и чувство за хумор. Направило ми е впечатление, че колкото и да вриш и кипиш в темата, Владко винаги се готви, не идва по инерция, а изследва актуалната езикова среда, винаги е актуален. Да те води усещането, че си полезен, че заставаш пред безпощадните зрители и си готов да дадеш най-правилната формула, е голяма сила. Питам се – въпрос на интелект ли е това, на поколение ли, на призвание ли?

И нещото, което признавам за първи път и винаги ми е тежало: за четвърт век никога проф. Владко Мурдаров не каза „Браво, Георги“. Което означава, че има още много да се уча.

Професоре, бъдете здрав!

* * *

Обади се на Владко…

Владимир Игнатовски
vlado.ignatovski@yahoo.com

Better Call Vladko …

Vladimir Ignatovski
vlado.ignatovski@yahoo.com

След като се пенсионирах, се отдадох на изкуството на превода. Преведох различни автори: от Троцки и Станиславски през Майерхолд и Михаил Чехов до Тарковски и Вандам… До мен е Силвия, която ми помага и като редактор, и като коректор. Мисля, че сме писмени хора и се справяме успешно с проблемите на правописа и граматиката, но все едно, винаги може да възникне съмнение или някакъв езиков въпрос, а трябва да сме сигурни. Е, тогава веднага се чува едно и също: „Обади се на Владко…“.

Обаждаме се. Той винаги отговаря бързо, точно и компетентно. Няма бавене, няма суетене, няма ровене в справочници. Самият той е жив справочник. И няма значение дали предлага „частна“ консултация, или обяснява на зрителите по телевизията правоговора и правописа на българския език. Неговите коментари са винаги точни и на място, има огромни познания и невероятен усет за езика. Друг въпрос е кой го чува и дали го разбира. Като слушам какво се лее от екрана, мисля, не са много тези, които са го чули и са разбрали какво им говори. Иначе защо цените ще са „завишени“, а не са „по-високи“. А само това ли е?

Познаваме се от деца. Нормални софийски хлапета с близки интереси. Участвахме в драмсъстави и кръжоци по литература, било по собствено желание, било заради настоявания на родителите ни. И... много игри по улиците и градините. Детството ни беше бедно, но весело и безгрижно. И винаги е имало за какво да си говорим и какво да научим един от друг и до днес.

След това всеки тръгна по своя път и в науката, и в изкуството. Той се превърна в сериозен учен, в първокласен преводач на немскоезична ли-

тература, останахме приятели през всичките тези немалко години. Не се случва често. А той не спира да работи, когато и да му се обадя, всеки път ми разказва за поредния превод, с който се занимава: австрийска пиеса, роман на млад швейцарски писател, младия Брехт, Йелинек, Бернхард, Шницлер, Берфус и кой ли още не. Все така артистичен, но точен и педантичен. Цял рафт в библиотеката ми е запълнен с негови преводи. И не спира…

Приятелю, в здраве и сили продължавай все така още дълги години! Пази заедно с твоите професионални следовници красотата на българската реч! Дано да ги има!

А ако имате проблем с езика и с правописа, просто е: потърсете Владко!

* * *

Арбитър в споровете

Крис Шарков
Режисьор
kris.sharkov@gmail.com

An Arbiter in Disputes

Kris Sharkov
Producer
kris.sharkov@gmail.com

Много често по време на репетиции в театъра, още от Академията насам, когато между мен и актьорите възникне някакъв спор как е правилно да се произнася дадена дума, най-често той завършва донякъде на шега, донякъде на сериозно, с „да питаме Владко Мурдаров“. Някак си безусловно се знае, че там са най-точните отговори по казусите в българския език и културата на говоримата реч. И тези отговори, както знаем и от телевизионните предавания, и от лекциите на професора, няма да ни се предоставят дидактично или с презрително чувство за филологично превъзходство. Напротив, ще бъдат обяснени с интерес и любов към спецификите и грешките на езика. Ще се припомнят изконни правила, но и ще се потърсят с любопитство причините за промените в речта, и най-важното – езикът ще бъде разгледан като жив организъм. Това за мен като театрал е от изключителна важност.

В работата си като режисьор досега три пъти съм поставял пиеси, преведени от Владко Мурдаров – „Посещение при бащата“ от Роланд Шимелпфениг, „Казимир и Каролине“ от Йодьон фон Хорват и „Лулу“ от Франк Ведекинд. А в т.нар. „режисьорско чекмедже“ имам още няколко пъти по толкова чакащи да бъдат поставени. Действително пиесите, преведени от немски език от Владко Мурдаров, са може би най-пълната и мощна театрална библиотека. Немскоезичните автори като че ли изглеждат най-добре представени в преведената на български език драматургия. Брехт, Шниц-

лер, Ведекинд, Бернхард, Хандке, Хорват, Брукнер, Фасбиндер, Шимелпфенинг, Йелинек, Турини, Берфус, Вайс, Шваб и още много други, и то в почти пълния си обем от написани пиеси. Това е истинско богатство от качествена, ценна, радикална, ключова театрална драматургия. Драматургия, която има своята сила дори само на четене, а за поставяне си е повече от предизвикателство. И ако се прави на театър, неминуемо в някоя репетиция се стига до „да питаме Владко Мурдаров“.

Честити 75!

* * *

Думи за благодарност

Атанас Атанасов
НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“
atatanassov@gmail.com

Words of Gratitude

Atanas Atanasov
National Academy of Theatre and Film Arts “Kr. Sarafov” (NATFA)
atatanassov@gmail.com

Проф. Мурдаров е един от ценните учители в моята професионална образованост. Вече не помня от колко години нашите пътища се пресичат. Първите срещи миналия век на „Аполония“, коридорите на Театралната академия, кабинета в неговия дом, диалозите ни на площад „Славейков“… И разбира се, кореспонденцията в интернет. Някак неусетно професорът стана мой приятел и отдавна съм се престрашил да се обръщам към него с малкото му име. Леко се смущавам, когато чуя неговото: „Как си, професоре!“. Преглъщам свенливо и приемам усмихнат това обръщение, защото, освен че е перфектен познавач и ценител на словото, Владко Мурдаров притежава и завидно чувство за хумор. В такива случаи имам съмнения, че дяволитият му поглед ненатрапчиво ми припомня онези мигове, когато спонтанно и по всяко време на деня съм му звънял с въпрос от ненаучен урок или за спешен съвет. Пропъждал съм подобни съмнения, когато в краткия ни диалог съм се убеждавал в словесната си компетентност.

От доста години Владко Мурдаров открехва пред мен и познания върху съвременната немскоезична драматургия. Благодарен съм му за преводите, които ми позволиха да реализирам като режисьор пиеси на Роналд Рудол, Щефан Фьогел, Бернхард Гьорг и др. Вярвам, че приятелството ни ще продължи години напред, защото него го очакват томове пиеси, а аз чакам неговите преводи.

И защото няма как да съм научил всички уроци по правоговор от студентските си години. Надявам се да е достатъчна огромната ми благодарност…

* * *

За Владко с обич!

Снежина Русинова-Здравкова
Преводач
snejinaz@gmail.com

For Vladko with Love!

Snéjina Roussinova-Zdravkova
Translator
snejinaz@gmail.com

Хей, приятелю! Владко! Кога се изтърколиха тези години? Кога достигна до тази достолепна възраст?

Е, като се замисля, не се познаваме от вчера… Но май нямам спомен откога се знаем.

Свърза ни обща страст – театралните преводи, събра ни обща идея – да направим достояние труда си, обедини ни общата амбиция да признават работата ни, да ни уважават като творци. Успяхме да създадем Клуба на театралните преводачи, организирахме четения, срещи, обсъждания, представяния, с много страст, отдаденост и любов – качества, които са ти присъщи и неоспорими.

Много неща научих от теб, на много твои успехи съм се радвала!

Продължавай да бъдеш все тъй позитивен, отворен за новото, никога не изгубвай ценното си чувство за хумор и вдъхновението, което те води към нови и нови предизвикателства, не изгубвай борбеността си, с която твърдо и безкомпромисно защитаваш чистотата на българския език!

Надявам се през всичките тези години да съм съумяла да ти дам макар и частица от обичта и привързаността си!

ЗА МНОГО И ПРЕКРАСНИ ГОДИНИ, ВЛАДКО!

* * *

Приготвяй документите!

Ангел Маринов
Департамент по езикова подготовка и спорт
към Аграрния университет – Пловдив
a_marinov@au-plovdiv.bg

Prepare Your Documents!

Angel Marinov
Department of Languages and Sports, Agricultural University – Plovdiv
a_marinov@au-plovdiv.bg

„Приготвяй документите! Имаш възможност да следваш в НАТФИЗ…“. Това ме посъветва проф. д.ф.н. Владко Мурдаров преди повече от 22 години, когато току-що се бях дипломирал по специалността „Славянска филология (чешки език)“ в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. В зората на новия век, без да ме познава, той бе разбрал от моята майка, с която работеха по различни проекти, за моя афинитет към киното, бе проверил, че има следдипломна квалификация по специалността „Кинознание“ и ме бе потърсил. Не беше мой преподавател, дори не бях го срещал и общувал с него до този момент, но послушах съвета му. От една страна, защото наистина винаги съм искал да навляза по-професионално в материята на седмото изкуство – киното, а от друга, най-вече защото усетих, че мога да се доверя на насърчителните му думи. Така, както го направих и няколко месеца по-късно, когато покойният проф. д-р Иван Чобанов ми предложи да се явя на кандидатдокторантски изпит по „Теория на превода“ в Пловдивския университет. „Това е чудесен шанс, не го изпускай!“, окуражи ме за пореден път проф. Мурдаров.

Не след дълго, вече като докторант, трябваше да нося две дини под една мишница, сновейки между Пловдив и София и фокусирайки вниманието си ту върху кинознанието, ту върху лингвистиката. Но и в това проф. Мурдаров видя предимство, като ме поощри да избера тема за дисертацията си, търсеща общото между киното и езикознанието. „Малко е писано върху

проблемите на филмовия превод, в частност по въпросите за субтитрите. Особено в днешно време. Предлагам ти да избереш тема в тази насока“, провокира ме той в началото на 2002 г. Без преувеличение бих споделил, че от момента, в който навлязох в научните среди и най-вече в изкусителните дебри на спецификата на кинодиалога и проблемите на филмовия превод, проф. Мурдаров се превърна за мен в безценен наставник, по подобие на Учителя Йода за бъдещия джедай Люк Скайуокър. Защото, базирайки се на съветите на моя научен ръководител доц. д-р Петя Бъркалова и на друг ерудит – проф. д.н. Божидар Манов, в чийто клас следвах в НАТФИЗ, с широките си познания и с изключителната си педантичност проф. Мурдаров привнесе нужния баланс в моя интердисциплинарен текст. Именно с неговата безрезервна подкрепа в течение на времето открих онези пресечни точки между езикознанието и киното, които сполучливо вмъкнах, описах и развих в научния си текст. След успешната защита на моя труд, подкрепата на проф. Мурдаров към мен продължи в най-различно естество и знам, че и до днес мога да разчитам на неговата препоръка или напътствие. Единственият негов съвет през годините, който още не съм осъществил, е да издам дисертацията си, но тук искам да го уверя, че работя по въпроса.

Наред с това, в този емоционален текст, посветен на 75-ата годишнина на проф. Мурдаров, бих маркирал още няколко аспекта, които щрихират неговата невероятна личност.

Отново подчертавам, че за съжаление никога нямах възможност да слушам академична лекция на проф. Мурдаров на живо, но пък имам поне дузина приятели и познати, които в различни периоди бяха негови студенти. „Любимият ни преподавател!“ бе общото мнение на всички тях, защото той винаги успяваше по своя си обаятелен начин и с огромните си познания само след няколко учебни часа да им покаже, че могат да му се доверят и от него да научат неща, които да им бъдат от полза не само в професионалната сфера, но и в личен план. Убедено мога да потвърдя, че сред поколения студенти той е изградил репутация на академичен преподавател, владеещ до съвършенство комуникацията с аудиторията и правещ от всяка своя лекция не досадно и ненужно, а чакано и дълго помнещо се събитие.

Докато работехме съвместно по научния ми труд, винаги съм се впечатлявал и от неизчерпаемата енергия и желанието да бъде обществополезен, с които е белязано ежедневието на проф. Мурдаров. Удивително е как за няколко часа той съумява да води лекции със студенти от различни вузове, да рецензира научни текстове, да редактира статия, да записва поредния епизод от емблематичното предаване „Език мой“, заради което в немалък период домът му бе превърнат в снимачна площадка, да мине през съвет в БАН, да консултира докторанти и колеги по различни, и то не само езикови въпроси, да провежда образователен курс за екипи от БНТ и БНР,

да дава интервю и същевременно „в движение“ да съветва журналисти по различни лингвистични теми, да отделя време за срещи с приятели, колеги и свои възпитаници, да изгледа театрална постановка и накрая – да се отдаде на едно от най-любимите си занимания – превода на поредния немскоезичен автор. Тази наситена програма той изпълнява вече десетилетия и с радост констатирам, че до днес продължава в същото темпо да работи, напътства, дискутира, поощрява и най-вече да обменя опит и знания с млади колеги, които, също като мен преди повече от две десетилетия, тепърва навлизат в научната сфера и които вероятно също имат своето „Приготвяй документите…“, насърчително изречено от професора.

Днес, в навечерието на 75-ата годишнина на проф. Владко Мурдаров, се радвам, че го послушах в онези години, защото, от една страна, кой знае в каква насока щеше да се развие професионалният ми път, а от друга, може би никога нямаше да се докосна до неговата харизматична и невероятна личност.

Скъпи Учителю, бъдете здрав, честит и все така полезен на обществото ни в това сложно и превратно време!

* * *

Професорът сам си определя дневния ред

Георги Даскалов
Българско национално радио
g_daskalow@yahoo.com

The Professor Sets His Own Agenda

Georgi Daskalov
Bulgarian National Radio
g_daskalow@yahoo.com

През 2006 пробвахме да възстановим вестник „Демокрация“.

Емил Стоянов, брат на президента Петър Стоянов, се ангажира и доведе професор Владко Мурдаров, както и неговата изключителна ученичка Емилия, да учат редакцията на правопис.

И в един момент на редакционната електронна поща получавам писмо за професора: Sehr geehrter Professor Murdarov, с молба да го препредам.

Подателят, българин, беше уточнил – на немски, че има само клавиатура на латиница – и му е неудобно да пише на методиевица до Владко Мурдаров.

Предадох писмото на професора и много се смяхме.

Общувахме си активно около 2 години, после вижданията ни се поразредиха. Но успяхме да останем приятели въпреки някои премеждия.

Вече предимно си говорим по телефона, най-често – когато имам колебания как се пише нещо.

Сега съм редактор в сайта на БНР и имаме случаи, когато граматиците в редакцията не винаги са единодушни. Ровят се речници, преравят се сайтове, търси се това, което е най-близо до формата.

В такива случаи – не много често, но редовно, питам професора. Последна инстанция.

Хубаво е, че го има и че има авторитета и енергията да бди, да стои на границата между немарливостта, незнанието и нормалния, чистия български език.

Който ни прави българи и хора.

В последните години професор Мурдаров се позатвори, но все пак се и виждаме.

Питам го един път какво прави, а той ми казва – превеждам пиеса от Стефан Цвайг. Не знаех, че Цвайг е писал и пиеси, и изразих съмнение, че някой театър в България би поставил такава пиеса.

А професорът казва – сигурно никога няма да види българска сцена, но си заслужава да има и такива преводи.

Превежда и не много популярни швейцарски автори, пише неща, които му изглеждат важни.

Изобщо – докарал я е дотам, че може сам да си определя дневния ред, нещата които му харесват – и не харесват, да обитава свой собствен свят.

Дай, боже, всекиму!

Но Владко Мурдаров си го е изстрадал, изработил, заслужил.

И си върви по трудния път, въпреки болките в коленете. Въпреки всички болки.

* * *

С благодарност към учителя

Весела Смилец
Българска национална телевизия
vessmil@abv.bg

To My Teacher, with Gratitude

Vesela Smilets
Bulgarian National Television
vessmil@abv.bg

– Трябва да вземеш интервю от Владко Мурдаров по случай 20-годишнината на гимназията. – Кой е Владко Мурдаров? – въпрос, зададен с боязън от ученик отличник в същата гимназия. Този ученик или ученичка – в немския език съществителните продължават и до днес точно да обозначават рода – бях аз, в 10. клас на 91. НЕГ. Все още незнаеща, че вземането на интервюта ще съставлява основна част от професионалния ми живот, нито пък знаеща, че по същото време Владко Мурдаров вече цяла петилетка е доктор на Виенския университет. Тогава не успях да го намеря, беше в чужбина. След години започнах да го търся понякога през ден. И винаги го намирах. Така е и до днес.

Във времето с професора проверих правилното изписване на не едно заглавие, на стотици сложни съставни думи и препинателни знаци. Разговаряхме в дома му за силата на знака – от политически предумишленото изхвърляне на е-двойното и големия юс от българската азбука до удобно неграмотното потъпкване на пълния член в българския език. Така персонално или опосредствано той винаги е бил и е лице в репортажите и в предаванията на БНТ, по които съм работила.

Дотук видимо си позволих да сложа ръка върху Владко Мурдаров. Крайно неудачно за величина от неговия ранг. Да познаваш Владко Мурдаров е чест, да присъства в телевизионно студио е привилегия. Аудиторията на БНТ получава и двете – чрез съветите му от екрана по правоговор и пра-

вопис той установи открит и често пъти емоционален диалог с хиляди българи. С тънка ирония в интервютата си посочи езиковите грешки на признатите за първенци в обществото. И оставя и до днес психолозите да гадаят каква точно е преценката на сините му очи. Макар и възпитаник на гимназията с патрон революционера социалист Карл Либкнехт, искам да мисля, че би бил по-горд възпитаник на гимназия с патрон езиковеда германист проф. Константин Гълъбов, както днес се нарича нашата гимназия. Разбира се, така изразеното от мене предположение е спекулативно. Не познавам личните предпочитания на Владко Мурдаров в политическия спектър, нито пристрастията му, ако има такива, към исторически периоди и победителите и победените в тях. Но пристрастията му към материализираната мисъл чрез езика, бих казала, усещам ясно. Стотиците му преводи са известни на всички; логическите му разсъждения за реденето на думи и препинателни знаци са в учебниците, речниците и научните разработки. И на немски, и на български. Сякаш недоизказан остава аристократизмът на Владко Мурдаров като дух и подход към професията му. Все пак Виена, Австро-Унгарска империя, бални салони, отблясъци върху паркет, валсово завъртане – със сигурност ги е преживявал с героите на превежданите от него автори. Но кой ли го познава? Никой?

И всички. Защото за разлика от трагедията „Никой“ на Йодьон фон Хорват, преведена на български също от професора, неговите трудове стават веднага обществено достояние. Все пак професията му е учител!

С благодарност към учителя – така завършвам. Само едно не мога да му простя, чисто естетически – струпването на препинателни знаци при изписването на думите *зам.-председател* или *зам.-министър*. Но пък зам.-професор няма!

Бъди честит, учителю!

* * *

За Владко Мурдаров с усмивка

Калина Викторова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
kalinavik@abv.bg

For Vladko Murdarov with a Smile

Kalina Viktorova
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
kalinavik@abv.bg

Седя си в стаята на „Езикови справки“ и отговарям на телефона. Годината е 1974, някъде в началото; беше ми голяма емоция, затова ще я споделя подробно. Наднича и внимателно влиза усмихнат русоляв младеж: „Вие ли сте…?“ „Аз съм, а вие кой сте?“ „Аз съм Владко Мурдаров“. Извиках изненадано и скочих. Не го бях виждала, знаех само че е Хердеров стипендиант във Виена. За мен това беше много важно, защото заемах неговото място по „заместителство“. Как стана това (накратко).

Завършвам аспирантура в Софийския университет, катедра „Български език“ при проф. Константин Попов. Той беше поискал няколко аспирантури, тъй като нямало синтактици. Успелите бяхме Аксела Лазарова, Стефка Петрова и аз. Разпределението беше задължително, но за нас нямаше място. Аксела и Стефка продължиха работата си в Института за чуждестранни студенти, а аз нямах работа, но имах семейство, мъж – свободен артист, дете, абе напечено. На заседание в катедрата проф. К. Попов попита проф. Л. Андрейчин за мен и той веднага каза, че ще ме вземе в Секцията. Това е мястото на Владко Мурдаров, на което бях назначена по заместване. Затова се изненадах, като го видях. Беше ми жизнено важно да знам кога ще се върне и т.н.

Застанахме до прозореца и разговорът започна забавен, сърдечен, та досега. Успокои ме, че поне още една година ще остане, защото си довършва дисертацията, която трябва да защити там. Разпитвах го за Виена, за работата му. Въпреки че току-що се бяхме запознали, говорехме открито, шеговито и много дълго. И сега е пред мен, забавен и готин. Споделих му, че ми е мъчно за университета, а той заговори за научната среда и за възможността да работим в Секцията на Андрейчин. Така е – ти си в купа с Валентин Станков, Йордан Пенчев, Елена Георгиева, Калина Иванова и Методи Лилов – разкош пълен, в сърцевината на науката, на българския език. Беше прекрасно – непрекъснато нещо се обсъждаше, въпроси за всичко и отговори се търсеха за всичко; няма дребни и незначителни питания – всичко е важно. И каква колегиалност, ние, по-младите, бяхме приети като равно-правни гласове и мнения.

Владко Мурдаров се върна от Виена, защитил похвално с висока характеристика. Секцията – горда, поздравления. Но пак нещо се пропука – не се признава дисертацията, защото няма инстанция, която… Абсурд някакъв, на заседанието мълчим в неведение. И нашето момче заяви уверено и спокойно: „Какво толкова – ще я преведа и ще я защитя отново“. Така и стана. Успешна защита на „Девербативни субстантиви за лица в славянските езици“ – ръкопляскания.

Иска ми се да си представят по-младите колеги как се подготвя за печат с пишещи машини голям правописен речник, с по три страници с индиго, с доста голям състав от десет души. Как се раздават, преписват, прибират, подреждат, редактират, поправят и пак се преписват страници, за да отидат на външна машинописка, която да спазва издателските изисквания. Изпълнявах функцията и на секретар на речника, приготвях готовите пратки и т.н. Като че ли живеехме в облак от машинописни страници. Справяхме се с търпимост, с внимание, с умора до изтощение; между нас като че ли цареше някакво хаотично спокойствие и тук-таме някоя шегичка от Владко. Тогава ме дари с прякора „маме“ или „мамето“ (обаждах се на децата често), но бях грижовна и към колегите, отговарях „къде е това, защо, колко, кога“. Важното е, че вече имаме голям и нов „Правописен речник на съвременния български книжовен език“, София, 1983, Издателство на Българската академия на науките.

Започна нашата популяризаторска дейност по издателства и редакции. Владко Мурдаров установи успешни контакти с издателствата „Наука и изкуство“ и „Народна просвета“ и нашите поредици по езикова култура поеха и бяха приети с голям интерес. Издаде и книгата си „Виена и началото на българската езикословна наука“, „Народна просвета“, София, 1988, която ме развълнува и докосна лично – делото на тези учени няма да стои по рафтовете, а получава достойно оценка и популярност. Обадих му се да говорим, защото исках да напиша рецензия. Разговаряхме до късно, ние и сега

си приказваме дълго – той умее и да слуша, и да разказва забавно; как се е ровил в архивите в чужбина, какво е открил. Не успях с рецензията, нещо ми се случи, но сега като споделих, че съжалявам, той много мило ми каза, че между страниците на книгата е намерил моите бележки.

Преживяхме и сложни, проблемни ситуации в института, но се държахме толерантно и колегиално. Веднъж ни предстоеше общо събрание от такъв характер, проблемно с интрига, която го засягаше лично. Обади ми се да се срещнем и ме помоли да прочета писмото с неговото становище, защото на другия ден пътуваше за Австрия, поканен като гост-професор в университета в Залцбург. Усетих какво доверие има между нас.

Като учен популяризатор той създаде предаването „Език мой“ по БНТ – много успешно и с голям интерес, плодотворно негово лично дело, което запълни нуждата от актуална езикова култура; 997 предавания! Наскоро го гледах пак по националната телевизия, бяха го поканили в предаването „Денят започва с Георги Любенов“ да отговаря на езикови въпроси, които вълнуват хората. Владко постига комуникацията със зрителя без морализаторство, с лекота и най-вече с академизъм, който доста ни липсва.

Искам да му благодаря за нещо съществено. В Секцията се готвим по един значим проект „Българите, книжовността, езикът XIX – XX век“, темите са обсъдени и трябва да се заявят. Аз представям синтактичната структура, в която се отразяват аналитичните процеси, настъпили в развоя на езика. Валентин Станков обобщи, че темата ми е значим и важен принос, но аз не успявам да го формулирам и само повтарям „синтактичната структура“. Владко седна пред клавиатурата и зачатка: „Чакай, какво пишеш?“; „Формулирам ти темата: „Синтактичната структура на българския език – свидетелство за неговото единство“. Всичко изведнъж се изясни и застана на мястото си непоклатимо. Като колега той прозря същността в проучването ми, идеята, която извеждам и защитавам. Благодаря! Затова сега избрах да представя откъс по тази тема, а също така включвам и резултати от изследвания на колегите от нашето поколение в Секцията – Ралица Цойнска, Мери Лакова и Стоян Жерев.

* * *

Alles Gute zum Geburtstag, Okdalv!

Нина Маринова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
nina_marinova@abv.bg

Happy Burthday, Okdalv!

Nina Marinova
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
nina_marinova@abv.bg

Всъщност този ананим, струва ми се, че съм си го измислила аз. Не знам дали Владко го одобрява, но на мен си ми харесва. Не съм разбрала досега друг да нарича Владко Мурдаров така.

Та, откъде да започна? Усещането ми е, че с Владко се познаваме откакто се помня. Бях му студентка. Но той едва ли помни това.

Нашата съвместна дейност започна през 2004 година (почти 20 години от тогава), когато Владко беше станал главен редактор на сп. „Български език“ – издание на Института за български език (сега списанието вече е на 70 години).

Срещнахме се случайно на коледния панаир на книгата (2003) и от дума на дума той ми предложи да работя с него. Годините, през които бяхме част от списанието, са незабравими. С Владко се работи страхотно. Той не е диктатор – оставя те сам да вземаш решения (според твоята компетентност, разбира се) и винаги те подкрепя.

Не бяха малко дебатите около подреждането и редактирането на статиите във всяка отделна книжка. Но винаги конструктивни (звучи като клише, но си беше истина).

На втората или на третата година от главното му редакторство Владко реши да започнем издаването на пета книжка на списанието (сп. „Български език“ излизаше в четири книжки годишно), а именно – Приложение на сп. „Български език“, в което да се отпечатват по-големи статии и студии, които не можеха да бъдат издадени другаде.

За Владко може да се напишат много емоционални текстове, въпреки че той почти никога не проявява външно своите чувства. Това съвсем не значи, че не усеща и радостите, и тъгите, както своите, така и чуждите.

И още нещо – много е хубаво, когато Владко сяда на пианото и свири някаква класическа или модерна мелодия.

Връщам се на ананима – Ворадрум. Ама това не ми харесва.

Затова, **Alles Gute zum Geburtstag, Okdalv!**

Hakuna matata!

* * *

Проф. Владко Мурдаров – на 75 години
Похвално слово, или *Laudatio*

Васил Райнов
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
rainovv@abv.bg

Prof. Vladko Murdarov – Turns 75
A Word of Praise or *Laudatio*

Vasil Raynov
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
rainovv@abv.bg

Наскоро, по повод на отпечатаната книга с пиеси, а не с романи на знаменитата Вики Баум *(Хората в хотела*, 2023), разговаряхме с големия наш езиковед и преводач проф. Владко Мурдаров и съвсем неволно стигнахме до наближаващата годишнина. Подех темата, не само защото съм минал тези години, но и защото вълненията около юбилеите не бяха нито еднозначни за мен, нито съвсем неутрални и безболезнени. Известна е антропоцентричната аксиома, че всички желаем да бъдем харесвани и одобрявани от другите хора, но тайно се съпротивляваме и борим със себелюбието, за да не нарушим добрия тон като нещо общоприето!

Тогава започнах да му разказвам за изследванията, сочещи началото и традициите около честванията и му припомних, че тъкмо старите евреи са измислили парадигмата на тези събития. Решено било на 25, на 50 и на 75 години, все пак тогава малцина са стигали и до 100, да се честват човешките юбилеи. Опитът и практиката сочели как обществото да почита себеподобните, но най-важното: през навършването на тези години – опрощавали се дълговете (в парични знаци), направени от юбилярите! Домакинът, разговорът се водеше в дома му, спокойно тръгна оттам, че няма дългове. Спо-

дели за близките си планове, преводи (немскоезичните пиеси нямат край), но и нещо по-различно, за което аз знаех и помагах, доколкото мога. Пак кръгла годишнина и то на един от светлите умове в българското и в балканското езикознание и историография – проф. Милетич. Спомена, че след трите книги за правописа, отпечатани през 2022 г., се появяват и *Разни съвети за правописа* – София, 2023.

Слушах професора. Мислех си, че едва ли за всичките тези години в професията може някой да каже, че от него направените, отпечатаните и защитените като необходимост и като неизбежно помагало речници, издадените книги с правописни уточнения и правила са малко на брой или недотам значими. Описанията и оценките за приносите на неговите трудове не са били единични, а са отбелязвани в рецензии, отзиви и становища. Многократно е подчертавана и значимостта на неговите анализи и правила (вж. и *Био-библиографията*, подготвена и издадена от професионалисти от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, за времето до неговата шейсетгодишнина).

Силното и значимото, създадено от нашия уважаван колега Владко Мурдаров, се вижда, чете се и е препрочитано – защото ***Написаното остава!***

Бъди здрав, приятелю, и за много години!

* * *

За нашия автор проф. Владко Мурдаров

Виктор Лилов, Йордан Йорданов
Блек Фламинго Пъблишинг
office@blackflamingopublishing.com

For Our Author Prof. Vladko Murdarov

Victor Lilov, Yordan Yordanov
Black Flamingo Publishing
office@blackflamingopublishing.com

Езикът е основен аспект на човешкото общуване, който позволява на хората да предават своите мисли, чувства и идеи на другите. Начинът, по който се използва езикът, обаче може да окаже значително влияние върху ефективността на тази комуникация. Важно е да се използва подходящ език, който показва разбиране на значението на думите, тяхната етимология и контекста, в който се използват.

Една от най-важните причини за използването на правилен език е да се гарантира, че предаваното послание ще бъде разбрано от целевата аудитория. Произходът и историята на дадена дума могат да дадат сведения за нейното значение и да ни помогнат да разберем по-добре употребата ѝ в определен контекст. Контекстът от своя страна също е важен за разбирането на значението на думите. Една и съща дума може да има различно значение в зависимост от контекста, в който се използва.

Едно от силните ни убеждения като издатели е, че важността на използването на правилен български език няма как да бъде подценена. Използването на правилен език гарантира, че предаваното послание е точно, ясно и лесно разбираемо за всеки. Това е и причината за дългосрочното ни сътрудничество с проф. Владко Мурдаров. Заради отношението му към езика, отношението му към текста, оригинален или преводен, към смисъла и към контекста.

Проф. Владко Мурдаров е един от изявените български езиковеди със значителен принос в изучаването на езика, особено в областта на граматиката и лексикографията. Известен е с обширните си изследвания на българския език и с усилията си за запазване и популяризиране на богатото ни езиково наследство.

Приносът на Владко Мурдаров в проучването на граматиката подчертава значението на използването на правилен език за осигуряване на ефективна комуникация. Работата му в областта на лексикографията е съсредоточена върху съдействието за създаване на изчерпателни речници на българския език. Той признава значението на точните дефиниции и правилните примери за употреба в речниците, за да се гарантира, че предназначението на думите се предава правилно в ежедневното общуване, в политиката, в професионалните сфери на заетост. Той признава важността на разбирането на произхода на думите и на това как техните значения са се развивали с течение на времето. Това разбиране помага за насърчаване на употребата на правилен език, като подчертава историческия контекст на думите и техните значения.

Дългогодишното ни сътрудничество с проф. Владко Мурдаров доведе и до идеята да започнем от 2019 г. да издаваме поредицата от книги за езика „Разни нови езикови съвети“, допринесли значително за популяризиране на значението, което има употребата на правилен език в общуването. Поредицата „Разни съвети за…“ предоставя на читателите изчерпателно ръководство за ефективна употреба на езика, като обхваща редица теми и много езикови нововъведения, които често са пренебрегвани или недостъпни за широката публика от неспециалисти. Книгите за глаголите, имената, предлозите и правописа предлагат подробна информация за правилната употреба на различни езикови елементи, като подчертават значението им за правилната употреба на езика в общуването.

Публикуването на тази поредица отразява нарастващата необходимост от правилна употреба на езика в общуването както в личен, така и в професионален план. Като предоставят на нас, неговите читатели, практически съвети и насоки, книгите помагат съществено за повишаване познанията ни в областта на българския език и за насърчаване на едно по-ефективно общуване помежду ни. Ако книгите на Владко ни помагат да общуваме по-добре, това означава, че имаме шанса да станем и по-добри хора, да създадем онова чувство за общност, което ни е нужно да се превърнем в общество от съзнателни и добри човеци.

* * *

Малки литератури?

Александер Зицман
Институт по славистика, Виенски университет
alexander.sitzmann@univie.ac.at

Small Literatures?

Alexander Sitzmann
Instiut für Slawistik, Universität Wien
alexander.sitzmann@univie.ac.at

Като преводач на българска литература понякога завиждам на моите колеги, които превеждат от немски на български. Не им завиждам за обидно ниските хонорари, а и не съм недоволен от текстовете, с които работя, дори не бих могъл да твърдя, че съм имал малко работа през последните 25 години, но да заинтригуваш немско (австрийско, швейцарско) издателство за българска книга все още ми се вижда далеч по-трудно, отколкото в обратния случай, често пъти дори невъзможно. Явно това е съдбата на преводача от малък език – или по-скоро на малка литература. Но какво всъщност означава определението на някоя литература като *малка*?

Говорейки за малки литератури, се сещам за Франц Кафка, прочутия немскоезичен еврейски автор от Прага. На 25 декември 1911 г. той в дневника си използва (за пръв път, а може би и като пръв въобще) израза *kleine Literatur*, дори дава схема на характеристиките на малки литератури (вж. по-долу)[1]. Доказателство за това, че неговите размишления имат стойност, може да бъде фактът, че през 1975 г., т.е. повече от 60 години по-късно, излиза изследването *Kafka. Pour une littérature mineure* на Жил Дельоз и Феликс Гатари[2].

Кафка на горе споменатия ден започва записките си с наблюдения върху съвременната еврейска литература във Варшава и чешката литература, които явно смята за малки литератури. Според него, много от предимствата на литературната работа[3], както той ги нарича, можели да се постиг-

нат и с литература, която не се развива в извънредна широчина, а която поради липса на значими таланти само създавала подобно впечатление. Оживеността на една такава литература дори била по-голяма, тъй като в нея, пак поради липсата на големи таланти, литературните спорове тепърва наистина получавали свое пълно оправдание, а същевременно самостоятелността на отделния автор била по-добре съхранена, защото способностите му не били достатъчно големи, за да бъде повлиян от доминиращите в момента домашни, камо ли от чуждестранни писатели. За сметка на това покоен автор, който е успял да стане или по-скоро да бъде възприет като част от съответната литературна история, оставал в нея като личност, а не със своите творби, така че актуални тенденции или вкусове въобще не били в състояние да му навредят. Политическото измерение, което Кафка приписва на литературата, става ясно от следния цитат:

Паметта на една малка нация не е по-малка от паметта на една голяма, поради това тя преработва наличните предмети по-подробно. Вярно, че малката нация се нуждае от по-малък брой познавачи на литературната история, но самата литература не е толкова въпрос на литературната история, колкото е въпрос на народа [...]. Защото изискванията на националното съзнание на малкия народ към отделния човек са свързани с това той винаги да бъде готов да познава падащия се на него дял на литературата, да го подкрепя, да го защитава […][4].

Именно това политическо измерение предизвиква интереса на Дельоз и Гатари. Третата глава на изследването им носи заглавието „Какво е малка литература?“ и авторите посочват три характерни признака на малките литератури: 1. Малка литература не е литература, писана на малък език, а литература на малцинство, което ползва голям език, 2. В малките литератури всичко е политическо и 3. Всичко в малките литератури добива колективна стойност, малката литература произвежда солидарност[5]. Това тълкуване на съответния пасаж в дневника на Кафка и до ден днешен оказва влияние върху различни изследователи, макар че все по-често е подложено на критика[6]. Първата точка, която рядко се споменава, е, че Дельоз и Гатари въобще не се съобразяват със схемата на характеристиките на малки литератури, която Кафка предлага:

1. Оживеност: а. спорове, б. училища, в. списания

2. Разтоварване: а. липса на принципи, б. малки теми, в. лесно образуване на символи, г. отпадане на неспособните

3. Популярност: а. връзка с политиката, б. литературна история, в. вярване в литературата, която сама отговаря за закономерностите си.[7]

Без да навлизаме в подробности (някои от характеристиките в тази схема могат да се разберат само в контекста на цялата записка от 25 декември, някои дори с контекста остават отчасти загадъчни), връзката с полити-

ката явно за Кафка не е имала най-големия приоритет. Дельоз и Гатари наблягат върху един от няколко аспекта, също като първият от признаците, които споменават, явно само се крепи върху уводните думи на Кафка за това, което чул за еврейската литература във Варшава и което знаел за чешката литература от собствен опит, но никъде в текста на Кафка не се споменава, че малка литература трябва да бъде литература на малцинство, а още помалко да ползва голям език. Имайки предвид положението и биографията на Кафка, т.е. евреин в Прага, пишещ на книжовен немски език, става ясно защо Дельоз и Гатари дефинират малката литература по точно този начин. А именно тази дефиниция им е нужна, за да могат по-нататък да развият идеята си, че малката литература не е само особена форма на литература, а че тя е революционното условие за всяка литература, която се пише в рамките на по-голяма, обкръжаваща я литература[8]. Но по този начин, разбира се, много силно стесняват смисъла на определението *малка* литература и в крайна сметка не дават задоволяващ отговор на въпроса, поставен в заглавието на тази глава от тяхното изследване.

Днес, повече от сто години по-късно, някои от идеите на Кафка все още звучат правилно – като например че литературата на една нация отговаря на нещо като неин дневник и се различава коренно от историографията ѝ. Някои от тях ни се виждат остарели – в постколониалната епоха, в епохата на глобализацията и транскултуралността употребата на термина *национална литература* постепенно започва да губи смисъл[9], макар че в части на света наблюдаваме и обратни тенденции. Някои представи на Кафка дори може да ни разсмеят – в днешно време едва ли някой би си позволил (поне не публично, доколкото дневник може да се нарече публичен) да твърди, че на малките литератури им липсват талантливите писатели, че те се занимават само с малки теми или че са по-живи, понеже литературните спорове в тях имат повече оправдание, тъй като всички автори се намират на подобно (ниско) ниво. А какво става, ако възникне някой талант, дали той превръща малката литература в голяма? Или колко таланта са нужни за да стане от малка литература голяма? Какво всъщност е *малкото* в малката литература? Малко таланти, малко писатели, малко книги, малко читатели, малко преводи на чужди езици, малко нобелисти и други лауреати, малък език?

В крайна сметка, това което прави дадена литература *малка*, е предимно отношението към нея. Една литература може да е писана на малък език, а пак да е сравнително голяма, като например исландската, може да е малка на едно място, а голяма на друго, като например хърватската литература, която в Китай вероятно е малка, но за сметка на това голяма в Северна Македония; може да има интерес към нея, защото се гордее с дълга традиция, понякога е въпрос на съседство, на обща история, понякога е непознатото, екзотичното, което привлича издатели и читатели, понякога случайно

попадаме на някое литературно произведение, а за съжаление често пъти фокусът пада върху една литература едва след като нещо страшно се е случило – това в последно време можеше и може да се наблюдава във връзка с протестите в Беларус и нападането на Украйна – тук терминът *икономика на вниманието* звучи особено циничен. Разбира се, има и значение литературната инфраструктура, дали има финансова подкрепа за преводи, дали въобще има преводачи, дали някой език се изучава в университета и пр. А във всичко това има обратна връзка – ако не се изучава език, по-трудно се намират преводачи за него, ако няма преводачи, по-трудно стигат текстовете до издателите и пр.

Дали българската литература е малка? Да и не. Да, защото България в сравнение с много други държави не е голяма, българският език е малък и слабо разпространен, българската култура дълго време е била трудно достъпна, а българската литература през XIX и на края на XX век първо е трябвало да се еманципира, преди да може да се интегрира в по-голямата европейска и световна картина. Не, защото отношението към българската литература постепенно се променя, броят на преводите нараства[10] и тя допринася с качествени творби за европейската, а може би и за световната литература (в смисъла на един „неевроцентричен“ Гьоте). А защо една литература да не бъде малка и голяма едновременно?

БЛЕЖКИ / NOTES

[1] Kafka, Franz: Tagebücher 1910–1923. Hrg. v. Max Brod. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag 1967 (= Gesammelte Werke Bd. 10), с. 129-134.

[2] Deleuze, Gilles/Guattari, Félix: Kafka. Pour une littérature mineure. Paris: Les Éditions de Minuit 1975.

[3] Тук се има предвид например по-голямо национално самочувствие и съзнание, одухотворяване на обществения живот, възможността нацията да се конфронтира със собствените си грешки и пр. (вж. Kafka 1967, с. 132).

[4] Kafka 1967, с. 133.

[5] Deleuze/Guattari 1975, с. 29-31.

[6] Вж. например книгата на френската литературоведка Паскал Казанова (Casanova, Pascale: La République mondiale des Lettres. Paris: Éditions du Seuil 1999), в която прилага социологичните концепции на Пиер Бурдийо в анализ на една постулирана от нея световна литературна система. Посветила цяла глава на Кафка и неговите размишления върху малките литератури, тя критикува интерпретацията на Дельоз и Гатари като анахронистична и деформираща смисъла на казаното (с. 248).

[7] Kafka 1967, с. 133.

[8] Deleuze/Guattari 1975, с. 32.

[9] От една гледна точка с деколонизацията възникват „нови“ национални литератури, които разширяват канона на литературата, писана на определен език (например на английски – вж. и статията *The Empire writes back with a vengeance* на Салман Рушди, публикувана в списание Times на 3. юли 1982 г.), но същевременно

стават и все повече и по-видими авторите, които живеят и пишат „между“ културите, само че те не се определят в смисъла на Дельоз и Гатари като малцинство, пишещо на голям език.

[10] През 2009 г. в списание *Литературата* на Факултета по славянски филологии към Софийския университет излиза статия на Ани Бурова (*Пътища и прегради на преводимостта. Преводната рецепция на българската литература след 1989 г.* – В: Литературата, Год. III, кн. 5, с. 106–145), включваща библиографии на преведена българска художествена литература между 1989 и 2009 г. на различни европейски езици. Ако сравним не само броя, а и вида на преводи, които са излизали на немски език след 2009 г., прави впечатление, че те в по-кратък период от време не са само повече, а че и там, където преди това всяка четвърта книга е била антология, сега вече не излизат никакви антологии. Това според мене означава, че времето на плахото и повърхностното запознаване е минало и българските автори са се установили на немскоезичния книжен пазар.

* * *

Колегите

Съвременен български език

Правопис и правоговор

Езиковите „съветници“ в българската езиковедска литература

Милен Томов
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
tomovm@ibl.bas.bg

Резюме: В статията се разглеждат сборниците с езикови бележки, издадени от втората половина на 20. век до днес. Извършена е хронологична и типологична класификация на сборниците и е направена формална и обща съдържателна характеристика на този тип издания в българската езиковедска литература. От направения преглед на издадените сборници се налага изводът, че езиковедът с най-голямо присъствие и влияние като автор на езикови бележки и с издадени сборници с езикови съвети е Владко Мурдаров.

Ключови думи: сборници с езикови бележки, езикови бележки, езикови съвети, езиковедска литература, езиковедска библиография, Владко Мурдаров

Language Advisories in Bulgarian Linguistic Literature

Milen Tomov
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andeychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
tomovm@ibl.bas.bg

Abstract: This article examines the collections of language notes published from the second half of the 20th century to the present. A chronological and typological classification of the collections is carried out and a formal and general content characterization of this type of publications in the Bulgarian linguistic literature is made. The review of the published collections leads to the conclusion that the linguist with the greatest presence and influence as an author of linguistic notes and with published collections of linguistic advices is Vladko Murdarov.

Keywords: collections of language notes, language notes, language advices, linguistic literature, linguistic bibliography, Vladko Murdarov

Един от важните проблеми в теорията на езиковата култура, на който не е обръщано достатъчно внимание, е типологията на текстовете, с които

се работи в тази област. За разлика от някои други теории, теорията на езиковата култура борави с два вида текстове: нормативни и дескриптивни. Към нормативните текстове се отнасят кодифициращите (или регламентиращите документи) – речници, граматики и т.н., както и различни видове инструктивни текстове (езикови бележки, писмени и устни езикови справки и консултации, отговори на езикови въпроси и под.), а към дескриптивните – описанието на самата теория, описанието на теоретичните методи, принципи и критерии, прилагани в езиковата култура, както и описанието на състоянието на самата езикова култура в исторически и съвременен план. Нормативните справочници в широк смисъл – правописни, тълковни и други видове речници, граматики, специализирани езикови справочници, сборници с езикови бележки, стилистични и учебни ръководства – са резултат от целенасочена разностранна научна и научноприложна езиковедска дейност.

Тези издания се използват в случаите, когато носителят на езика изпитва несигурност например как се пише или произнася дадена дума, израз и т.н., и у него възникват колебания или съмнения. Различни са по обем, структура, функция и мотиви за използване от потребителите. Тук само накратко ще отбележим и това, че в българското езикознание липсват специални проучвания на този тип издания с нормативни текстове от потребителска гледна точка – разпространеност, популярност сред различни обществени групи, употреба в различните степени на образованието и под.

Тъй като е трудно, а и невъзможно всички видове нормативни издания да бъдат обхванати в един кратък преглед, в настоящата работа ще се спрем специално само на печатните сборници с езикови бележки, които представляват специфичен вид езикови справочници – именно „съветници“ в тесния смисъл на думата. Това ограничение, от друга страна, се налага и от предстоящата задача за аналитичното им библиографско разработване в рамките на Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“.

Жанрът езикова бележка накратко

Жанрът езикова бележка има дълга и богата традиция в българската езиковедска литература (по-подробно вж. Миланов/Milanov 2022). Първите образци на съвременната езикова бележка се откриват в списанията „Българска реч“ и „Родна реч“, чиито автори са езиковеди от по-старото поколение, основно А. Т.-Балан и Ст. Младенов (Георгиева/Georgieva 1981)[1]. Тази традиция впоследствие се продължава от списанията „Български език“ и „Език и литература“.

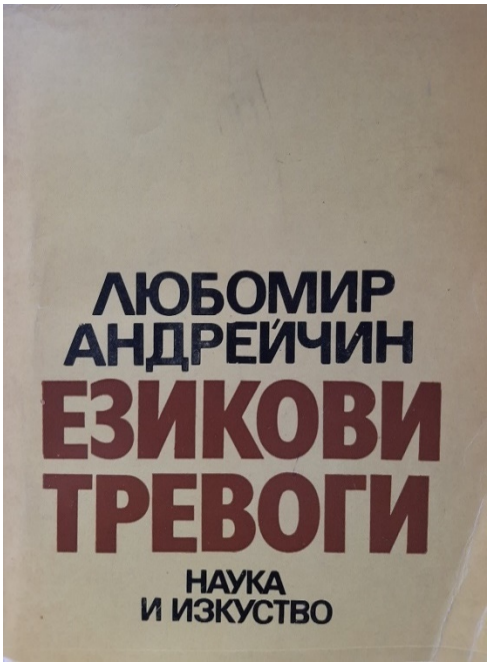
Езикови бележки от специалисти езиковеди се разпространяват днес под формата на устни изяви и в телевизионни- и радиопредавания (напр. „Език мой“ по БНТ, „За думите“ по БНР), както и в писмена форма във вестници, списания, интернет страници и блогове. Езикови съвети „при поиск-

ване“, наричани по традиция „езикови справки“, предоставят сътрудниците на единствената институционализирана Служба за езикови справки и консултации на Института за български език (по телефон или писмено по имейл, фейсбук канал и онлайн справочника „Езикови справки“)[2].

Периоди в издаването на езикови „съветници“ – сборници с езикови бележки

Въпреки че традицията за писане на езикови бележки в българската езиковедска литература се формира в началото на 20. век, сборници с езикови бележки се появяват едва по-късно – през втората половина на века. В издаването на сборници с езикови бележки най-общо могат да се очертаят три периода.

Първият период е през 60-те – началото на 70-те години на 20. век, когато са публикувани двата авторски сборника с езикови бележки на Л. Андрейчин „На езиков пост“ (1961) и „Езикови тревоги“ (1973). По-малко популярен от този период е сборникът на М. Въгленов „За правилна реч“ (1968). Андрейчиновият сборник „На езиков пост“ е първото издание от такъв тип. Докато езиковите бележки на Ст. Младенов и Ал. Т.-Балан като цяло са ориентирани повече към чистотата на езика, Л. Андрейчин насочва вниманието си към актуалните проблеми на съвременния книжовен език.

Сборникът с езикови бележки „Езикови тревоги“ на Л. Андрейчин (1973 г.)

Малко преди така очертания първи период е публикувана книгата на Балан „Български залиси с език, книжнина и общество. Волни приноси за българска просвета и култура. Избор. Език“ (1956), която заема по-особено място както по отношение на включените материали, публикувани най-вече в периодичния печат от началото на века, така и по отношение на описваната езикова практика и действащата кодификация – отразен е периодът преди Втората световна война. Материалите, включени в сборника, освен това имат твърде разнообразен характер, като няколко езикови бележки са включени в края на сборника в рубриката „Ситнеж“. Поради всичко това смятаме, че изданието не може да се отнесе към първия период на публикуване на сборници с езикови бележки.

Вторият период на издаване на сборници с езикови бележки, който обхваща 70-те, 80-те и началото на 90-те години на 20. век, е белязан от поредиците „Езикова култура“ на издателство „Наука и изкуство“, „Родна реч омайна“ на издателство „Народна просвета“ и „101 въпроса за…“ на издателство „Петър Берон“. Не всички издания от тези книжни поредици представляват класически сборници с езикови бележки. Публикуваните сборници от такъв тип са: „Граматика на грешките“ (1982); „Главоболия с чуждите думи“ (1983); „Отмъщението на думите“ (1984); „Между диалектното и книжовното“ (1987); Начини за употреба на словото“ (1990) от Вл. Мурдаров; „101 въпроса за ударението в българския език“ (1988) и „101 въпроса за дублетите в българския език“, като бележките в последните две издания са съставени като отговори на въпроси по съответната тематика на сборника. Някои от останалите издания в поредиците представят системни изложения на определени тематични области (правопис и пунктуация, правоговор, лексика) (напр. „Писане по правилата“ (1983), „Българска пунктуация“ (1978) от Р. Ницолова), други от тях съдържат изложение, съчетаващо текст с теоретична информация и речников материал под формата на словник (напр. „Слято, полуслято, разделно писане“ на Вл. Мурдаров (1976), „Жаргонът, без който (не) можем“ на Г. Армянов (1989) или пък включват текстове под формата на беседа, съчетани с езикови бележки, с което се доближават до разглежданите съветници (напр. „Езикова култура и естетическо възпитание“ от Хр. Първев (1980). Отделни книги от поредицата имат езиковообразователен характер и представляват сборници със статии („И арфа, и меч...“ (1984) или авторски издания с монографичен характер (Хр. Пантелеева – „Граматика на вежливата реч“ (1994)[3]. В допълнение ще посочим също така важния от библиографска гледна точка факт, че едни от изданията са от авторски колективи, а някои от тях имат индивидуален автор.

Третият период е от 2000 година и продължава до днес. През този период сборници с езикови бележки издават Ст. Брезински и Вл. Мурдаров, а колективни авторски издания не се реализират.

Ст. Брезински публикува сборниците „Езиковата култура, без която (не) можем. Кратки бележки по множество езикови проблеми“ (2004), „Трудният български език“ (2006), „Българска реч и писмо. Да говорим и

пишем правилно“ (2012), „Българският език свещен... Да говорим и да пишем правилно“ (2015).

Най-голямо присъствие със сборници с езикови бележки в този период обаче има Вл. Мурдаров. Началото на периода се поставя от сборника му „99 езикови съвета“ (2001). През 2003 г. Вл. Мурдаров публикува сборника „Още 99 езикови съвета“, като след това излизат два негови тематични сборника с езикови съвети – „99 съвета за българския правоговор“ (2006) и „99 съвета за българската граматика“. Всички тези сборници са издадени в поредицата „Родна реч“ на издателство „Просвета“. С известно прекъсване, от 2019 година Вл. Мурдаров подновява издаването на свои книги и публикува още няколко сборника с езикови съвети: „Разни нови езикови съвети“ (2019), последван от „Разни съвети за глаголите“ (2021), „Разни съвети за имената“ (2022) и „Разни съвети за правописа“ (2023).

Сборникът „Разни нови езикови съвети“ на Вл. Мурдаров (2019 г.)

Вл. Мурдаров присъства активно още в предишния втори период като член на редакционни колегии и като съставител на сборници с езикови бележки, като автор на езикови бележки и като самостоятелен автор на сборници с бележки. Както се вижда от направения преглед, за него като автор на езикови бележки обаче периодът от 2000 г. се оказва най-плодотворният.

Някои от езиковите бележки, включени в сборниците на Вл. Мурдаров, са публикувани преди това в езикови рубрики, водени от него в различни списания и вестници, или са представяни в радио- и телевизионни предавания (напр. в рубриката „Непротивоезикоругателствувайте“ на в.

„Демокрация“, „Любословни бележки“ по „Инфорадио“, авторското му предаване „Език мой“ по БНТ), като по-късно отделни негови бележки са публикувани и в интернет сайтове.

През 2020 г. Р. Станчева публикува книжката „Правописът днес: въпроси и отговори“, която също може да отнесе към третата група сборници въпреки смесения характер на включените в изданието текстове, някои от които също представляват кратки езикови бележки.

Необходимо е в края на прегледа да се обърне и отделно внимание на христоматийните и антологичните издания с езикови бележки – това са сборниците „Христоматия по езикова култура“ (1980) със съставител Христо Първев, подготвена като студентско помагало, и наскоро издадената антология „Езиковата бележка – от Балан до днес“ (2022), съставена от Вл. Миланов. Тези издания са ценни не само с обхватното си съдържание и с популяризаторската си роля, но и с това, че на практика компенсират затруднения по различни причини достъп до езиковите бележки, публикувани в по-ранно или по-ново време в най-различни периодични издания и сборници[4].

Така в края на хронологичния преглед може да се обобщи, че към днешна дата са издадени повече от двайсет сборника с езикови бележки или съвети, което свидетелства за доброто им приемане от читателската публика. В повечето случаи сборниците са резултат от професионална и организирана институционална научна дейност, а някои от тях са плод на лична авторска инициатива.

Формална и съдържателна характеристика на сборниците

Разглежданите издания, които условно наричаме „езикови съветници“, са сборници от кратки популярни статии по отделни езикови въпроси, организирани тематично. От тях се отличават по-рядко срещаните, азбучно организирани справочници под формата на речник („Речник на трудностите в българския език“ (1996) на Л. Крумова и по-стария и по-непопулярен справочник на Т. Цонев „Наръчник по езикова култура“ (1960). Речниковите справочници естествено обхващат повече въпроси и проявяват стремеж към универсалност по отношение на проблематиката на българския книжовен език, докато сборниците с езикови бележки разглеждат по-ограничен кръг от проблеми. Друг тип, примери от който посочихме по-горе, са изданията със системно популярно изложение на правописни, пунктуационни или други въпроси, като съществуват и смесени образци (вж. по-горе).

Тук не си поставяме за цел да правим подробен преглед на съдържанието на разглежданите издания. Обобщено може да се каже, че в съдържателно отношение сборниците с езикови бележки представляват вид нормативни справочници, които коментират правилните и неправилните употреби на езиковите единици от гледна точка на книжовния език. Чрез кратки текстови форми в популярен стил и с подходящи примери се описват често допускани грешки в правописа и правоговора, като се посочва правилното

писане на думи, коректното пунктуационно оформяне на изречения и текстове, предлагат се решения на правоговорни и граматични проблеми. В книгите се мотивира необходимостта от използване на определени думи или изрази, като им се дава предимство пред други. Разяснява се произходът и значението на домашни и чужди думи и изрази и на новозаети думи, обръща се внимание на съществуването на различни стилистични и контекстови възможности при употребата на думи и изрази и се предупреждава за опасността от неправилни употреби, а при наличие на избор за употреба се препоръчва „по-добрият“ или по-уместният вариант. В някои от сборниците се намират отговори не само на лексикални, но и на фонетико-фонологични и словообразувателни въпроси. Авторите на езикови бележки запознават читателите с разговорните варианти в езика, с иновациите в него и с още нерегистрираните в официалните нормативни справочници езикови явления.

Тъй като речевата култура предполага не само спазване на нормите на книжовния език при употребата му в публичната сфера, но и използването му в неофициална комуникация, някои от „съветниците“ дават насоки за правилна и уместна езикова употреба в устна или писмена форма в най-различни комуникативни сфери (напр. Вл. Мурдаров – „Начини за употреба на словото“ (1990). Описват се стилистични особености, като се обръща специално внимание и на общуването в деловата или в медийната сфера.

По отношение на подходите при поднасянето на информацията също се очертават разлики в отделните сборници. Едни от тях съдържат отговори на конкретни въпроси и имат подчертан препоръчителен и инструктивен характер. Други са повече информативни като съдържание и служат по-скоро за изясняване на отделни езикови въпроси (напр. сборниците от поредицата „101 въпроса за…“), но в тях имплицитно присъства и определена препоръка в посока на действащата книжовната норма. Трети обединяват черти и от двата типа съдържание (напр. М. Москов, „За чист български език“ (1976).

Езиковите бележки, събрани в разглежданите сборници, са показателни за съществуващите отклонения от кодифицираните книжовни норми и свидетелстват за случаите на раздалечаване на кодифицираната норма от обичайната езикова практика (узуса) или показват нерешените случаи на българската книжовноезикова норма. Освен че са универсално или тематично насочени към книжовноезиковите норми, в сборниците като цяло са отразени и оценките на специалистите за съвременното състояние на българския книжовен език и на масовата комуникация (Станчева/Stancheva 1993/1994).

Повечето от сборниците започват с теоретичен увод, в който освен информация за съдържанието и структурата на книгата и аргументи за необходимостта и ползите от нея в популярен стил се изясняват характерни черти на книжовния език и неговата история, достъпно се разкриват особености на функционирането му, а понякога се изясняват и понятия от теори-

ята на книжовните езици. Подчертават се типичните особености на съвременния българския книжовен език и се изясняват отношенията между книжовния и народния език (напр. в сборника „Между диалектното и книжовното“ (1987).

Съдържанието в сборниците е ясно и логично структурирано в раздели, за да може материалът да бъде разположен възможно най-прегледно и читателят да борави колкото се може по-лесно с информацията. За съжаление, не всички сборници са снабдени със справочен апарат, което понякога затруднява търсенето на информация в тях (показалци на думи и изречения редовно присъстват в „Съветите“ на Вл. Мурдаров). В отделни случаи прави впечатление и липсата на библиография или допълнителна препоръчителна литература по разглежданите езикови въпроси.

Езиковите съвети на Владко Мурдаров

Специално внимание заслужават езиковите съвети на Вл. Мурдаров, включени в колективните издания и в авторските му сборници – те са с най-широк тематичен обхват, а много от тях са тясно свързани с кодификацията и с официалните нормативни справочници, действащи в съответния период. Авторът им е не само дългогодишен изследовател и познавач на историята и съвременното състояние на българския книжовен език, но и пряк участник с богат опит и с водеща роля в кодификацията на съвременните книжовноезикови норми, което гарантира надеждността и ефективността на отправяните от него препоръки. Ученият предпочита израза „езикови съвети“ и успешно го налага като алтернативно название на жанра езикова бележка. Вл. Мурдаров е езиково лаконичен и в същото време лесно разбираем и забележително увлекателен в изказа си, с което успява да достигне до възможно най-широк кръг от читатели, а това от своя страна е решаващо за възможността да се влияе върху обществената езикова практика. Издадените езикови „съветници“ на Вл. Мурдаров допринасят за неговата популярност сред българското общество и го правят най-известния и най-авторитетния български езиковед от края на 20. и началото на 21. век.

Заключение

Езиковите „съветници“ – сборниците с езикови бележки, са адресирани към широка читателска публика, към специалисти и неспециалисти, проявяващи интерес към правилното използване на българския език. Те развеждат читателя из проблематиката на книжовния език, разясняват и посочват по един достъпен и ясен начин онова, което е правилно или уместно за употреба в езиковата практика. Авторите на езиковите бележки реагират на най-различни актуални езикови явления и проблеми, като коментират въпроси от почти всички области на езикознанието – правопис, правоговор, фонетика, морфология, лексика и ономастика, словообразуване, синтаксис, за да отбележат допусканите грешки и да посочат правилните употреби. За-

едно с това езиковите бележки, включени в разглежданите сборници, помагат на читателите да усъвършенстват родния си език и езиковата си култура. Те повишават съзнанието за важността на речевата култура и правилната употреба на българския книжовен език в професионалното и личното ежедневие, като същевременно вдъхват обич към езика и чувство на загриженост към него.

Сборниците с езикови бележки са нужни и полезни и за езиковото обучение, за начините, по които би трябвало да се преподават и разясняват особеностите на българския език с оглед на речевата култура на обучаваните, както и за това, което всъщност е важно и което би трябвало да се изучава.

Езиковите „съветници“ от по-ранните периоди естествено остаряват с времето и остават в историята на езикознанието и на езиковедската книжнина, но голямата част от езиковите бележки са все още напълно актуални и препоръките, които се съдържат в тях, са валидни и до днес. Важна бъдеща задача е да се направи подробен и изчерпателен анализ и типология на всички сборници с езикови съвети, издадени през 20. и 21. век.

Както се вижда от направения хронологичен преглед, много от езиковедите пишат езикови бележки, но малко от тях ги събират в свой собствен сборник. След Любомир Андрейчин най-плодотворният автор на езикови бележки е Вл. Мурдаров, който публикува 8 авторски „съветника“.

Поради важните си функции и значимото си съдържание разглежданите сборници ще бъдат предмет на особено внимание при предстоящото изграждане на библиографската платформа за българска езиковедска литература. Аналитичното им библиографско разработване следва да насочва потребителите на информационния ресурс към по-новите издания поради трудната достъпност и изчерпаността на изданията от 50-те – 80-те години.

Благодарности

Публикацията е в резултат от изпълнението на Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“.

БЕЛЕЖКИ

[1] Съдържанието на езиковите бележки е израз на езиковата политика, актуална за периода, в който са създадени, а началото на 20. век, както е известно, е период на засилени пуристични тенденции в езиковата култура.

[2] На научната информация в езиковите издания и справочници в широк смисъл се опира и езиковото консултиране, извършвано в образователната сфера или от различни неспециалисти в интернет.

[3] По-подробен преглед на изданията от поредицата „Родна реч омайна“ вж. у Буров/Burov 2021; за поредицата „Езикова култура“ подобен преглед, за съжаление, все още не е правен.

[4] Публикуваните си по-рано езикови бележки събират в книги и други автори – Л. Андрейчин, М. Въгленов, Ст. Брезински.

ЛИТЕРАТУРА

Буров 2021: *Буров, Ст.* Приносът на библиотека „Родна реч омайна“ за развитието и популяризирането на българското езикознание. – В: Буров, Ст. *От наследството на Българското книжовно дружество до съвременната българска лингвистика. Очерци и бележки по история на българското езикознание*. – Велико Търново, ИВИС, с. 439–445 [Burov 2021: *Burov, St.* Prinosat na biblioteka “Rodna rech omayna” za razvitieto i populyariziraneto na balgarskoto ezikoznanie. – In: Burov, St. *Ot nasledstvoto na Balgarskoto knizhovno druzhestvo do savremennata balgarska lingvistika. Ochertsi i belezhki po istoriya na balgarskoto ezikoznanie*. – Veliko Tarnovo, IVIS c. 439–445]

Георгиева 1981: *Георгиева, Ел*. Стефан Младенов и сп. Родна реч. – *Български език*, № 4, с. 311–318. [Georgieva 1981: *Georgieva, El*. Stefan Mladenov i sp. Rodna rech. – *Balgarski ezik*, № 4, s. 311–318.]

Миланов 2022: *Миланов, Вл.* Езиковата бележка от Балан до днес. – В: *Езиковата бележка от Балан до днес.* [Сборник]. Подб. и състав. Вл. Миланов. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 21–23. [Milanov 2022: *Milanov, Vl.* Ezikovata belezhka ot Balan do dnes. – In: *Ezikovata belezhka ot Balan do dnes*. [Sornik]. Podb. i sastav. Vl. Milanov. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, s. 21–23.]

Станчева 1993/1994: *Станчева, Р.* Езиковите бележки като оценъчни изказвания (текстове). – *Български език*, № 4, с. 374–378. [Stancheva 1993/1994: *Stancheva, R*. Ezikovite belezhki kato otsenachni izkazvania (tekstove). – *Balgarski ezik*, № 4, s. 374–378.]

Синтактичният правописен принцип в българския език

Мариана Георгиева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
mv.georgieva7@gmail.com

Резюме: В статията се предлага когнитивен прочит на синтактичния правописен принцип и на тази основа се обръща внимание на разликата между словообразуване и правописен принцип. Когнитивно представената категориална диференциация, така да се каже, в този случай на наблюденията ни е опит да се анализира границата между граматикализация и лексикализация, от една страна, и границата между лексикализацията и синтактичния синкретизъм, от друга страна. Тези наблюдения са опит за принос в културата на писане и на прецизиране на правописната норма.

Ключови думи: синтактичен правописен принцип, когнитивен подход, слято и/или разделно писане на думи и словосъчетания

The Syntactic Principle in Bulgarian Orthography

Mariana Georgieva
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andeychin”
at the Bulgarian Academy of Science
mv.georgieva7@gmail.com

Abstract: The explanation of merged and/or separate writing of words and phrases can only be achieved as a principled research position when the third axis in the coordinate system of language – the human consciousness, is taken into account. The syntactic orthographic principle explicitly introduces the cognitive approach, as the syntax expresses the cognitive need. This is a extremely sufficient justification for taking out of the vocabulary those supposedly complex words, but in fact word combinations, whose spelling is entirely and only syntactically justified – only separate writing.

Keywords: syntactic spelling principle, cognitive approach, merged and/or separate writing of words and phrases

Неизследван докрай, до представяне на същността е проблемът за границата между синтактичния словообразувателен начин и синтактичния правописен принцип. Това не е маловажен въпрос, защото и двете процедури се засичат по някакъв начин в полето на лексиката. Оттук се проявява големият въпрос за взаимоотношенията между граматикализация и лексикализация и обратно – и въобще за философията на езика като феномен, който именно затова съвместява равнищата и процесите в тях. Това обяснява необходимостта и доминирането на интердисциплинарността, от една страна, и перспективата пред и за когнитивистиката във филологията специално. Граматикализацията и лексикализацията са обективно протичащи процеси предвид на феноменалността на езика и едно от доказателствата за това е и словообразуването, и правописът. Затова в „Официален правописен речник на българския език“ и „Правопис и пунктуация на българския език. Основни правила“ слятото, полуслятото и разделното писане на думи и словосъчетания се представя на основата на синтактичния принцип като един от четирите правописни принципа (наред с морфологичния, фонетичния и традиционния) (Официален .../Ofitsialen ... 2012: 7; 14; 51; Правопис и ... /Pravopis i ... 2011: 15; 65).

Синтактичният правописен принцип категорично въвежда в оборот ресурсите на когнитивния подход, тъй като основната синтактична единица, както и нейните съставящи, част от които е словосъчетанието например, са вариативни за носителя на езика във връзка с неговата комуникативна потребност като модус. Само това дори е крайно достатъчно основание, за да се изведат от страниците на Речника онези някак сложни (синтактични) думи, чийто правопис естествено е синтактично обоснован. Лексикализацията на тези синтактични единици е силно относителна. Т.е. те са синтактични продукти и е продължителен и нестабилен заедно с това процесът на придобиване на речников статут. Разделението между словообразуване и синтаксис и съответно обяснението на принципа за слято, полуслято или разделно писане на думи и словосъчетания може да се постигне като изследователска позиция само когато се държи сметка и за третата ос в координатната система на езика – човешкото съзнание. Всичко това се постига с прилагането на когнитивния подход.

Въпросът не е единствено и само до механиката на нормата на писане, въпреки че Речникът е създаден на основата на „съвременен подход към представянето на правилата, регламентиращи писмената практика ...“ (Официален ... / Ofitsialen ... 2012: 7). Неведнъж обаче се спори за правописа на дума или словосъчетание – слято или разделно, слято или полуслято. Спорът се предопределя донякъде и от вариативността в Речника в някои случаи – от еволюция до революция и понякога през услужливото колебание на дублетността. Дублетността не е езикова „безхарактерност“. Този процес на непостоянство на писане издава по-скоро предупреждението на феноменалната природа на езика за недостатъчното разбиране или за неустановеното разбиране. От друга страна, явно отсъствието на когнитивния

подход в мотивацията на правописа влияе върху нестабилната нормативна практика в тези случаи, първо, и изисква да се ползва като безспорна съставяща „съвременният подход“, посочен по-горе като част от анотацията на „Официален речник ...“, второ. Причините за този проблем са различни, но винаги се съдържат в разминаването между природата на думата или словосъчетанието и метода на анализа. С други думи, пренебрегването на диалектиката, проекциите на която в езика като речник и граматика са срещата на диахронията и синхронията в точката на акумулиран синкретизъм и в двата вектора на екстраполацията като процес, е проблем. Така нормата се превръща в „стигма“ за езиковото съзнание. Това е една от причините да отстъпваме от цивилизационния си код в безсилието си пред феноменалността на езика.

Важно е да се отбележи, че феноменалността на езика е част от неговата каноничност. Езикът не може да разгърне феноменалността си в такава линеарност. Т.е. речнико-граматическата линеарност са двете оси на координатната система на езиковата функционалност. Третата ос обаче на езика като феномен на цивилизованост е най-важната, ключова. Това е човекът – homo sapiens, и съзнанието като механизъм на и за познание. Затова когнитивизмът има ключово място в методологията на лингвистиката. Предвид на това каквото и да е разполагане само в другите две оси – речник и граматика, води до риск от определена относителност. Границата между относителността и недостоверността е много тънка. Все още някак си остава недоизяснен феноменалният характер на езика и неговата каноничност се пренася неоправдано и неправомерно в граматичната му характеристика. Оставането в линеарността на форма и функция без преминаване през съзнаването като осмисляне придава на нормата на езика стигматичност и я отгласква от съзнанието ни. Дистанцията език – съзнание като непълна или неточна методология и осакатената само до две от естествено трите оси координатна система препятстват, разбира се, изграждането на стабилно и функционално езиково съзнание. Неговата социална проекция е културата ни за езика (езикова култура).

Едно от основанията за тезата ни е например нерядко случващото се колебливо, така да се каже, определяне ведно на слято, полуслято и разделно писане на думи.

Първо. Разбира се, че разделното писане се отнася до словосъчетания. Важно е да се отчита статутът на словосъчетанието като синтактична единица. Проблемите се разполагат в синтаксиса, а не в лексикологията, и съответно не са предмет на речника (Речника). Това веднага разделя изследователското поле и разполага случаите на правопис като два отделни предмета на анализ. Словосъчетанията не са единици на речника (лексиката). С други думи, дума и словосъчетание са единици, категории от различен парадигматичен ред, от различни равнища на езиковата система и структура. Съвместяването им в каквато и да е единност е еклектика и причина за недостоверност на анализ, на метод на изследване, на изводи.

Второ. Речниците ..., Правилата ..., Помагалата ... и прочие лингвистични пособия по езикова култура стигат и до класификация по морфологична принадлежност, и до синтактична функционалност на думите и на словосъчетанията. Както морфологичната класификация, така и синтактичната функционалност се привеждат като обяснения избирателно, а не последователно. Подходът и подборът не се основават на принцип, защото не се прилага методология за целта. Свободното прибягване до формални критерии (морфологична класификация) и до функционални позиции (синтактична категориалност) неволно, но затова и неточно разполага предлаганото обяснение в схоластиката. Това е лингвистична догма. Езикът обаче не се поддава на догмата заради феноменалната си природа. Всички опити да се скрие изследователската схоластика в лингвистичната догма, рушат езиковото ни съзнание и правописната ни култура в случая със слятото, полуслятото и разделното писане. В тази троична вариативност има по малко от лексика, морфология и синтаксис. Точката на пресичане на диахронията и синхронията е словообразуването като своеобразна аналитико-синтетична диалектика, мимолетен синкретизъм в езиковия развой, най-общо казано.

Трето. Категоричното езиково съзнание и високата култура за езика изискват ясното разделение между словообразуване и синтаксис. Словообразуването е лексикален процес. Разбира се, че в него може да се съдържат и морфологични и синтактични механизми, но те са именно методологична компонента, а не равноредови величини от един парадигматичен или синтагматичен ред. В последното, трето основание, според нас, е скрито обяснението за парадоксите на слятото, полуслятото и разделното писане и за своеобразното неизменно отклонение от нормата, т. е. грешката.

Първият маркер, че продължителността е приключила и е налице стабилизация до лексикализация, е морфологично обоснованият правопис. Това са онези сложни думи, при които строежът се постига със свързваща гласна, с отделянето на други морфеми, които осигуряват тяхната морфологична структура. Вторият маркер се отнася до граматикализацията. При тези думи граматикализацията е единна, категорично хомогенна и се проявява толкова силно, че езиковото съзнание не се ангажира някак двойствено, да кажем. Граматическите значения на тези сложни думи са единно постигнати и се изразяват в категорични граматични категории без каквато и да е размитост или двойственост. Третият маркер е неоспоримата лексикализация като речников канон, така да се каже. Тези думи имат установен във и за езиковото ни съзнание денотат и десигнат и затова правописът им е нормативно стабилен. Може да се каже и по друг начин. При тези сложни думи е завършена синтактичната компресия като процес на технология в мисленето ни, овладяна от езиковото ни съзнание и установила се в него като рефлективен механизъм. Позицията им в Речника е нормативна, или канонична. Езиковото съзнание ги обслужва методично вярно и техният правопис не затруднява. Културата ни ги притежава съгласно нормата на езика. Ние владеем тези езикови единици като част от нашето знание за

езика в речниковия му състав със съответната граматикализация. Когнитивният анализ на правописа им проявява технологията на работа на езиковото ни съзнание и принципа на изграждането му като част от културата, характеристика на homo sapiens-a.

Честотата на синтактична функционалност в комуникацията като сечение на модус и рефлексия тривиализира словосъчетанието за нуждите на когнитивната перспектива до степен, при която езиковото съзнание се автоматизира и разполага конструкцията като единица значение в лексикона, в равнището на лексиката. Естествено при тази своеобразна компресия вследствие на аксиоматичната комбинативност от две думи едната е основна и доминира в граматикализацията на формата. Доминирането е предпоставено от ключовата за езиковото съзнание семантика, която се дообогатява от синтактично позиционирания контакт с другата дума от словосъчетанието в посока от родово към видово значение. Например *душ-кабина/ кабина с душ/ кабина за душ*. Синтактичната честотност на рефлексията се превръща в обогатен речник, в езиково съзнание с още една единица за оборот по-нататък в процеса на когнитивната креативност. Този когнитивен анализ всъщност показва диалектиката на езиковата функционалност въобще през извадката на микрокомуникативен сегмент в триизмерен срез като спирала на мисленето и съзнанието в homo sapiens-a. Постигнатото и освен това утвърдено познание на практика напуска равнището на креативния синтаксис и се установява в архива на лексикона, речниковия запас, където се изграждат ресурсите на нашето съзнание за езика. С тях креативната когнитивна потенция ще формира модус и ще тренира рефлексията до акумулиране на нови езикови ресурси и обогатено езиково съзнание с култура за всички вектори на функционалност.

Доказателство на нашата теза за когнитивната природа на правописа на сложните думи и на словосъчетанията в езика ни – слято, полуслято и разделно, и за непреодолимата диалектика като сечение на диахрония и синхрония е дублетността в някои от случаите. Дублетността е изявата на мига, в който диахронията не е преминала в синхрония, а синхронията не е с толкова честотност, че да се архивира като част от лексикона на обогатеното с ново познание в езикова единица съзнание. Дублетността е най-силното и ярко изразяване на мембраната на нашата рефлексия като динамична потенция на съзнанието и във връзка с паметта като негова статична характеристика. Дублетността валидира безспорната приложимост и актуалност на когнитивния подход, защото изразява верифициращата роля на носителя на езика, на човека в постигането на честотност на синтактичния конструкт в неговия микровариант. Словосъчетанието като микросинтаксис не е усвоило единица реалност до онази категоричност, която да доведе до постигане на значение на езиковата форма, което съзнанието да канонизира като речникова единица, речников запас на съзнанието в унифициран вид – единство на форма и значение. Канонът в езика е думата като лексикална единица. Синтактичното словосъчетание като вид синтактична единица на

микроравнище е пресечната точка на координатната система на езика за отделна негова единица. Пресечната точка на словосъчетанието в координатната система на езика може да го преведе в лексикона на съзнанието и да го „канонизира“ като комплекс за речникова употреба. В определени случаи, разбира се. Това са случаите на слято и полуслято писане. Затова е и тази установила се в практиката троична вариативност на писане на сложните думи и словосъчетанията – слято, полуслято и разделно. При разделното писане синтаксисът доминира и не е налице онази граматикализация на словосъчетанието, която да представи доминирането на семантиката и съответно лексикализацията. Кохезията в граматиката (морфология – синтаксис) и преходът синтаксис – лексика са в основата на дублетността като процес. Нека да посочим, че и част от дублетността има диахрония, а друга част пък е вече синхрония. Наред с това трябва да се приеме, че уж безспорен правопис и вече премината, преодоляна дублетност или пък отхвърляна дори не издържат докрай в синтактичните вариации. Т.е. тези процеси наистина са когнитивен продукт на нашето езиково съзнание и израз на неговата естествена акумулация на култура, на която ние не можем да влияем механично. Нашето право е да спазваме нормата, но след като тя е постигната естествено като технология на езиковото съзнание, което не може да се насилва или пък пренебрегва за нуждите или с налагането на едностранни някак методи на изследване. Диалектиката на езика във всяка една от неговите форми (единици, равнища) не може да се подчини на изследователски вкус. Диалектиката на езика изисква изследователска добросъвестност и култура също така, за да подпомагаме езика като феномен с история, настояще и бъдеще, от една страна, и да подпомагаме носителите на езика като негова естествена креативност, от друга страна.

Случаите на вариативност на слято и разделно писане и на полуслято и разделно писане или пък на слято и полуслято писане доказват силата на езика и правото на езиковото съзнание да реши коя е пресечната точка на трите вектора на координатната система на употребата. Нормата е продукт на натрупана честота и на обогатено като култура езиково съзнание. Тя не е схизма. Нормата не може да пренебрегва диалектиката. Това обяснява вариативността на правописните принципи. Синтактичният принцип на писане е изцяло територия на потребителя в действие, така да се каже. Невъзможно и нелогично е речникът да подчини синтаксиса, където властва когнитивната креативност и потенция за комуникативна перспектива. Синтактичната норма е друга по природата си и лексикалната нормативност не може да я преодолее или измести.

Според нас обясненията за правописа – слято или разделно – със словоредни трансформации не са убедителни. Те могат да бъдат ревизирани. Аргументите ни се разполагат в две групи – формални и съдържателни. Формалните аргументи са налице в страниците на изданията, които са категоризирани като официални и нормативни съответно. Съдържателните ар-

гументи за ревизията на предлагания за валидиран правопис са в анотациите на този правопис – не може свободно да анотираме силно семантично единство или слабо при една и съща морфолого-синтактична характеристика.

Всичко това изисква да се каже, че преди всичко е рефлексията и рецепцията на езиковото съзнание. Защото наричаното като смислово единство естествено семантично взаимодействие между елементите в едно съчетание от думи се разполага в изречението. За нуждите на когнитивната потребност и комуникацията като естествена функция на езика всеки семантичен контакт е сегмент от смисъла като комуникативен аналог на изречението. Неговите съставящи са словосъчетанието, синтагмата. Разположени като позиции в изречението, думите, разбира се, присъстват с категориалните си характеристики по класове, каквито са и например наречието и причастието, в това число и сегашното деятелно. Това е така именно защото се реализират взаимоотношения помежду им по двойки и кумулативно – по повече думи, множества. Тези взаимоотношения са граматически осигурени семантични контакти. Т.е. ангажиментът с морфологичната характеристика на думите – наречие и сегашно деятелно причастие, и със синтактичната им функционалност и верификация (позиция/постпозиция) във всички случаи извежда предмета на правописа, така да се каже (сложната дума – при слято писане, и словосъчетанието – при разделно писане) от лексикологията и го поставя еднозначно и изцяло в граматиката (морфология и синтаксис). Този факт не е маловажен. Обръщаме внимание, че не е случайно присъствието на синтаксиса като правописен принцип, редом с морфологичния, фонетичния и традиционния. Не е случайно обаче и това, че основен правописен принцип в съвременния български език е морфологичният.

Критерият за слято или разделно писане се съдържа в **разликата между синтактичен начин за образуване на нови думи** и **синтактичен принцип за писане на думите**. В първия случай това е ***словообразувателен начин***, а във втория – ***правописен принцип***. Първото е словообразуване, а второто е правопис. Както словообразуването, така и правописът са езикови феномени. Проблемът обаче се изразява в неправомерното ползване на екстраполацията като метод заради синтаксиса като диференциално равнище. Словообразуването е технологията на обогатяване на лексиката.

Синтактичният правописен принцип оправдава и обяснява разделното писане на думите, които носят по особен начин лексикализацията си. Честотата на употреба и множеството рефлексии и рецепции моделират нова позиция в езиковото съзнание. Така наречената верификация от езиковото съзнание естествено обогатява речника. Всъщност това е една част от процесуалността на създаване на нови думи, от обогатяването на езика. Естествената лаборатория на езиковото съзнание е когнитивната креативност на човека.

ЛИТЕРАТУРА

Официален ... 2012: Официален правописен речник на българския език. БАН. Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. София, Просвета. [Ofitsialen pravopisen rechnik na bulgarskiya ezik. BAN. Institut za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”. Sofia, Prosveta.]

Правопис и ... 2011: Правопис и пунктуация на българския език. Основни правила. БАН. Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. София, Просвета. [Pravopis i punktuatsiya na bulgarskiya ezik. BAN. Institut za bulgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”. Sofia, Prosveta.]

За слято и разделно писаните лексикални единици от типа *офис сграда* и *офиссграда*

Руска Станчева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
rustancheva@gmail.com

Резюме: В статията се поставя на обсъждане широко дискутираният в лингвистичната ни литература през последните няколко десетилетия въпрос за граматичната природа на изразите от две съществителни с предпоставен детерминант от типа *офис сграда* и *офиссграда*. Предлага се подход за непротиворечивото им описание, възприет в подготвяната нормативна граматика. Във връзка с това се коментира и подходът на кодификацията да използва инструмента на дублетността като напълно адекватен в рамката на описанието на такива дублети като лексикални единици (прости и съставни).

Ключови думи: словообразуване, съставни лексикални единици, нормативна граматика, правопис, български език

On the Closed or Open Spelling of Compounds of the Type *офис сграда* / *офиссграда*

Ruska Stancheva
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
rustancheva@gmail.com

Abstract: This paper discusses the question of the grammatical nature of compound nouns with a preposed modifier of the type *офис сграда* / *офиссграда* (‘office building’), which has been widely debated in Bulgarian linguistic literature over the last several decades. I outline the approach to the consistent description of such compounds adopted in the forthcoming normative grammar. I suggest that the codification approach of recognising spelling doublets is fully adequate in a framework describing such doublets as individual lexical units (closed or open compounds).

Keywords: word formation, compound lexical units, normative grammar, spelling, Bulgarian language

1. Въведение

В областта на словообразуването в книжовния български език през последните четири десетилетия се наблюдава засилена употреба на новообразувания от две съществителни от типа *офис сграда.* В тях първият компонент винаги е заемка и е във функция на детерминант на втория, а значението на целия израз е сбор от значенията на съставящите, но обогатено с отношението на подчинителна връзка между тях. Такива изрази са основно заемки от английски, но има и образувани на българска почва. Както посочва Вл. Мурдаров, в началото на 80-те години на миналия век продуктивността на този модел неимоверно нараства – най-вече в областта на терминологията, което поставя необходимостта пред правописната кодификация „начинът на записване на тези думи да бъде точно определен“ (Мурдаров/Murdarov 2008). Така в разработвания първи нормативен правописен речник (ПРСБКЕ/PRBSKE 1983) е кодифицирано единствено слятото писане на изразите от коментирания тип.

В следващите два академични правописни речника (НПР/NPR 2002 и ОПР/OPR 2012) обаче е взето предвид все по-масовото предпочитане на разделното писане на изразите от коментирания тип. Във връзка с това при правописната им кодификация е приложен инструментът на дублетността и в сега действащата правописна норма наред със слятото е въведено и разделното писане (напр. *бизнесплан* и *бизнес план, допингпроба* и *допинг проба, екшънгерой* и *екшън герой* и мн. др.). Като задължително условие за допустимостта на разделното писане на такива изрази обаче е посочено, че и двата компонента трябва да функционират като самостоятелни лексеми в езика ни (вж. ОПР/OPR 2012). Понастоящем общото количество на такива дублети в словника на Официалния правописен речник (2012) надвишава 250 единици. Само при малка част от разглежданите изрази се е наложило в практиката единствено слятото им писане (вж. Мурдаров/Murdarov 1983: 100; Мурдаров/Murdarov 2008; Мурдаров/Murdarov 2019: 16).

Изследователите отдават засилената продуктивност на коментирания модел в езика ни на действието на интернационализацията на лексиката и на влиянието най-вече на английския език като съвременен lingua franca (вж. Мурдаров/Murdarov 1983; Балтова/Baltova 2012; Вачков, Вачкова/Vachkov, Vachkova 2004; Ковачева/Kovacheva 2006; Кирова/Kirova 2007, 2017; Мосъп/Mossop 2007, 2013; Буров/Burov 2015; Vakareliyska 2019; Тодорова/Todorova 2020; Благоева, Колковска/Blagoeva, Kolkovska 2021 и др.). При това си струва да се отбележи наблюдението на С. Вакарелийска, която обстойно анализира явлението в славянски контекст, че българският език се отличава с доста по-висока продуктивност на модела в сравнение с останалите славянски езици (вж. Vakareliyska 2011; Vakareliyska 2019).

Множеството публикации по темата в нашата научна литература дават различни теоретични интерпретации на явлението както във връзка с новостта му в езика, така и предвид възприетата дублетност при правопис-

ното оформяне на такива изрази (Мурдаров/Murdarov 2008; Балтова/Baltova 2012: 226; Сумрова/Sumrova 2018: 51 и др.). В тази статия се представя възприетият подход в нормативната граматика слято и разделно оформяните изрази от типа *офис сграда* и *офиссграда* да се разглеждат като лексикални единици (съставни и прости – вж. Станчева, Малджиева/Stancheva, Maldzhieva 2023), като се предлага задоволителен отговор според нас на въпроса за тяхната граматична същност. В настоящата работа коментираните лексикални единици са обхванати от две гледни точки: описателна и нормативна.

2. Интерпретации за лингвистичната природа на изразите от две съществителни с дублетно изписване в българистичната литература

Пръв опит за системно описание на разглежданите изрази в рамката на теорията на транслацията на Л. Тениер (Tesnière 1969: 36–40) прави Владко Мурдаров в монографичното си изследване „Съвременни словообразователни процеси“ (Мурдаров/Murdarov 1983). Анализирайки двусъставните субстантивни конструкции, Вл. Мурдаров ги обособява в два основни типа. Изразите със съществително име в апозиция с разделно писане като напр. *артист балетист* и *риба меч* и под. се разглеждат като продукти на словообразователния начин синапсий (Мурдаров/Murdarov 1983: 56–57). Докато слято и полуслято оформяните според тогавашната кодификация съчетания от две съществителни като напр. *киноартист* и *министър-председател* са описани като продукти на словообразователния начин композиция и са означени съответно с термините детерминативни и апозитивни композитуми. От гледна точка на теорията на книжовните езици Владко Мурдаров разглежда засиленото производство на изрази от две съществителни за едно означаемо като резултат от задълбочаването на интелектуализацията като основна структурна характеристика на книжовния език.

Слято оформяните правописно новообразувания от две съществителни с детерминиращ първи компонент се описват като факти на словообразователния начин композиция и от редица изследователи на съвременния български език (вж. Gutschmidt 2003; Аврамова, Осенова/Avramova, Osenova 2003; Коларова/Kolarova 2006; Балтова/Baltova 2012; Сумрова/Sumrova 2018; Благоева, Колковска/Blagoeva, Kolkovska 2021 и др.). Основните доводи в подкрепа на това схващане са: липса на формоизменение на първия компонент, структурна непроницаемост, съотнасяне с единно понятие. В този смисъл някои от посочените автори отхвърлят категорично правописната им дублетност (вж. Сумрова/Sumrova 2018: 52; Балтова/Baltova 2012: 226, 228).

И докато изследователите са единодушни, че слято изписваните изрази от типа *офиссграда* са сложни думи, то по отношение на дублетите им с разделно писане има пъстрота на мненията. Според редица автори разделно оформяните дублети от коментирания тип са синтактични конструкции (синтагми). Поддръжниците на това становище обаче интерпретират по

различен начин първия компонент на такива изрази. Според някои този компонент е неизменяемо прилагателно (Вачков, Вачкова/Vachkov, Vachkova 2004). Докато според други това е неизменяемо съществително (Руневска/Runevska 2008; Мосъп/Mossop 2013; Кирова/Kirova 2014; Кирова/Kirova 2017; Сумрова/Sumrova 2018; Тодорова/Todorova 2020; Благоева, Колковска/Blagoeva, Kolkovska 2021 и др.). Що се отнася до характера на връзката между компонентите, някои я определят като апозиция (Байрамова/Bayramova 1999: 127; Буров/Burov 2015; 2021; Сумрова/Sumrova 2018: 53), докато според други това са подчинително свързани съчетания с подчинен първи компонент (Валтер/Walter 2011: 414; Ковачева/Kovacheva 2006; Кирова/Kirova 2017: 57; Благоева, Колковска/Blagoeva, Kolkovska 2021 и др.).

Разделно оформяните изрази от две съществителни с подчинен първи компонент се интерпретират в нашата лингвистика и като съставни лексикални единици (по-нататък СЛЕ), като се разглеждат като продукти на словообразуването, а не на синтаксиса.

Възгледът за наличието на съставни лексикални единици в езика не е нов в българистичната литература. Откриваме го най-напред у Ал. Теодоров-Балан в неговата „Нова българска граматика“ (1940). В нея Балан дефинира термина *съставна дума* във връзка с разграничаването на четири категории думи за „едно означение“ (Балан/Balan 1940: 30). Във връзка с това той обособява: *прости думи* (с един корен); *сложни думи* с две основи; *съставни думи*, които са „тясно съчетание от две единични думи за едно означение“[1] и *изрази от думи за едно едничко означение*[2].

В същия дух в своята монография „Съвременни словообразователни процеси“ (1983) Вл. Мурдаров предлага в областта на словообразуването да се разграничават „единични лексеми“ и „лексеми словосъчетания“. Доводът му е, че „с оглед към своето комуникативно значение […] постоянни неразложими словосъчетания са поставени на едно равнище с отделните думи, защото представляват все названия, имащи значение като монолитно цяло, тоест могат да предизвикат у отделния носител на съответния език определена постоянна регламентирана представа“ (Мурдаров/Murdarov 1983: 40).

През последните две десетилетия определянето на обхвата на явлението съставни лексикални единици в българския език е сред задачите и на изследванията по компютърна лингвистика у нас (вж. Коева/Koeva 2006а; 2021; Стоянова/Stoyanova 2012; Тодорова/Todorova 2015; Лесева/Leseva 2018 и др.). Във връзка с разглежданите тук от нас изрази ще посочим, че в изследването на И. Стоянова дублетите с разделно оформяне като *офис център* се разглеждат в рамката на *несвободните фрази* (по терминологията на И. Мелчук – вж. Mel’čuk 1995) и се описват като подтип на съставните лексикални единици, „образувани чрез прилагане към базовия компонент на съществително име (NP→N′N)“ (Стоянова/Stoyanova 2012). Св. Коева (Ко-

ева/ Koeva 2021) пък предлага два теста (синтактичен и семантичен) за обособяване на изразите от две съществителни с предпоставен подчинен компонент (който е качествен модификатор) в две категории – съставни лексикални единици и синтактични съчетания. В своята работа тя разглежда обстойно и конкуренцията на качествени модификатори съществителни имена с предложни групи и/или с относителни прилагателни. Според нея ако израз от две съществителни с качествен модификатор съществително „допуска алтерация със същото значение с предложна група, то това е свободно словосъчетание, в противен случай е съставна лексикална единица“ (Коева/Koeva 2021: 263). Така изрази като *бизнес климат* и *бизнес парк* се третират като СЛЕ, докато напр. *бизнес кариера (кариера в бизнеса)* е свободно съчетание.

В нашето виждане правописните дублети от типа *офиссграда* и *офис сграда* са все лексикални едици. Слято оформяни, те са сложни думи, а писани разделно, са съставни лексикални единици, а не синтактични съчетания. В разработваната понастоящем нормативна лексикалните единици се разпределят в две подмножества от гледна точка на структурата им. Така за означаването на единица значение се разграничават два структурни типа лексикални единици – прости и съставни. При това следваме утвърдения в днешната лингвистична литература възглед, че съществена характеристика на съставните лексикални единици е тяхната идиоматичност[3], или още комбинаторна аномалност[4], което ще рече най-общо, че съчетаването на изграждащите ги компоненти не е подчинено на правилата на езика (синтактични и/или семантични)[5]. Споделяме и виждането, че даден израз се разглежда като СЛЕ, ако той представлява единство между външна формална разчлененост и вътрешна семантична цялост при линейна обвързаност на компонентите (макар разделната оформеност да не се поставя като абсолютно изискване в литературата по въпроса[6]). Доколкото обаче СЛЕ „представляват широк континуум между некомпозиционни (или идиоматични) и съставни групи от думи“ (Moon 1998), смятаме за особено важно да се следват ясни критерии за идентифицирането на явленията в обхвата на категорията СЛЕ.

Предвид следвания принцип в нормативната граматика за независимо описание на формата и значението на езиковите единици по-нататък при обособяването на критериите за категоризиране на разделно писаните изрази от типа *офис сграда* като СЛЕ изхождаме единствено от граматични признаци (морфологични и синтактични).

В нормативната граматика под СЛЕ се разбира „израз от две или повече графични думи за единица значение, в който съчетаването на изграждащите го компоненти не е подчинено на правилата на езика (синтактични и/или семантични), но отговаря на действащите норми в синхронното състояние на езика“ (Станчева, Малджиева/Stancheva, Maldzhieva 2023). Така дублетите с разделно писане от типа *офис сграда* отговарят на три от шестте

критерия за идентифициране на съставни лексикални единици, следвани в нормативната граматика. Това са: а) ограничения при формоизменението на съставящите; б) синтактична аномалия при линейното им свързване; в) наличие в израза на форма (идентична с форма на съществително име), която не допуска подчинен член или го допуска само факултативно извън контекста на изследвания израз.

Според тези критерии изразите от типа *офис сграда* могат да се определят като СЛЕ, доколкото първият компонент съществително в тях: а) не търпи промени при формоизменителните категории на съществителните – срв. **офис**и** сгради, *офис**ът** сграда*; б) не се съгласува по число с втория компонент и макар да е в препозиция в израза, не се членува – срв. **офис**и** сгради, *офис**ът** сграда*; в) не допуска подчинен член – срв. **голям офис сграда* (срв. *голяма офис сграда,* където подчиненият член *голяма* в словосъчетанието е детерминант на целия израз, а не на първия му компонент).

Казаното дотук дава според нас достатъчно основания да изразим резерви по отношение на становището, че разделно оформяните изрази от типа *офис сграда* са словосъчетания. Ще добавим и още и следните доводи. Трудно е да се съгласим с третирането на първия компонент в тях като неизменяемо прилагателно или неизменяемо съществително. Прилагателните в българския език винаги могат да бъдат и в постпозиция спрямо съществителното в проста група (срв. напр. илюстративните примери в РБЕ при статията за неизменяемото прилагателно *какѝ: какѝ униформи* и *цвят какѝ* (РБЕ *https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/каки*), докато в разглежданите от нас тук изрази такава словоредна разместимост е невъзможна (срв. *офис сграда* и **сграда офис*). Незадоволително изглежда и третирането на първия компонент като неизменяемо съществително, ако се приеме, че разделно писаните изрази от типа *офис сграда* са синтактични съчетания, а не СЛЕ. Ако дадена лексема е неизменяема, то тя е такава в състава на словосъчетанието във всички контексти. Извън разглежданите изрази обаче първият им компонент съществително търпи формоизменение при поне една от формоизменителните категории, присъщи на класа съществителни имена. Можем да заключим при това, че ако изменяема лексема започне да функционира като неизменяема в определени контексти, това означава, че тя става компонент на СЛЕ. В този смисъл несъвсем приемливо е и предложението на Св. Коева за разграничаване на изразите от две съществителни с първи подчинен компонент (качествен модификатор) в две категории (СЛЕ и словосъчетания) въз основа на наличие или липса на алтернацията им с предложна група и/или с относителни прилагателни със същото значение. Ако се следва този критерий, ще трябва да се приеме, че има синтактични (свободни) съчетания с първи компонент неизменяемо съществително, но само в определени контексти. Оттук следва, че би трябвало да се постулира и граматична омонимия при всички съществителни, които са първи компонент в изрази от типа *офис сграда,* които изпълняват предлагания критерий за алтернация.

Според нас е по-адекватно при разпределянето на изрази от две съществителни като СЛЕ или (свободни) словосъчетания да се следват граматичните критерии. Въз основа на тях като словосъчетания е непротиворечиво да се третират изразите от две съществителни в апозиция, при които първият компонент подлежи на формоизменение (напр. *актьор(ът) импровизатор*, *риба(та) тон, сос(ът) бешамел* и пр.).

3. За правописната дублетност при изразите от типа *офиссграда* и *офис сграда*

Действащата правописна норма разграничава две категории изрази от две съществителни, в които първият компонент е във функция на детерминант на втория: а) слято писани по традиция (*киносалон*, *щабквартира* и под.) и б) с дублетно правописно оформяне (със слято и разделно писане) (вж. ОПР/OPR 2012: 52, 63). Допускането на правописна дублетност намира своето теоретично основание в интерпретирането на втората категория изрази като една лексикална единица – съответно моносегментна (от една графична дума) и полисегментна (от две графични думи). В основата на тази дублетност е все по-налагащото се в практиката разделно писане на такива изрази, което не на последно място следва като модел и чужда графична норма. Би могло обаче да се посочи, че в случая подходът на кодификацията е адекватен. Чрез прилагането на инструмента на дублетността в днешната правописна кодификация на пишещите се предоставят две графични възможности за оформянето на една и съща лексикална единица с първи компонент съществително във функция на детерминант. При разделното писане такава единица структурно се третира като съставна (тъй като е налице флективна и синтактична дефективност при първия ѝ компонент). При слятото писане такава единица структурно се третира като проста (продукт на словообразувателния начин композиция). И в двата случая обаче е налице тъждественост по отношение на значението – т.е. става дума за една и съща лексикална единица с алтернативно правописно оформяне. Чрез правописната дублетност на разглежданите изрази според нас се осигурява устойчивост на кодификацията в съответствие с принципа за гъвкава стабилност на книжовния език. Слятото писане на разглежданите изрази е в съответствие с общия принцип за слято писане на сложните съществителни от типа подчинена основа – главна основа (вж. ОПР/OPR 2012: 51) и има дълга традиция в правописната кодификация, а следователно и в писмената практика. Разделното писане на изразите от типа *офис сграда* пък следва също традицията в правописната кодификация за разделно оформяне на съставните думи (т.е. на съставните лексикални единици) (вж. ОПР/OPR 2012: 62–64). Като такива по традиция се третират съставните числителни, както и съставните съюзи и предлози. Прилагането на дублетността в разглеждания тип изрази е в съответствие с нормативния критерий при кодификаторската практика, който е с количествени параметри, които се променят във време-

то. В този смисъл премахването на дублетността в коментирания пункт от правописната норма зависи от това дали и кога разделното писане на изразите от типа *офис сграда* ще превземе изцяло официалната писмена сфера.

БЕЛЕЖКИ

[1] Към съставните думи Балан отнася както изрази, оформяни правописно с дефис (напр. *вземане-даване, горе-долу)*, така и съставни собствени имена като *Ран Босилек, Бели Искър, Стара Загора*).

[2] Такива са според Балан съставните собствени имена от нарицателни като напр. *Народно събрание*, *Министерство на вътрешните работи.*

[3] Вж. Fillmore, Ch., Kay, P. and O'Connor M. C. (1988: 501–538); Baldwin, T., C. Bannard, T. Tanaka, D.Widdows (2003); Baldwin, T. and Su Nam Kim (2010: 267–292).

[4] Вж. Čermak, Fr. (2007: 76).

[5] Mel'čuk, I. (1998: 23–53).

[6] Вж. Baldwin, Kim (2010: 267–292).

ЛИТЕРАТУРА

Аврамова, Осенова 2003: *Аврамова, Цв., П. Осенова*. Отново по въпроса за границата между сложна дума и словосъчетание (през призмата на най-новата българска лексика). – *Български език*, № 1, с. 68–75. [Avramova, Osenova 2003: *Avramova, Tsv., P. Osenova*. Otnovo po vaprosa za granitsata mezhdu slozhna duma i slovosachetanie (prez prizmata na nay-novata balgarska leksika). – *Balgarski ezik*, № 1, s. 68–75.]

Байрамова 1999: *Байрамова, М*. Хиперизмите – чуждици (Главно с оглед езика на медиите). – *Медиите и езикът*. София, ЕТО, с. 122–129. [Bayramova 1999: *Bayramova, M*. Hiperizmite – chuzhditsi (Glavno s ogled ezika na mediite). – *Mediite i ezikat*. Sofia, ETO, s. 122–129.]

Балан 1940: *Балан, Ал. Теодоров*. Нова българска граматика. София. [Balan 1940: *Balan, Al. Teodorov*. Nova balgarska gramatika. Sofia.]

Балтова 2012: *Балтова, Ю*. За езиковата интерпретация и правописа на някои неологизми в българския език. – В: *Магията на думите. Езиковедски изследвания в чест на проф. д.ф.н. Лилия Крумова-Цветкова*. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов", с. 221–229. [Baltova 2012: *Baltova, Yu*. Za ezikovata interpretatsiya i pravopisa na nyakoi neologizmi v balgarskiya ezik. – In: *Magiyata na dumite. Ezikovedski izsledvaniya v chest na prof. d.f.n. Lilia Krumova-Tsvetkova.* Sofia, Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov", s. 221–229.]

Благоева, Колковска 2021: *Благоева, Д., С. Колковска*, Проблеми на лексикографското описание на неологизмите от типа бизнесцентър/бизнес център в българския език. – *Български език*, № 2, с. 36–53. [Blagoeva, Kolkovska 2021: *Blagoeva, D., S. Kolkovska*, Problemi na leksikografskoto opisanie na neologizmite ot tipa biznestsentar/biznes tsentar v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik*, № 2, s. 36–53.]

Буров 2015: *Буров, Ст*. Тенденции и промени в съвременната българска граматика. – *Български език*, № 3, с. 7–24. [Burov 2015: *Burov, St*. Tendentsii i promeni v savremennata balgarska gramati-ka. – *Balgarski ezik*, № 3, s. 7–24.]

Буров 2021: *Буров, Ст*. Безпредложие. – В: Коева, Св., Стаменов, М. (съст.). *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 2021). Том 1. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 26–38. [Burov 2021: *Burov, St*. Bezpredlozhie. – In: Koeva, Sv., Stamenov, M. (sast.). *Dokladi ot Mezhdunarodnata go-dishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“* (Sofia, 2021). Tom 1. Sofia, Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", s. 26–38.]

Валтер 2011: *Валтер, Х*. Размисли за новите български „съставни названия“ с англицизми и лексикографията. – В: П*роф. д-р Върбан Вътов. 70 години. Юбилеен сборник.* Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 409–418. [Walter 2011: *Walter, H*. Razmisli za novite balgarski „sastavni nazvaniya“ s anglitsizmi i leksikografiyata. – In: *Prof. d-r Varban Vatov. 70 godini. Yubileen sbornik*. Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo "Sv. sv. Kiril i Metodiy", s. 409–418.]

Вачков, Вачкова 2004: *Вачков, В., К. Вачкова*. Европрилагателни: възникване и строеж. Актуални проблеми в типологията на славянските прилагателни. – В: *Jazyk v komunikácii. Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi*. Bratislava, Veda, s. 161–167. [Vachkov, Vachkova 2004: *Vachkov, V., K. Vachkova*. Evroprilagatelni: vaznikvane i stroezh. Aktualni problemi v tipologiyata na slavyanskite prilagatelni. – In: Ja*zyk v komunikácii. Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi*. Bratislava, Veda, s. 161–167.]

Кирова 2014: *Кирова, Л.* Съвременните прагматични езикови тенденции и словообразуването в българския език. – В: *Трети международен конгрес по българистика, 23–26 май 2013 г., Секция „Български език“, Подсекция „Съвременен български език. Лексикология и лексикография“*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 134–148. [Kirova 2014: *Kirova, L*. Savremennite pragmatichni ezikovi tendentsii i slovoobrazuvaneto v balgarskiya ezik. – In: Treti mezhdunaroden kongres po bal-garistika, 23–26 may 2013 g., Sektsiya „Balgarski ezik“, Podsektsiya „Savremenen balgarski ezik. Leksikologiya i leksikografiya“. Sofia, Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", s. 134–148.]

Кирова 2017: *Кирова, Л*. За иновационната конструкция [N1N2] и връзката ѝ с начина на писане – слято, полуслято, разделно. – *Език и литература*, № 3–4, с. 55–74. [Kirova 2017: *Kirova, L*. Za inovatsionnata konstruktsiya [N1N2] i vrazkata i s nachina na pisane – slyato, poluslyato, razdelno. – *Ezik i literatura*, № 3–4, s. 55–74.]

Ковачева 2006: *Ковачева, М*. За повишената активност на образувания от типа ФБР агент и фешън творение от гледна точка на езиковия контакт. – В: Н*ационалният език в условията на чужди влияния и глобализация.* София, СУБ, с. 84–92. [Kovacheva 2006: *Kovacheva, M*. Za povishenata aktivnost na obrazuvaniya ot tipa FBR agent i feshan tvorenie ot gledna tochka na ezikoviya kontakt. – In: *Natsionalniyat ezik v usloviyata na chuzhdi vliyaniya i globalizatsiya*. Sofia, SUB, s. 84–92.]

Коева 2021: *Коева, С*. Със или без предлози: кое е вярното. – *Български език*, *Приложение*, с. 257–275. [Koeva 2021: *Koeva, S*. Sas ili bez predlozi: koe e vyarnoto. – *Balgarski ezik*, *Prilozhenie*, s. 257–275.]

Коларова 2006: *Коларова, М*. Някои нови словообразувателни модели в българския език, стимулирани от процеса на композиция в английски. – В: *Националният език в условията на чужди влияния и глобализация.* София, СУБ, с. 314–318. [Kolarova 2006: *Kolarova, M*. Nyakoi novi slovoobrazuvatelni modeli v balgars-kiya ezik, stimulirani ot protsesa na kompozitsiya v angliyski. – In: *Natsionalniyat ezik v usloviyata na chuzhdi vliyaniya i globalizatsiya.* Sofia, SUB, s. 314–318.]

Лесева 2018: *Лесева, Св*. Несвободни фрази и деривация. – *Известия на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“*. Книга XXX, с. 262–303. [Leseva 2018: *Leseva, Sv*. Nesvobodni frazi i derivatsiya. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andreychin"*. Kniga XXX, s. 262–303.]

Мосъп 2013: *Мосъп, Д*. Лексикален и семантичен трансфер от английски на български. Дисертация. София. [Mossop 2013: *Mossop, D*. Leksikalen i semantichen transfer ot angliyski na balgarski. Disertatsiya. Sofia.]

Мурдаров 1983: *Мурдаров, В*. Съвременни словообразователни процеси. София. „Наука и изкуство“. [Murdarov 1983: *Murdarov, V*. Savremenni slovoobrazovatelni protsesi. Sofia. "Nauka i izkustvo".]

Мурдаров 2008: *Мурдаров, В*. За правописа на новите сложни думи и съставни наименования. – *Български език и литература*, № 1, с. 20–22. [Murdarov 2008: *Murdarov, V*. Za pravopisa na novite slozhni dumi i sastavni naimenovaniya. – *Balgarski ezik i literatura*, № 1, s. 20–22.]

Мурдаров 2011: *Мурдаров, В*. За правописа на един нов вид сложни думи. – *Български език*, № 2, с. 76–77. [Murdarov 2011: *Murdarov, V*. Za pravopisa na edin nov vid slozhni dumi. – *Balgarski ezik*, № 2, s. 76–77.]

Мурдаров 2019: *Мурдаров, В.* Разни нови езикови съвети. София. Black Flamingo Publishing. [Murdarov 2019: *Murdarov, V*. Razni novi ezikovi saveti. Sofia. Black Flamingo Publishing.]

НПР 2002: Нов правописен речник на българския език. София, Хейзъл. [NPR 2002: Nov pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Heyzal.]

ОПР 2012: Официален правописен речник на българския език. София, Просвета. [OPR 2012: Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Prosveta.]

РБЕ: Речник на българския език, https://ibl.bas.bg/rbe/. [RBE: Rechnik na balgarskiya ezik]

Руневска 2008: *Руневска, Е.* Наблюдения върху някои креолизационни процеси в съвременната българска реч. – В: *Пета научна конференция „Езикът – феномен без граници“*. Варна, Медицински университет „Проф. д-р Параскев Стоянов“, с. 140–144. [Runevska 2008: *Runevska, E*. Nablyudeniya varhu nyakoi kreolizatsionni protsesi v savremennata balgarska rech. – In: *Peta nauchna konferentsiya „Ezikat – fenomen bez granitsi“*. Varna, Meditsinski universitet „Prof. d-r Paraskev Stoyanov", s. 140–144.]

Станчева, Малджиева 2023: *Станчева, Р., В. Малджиева.* Категорията съставни лексикални единици в нормативната граматика. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. ISSN 2683-118X (print), ISSN 2683-1198 (online). [Stancheva, Maldzhieva 2023: *Stancheva, R., V. Maldzhieva*. Kategoriyata sastavni leksikalni edinitsi v normativnata gramatika. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konfe-*

rentsiya na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andreychin" Sofia, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov". ISSN 2683-118X (print). ISSN 2683-1198 (online).

Стоянова 2012: *Стоянова, И.* Автоматично разпознаване и тагиране на съставни лексикални единици в българския език. Дисертация за присъждане на образователната степен „доктор". София: БАН, Институт за български език. [Stoyanova 2012: *Stoyanova, I.* Avtomatichno razpoznavane i tagirane na sastavni leksikalni edinitsi v balgarskiya ezik. Disertatsiya za prisazhdane na obrazovatelnata stepen „doktor". Sofia: BAN, Institut za balgarski ezik.]

Сумрова 2018: *Сумрова, В.* Новите феминални названия в българския език. София, Издателство на БАН „Проф. М. Дринов". [Sumrova 2018: *Sumrova, V*. Novite feminalni nazvaniya v balgarskiya ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov".]

Тодорова 2015: *Тодорова, М.* Типология и свойства на устойчиви словосъчетания в българския език. Глаголни фразеологизми. Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор". [Todorova 2015: *Todorova, M*. Tipologiya i svoystva na ustoychivi slovosachetaniya v balgarskiya ezik. Glagolni frazeologizmi. Disertatsiya za prisazhdane na obrazovatelnata i nauchna stepen "doktor".]

Тодорова 2020: *Тодорова, Б.* Именната фраза от типа [N[N]] и конкуренцията с други синтактични конструкции в съвременната българска речева практика. – *Български език*, *Приложение*, с. 186–198. [Todorova 2020: *Todorova, B*. Imennata fraza ot tipa [N[N]] i konkurentsiyata s drugi sintaktichni konstruktsii v savremennata balgarska recheva praktika. – *Balgarski ezik*, *Prilozhenie*, s. 186–198.]

Baldwin et al 2003: *Baldwin, T., C. Bannard, T. Tanaka, D. Widdows*. An Empirical Model of Multiword Expression Decomposability. English. – In: *Proceedings of the ACL Workshop on Multiword Expressions: Analysis, Acquisition and Treatment*. pp. 89–96, Sapporo, Japan. Association for Computational Linguistics.

Baldwin 2004: *Baldwin T.* Multiword Expressions – Advanced course at the Australasian Language Technology Summer School (ALTSS).

Baldwin, Kim 2010: *Baldwin, T., Su Nam Kim*. Multiword Expressions – In: *Handbook of Natural Language Processing*, Second Edition, CRC Press, Boca Raton, USA, pp. 267–292.

Čermak 2007: *Čermak, Fr*. Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Czech and General Phraseology. Karolinum Prague.

Fillmore et al 1988: *Fillmore, Ch., Kay, P. and O'Connor M. C.* Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: the case of let alone. – *Language*, 64: 501–538.

Gutschmidt 2003: *Gutschmidt, K.* Типологични тенденции. – In: *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwór-stwo / Nominacja*. Opole, Uniwersytet Opolski, s. 339–355.

Koeva 2006: *Koeva, S.* Inflection morphology of Bulgarian multiword expressions. – Computer applications in Slavic studies – proceedings of Azbuki@net, International Conference and Workshop. Sofia, pp. 201–216.

Mel'čuk 1995: *Mel'čuk, I.* Phrasemes in language and phraseology in linguistics. – *English. Idioms: Structural and Psychological Perspectives*. – Ed. by M. Everaert, E.-J. van der Linden, A. Schenk, R. Schreuder. Hillsdale, NJ, pp. 167–232.

Mel'čuk 1998: *Mel'čuk, I.* Collocations and Lexical Functions – A. P. Cowie (ed.). P*hraseology. Theory, Analysis, and Applications*. Oxford, Clarendon Press, pp. 23–53.

Moon 1998: *Moon, Rosemary.* Fixed Expressions and Texts: A Study of the Distribution and Textual Behaviour of Fixed Expressions in English. Oxford: Clarendon Poress. (PDF) Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. Available from: https://www.researchgate.net/publication/276000766_Phraseology_Theory_Analysis_and_Applications

Tesnière 1969: *Tesnière, L.* Les Éléments de syntaxe structural. – *Langue française*, 1969, 1, pp. 36–40.

Vakareliyska 2011: *Vakareliyska, C.* The New English [N[N]] Construction in the Slavic Languages, and Why the Baltic Languages Don't Have It. – *Slavistica Vilnensis*, Kalbotyra 56 (2), pp. 45–52.

Vakareliyska 2019: *Vakareliyska, C.* An Inventory of [N[N]] and related constructions in Bulgarian and Macedonian newspapers. – *Balkanistica*, 32 (1), pp. 257–321.

За отклоненията от графичната норма в художествения текст

Йорданка Трифонова
jordankaatanasova@gmail.com

Резюме: В статията се поставя въпросът за границата между родната и чуждата графична норма при превод на художествен текст. Посочват се примери на отклонения от нормата в художествени текстове, приемани като еталон за литературно майсторство.

Ключови думи: графична норма, реч, художествен текст, превод

On Deviations from the Writing Rules in Literary Texts

Yordanka Trifonova
jordankaatanasova@gmail.com

Abstract: The article raises the question of the boundary between native and foreign writing rules in the translation of literary texts. Examples are given of deviations from the rules in literary texts, considered as a standard of literary mastery.

Keywords: writing rules, speech, fictional text, translation

Неведнъж проф. Владко Мурдаров е заявявал, че втората по значимост област на интересите му след езикознанието е преводът. Списъкът с преведените от юбиляря автори е дълъг и в него откриваме имената на класически и съвременни немскоезични писатели като Артур Шницлер, Роберт Музил, Бертолд Брехт, Елфриде Йелинек и още много други. Особен интерес проф. Мурдаров проявява към превода на театрални пиеси. В театралната пиеса най-добре може да се наблюдава метаморфозата на устната реч в писмен текст и обратно, а за много хора познаването на правилата, определящи *как се пише,* е главен показател за образованост. Важна част от езиковедското творчество на юбиляря са именно разработките, посветени на българските правописни правила – проф. Мурдаров участва отначало като автор, а по-късно и като отговорен редактор в списването и издаването на последните два академични правописни речника на българския език.

С предлаганата статия преди всичко искам да пожелая на преводача и кодификатора Владко Мурдаров творческо дълголетие във всяка област на заниманията му. Наред с това искам да поставя въпроса къде минава границата между родните и чуждите правила за структуриране на художествения текст, когато даден чужд автор използва специфична, подчинена на художествените му цели текстова графика.[1] Ще покажа чрез примери, че в оригиналните български художествени (поетически) текстове присъстват отклонения от графичната норма, които позволяват да се прояви по-голяма толерантност към чуждите графични модели.

Под *графика на текста* разбирам установените в даден език правила за преобразуване на устната реч в писмена, а под *графика на поетическия текст* – специфичното подреждане и разчленяване на стиховете в строфата и на самите строфи, което е натоварено с естетическа функция. Според Й. Храбак графиката на текста е подчинена на *графичната норма*, което означава, че всеки писмен текст – проза, поезия, вестникарски или научен – се структурира съгласно установени правила. Въвеждането на графична норма е следствие от фундаменталните разлики между устната реч и писмения текст: речта е линейна, еднопосочна, необратима, невъзпроизводима (ако не се използват средства за запис), протичаща във времето, продуцирана и възприемана последователно, придружена от невербални средства (интонация, височина на гласа, жестове, мимики). Писменият текст може да бъде прочетен както „отпред назад“, така и „отзад напред“, той е материален и фиксиран, не зависи от фактора време и само от обиграността на окото и ума на читателя зависи каква част от него може да бъде възприета едновременно. Графичната норма изисква речта да се записва като текст в определена посока, а текстът да се структурира – прозаичният на глави, параграфи, абзаци, изречения, а поетическият – в строфи и стихове. Между абзаца и строфата съществува прилика, но строфата трябва да се повтаря, поради което се казва, че стихотворенията се пишат (изричат?) в „мерена реч“. Целта на графичната норма е да улесни комуникацията между пишещия и четящия, затова тя е много по-конвенционална и строга от останалите езикови норми (Hrabák 1973: 37 и следв.).

Издадените през последния половин век академични правописни речници съдържат раздели, посветени на българската графична норма, макар и под различни названия: *Знаци за графично оформяне* (ПРСБКЕ/PRSBKE 1983: 83–87), *Графични и пунктуационно-правописни средства за оформяне на текста* (НПР/NPR 2002: 117–136), *Оформяне на текст* (ОПРБЕ/OPRBE 2012: 108–140). Увеличаването на обема и усложняващата се структура на тези раздели показват стремеж да се обхване възможно най-голяма част от съществуващите писмени текстове.[2] В нито един от тях обаче не се разглеждат случаи, при които между родната и чужда графична норма има несъответствие. На практика това означава, че преводачът трябва да следва безпрекословно българската графичната норма дори когато чуждият автор съзнателно, с художествена цел, се е отклонил от родната си графична норма.

В самите български художествени текстове обаче могат да се намерят достатъчно *отклонения от графичната норма*, които се възприемат като образец за майсторство при превръщане на устната реч в писмен текст. Най-ярки примери за такива отклонения откриваме в поезията на П. К. Яворов, поетът с „най-богатия синтаксис в нашия език" (Далчев/Dalchev 1978: 167). Съпоставяйки стихотворенията на Яворов преди и след 1904 г., Михаил Арнаудов отбелязва: „Разликата във формално отношение изпъква не по-малко релефно от тази в съдържанието: на една страна, стройни четиристъпни ямби в осем стиха, на друга – свободни ритми, зигзагът на които се мени от строфа в строфа" (Арнаудов/Arnaudov 1970: 111). А Никола Георгиев характеризира Яворов като „най-изтънчения пунктуационен и стихово-графичен оформител на българската лирика", „най-тънко чувстващия сред нашите поети смисловите възможности на стиховата графика" и пръв подчертава нуждата да се проучи и тази страна на майсторството му (Георгиев/Georgiev 1980: 117 и след.).

Необходимо е едно уточнение. Според Ю. Лотман нарушаването на стандартната система от закономерности в естествения език и създаването на уникална собствена е иманентна характеристика на поетическия текст: „разликата между поетическия и непоетическия текст е в това, че количеството на структурните равнища и значимите им елементи в обичайния език са крайни и предварително известни на говорещия. В поетическия текст обаче на слушателя или читателя му се налага сам да установи съвкупността от кодови системи, регулиращи представения текст", или – новите закономерности (Лотман/Lotman 1972: 70 и следв.).

В съответствие с това приемам, че за записване на поетическите си текстове Яворов създава графична система със закономерности, нарушаващи българската графичната норма. Нашата филологическа наука не е единодушна относно типа и характера им, но съществуващите мнения се обединяват най-общо в две: според едното Яворов използва възможностите на текстовата графика главно за да означи промяна в метриката на стиховете си (което е факт), а според второто тя служи за постигане на допълнително естетическо въздействие – напр. усложняването на графиката в окончателната редакция на *Лист отбрулен* се обяснява със стремеж „да се създаде не само звукова, но и зрима представа за отронване на есенен лист и неговото шумолене" (Данаилов/Danailov 1992: 90).

Макар в съвременния български узус стихотворенията *да се пишат* и *четат*, първичната форма на лириката е устната – стиховете *се декламират* и *слушат*. Съществуват редица свидетелства за начина, по който Яворов е създавал творбите си – без да ги записва, в движение, на улицата, в кафенето, пазейки ги в ума си (Арнаудов/Arnaudov 1970: 103 и следв.). Приемайки, че Яворов е лирик именно в първичното, изконното значение на думата, ще дам примери за това, че отклоненията на Яворов от графичната норма се дължат освен на промени в метриката на стиха и на стремежа му да пренесе особеностите на устната реч в застиналия писмен текст. В процеса на говорене, освен че съобщаваме съдържание, ние съзнателно или несъзнателно

коментираме изреченото, като го йерархизираме по различни параметри чрез интонация, паузи, сигнали за начало или край, сила и темп на речта. Изобилието от глаголи за говорене (според Сидер Флорин около 300) – освен неутрални като *казвам, говоря, изричам* още специфични и експресивни като *шепна, викам, крещя, пискам, бъбря, чуруликам, мърморя, мълвя* и т.н.– едва ли е случайно. И щом има основания да се смята, че между особеностите на говора и особеностите на стиха съществува взаимосвързаност,[3] могат да се потърсят и паралели между автокоментара в речта и записването му в текста.

Наблюденията върху „единствената“ книга на Яворов – *Подир сенките на облаците* (*ПСО*) – показват, че в близо шейсет процента от текстовете си поетът се отклонява от българската графична норма. В отделните раздели (*Антология, Безсъници, Прозрения, Царици на нощта*) количеството на графично маркираните текстове варира, но хронологично погледнато е налице тенденция към увеличаването им. Тази тенденция се потвърждава и от сравнението между стихотворенията в *ПСО* и останалите извън нея – при тях съотношението графично маркирани / немаркирани текстове е обратно, т.е. 1 : 3. Същевременно присъствието на маркирана графика още в ранните му творби доказва, че това не е привнесено отвън явление, а стремеж към създаване на различни нови системи от закономерности.

От всички видове графични отклонения в *ПСО* – отместени вляво/вдясно стихове, вертикални/хоризонтални редувания, свързани/несвързани с промяна в ритъма, римата, метрума, според мястото в строфата, съответстващи/несъответстващи на синтактичното членение – тук ще посоча само начините, по които Яворов отбелязва *началото*, *рефрена и края* на строфа или стихотворение с пълното съзнание, че „в много от стихотворенията на Яворов строфата е сложно и уникално построение. Тя е така неконвенционална и с толкова детайли вътре в нея на различие-повторение, че в хода на четенето трудно се възприема като ритмична единица, която като такава трябва да бъде възпроизведена“ (Кунчева/Kuncheva 2000: 62).

Според българските правописни речници сигнал за начало на писмен текст е заглавието, а сигнал за края му – съответният препинателен знак. В речта няма заглавия – сигнал за начало там е смяната на мълчанието със слово, а сигнал за край – на словото с мълчание. Чрез графичното маркиране Яворов явно иска да отрази тази промяна, което се потвърждава и от факта, че поне една трета от стихотворенията му първоначално са публикувани в „речева“ форма, т.е. без заглавие, и са озаглавени вторично (Георгиев/Georgiev 1980: 104).

Ярък пример за едновременно графично маркиране на *начало*, *рефрен* (графичен), *край* (на строфа) и *край* (на стихотворение) се наблюдава в *На нивата*:

До гроба слънце те гори,
И все ори, ори, ори…
Като няма прокопсия,
плюл съм в тази орисия!

Дома се връщаш окапал вече
[……]
И смяташ, мислиш, до механата.
Там, колко щеш
на вяра пий,
че то поглеж!
Дий…
Дий, воле, дий…

*

– – – – – – – – –
Така си мреш,
Така сме ний,
Така – поглеж!
Дий…
Дий, краста, дий!

Началото, *краят* и *рефренът* са графично маркирани приблизително при една трета от стихотворенията в *ПСО*. Количествено погледнато, край на строфа или рефрен се отбелязва по-често, отколкото начало на строфа (или стихотворение). Началото е графично маркирано при десетина стихотворения в *ПСО*, докато край – при една трета от тях.

За отбелязване на начало Яворов използва графичното отклонение вдясно, което е стандартен текстови сигнал:

Слава! Чувам аз понявга тая странна дума
при скръбавото име на поета: слава! („Славата на поета“),

но също така и по-рядко срещаното отклонение вляво:

Чудовище си ти, чудовищно дете
на престъплението и позора („Чудовище“).

Във *Все пак* към дясното отклонение са добавени знаците (…) и (–):

… Но пак те любя аз. Любя те, защото / […]

… Но пак те чакам аз. Чакам те, защото/ […]

– И чакам влюбен аз: може би защото/ […]

чрез които се отбелязва, че мълчанието преди словото може да е и част от нечут диалог.

По същия начин се отбелязва началото на строфа във *Възход*:

… Наоколо ми кърваво се плиска
море: люлее ме вълна.

но допълнителният знак (…) се повтаря и във финала, очертавайки границите на изреченото:

И в бездната ту плаче, ту се киска
на злото демон; – глъбина
под мене се тъмней … Море се плиска.

И наред с това потвърждава наблюдението, че „в лириката на Яворов начално-финалното повторение действа с честота, каквато трудно ще намерим, а обратното възвръщане – с честота, каквато изобщо няма да намерим в нашата литература“ (Георгиев/Georgiev 1980: 122).

Много особена графика Яворов използва в по-късните си стихотворения (*Нощ, Смъртта, Без път*, *Една дума*), при които изобщо е под въпрос дали се отбелязва начало или край на строфа, дали става дума за строфа или друг вид синтактична цялост:

Не знам аз дали слънцето изгасна,
не зная дали ослепях: не знам
света ли е изгнил – и не зная
самси не съм ли оглушал.

Едвам,
в безмълвна тма, без видим път, без ясна
що-годе цел, отегнали нозе
дотегнало ме влачат.

Аз блуждая
без вяра нявга да намеря
навън посока из удавен
в мъглите лес. („Без път“)

Отместените вдясно стихове действително маркират начало (на строфа?), но същевременно образуват ритмична цялост и с предишната строфа.

Яворов не само по-често отбелязва края на текст, но и си служи с по-разнообразни графични сигнали: отместване вдясно или вляво, обособяване на стих (строфа), повторение – разрушаване на строфа, паралелизъм и вариации между начало и финал, нормативно записан финален стих за разлика от графични отклонения в останалите.

Ясен пример за графично отбелязан край на строфа намираме в *Заточеници*, където центрираният последен стих не само маркира графично края на всяка от петте строфи, но и представлява своеобразен „графичен“ рефрен:

И кораба се носи леко
с попътни тихи ветрове,
и чезнете в мъгли далеко
вий, родни брегове!

Краят на строфа се сигнализира чрез симетрични повтарящи се отмествания вляво:

Обичам те, родино, и ме трови
поради тебе често ядна скръб,
под гнет стоименен превивам гръб
и влача аз, неволник, твоите окови … („Родина“)

или също така симетрично повтарящи се отмествания вдясно:

Мечтата ти е очарована робиня
на моята душа, която те зове;
ще дойдеш ти накрай световната пустиня,
отсам прегради бездни, върхове. („Пръстен с опал“)

Маркираният край на строфа обаче не изключва отбелязването на финала на цялото стихотворение. В *Пръстен с опал* знакът за край е нормативното графично оформяне на последния стих в последната строфа:

Душата ми над тебе бисер ще поръси,
че ти ще бъдеш роза, аз ще бъда май…
И ние ще горим унесени в съня си –
И като дим в небето ще намерим край.

Дори и в стихотворенията, създаващи впечатление за графична неорганизираност (*Да славим пролетта*), абсолютният край е обозначен, в случая – чрез центриране на последния стих:

Аз Слънце, ти Земя, сега сме дух и плът,
единството ни – сладост, –
дъх на Пролетта.
Да славим Любовта!

Тъй като задачата ми не е да покажа всички начини, по които Яворов отбелязва край на строфа или стихотворение, а само отклонения от българската графична норма, които се наблюдават в художествените текстове, ще изброя, без да цитирам, още няколко от най-характерните Яворови начини за отбелязване на финал: графично обособен единичен стих – финал след нормативно оформени строфи от по пет стиха (*Теменуги*); графично обособен финал – лайтмотив (*Ще дойдеш ти*); графично обособена финална строфа (*На нивата, Калиопа*); финална строфа с нормативна графика при графично маркирани завършеци на останалите строфи (*Среднощен вихър*); паралелно графичното оформяне на финал в началната и крайната строфа (*В часа на синята мъгла*); паралелно графичното оформяне на нечетни и четни строфи и обратно графично отклонение в последния стих на последната строфа (*Дни в нощта*); паралелно графично оформяне на нечетни и четни строфи и разрушаване на графичните закономерности във финалната строфа (*Славата на поета*) и др. Количеството и разнообразието им са показателни за значението, което поетът е придавал на тази част от текста.

Нерядко еднаквото графично оформяне на финалния стих в строфите служи като графичен рефрен (*Заточеници*). Графичният рефрен се появява и в средата на строфите (*Благовещение*). Наред с това Яворов често използва и същински рефрен, винаги графично маркиран и поместен в края, в средата:

И аз сломен попитах – и сломен,
Най-после чух! То беше, знам, душата,
една вълшебна корда в тишината,
то беше моята душа пред мен,
звучаща тихо: може би…
А слънцето захождаше. В забрава
От страх, попитах – и тогава
аз чух най-тихо: може би. („Може би“),

или в началото на строфата:

I строфа *Едни след други те пристигат бледни,*
неизживените ми дни […]

II строфа *Едни след други те пристигат бледни,*
неизживените ми дни […] („Дни в нощта“).

При неозаглавените първоначално стихотворения рефренът често се превръща в заглавие и потвърждава заключението, че „лириката е най-повторителният литературен род и единственият, в който е възможно завръщането на завършека към началото на творбата“ (Георгиев/Georgiev 1980: 122).

Надявам се от представените случаи (макар да се отнасят само до един елемент от графиката на художествения текст) да е проличало, че авторската графика често нарушава графичната норма. Как трябва да се отнася към подобни нарушения преводачът, който се стреми адекватно да пресъздаде такъв текст на родния си език?

Наблюденията върху чешките и словашките преводи на стихотворенията на П. К. Яворов (откъдето всъщност възникна интересът ми към проблематиката) показаха, че част от преводачите не „превеждат“, а копират оригиналната Яворова графика и я пренасят в родния си език:

Лист отбрулен	*Urvaný list*
Лист отбрулен ... Бог знай де го *вятъра завлече.*	*Urvaný list – kam, Bůh to suď* *vítr jej zavane ...*
И сирака *тъй отмина за чужбина –* *сам, далече.*	*Tak sirý, sám,* *letí, ó, žal v neznámou dál* *v končiny neznámé.*
Лист отбрулен ... Мир за него *в някоя долина.*	*Urvaný list, pokoj s ním buď* *v nějaké dolině...*

Кой го чака,
та сираче да заплаче
по родина?

Kdo čeká jej tam,
zda sirý tak, zapláče pak
po domovině?

(Schwarzová 1940)

Други предпочитат да сигнализират графичните нарушения, като ги „преведат“, съответно интерпретират:

Миражите са близо, – пътя е далек:
защото тя стои в сияние пред мене,
стои, ала не чуе, кой зове и стене, –
тя – плът и призрак лек!

(„Стон“ / „На Лора“),

както е в два различни словашки превода:

Preludy blízko, cesta – mrazí ma:
stojí tu jasom preziarena,
nevie, kto volá ju a stená
– telo a vidina.
(Prokešová 1990)

Sú iluzie blízko – cesta dlhá, viem,
pretože stojí, stojí pri mne ona,
pri mne, však nečuje, kto volá ju a stoná –
tá – telo, prelud zároveň –
(Koška 1974)

Трети – най-ранните чешки преводачи на Яворов, в началото на миналия век – изобщо елиминират графичната страна на поезията му, което може да се обясни с факта, че по онова време творчеството му не е завършено и тази негова особеност не изпъква ясно. Само че и днес, когато тя вече изпъква достатъчно ясно, все още не е достатъчно анализирана и затруднява преводачите.

И да се върна към поставения в началото въпрос – къде минава границата между родната и чуждата графична норма в преводните художествени текстове? А ако той изглежда маловажен – и в стандартните текстове, защото лавинообразното увеличаване на преводите и разпространението на автоматичния превод също поражда въпроси, свързани с графичната норма. Надявам се следващият правописен речник да отговори на този въпрос, като прецизира правилата, отнасящи се до графиката на текста в преводен художествен текст.

БЕЛЕЖКИ

[1] Известна ми е само една разработка върху по-частния въпрос „превежда ли се пунктуацията“ (Пенчева/Pencheva 2003: 464–477), макар че в преводаческата си работа често влизам в спор с редактори и коректори.

[2] Към академичните правописни речници трябва да се добави неакадемичният ПРБЕ 2003, в който за първи път графичната норма се явява под название *Оформяне на текст* (с. 115–133).

[3] „Днес вече никой не се съмнява в това, че тембърът, интонацията, начинът на артикулиране на поета влияе върху стиховата организация на творбата му, допринася за създаването на специфично индивидуални стихови особености.“ (Георгиев/Georgiev 1994: 150).

ИЗТОЧНИЦИ

Яворов 1977: *Яворов*, *П. К.* Събрани съчинения в пет тома. Том I. Стихотворения и стихотворни преводи. София, Български писател. [Yavorov 1977: *Yavorov, P. K.* Sabrani sachineniya v pet toma. Tom I. Stihotvoreniya i stihotvorni prevodi. Sofia, Balgarski pisatel.]

Koška 1974: *Pejo Javorov.* Dve pekné oči. Preklad: Ján Koška. Bratislava, Tatran.

Prokešová 1990: *Bohémske noci. Výber z poézie bulharského symbolizmu*. Preklad: Viera Prokešová. Bratislava, Tatran.

Schwarzová 1940: *Básně P. K. Javorova.* Z výboru přeložila R. Schwarzová. – In: *Česko-bulharská vzájemnost. Časopis pro kulturu a hospodářství*. č. 1–2, s. 1–4.

ЛИТЕРАТУРА

Арнаудов 1970: *Арнаудов, М.* Яворов. Личност, творчество, съдба. Биографическа и психологическа анкета. Второ издание. София, Български писател. [Arnaudov 1970: *Arnaudov, M.* Yavorov. Lichnost, tvorchestvo, sadba. Biograficheska i psihologicheska anketa. Vtoro izdanie. Sofia, Balgarski pisatel.]

Георгиев 1980: *Георгиев, Н.* Раздвоеният и единният Яворов. – В: *Яворов. Раздвоеният и единният.* София, Наука и изкуство. [Georgiev 1980: *Georgiev, N.* Razdvoeniyat i edinniyat Yavorov. – In: *Yavorov. Razdvoeniyat i edinniyat*. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Георгиев 1994: *Георгиев, Н.* Нови насоки на неисторизма в съвременното литературознание/Критическа оценка с оглед творчеството на П. К. Яворов/. – В: *Анализационни наблюдения.* Шумен, Глаукс. [Georgiev 1980: *Georgiev, N.* Novi nasoki na neistorizma v savremennoto literaturoznanie /Kriticheska otsenka s ogled tvorchestvoto na P. K. Yavorov. – In: *Analizacionni nablyudeniya*. Shumen, Glaux.]

Далчев 1978: *Далчев, А.* За поезията на Яворов. – В: *Фрагменти.* София, Български писател. [Dalchev 1978: *Dalchev, A.* Za poeziyata na Yavorov. – In: *Fragmenti.* Sofia, Balgarski pisatel.]

Данаилов 1992: *Данаилов*, *Д.* Яворови поправки в един екземпляр на „Стихотворения“ (1904). – В: *Яворов сборник. Изследвания и материали.* Велико Търново, Абагар. [Danailov 1992: *Danailov, D.* Yavorovi popravki v edin exemplyar na “Stihotvoreniya” (1904). – In: *Yavorov sbornik. Izsledvaiya i materiali.* Veliko Tarnovo, Abagar.]

Кунчева 2000: *Кунчева*, Р. Яворовият свободен стих. – В: *120 години Пейо Яворов. 1878–1998*. София, Международна фондация Европейски форум. [Kuncheva 2000: *Kuncheva R*. Yavoroviyat svoboden stih. – In: *120 godini Peyo Yavorov. 1878–1998*. Sofia, Mezhdunarodna fondatsia Evropeyski forum.]

Лотман 1972: *Лотман, Ю. М.* Анализ поэтического текста. Структура стиха. Ленинград, Просвещение. [Lotman 1972: *Lotman, J. M.* Analiz poeticheskogo teksta. Struktura stiha. Leningrad, Prosveshtenie.]

НПР 2002: *Нов правописен речник на българския език.* Отг. ред. В. Станков. София, Хейзъл. [NPR 2002: Nov pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Otg. red. V. Stankov. Sofia, Heyzal.]

ОПРБЕ 2012: *Мурдаров, В. и др.* Официален правописен речник на българския език. София, Просвета. [OPRBE 2012: *Murdarov, V. i dr.* Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Prosveta.]

Пенчева 2003: *Пенчева, А.* Мощта и немощта на знака (пунктуацията като средство и проблем на художествената литература и превода). – В: *Езикът и литературата – средство за (не)разбирателство*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. [Pencheva 2003: *Pencheva, A.* Moshtta i nemoshtta na znaka (punktuatsiyata kato sredstvo i problem na hudozhestvenata literatura i prevoda. – In: *Ezikat i literaturata – sredstvo za (ne)razbiratelstvo.* Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.]

ПРБЕ 2003: *Попов, Д. и др.* Правописен речник на българския език. Първо издание. София, Наука и изкуство. [PRBE 2003: *Popov, D. i dr*. Pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Parvo izdanie. Sofia, Nauka i izkustvo]

ПРСБКЕ 1983: *Правописен речник на съвременния български книжовен език*. Отг. ред. Е. Георгиева, В. Станков. София, БАН [PRSBKE 1983: Pravopisen rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Sofia, BAN.]

Hrabák 1973: *Hrabák, J.* Poetika. Praha, Československý spisovatel.

За кодификацията на правоговорните норми

Татяна Александрова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
t_alexandrova_@mail.bg

Резюме: В статията се разглеждат особеностите на кодификацията на правоговорните норми на българския книжовен език. Разглеждат се източниците на информация, релевантна за кодификаторската практика. Проследяват се някои исторически аспекти на кодификацията на българския книжовен език с цел да се очертае приемствеността ѝ в съвременните граматики, успешните и неуспешните решения в тази област.

Ключови думи: правоговор, кодификация, устна форма на българския книжовен език

On the Codification of Standart Spoken Bulgarian

Tatyana Aleksandrova
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
t_alexandrova_@mail.bg

Abstract: The article examines the peculiarities of the codification of of standart spoken Bulgarian language. Sources of information relevant to codification practice are reviewed. Some historical aspects of the codification of the Bulgarian literary language are traced in order to outline its continuity in modern grammars, successful and unsuccessful decisions in this area.

Keywords: orthoepy, codification, standart spoken language, Bulgarian language

Въведение

Кодификацията е непрекъсната дейност по фиксиране на правилата на книжовния език и основен инструмент на езиковата стандартизация, която протича на няколко етапа.[1] В социолингвистичен план на кодификацията се отрежда важно място във връзка с т.нар. *планиране на езиковия корпус* в рамките на теорията за езиковото планиране, определено от Е. Хауген като

дейност по подготовката на нормативен правопис, граматика и речник, от които ще се ръководят в своята писмена и устна реч членовете на неоднородни езикови колективи, и като „оценка на езиковите промени“ (Хауген/Haugen 1975: 443–444). Високата обществена значимост на тази дейност и отговорността при вземането на перспективни решения изисква много добро познаване на редица явления: историята на кодификацията; езиковата практика във всички сфери на комуникация; социалните, културните и собствено езиковите фактори, които оказват влияние върху развитието на книжовния език; езиковите нагласи на обществото.

Съвременният български книжовен език съществува в две основни форми – писмена и устна, които се различават функционално, тъй като обслужват различни сфери на комуникацията. Редица книжовни норми са присъщи както на писмената, така и на устната форма, но всяка от тези две форми притежава и специфични норми и особености, произтичащи от функционалните и формалните разлики между тях. Това определя и особеностите при кодификацията на правописните и правоговорните норми, които корелират съответно с писмената и с устната форма на единния книжовен език.

От своя страна устната комуникация в българското общество се осъществява чрез няколко типа езикови формации съобразно условията на общуване и конкретната комуникативна ситуация, определяща се от социалния профил, отношенията между участниците и целите, които си поставят. Сферите, в които се използва устна реч, най-общо се поделят на два типа: *регламентирана* (публично общуване в официална ситуация) и *нерегламентирана* (публично и частно общуване в неофициална ситуация). В регламентираната сфера в общия случай се използва устна форма на книжовния език. Тя е проява на регулирано речево поведение, отличава се съответно с по-строг контрол (и самоконтрол) върху подбора на езиковите средства според книжовните норми и подлежи на кодификация. В нерегламентираната сфера – освен устна книжовна реч – се използват и други системни устни формации, които се характеризират с различно съотношение между кодифицирани и некодифицирани варианти. Към тях принадлежи преди всичко *разговорната реч*[2], а също *интердиалектите, териториалните диалекти* (понастоящем с много ограничен обхват), *социалните* и *професионалните езици*. Тези идиоми покриват широк спектър от комуникативни ситуации, което определя както езиковите им особености, отличаващи ги от устната книжовна реч, така и степента на придържане към кодифицираните книжовни норми.

Правоговорни норми

Придържаме се към по-широкото разбиране за правоговора: той обхваща не само съвкупността от книжовните норми за произношение на езиковите единици[3], включващи фонетичните норми и ударението, но и грама-

тичните правила, които са общи за устния и за писмения език.[4] Това разбиране е в съответствие със схващането, традиционно прието в българското езикознание още в първите научни граматики от втората четвърт на XX век. Така според Ал. Теодоров-Балан: „Който говори книжевно, учленява гласки, употребя думи и веже реч както е свойствено на книжевния говоръ, като движи и гласа си според искания на смисъла“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 11). Това разбиране произтича от възгледите му за езика като съвкупност от единици, които „служат за реч“, и за граматиката: „Отъ говоръ, отъ жива беседа извеждаме негова речникъ и граматика /…/ Писмото на езика е само неговъ зрителенъ, бездушенъ символъ; говоръть е душата му“ (Пак там/Ibid.: 13–14). Ученият обвързва граматиката с правоговора, а дефиницията за дума – с нейната звукова страна: според него граматиката налага българския „книжевен език на първо място по говорено и на второ място по писано“ (Пак там/Ibid.: 16). Затова в първия дял на „Нова българска граматика“ – „Думословие“ – отрежда самостоятелно място на фонетиката наред с морфологията. Така е и в останалите довоенни граматики.[5]

Това по-широко разбиране за правоговора произтича от приетото тук схващане, че устната реч представлява не просто „фониране“ на буквени знакове и транспониране на писмен текст в устен. Придържаме се към виждането на Й. Вахек, че писменият и устният език са две независими функционални норми, между които е налице взаимно влияние, без да се постулира субординация на едната спрямо другата (Vachek 2014: 81). Застъпваме становището, че правоговорните норми обхващат всички равнища на езика, тъй като устната реч се характеризира с цяла система от фонетични, морфологични, лексикални, синтактични и прагматични особености. Ето защо смятаме, че правоговорните норми се включват в по-широкото понятие *книжовни норми*, като сочат кое е правилно и кое е неправилно при говорене. Така една немалка част от нормите, присъщи на устното общуване, съвпадат с нормите на писменото общуване – такива например са граматичните норми. Останалите са със специфичен характер, като само някои имат отношение към релацията *звук – буква.* Към специфичните правоговорни норми за българския език спадат умерената степен на редукция на широките гласни звукове, озвучаването и обеззвучаването на съгласни според позицията им в думата, позиционната ограниченост на меките съгласни само пред задни гласни, изговорът на думи с променливо *я*, изговорът на окончания на глаголи от I и II спрежение в сегашно време, елизията и епентезата на гласни звукове, изговорът на групите *-ръ-/-ър-; -лъ-/-ъл-*, редуванията от типа *г, к, х ~ ж, ч, ш; г, к, х ~ з, ц, с*, удвояването на предлози и др. Те са в обхвата на фонетичните и морфофонетичните особености (някои – с характер на звукови закони) на българския книжовен език. Интонацията, мястото на ударението, произносителният стил пък са изцяло свързани само с устната реч и нямат отношение към писмената. Правилата, отнасящи се до чисто фонетичните явления, са в сърцевината на правоговорните норми. Те се

кодифицират главно в три типа текстове: 1) чрез описателен подход в дяловете по фонетика на граматиките; 2) в правоговорните речници – под формата на систематично описание, подобно на това в граматиките, и словник, в който изговорът е представен през писмената система – с метода на транскрипцията; единственият правоговорен речник у нас в няколко издания е създаден преди повече от 50 години[6]; 3) в правописните речници – основно в два техни дяла: *Особености на употребата на някои букви* във връзка с релацията *буква – звук* (вж. напр. *Официален правописен речник*, 2012, т. 1.1 –1.9.2) и *Правописни правила с фонетичен характер* (вж. напр. *Официален правописен речник*, т. 5–16.6), както и чрез представянето на ударенията на лексемите и техните форми. Общите за писмената и за устната книжовна реч норми се кодифицират в правописните речници (в *Официален правописен речник* – в раздела *Правописни правила с граматичен характер*) и в дяловете по морфология и синтаксис на граматиките. Подобно деление се прави с оглед на чисто изследователски цели, тъй като книжовният език е континуум от правила, които са свързани помежду си.

Източници на информация, релевантна за кодификацията на устната книжовна реч

За да се вземат адекватни решения относно статута, действието и промените в кодификацията на правоговорните норми, е необходимо преди всичко да се определи обектът на кодификация и обхватът на нейното действие. За целта трябва да се натрупат и анализират достатъчно данни за особеностите на различните типове устна реч и за състоянието на правоговорните норми, с което се реализира дескриптивният етап на тяхната кодификация.

Интересът към правоговорната проблематика у членовете на Секцията за съвременен български език към Института за български език е провокиран до голяма степен и от системните занимания на проф. Владко Мурдаров с въпросите на правоговора. Той споделя интересна гледна точка за правоговора не само като система от произносителни норми, но и като оценка на речевото поведение и практическа дейност по усвояване на нормите. В неговото разбиране правоговорът има две страни: установява и обосновава правоговорната норма – от една страна, а от друга, оценява доколко конкретна публична речева изява е правилна, и дава препоръки, за да може да се достигне до желаното равнище при усвояването на книжовния изговор (Мурдаров/Murdarov 2006: 7).

Данни могат да се събират от различни източници, които се разделят най-общо на две основни групи: 1) описателно-аналитични научни изследвания; 2) емпирични езикови данни. Описателно-аналитичните изследвания са основен източник на информация за инвентара от средства, с които си служи устната книжовна реч, за състоянието на правоговорните норми и отклоненията от тях. Тук спадат граматиките и по-конкретно – дяловете, посветени на фонетиката, каквито са въведени още в довоенните граматики

на българския език и присъстват по традиция в повечето съвременни граматики. В тях са представени инвентарът от говорни звукове, тяхната класификация, акустичната, артикулационната и структурната характеристика на звуковата система, както и звуковите закони. Понастоящем ролята на кодификационен текст в областта на фонетичните норми играе Том 1 („Фонетика“) от академичната „Граматика на съвременния български книжовен език“ (1982). Описанието на особеностите на фонетичната система изпълнява ролята и на прескриптивен текст, компонент от кодификацията на правоговорните норми.

Богатият набор от изследвания[7] върху съвременната устна реч – разговорна и книжовна, също предоставя ценна за кодификаторската практика лингвистична информация. Необходими са обаче повече системни изследвания на разговорната реч заради нейното влияние върху книжовната. Както отбелязва Д. Иванова, те имат прогностична роля за определяне стабилността на дадена норма (Иванова/Ivanova 2013: 195).

Друг източник на информация за състоянието на правоговорните норми и за евентуалната необходимост от промени в тяхната кодификация са въпросите, постъпващи в Службата за езикови справки и консултации, които дават представа за осъзнатите правоговорни проблеми и затрудненията при прилагането на кодифицираните норми от носителите на българския книжовен език, както и в известна степен за социалния профил на интересуващите се. Обстоен преглед и типологизация на запитванията за правоговор прави М. Томов. В скорошно изследване той анализира причините за слабия интерес на потребителите на услугата *езикова консултация* към правоговорната проблематика. Нещо повече – авторът установява липса на динамика в броя на запитванията за правоговор от последните години и дори липса на въпроси за една съществена част от правоговорните норми, което според него би могло да означава, че колебанията при тези норми, както и нарушаването им не се регистрират като проблемни. Към тези случаи се отнасят например затвърдяването на глаголните окончания и така нареченото „мекане“ (Томов/Tomov 2023: 43, 52).

Записите и структурираните електронни корпуси на устна реч са друг източник на информация, който дава реална представа за нейното състояние и за разликите с писмения текст.[8] Макар че тези корпуси са ориентирани основно към разговорната реч, те са важни с оглед на оценката на иновациите в устната книжовна реч, появяващи се под влияние на разговорната реч. Паралелно с това почти всяка сериозна медия поддържа достъпен за интересуващите се електронен архив на излъчените предавания. Все повече се използва и стрийминг технологията, която предоставя на потребителя чрез електронното му устройство директен достъп до предавания на живо. Официални институции като Народното събрание например също дават възможност за достъп до аудиоархив на своите заседания. Всички тези ресурси са важен източник на емпирични данни за изследователите.

Разясненията на правоговорните норми на достъпен език в специализираните езикови рубрики с участието на езиковеди също са важен аспект от процеса на кодификация в етапа на нейната имплементация. И тук трябва да отбележим забележителното експертно присъствие на проф. В. Мурдаров в общественото пространство. Надали има друг езиковед, който е толкова популярен заради изключителната си ангажираност с проблемите на езиковата култура със специален акцент върху правоговора. Неговият перфекционизъм и умението да идентифицира точно проблемите, да предлага адекватни решения и на най-сложните казуси, поднесени достъпно, по запомнящ се начин, му печелят доверие и популярност сред аудиторията, благодарение на което кодифицираните правоговорни норми по-успешно се въвеждат в езиковата практика.[9] Неговите препоръки имат нормоутвърждаваща и подпомагаща кодификацията на правоговорните норми функция. В годините назад проф. В. Мурдаров е водил предаванията „Език мой“ по БНТ, „Родна реч“ по БНР, „Аз уча български“ по БНТ. Към това трябва да добавим и книгите от неговата поредица „Разни съвети за…“, които се радват на широка популярност. Кратките аналитични материали, написани интересно, имат не само висока образователна стойност, тъй като поддържат интереса към езиковата проблематика и създават мотивация за учене, но и мултиплициращ ефект спрямо усвояването на книжовното произношение. Немалка роля в това отношение има и дългогодишната му преподавателска работа по правоговор в НАТФИЗ.

Оценките на специалисти за правилността и уместната употреба на езикови средства в устната реч формират експертния компонент на кодификацията. Тя обаче не би била достатъчно ефикасна, ако не е съобразена с обществените нагласи спрямо промените в книжовния език и състоянието на устната реч. В последните години се направиха няколко мащабни проучвания, в които езиковите нагласи на съвременните българи се интерпретират като фактор при кодификацията на книжовния език.[10] Р. Станчева изтъква, че проучването на нагласите „е от особена важност и значимост за езиковата политика и за процесите на кодификация на книжовните езици“, и следвайки П. Гарвин, подчертава, че подобна констатация е валидна преди всичко с оглед на изследване на степента на представеност на функциите на даден стандартен език (Станчева/Stancheva 2017: 23, 25). Данни за нагласите спрямо евентуални промени в кодификацията се извличат чрез социолингвистични изследвания, които освен за мнението на носителите на езика предоставят ценна информация и за влиянието на социални, демографски и други фактори върху устната форма на общуване – основен източник на иновации в книжовния език. Споделените в медийното пространство мнения на носители на езика за характера на публичното говорене също ориентират за нагласите на представители на различни обществени групи.

Институцията, отговорна за кодификацията, която у нас е от академичен тип и се представлява от Института за български език към БАН, следи

динамиката в устната книжовна реч в официални ситуации. Подобен мониторинг би бил много по-пълен и ефективен, ако Академията разполагаше с достатъчно средства за провеждане на емпирични изследвания. Промени в кодификацията биха могли да се обмислят и планират едва когато анализът на данните от различните източници покаже, че е налице сериозен разрив между кодифицираната и реалната норма, между писмената и устната книжовна реч. При всички случаи обаче стъпките, които се предприемат в тази посока, са внимателно обмислени, а промените в кодификацията – плавни и действително наложителни, за да не се стигне да конфликтни ситуации при публично официално общуване.

Идеята за нормативност при устната комуникация, т.е. за подчиняването ѝ на кодифицирани правила с висока степен на задължителност, може да се приложи единствено към приетата за стандарт устна форма на българския книжовен език, функциониращ като официален. Нестандартните реализации, които са допустими в другите устни езикови формации – разговорна реч, професионални и социални говори и др., се оценяват именно в съпоставка с устната книжовна реч, задължителна за официалната сфера на общуване. Кодификацията на правоговорните норми не обхваща всички сфери на устно публично общуване, а само официалната. Тя може да има подкрепящо и нормоутвърждаващо действие само когато е съобразена с перспективните тенденции (пример за това е премахването на дублетността от типа *кàзах* и *казàх*; *дошъл* и *дошел*, като са оставени само формите от типа *кàзах* и *дошъ̀л*). И не оказва особено въздействие върху практиката, когато подкрепя неперспективни тенденции: например въведеното с първия официален академичен правописен речник от 1983 г. т.нар. „екане“ – изговор *голем, хлеб,* но само в устната форма на книжовния език, което по-късно е отменено като неперспективно.

Някои исторически аспекти на кодификацията

Познаването на кодификацията на правоговорните норми в исторически план би могло да подпомогне съвременната кодификаторска практика. Историческата перспектива на този процес разкрива неговата специфика спрямо конкретен национален език, приемствеността в кодификаторските решения, а също така и успешните и неуспешните действия в тази насока.

Кодификацията на българската устна книжовна реч е сравнително нов феномен – тя започва едва през първата половина на 20. век, когато нормите на писмения книжовен език в общи линии са оформени; налице е и първата им официална кодификация (*Упътване за всеобщо правописание*, 1899), както и тяхното системно описание в първите научни граматики. Ако вземем за пример една от най-добрите предвоенни граматики, в която е приложен принципът на структурализма и която оказва сериозно влияние върху съвременните български граматики – *Нова българска граматика* на Ал.

Теодоров-Балан (1940), ще забележим, че тя е структурирана така, че описанието на правоговорните норми се извършва паралелно с това на правописните. Установяват се системата от звукове, която се смята за първична, и броят букви, с които се отбелязват съответните звукове. Разликата според Балан поражда „недоумения“ относно изговора на някои букви в думи (т.е. декодиране на писмен текст) и писането на някои гласки в думи (т.е. писмено кодиране на устна реч). Според автора „Недоумения от първия случай разрешава поучение в правоговор, а недоумения от втория случай разрешава поучение в правопис“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 2). Този подход се превръща в основен принцип, който се прилага и в съвременните граматики на българския език.

Специалните дялове, посветени на фонетиката, поставят началото на научното описание на звуковата система на българския книжовен език, което е предпоставка за унифициране на правоговорните норми и ранен етап от тяхната кодификация.

В този пункт научните граматики от втората четвърт на 20. век се различават от възрожденските, в които се приоритизира буквеният знак като основен елемент на думата и писмения текст, макар че възрожденските книжовници имат ясна представа за необходимостта да се унифицират и писменият, и устният книжовен език. Подобна неравномерност при формирането на двете норми отбелязва В. Мурдаров: „в определен период едната от тях има първенство, а другата се поражда под нейно влияние, за да се изравнят по-късно по степен на влияние“ (Мурдаров/Murdarov 2011: 25). В. Мурдаров обяснява тази особеност с факта, че авторите на предосвобожденските граматики осъзнават сложността на устните книжовни норми и нямат ясна концепция за начините на тяхното кодифициране (Пак там/Ibid.: 26).

Формирането на правоговорните норми след правописните обуславя три типа особености: 1) значителната степен на паралелизъм при кодификацията на двете норми; 2) съотнасянето[11] между тях; 3) издигането на фонетичния принцип – наред с морфологичния, като основен правописен принцип. Същностна характеристика на съзнателната езикова нормализация у нас е това, че на по-ранните етапи (втората половина на 19. век) усилията са били насочени към унификация на графиката и установяване на правописа, което е свързано и с модела на формиране на новобългарския книжовен език. Така първоначално някои от правоговорните правила се установяват във връзка с нормативния изговор на определени буквени знаци. Броят на носителите на устната форма на книжовния език през първата половина на 20. век, както и техническите възможности за нейното разпространение са били твърде ограничени. В изследванията се изтъква, че съществено значение имат някои важни промени в обществения живот на следосвобожденска България и на първо място – превръщането на София в културен център: това подпомага установяването на онези изговорни норми, които са по-тясно обусловени от писмените и са по-близко до книжовната тра-

диция. Така в българския книжовен изговор се установяват западнобългарски произносителни особености – ясен изговор на гласните извън ударение, изговор на местоименията *ме, те, се*, изговор на краесловно *а* под ударение при съществителни от женски род, непрегласен изговор на етимологично *я*, твърди съгласни пред *е, и*, липса на йотация на *е, и* в началото и средата на думата след гласни и др. (вж. История/Istoriya 1989: 467–468).

И докато в по-стари периоди е налице стремеж към адаптиране на писмените норми към узуса на устните употреби, на графичната система към фонетичната, то в периода на развит книжовен език е налице и обратното влияние – на писмените норми върху устните. Необходимостта от стандартизирането на устните норми се затвърждава в процеса на изграждане на институциите на младата българска държава: парламент, театър, читалища, радио, образователна система, политически организации и др., и с нарастване ролята на публичната комуникация в културно развитото общество. Така постепенно се налага необходимостта от системен подход към фонетичните закономерности на книжовния изговор (вж. Бояджиев/Boyadzhiev 1990: 42). В съвременната действителност поради разместване на социалните пластове съсловието, което е носител на образцовия книжовноезиков модел, губи своята елитарност, а с това намалява и потенциалът му да оказва влияние върху речевата практика. Речта на медиите – в цялото ѝ разнообразие – се превръща в еталон за езиково поведение, което корелира с известни промени на речевия стандарт, свързани с допускане на повече разговорни форми.

Р. Станчева изтъква, че изследването на езиковите нагласи в съпоставка с езиковото поведение е от първостепенна важност за кодификацията, а именно в устната книжовна реч е налице най-силно разколебаване на кодифицираните норми (Станчева/Stancheva 2019: 41–42). Както беше отбелязано, новият момент в съвременните условия е, че при вземането на кодификаторски решения все повече се отчитат обществените нагласи спрямо промените в устната реч. В изследване на типологията на граматичните норми с отклонения в писмен текст Р. Станчева стига до извода, че при кодификацията днес, когато тя в по-висока степен трябва да се съобразява с особеностите на устната реч, иновациите – освен на експертна оценка от страна на специалистите – трябва да бъдат подложени и на оценка от страна на езиковата общност. При неутрална оценка могат да се предприемат действия за тяхното санкциониране като книжовни, като най-напред се мине през дублетност (Станчева/Stancheva 2019: 84). Това важи с пълна сила и за кодификацията на устния книжовен език, който е своеобразна „хранителна среда“ за иновациите в писмения. Същия извод правят и други изследователи. Така К. Алексова подчертава, че нагласите спрямо езика и динамиката на общественото мнение са фактори, с които кодификаторите трябва да се съобразяват, когато вземат решения за един или друг вариант (Алексова/Aleksova 2018). М. Томов също настоява при кодификацията да се от-

читат оценката на носителите на езика за дадено ново езиково явление, условията, при които то престава да се оценява като грешка и се превръща в норма, като изтъква, че социалната приетост на нормата ще осигури стабилност на кодификацията (Томов/Tomov 2019: 203).

В същото време специалистите подчертават, че социолингвистичните данни не трябва да се използват самостоятелно. Й. Тишева и К. Алексова смятат, че паралелно трябва да се вземат предвид и представителни данни за разпространението на дадено явление в речта на индивиди с различни социални и демографски характеристики (Тишева, Алексова/Tisheva, Aleksova 2017: 84). А М. Томов изказва мнение, че социолингвистичните данни трябва да се прилагат заедно с другите критерии за установяване на книжовната нормативност, формулирани от Ф. Данеш (Томов/Tomov 2019: 204).

Принципи при кодификацията на правоговорните норми

При вземането на кодификаторски решения относно правоговорните норми са валидни общите принципи и критерии на кодификацията, формулирани от Ф. Данеш (Daneš 1979), а именно системност, нормативност и функционалност. Те се прилагат с известна специфика, която по-нататък ще представим заедно с конкретни примери.

– *Съответствие със звуковите закони на българския език и с неговите системни фонетични особености.* Този принцип се прилага например във връзка с предаването на собствени имена от чужди езици на български. Един от основните инструменти за това е транскрипцията, при която те се предават максимално близко до произношението в езика източник, но със средствата на приемащия език. Този процес е строго регламентиран, като за целта са изработени правила, обособени в специален раздел на *Официалния правописен речник на българския език* (2012, т. 25–26.7) и в *Наредба № 6 от 12 юни 1995 г. за транскрипция и правопис на чужди географски имена на български език* (ДВ, бр. 60 от 4 юли 1995 г.). Правилата предвиждат, когато звуковете в оригиналния език нямат съответствия в български, да се предават с букви и буквени съчетания, отбелязващи най-близки до тях звукове. Макар да се прилага чрез правописни правила, транскрипцията засяга и книжовния изговор на чуждите собствени имена, доколкото той включва правила за транспониране на писмен текст в устно изказване. Въпреки регламентацията тези правила се нарушават в практиката, а това води до реализации, които са в противоречие с някои фонетични закони на българския език. Например мекото произношение (и неговото писмено отразяване) на съгласните *ж, ч, ш* в транскрибирани собствени имена, което съответства на произношението в езика източник, противоречи на фонетичните закономерности на българския, където тези съгласни са само твърди. Писменото отразяване на това меко произношение, включително и в авторитетни издания с влияние върху речевата практика, затвърждава още повече погрешния мек изговор например при имена като *Жюл, Жюлиен*, *Шьонбрун, Шьоне-*

берг вместо правилните *Жул, Жулиен, Шонбрун, Шонеберг*. Въпреки натиска на узуса, което личи и от запитванията по този казус от страна на потребители на Службата за езикови справки, чиято роля е да подпомага имплементирането и разпространението на нормативните правила в езиковата практика, мекото произношение на *ж, ч, ш* не е кодифицирано като правилно и не се препоръчва.

– *Последователност, приемственост и предвидимост.* Този принцип изисква да няма резки и чести промени в кодифицираните правоговорни норми, и се прилага системно спрямо българския. Той се проявява чрез принципа за *придържане към традицията* и намира по-конкретно изражение в това, че някои разпространени в устната реч некодифицирани варианти въпреки продължителния период на своето съществуване не се приемат като правилни и не се кодифицират. Например приети в българския език думи от чужди езици като *бюрò, гамѐн, гоблѐн, òдит*, *плàто, скӯлптура* и др. от дълго време се произнасят в разговорната реч с ударение, различно от посоченото в нормативните справочници. Същото се отнася и за някои славянски думи и форми като *лю̀теница*, *пепелнѝк, учѝлища* и др. Но това не е станало основание за промени в кодификацията, тъй като отклоненията при ударението са много по-чести в разговорната реч, отколкото в устната книжовна реч. Причината е, че в устната книжовна реч, която се подчинява на кодифицирани норми, подобни отклонения са много по-редки, отколкото в разговорната реч, която е много по-толерантна към вариантите и по-слабо регулируема от кодифицирани правила. Кодификацията третира нерегламентираната сфера на устно общуване като своеобразна *буферна зона*, където свободно се конкурират различни варианти. Едва когато използването на некодифицирани варианти в регламентираната сфера се превърне в тенденция, това би могло да предизвика обосновани промени в кодификацията. Тук ще припомним, че в изследването си върху нагласите спрямо 12 отклонения от правоговорните норми Й. Тишева и К. Алексова отбелязват, че ако дадено отклонение не се оценява категорично от общественото мнение като неправилно и ако според нагласите не звучи неприятно и дразнещо, това означава, че се е превърнало в тенденция (Тишева, Алексова/Tisheva, Aleksova 2017: 84).

- *Диференциран подход към вариантите в устната реч*. Р. Русинов подчертава, че кодификаторите трябва да подхождат диференцирано към устната реч, като посочват кои варианти са допустими в разговорната книжовна реч и кои са присъщи само на публичната устна реч (Русинов/Rusinov 1993: 102). Всъщност такава практика съществува още от първия академичен правописен речник – *Правописен речник на съвременния български книжовен език* (1983), която продължава и в следващите академични правописни речници.

Ние разбираме прилагането на принципа за *диференциран подход към вариантите в устната реч* по различен начин. Първо, в устната книжовна

реч са допустими главно фоностилистични варианти, обусловени от придържането към определен произносителен стил. Второ, в съответствие с *функционалния критерий* при кодификацията, когато е налице функционална диференциация на вариантите, това е основание за регламентиране на двата варианта чрез инструмента на дублетността. Например, когато дадена лексема или нейна форма се употребява в различни свои акцентни или фонетични варианти в общоговоримия език и в даден професионален език, където е термин, поначало и двата варианта се кодифицират като правилни: *антибиòтик* и *антибиотѝк*; *наркомàния* и *наркоманѝя*. В съответствие с нормативния и системния критерий за дублети се приемат фонетични и акцентни варианти, които имат достатъчно висока честота на употреба в устната форма на книжовния език: например в *Официалния правописен речник* са приети за акцентни дублети *вѐдомство* и *ведòмство*, *големогабарѝтен* и *голя̱могабари̱тен, десноцентрѝстки* и *дя̀сноцентрѝстки*, докато в предишните правописни речници при тях липсва дублетност. Така кодификацията се стреми към все по-голяма прецизност и съобразяване с функционално мотивираните тенденции и варианти в устната реч.

– Съобразяване с промените в нормите в устната книжовна реч. Този принцип корелира със социолингвистичния подход към езика и с тезата за неговата функционална диференциация. Дихотомията *книжовно – некнижовно* се вписва като йерархично подчинена в рамките на този подход. Този принцип означава своевременно отразяване от кодификацията на онези норми, които са станали присъщи за устната книжовна реч.

Пряко отношение към оценката и кодификацията на правоговорните варианти има разгледаният обстойно от М. Виденов проблем за т.нар. *масова грешка* – „наложила се тенденция, която ние не сме усетили навреме и не сме реагирали своевременно да ѝ дадем път за свободна конкуренция без маркирането ѝ като неправилност“. Авторът отбелязва, че масовите грешки имат диагностична функция, те свидетелстват за напрежение между кодифицирана и реална норма и за промени в нормата. Той пледира за повече гъвкавост при кодификацията и поставя въпроса за критериите за правилност и допускане на дублетност при явно конкуриращи се в устната реч форми (Виденов/Videnov 2003).

А. Ефтимова въз основа на двугодишен мониторинг на езика на медиите освен грешки при ударението отбелязва граматични грешки в следните области: 1) промяна в морфологичната парадигма на съществителните с абстрактно значение (разширяване на парадигмата с форми за мн. ч.); 2) разколебаване на граматичното правило за употреба на бройната форма и на правилото за употреба на възвратни притежателни местоимения; 3) съгласуване в словосъчетанието и изречението не според граматическия род на думата, а според естествения пол на референта и др. Авторката поставя въпроса дали тези отклонения трябва да станат нормативни само за устната, или и за писмената реч (Ефтимова/Eftimova 2020). К. Алексова посочва, че наличните в

речта на интелигенцията масови отклонения от кодифицираните варианти са показателни за тенденциите (Алексова/Aleksova 2021: 291).

– *Обществено одобрение и приемливост*. Този принцип корелира с обоснованото в редица социолингвистични проучвания изискване кодификацията да се съобразява с езиковите нагласи на обществото. Специалистите разполагат с богата научно интерпретирана информация за днешните нагласи спрямо отклоненията в устната реч в резултат от мащабни изследвания в рамките на два проекта, споменати в бел. 10. Нагласите на носителите на българския книжовен език за запазване на статуквото и за съобразяване на устните норми с писмените понякога противоречат на реалната им речева практика, но намират обяснение в действието на символните функции на книжовния език (виж подробно Станчева/Stancheva 2019).

Много показателни в това отношение са коментарите на потребителите, приемането или обратното – отхвърлянето на дадена езикова характеристика. Освен че е показателна за нагласите, изказаната оценка има и обратно влияние върху общественото мнение. Коментарите по правоговорни проблеми, негативната реакция или публичното осмиване понякога могат да имат дори по-силно въздействие от препоръките на езиковедите. Случаят с *преценям* – маркирано като елемент от речта на хора, които не желаят сами да осмислят даден проблем, поддават се на внушения, но прикриват това, е достатъчно показателен.

– *Навременна кодификация на иновациите.* Придържането към този принцип има превантивна роля и подпомага по-лесната и безпроблемна адаптация на заемки от други езици, което допринася за стабилността на книжовната норма. Необходимо е да се разработи ефективен механизъм за своевременно и бързо установяване на новите лексикални единици в тяхното правилно произношение (и правопис). В момента такава роля играят речниците на новите думи, издания на Института за български език, както и дейността на Службата за езикови справки, която дава нормативно обосновани препоръки на интересуващите се.

– *Отчитане в по-голяма степен на социалните и прагматичните фактори, които оказват влияние върху устната реч.* Й. Тишева отбелязва, че включването на социални и прагматични фактори при анализа на устната реч създава надеждна основа за представяне на комплексния характер на устната комуникация (Тишева/Tisheva 2012: 462). Именно отчитането на контекста, в който се използва устната реч, е необходимо условие за кодификация на книжовния ѝ вариант.

За да се преодолее противоречието между консерватизма на кодификацията и динамиката на узуса, понякога се пристъпва към формулиране на правила, отнасящи се само за устната или само за писмената книжовна реч. Такъв подход се прилага и при кодификацията на българския книжовен език. Например според *Официалния правописен речник на българския език кого*-формите са задължителни за писмен текст, което имплицира допускане на замяната им с *кой*-форми в устната реч (с. 28). В свои изследвания

някои учени се опитват да подходят диференцирано и към други варианти на езикови единици, оценявайки ги като допустими само в устната реч. Например според Т. Бояджиев формите на местоименията с елизия на гласни от типа на *наш'те, ваш'те* се допускат само в устна реч и в художествени текстове (Бояджиев/Boyadzhiev 2001: 37). Подобни оценки невинаги се оказват перспективни от гледна точка на книжовноезиковото развитие, но и не се превръщат във фактор за дестабилизиране на нормата.

Устната книжовна реч, която е пряко повлияна от разговорната реч, е проводник на иновации в писмената реч и своеобразен филтър за тях. Количественото натрупване на нови реализации в достатъчно дълъг период от време, тяхната конкуренция с традиционните и постепенното им надделяване в речта на все по-голям брой носители на книжовния език водят до обосновани промени в кодификацията. Конкуренцията между кодифицираната и реалната норма е знак за активни процеси в сферата на нормативността. Ето защо употребата на варианти, различни от кодифицираните, невинаги следва да се оценява като грешка, тъй като може да отразява динамиката на нормата. Тези процеси, описани в редица изследвания, внимателно се анализират от специалистите, което определя диференцирания подход при кодификацията в отделни пунктове. На първо място ще спомена, че в академичните правописни речници, които до голяма степен играят роля и на правоговорни, успешно е използван инструментът на дублетността, за да се осъществи плавен преход към нормативно установяване на вече преобладаващите в устната реч форми. При това за системни групи дублети по признака *пълен вариант – съкратен вариант* е възприет диференциран подход. Така например в *Правописния речник на съвременния български книжовен език* (ПРСБКЕ/PRSBKE 1983/1995) глаголите с наставка *-увам* и *-вам* са дадени като равностойни дублети без препоръка за някоя от формите (напр. *чувствам* и *чувствувам*). В *Нов правописен речник* (НПР/NPR 2002) и в *Официален правописен речник на българския език* (ОПРБЕ/OPRBE 2012) обаче е включена само формата с наставка *-вам*, което съответства на наложилата се в устната книжовна реч практика. Това решение е подкрепено и от третото преработено издание на правоговорния речник (Пашов, П., Хр. Първев. *Правоговорен и правописен речник на българския език*. София, УИ „Св. Климент Охридски", 2002), което допринася за стабилизирането на правоговорната норма в този пункт.

По отношение на друга системна категория в българския език – сложните числителни имена с втора съставка *-десет*, също е възприет подходът на дублетността, но с по-различен резултат. В ПРСБКЕ от двете дублетни форми от този тип (*двайсет* и *двадесет*) се препоръчва несъкратеният вариант (*двадесет*), докато в НПР и в ОПРБЕ са запазени и двата дублета, като се дава препоръка за съкратения вариант на компонента *-десет* (*двайсет*). Това решение е напълно релевантно, доколкото сложни лексеми, които включват в състава си самостоятелни пълнозначни единици на езика – в случая втората съставка *-десет* в сложни числителни имена, много по-

трудно могат да се обявят за некнижовни. Кодификацията в този пункт е съобразена и с факта, че числителните от типа на *двадесет*, *дванадесет* не само имат активна употреба в официални формати на устно общуване, но и развиват допълнителна функционалност – маркират принадлежността на изказването към пълния произносителен стил, което от своя страна е различителен признак при противопоставянето *официалност – неофициалност*. Това дава основание за запазване на дублетността.

Спрямо фонетичните дублети също се предприема редуциране на неперспективни от гледна точка на развитието на книжовния език варианти, като и в този пункт решенията се основават на изследване на реалната речева практика. П. Баракова привежда данни от анкета, проведена със 150 студенти от специалността „Българска филология“ в СУ „Свети Климент Охридски“, чрез която се тестват нагласите спрямо 200 дублетни двойки, включени в ПРСБКЕ. Резултатите дават ценни сведения за актуалните процеси в сферата на дублетността, като показват, че част от дублетите се диференцират по признака *писмена употреба – устна употреба*. Например анкетираните лица посочват, че форми като *воевода*, *защищавам*, *вземам*, *кейк*, *тази, онази* и др. се употребяват в писмен текст, докато *войвода*, *защитавам*, *взимам*, *кекс*, *тая, оная* се употребяват в устна реч (Баракова/Barakova 1990: 29–30). Авторката отбелязва и процеси на маргинализиране на единия от дублетите (напр. *гнъсота* от двойката *гнъсота – гнусота*), както и стабилизиране на дублетността по признака *терминологично – нетерминологично значение*, системното разрушаване на единството в едно и също словообразувателно гнездо (*жъна*, *жътва*, но *жетвар*; *стъбло*, но *нискостеблен*). Резултатите от анкетата потвърждават необходимостта от периодично изследване състоянието на дублетността според носителите на езика и съпоставка с експертната оценка на специалистите с оглед вземането на адекватно кодификаторско решение.

Инструментът на дублетността е доказал своята ефективност във връзка с перспективността на кодификацията, т.е. на функцията ѝ да утвърждава в книжовния език онези варианти, които са по-перспективни от гледна точка на неговото развитие. Той се използва за регулация в онези пунктове, където се е появил конфликт между кодифицирани и некодифицирани варианти. Така в *Официален правописен речник на българския език. Глаголи* (2016) за пръв път е разширен обхватът на дублетността при формите за множествено число на минали несвършени деятелни причастия от глаголи от второ спрежение на *-оя* с ударение на крайната гласна: за дублети са приети форми като *доели* и *дояли, кроели* и *крояли*, *строели* и *строяли* и др. Тази малка стъпка е предприета във връзка с тенденцията в устната реч при официално общуване да се употребяват и некодифицираните дотогава форми на *-яли* при минали свършени и минали несвършени деятелни причастия от глаголи от първо и второ спрежение, където правилата са налагали само форми на *-ели* (вж. Станчева/Stancheva 2020: 155). Засега обаче

отговорът на кодификацията се състои във въвеждане на този тип дублетност само при някои глаголи на *-оя*. Подобен подход е обоснован от разбирането, че дублетността не е системно явление, т.е. конкуренцията между две форми не засяга едновременно всички лексеми с дадена характеристика. Освен това се взема предвид и продължителното действие на фиксираната още в ПРСБКЕ дублетност при формите за минало несвършено време на глаголи от второ спрежение на *-оя* от типа *стоях* и *стоех; строях* и *строех* и съответно при мин. несв. причастия *стояли* и *стоели*; *строяли* и *строели*. Макар дублетността при темпоралните форми да е премахната още в НПР (2002), дублетността при някои причастия понастоящем е запазена, тъй като съответства на реалната употреба.

Тук е необходимо да се направи още едно разграничение: според нас това, което в социолингвистиката се нарича *свръхякане*, има различен характер и трябва да се оценява по различен начин при прилагателните и при причастията. За да се вземе обосновано решение за дублетност, освен социолингвистичните фактори се отчитат и вътрешноезикови фактори от типа на аналогията. К. Алексова привежда данни за процентното съотношение между кодифицирани (с *-ели*) и некодифицирани варианти (с *-яли*) в устна неофициална реч, от които може да се заключи, че некодифицираните варианти не преобладават. Освен това нагласите спрямо *свръхякането* не дават основание *якавите* форми да бъдат кодифицирани – 70% от анкетираните, дали отговор, различен от „не знам“, смятат *свръхякането* за неправилно. А 44% от далите отговор, различен от „не знам“, са оценили *якавите* форми като неблагозвучни (Алексова/Aleksova 2016: 248–250). Резултатите показват, че са необходими още изследвания и внимателен подход към евентуални промени в кодификацията на формите с т.нар. *свръхякане*. Засега те се оценяват като свръхкоректни, т.е. спрямо тях не е налице неутрална оценка. Следователно не са налице необходимите условия, за да се предприемат промени в кодификацията.

Заключение

Р. Станчева привежда данни въз основа на изследване на езиковите нагласи на съвременните българи, че най-голям процент от анкетираните лица (45%) смятат, че като цяло кодификацията не трябва да се променя, което е два пъти повече от респондентите, които смятат, че е необходимо осъвременяване на действащите правила (Станчева/Stancheva 2020: 287). Въз основа на тези данни авторката прави извод, че днешната кодификация е балансирана и перспективна. Доколкото желаещите промени в правописа и въвеждане на граматични иновации в кодифицирания книжовен език са под 1/5 от анкетираните, се налага изводът, че резки промени в кодификацията ще се възприемат по-скоро негативно (Станчева/Stancheva 2020: 290). Този извод има важно методологическо значение и за кодификацията на устната форма на българския книжовен език, доколкото езиковата ситуация у

нас се характеризира с липса на големи разлики между писмена и устна книжовна реч. По-скоро усилията трябва да бъдат насочени към усвояване и спазване на правоговорните норми и активно наблюдение и изследване на устната книжовна практика и на разговорната реч, за да се прецени точният момент, в който е необходимо да се направят обосновани промени в кодифицираните норми. В подкрепа на усилията за имплементиране и разпространение на правоговорните норми е и електронният правоговорен ресурс, който се изготвя в Института за български език в рамките на проекта БЕРОН (*Български езикови ресурси онлайн*).

БЕЛЕЖКИ

[1] Придържаме се към разбирането на П. Гарвин за кодификацията като съвкупност от дейности по фиксиране на правилата на езика в документи, до които езиковата общност има достъп – граматики, речници, ръководства по стил и употреба и др. (Garvin 1993: 42). Класическа е постановката на Ф. Данеш за трите етапа на кодификацията: дескриптивен, нормативен и приложен (Daneš 1979: 79–80).

[2] Преглед на основни постановки за понятието *разговорна реч* вж. у Александрова/Aleksandrova 2023. Тук използваме понятието *разговорна реч* за общо назоваване на езиков идиом, който обхваща различни речеви прояви и стилови регистри при неофициално публично и частно устно общуване, като наборът от езикови средства варира „според социалния статус на говорещите и техните комуникативни намерения“ (Тишева/Tisheva 2012: 226). Съотношението между книжовни и некнижовни особености (отклонения) е различно в отделните жанрове.

[3] В смисъла, който влага Й. Вахек в понятието *произношение* (разглеждайки го във връзка с правописа), а именно набор от предписания, позволяващи на потребителя да транспонира писмени изказвания в устни (Vachek 2014: 89).

[4] Към широкото разбиране за правоговора се придържа Т. Бояджиев (Бояджиев/Boyadzhiev 2001: 30–31).

[5] Така в „Българска граматика на П. Калканджиев“ (1936) Част втора се нарича „Звукословие“; в „Граматика на българския език“ от Ст. Младенов и Ст. Попвасилев (1939) са обособени Дял първи „Гласкословие (фонетика и фонология)“ и Дял втори „Ударение“, а „Основна българска граматика“ на Л. Андрейчин (1944) също започва с дял „Фонетика“.

[6] Вж. по-специално Алексова/Aleksova 2014; Джонова, Велкова/Dzhonova, Velkova 2014; Тишева/Tisheva 2006; Тишева/Tisheva 2012, Тишева/Tisheva 2014; поредицата *Проблеми на устната комуникация* и сборниците *Проблеми на българската разговорна реч*, включващи доклади от тематични конференции (http://journals.uni-vt.bg/poc/bul/); монографичното изследване на Вл. Миланов и Н. Сталянова *Езикови портрети на българските политици и журналисти*. Част 1 (2012); Част 2 (2014) и др.

[7] Подробна информация вж. напр. у Тишева/Ticheva 2014; Тишева, Джонова/Tisheva, Dzhonova 2010.

[8] За илюстрация – едно от последните участия на проф. Мурдаров в предаването „Денят започва“ по БНТ, 27.05.2023 г.: https://bnt.bg/news/urok-po-balgarski-ezik-minute-na-prof-vladko-murdarov-v345567-318433news.html.

[9] Виж във връзка с темата на статията: *В. Мурдаров*. 99 съвета за българския правоговор (2006).

[10] В Института за български език при БАН беше реализиран успешно проектът „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния българския книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“; основни публикации по проекта се съдържат в сп. „Български език“ – Приложение 2017 г., вж. https://www.balgarskiezik.eu/p_2017.html, Приложение № 1/2019 г., вж. <https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-1.html>, и Приложение № 2/2019 г., вж. <https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-2.html>.

[11] Показателен за тясното съотнасяне на правописни и правоговорни норми при кодификацията е изводът, който прави Беньо Цонев във връзка с правилата за употреба на старобългарската буква за ятова гласна (ѣ), формулирани в *Упътване за общо правописание (1899)*. Той смята, че както и да е бил решен въпросът за старите букви в *Упътването*, рано или късно „ще сме принудени да го пререшаваме в полза на фонетиката“ (Цонев/Tsonev 1901: 653).

ЛИТЕРАТУРА

Алексова 2016: *Алексова, К.* Свръхякането – обществени нагласи, устни и писмени реализации. – В: *Проблеми на устната комуникация*. Том 10. Част 1. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 239–254. [Aleksova 2016: *Aleksova, K.* Svrahyakaneto – obshtestveni naglasi, ustni i pismeni realizatsii. – In: *Problemi na ustnata komunikatsiya*. Tom 10. Chast 1. Veliko Tarnovo, UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, s. 239–254.]

Алексова 2018: *Алексова, К.* Съвременни нагласи към съотношението писмен : устен български език. – *Slavica Lodziensia*, 2, с. 173–183. <http://dx.doi.org/10.18778/2544-1795.02.17> (дата на достъп: 12.01.2023). [Aleksova 2018: *Aleksova, K.* Savremenni naglasi kam saotnoshenieto pismen : usten balgarski ezik. – *Slavica Lodziensia*, 2, s. 173–183. <http://dx.doi.org/10.18778/2544-1795. 02.17> (12.01.2023).]

Алексова 2021: *Алексова, К.* Социолингвистиката и общественото мнение в България за отношението писмена : устна реч. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн. 12. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 277–294. [Aleksova 2021: *Aleksova, K.* Sotsiolingvistikata i obshtestvenoto mnenie v Bulgaria za otnoshenieto pismena : ustna rech. – In: *Problemi na ustnata komunikatsiya*, kn. 12. Veliko Tarnovo, UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, s. 277–294.]

Баракова 1990: *Баракова, П.* Какво представлява дублетността в речевата практика? – В: *101 въпроса за дублетите в българския език.* София, Изд. „Д-р Петър Берон“, с. 28–38. [Barakova 1990: *Barakova, P.* Kakvo predstavlyava dubletnostta v rechevata praktika? – In: *101 vaprosa za dubletite v balgarskiya ezik*. Sofia, Izd. “D-r Petar Beron”, s. 28–38.]

Бояджиев 1990: *Бояджиев, Т.* Защо книжовното произношение има смесен характер? – В: *101 въпроса за дублетите в българския език.* София, Изд. „Д-р Петър Берон“, с. 42–48. [Boyadzhiev 1990: *Boyadzhiev, T.* Zashto knizhovnoto proiznoshenie ima smesen harakter? – In: *101 vaprosa za dubletite v balgarskiya ezik*. Sofia, Izd. “D-r Petar Beron”, s. 42–48.]

Бояджиев 2001: *Бояджиев, Т.* Типология на книжовните изговорни варианти. – В: *Проблеми на българския правопис и правоговор*. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“. [Boyadzhiev 2001: *Boyadzhiev, T.* Tipologiya na

knizhovnite izgovorni varianti. – In: *Problemi na balgarskiya pravopis i pravogovor*. Veliko Tarnovo, UI "Sv. sv. Kiril i Metodiy".]

Виденов 2003: *Виденов, М.* По въпроса за „масовата грешка" в речта на съвременната българска интелигенция. – *Електронно списание LiterNet*, 13.06.2003, № 6 (43). <https://liternet.bg/publish3/mvidenov/masovata.htm> (дата на достъп: 21.01.2023). [Videnov 2003: *Videnov, M.* Po vaprosa za "masovata greshka" v rechta na savremennata balgarska inteligentsiya. – *Elektronno spisanie LiterNet*, 13.06.2003, № 6 (43). <https://liternet.bg/publish3/mvidenov/masovata.htm> (21.01.2023).]

ГСБКЕ 1982: Граматика на съвременния български книжовен език. Том 1. Фонетика. София, Издателство на БАН. [GSBKE 1982: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom 1. Fonetika. Sofia, Izdatelstvo na BAN.]

Джонова, Велкова 2014: *Джонова, М., Й. Велкова.* Фонетични и морфологични особености на устната реч. – В: *Как говори съвременният българин. Том 1. Граматика и устна реч.* София, Фондация „Фокус", с. 104–156. [Dzhonova, Velkova 2014: *Dzhonova, M., Y. Velkova*. Fonetichni i morfologichni osobenosti na ustnata rech. – In: *Kak govori savremenniyat balgarin. Tom 1. Gramatika i ustna rech*. Sofia, Fondatsia "Fokus", s. 104–156.]

Ефтимова 2020: *Ефтимова, А*. Масовите отклонения от книжовноезиковите норми в медиите – грешки или нови норми? – *Медии и език. Електронно списание за научни изследвания по медиен език* (онлайн), № 7 (Реторически тренинги). [Eftimova 2020: *Eftimova, A.* Masovite otkloneniya ot knizhovnoezikovite normi v mediite – greshki ili novi normi? – *Medii i ezik. Elektronno spisanie za nauchni izsledvania po medien ezik* (online), № 7 (Retoricheski treningi).]

Иванова 2013: *Иванова, Д.* Стандарт и субстандарт в книжовния език (Между теорията и прагматиката). – *Opera Slavica*, XXIII, 4, с. 187–196. [Ivanova 2013: *Ivanova, D.* Standart i substandart v knizhovniya ezik (Mezhdu teoriyata i pragmatikata). – *Opera Slavica*, XXIII, 4, s. 187–196.]

История 1989: История на новобългарския книжовен език. София, Издателство на БАН. [Istoriya 1989: Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN.]

Мурдаров 2006: *Мурдаров, В.* 99 съвета за българския правоговор. София, Просвета. [Murdarov 2006: *Murdarov, V*. 99 saveta za balgarskiya pravogovor. Sofia, Prosveta.]

Мурдаров 2011: *Мурдаров, В.* Формиране на правоговорната норма на новобългарския книжовен език. – *Български език*, Приложение. От любословие към езикознание, с. 22–41. [Murdarov 2011: *Murdarov, V*. Formirane na pravogovornata norma na novobalgarskiya knizhoven ezik. – *Balgarski ezik*, Prilozhenie. Ot lyuboslovie kam ezikoznanie, s. 22–41.]

Русинов 1993: *Русинов, Р.* Опит за кодификация на някои норми на разговорната книжовна реч. – *Проглас*, № 4, с. 97–103. [Rusinov 1993: *Rusinov, R*. Opit za kodifikatsiya na nyakoi normi na razgovornata knizhovna rech. – *Proglas*, № 4, s. 97–103.]

Станчева 2017: *Станчева, Р.* Теоретична рамка на изследването на обществените нагласи към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му. – *Български език,* Приложение, с. 11–40. [Stancheva 2017: *Stancheva, R*. Teoretichna ramka na izsledvaneto na obshtestvenite naglasi kam savremenniya balgarski knizhoven ezik kato faktor pri kodifikatsiyata na normite mu. – *Balgarski ezik*, Prilozhenie, s. 11–40.]

Станчева 2019: *Станчева, Р.* Кодификацията в контекста на езиковите нагласи. – *Български език,* Приложение № 1 (Езикови нагласи, езиково поведение и кодификацията на книжовните норми днес), с. 38–148. [Stancheva 2019: *Stancheva, R.* Kodifikatsiyata v konteksta na ezikovite naglasi. – *Balgarski ezik*, Prilozhenie № 1 (Ezikovi naglasi, ezikovo povedenie i kodifikatsiyata na knizhovnite normi dnes), s. 38–148.]

Станчева 2020: *Станчева, Р.* Дошло ли е време за промяна на книжовни правила според езиковите нагласи на днешните българи. – *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“,* том 58, кн. 1, сб. А, Филология, с. 284–296. [Stancheva 2020: *Stancheva, R.* Doshlo li e vreme za promyana na knizhovni pravila spored ezikovite naglasi na dneshnite balgari. – *Nauchni trudove na PU "Paisiy Hilendarski"*, tom 58, kn. 1, sb. A, Filologiya, s. 284–296.]

Теодоров-Балан 1940: *Теодоров-Балан, Ал.* Нова българска граматика. Казанлъшка долина. [Teodorov-Balan 1940: *Teodorov-Balan, Al*. Nova balgarska gramatika. Kazanlashka dolina.]

Тишева 2006: *Тишева, Й.* Българската разговорна реч в интернет. – *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, том 44, кн. 1, сб. А, Филология, с. 277–288. [Tisheva 2006: *Tisheva, Y*. Balgarskata razgovorna rech v internet. – *Nauchni trudove na PU "Paisiy Hilendarski"*, tom 44, kn. 1, sb. A, Filologiya, s. 277–288.]

Тишева 2012: *Тишева, Й.* За езиковите регистри в устното общуване. – В: *Езикът и културата в съвременния свят*. Велико Търново, ИК „Знак 94“, с. 460–468. [Tisheva 2012: *Tisheva, Y.* Za ezikovite registri v ustnoto obshtuvane. – In: *Ezikat i kulturata v savremenniya svyat.* Veliko Tarnovo, IK "Znak 94", s. 460–468.]

Тишева 2014: *Тишева, Й.* Езикови бази данни, корпуси и електронни ресурси за българската устна реч. – *Littera et Lingua. Електронно списание за хуманитаристика*, том 11, кн. 1–2. <https://naum.slav.uni-sofia.bg/en/lilijournal/2014/11/1-2/ytisheva> (дата на достъп: 15.02.2023). [Tisheva 2014: *Tisheva, Y.* Ezikovi bazi danni, korpusi i elektronni resursi za balgarskata ustna rech. – *Littera et Lingua. Elektronno spisanie za humanitaristika,* tom 11, kn. 1–2. <https://naum.slav.uni-sofia.bg/en/lilijournal/2014/11/1-2/ytisheva> (15.02.2023).]

Тишева, Джонова 2010: *Тишева, Й., М. Джонова.* Електронни ресурси за българска разговорна реч (Инициативата BgSpeech). – *Littera et Lingua. Електронно списание за хуманитаристика*, кн. 2. <https://naum.slav.uni-sofia.bg/node/1735> (дата на достъп: 15.02.2023). [Tisheva, Dzhonova 2010: *Tisheva, Y, M. Dzhonova.* Elektronni resursi za balgarska razgovorna rech (Initsiativata BgSpeech). – In: *Littera et Lingua. Elektronno spisanie za humanitaristika*, kn. 2. <https://naum.slav.uni-sofia.bg/node/1735> (15.02.2023).]

Тишева, Алексова 2017: *Тишева, Й., К. Алексова.* Обществено мнение и правоговор (върху материал от представително проучване). – В: *Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (15 и 16 май 2017 г.). Част втора*. София, Институт за български език, с. 75–85. [Tisheva, Aleksova 2017: *Tisheva, Y., K. Aleksova*. Obshtestveno mnenie i pravogovor (varhu material ot predstavitelno prouchvane). – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata yubileyna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andreychin" (15 i 16 may 2017 g.). Chast vtora.* Sofia, Institut za balg ezik, s. 75–85.]

Томов 2019: *Томов, М.* Социолингвистични критерии при кодификацията на книжовната норма. – В: *Езикови нагласи и книжовен език*. София. <https://ibl.bas.

bg/confnaglasi/> (дата на достъп: 15.02.2023). [Tomov 2019: *Tomov, M*. Sotsiolingvistichni kriterii pri kodifikatsiyata na knizhovnata norma. – In: *Ezikovi naglasi i knizhoven ezik*. Sofia. <https://ibl.bas.bg/confnaglasi/> (15.02.2023).]

Томов 2023: *Томов, М.* Типология на въпросите в областта на правоговора в практиката на езиковото консултиране. – *Български език*, кн. 1, с. 43–58. [Tomov 2023: *Tomov, M*. Tipologiya na vaprosite v oblastta na pravogovora v praktikata na ezikovoto konsultirane. – *Balgarski ezik*, kn. 1, s. 43–58.]

Хауген 1975: *Хауген, Е.* Лингвистика и языковое планирование. – В: *Новое в лингвистике*. *Вып. 7.* Москва, с. 441–472. [Haugen 1975: *Haugen, E.* Lingvistika i jazykovoe planirovanie. – In: *Novoe v lingvistike*. *Vyp. 7.* Moskva, s. 441–472.]

Цонев 1901: *Цонев, Б.* Правописни бележки. – *Училищен преглед*, кн. VI, с. 650–666. [Tsonev 1901: *Tsonev, B.* Pravopisni belezhki. – *Uchilishten pregled*, kn. VI, s. 650–666.]

Daneš 1979: *Daneš, F*. Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. – In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha, s. 79–91.

Garvin 1993: *Garvin, P.* A Conceptual Framework for the Study of Language Standartization. – *International Journal of Sociology of Language*, 100–101, 1, pp. 37–54. <https://doi.org/10.1515/ijsl.1993.100-101.37> (15.12.2022).

Vachek 2014: *Vachek, J.* On the functional hierarchy of spoken and written utterances. – In: *Chapters from the History of Czech Functional Linguistics*. Brno, Masarykova Univerzita, pp. 78–95.

Място на ударението във формите на еднозрични съществителни от мъжки род

Илияна Кунева, Жанета Златева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
iliana.kuneva@gmail.com, zhaneta.zlateva@abv.bg

Резюме: Статията разглежда въпроса за мястото на ударението във формите на еднозрични съществителни от мъжки род. Акцент в изследването представляват колебанията в изговора, които се срещат в съвременната практика и които пораждат нормативни проблеми. Дискутират се и възможни причини за вариативността в произношението и затрудненията при определянето на мястото на ударението.
Ключови думи: еднозрични съществителни, мъжки род, ударение

Stress Position in the Forms of Monosyllabic Masculine Nouns

Iliyana Kuneva, Zhaneta Zlateva
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at Bulgarian Academy of Sciences
iliana.kuneva@gmail.com, zhaneta.zlateva@abv.bg

Abstract: The article examines the forms of monosyllabic masculine nouns regarding to the position of the stress. The focus of the study is on pronunciation fluctuations that occur in modern practice and that cause normative issues. Possible reasons for the variability in pronunciation and the difficulty in determining the stress position are also discussed.
Keywords: monosyllabic nouns, masculine gender, stress

Обект на изследване са група съществителни имена от мъжки род, при които мястото на ударението при образуване на форми се променя и/или има колебания за изговора. Това са еднозрични съществителни имена, които образуват множествено число с разширение на основата и окончание *-е*: завършват на *-ове*. В българския език по отношение на ударението са възможни два варианта: ударението може да остане неподвижно във всички форми на думата, но може и да се мести във формоизменението.

Това е една от причините за затрудненията в изговора, тъй като невинаги усетът на носителите на езика може да подскаже вярно дали думата е с постоянно, или с подвижно ударение.

Изследваните съществителни от мъжки род могат да бъдат разпределени в няколко групи според разглежданите особености (приблизително по този начин се разпределят съществителните при описанието им в граматики и научни изследвания, например ГСБКЕ/GSBKE 1983/1998):

Първа група: ударението се мести върху членната морфема в единствено число, но остава върху корена в множествено число (ако думите имат такава форма): *бик*, *вик*, *вид*, *вир*, *вкус*, *гръм*, *дим*, *дъб*, *дълг*, *звук*, *зид*, *кръг*, *лик*, *лъв*, *лък*, *миг*, *рев*, *рид*, *ръб*, *слух*, *стил*, *стих*, *съд*, *тел*, *тил*, *тим*, *тип*, *труд*, *труп*, *търг*, *шум*, *яд*; без форми за мн.ч.: *глад*, *гнет*, *лов*, *лъх*, *мед*, *мир*.

Както се вижда от изредените примери, повечето от тези думи са от домашен произход, а думите от чужд произход са много малко на брой. Това се посочва в изследванията, които описват особеностите при членуването на едносричните съществителни от мъжки род (вж. напр. Илчев/Ilchev 1970).

В единични случаи членуваните форми за единствено число не са с едно-единствено установено ударение и е налице акцентна дублетност (по ОПРБЕ/OPRBE 2012): *чук – чу̀ка* и *чука̀*, *чу̀кът* и *чукъ̀т*, *чу̀кове*; *тор – то̀ра* и *тора̀*, *то̀рът* и *торъ̀т*, *то̀рове*; *грим – грѝма* и *грима̀*, *грѝмът* и *гримъ̀т*, *грѝмове*; *мраз – мра̀за* и *мраза̀*, *мра̀зът* и *мразъ̀т*.

Тази дублетност е резултат от колебанието за мястото на ударението, без да може да се открои определена тенденция, например дали тя е в посока на запазване на ударението върху корена, или в посока на преместване върху членната морфема (по-нататък се посочва, че са възможни и двата варианта при едносричните съществителни). Нашата хипотеза е, че колебанията, които понякога водят до допускане на дублетност, са резултат от смесването на различни акцентни модели при тези думи, описани в тази и в групите по-долу. В таблицата са показани промените в нормативния изговор на съществителните с дублетност в трите академични речника.

Таблица 1

	ПРСБКЕ 1983	НПР 2002	ОПРБЕ 2012
чук – няма промени)	чу̀ка и чука̀, чу̀кът и чукъ̀т, чу̀кове	чу̀ка и чука̀, чу̀кът и чукъ̀т, чу̀кове	чу̀ка и чука̀, чу̀кът и чукъ̀т, чу̀кове
тор	торъ̀т, тора̀, то̀рове	торъ̀т, тора̀, то̀рове	то̀ра и тора̀, то̀рът и торъ̀т, то̀рове
грим	грѝмът, грѝма, грѝмове	грѝмът, грѝма, грѝмове	грѝма и грима̀, грѝмът и гримъ̀т, грѝмове
мраз	мра̀зът, мра̀за, мразовѐ	мра̀зът, мра̀за, мразовѐ	мра̀за и мраза̀, мра̀зът и мразъ̀т, мразовѐ

От Таблица 1 се вижда, че само при съществителното *чук* акцентната дублетност при членуваните форми в единствено число съществува още от първия академичен правописен речник, докато при другите три съществителни дублетността е допусната в *Официалния правописен речник* от 2012 г.

Смесването на различни акцентни модели може да доведе до разширяването на дублетността и при други думи, например при членуваните форми в единствено число на думите: *звук – звукъ̀т*, *звука̀*, но и: *звȕкът* (възможно под влияние на сложни думи като *инфразвук*). Сложните съществителни са с постоянно ударение във формоизменението (заради дължината на думата), като този изговор може да се разпростира върху съответните еднозрични съществителни, напр. *тип – типъ̀т*, *типа̀*, но и **тѝпът*, **тѝпа* (аналогично на *архетип – архетѝпът*, *архетѝпа*; *биотип – биотѝпът*, *биотѝпа*, *генотип – генотѝпът*, *генотѝпа*, *прототип – прототѝпът, прототѝпа* и др.); или при *стил – стилъ̀т*, *стила̀*, но *етностил – етностѝлът*, *етностѝла*, *попстил – попстѝлът*, *попстѝла*; *техностил – техностѝлът*, *техностѝла*. Влиянието обаче може да бъде и обратно, сложните съществителни биха могли да бъдат с ударение върху членната морфема, но само ако те се възприемат като две отделни думи: *поп стилъ̀т*.

В тази група много рядко се срещат думи, при които има колебание за ударението им в мн.ч.: *шум – шȕмове*, но и *шумовѐ*.

Втора група: ударението не се мести при формите, но при част от думите от тази група има колебание за мястото на ударението, например при *клуб – клȕбът*, *клȕба*, но и **клубъ̀т*, **клуба̀*; *бич – бѝчът*, *бѝча*, но и **бичъ̀т*, **бича̀*; *взрив – взрѝвът*, *взрѝва*, но и **взривъ̀т*, **взрива̀*; *клин – клѝнът*, *клѝна*, но и **клинъ̀т*, **клина̀*; *клип – клѝпът*, *клѝпа*, но и **клипъ̀т*, **клипа̀*; *ключ – ключъ̀т*, *ключа*, но и **ключъ̀т*, **ключа̀*; *куб – кȕбът*, *кȕба*, но и **кубъ̀т*, **куба̀*; *лист – лѝстът*, *лѝста*, но и **листъ̀т*, **листа̀*; *чип – чѝпът*, *чѝпа*, но и **чипъ̀т*, **чипа̀*; *стълб – стъ̀лбът*, *стъ̀лба*, но и **стълбъ̀т*, **стълба̀*; *цип – цѝпът*, *цѝпа*, но и **ципъ̀т*, **ципа̀*.

На грешките при правоговора обръщат внимание изследователи като Хр. Стаменов и Вл. Мурдаров, като отбелязват, че подобни колебания в изговора са често срещани в практиката, и определят тези отклонения като тенденция (Стаменов/Stamenov 2014; Мурдаров/Murdarov 2019). Това обаче не означава, че представляват съвсем ново явление, вж. например езиковата бележка на Л. Андрейчин за неправилния изговор *планъ̀т* (Андрейчин/Andreychin 1961).

Академичната граматика (ГСБКЕ/GSBKE 1983/1998) описва тези акцентни модели, като представянето на отделните групи съществителни според мястото на ударението е обвързано с произхода им (единствената зависимост, която се наблюдава). Както Академичната граматика, така и други изследвания (напр. на Ст. Илчев 1970/1978) показват преди всичко отделните групи, но по-рядко се коментират евентуални колебания в изговора и/или наличието на дублетност.

Макар тази група съществителни с фиксирано ударение във всички форми да е най-многобройна (съотношението е 4:1, вж. ГСБКЕ/GSBKE 1983/1998: 145), не може да се твърди, че този акцентен модел се разпространява и към останалите групи – освен малки изключения, например *плик* и *лек* са преминали от първия акцентен модел (с ударение върху членната морфема в ед.ч.) към втория (с постоянно ударение): *плик – плùкът*, *плùкове*; *лек – лèкът*, *лèкове*; в ПРСБКЕ (1983): *пликъ̀т*, *лекъ̀т*. Напротив – думите от втората група често имат колебание в ударението в посока към първия представен акцентен модел. Освен това по-малобройната (първа) група съществителни, при които ударението се мести върху членната морфема, включва думи от домашен произход с много висока честота на употреба, т.е. влиянието върху изговора може да бъде както от едната група заради големия брой съществителни в нея, така и от другата група – заради високата честота на употреба, макар да включва по-малко на брой думи.

Въпреки че съществува зависимост между произхода на думата и акцентния модел, към който се причислява, това невинаги помага практически за определяне на правилното ударение, тъй като, както отбелязва Хр. Стаменов (Стаменов/Stamenov 2014: 61), носителите на езика невинаги могат да разчитат на усета си за произхода на думата. Според Хр. Стаменов и Вл. Мурдаров съществува разминаване между практиката и нормативния изговор, което означава, че при единични думи от тази група е налице основание за допускане на дублетни форми (напр. *клю̀ча* и *ключà*). Разпространеността на отклоненията от нормата в говорната практика обаче не е единственият критерий, необходима е и положителната оценка на носителите на езика, които по-често са консервативно настроени към промените в книжовния език.

Групата с неподвижно ударение включва и многосрични думи, образувани от съответните едносрични съществителни. Например от *клуб*: *аероклуб*, *геймклуб*, *киноклуб*, *еротикклуб*. Предположението ни е, че колебанието в ударението на едносричните съществителни по-скоро не се разпростира и върху съответните многосрични поради дължината на думата: **клубъ̀т*, **клубà*, но *геймклубът*, *геймклуба*. Това предположение се подкрепя от примери като *стих – стихъ̀т*, *стихà*, но *акростих – акростùхът*, *акростùха*.

В тази група може да има колебание за ударението на формите и в множествено число: *ключòве*, *блокòве*. За разлика от колебанието в ударението при членуваните форми в единствено число този изговор на формите в множествено число се приема за грубо отклонение от правоговорните норми.

Трета група: Ударението се мести върху разширението на основата *-ов-* или върху окончанието *-е*; или има дублетност.

Академичната граматика разделя съществителните имена от домашен произход, които образуват форма за множествено число с окончание *-ове*

или *-еве*, на три групи: 1) съществителни, които не местят ударението си (*бор – борове*, *брой – броеве*, *влак – влакове*, *знак – знакове* и др.); 2) съществителни, които местят ударението си на втората сричка (*вол – волòве*, *дол – долòве* (и *доловè*), *кош – кошòве* (и *кòшове*), *нож – ножòве* (и *нòжове*), *поп – попòве*, *стол – столòве*); 3) съществителни, които местят ударението си на последната сричка (*бряг – брегòвè*, *глас – гласовè*, *град – градовè*, *гръб – гърбовè*, *грях – греховè*, *клас – класовè* и др.) (ГСБКЕ/GSBKE 1983/1998: 125).

При съществителните от тази група акцентната дублетност при формите за множествено число е често срещана, като при редица думи тя е регистрирана още от първия академичен правописен речник. (Правим уговорката, че наблюденията се основават само на академичните правописни речници, което означава, че отбелязаните дублети през 1983 г. отразяват състоянието и преди това.)

Дублетност в мн.ч.: *грош – грòшове* и *грошòве*; *двор – двòрове* и *дворòве*; *джоб – джòбове* и *джобòве*; *дом – дòмове* и *домовè*; *дух – дȕхòве* и *духовè*; *кол – кòлове* и *колòве*; *кош – кòшове* и *кошòве*; *мост – мòстове* и *мостòве*; *скот – скòтове* и *скотòве*, *стол – стòлове* и *столòве*.

Таблица 2

	ПРСБКЕ 1983	НПР 2002	ОПРБЕ 2012
гроб	грòбове	грòбове	грòбове и гробòве
грош	грошòве	грòшове и грошòве	грòшове и грошòве
двор	дворòве	двòрове и дворòве	двòрове и дворòве
джоб	джòбове	джòбове и джòбове	джòбове и джобòве
дроб	дрòбове	дрòбове и дробòве	дрòбове и дробòве
мост	мòстове	мòстове и мостòве	мòстове и мостòве
стих	стȉхове и стиховè	стȉхове и стиховè	стȉхове
дом (без промяна)	домовè и дòмове	дòмове и домовè	дòмове и домовè
дух (без промяна)	духовè и дȕхове	дȕхове и духовè	дȕхове и духовè
кол (без промяна)	кòлове и колòве	кòлове и колòве	кòлове и колòве
кош (без промяна)	кòшове и кошòве	кòшове и кошòве	кòшове и кошòве
род (без промяна)	рòдове и родовè	рòдове и родове	рòдове и родове
скот (без промяна)	скòтове и скотòве	скòтове и скотòве	скòтове и скотòве
стол (без промяна)	стòлове и столòве	стòлове и столòве	стòлове и столòве

От таблицата се вижда, че тенденцията е към разширяване на дублетността и при други съществителни, а не в посока на установяване на един нормативен вариант.

От съществителните без дублетни форми за мн.ч., но с колебание в изговора можем да посочим например *нож – ножо̀ве*, но и *но̀жове*.

Четвърта група: включва единични случаи на съществителни, при които промяната на ударението предизвиква фонетични процеси като преминаването на *я* в *е*: *мя̀х – меха̀*, *мехъ̀т*, *меховѐ*, *меховѐте*; *дял – дя̀ла* и *делà*, *дя̀лът* и *делъ̀т*, *дялове*. Основанието за отделянето на тези единични съществителни в отделна група е поради възможността за повече грешки в изговора и колебания, свързани с променливото *я*.

Таблица 3

	ПРСБКЕ 1983	НПР 2002	ОПРБЕ 2012
дял	делът, делà, дя̀лове	дяла и делà, дялът и делът, дя̀лове	дя̀ла и делà, дялът и делът, дя̀лове
мях (има дублет мех)	мехъ̀т, меха̀, меховѐ	мехъ̀т, меха̀, меховѐ	мехъ̀т, меха̀, но мѐхове

Заключение

Представените наблюдения върху материала показват разнообразието по отношение на акцентните особености при разглежданите групи еднозрични съществителни от мъжки род. Смесването на различните модели според мястото на ударението предизвиква колебания, които от своя страна могат да породят нормативни проблеми (липсва една ясна тенденция за преминаване на лексеми от един тип към друг, напротив: движението е разнопосочно). Същевременно проблемите, свързани с мястото на ударението, са едни от най-пренебрегваните поради неголемия брой изследвания, доколкото почти липсват такива, които да са правени от гледна точка на актуалната практика и на нормата, а имат в по-голяма степен описателен характер. Отбелязаните промени в кодификацията, проследени през трите академични правописни речника, показват, че нормативният изговор при част от думите се характеризира с постоянна динамика и че академичните правописни речници (които са също и правоговорни) се опитват да следват и отразяват активните процеси и тенденциите в езика.

ИЗТОЧНИЦИ

НПР 2012: Нов правописен речник. София, Хейзъл. [NPR 2012: Nov pravopisen rechnik. Sofia, Heyzal.]

ОПРБЕ 2012: Официален правописен речник на българския език. София, Просвета. [OPRBE 2012: Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Prosveta.]

ПРСБКЕ 1983: Правописен речник на съвременния български книжовен език. София, Издателство на БАН. [PRSBKE 1983: Pravopisen rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN.]

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин 1960: *Андрейчин, Л. Планѣ̀т* или *пла̀нът*? – *Български език*, № 1, с. 73. [Andreychin 1961: *Andreychin, L. Planat* ili *planat*? – *Balgarski ezik*, N 1, s. 73.]

ГСБКЕ 1998: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. II. Морфология. София, Издателство на БАН. [GSBKE 1998: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. II. Morfologiya. Sofia, Izdatelstvo na BAN.]

Илчев 1970: *Илчев, С*. Едносрични съществителни в българския език. – В: *Известия на Института за български език*, № 19, с. 97–104. [Ilchev 1970: *Ilchev, S*. Ednosrichni sashtestvitelni v balgarskiya ezik. – *Izvestiya na Instituita za balgarski ezik*, N 19, s. 97–104.]

Мурдаров 2019: *Мураров, В*. Разни нови езикови съвети. София, Black Flamingo Publishing. [Murdarov 2019: *Murarov, V*. Razni novi ezikovi saveti. Sofia, Black Flamingo Publishing.]

Стаменов 2014: *Стаменов, Хр*. Акцентни варианти при едносрични членувани съществителни имена от мъжки род. – В: *Трети международен конгрес по българистика, 23–26 май 2013 г. Секция „Български език“. Подсекция „Съвременен български език. Норма. Комуникация. Менталност“*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. [Stamenov 2014: *Stamenov, Hr*. Aktsentni varianti pri ednosrichni chlenuvani sashtestvitelni imena ot mazhki rod. – In: *Treti mezhdunaroden kongres po balgaristika, 23–26 may 2013 g. Sektsiya "Balgarski ezik". Podsektsiya "Savremenen balgarski ezik. Norma. Komunikatsiya. Mentalnost."* Sofia, Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".]

Проблемни случаи при установяването на броя и силата на ударенията в думите, образувани с представки

Лора Желева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
l.mikova@ibl.bas.bg

Резюме: Текстът е посветен на проблемни случаи при определянето на това дали думата има едно, или две ударения, както и дали и двете ударения са главни, или едното е второстепенно. Първо се представят мнения на различни езиковеди относно причините за наличието или липсата на второ ударение в думите, както и трудностите при определянето на силата на ударенията. След това се разглежда как са представени ударенията на съществителните и прилагателните, образувани с представките *въз-, пре-, извън-, а-, про-, пра-, не-*, в „Официалния правописен речник на българския език“ от 2012 г. и в различни езиковедски изследвания.

Ключови думи: български език, представки, главно ударение, второстепенно ударение

Problematic Cases in Defining the Number and Strength of the Stresses in Prefixed Words

Lora Zheleva
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
l.mikova@ibl.bas.bg

Abstract: The text is devoted to problematic cases of defining whether the word has one or two stresses and also whether both stresses are primary or one of them is secondary. The first part of the text presents different linguists’ opinions about the reasons for the presence or the absence of second stress in words and difficulties in defining the loudness of the stresses. After that the paper shows how are presented the stresses of the nouns and the adjectives, formed by the prefixes *въз-, пре-, извън-, а-, про-, пра-, не-,* in the Official Spelling Dictionary of the Bulgarian Language from 2012 and in different linguistic researches.

Keywords: Bulgarian language, prefixes, primary stress, secondary stress

Един от основните проблеми при изговора на думите, образувани с представки, е това дали имат едно, или две ударения. Когато ударенията са две, проблем представлява установяването на тяхната сила – дали и двете са главни, или едното е второстепенно. В статията ще бъдат разгледани теоретичните постановки, от които се изхожда при установяването на броя и силата на ударенията, а също така ще бъде направен преглед на това как са представени съществителните и прилагателните имена, образувани с представките *въз-, пре-, извън-, а-, про-, пра-, не-*, в „Официалния правописен речник на българския език“ от 2012 г., който определя действащата книжовноезикова норма, и в различни езиковедски изследвания.

1. Проблемът при установяването на броя и силата на ударенията

Изследователите отбелязват, че има много случаи, когато е трудно да се определи дали думата има едно, или две ударения. Ще представим най-общо причините за наличието или липсата на второ ударение, посочвани от езиковедите. Трябва да се има предвид, че обикновено този въпрос се разглежда при сложните думи, но важи и за думите, образувани с представки, при които може да има две ударения.

В академичната „Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 1. Фонетика“, в частта за ударението, написана от Тодор Бояджиев, е обърнато внимание на трудностите при установяването на това дали думата има едно, или две ударения: „Думите, които се изговарят с две ударения в българския език, са твърде разнообразни. При установяване на акцентната им характеристика си взаимодействат различни и често пъти противоречиви по своя характер причини – лингвистични и екстралингвистични. Това затруднява установяването на точни правила и норми при изговора на допълнителното ударение и създава условия за вариантен изговор и колебания“ (ГСБКЕ/GSBKE 1998: 199).

Димитър Тилков също отбелязва, че при част от сложните думи „появата на допълнителното ударение е твърде несигурна и колеблива. Тази акцентна „непоследователност“ затруднява определянето на причините, които пораждат или не пораждат двете ударения, и създават предпоставки за колебания в употребата на допълнителното ударение“ (Тилков, Бояджиев/ Tilkov, Boyadzhiev 1978: 70).

Димитър Тилков пише и за затрудненията при различаването на главното и второстепенното ударение: „... наблюдават се и случаи, в които, поради малката разлика в силата на тяхната физическа реализация, двете ударения се схващат почти като равностойни. В такъв случай е трудно да се определи кое от тях е главно и кое е второстепенно. Освен това допълнителното ударение се отличава с голяма вариативност в силата на реализацията си – в едни случаи то е едва забележимо, а в други значително се усилва. Всичко това затруднява определянето на мястото на главното и второ-

степенното ударение в рамките на думата“ (Тилков, Бояджиев/Tilkov, Boyadzhiev 1978: 69). Както пише авторът, второстепенното ударение в определени случаи може да бъде едва забележимо. Тогава именно възникват колебанията дали думата има две, или само едно ударение.

И Владко Мурдаров отбелязва, че „В някои случаи не може да се определи кое ударение при сложните думи е главно и кое – второстепенно“, като допълва, че в различните текстове „едното ударение може да се засили, а другото да отслабне, а другаде да стане точно обратното“ (Мурдаров/Murdarov 1988a: 111).

Изследователите посочват няколко основни причини за наличието или липсата на второ ударение.

Когато думата е по-дълга, е по-вероятно да се появи второ ударение (ГСБКЕ/GSBKE 1998: 201; Тилков, Бояджиев/Tilkov, Boyadzhiev 1978: 70; Цойнска/Tsoynska 1988: 33).

По-голямото разстояние между ударените срички усилва допълнителното ударение, а по-малкото разстояние го намалява или изключва (ГСБКЕ/GSBKE 1998: 201; Тилков, Бояджиев/Tilkov, Boyadzhiev 1978: 70; Цойнска/Tsoynska 1988: 33).

Тенденция за наличие на две ударения се наблюдава при сложни думи, които са по-нови и които са с тясна сфера на употреба (Цойнска/Tsoynska 1988: 33). Когато сложната дума е нова, необичайна, не е от общоупотребимата лексика, а е например термин, стремежът е тя акцентно да се разчлени (ГСБКЕ/GSBKE 1998: 202). Когато думата премине към по-широко употребяваната лексика, настъпват колебания при осъществяването на допълнителното ударение, употребата му най-често става факултативна (Тилков, Бояджиев/Tilkov, Boyadzhiev 1978: 71). Например едни лица изговарят с две ударения *висóкоговорùтел,* а други – с едно ударение: *висококоворùтел* (пак там). По-дълго съществувалите в езика сложни думи е по-вероятно да имат едно ударение (Мурдаров/Murdarov 1988a: 111).

По-голямата смислова самостоятелност на съставките на думата води до по-голяма необходимост от допълнително ударение, напр. *чýждопоклòнник, замèстник-председàтел* (Цойнска/Tsoynska 1988: 34). Когато смисловата връзка между съставките е по-силна и преобладава новото, обобщено значение, е по-вероятно ударението да е само едно, напр. *бракосъчетàние, синедòк* (ГСБКЕ/GSBKE 1998: 199).

Обаче и този критерий невинаги е надежден, тъй като оценката на смисловите отношения в много случаи може да бъде различна при различните хора и съответно едни и същи думи могат да бъдат изговаряни от едни лица с две ударения, а от други – само с едно (Тилков, Бояджиев/Tilkov, Boyadzhiev 1978: 72; Цойнска/Tsoynska 1988: 34).

Дали думата има едно, или две ударения, зависи и от начина, по който е образувана. Например съществителните, образувани от представка + основа на съществително или глагол + наставка, като *безвèтрие, междуцàр-*

ствие, набѐдреник, наковàлня имат само едно ударение (Мурдаров/Murdarov 1988б: 127–128). Обаче съществителните, образувани от представка + вече готово съществително, имат две ударения, тъй като „По този начин се изгражда нова лексикална единица с ново лексикално значение, резултат от значението на представката и на изходното съществително“, например *пòдзагла́вие, прàба́ба, прѐдпланина́* (Мурдаров/Murdarov 1988б: 127).

Отделен случай са глаголите, образувани с представки. Те имат само едно ударение. Причината е, че образуването на глаголи от свършен вид чрез представки е нещо типично за българския език, наблюдава се при много голямо количество глаголи и е от отдавна. А в тези случаи – когато думата се употребява от отдавна, а също и когато е част от общоупотребимата лексика, обикновено ударението ѝ е само едно.

Извънезиковите и езиковите причини за наличие или липса на второ ударение (в приведените цитати Ралица Цойнска пише за второстепенното ударение, но това важи за второто ударение изобщо – било то главно или второстепенно) са „тясно свързани и взаимно обусловени“, затова „в много случаи броят и градацията на ударенията в сложните думи се определят от действието на повече фактори“ (Цойнска/Tsoynska 1988: 34). Това важи не само за сложните думи, но и за думите, образувани с представки, чието ударение е представяно различно в справочниците и научните изследвания и има различни варианти в речта.

2. Някои представки, които не пораждат колебания при установяване броя на ударенията

Определени представки не пораждат колебания по отношение на броя ударения в думите. Такива са *въз-, пре-, извън-, а-, про-*. Съществителните и прилагателните, образувани с тях, имат две ударения. Различия обаче има при установяването на това дали и двете ударения са главни, или едното е второстепенно. По-долу ще бъде разгледано как е представено ударението при тези думи в различни изследвания, както и в „Официалния правописен речник на българския език“ от 2012 г. Трябва да се има предвид, че в речника не се различават главно и второстепенно ударение, ударението в него винаги се отбелязва със знака ` (с който по принцип се означава главното ударение).

При прилагателните, образувани с представките *въз-* и *пре-*, има обща причина за наличие на две ударения. Изследователите отбелязват, че прилагателните имат две ударения в случаите, когато са образувани с представка, означаваща степен на признака, изразен от прилагателното – тогава представката е подобна по значение на частиците *по* и *най*, служещи за степенуване на прилагателните и в тази своя функция също имащи свое собствено ударение (вж. напр. Мурдаров/Murdarov 1988в: 128; Тилков, Бояджиев/Tilkov, Boyadzhiev 1978: 86). Например: *възвисок, предобър*. Различните автори представят ударенията в този случай по различен начин – ту като

две главни (вж. напр. ГСБКЕ/GSBKE 1998: 208–209; Тилков, Бояджиев/Tilkov, Boyadzhiev 1978: 86–87), ту като главно (на представката) и второстепенно (вж. напр. Мурдаров/Murdarov 1988в: 128).

Прилагателните имена, образувани с представката *въз-*, както и съществителните и прилагателните с представката *пре-* са с две ударения и според „Официалния правописен речник“ от 2012 г. *Прѐбърз* е с едно ударение вероятно поради техническа грешка. С едно ударение в речника са *прекрàсен, преподòбен, премъ̀дрост; преосвещѐнство, преподòбие*. Това има своето обяснение. В съвременния български език те не се възприемат като образувани с представката *пре-* от *красен, подобен; мъдрост, освещенство, подобие.* Затова и ударението при тях е само едно.

Съществителните и прилагателните с представката *извън-* също имат две ударения. В правописния речник само три думи с *извън-* са с едно ударение: *извънмѐрен, извънрѐден, извънрѐдност.* Това обаче може лесно да се обясни – думите отдавна са част от българския език, спадат към общоупотребимата лексика и съставките им не се възприемат като самостоятелни, а като имащи общо значение в думата, която образуват. Другите думи с *извън-* са по-нови, употребата им е по-тясна и съставките им са относително самостоятелни откъм значение, например *извънбòлничен, извънслужѐбен, извънщàтен.* Те се свързват със словосъчетанията *извън болницата, извън службата, извън щата*, докато *извънмѐрен, извънрѐден* не се свързват пряко с *извън мярата, извън реда,* а се схващат като една смислова цялост, значенията на отделните им съставки са по-тясно свързани при изграждането на значението на новата дума.

Различните автори определят по различен начин силата на ударенията при думите с представката *извън-*. Например Тодор Бояджиев в „Граматика на съвременния български книжовен език“ пише, че и двете ударения са главни (ГСБКЕ/GSBKE 1998: 208–209), докато според Владко Мурдаров главното ударение пада върху представката, а другото ударение е второстепенно (Мурдаров/Murdarov 1988в: 128).

В правописния речник съществителните и прилагателните, образувани с представката от чужд произход *а-,* са представени последователно с две ударения, например *àлогѝчен, àлогѝзъм, àморàлен, àнормàлен, àсиметрѝчен.* Според Тодор Бояджиев (ГСБКЕ/GSBKE 1998: 208–209), Ралица Цойнска (Цойнска/Tsoynska 1988: 33) и Димитър Тилков (Тилков, Бояджиев/Tilkov, Boyadzhiev 1978: 86–87) и двете ударения при тях са главни. Според Владко Мурдаров обаче главното ударение е върху представката, а другото ударение е второстепенно (Мурдаров/Murdarov 1988в: 129).

Съществителните и прилагателните с представката *про-* имат две ударения. Така са представени и в правописния речник, напр. *прòгимнàзия, прòрѐктор, прòгермàнски.* С едно ударение в речника е *проинфлациòнен,* но това по-скоро може да се разглежда като техническа грешка. Спорен е обаче въпросът за силата на двете ударения при думите с *про-*. И двете ударения са главни например според Тодор Бояджиев (ГСБКЕ/GSBKE 1998: 208–

209) и Димитър Тилков (Тилков, Бояджиев/Tilkov, Boyadzhiev 1978: 86–87). Но според Владко Мурдаров силата на ударението е различна в зависимост от това дали думата е съществително, или прилагателно: съществителните с *про-* имат две главни ударения, напр. *прòрèктор* (Мурдаров/Murdarov 1988б: 128); прилагателните обаче имат главно ударение върху представката, а другото ударение при тях е второстепенно, напр. *прòамерикáнски, прòфашúстки* (Мурдаров/Murdarov 1988в: 129). Трето мнение за силата на ударенията изказва Александър Иванов: „Смята се, че второстепенно ударение въвеждат в думата и някои представки от чужд произход, напр. *áнтикомунѝзъм, прóфашѝстки*“ (Иванов/Ivanov 1988: 34) – за разлика от Владко Мурдаров този автор приема, че ударението върху представката *про-* не е главно, а второстепенно.

3. Някои представки, които пораждат колебания при установяване броя на ударенията

Колебания относно броя на ударенията пораждат представки като например *пра-, не-.* При думите, образувани с тях, възникват трудности и при установяването на силата на ударенията (главно и второстепенно или две главни). Тъй като разглеждаме представянето им и в „Официалния правописен речник на българския език“ от 2012 г., отново ще подчертаем, че в него не се различават главно и второстепенно ударение.

Докато Тодор Бояджиев пише в академичната „Граматика на съвременния български книжовен език“, че съществителните и прилагателните, образувани с представката *пра-,* имат две ударения (ГСБКЕ/GSBKE 1998: 208–209), в правописния речник от 2012 г. има колебания в това отношение. В речника преобладава наличието на две ударения, например *прàбàба, прàезѝк, прàродѝтелски.* Но има няколко изключения с едно ударение, например *прàвнук, прàотечество, прàстар.*

Трябва да се има предвид, че при представката *пра-* проблем се явява и установяването на силата на ударението. Според академичната граматика съществителните и прилагателните с *пра-* имат две главни ударения (ГСБКЕ/GSBKE 1998: 208–209). Димитър Тилков също отбелязва, че „По силата на реализацията си ударението върху префикса е твърде силно и в някои случаи може да се възприеме като главно“ и затова „и двете ударения при простата дума графически се отбелязват по един и същ начин“ (Тилков, Бояджиев/Tilkov, Boyadzhiev 1978: 86). Авторът привежда примери със съществителни с представката *пра-.* Според Владко Мурдаров обаче при съществителните имена, образувани от представка и вече готово съществително, има две ударения, като „Изследванията показват, че обикновено ударението, падащо върху представката, е по-силно, т.е. то е главното, докато ударението върху изходното съществително е по-слабо, то е второстепенно“ (Мурдаров/Murdarov 1988б: 127). Езиковедът отбелязва, че „Въпреки това в различните справочници може да се види и означаване на двете ударения като равностойни. В този случай е повлиял фактът, че авторите на такива

помагала не могат да си представят по чисто логически път, че е възможно съществителното да отслаби своето ударение“ (пак там). Сред примерите, посочени от автора, са *прàбáба, прàезúк.*

И при съществителните, и прилагателните, образувани с представката *не-*, определянето на броя ударения предизвиква затруднения.

Според академичната граматика те имат две главни ударения, например *нèактуàлен, нèакурàтен, нèакурàтност, нèапетùтен* (ГСБКЕ/GSBKE 1998: 208–209). На друго място в граматиката обаче прилагателните *неплатежоспосòбен, неблагоприлùчен, неморàлен* са представени като имащи само едно ударение и е посочено, че при тях може да се появи допълнително ударение (което е означено като второстепенно), когато говорещият иска да подчертае смисловото съдържание на представката: *нéплатежоспосòбен, нéблагоприлùчен, нéморàлен* (ГСБКЕ/GSBKE 1998: 201).

И в „Официалния правописен речник на българския език“ от 2012 г. различните думи с *не-* са представени с различен брой ударения. Преобладават прилагателните с едно ударение, например *неактуàлен, неглàдък, неинтелигèнтен, неинтерèсен, некрасùв, немаловàжен, нерѝдък, неслòжен, несмèл, нестроевù, нетрùдов, нехармонùчен*. Само някои прилагателни с *не-* имат две ударения, напр. *нèбàнков, нèвербàлен, нèвисòк, нèголѝм, нèдалèчен, нèдобъ̀р, нèеднàкъв, нèлòш, нèмàлък, нèмарксùстки.* Съществителните с *не-* в правописния речник също са представени по различен начин, например *неùстина* е с едно ударение, а *нèметàл* – с две ударения.

Владко Мурдаров пише, че прилагателните, образувани с представката *не-*, имат две ударения: *нèактуáлен, нèакурáтен, нèвисóк*, но ако те са създадени отдавна в езика ни, е възможно да имат само едно ударение, напр. *невѐрен, невероя̀тен, невъзпѝтан, недействѝтелен, недоверчùв, недовòлен, нездрàв, нелегàлен, неморàлен* и др. (Мурдаров/Murdarov 1988в: 129).

Съществителните, образувани с *не-*, според Владко Мурдаров се изговарят само с едно ударение: *неуспѐх, нерàдост, неùстина, непријàтел, ненамѐса, нещàстие* (Мурдаров/Murdarov 2001: 48). Той обръща внимание, че често погрешно се изговаря *недоверие* с две ударения, като се добавя излишно ударение върху *не-*. Авторът уточнява, че ако се изговаря с две ударения, следва да се пише полуслято: *не-доверие* (Мурдаров/Murdarov 2001: 48). Това е в съзвучие с т. 61.1.1 от „Официалния правописен речник на българския език“ от 2012 г., която гласи, че „В единични случаи при някои съществителни имена, когато с частицата **не** за отрицание се бележи различно значение, което се подчертава и чрез логическо ударение върху нея, тя се свързва с думата чрез дефис“, като примерите са: *не-арийци, не-благородник, не-човек.*

Силата на ударенията при прилагателните с представка *не-*, за които се приема, че имат две ударения, е спорен въпрос. Според академичната граматика и двете ударения са главни (ГСБКЕ/GSBKE 1998: 208–209), а според Владко Мурдаров ударението върху представката е главно, докато другото е второстепенно (Мурдаров/Murdarov 1988в: 129).

4. Изводи

Причините за наличието или липсата на две ударения в думата са разнообразни. Сред тях са например степента на смислова самостоятелност на съставките, това дали думата е от по-старата, или от по-новата лексика, дали е термин, с по-тясна област на употреба, или е от общоупотребимата лексика, как е образувана думата, например от представка и вече съществуваща дума, или от представка и наставка, прибавени към основа на дума.

Когато думата има две ударения, често пъти е трудно да се определи тяхната сила: дали и двете ударения са главни, или едното е второстепенно.

Според „Официалния правописен речник на българския език“ от 2012 г. и според различни езиковедски изследвания съществителните и прилагателните, образувани с представките *въз-, пре-, извън-, а-, про-*, имат две ударения. Установяването на силата на ударенията обаче поражда затруднения и различните езиковеди изказват различни мнения относно това дали и двете ударения са главни, или едното е второстепенно.

Колебания има при определянето на броя и силата на ударенията на съществителните и прилагателните, образувани с представките *пра-* и *не-*. В „Официалния правописен речник“ някои от тези думи имат две ударения, а други – само едно. Различни езиковедски изследвания също представят по различен начин броя на ударенията в думите с представката *не-*. Разлики има и в мненията на езиковедите дали думите с представките *пра-* и *не-* имат две главни ударения, или главно и второстепенно ударение.

ИЗТОЧНИЦИ

ОПРБЕ 2012: *Официален правописен речник на българския език*. София, Просвета. [OPRBE 2012: *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia, Prosveta.]

ЛИТЕРАТУРА

ГСБКЕ 1998: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 1. Фонетика. София, Абагар. [GSBKE 1998: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 1. Fonetika. Sofia, Abagar.]

Иванов 1988: *Иванов, Ал.* Какво значи главно и второстепенно ударение? – В: *101 въпроса за ударението в българския език.* София, Държавно издателство „Д-р Петър Берон“, с. 34–35. [Ivanov 1988: *Ivanov, Al.* Kakvo znachi glavno i vtorostepenno udarenie? – In: *101 vaprosa za udarenieto v balgarskiya ezik.* Sofia, Darzhavno izdatelstvo “D-r Petar Beron”, s. 34–35.]

Мурдаров 1988а: *Мурдаров, В.* Кога има повече от едно ударение при сложните думи? – В: *101 въпроса за ударението в българския език*. София, Държавно издателство „Д-р Петър Берон“, с. 111–112. [Murdarov 1988a: *Murdarov, V.* Koga ima poveche ot edno udarenie pri slozhnite dumi? – In: *101 vaprosa za udarenieto v balgarskiya ezik.* Sofia, Darzhavno izdatelstvo “D-r Petar Beron”, s. 111–112.]

Мурдаров 1988б: *Мурдаров, В.* Кога има две ударения при простите съществителни имена? – В: *101 въпроса за ударението в българския език*. София, Държавно

издателство „Д-р Петър Берон“, с. 127–128. [Murdarov 1988b: *Murdarov, V.* Koga ima dve udareniya pri prostite sashtestvitelni imena? – In: *101 vaprosa za udarenieto v balgarskiya ezik.* Sofia, Darzhavno izdatelstvo “D-r Petar Beron”, s. 127–128.]

Мурдаров 1988в: *Мурдаров, В.* Кога има две ударения при простите прилагателни имена и наречията? – В: *101 въпроса за ударението в българския език*. София, Държавно издателство „Д-р Петър Берон“, с. 128–129. [Murdarov 1988v: *Murdarov, V.* Koga ima dve udareniya pri prostite prilagatelni imena i narechiyata? – In: *101 vaprosa za udarenieto v balgarskiya ezik.* Sofia, Darzhavno izdatelstvo “D-r Petar Beron”, s. 128–129.]

Мурдаров 2001: *Мурдаров, В.* 99 езикови съвета. София, Просвета – София. [Murdarov 2001: *Murdarov, V.* 99 ezikovi saveta. Sofia, Prosveta – Sofia.]

Тилков, Бояджиев 1978: *Тилков, Д., Т. Бояджиев*. Ударението в българския книжовен език. София, Държавно издателство „Народна просвета“. [Tilkov, Boyadzhiev 1978: *Tilkov, D., T. Boyadzhiev.* Udarenieto v balgarskiya knizhoven ezik. Sofia, Darzhavno izdatelstvo “Narodna prosveta”.]

Цойнска 1988: *Цойнска, Р.* Какви думи имат повече от едно ударение? – В: *101 въпроса за ударението в българския език*. София, Държавно издателство „Д-р Петър Берон“, с. 33–35. [Tsoynska 1988: *Tsoynska, R.* Kakvi dumi imat poveche ot edno udarenie? – In: *101 vaprosa za udarenieto v balgarskiya ezik.* Sofia, Darzhavno izdatelstvo “D-r Petar Beron”, s. 33–35.]

Рецензия

за труда на проф. д.ф.н. Владко Мурдаров
„Разни нови езикови съвети“,
София, 2019, изд. Black Flamingo Publishing, 192 стр.

от
Мария Попова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
mpopova41@abv.bg

Review

of
New Miscellaneous Language Tips
by Prof. Dr. Sc. Vladko Murdarov
Sofia, 2019, Black Flamingo Publishing, P. 192

from
Maria Popova
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andeychin”
at the Bulgarian Academy of Science
mpopova41@abv.bg

„Разни нови езикови съвети“ е най-новата книга на Владко Мурдаров от поредицата му с езикови съвети. В нея влизат още: *99 езикови съвета*. Поредица „Родна реч“ – 2001 г.; *Речник на слятото, полуслятото и разделното писане през 21. век*. Поредица „Родна реч“ – 2003 г.; *Още 99 езикови съвета*. Поредица „Родна реч“ – 2003 г.; *99 съвета за български правоговор*. Поредица „Родна реч“ – 2006 г.; *99 съвета за българска граматика*. Поредица Родна реч“ – 2007 г.

Книгата е посветена на препоръките (съветите) за правилното изговаряне и писане на думите в съвременния български език, с които авторът си поставя за цел да помогне на всички да се приближат към образцовата българска реч и при писане, и при говорене.

Тя се характеризира със солидна теоретична основа на анализите и обясненията, с неотслабваща актуалност, с изключително висока приложно-практическа стойност.

В тази книга, както подчертава авторът, са включени теми, станали особено актуални през последните две десетилетия, като вниманието е насочено избирателно към различни области – правопис, правоговор, граматика и стил, както и към неумението ни да прилагаме техните норми в речта си или поне да узнаем за новите факти, които се появяват в нея (стр. 10).

Идеята на автора, както самият той обявява, е чрез книгата си да помогне с препоръки към всички да се приближат към образцовата българска реч.

Повечето материали, включени в книгата, са написани специално за нея.

Книгата се състои от въведение, пет части и Избрана литература.

С въведението „Съветите нямат край…“ (с. 9–11) авторът прави равносметка на направеното досега през вече много десетилетия от него и другите езиковеди в отговор на въпросите, които интересуват българите.

В Първа част (с. 15–46) се разглеждат трудностите при писането на сложните думи, колебанията при употребата на главни букви при транскрибирането на чуждите имена в българския език, а също така и някои особени случаи в писаната реч. Те са групирани под 18 заглавия, напр. 1. За слятото и разделното писане на сложните съществителни имена (с. 15–17); 2. За правописните правила при някои сложни думи и съставни наименования (с. 17–19) и така до 18. Случаят с *вкъщи* (с. 44–46).

Обект на Втора част (с. 49–80) са непреодолимите диалектни навици в съвременната реч, затрудненията при изговора на редица думи и форми, колебанията при избора на звукове (напр. *щ* или *шт*) или за мястото на ударението. Разделите са 20 (от 19. до 39.), напр. 19. За историческите акцентни дублети (с. 49–50), 20. За някои нови акцентни дублети (с. 50–52) и така до 39. Около имената на светите братя (с. 79–80).

В Трета част (с. 83–128) са анализирани затрудненията при избора на различни граматически форми на думите във връзка с конкретни обстоятелства и колебанията при употребата им, а също така и проблеми при избора на връзките между отделните части на изреченията. Разделите тук са 24 (от 40. до 64.), напр. 40. Има известна свобода при членуването (с. 83–85), 42. За наименованията на професии за лица от женски род (с. 7–90) – и така до 64. За логиката и граматиката (с. 126–128).

В Четвърта част (с. 131–155) се разглеждат проявите на липса на чувство за стил в речта, неправилното образуване или използване на думи и изрази, които смущават поради непознаване на значенията, а също така и на неоправданата им честа употреба в речта. Отделните раздели тук са 12 (от 65. до 77.), напр. 66. Няма „друга алтернатива“ (с. 133–134), 68. За честите съкращения и *т.н.* и *т.нар*. (с. 136–138) – и така до 77.

Пета част (с. 159–190) се състои от няколко показалеца на разглежданите думи, форми и изрази, подредени по азбучен ред и придружени със съответните указания.

Цялата книга е приносна – или по-точно казано, тя се състои от множество конкретни приноси с отделните препоръки, които не е възможно, а не и нужно да се изброят в една рецензия. Ще посоча само някои примери за конкретни приноси – напр. препоръките за употребата на двете еднакви по значение, но с разлики в употребата си думи *благодаря* и *мерси*; за най-честата грешка при употребата на някои притежателни местоимения; за съотношението между логиката и граматиката в редица изрази.

В заключение. Предложеният на вниманието ни труд от Владко Мурдаров се отличава със сериозни приноси в теоретичен, но предимно в приложно-практически аспект, които не само обогатяват науката за езика, но, което е по-важно – дават ценни препоръки за правилна и точна българска реч. Това е особено полезна книга, която е нужна на всеки българин и има своето място във всеки български дом.

Граматика, словообразуване, семантика

Неопределителни местоимения ли са композитумите от типовете *кой ще да е* и *който ще да е*

Красимира Алексова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

Резюме: В статията се разглеждат семантиката и формите на композитумите от два реда: *кой ще да е* и *който ще да е*. Чрез множество примери се цели да се онагледи спецификата на носеното от тях значение. Те изразяват неопределеност на обекта, на негови качествени и количествени характеристики, освен това [-*специфична неопределеност*] и [+*произволност на избора*], а най-съществената им особеност е това, че акцентът попада върху произволността на избора, като това се носи от частицата *ще*, в съпоставка с редовете *кой да е* и *който и да е*. В статията се предлага и уточнение за формите на редовете *кой ще да е* и *който ще да е.*

Ключови думи: неопределителни местоимения, български език

Are Bulgarian Composita of the Types *кой ще да е* and *който ще да е* Indefinite Pronouns

Krasimira Aleksova
Sofia University St. Kliment Ohridski
krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

Abstract: The article examines the semantics and the forms of the Bulgarian composites *koy shte da e* and *koyto shte da e*. My aim is to illustrate some specific aspects of their meaning by providing appropriate examples. The studied forms express the indeterminacy of the object and its qualitative and quantitative characteristics, as well as [- specific indeterminacy] and [+arbitrariness of choice]. Their most essential feature is that the emphasis is on the arbitrariness of choice, which is borne by the particle *shte* (*will*), compared with *koy shte da e* and *koyto shte da e*. The article also clarifies some disputable questions regarding forms of the type *koy shte da e* and *koyto shte da e.*

Keywords: indefinite pronouns, Bulgarian

1. Въведение

Системата на българските неопределителни местоимения е многочленна и разгърната, като в съвременната ни лингвистика се смята, че неоп-

ределителните местоимения в днешния български език са 5 вида: от вида *някой*, от вида *кой да е*, от вида *който и да е*, от вида *еди-кой си* и от вида *кой-годе* (вж. Ницолова/Nitsolova 1978, 1986; Осенова/Osenova 2002). Въпреки наличието на такава семантично сложна система от неопределителни местоимения смятаме, че съществуват още два вида композитуми, които в множество контексти функционират като неопределителни местоимения. Затова основен обект на изследване са два вида композитуми: *кой ще да е* и *който ще да е*. В статията разглеждаме техни употреби, които потвърждават хипотезата ни, че в множество контексти тези два вида имат функцията на неопределителни местоимения. Задачата ни е чрез примери да разгледаме семантичните им особености и парадигмата им, като очертаем и различията им спрямо другите неопределителни местоимения.

Интересът ни към композитумите от типа *който ще да е* произтича от едно търсене в Българския национален корпус на всички срещания на *ще да*, като конкретната цел беше българският презумптив (Алексова, Иванова/Aleksova, Ivanova 2018). Именно сред случаите на употреба на *ще да е* се оказаха и композитуми от типа *кой ще да е* и *който ще да е*.

2. Теоретични основи

В проучването на употребите на композитумите от типовете *който ще да е* и *кой ще да е* изхождаме от трудове на Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 1978, Ницолова/Nitsolova 1986), П. Осенова (Осенова/Osenova 2002), Х. Ро Хауге (Ро Хауге/Rä Hauge1981), М. Хаспелмат (Haspelmath 1997), Е. Падучева (Падучева/Paducheva 2015) и др., засягащи неопределителните местоимения. Опираме се и на проучвания на Кр. Алексова и П. Осенова (Алексова, Осенова/Aleksova, Osenova 2022, Алексова/Aleksova, 2023).

Р. Ницолова разглежда значенията на 5 реда неопределителни местоимения в съвременния български език чрез семантични признаци, имащи според авторката субективен характер (Ницолова/Nitsolova 1978: 440): [*неопределеност на х за слушателя*], [*неопределеност/определеност на х за говорещия*], [*абсолютна/частична произволност при избора на х*], а в рамките на частичната произволност е въведено разграничението [*х може да бъде със средна, невисока стойност/х трябва да бъде със задоволителна стойност*] (Ницолова/Nitsolova 1978: 443). Чрез логически запис българските неопределителни местоимения „най-общо се представят с екзистенциален оператор – ∃х Λ Р(х)“, напр. *някой човек* – съществува х, който има свойството човек“ (Ницолова/Nitsolova 1986). Авторката подчертава, че разграничаването на отделните видове неопределителни местоимения, при които „неопределеността на референта е свързана с факта, че той се представя като неуточнен елемент от определено множество“ (Ницолова/Nitsolova 1986: 172), е значима прагматичната оценка на говорещия.

От своя страна П. Осенова също акцентира върху сложната семантична структура на българските неопределителни местоимения, в която

влиза „набор от семантични (с когнитивно-прагматичен и квантификационен характер) и прагматични признаци“ (Осенова/Osenova 2002: 32). Отличителна особеност на изследването на П. Осенова е, че тя прилага компонентния анализ за представяне на значението на неопределителните местоимения. За основни авторката приема признаците: **I**$_1$ [+/-*едностранна идентифицираност*] (информацията, която получава говорещият за обекта чрез перцепция), **S** [+/-*известност*] (свързана със знанието на говорещия за даден обект, което предполага предварителна идентификация на обекта от говорещия), **F** [+/-*фиксираност*] (отнасяне към конкретен, единичен референт (**F**+) или пък възможен избор на елемент от множеството (**F**-) (Осенова/Osenova 2002: 38 – 39). П. Осенова отчита допълнителни признаци за разграничаването на неопределителните местоимения с *-да е* и *еди-*, като приема предложените от Р. Ницолова прагматични признаци [+*частична произволност на избора*], значими за реда неопределителни местоимения *-да е*, [+*абсолютна произволност на избора*], характеризиращи реда *-то да е* (Ницолова/Nitsolova 1978). П. Осенова прибавя и признака [+*недиректна референция*], който е значим за представянето на семантиката на реда с *еди-* (Осенова/Osenova 2002: 39). Авторката поддържа виждането, че българските неопределителни местоимения изразяват градуиране на общия признак [*неопределеност*]. Това мнение предопределя и поделянето им в 3 групи: изразяващи [+*специфична неопределеност*] (*някой си*$_1$, *някой си*$_2$, *някакъв си, нещо си, еди-кой си*$_1$, *еди-кой си*$_2$, *еди-какъв си*), [+/-*специфична неопределеност*] (*някой*$_2$, *някакъв, нещо, някои*$_1$, *някои*$_2$) и [-*специфична неопределеност*] (*някой*$_1$, *който и да е*$_1$, *който и да е*$_2$, *какъвто и да е, кой да е*$_1$, *кой да е*$_2$, *какъв да е*).

Според нас композитумите от типовете *който ще да е* и *кой ще да е* притежават общия за неопределителните местоимения признак [*неопределеност*]. Отличават се също така с признаците (-**I**$_1$), (-**S**) и (-**F**) и могат да се присъединят към групата на неопределителните местоимения, изразяващи [-*специфична неопределеност*]. Основният проблем е коя семантична особеност ги разграничава от неопределителните местоимения, характеризиращи се с комбинацията (**I**$_1$-), (**S**-) и (**F**-): *някой*$_1$*; който и да е*$_1$, *който и да е*$_2$, *какъвто и да е* – носещи и признака [+*абсолютна произволност на избора*], а и *кой да е*$_1$, *кой да е*$_2$, *какъв да е*, изразяващи и признака [+*частична произволност на избора*]. Разрешаването на този проблем предлагаме след разглеждане на употребите на композитумите от редовете *който ще да е* и *кой ще да е*.

От гледна точка на функционалните дистинкции, различаващи неопределителните местоимения в типологически план, предложени от М. Хаспелмат, композитумите от типа *който ще да е* и *кой ще да е* принадлежат към т.нар. *free choice indefinites* (вж. Haspelmath 1997: 48–51, 90–95, 116–117, 236). Според класификацията, която използва Е. Падучева в онлайн публикацията „Руская корпусная лингвистика“, интересуващите ни композитуми би трябвало да бъдат присъединени към т.нар. местоимения за отрицателна полярност (Падучева/Paducheva 2015).

Първо тук разглеждаме композитумите от вида *който ще да е*, а след това и композитумите от вида *кой ще да е*, за да докажем хипотезата си. Емпиричният материал за настоящото изследване е извлечен от Парламентарния корпус (по-нататък ПК), Българския национален корпус (БНК), Българския национален референтен корпус (БНРК), стенограми от заседания на Народното събрание и интернет.

3. Употреби на композитумите от типовете *кой ще да е* и *който ще да е*

3.1. Употреби на композитумите от типа *който ще да е*

В базата ни данни композитумите от типа *който ще да е* се срещат във функция на местоимения съществителни и местоимения прилагателни. В тази роля редът *който ще да е*, носещ и признака [+*лице*], може да заема различни синтактични позиции: подлог в (1), съгласувано определение (2), пряко допълнение в (3), непряко допълнение в (4) или предикатив в (5).

(1) *Направили сме много и сме готови да подпишем всеки закон, който ни даде Бойко Борисов, Петканов и* ***който ще да е****, стига да има ефект*.[1] (Стенограми от пленарни заседания на Народното събрание https://parliament.bg/bg/plenaryst/ns/1/ID/1835)

(2) Вежди Рашидов, 08.06.2016. *Разбира се, че това е грубо погазване на правата, особено на автор като Талев, пък и* ***който ще да е*** *български автор.* (ПК)

(3) *Сложете на мястото му* ***който ще да е*** *от нас и след няколко месеца ще си бъбри с теменужките, а между другото ще заповядва да дерат хората живи.* (БНК)

(4) *Ако се оплескаме и позволим на* ***когото ще да е*** *от вас да се качи в пилотска кабина, ще вземете да затриете някого.* (Алън Кол, Крис Бънч, *Флотът на прокълнатите*, https://chitanka.info/ text/ 10567-flotyt-na-prokylnatite/6, 26.11.2021 г.)

(5) *Тази година – 2018 г., мнозинството в Народно събрание измени Закона за омбудсмана и възложи на омбудсмана, без значение дали е жена, дали е госпожа Манолова или аз, или Вие, или* ***който ще да е****, една много важна функция – да защитава правата на гражданите не само срещу публичните институции, защото министърът няма да я подгони, а срещу частноправни субекти.* (ПК)

Както се вижда от примерите от (1) до (5), композитумите от вида *който ще да е* притежават родови форми, а в м.р. за лица и винителна форма *когото ще да е* – вж. (4).

Прегледът на базата ни данни показва, че този вид композитуми, функциониращи като неопределителни местоимения, често се употребяват в

обособени (като в (6) и (7) или вметнати части, а също така и в самостоятелни кратки изречения (вж. (8), което съответства на тяхната емфатичност.

(6) *Имах намерение, ако той я одобреше, да настоявам някой друг – **който ще да е**, но не аз – да изготви сценария*. (БНК)

(7) *Щом й потрябва нещо, адрес, неспоменато име на свидетел, **каквото ще да е**, тя ще те търси. Хванала те е, човече.* (БНК)

(8) *– Обидно е да мислите, че искам ръката на дъщеря ви, заради богатството ви. Аз я обичам!*
– Коя от трите?
*– **Която ще да е**.* (http://www.vicove.biz/c902f247774dd0b4431fb08e57f0de9e, 26.11.2021 г.)

В базата ни данни се съдържат композитуми за признаци и качества от вида *какъвто ще да е*, притежаващи форми за число и род (вж. примери (9) и (10), както и притежателни неопределителни форми за притежание от вида *чийто ще да е*, които също се променят по число и род (вж. (11) и (12).

(9) *Мислех да ви цитирам някои от потресаващите със своята нелепост определения в този текст за мултиперспективността, в смисъл, че всеки учен, журналист, общественик и **какъвто ще да е*** мо*же да твърди нещо, воден от своята гледна точка* […] (Кирил Топалов, https://bgnes.bg/news/prof-kiril-topalov-ne-zabluzhda vaite-makedonskoto-obshchestvo-che-s-natisk-shche-reshite-v-prosa/, 16.10. 2021)

(10) *Нямаме представа иззад кой ъгъл той ще попадне на някоя от тези въздушни ями, посред истински филм на ужасите или **каквото ще да е**.* (БНК)

(11) *И автоматически този кредит натоварва следващия бюджет, следващото правителство, **каквото ще да е** това правителство, на **чиято ще да е** политическа сила с един пасив от 10 милиарда*. (Народно събрание, https://parliament.bg › pub › StenD)

(12) *Която и актриса да е облечена така, **чийто ще да е** тоалетът и обувките, за мен е грозно, да не употребя друга дума, светли обувки на черен чорапогащник*. (https://www.bg-mamma.com/?topic=945288.750, 5.12.2021 г.)

В пример (9) *какъвто ще да е* функционира като подлог, в (11) интересуващият ни композитум е съгласувано определение, а в (10) е обстоятелствено пояснение.

Макар и редки, употреби на неопределителните местоимения за количество са налични в интернет (вж. (13) и (14).

(13) *Нарушение е нарушение независимо дали е за 1, 2, 5 или **колкото ще да е** минути.* (https://www.facebook.com/grajdanite/posts/1794403080853661, 11.02.2023 г.)

(14) *„Искам да помоля само да бъде съден в Германия и да лежи в затвор тук.* ***Колкото ще да е,*** *дори и 20 години.“* (https://utroruse.com/amp/?id=753059, 11.02.2023 г.)

Установяването на парадигмата на композитумите от вида *който ще да е*, употребявани като неопределителни местоимения, личи и от наличието на местоимения наречия като *където ще да е, накъдето ще да е, откъдето ще да е* и под. – вж. (15) и (16).

(15) *На мен не ми трябва да я знам къде е.* ***Където ще да е***. (БНК)

(16) *Може да ти налетя* ***откъдето ще да е*** *и по всяко време.* (БНК)

Според Кр. Алексова и П. Осенова композитумите от типа *който ще да е* в някои случаи могат да се разглеждат като своеобразна контаминация между неопределително местоимение от типа *-(то и) да е* и отстъпителния съюз *който и да* (Алексова, Осенова/Aleksova, Osenova 2022). Авторките подчертават отслабването на съюзната функция в съпоставка с отстъпителните съюзи, макар че тези композитуми често запазват при някои употреби самостойната си предикативност. Нерядко те се стремят към синтактична и интонационна автономност. Според Кр. Алексова и П. Осенова предикативността при употребите на тези композитуми са открива чрез лично местоимение, име или наречия след спомагателен глагол в 3 л., което може да е експлицирано (вж. (17) и (18) или имплицитно – с неизразено местоимение – вж. (19).

(17) *Вече е избягал по покривите и е далеч, помнете ми думата.* ***Който ще да е*** *той.* (БНК)

(18) *Все пак по-добре е Мендарк да притежава тайната на Каран,* ***каквато ще да е*** *тя, вместо уелмите.* (БНК)

(19) *Прилича ми и на Coryphantha compacta, но те са близки видове и за мене трудноразличими. Нека да върви и цъфти, пък* ***която ще да е****.* (https://cactus-bg.com/forum/index.php?topic=1351.105, 26.11.2021 г.)

3.2. Употреби на композитумите от типа *кой ще да е*

Преди да разгледаме употребите на композитумите от типа *кой ще да е*, е необходимо да направим разграничение между тях и употребите на въпросително местоимение/наречие, непосредствено следвано от презумптивна сегашна форма в 3 л., ед.ч. (*ще да е*). При съвпадение конструкциите могат да се различат предимно в устната комуникация, тъй като композитумите от типа *кой ще да е* имат емфатично ударение върху *ще* [*кȍй штѐ‿да‿е*], а комбинацията между въпросителното местоимение/наречие и презумптива *ще да е* носи ударение върху въпросителното местоимение/наречие [*кȍй‿ште‿да‿е*].

Според наблюденията ни в корпуси и интернет може да се каже, че композитумите от вида *кой ще да е* са редки, по-нискочестотни от компози-

тумите от вида *който ще да е*. Композитумите от типа на *кой ще да е* функционират в редица контексти като съществителни местоимения или неопределителни местоимения прилагателни. Напр. в (20) и (21) *коя ще да е* и *кое ще да е* представляват местоимения прилагателни във функция на съгласувано определение. В (22) *кой ще да е* е употребено като съществително в самостоятелно изречение.

(20) *Дали ще пишеш в ПлН (или **коя ще да е** програма) или на страницата на банката е все тая*. (https://www.odit.info/?s=6&i=311457&f=60, 10.02.2023 г.)

(21) *Сцена с 300 милиона или 500, как точно очакваме да се държи **кое ще да е** ренде, в activeshade / RT?* (http://3dbg.com/phpBB3/viewtopic.php?f=36&t=17912, 10.02.2023 г.)

(22) ***Кой ще да е** няма значение футболистите са ни зле проблема не ни е в треньора* (https://topsport.bg › national › koy-tryabva-da-zame ni-..., 30.10.2021 г.)

Композитумите от вида *кой ще да е* притежават число и род, както се вижда от (20), (21), (22) и (29). Освен това те също се стремят към синтактична и интонационна независимост, което отговаря на емфатичния им характер – вж. (20) и (22), в който пример неопределителното местоимение *коя ще да е* е употребено като местоимение съществително в самостоятелно изречение. Същото се наблюдава и в (23).

(23) Георги. *Иде насам, нищо в ръце не носи.*
Драган. ***Коя ще да е**. – Качвайте се нагоре по скелята*. (Петко Ю. Тодоров)

(24) *Не знам на кой е сестра, отдавна не работя в България. **Коя ще да е**, ама по-добре да си мълчи по тези въпроси ...* (https://www.zdrave.net/Новини/Монополът-на-здравната-каса-трябва-да-падне/n5056, 10.02.2023 г.)

Пример (25) убеждава, че макар и доста редки, могат да се срещнат композитуми във винителен падеж от типа *кого ще да е* като неопределителни местоимения.

(25) *България е освободена от Русия само един път през 1878 г. А през 1944 г. не е освободена а окупирана и заробена от болшевизма, а сега ако трябва да ни освободи от **кого ще да е**, от децата и внуците на на соц. номенклатурата които окрадоха народ и държава ли?* (https://dnes.dir.bg/comments/vladimir-putin-vizita-anatoliy-makarov-26890506, 11.02.2023 г.)

В базата ни данни присъстват и неопределителни местоимения за признаци и свойства, които се изменят по число и род, вж. напр. (26), (27) и

(28), като в (26) *каква ще да е* функционира като местоимение прилагателно, което е съгласувано определение в изречението.

(26) *„**Каква ще да е** работа съм готова да приема“ - обяснява Захарина Радулова*. (https://bnr.bg/vidin/post/100296269/trudova-borsa-obyavi-nad-120-rabotni-mesta, 10.02.2023 г.)

(27) *Освен това доста пъти ми се е случвало като си помисля за нещо и да се случва. Интуиция или **какво ще да е**?* (http://spodeli.net/8/story-13898.html, 11.02.2023 г.)

Паралелно на композитумите *който ще да е*, и композитумите от типа *кой ще да е* се употребяват предикативно. В (28) изречението с *какъв ще да е* имплицира лично местоимение в 3 л. ед.ч. *той*, т.е. *па какъв ще да е той*, а в (29) се подразбира лично местоимение в 3 л. мн.ч. *те*.

(28) За *турска партия няма да гласувам. Бсп бяха на власт и не бях доволен. Сега Герп управляват и от тях не сме доволни. Логично ще гласувам за Слави па **какъв ще да е*** (http://spodeli.net/3/story-152289.html, 10.02.2023 г.)

(29) *Тука всички останали военнопленници се хващат, продават се в робство, за да се печели. Дори и при гърците, при римляните, от **кои ще да са**, няма значение, и при евреите включително*. (https://georgiizvorski.com/besedi/2017/balgarskiyat-model-na-duha/, 10.02.2023 г.)

Подобни тълкувания се подкрепят и от примери с експлицирано лично местоимение в 3 л. ед.ч., вж. напр. (30).

(30) *Ето защо, вероятно създателят на природата, независимо, **кой ще да е** той, е помислил за всичко.* (https://www.preventa.bg/време-за-мухи/, 10.02.2023 г.)

В (29) е употребена формата *кои ще да са*, като мн.ч. *са* говори за процес на граматикализиране на формите, който не е завършил, защото не се е установила формата за 3 л. ед.ч. *е*, както това е налично при неопределителните местоимения *кои да е* и *който и да е*.

В базата ни данни съществуват и примери за неопределителни местоимения за притежание от вида *чий ще да е*, а те се изменят по род и число, вж. напр. (31).

(31) *Ние сме балканци и на нас ни трябва твърда ръка, пък **чия ще да е** - няма значение*. (https://www.flagman.bg/article/164321, 11.02.2023 г.)

В базата ни данни се откриват и употреби на неопределително местоимение за количество от типа на *колко ще да е* (32).

(32) *яз газ няма да ям зимата, така че цената му не ми дреме **колко ще да е**. И да я намалят с 1% ще платя 1 стотинка по-малко за хляб*.

(https://frognews.bg/novini/borisov-shte-svaliame-tsenite-tova-chislo-gaza.html, 11.02.2023 г.)

Редки са употребите на местоимения наречия от този вид, напр. в (33) е употребено местоимението наречие *накъде ще да е*, а в (34) е използвано *откъде ще да е*. Освен това в (34) откриваме и неопределителното местоимение *който ще да е*.

(33) *е мога да твърдя, че съм се пристрастила към вестник „Стандарт“ от първия му брой – но там **накъде ще да е**, почти от самото начало*. https://www.standartnews.com/kultura/pisateli_reporteri_pisheh_v_standart_kakvoto_mi_dusha_iska-360485.html, 10.02.2023 г.)

(34) *Точно така е, както плевела обгръща културното растение и го задушава, така и плевел от човешкия род е убил Ботев! Просто плевел е, който ще да е и **откъде ще да е**!* (https://frognews.bg/novini/borisov-shte-svaliame-tsenite-tova-chislo-gaza.html, 11.02.2023 г.)

4. Съпоставка с някои неопределителни местоимения

След анализа на употреби на композитумите *който ще да е* и *кой ще да е* е необходимо да сравним техните значения със семантиката на неопределителните местоимения от редовете *кой да е* и *който и да е*. Ще започнем със сравнение между *кой ще да е* и *който ще да е* въз основа на конструирани примери, които имат за цел да проверят дали разликата между тях е подобна на разликата, която вижда Р. Ницолова (Ницолова / Nitsolova 1978) между неопределителните местоимения *кой да е* и *който и да е* – при *кой да е* има частична произволност на избора, като елементът принадлежи на подмножеството с ниски характеристики, докато при *който и да е* изборът е произволен в рамките на цялото множество. Съпоставката се прави в отрицателни изречения, в които най-ясно личи разликата между неопределителното местоимение *кой да е* и *който и да е*. Подобни са изреченията (35а) и (35б).

(35а) *Той не е **кой ще да е**.*
(35б) *Той не е **който ще да е**.*

Смятаме, че различието между (35а) и (35б) се състои в това, че при първото изречение елементът не принадлежи към подмножеството с ниски признаци, докато при второто изречение изборът е напълно произволен в рамките на цялото множество. Това говори, че противопоставянето между *кой ще да е* и *който ще да е* е като между *кой да е* и *който и да е*. Разликата между двете двойки е в това, че при *кой ще да е* и *който ще да е* съществува емфаза върху произволността на избора на елемента. Това става ясно от съпоставките между (35а) и (36а), както и между (35б) и (36б).

(36а) *Той не е **кой да е**.*
(36б) *Той не е **който и да е**.*

На базата на съпоставките на местоименните композитуми от редовете *кой ще да е*, *който ще да е*, *кой да е*, *който и да е* и техните семантични признаци може да се направи обобщението, предложено в Табл. 1. В нея са използвани признаци, предложени от Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 1978, Ницолова/Nitsolova 1986) и П. Осенова (Осенова/Osenova 2002), допълнени с признака [*емфаза върху произволността на избора*]:

Таблица 1. Признаци на местоименните композитуми *кой ще да е*, *който ще да е*, *кой да е* и *който и да е*

Признаци / Местоимения	Неопределеност	**-I$_1$** (.едностранна идентифицираност)	**-S** (-известност)	**-F** (-фиксираност)	*-Специфична неопределеност*	*Частична или абсолютна произволност при избора на x*	*Емфаза върху произволността на избора*
Кой ще да е	да	да	да	да	да	частична	да
Който ще да е	да	да	да	да	да	абсолютна	да
Кой да е	да	да	да	да	да	частична	не
Който и да е	да	да	да	да	да	абсолютна	не

5. Заключение

Като обобщение първо тук представяме парадигмата на неопределителните местоимения от редовете *кой ще да е* (Табл. 1) и *който ще да е* (Табл. 2).

Таблица 2. Неопределителни местоимения и местоимения наречия от рода *кой ще да е*

Видове	М.р. ед.ч.	Ж.р. ед.ч.	Ср.р. ед.ч.	Мн.ч.
За лица и обекти	*кой ще да е*	*коя ще да е*	*кое ще да е*	*кои ще да са/е*
За признаци и свойства	*какъв ще да е*	*каква ще да е*	*какво ще да е*	*какви ще да са/е*
За притежание	*чий ще да е*	*чия ще да е*	*чие ще да е*	*чии ще да са/е*
За количество	*колко ще да е*			
Местоимения наречия	*откъде ще да е, накъде ще да е* и под.			

Таблица 3. Неопределителни местоимения и местоимения наречия от рода *който ще да е*

Видове	М.р., ед.ч.	Ж.р., ед.ч.	Ср.р., ед.ч.	Мн.ч.
За лица и обекти	*който ще да е*	*която ще да е*	*което ще да е*	*които ще да са/е*
За признаци и свойства	*какъвто ще да е*	*каквато ще да е*	*каквото ще да е*	*каквито ще да са/е*
За притежание	*чийто ще да е*	*чиято ще да е*	*чието ще да е*	*чиито ще да са/е*
За количество	*колкото ще да е*			
Местоимения наречия	*откъдето ще да е, накъдето ще да е* и под.			

След уточняване на парадигмата на неопределителните местоимения и наречия от типовете *кой ще да е* и *който ще да е* обръщаме внимание на спецификата на тяхната семантика. Несъмнено те изразяват неопределеност на обекти, техните качествени и количествени характеристики и в множество контексти се реализират като неопределителни местоимения. Освен това носят и признака [*-специфична неопределеност*]. Смятаме, че важен признак в значението на разглежданите типове е [*емфаза върху произволността на избора*]. Граматикализацията обаче на тези два реда местоимения не е завършен процес, за което говорят напр. формите за множествено число, при които има конкуренция между ед. и мн.ч. на *съм*.

Според нашите наблюдения неопределителните местоимения от редовете *кой ще да е* и *който ще да е* се отличават с емфатичност и подчертаване на факта, че изборът е произволен. Тази емфатичност се носи от елемента *ще* в техните форми и ги различава от редовете *кой да е* и *който и да е*.

Като се има предвид разграничаването на неопределителни местоимения *кой да е* и *който и да е*, чиято специфика идва от различната прагматична оценка за произволността на избора, *кой да е* изразява [*+частична произволност на избора*], т.е. принадлежност към частта от едно множество с по-ниски характеристики, докато *който и да е* означава [*+абсолютна произволност на избора*]; може да се каже, че подобно разграничение съществува и при двойката *кой ще да е* и *който ще да е*.

Перспективите пред повдигнатите въпроси виждаме в продължаване на изследванията върху формите, семантиката и употребите на композитумите от типовете *кой ще да е* и *който ще да е*.

БЕЛЕЖКА

[1] В примерите са запазени правописът и пунктуацията на оригинала.

ЛИТЕРАТУРА

Алексова 2023: *Алексова, Кр.* За композитумите от типа *кой ще да е*. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2023 година)*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 24–30. [Aleksova 2023: *Aleksova, Kr*. Za kompozitumite ot tipa *koy shte da e*. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsia na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin” (Sofia, 2023 godina)*, Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 24–30.]

Алексова, Иванова 2018: *Алексова, Кр., Е. Иванова.* Следходност и предположение като граматикализирани значения на частицата *ще* в българския език. – В: Васильева, О. В., З. К. Шанова (отв. ред.) *XXIII Державинские чтения: Современные и исторические проблемы болгаристики и славистики: Сборник статей по материалам XLVII Международной филологической конференции, Санкт-Петербург, 19–28 марта 2018 г. СПбГУ. Филологический факультет*. Санкт-Петербург, ВВМ, с. 3–10. [Aleksova, Ivanova 2018: Aleksova, Kr., E. Ivanova. Sledhodnost i predpolozhenie kato gramatikalizirani znachenia na chastitsata *shte* v balgarskia ezik. – In: Vasil'eva, O. V., Z. K. Shanova (otv. red.) *XXIII Derzhavinskie chtenija: Sovremennye i istoricheskie problemy bolgaristiki i slavistiki: Sbornik statej po materialam XLVII Mezhdunarodnoj filologicheskoj konferencii, Sankt-Peterburg, 19–28 marta 2018 g. SPbGU. Filologicheskij fakul'tet*. Sankt-Peterburg, VVM, s. 3–10.]

Алексова, Осенова 2022: *Алексова, Кр., П. Осенова*. За граматическия статус на композитумите от типа „който ще да е“. – В: Коева, Св., М. Стаменов (съст.). *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2022 година)*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 92–101. [Aleksova, Osenova 2022: *Aleksova, Kr., P. Osenova*. Za gramaticheskia status na kompozitumite ot tipa “koyto shte da e”. – In: Koeva, Sv., M. Stamenov (sast.). *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsia na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin” (Sofia, 2022 godina)*. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 92–101.]

Ницолова 1978: *Ницолова, Р.* За значението на българските неопределителни местоимения. – В: Пашов, П. (съст.) *Помагало по българска морфология. Имена*. София, Наука и изкуство, с. 435–444. [Nitsolova 1978: *Nitsolova, R.* Za znachenieto na balgarskite neopredelitelni mestoimenia. – In: Pashov, P. (sast.) *Pomagalo po balgarska morfologia. Imena*. Sofia, Nauka i izkustvo, s. 435–444.]

Ницолова 1986: *Ницолова, Р*. Българските местоимения. София, Наука и изкуство. [Nitsolova 1986: Nitsolova, R. Balgarskite mestoimenia. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Осенова 2002: *Осенова, П.* Семантика и прагматика на българските неопределителни местоимения. София, СЕМА РШ. [Osenova 2002: *Osenova, P.* Semantika i pragmatika na balgarskite neopredelitelni mestoimenia. Sofia, SEMA RSh.]

Падучева 2015: *Падучева, Е.* Местоимения отрицательной полярности. – В: *Руская корпусная грамматика.* (онлайн) http://rusgram.ru/Местоимения_отрицательной_полярности, (посетен на 04.01.2022 г.). [Paducheva 2015: *Paducheva, E.* Mestoimenija otricatel'noj poljarnosti. – In: *Ruskaja korpusnaja grammatika*. (onlajn) http://rusgram.ru/Mestoimenija_otricatel'noj_poljarnosti, (04.01.2022).]

Ро Хауге 1981: *Ро Хауге, Х.* Опит за семантичен анализ на неопределителните местоимения *кой да е* и *който и да е*. – В: Пашов, П., Ст. Брезински, М. Цанева (съст. и ред.). *Българистични изследвания. Първи българо-скандинавски симпозиум, 24–30 септември 1979 г.* София, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, с. 161–169. [Rä Hauge 1981: *Rä Hauge, H.* Opit za semantichen analiz na neopredelitelnite mestoimenia koy da e i koyto i da e. – In: Pashov, P., St. Brezinski, M. Tsaneva (sast. i red.). *Balgaristichni izsledvania. Parvi balgaro-skandinavski simpozium, 24–30 septemvri 1979 g.* Sofia: Sofiyski universitet “Sv. Kliment Ohridski”, s. 161–169.]

Haspelmath 1997: *Haspelmath, M.* Indefinite Pronouns. Oxford, Claredon Press.

Разграничаването на словообразувателния от морфемния анализ – ключов въпрос в словообразуването[1]

Юлия Балтова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
julia.baltowa@abv.bg

Резюме: Един от базовите критерии за описание на повърхностната структура на производните лексикални единици е строгото разграничаване на морфемния от словообразувателния анализ. Разграничаването на двата вида анализ въз основа на принципите *членимост* и *производност* на практика дава възможност да се избегне смесването на производни лексикални единици с непроизводни, но морфемно членими думи, особено когато е налице формално тъждество на техни отделни структурни елементи. Разграничаването на морфемния и словообразувателния анализ е от изключително значение за лексикографската практика: при изработване на различни видове словообразувателни и морфемни речници, както и за постигане на точност и научна обективност в интерпретацията и представянето на езиковите факти и явления.

Ключови думи: морфема, морфемен анализ, коренна морфема, афиксна морфема, членимост, производност, производна дума, словообразувателен анализ

Distinguishing Word Formation from Morphemic Analysis – a Key Issue in Word Formation

Yuliya Baltova
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
Bulgarian Academy of Sciences
julia.baltowa@abv.bg

Abstract: One of the basic criteria when it comes to describing the superficial structure of the derivative lexical units is distinguishing the morphemic and word formation analysis. Distinguishing the two analysis types on the grounds of *divisibility* and *derivation* principles in practice makes it possible to avoid mixing up the monoverbal lexical derivatives with non-derivative ones, yet the morphemically divisible units (words) especially when we have formal equality of the individual structural elements.

We could distinguish the morphemic and word formation analysis thanks to the usage of approach from shape to meaning in order to define the exact number of the word-forming formants in each and every language, including the Bulgarian one. This is essential to the lexicographic practice when it comes to elaborating various types of word-forming vocabularies, in order to achieve precision and scientific objectiveness in interpreting and presenting the language facts and phenomena.

Keywords: morpheme, morphemic analysis, root morpheme, affixal morpheme, divisibility, derivation, derivative word, word formation analysis

1.0. Преди време в отделни мои публикации обръщах внимание на ключовия въпрос в словообразувателните изследвания – разграничаване на словообразувателния от морфемния анализ (вж. Балтова/Baltova 1999, Балтова/Baltova 2014 и Балтова/Baltova 2019). Разграничаването на тези два вида анализ във формалната страна на полиморфемните лексикални единици е задължителна теоретична основа, върху която се създават всички морфемни и словообразувателни речници (вж. напр. Лопатин, Улуханов/ Lopatin, Uluhanov 2016). Това разграничаване се основава на принципни положения, които не допускат отъждествяване на структурите на лексикалните единици, които принадлежат на две отделни езикови равнища: морфология (морфемика) и словообразуване.

2.0. В съвременната славистична лингвистика е прието, че основен теоретичен критерий за установяване на разликата между морфемна и словообразувателна структура е опозицията ***членимост*** (характеризираща се с линеарност в разположението на съставните елементи) – ***производност*** (отличаваща се с парадигматичност при структурирането на основните съставки). Тази опозиция, залегнала в анализа на повърхностната структура на полиморфемните словесни единици, позволява да бъдат разграничавани от словообразувателна гледна точка същинските производни (мотивирани) думи от онези думи, които само на пръв поглед, поради формална (фонематична) близост на отделни свои структурни сегменти (части), наподобяват наличие на производност (или мотивираност). Така например лексикални единици като българските *малина*, *градина*, *родина*, *народ*, *радетел*, *свидетел*, *зрител* и под. от синхронна гледна точка са членими само на морфемно равнище. Тяхната сегментация (мал-*ина*, град-*ина*, род-*ина*, на-*род*, радетел, зр-и-*тел*, свид-е-*тел* и т.н.) е възможна единствено въз основа на принципа за повторителност (фонематична тъждественост) или на коренната морфема (срв. *род*-ина и на-*род*) или на онзи звуков комплекс, който само фонематично наподобява суфиксни морфеми в същински производни думи, без да се намират в мотивационни отношения с остатъчните коренни морфеми. Задължителна предпоставка за *членимост* е наличието на формалното фонематично подобие между една словесна единица и повтарящите се сегменти в други словесни единици. Задължително условие за *производност* е възможността за формално-семантично подобие между коренните морфеми на една морфемно членима единица и друга съ-ществуваща в езика лексикална единица, по отношение на която първата обикновено е с

по-сложна и по-богата морфемна структура. Доста точно отношенията и посоката на деривационната семантична и формална мотивираност са дефинирани например от полския езиковед Роман Ласковски: „Една дума е производна от друга, ако: 1) двете лексеми L_1 и L_2 са в такова отношение, че функцията (т.е. множеството от семантични и синтактични показатели) и формата (т.е. множеството от морфологични и морфонологични характеристики) на лексемата L_2 могат да бъдат изведени от L_1 с помощта на определени операции и 2) ако е възможна инверсия в отношението между L_1 и L_2, тогава може да се каже, че лексемата L_2 е образувана от лексемата L_1“ (Laskowski 1984: 200).[2]

3.0. Съвременните лингвистични изследвания обаче показват, че не е възможно да се постигне адекватно описание на формалната словообразувателна структура на производната (мотивираната) дума, ако нейното изследване се провежда само при абсолютно противопоставяне на морфемния и словообразувателния анализ. Така например, основан на принципите на ***сегментация*** и ***идентификация***, морфемният анализ дава възможност да се определят различни типове сегменти, които представят основния инвентар в словообразувателната деривация: сегменти със значеща стойност – различните афиксни морфеми; сегменти без значеща стойност, назовавани в словообразувателните изследвания с най-различни термини – интерфикси, асемантични морфеми, пусти морфеми, съединителни морфеми, структеми и т.н. (вж. напр. Земская/Zemskaya 1964: 40; Тихонов/Tihonov 1971, Босак/Bosak 1987; Лопатин, Улуханов/Lopatin, Uluhanov 2016 и др.). Въз основа на същите принципи, в резултат на морфемния анализ, може да се решат за всеки отделен език проблемите с такива сегменти, които в някои случаи имат функция на самостойни морфеми, а в други представят разширения на основните морфеми отляво или отдясно. Тези случаи обикновено се наблюдават при суфиксните морфеми, където разширенията може да имат най-различна функция: *функционално-семантична*, *структурна* или *класификационна*. Например българският суфикс ***-ач*** е самостоятелна суфиксна морфема в производни от категорията nomina agentis като *бегач*, *носач*, *метач*, *свирач*, *косач*, *духач* и под. (за лица) или за предмети като *брояч*, *влекач* и под. В производни думи като *носачк(а)*, *чистачк(а)*, *косачк(а)*, *отварачк(а)* и под. суфикс *-ач* е обединен с *-к-* в самостоятелен сложен суфиксен формант, с който се образуват названия също от категорията nomina agentis, срв. *носачк(а)* ‘домашна птица, която се отглежда за снасяне на яйца’, *чистачк(а)* ‘предмет, който автоматично почиства предното стъкло на автомобил’, както и от категорията nomina instrumenti (срв. *отварачк(а)* ‘предмет, с който се отваря друг предмет (бутилка, консервна кутия)’ и под. Самостоятелното словообразувателно функциониране на ***-ачк-*** го поставя в отделен ред на всеки речник на суфиксните форманти в българския език.

4.0. Чрез морфемния анализ се постига точно определяне статуса на сегментите без значеща стойност и без структурна самостоятелност. Тези

сегменти нямат отношение към значението на производната дума, не влияят върху него и не го модифицират. Те може да бъдат носители на актуална деривационна сложност (срв. например ***-ачк-***, ***-телств-***, ***-емост-*** в производни като *отварачка*, *разбирателство*, *раждаемост*), реликти, сигнализиращи за изоставане на остарели форми в структурата (срв. ***пришъл-*** в *пришълец*), изравнители на едностранна асиметрия в думата (срв. *-в-* в *пе-**в**-ец*, *-т-* в *муле-**т**-ар*, *-ат* в *ази-**ат**-ец*). Най-важната тяхна особеност е, че засилват контраста между производната и произвеждащата единица.

5.0. Резултатите от приложението на основни принципи от съвременната словообразувателна теория показват, че не е възможно да се провежда синхронен формално-структурен анализ на производните думи, без да се имат предвид принципите и на морфемния анализ. Това се потвърждава преди всичко при анализиране на повърхностната структура на лексикални единици от чуждоезиков произход и е особено актуално днес с оглед на постоянно протичащата интернационализация в областта на лексикалните и словообразувателните системи на славянските езици. Разночетенията на формалните структури на заеманите и заетите лексикални единици показват, че адаптирането на тези единици към системите на езиците реципиенти създават и определени затруднения за изследователите при тяхното интерпретиране: дали адаптираните единици може да се определят като производни думи и някои от техните структурни сегменти да се разглеждат като словообразувателни форманти. На този въпрос – за затрудненията в интерпретациите на чуждоезиковите лексикални единици и техните формални структури в съвременния български книжовен език – обръща внимание още в края на 80-те години на 20. век Владко Мурдаров в изследването си „Някои проблеми при избора на връх на словообразувателните гнезда“ (Мурдаров/Murdarov 1988).

5.1. По традиция лексикални единици като *аспирант*, *асистент*, *кореспондент*, *абонат*, *алтруист*, *директор*, *конспиратор* и под. продължават и днес да се разглеждат в българската граматична литература и в някои словообразувателни изследвания като част от словообразуването на съвременния български книжовен език. В някои трудове се посочва, че в лексикални единици от посочения тип „се съдържат наставки от чужд произход, някои от които са станали продуктивни в българския език“ (Граматика/Gramatika 1983: 54–55). В други се определя, че в тези лексикални единици или се съдържат чужди словообразувателни форманти, или те (единиците) са образувани с тях (вж. напр. Радева/Radeva 1987, Радева/Radeva 1991).

5.1.1. Изследването на съвременната словообразувателна система на българския книжовен език налага на тези единици и на тяхното оформление да се обърне по-специално внимание, тъй като те (в по-голямата си част) съществено се различават от останалите суфиксни производни. По този повод, във връзка със създаването на гнездови деривационен речник на българския език, Владко Мурдаров посочва, че „макар и да съдържат формален завършек, който асоциативно се схваща като идентичен общ елемент между

езиковата им структура и друг структурен ред, от позициите на синхронното словообразуване те не могат да се разглеждат като производни“ (Мурдаров/Murdarov 1988: 114).

5.2. В редица словообразователни изследвания също през 80-те години на 20. век се посочва, че в българския книжовен език се срещат следните суфикси (наставки) от чужд произход, с които са образувани (или които се срещат в) названия на лица, на предмети, помещения (заведения): *-ант*, *-ент*, *-ат*, *-ер (-иер)*, *-ист*, *-ор*, *-ьор*, *-тор*, *-джия (-чия)*, *-ория* и *-ориум* (според академичната българска граматика – вж. Граматика/Gramatika 1983) или *-атор*, *-итор*, *-ор*, *-ьор*, *-ант*, *-ент*, *-ист*, *-ик*, *-ер/-онер*, *-джия*, *-чия*, *-ция* (според Радева/Radeva 1987). И в двата източника чуждите суфиксни форманти са 12 на брой, от които 8 се покриват (с разлика, че *-чия* у Радева е самостоятелен формант, а в граматиката – вариант, и пак у Радева *-ер* се представя и с разширение *-онер*). Само в академичната граматика като самостоятелни форманти са определени *-ат*, *-тор*, *-ория*, *-ориум*, а у Радева – *-ция* (в единици като *дирекция*, *експедиция*, *инспекция*, *регистрация* и под.), *-атор* и *-итор*.

5.3. Прилагането на принципите на морфемния анализ (***сегментация*** и ***идентификация***) върху единиците, съдържащи посочените финални елементи, и единиците с подобна формална структура, които функционират в българския език, водят до резултати, налагащи корекции в досегашните схващания за словообразователната същност на чуждоезиковите лексикални единици със сложна морфемна структура.

5.3.1. В резултат на морфемен анализ единици като *абонат*, *адвокат*; *бракониер*, *куриер*, *пионер*, *портиер*; *аспирант*; *студент*, *асистент*, *абсолвент*, *абитуриент*, *кореспондент*; *класик*, *критик*, *медик*; *турист*, *пурист*, *дуалист*; *директор*, *кондуктор*, *професор* и под. са членими само на морфемно равнище и по подобие на имена от типа *малина*, *градина* нямат място в синхронно изследване на словообразуването. Повтарящите се в тях финални елементи *-ат*, *-ер (-иер)*, *-ант*, *-ент*, *-ик*, *-ист*, *-тор*, *-ор* не отговарят на условието да изразяват отношение към друга, свободно функциониращa в езика дума. Сегментът, който остава след отделянето на финалния елемент, не се идентифицира със сегмент коренна морфема от пълнозначна свободно функциониращa в езика лексикална единица (срв. напр.: **абон-* + *-ат*; **студ-* + *-ент*; **тур-* + *-ист*; **клас-* + *-ик*; **кондук-* + *-тор*; **профес-* + *-ор* и т.н.).

5.3.2. Принципите на морфемния анализ в съчетание с някои от принципите на словообразователния анализ (например: бинарно членение на произвеждаща основа и формант, на откриване на производност в резултат на формална и семантична мотивация) дават възможност сред някои от заеманите лексикални единици да се определят чуждоезикови словообразователни форманти, равностойни по функция на домашните афикси. Още по-голяма убедителност за такова заключение е наличието на производни единици, създадени от чужди елементи на българска почва или с възможност

за установяване на мотивационно отношение между две думи с тъждествени коренни морфеми. Такива са например суфиксите *-ер*, *-ист*, *-ьор*, *-ант*, *-джия*, *-чия* и *-чик* (срв. *касиер* < *каса*, *балетист* < *балет*, *контрольор* < *контрола*, *дебютант* < *дебют*, *мозайкаджия* < *мозайка*, *бюфетчия* < *бюфет*, *апаратчик* < *апарат* и т.н.), като при някои (*-ист*, *-джия* и *-чия*) словообразувателната им продуктивност през последните няколко десетилетия е значително нараснала в съвременния български книжовен език. За нарастващата производителна активност при някои чуждоезикови форманти в българската неологична производна лексика от последните няколко десетилетия вж. също в изследването на Цветелина Георгиева (Георгиева/Georgieva 2013).

6.0. Прилагането на морфемния анализ като допълващ формалния словообразувателен анализ дава възможност за преразглеждане състава на домашния суфиксен инвентар. Така например сегментацията и идентификацията водят до извода, че в съвременния български книжовен език лексикални единици като *лъжица*, *ножица*, *паница*, *вилица*, *възел*, *въбел*, *стубел*, *дънер*, *стожер*, *тесла*, *жегла*, *весло* и др. не са производни думи въпреки повторителността на крайните им сегменти. В тези случаи *-ица*, *-ел*, *-ер*, *-ла* не са суфиксни форманти, за каквито са представени например в академичната граматика на българския книжовен език. В параграфа за образуване имена на предмети тези названия са включени наред с названия като *мастилница*, *солница*, *духало*, *метла* и под., като се посочва (за всички), че „тези имена се образуват предимно от глаголни основи със следните наставки: … *-ица*, *-ница*, *-ел*, *-ер*, *-ла*…“ (Граматика/Gramatika 1983: 59). От синхронна гледна точка тези названия, както и разглежданите досега думи от чужд произход, са непроизводни думи, но членими на морфемно равнище (срв. също с *малина*, *градина*). Остатъчните сегменти (след отделянето на повтарящия се финален елемент) са несъпоставими с коренните морфеми на други непроизводни думи, функциониращи в езика, т.е. не е налице отношение на производност (мотивационно отношение), срв. ***лъж**-ица*, ****пан**-ица*, ****вил**-ица*, ****въз**-ел*, ****дън**-ер* и под. От извършеното наблюдение и от анализа на тези лексикални единици може да се направят следните изводи: а) *-ица*, *-ло*, *-ла* са само формално тъждествени със суфиксите *-иц(а)*, *-л(о)* и *-л(а)*, които функционират и са словообразувателно активни в българската книжовна словообразувателна система; б) *-ел*, *-ер* не може и не трябва да се схващат като суфиксни морфеми на синхронно равнище.

Направените изводи се потвърждават например и в мнението на В. В. Лопатин и И. С. Улуханов, изказано в предговора на техния словообразувателен речник по отношение съпоставката на словоформата и думата като линейни и нелинейни езикови единици (вж. Лопатин, Улуханов/Lopatin, Uluhanov 2016: 13). Двамата автори подчертават, че „Наличие только формальной или только семантической общностью между словоформами не дает основании для вычленения в них морфов“ [следователно и на морфеми – бел. моя, Ю. Б.] (Лопатин, Улуханов/Lopatin, Uluhanov 2016: 13). В същия

лексикографски труд те подчертават, че членението на моновербалните лексикални единици може да се осъществява само върху една тъждествена на себе си езикова система „как в хронологическом, так и в территориальном отношении. Нельзя выделят морфы [и морфеми – бел. моя, Ю. Б.] по соотношению со словами, утраченными литературным языком… Не выделяются и морфы заимствованных слов на основании соотношения со словами того языка, из которого заимствовано слово“ (Лопатин, Улуханов/ Lopatin, Uluhanov 2016: 13). Мнението на В. В. Лопатин и И. С. Улуханов[3] има значение за определяне състава на словообразувателния инвентар в даден език, както и за теоретичната база и нейното приложение при съставянето на морфемни и словообразувателни речници.

7.0. Направеният в статията анализ, както и обобщените изводи показват, че във всеки етап от развоя на езиците настъпват и определени изменения в състава на формалните средства, които се използват в словообразуването. Това означава, че за да се избегнат неточности при определяне действителния състав на словообразувателните средства, е необходимо подетайлно анализиране на формата на производните лексикални единици, а това става възможно при комплексно прилагане принципите на морфемния и словообразувателния анализ, а не при тяхното категорично противопоставяне. Прилагането на комплексен подход при анализ на формалната структура на производните думи за българския книжовен език от синхронна гледна точка продължава да е актуална задача. И това се отнася не само за категорията на съществителните имена, но и за всички останали части на речта. Може би такава задача стои също пред изследователите и на други славянски езици.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

[1] Тази статия посвещавам на проф. д.ф.н. Владко Мурдаров в знак на уважение и приятелство и с висока оценка на изследванията му в областта на българското и славянското словообразуване.

[2] Преводът от френския език е мой, Ю. Б.

[3] В самия речник се срещат и отделни статии, в които тези теоретични принципи не са спазени докрай.

ЛИТЕРАТУРА

Балтова 1999: *Балтова, Ю.* За отношението между морфемен и словообразувателен анализ. – *Prace filologiczne,* XLIV, с. 35–40. [Baltova 1999: *Baltova, Yu.* Za otnoshenieto mezhdu morfemen i slovoobrazuvatelen analiz. – *Prace filologiczne,* XLIV, pp. 35–40.]

Балтова 2014: *Балтова, Ю.* За мястото и приложението на подходите от значение към форма и от форма към значение в славянските словообразувателни изследвания. – В: Sv. Mengel (Hg.). *Slavische Wortbildung im Vergleich.* Martin-Luther-Uniwersität-Halle-Wittenberg. SVH = Band 12. Berlin (2014), с. 34–46. [Baltova 2014: *Baltova, Yu.* Za myastoto i prilozhenieto na podhodite ot znachenie

kam forma i ot forma kam znachenie v slavyanskite slovoobrazuvatelni izsledvaniya. – In: Sv. Mengel (Hg.). *Slavische Wortbildung im Vergleich.* Martin-Luther-Uniwersität-Halle-Wittenberg. SVH = Band 12. Berlin, pp. 34–46.]

Балтова 2019: *Балтова, Ю.* Още веднъж за отношението между морфемен и словообразувателен анализ. – *Южнословенски филолог*, кн. 75, св. 2, с. 33–42. [Baltova 2019: *Baltova, Yu.* Oshte vednazh za otnoshenieto mezhdu morfemen i slovoobrazuvatelen analiz. – *Juzhnoslovenski filolog*, kn. 75, sv. 2, pp. 33–42.]

Босак 1987: *Босак, Ян.* О так называемых интерфиксах в словацком языке в сопоставлении с русским. – В: Г. П. Нещименко (отв. ред.). *Сопоставительное изучение словообразования славянских языков.* Москва, Наука, с. 10–14. [Bosak 1987: *Bosak, Yan.* O tak nazivaemyh interfiksah v slovatskom yazike v sopostavlenii s russkim. – In: G. P. Neshtimenko (otv. red.). *Sopostavitelynoe izuchenie slovoobrazovaniya slavyanskih yazikov.* Moskva, Nauka, pp. 10–14.]

Георгиева 2013: *Георгиева, Ц.* Нови суфиксални имена за лица в българския език. – В: Д. Благоева, С. Колковска, М. Лишкова (ред.). *Проблеми на неологията в славянските езици.* София, АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 33–76. [Georgieva 2013: *Georgieva, Ts.* Novi sufiksalni imena za litsa v balgarskiya ezik. – In: D. Blagoeva, S. Kolkovska, M. Lishkova (red.). *Problemi na neologiyata v slavyanskite ezitsi.* Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite “Prof. Marin Drinov”, pp. 33–76.]

Граматика 1983: Граматика на съвременния български книжовен език, т. 2. Морфология. София, Издателство на Българската академия на науките. [Gramatika 1983: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik, t. 2. Morfologiya. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.]

Земская 1964: *Земская, Е. А.* Интерфиксация в современном русском словообразовании. – В: *Развитие грамматики и лексики современного русского языка.* Москва, Наука, с. 36–62. [Zemskaya 1964: *Zemskaya, E. A.* Interfiksatsiya v sovremennom russkom slovoobrazovanii. – In: *Razvitie grammatiki i leksiki sovremennogo russkogo yazika*. Moskva, Nauka, pp. 36–62.]

Лопатин, Улуханов 2016: *Лопатин, В. В., И. С. Улуханов.* Словарь словообразовательных аффиксов современного русского языка. Москва, Азбуковник. [Lopatin, Uluhanov 2016: *Lopatin, V. V., I. S. Uluhanov.* Slovar slovoobrazovatelynih affiksov sovremennogo russkogo yazika. Moskva, Azbukovnik.]

Мурдаров 1983: *Мурдаров, В.* Съвременни словообразувателни процеси. София, Наука и изкуство. [Murdarov 1983: *Murdarov, V.* Savremenni slovoobrazuvatelni protsesi. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Мурдаров 1988: *Мурдаров, В.* Някои проблеми при избора на връх на словообразувателните гнезда. – В: Й. Пенчев (ред.). *Проблеми на съвременното българско словообразуване.* София, Издателство на Българската академия на науките, с. 114–120. [Murdarov 1988: *Murdarov, V.* Nyakoi problemi pri izbora na vrah na slovoobrazuvatelnite gnezda. – In: Y. Penchev (red.). *Problemi na savremennoto balgarsko slovoobrazuvane*. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, pp. 114–120.]

Радева 1987: *Радева, В.* Българското словообразуване. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. [Radeva 1987: *Radeva, V.* Balgarskoto slovoobrazuvane. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.]

Радева 1991: *Радева, В.* Словообразуването в българския книжовен език. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. [Radeva 1991: *Radeva, V.* Slovoobrazuvaneto v balgarskiya knizhoven ezik. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.]

Тихонов 1971: *Тихонов, А. Н.* Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка. Курс лекций. Самарканд. [Tihonov 1971: *Tihonov, A. N.* Problemi sostavleniya gnezdovogo slovoobrazovatelynogo slovaria sovremennogo russkogo yazika. Kurs lektsii. Samarkand.]

Laskowski 1984: *Laskowski, R.* De la grammaire du lexique (Quelques problèmes de théorie de la formation des mots). – *Revue des études slaws.* Paries, LVI/2, pp. 199–211.

Двойната и множествената умалителност в българския език

Николай Паскалев
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
ndymitrov@abv.bg

Резюме: Статията е опит за системно описание на т.нар. *двойна* и *множествена умалителност* в съвременния български език. Направени са някои терминологични уточнения и са представени двете основни разбирания за анализираното явление в лингвистичната литература. Разгледани са начините за изразяване на двойната и множествената деминутивизация по морфологичен и по морфо-лексикален път. Предложен е модел на семантичната структура на двойните и множествените умалителни, в чиято основа е разграничаването на денотативен и конотативен компонент в нея, както и определянето на връзката между тях. Освен това са анализирани функциите на двете групи деминутиви в общуването, като са включени и наблюдения върху тяхната стилова и регистрова характеристика.

Ключови думи: двойна и множествена умалителност, деминутивни маркери, деминутивизация, семантика, прагматика, денотативно и конотативно значение

Double and Multiple Diminutives in Bulgarian

Nikolay Paskalev
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at Bulgarian Academy of Sciences
ndymitrov@abv.bg

Abstract: The article is an attempt at a systematic description of the so-called double and multiple diminutives in the modern Bulgarian language. Some terminological clarifications are made and the two main concepts of the analyzed phenomenon in the linguistic literature are presented. The ways of expressing double and multiple diminutivization by morphological and morpho-lexical means are discussed. A model of the semantic structure of double and multiple diminutives is proposed, the basis of which is the distinction of denotative and connotative components in it, as well as the determination of the relationship between them. In addition, the functions of the two groups of diminutives in communication are analyzed, and observations on their stylistic and register characteristics are included.

Keywords: double and multiple diminutivization, diminutive markers, semantics, pragmatics; denotative and connotative meaning

1. Повторенията и повторителността в езика се проявяват на различни равнища – фонетично, морфологично, синтактично, лексикално, като обаче функциите им са твърде различни. На фонетично равнище повторенията намират израз в звукови фигури като асонанса и алитерацията, на синтактично – в синтактичния паралелизъм, а що се отнася до лексикалното – още от училищната скамейка ни повтарят, че трябва да избягваме повторенията в текстовете си. Изглежда, че лексикалните повторения нямат добра репутация.

На морфологично равнище повторителността е свързана с повтарянето на морфеми. Като едно от нейните проявления може да се разглеждат и двойните и множествените умалителни.

2. В българската лингвистична традиция въпреки честотата на явлението все още липсват общоприети названия – срещат се *двойна умалителност/умаляване/деминутивизация, повторна умалителност*, *умалителност от втора степен, преумаляване* и др., а множествената умалителност се представя чрез описателни формулировки като *преумаляване от по-висока степен, образуване на градуални умалителни от трета степен* и др. В английски например последователно се употребяват термините *double/ multiple diminutivization*, в румънски – *dublă deminutivare*, *diminutivare multiplă*, в руски – *вторичная/двойная уменьшительность*, *многократная уменьшительность*, в чешки – *deminutivnost druhého/výššího stupně*. В настоящото изследване се дава предпочитание на вариантите *двойна/множествена умалителност* (*двойна/множествена деминутивизация*), а названията *двойно/ множествено умаляване* се използват само в случаите, в които по семантични причини се налага употребата на отглаголно съществително.

3. В тесния смисъл на понятието за *двойна/множествена умалителност* се говори в случаите, когато към дадена основа се прибавят последователно два или повече умалителни суфикса. Б. Кръстев отбелязва, че т.нар. от него *преумаляване* е една от тенденциите при умалителните *думи* (курс. мой – Н.П.) в български, но примерите, които следват, са само съществителни имена. Още в началото на изследването си, посветено специално на двойните и множествените умалителни в български и полски, С. Манова и К. Винтерниц правят уговорката, че разглеждат „двойните и множествените номинални деминутиви“ (Манова и Винтерниц/Manova and Winternitz 2011: 3). И. Держански подчертава, че при прилагателните в български няма двойни умалителни (за разлика от съществителните – бел. моя. – Н.П.), и вижда в това още едно доказателство, че умалителността е по-развита при съществителните имена в сравнение с прилагателните (Держански/Derzhanski 2005: 76). За наречията, местоименията, междуметията и глаголите липсата на деривати с два или повече деминутивни суфикса не е посочена изрично, но е видна от приведените примери. Изглежда, че в български двойните и множествените умалителни, образувани чрез деривация (вж. Мурдаров/Murdarov 1983), са запазена територия за съществителните.

Изключения все пак има, но с уговорката, че става дума за съчетаването на суфиксална и префиксална деривация. Това са преди всичко глаголи от типа на *поспинкам, потичкам, погушкам, поплачкам* и под., образувани с префикс *по-* и суфикс *-ка-* (двата афикса, за които почти без изключения изследователите приемат, че служат за образуване на глаголни деминутиви). Към двойните деминутиви, непринадлежащи към класа на съществителните, Кръстев добавя и прилагателни, образувани с представка *по-* и наставка *-ичък*, които по произход са причастия (*поизтритичък*, *поизносенка*), както и прилагателните, образувани с представка *въз-* и наставка *-ичък* (*възстаричък*, *възгрозничка*). Последните Държански определя като умалени атенуативни прилагателни.

Независимо дали глаголите и прилагателните, образувани с два афикса, ще бъдат причислени, или не към двойните деминутиви, техният брой е многократно по-малък от този на двойно умалените съществителни. Именно последните най-често са обект на анализ, когато се говори за двойна умалителност, и в този смисъл настоящата работа не прави изключение.

Съществува и друго, добиващо все по-голяма популярност схващане относно двойните/множествените умалителни и двойната/множествената умалителност. В основата му е разграничаването на двете понятия – като двойни/множествени умалителни се определят дериватите, съдържащи два или повече умалителни афикса, докато двойната/множествената умалителност се приема като резултат от съчетаването на два или повече маркера, които илюстрират процеса на деминутивизация (вж. Леу/Leu 2015). Такива маркери, разбира се, са умалителните суфикси, но също така префиксоидите *мини-* и *микро-*, както и прилагателните със значение *малък*. В. Леу уточнява, че при двойното и при множественото умаляване поне един от маркерите трябва да бъде умалителен суфикс.

През последните години това разбиране за двойната и множествената умалителност намира подкрепа и в българската лингвистика. Според В. Радева „Отношението между категорията ‘умалителност’ и нейната езикова реализация не се изчерпва само чрез средствата на деривацията. То включва както съчетания (*малък мост, ситен дъжд, дребни листа*), така и използване на непроизводни в синхронен план лексикални единици, чиято семантиката изразява опозицията ‘обикновен’ – ‘малък’“ (Радева/Radeva 2019: 341).

В новаторската си работа „Деминутивите и отвъд тях“ Ю. Стоянова разграничава същински и периферни езикови елементи, чрез които се реализира умалителността. Към същинските тя причислява деминутивите, образувани с умалителни суфикси, а към периферните – „съществителни, прилагателни и наречия, чиято денотативна семантика насочва към ‘ограничен размер’, а конотациите им съдържат елемента ‘гальовност’, въпреки че нямат словообразователната структура на умалителните“ (Стоянова/Stoyanova 2016: 69). Съчетаването на същински и периферен деминутивен елемент, което се открива и в някои от примерите на Стоянова, може също да се определи като проявление на двойната умалителност.

В настоящата работа е възприето именно такова по-широко разбиране за двойната и множествената умалителност, което включва възможността за съчетаването не само на морфологични деминутивни маркери, т.е. афикси, но и на морфологични и лексикални, т.е. афикси и самостойни лексикални единици със значение *малък*.

4. Макар че не се отличават с висока честота в езиковата практика, несъмнено производните съществителни с два умалителни суфикса най-лесно се разпознават и идентифицират от носителите на езика като двойни умалителни.

За разлика от румънски и полски например в български съществуват относително строги позиционни и комбинаторни ограничения при тяхната деривация. Те са подробно описани в цитираната по-горе работа на Манова и Винтерниц, където се посочва, че не всички умалителни имена от първа степен могат да присъединяват втори умалителен суфикс. На двойна деминутивизация не подлежат умалителните съществителни с наставка *-ец*, както и тези на *-ичка* (напр. *чантичка*) и *-чица* (напр. *солчица*), тъй като при тях суфиксът съвпада с комбинацията от два деминутивни суфикса: *-ица* + *-ка* → *-ичка* и *-ка* + *-ица* → *-чица* (напр. *блуза – блузка – блузчица, вода – водица – водичка*). Може да се добави, че двойни умалителни не образуват и деминутивите с наставка *-ко* (напр. *чичко*), *-чо* (напр. *господинчо*) и *-урка* (напр. *къшурка*), които са описани от Кръстев, но не са включени в анализа на Манова.

Останалите деминутиви от първа степен, завършващи на *-а*, образуват двойни умалителни със суфиксите *-ка* и *-ица*, като обаче не се допуска повтарянето на една и съща морфема: към имената на *-ка* се прибавя суфиксът *-ица*, а тези на *-ица* присъединяват *-ка* (напр. *книж**ка** – книж**чица**, ръч**ица** – ръч**ичка***). Умалителните от втора степен, завършващи на *-ичка,* изглежда, са единствените, които се образуват до голяма степен системно в съвременния език – от повечето умалителни съществителни на *-ица* се образува двойно умалено съществително на *-ичка* (срв. напр. *главица – главичка, думица – думичка, душица – душичка, държавица – държавичка, женица – женичка, звездица – звездичка, корица – коричка, мушица – мушичка, тревица – тревичка, свещица – свещичка, сестрица – сестричка*, *чертица – чертичка* и т.н.[1]). Именно поради високата си честота двойните умалителни от тази група се възприемат от много носители на езика като „обикновени“ умалителни (т.е. като умалителни от първа степен), които са в конкуренция с умалителните на *-ица*. За това допринасят, разбира се, и умалителните от първа степен на *-ичка* (те са образувани от съществителни на *-ица*, които днес не се осъзнават като умалителни – напр. *виличка* – от *вилица, лъжичка* – от *лъжица, паничка* – от *паница*, или от чужди думи – напр. *дамичка, касичка* и т.н.[2]).

Голяма, макар и неоднородна група представляват двойните умалителни със суфикс *-енце* – те се образуват от умалителни, завършващи на *-е*[3]:

детенце – детенценце, другарче – другарченце, кръгче – кръгченце, личице – личиценце, млекце – млекценце, носле – носленце, писателче – писателченце[4].

Последователно образуват двойни умалителни деминутивите на *-ле* (които обаче са много малко: *братле – братленце, вратле – вратленце, книжле – книжленце, мишле – мишленце, мъжле – мъжленце, носле – носленце* и др.). При умалителните с наставка *-е, -че, -це, -ище, -енце* двойните деминутиви не се образуват системно: *зайченце, козленце, краченце, петленце, човеченце; братченце, булченце, врабченце, дръвченце, клонченце, сестриченце, топченце; месценце, млекценце; сърчиценце; детенценце* и др. При умалителните от втора степен повтарянето на умалителния суфикс, макар и възможно, е рядкост, а форми като *листенценце, местенценце, палтенценце*, които имат единични употреби в интернет, са по-скоро проявление на езиковата игра и неконвенционалното словотворчество. От друга страна, те показват, че суфиксът *-енце* се възприема от носителите на езика като подходящ за усилване на умалителността.

4.1. Особено интересен е въпросът за отношението между семантика и прагматика (между денотативно и конотативно значение) при първия и втория деминутивен суфикс (когато се добавя такъв) в умалителните имена. Наблюденията върху ексцерпирания за целите на изследването материал показват, че:

– първият суфикс може да има:

- само денотативно значение – така е при лексикализираните деминутиви, които според Ницолова означават „по-малки предмети от същия род, но с различна функция от предмета, означен от базовото съществително“ (Ницолова/Nitsolova 2010: 130), напр. *килийка* – клетка, елемент от восъчна пчелна пита (от *килия*), *звездичка* – знак в текста за отвеждане към пояснение или позоваване (от *звезда*), *крушка* – електрическа крушка (от *круша*), *луничка* – кафяво петънце по кожата, най-често на лицето (обикн. в мн.ч. – *лунички*) (от *луна*), *воденичка* – стомах на птица (от *воденица*), *чашка* (в ботаниката) – част от цвета (от *чаша*) и др. От друга страна, семантиката на умалителните имена, които формално съвпадат с лексикализираните деминутиви и се разглеждат като техни омоними (Зидарова ги определя като *умалителни форми*), не се изчерпва с денотативното им значение (срв. напр. ***Езичето*** *на бравата заяжда* и *Покажи* ***езичето*** *да видим защо те боли*).
- денотативно и конотативно значение – това е най-честият случай[5], тъй като повечето деминутиви се употребяват не само за да означат физическа умаленост на денотата, но и за да се изрази чрез тях отношение (обикновено положително) към референта на името, към адресата на съобщението или към трето лице, за което се говори (напр. *вазичка, креватче, кученце, момиченце, пръстче, топчица* и много други).

- само конотативно значение – когато собствено умалителното (денотативното) значение се изключва по семантични причини (физическото умаляване на обекта е невъзможно) – напр. *водичка, годинка, минутка, моренце, слънчице* и др.

– вторият суфикс (когато се прибавя такъв) винаги има само конотативно (прагматично) значение. Той не добавя нов семантичен признак към едносуфиксния деминутив: напр. *носленце* не означава много малък нос, по-малък от този, който се назовава с *носле*, а се използва, за да се изрази гальовно отношение (най-често към дете): *Той – голям, брадат, то – мъничко, с носленце колкото копченце.* Подобна е функцията на двойни деминутиви като *братченце, сестриченце, краченце, ръчичка, книжчица* и др.

Сходна е и позицията на Радева, според която има непоследователност в схващането, че „производните от типа *сестриченце, столченце*, *птиченце*, и пр. означават по-висока степен на умалителност… В тези случаи обяснението би трябвало да се търси чрез включване на признак, изразяващ субективно отношение“ (Радева/Radeva 2019: 340).

5. Друг начин за изразяване на двойната умалителност в български (и в други езици), който се отличава с много висока честота, е съчетаването на едносуфиксни деминутиви с прилагателното *малък* или негови синоними. Сред тези синоними особен интерес представляват прилагателните *дребен* и *ситен*.

Леу нарича подобни съчетания „друг начин за маркиране на двойното умаляване“ (Леу/Leu 2015: 239), при който се комбинират суфиксната деминутивизация и аналитичният способ. Моделът е характерен най-вече за разговорния и за художествения стил на книжовния език, но се среща и в научнопопулярния и в публицистичния стил.

В Българския национален корпус се откриват многобройни примери за съчетаване на едносуфиксни деминутиви както с *малък*, така и с *дребен* и със *ситен*:

***Малка точица** се движеше към него.*

*Само **малкото талонче** на колата може ли?*

*Намират се някое и друго **дребно късче**, но повечето е златен прах.*

*Малиновият бръмбар е също **дребно бръмбарче** – около 4 мм дължина.*

*В ранния следобед закапа **ситен дъждец.***

*Всеки порив на вятъра изпълваше въздуха със **ситен** бял **прашец**, който блестеше като стъкло в гаснещата дневна светлина.*

При употребата на последните две прилагателни обаче съществуват някои важни семантични ограничения. Назовавайки един предмет *дребен*, ние го определяме едновременно като по-малък от еднотипните му предмети и по-малък от човека. Затова от семантична гледна точка са неправилни съчетания като *дребен блок, кораб, океан* и т.н. (блокът, корабът, океанът не могат – освен в игрови контекст – да бъдат по-малки от човека).

Обектът, определен като *ситен*, пък трябва да отговаря на друго условие – да се състои от множество дребни частици. Именно затова *ситен* се съчетава най-често със съществителни като *дъжд, пясък, сняг, прах, почерк, шрифт* и др.

6. С двойната умалителност са свързани още един вид аналитични конструкции, съдържащи едносуфиксен деминутив и прилагателно име. Този път обаче става дума за прилагателни, които асоциативно може да се свържат със значението ‘малък’. Един от първите изследователи, които формулират тази идея, е румънската лингвистка Елена Карабуля. В работата си, посветена на двойната умалителност, тя отбелязва, че освен прилагателното *малък* „съществуват и други думи, които понякога се появяват като допълнителен маркер за умалителност“ (Карабуля/Karabulya 1972: 512) – напр. *добър, скъп, млад* и др. Някои от изброените от Карабуля прилагателни изглеждат спорни (що се отнася до мотивираността на асоциативната връзка с *малък*), но идеята ѝ несъмнено е продуктивна. В рамките на друга изследователска парадигма и много по-детайлно тя е разработена от Стоянова в цитираната по-горе студия. Към т.нар. от нея периферни езикови елементи в полето на умалителността Стоянова причислява прилагателни като *лек, прозрачен*, *тих,* които означават „ограничена застъпеност на признака“, както и лексеми, които изразяват „конотативното значение на деминутивите, съдържащо емоционално-експресивната оценка ‘гальовност’: *нежен*… и *безкрайно мило*…“ (Стоянова/Stoyanova 2016: 71). Тези два типа прилагателни без ограничения се съчетават със суфиксни деминутиви, за да изразят двойна умалителност, като в Българския национален корпус и в интернет отново се откриват множество примери:

След кафенцето мисля, че няма да ни навреди и една ***лека закусчица*** *с привкус на лято.*

Тих ветрец *го подемаше високо и далече.*

Това на снимката не е ***прозрачно стъкълце****, а истински 85-каратов диамант с качество, каквото имат едва 1 процент от диамантите по света.*

Ала художникът виждаше в това ***нежно личице*** *само примамливата за рисуване, почти порцеланова прозрачност на тялото…*

Честит рожден ден на моята ***мила майчица!***

Връзката между тях суфиксните деминутиви се проявява и в следната любопитна закономерност: много по-голяма е вероятността умалителен дериват да се свърже с някое от тях, отколкото с техния антоним.

7. В периферията на двойната умалителност (както заради ниската си честотата, така и заради по-трудното им идентифициране като двойни умалителни) попадат съчетанията на едносуфиксните деминутиви с префиксоидите *мини-* и *микро-*[6]. В някои случаи двата префиксоида са в конкуренция помежду си, но *мини-* е със значително по-широк регистров обхват, което е в основата на по-големия му словообразувателен потенциал. Въпреки това

примерите за изразяване на двойна умалителност по модела *мини- + едносуфиксен деминутив* в изследвания материал са малко на брой: *минибагетка, миникутийка, минирокличка, минисистемка, миниванче, миниврaтичка, миниторбичка* и т.н. Употребата на *микро-* пък, изглежда, е ограничена главно в терминологични единици, в които деминутивите са с избледняло умалително значение (напр. *микровласинки, микротелца*).

От друга страна, *мини-* и особено *микро-* като езикови единици с ясно доловим чужд произход (при това не от турски или от друг балкански език) стоят далеч от разговорния стил, за който деминутивите са най-характерни. Вследствие на това между тях и умалителните деривати настъпва своеобразен стилистичен „конфликт“, или дисонанс, който възпрепятства образуването на двойни деминутиви по този модел.

Освен двойното умаляване, макар и значително по-рядко, се срещат случаи, в които се съчетават три или повече маркера за умалителност. Тогава се говори за *множествена умалителност*. Тя се реализира чрез съчетаването на:

– три умалителни суфикса, като по наблюденията на Манова само *-ица* и *-енце* могат да бъдат трети суфикс в разглеждания тип деминутиви. Освен това тройните деминутиви в български изискват „повторение на идентични морфеми“ (Манова и Винтерниц /Manova and Winternitz 2011: 28), т.е. вторият суфикс се повтаря като трети[7].

– прилагателното *малък* (или някое от прилагателните, описани в т. 5. и т. 6.) в умалителна форма и едносуфиксен/двусуфиксен деминутив. Това е най-разпространеният начин за изразяване на множествена умалителност, при който адективен и номинален деминутив се употребяват в съчетания от типа *мъничка къщичка, дребничка фигурка, тъничка дрешка, тесничка уличка, лекичко винце, лекичка усмивчица* и т.н.

– префиксоидите *мини-*/*микро-* и двусуфиксен деминутив – тези съчетания са значително по-редки от случаите, в които някой от двата префиксоида се добавя към едносуфиксен деминутив (и поради това, че много малко от съществителните, участващи в комбинацията *мини-/микро- + едносуфиксен деминутив*, имат двойно умалени форми). В ексцерпирания материал се открива единствено съчетанието *миникутийчица*.

Както в други езици, така и в български множествената умалителност е оказионално явление, което по думите на Леу илюстрира „пропускливостта на езика и изобретателността на говорещите“ (Леу/Leu 2015: 240). Манова с основание посочва, че не всички носители на езика използват „тази степен на умаляване“, а „речниците и корпусите не регистрират такива форми“ (Манова и Винтерниц/Manova and и Winternitz 2011: 130).

8. В заключение може да се каже, че двойната и множествената умалителност в съвременния български език представляват явление, което може да хвърли светлина върху интересни и недостатъчно проучени аспекти на умалителността.

От семантична гледна точка съчетаването на два или повече умалителни маркера се определя като редундантност, плеоназъм, тавтология. Не така стоят нещата обаче от позициите на прагматиката. Заслужава да се отбележи още веднъж, че появата на втори маркер за умалителност (афикс или отделна лексема) винаги носи прагматично значение, свързано с изразяването на отношение към събеседника и/или към назования обект. При това този маркер по правило усилва прагматичното значение, носено от първия, независимо дали то е положително – гальовност, привързаност, емпатия и т.н. (по-честият случай) – или отрицателно (иронично, пренебрежително и т.н.).

Множествената деминутивност (особено при дериватите с три умалителни суфикса), от друга страна, може да се разглежда като хипертрофия на умалителността. Чрез нея често се изразява ирония или самоирония, но тя може да получи и отрицателна оценка и да бъде възприета като проява на инфантилност.

Видени в перспективата на интенцията на говорещия/пишещия, двойната и множествената умалителност могат да се свържат със стремежа му да провокира, да „тества“ словообразувателните възможности на езика, да бъде свръхекспресивен, или казано по друг начин, да твори в полето на езика.

БЕЛЕЖКИ

[1] Някои от тези умалителни са оказионални и/или диалектни/остарели, напр. *овчичка, връвчичка, кръвчичка, майчичка* (среща се и у Петко Тодоров), *булчичка, дупчичка, дъсчичка* и др. Има и умалителни на *-ица*, които не образуват двоен деминутив, напр. *мръвчица, вейчица, ябълчица, китчица*.

[2] Това е и позицията на Б. Кръстев, от чиято работа са взети голяма част от приведените примери (вж. Кръстев/Krastev 1976: 43).

[3] Значителният брой на тези умалителни не е изненадващ, като се има предвид, че (независимо от рода на изходното съществително) *-е* е най-честият завършек при умалителните от първа степен.

[4] Цитираните примери са на Манова, като справката в Българския национален корпус и в интернет (април 2023 г.) показва, че само *млекценце, носленце* и *кръгченце* имат повече от десет употреби в контекст, който може да се определи като надежден. Останалите са по-скоро периферни за узуса и може да се определят като неконвенционални и употребявани най-вече в регистъра, наричан в лингвистичната литература baby talk (*писателченце*, разбира се, не принадлежи към този регистър и е силно иронично и пейоративно натоварено).

[5] Срв. и мнението на Ницолова: „Най-често диминутивите от съществителни притежават и денотативни, и конотативни признаци…“ (Ницолова/Nitsolova 2010: 130).

[6] По традиция съчетанията, съдържащи *мини-* и *микро-*, се приемат за сложни думи и като такива са включени в правописните речници от 1983 г. насам, както и в *Речника на слятото, полуслятото и разделното писане за 21. век* (вж. Мурдаров 2003).

[7] Манова привежда общо четири примера за умалителни, образувани по този модел: *блузчичица, детенценценце, носленценце*, *ръчичичица.* От тях към момента

на завършването на този текст (април 2023 г.) единствено за *носленценце* са регистрирани две употреби в интернет форуми, докато за останалите три не се откриват примери. Това потвърждава тезата, че умалителните с три суфикса са в периферията на езика и лесно отпадат от употреба.

ЛИТЕРАТУРА

Держански 2005: *Держански, И*. Обобщенная категория уменьшительности в русском и болгарском языках. – В: *Материалы международной конференции „Эмоции в языке и речи“*, Москва. [Derzhanski 2005: *Derzhanski, I*. Obobshennaya kategoriya umenshitelnosti v ruskom i v balgarskom yazikah. – In: *Materiali mezhdunarodnoy konferentsii "Emotsii v yazike i rechi"*. Moskva.]

Кръстев 1976: *Кръстев, Б*. Умалителността в българския език. София, Народна просвета. [Krastev 1976: *Krastev, B*. Umalitelnostta v balgarskiya ezik. Sofia, Narodna prosveta.]

Мурдаров 1983: *Мурдаров, В*. Съвременни словообразователни процеси. Очерк върху българското словообразуване. София, Наука и изкуство. [Murdarov 1983: *Murdarov, V*. Savremenni slovoobrazuvatelni protsesi. Ocherk varhu balgarskoto slovoobrazuvane. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Мурдаров 2003: *Мурдаров, В*. Речник на слятото, полуслятото и разделното писане за 21. век. София, Просвета. [Murdarov 2003: *Murdarov, V*. Rechnik na slyatoto, poluslyatoto i razdelnoto pisane za 21. vek. Sofia, Prosveta.]

Ницолова 2010: *Ницолова, Р*. Денотативни и конотативни признаци в значението на диминутивите в българския език. – *Български език*, LVII, Приложение, с. 127–137. [Nitsolova 2010: *Nitsolova, R.* Denotativni i konotativni priznatsi v znacenieto na deminutivite v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik,* LVII, Prilozhenie. 127–137.]

Радева 2019: *Радева, В*. Умалителните имена в отношението им към категорията деминутивност. – В. Радева. *Българският език и науката за него. Избрани езиковедски трудове*. София. [Radeva 2019: *Radeva, V*. Umalitelnite imena v otnoshenieto im kam kategoriyata deminutivnost. – V. Radeva. *Balgarskiyat ezik i naukata za nego. Izbrani ezikovedski trudove*. Sofia.]

Стоянова 2016: *Стоянова, Ю*. Деминутивите и отвъд тях. „Адриана“ на Димитър Димов и на Теодора Димова“. – *Език и литература*, № 1–2, с. 64–90. [Stoyanova 2016: *Stoyanova, Yu.* Deminutivite I otvad tyah. "Adriana" na Dimitar Dimov i na Teodora Dumova. – *Ezik i literatura*, № 1–2, с. 64–90.]

Carabulea 1972: *Carabulea, E*. Dubla diminutivare în limba română. – *Studii și cercetări lingvistice*, XXIII (5), pp. 509–513.

Leu 2015: *Leu, V.* Acumularea de mărci în exprimarea diminutivării. Dubla diminutivare și diminutivarea multiplă. – In: *Variația lingvistică: probleme actuale. Actele celui de-al 14-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică, 2*. București.

Manova 2011: *Manova, S., K. Winternitz.* Suffix order in double and multiple diminutives: with data from Polish and Bulgarian. – *Studies in Polish Linguistics, vol.* 6, pp. 115–138.

Начини за граматично адаптиране на най-новите чужди думи в българския език (върху материал от медийни текстове)

Малина Стойчева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
m.stoycheva@ibl.bas.bg

Резюме: Статията разглежда използването на чужди думи (навлезли през последните години) в българските медийни текстове. Представени са различните граматически начини за адаптиране на чужди думи в българския език – чрез суфикси, окончание за множествено число, членна морфема. Проверява се кой от методите се използва най-често.

Ключови думи: чужди думи, граматична адаптация, медийни текстове, български език

Grammatical Adaptation of the Latest Foreign Words in the Bulgarian Language (Based on Material from Media Texts)

Malina Stoycheva
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
m.stoycheva@ibl.bas.bg

Abstract: The article examines the use of foreign words (which have entered in recent years) in Bulgarian media texts. The different grammatical ways of adapting foreign words in the Bulgarian language are presented – by suffixes, plural endings, article morpheme. It is checked which of the methods is most often used.

Keywords: foreign words, grammatical adaptation, media texts, Bulgarian language

Въведение

В статията се разглежда употребата на нови чужди думи в българския език и по-конкретно – по какъв начин те се адаптират в българския. Поставя

се акцент върху подбора на примери за употреба на чужди думи, адаптирани в българския чрез различни суфикси, чрез членна морфема и окончания за множествено число. Повечето от подбраните думи се използват у нас от началото на последното десетилетие, а останалите – от началото на предишното. Изведени са примери, в които се употребява всяка от споменатите думи. За тази цел е използвана услугата на Гугъл „Новини“, която дава възможност да се търсят думи само в медийни текстове. Разглеждани са само български медии.

Интересът към темата е предизвикан от големия брой чужди думи, които често могат да се срещнат във всички комуникационни канали, най-вече в медийното пространство. От езиковедска гледна точка е полезно да се проучи например дали думите от чужди езици се използват в българския като определение към съществително предимно в оригиналната им форма (например: ***Инсентив*** *програмите са инструмент за постигане на измерими резултати и конкретни бизнес цели* (kazanlak.com)), или пък по-често те се адаптират морфологично, тоест получават суфикси, които ги оформят граматично като прилагателни имена, и съответно се съгласуват по род и число с поясняваното съществително име (например: *Едва ли друг би могъл с такъв творчески възторг да се плиска в свои води сред заобикалящия ни* ***ковиден*** *страх и абсурд, както го прави Теди Москов* (kultura.bg).

Обектът на изследване в настоящата статия са най-новите чужди думи, а предметът на изследването са начините на граматично адаптиране на тези думи в българския език. Целите на изследването са подбор на нови чужди думи, срещащи се в медийни текстове, описание на отделните начини на граматично адаптиране на избраните думи и привеждане на примери.

Ще бъде направен кратък преглед на литература по въпроса за граматично адаптиране – ще се представят изводите от няколко статии по темата. След това ще се представи всеки от начините на граматично адаптиране на новите чужди думи в българския език, както и ще се посочат съответни примери от медийни текстове. Ще се проучи кои са най-често използваните суфикси за адаптиране на чужди думи и дали има колебание при избора на окончание за множествено число при някои многосрични съществителни имена от мъжки род (като *падълборди* и *падълбордове*).

През последните десетилетия във връзка с развитието на информационните технологии (и не само) се заемат много думи от чужди езици, най-вече от английски, като се адаптират морфологично към българския – към английския корен на думата се добавят суфикси и/или окончания за лице, число, време, наклонение и вид на глагола (Манова-Георгиева, Багашева/ Manova-Georgieva, Bagasheva 2020). Въпросът за начините на адаптиране на чуждите думи в българския език е изследван от редица езиковеди. Ще представим основни изводи от проучвания на някои от тях.

Съществена част от морфологично адаптираните чужди думи в българския език са глаголи. Според анализа на нови глаголи в българския език

на Надежда Костова от всички глаголи в *Речника на новите думи в българския език* (РНД/RND 2021) е значителен дялът на двойките глаголи със суфикси *-ва-* и *-н-*, получени чрез морфологична адаптация на глаголи (обикновено от английски), например *атачвам*/*атачна*, *бъгвам*/*бъгна* (Костова/Kostova 2012).

Освен при глаголите при прилагателните, заети от чужд език, също се наблюдава морфологична адаптация заради типичното за българския съгласуване по род и число със съществителното, което пояснява, например *слайдова презентация*. Божил Христов обаче откроява тенденцията към „несклоняемост на прилагателните“, напр. *ковид криза* вместо *ковидна* или *ковидска криза.* Авторът наблюдава наченките на навлизането на нови морфеми в българския език, например вместо окончание за мн.ч. *-и* или *-ове* думата *гайдлайн* получава типичното за английския език окончание *-с*: *гайдлайнс* (Христов/Hristov 2021).

Конкуренция при окончанието за мн.ч. се наблюдава и при съществителните имена. Диана Благоева и Сия Колковска представят тенденцията към образуване на форми за мн.ч. с окончание *-ове* при многосрични съществителни имена от мъжки род. Езиковедите описват колебания при избора на плурална флексия *-и* или *-ове* (*хаштаги* и *хаштагове*), които според тях се дължат на неустойчивостта на най-новата лексика и на все още незавършили процеси на морфологична адаптация при част от новите субстантивни заемки (Благоева, Колковска/Blagoeva, Kolkovska 2021).

Предстои да бъдат разгледани поотделно начините на адаптиране, като към всеки от тях ще се приложат и примери.

I. Адаптация чрез прибавяне на суфикси

Първият начин за граматично адаптиране на чуждите думи на български, който ще се разгледа, е този чрез прибавяне на суфикси към думата. При глаголните заемки най-често прилаганите средства за морфологична адаптация са суфиксите *-ира-*, *-ва-* (за глаголи от трето спрежение) и *-н-* (за глаголи от първо спрежение) (Благоева/Blagoeva 2008). Така например към корена *-скан-* (scan) се прибавя суфиксът *-ира-* и по този начин чрез минимална адаптация чужда дума се употребява в текст на български като глагол:

• *Радар **сканира** за градушки над Северна България* (news.bg).

Сред срещнатите в медийни текстове думи със суфикса *-ира-* са още: *миксирам*, *тонирам*, *индексирам* и др.

Широко разпространен начин за адаптация на чужди думи в българския език е използването на суфикса *-ва-*, който се служи за образуване на глаголи най-вече от едносрични съществителни имена от английски (като *тийз*, *бъг*, *чек* и др.):

• *Huawei **тийзва** анонса на следващия си смартфон и акцентът във въпросния тийз пада върху „любимите“ на мнозина прорези* (hicomm.bg).

Други адаптирани морфологично глаголи чрез този суфикс, срещащи се в медийни текстове, са *бъгвам*, *краквам*, *чеквам*. От тях се формират и съответните отглаголни съществителни имена – например *тийзване*, *бъгване*, *чекване* и други.

Суфикс *-н-* е средство за адаптиране на глаголни заемки от свършен вид, като *копна*, *пейстна*, *бъгна*, като така възникват видови двойки с глаголите от предишната група (*тийзвам – тийзна*, *бъгвам – бъгна*) (Благоева/Blagoeva 2008).

• *Автоматичните станции за нивото на река Дунав се* ***бъгнаха*** (ruseme dia.com).

Друг продуктивен суфикс е *-изира*, с който се адаптират морфологично редица глаголи от чужд произход. Един от тях е глаголът *национализирам*:

• *Норвегия планира да* ***национализира*** *по-голямата част от своята газопроводна мрежа* (money.bg).

Интерес представляват случаите, при които наставката *-изира-* се прибавя към лични имена и така се появяват употреби като *опутинизира*:

• *Ще успее ли таварищ Путин да* ***опутинизира****, да комунизира Америка и Запада – и да ликвидира западната демокрация?* (blogspot.com)

Чрез посочения суфикс се адаптират още глаголите *цифровизирам*, *дигитализирам*, *глобализирам*.

Адаптиране чрез наставки се наблюдава и при прилагателните имена: *слайдова* (презентация), *файлов* (мениджър), *растерно* (изображение) и др. Както стана дума, тенденцията в българския език в последно време е тези прилагателни да не се адаптират със съответните суфикси, а да се употребяват в оригиналната им форма (Христов/Hristov 2021). Затова все по-често се срещат съчетания като *ковид криза*, *офис мебели*, *интернет общуване* и др.

II. Адаптация чрез прибавяне на окончание за множествено число

Освен чрез суфикси чуждите думи се адаптират в българския език и чрез окончание за множествено число. Двете морфеми за множествено число, които служат за граматично адаптиране на чужди съществителни имена, са *-и* и *-ове*, като втората се употребява при едносрични съществителни от мъжки род, например *влог – влогове*. Следните примери, извадка от медийни текстове, онагледяват случаи, при които съществително от чужд език се употребява в множествено число адаптирано граматично с окончанията *-и* и *-ове*.

• *Артистическият Пиер обитава светове на* ***пърформанси*** *и инсталации, на* ***хепънинги*** *и проекти* /.../ (trud.bg).

• *Въпреки това барът организира концерти и различни* ***ивенти****, което означава, че не разчита само на вътрешните по-заможни клиенти към тузарския комплекс* (trafficnews.bg).

• *Днес бившата риалити звезда има канал в Youtube, в който споделя* ***влогове*** *от бляскавото си ежедневие* (dariknews.bg).

• *Два дни по-късно Ли се появява пред CNBC в програмата "Power Lunch" и казва, че очаква обикновените хора да могат да създават „напълно реални" **дийпфейкове** само шест до дванадесет месеца* (nauka.off news.bg).

Формата за множествено число на чуждата дума от последния пример (*дийпфейк*) е образувана с окончанието *-ове*, въпреки че е многосрична. Това показва, че авторът на изречението я схваща като образувана от две съществителни имена (*дийп* и *фейк*), второто от които е едносрично, и към него прибавя окончанието, характерно за този тип съществителни. Други примери за такъв тип колебание са съществителните от английски *падълборд* (срещат се употреби и на *падълборди*, и на *падълбордове*, като предпочитаната форма е тази с *-ове*), *фейкнюз*, *чатбот* и др.

III. Адаптация чрез членуване

Друг начин за граматично адаптиране на чужди думи в българския език е чрез прибавяне на членна морфема към думата – към съществителното или прилагателното име. При този тип адаптация не се наблюдават особености в ексцерпираните примери в медийни текстове – членната морфема за думи от женски род е *-та*, а за думи от мъжки род – *-а/-ът*. Така чужди думи като *инфлуенсър*, *килър*, *гайд* и др. получават формоизменение, характерно за граматиката на българския език, като този процес може да се илюстрира със следните примери:

• *В зависимост от броя на последователите **инфлуенсърът** може да влияе върху общественото мнение за определени събития, може да реклама продукти, да събере подписи за определена кауза* (vivus.bg).

• ***Килърът**, извършил най-голямото избиване на евреи в САЩ, вече е с присъда* (blitz.bg).

• *Наглед **гайдът** не се е променил драстично за тези четири години, но ценителят ще забележи няколко важни детайла* (programa ta.bg).

Граматичното адаптиране чрез членуване е често срещано при съществителни и прилагателни имена, заети от други езици. Това е така, тъй като този начин на граматична трансформация на заемки е най-познат на носителите на българския език и не изисква определени познания, както е например при адаптирането със суфикси – по-голяма част от българите биха успели да членуват думата *интернет*, докато адаптирането на английското съществително *бъг* с подходяща наставка, така че да се употреби като глагол, вероятно би ги затруднило повече.

Некнижовна употреба на форми за множествено число или на членувани форми

Дотук бяха представени примери за употреба на различни форми на чужди думи, които са нормативни. В българската писмена и устна реч може да се открият и примери за употреба на форми на думи, които според *Официалния правописен речник на българския език* (ОПРБЕ/OPRBE 2012) нямат съответните форми – за множествено число или членувани. Такъв е

например случаят с думата *евро*, чиято форма за множествено число съвпада с тази за единствено. Тъй като носителите на българския език обаче предпочитат нормалното образуване на форма за множествено число, все по-често се срещат употреби на *евра* (Мурдаров/Murdarov 2019).

Такива некодифицирани употреби се срещат навсякъде в интернет пространството, включително в медийни текстове, както показват примерите. Първите четири примера са за употреба на форми за множествено число на чужди думи, които според книжовната норма нямат такива форми, а следващите четири изречения от медийни текстове посочват примери за употреба на членувани форми за единствено число, които са некнижовни.

1. *Оригами*:

• *Двамата са бургаски автори, които представят модулни* ***оригамита****, кусудама, кутии, бижута, графити платна и още интересни неща* (chernomo re.bg).

2. *Судоку*:

• *Когнитивните упражнения за възрастни хора могат да включват голямо разнообразие от дейности от хоби дейности като обработка на керамика, грънчарство, рисуване до решаване на пъзели,* ***судокута*** *и викторини* (actualno.com).

3. *Амплоа*:

• *Агенция Франс прес отбелязва, че визитата е добра възможност за държавния глава да повиши общественото си одобрение и да се покаже в* ***амплоата*** *си на политик* (dnevik.bg).

4. *Гранпри*:

• *Днес, Ивайло Василев вече е на 15, спечелените награди / предимно първи и* ***гранприта****/ са над 30! (tv1.bg).*

5. *Лейди*:

Чували сте за "Радио Га Га" – културата песен на "Куийн", а сега се пригответе за „Гага радио“ - новото шоу на ***Лейдито*** *(standartnews.com).*

6. Алма-матер:

Но най-важното нещо, което му даде ***алма матерът****, беше познанство с бъдещия му колега Сергей Рост* (topinfoweb.com).

7. Рейки:

Например по българските земи, най силно действие има думата Оренда, защото се свързва с духовните сили по нашите земи, както ***рейкито*** *въздейства силно за японците* (wordpress.com).

8. Ноу-хау:

Продавачите поемат функция на консултанти и започват да раздават безвъзмездно ***ноу-хауто*** *за втасването на зелето* (wordpress.com).

Заключение

Проучването показва, че в български медийни текстове често се използват чрез граматично адаптиране чужди думи, като голяма част от тях са гла-

голи. Тяхната адаптация става най-често с наставките *-ира-*, *-ва-* и *-н-*. Наставките *-ов-* и *-н-* са средство за адаптиране на прилагателни, например *файлов, растерна*, но много често срещани са съчетанията от две съществителни, при които първото функционира като определение (*ковид криза*), вместо да бъде адаптирано със съответната наставка (*ковидна* или *ковидска криза*). При граматичното адаптиране на съществителни с флексия за множествено число се наблюдава колебание при избора на окончание при някои сложни съществителни, например *чатботи* или *чатботове*. Най-честият начин за адаптация е образуването на форма за мн.ч. Членуването е третият начин за граматично адаптиране на чужди думи (съществителни и прилагателни), като при него към оригиналната форма на думата се прибавя членна морфема, характерна за българския език.

ИЗТОЧНИЦИ

ОПРБЕ 2012: Официален правописен речник на българския език. София, Просвета. [OPRBE: Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia. Prosveta.]

РНД 2021: Речник на новите думи в българския език. София, Наука и изкуство. [RND: Rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik. Sofia. Nauka I izkustvo.]

ЛИТЕРАТУРА

Благоева 2008: *Благоева, Д.* Нова глаголна лексика в българския език. – В: В *търсене на смисъла и инварианта. Сборник в чест на проф. Дина С. Станишева*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 79–90. [Blagoeva 2008: *Blagoeva, D.* Nova glagolna leksika v balgarskiya ezik. – In: *V tarsene na smisala i invarianta. Sbornik v chest na prof. Dina S. Stanisheva*. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, s. 79–90.]

Колковска, Благоева 2021: *Колковска, С., Д. Благоева*. Граматични особености на най-новата субстантивна лексика в българския език. – *Български език, Приложение 2021*, с. 73–89. [Kolkovska, Blagoeva 2021: *Kolkovska, S., D. Blagoeva.* Gramatichni osobenosti na nay-novata substantivna leksika v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik, Prilozhenie 2021*, s. 73–89.

Костова 2012: *Костова, Н.* Наблюдения върху нови глаголи и отглаголни съществителни в българския език. В: *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Století kořeny Ústavu pro jazyk český*. S. Čmejrková, J. Hoffmannová, J. Klímová (eds.). Praha, Karolinum, c. 471–476. [Kostova 2012: *Kostova, N.* Nablyudeniya varhu novi glagoli i otglagolni sashtestvitelni v balgarskiya ezik. – *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Století kořeny Ústavu pro* jazyk český. S. Čmejrková, J, Hoffmannová, J. Klímová (eds.). Praha, Karolinum, s. 471–476.]

Манова-Георгиева, Багашева 2020: *Манова-Георгиева, Я., М. Багашева.* За една нова група глаголи в българския език и в руския език под влиянието на езика в интернет. – *Езиков свят / Orbis Linguarum*, с. 58–65. [Manova-Georgieva, Bagasheva 2020: *Manova-Georgieva, Ya., M. Bagasheva.* Za edna nova grupa glagoli v balgarskiya ezik i v ruskiya ezik pod vliyanieto na ezika v internet. – *Ezikov svyat / Orbis Linguarum*, s. 58–65.

Мурдаров 2019: *Мурдаров, В.* Разни нови езикови съвети. София, Black Flamingo Publishing, с. 78–79. [Murdarov 2019: *Murdarov, V.* Razni novi ezikovi saveti. Sofia, Black Flamingo Publishing, s. 78–79.]

Христов 2021: *Христов, Б.* Проблеми при граматическата адаптация на нови заемки от английски език. – *Български език, Приложение 2021*, с. 90–101. [Hristov 2021: *Hristov, B*. Problemi pri gramaticheskata adaptatsiya na novi zaemki ot angliyski ezik. – *Balgarski ezik, Prilozhenie 2021*, s. 90–101.]

Система на българските собствени лични имена (семантико-прагматично изследване)

Катя Чаралозова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
charalozova@abv.bg

Резюме: В статията се представя по нов начин системата на българските лични имена от гледна точка на лингвистичната семантика и прагматика. Анализът е осъществен по модела на А. Вежбицка за изследване семантиката и прагматиката на лични имена в типологично различни езици. Целта е след изследването на системата на българските лични имена да се предложи нова семантична и морфологична класификация.

Ключови думи: класификация, семантика, прагматика, система на българските лични имена

The System of the Bulgarian First Names (Semantics and Pragmatics)

Katya Charalozova
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
charalozova@abv. bg

Abstract: This paper describes research on the system of the Bulgarian first names based on A. Wierzbicka,s model for the study of the semantics and pragmatics of given names in tipologically different languages. This paper presents the system of Bulgarian first names and proposes a new semantic and morphological classification.

Keywords: classification, semantics, pragmatics, a system of Bulgarian first names

Преди същинското изложение е необходимо да уточня, че статията няма за цел установяване на произхода, на буквалното значение на името или предоставяне на статистически данни за най-често срещаните имена. Няма да бъде коментиран и проблемът за инвазията на чужди за българската

именна система антропоними, както и да се очертават тенденциите в нейното развитие, каквито са повечето антропонимични изследвания.

Настоящата статия накратко представя резултатите от монографично изследване, посветено на изследване на системата на българските лични имена, основаващо се на анализ, осъществен със средствата на лингвистичната семантика и прагматика (Чаралозова/Charalozova 2005). Като краен резултат се предлага стройна съвременна семантична и морфологична класификация на българските лични имена, изградена въз основа на семантични и прагматични критерии.

Кое наложи необходимостта от подобно изследване? Основното е, че собствените имена, един от трите класа езикови изрази, които служат за осъществяване на конкретна референция, притежават семантика, която в основата си е прагматична, отнесена към говорещите и контекста. Различните им форми, реализиращи се в процеса на комуникация, са свързани със социалните и личните взаимоотношения между говорещия и неговия адресат, с биологичния пол и възрастта на лицето, както и с културните традиции на обществото. В този смисъл традиционното морфологично изследване не може адекватно да отрази и опише системата на собствените лични имена и да ги класифицира. В „Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология“ на личните имена са отделени едва четири страници (Граматика/Gramatika 1983). Класифицирани са като мъжки и женски, умалително-гальовни и съкратени умалително-гальовни имена. Мисля, че е неоснователно да се класифицират имена като *Ваньо, Ицо, Мишо, Сашо, Катя, Таня* и др. като съкратени умалително-гальовни имена. Те действително са съкратени форми на лични имена, но в никакъв случай не звучат гальовно или умалително. Това личи, като се съпоставят с имената на *-енц(е)*, които действително са гальовни и умалителни срв. напр. *Вили – Виленце, Катя – Катенце,* или *Сашо – Сашенце*. Освен това част от суфиксите за образуване на умалителни имена като *-е, -енце, -че* изобщо не са описани като формообразуващи при личните имена в Академичната граматика, а на суфиксите *-ко*, *-ка* и *-чо* във всички случаи се приписва умалително-гальовно значение. Всъщност тези суфикси притежават повече от едно прагматично значение, като този факт по никакъв начин не намира място в класификацията (вж. разликата между съкратеното *Данчо* и умалителното *Божидарчо*).

Смятам, че сега съществуващата класификация на българските лични имена, според която имена са делят на лични, на умалително-гальовни и съкратени умалително-гальовни, основаваща се на чисто морфологични критерии, е доста условна и не може да обхване системата като цяло. Тези факти наложиха прилагането на нов подход и методология в изследването на българската личноименна система. Теоретичната основа на труда е създаденият от А. Вежбицка общ модел за изследване на семантиката и прагматиката на личните имена в типологично различни езици. Същността на

този модел е тълкуването на имената на естествен семантичен метаезик, осъществено чрез т.нар. „прототипи“, които отразяват „основни отправни точки в пространството на човешките взаимоотношения“ и са свързани с „фундаментални, основани на различия по пол и възраст категории хора като деца, жени, мъже и в по-малка степен момчета, момичета, малки деца, малки момчета и малки момичета“ (Вежбицка/Wierzbicka 1992: 193). След направения семантичен анализ, основан на тълкуване, което отразява цялото съдържание на дадена форма, се надяваме да предложим една нова класификация на българските лични имена, която да отчита посочените факти. Тази класификация предлага личните имена да бъдат поделени съобразно семантичните и прагматичните си особености на пълни мъжки и женски имена, на съкратени мъжки имена и съкратени женски имена със съответни подгрупи и на имена, образувани с експресивни суфикси.

Според сегашната класификация пълните лични имена въз основа на признака ‘пол’ се делят на мъжки и женски. Но в тези две големи групи следва да се отделят подгрупи, основаващи се на друг един признак, който по своята същност е прагматичен и дава възможност за детайлизиране на класификацията. На пръв поглед в имена като *Андрей, Боян, Борислав, Евгени, Иван, Красимир, Любомир, Милен, Мирослав, Свилен, Стоян; Вера, Ева, Зоя, Иглика, Магдалена, Мария, Мая, Светла* и др. не може да се открие никакво различие, освен че с първите се назовават лица от мъжки пол, а с вторите – от женски. По този признак те са отделени и в сега съществуващата класификация. Всъщност нещата не стоят точно така. Някои от тези имена като *Иван, Красимир, Мирослав; Мария, Магдалена* имат кратки форми, а други като *Боян, Иво, Евгени, Орлин; Вера, Ева, Зоя, Мая* – не. И това се отразява на тяхното прагматично значение. Когато едно име притежава кратък вариант и говорещият предпочете да се обърне към събеседника си с пълното име вместо с обичайното кратко, това не е случаен факт, а означава нещо. Обикновено значи дистанцираност и липса на близост или някакво друго емоционално отношение. В случая говорещият може да направи избор, който избор е значещ. Следователно пълните имена, освен на мъжки и женски, следва да се поделят на маркирани и немаркирани. Маркирани са тези имена, които имат кратки форми, а немаркирани са имената, които нямат кратък вариант.

Използването на пълно маркирано име вместо обичайното кратко за обръщение или за обикновена референция означава, че референтът е познат, с когото говорещият не е в близки, но не е и в официални отношения, а немаркираното име реферира само към добре познат без информация за вида отношения. Компонентът, който различава маркираните пълни имена от немаркираните, присъстващ в семантиката на маркираните имена, а липсващ при тълкуването на немаркираните, е: „Аз се обръщам/отнасям към теб така, както обикновено не се обръщат/отнасят към добре познати или близки хора“. Именно неговото наличие в значението на маркираните форми обяснява защо изборът на пълно маркирано име при обръщение или при

референтна употреба е специално средство, което служи да обозначи липса на близост и дистанцираност в отношенията между говорещите. Този компонент от своя страна прави тези имена маркирани по отношение на пълните имена без кратък вариант.

Следователно различните пълни имена имат различен семантичен и прагматичен потенциал. Затова за детайлизиране на сега съществуващата класификация следва да се отделят в двете големи групи на пълните мъжки и женски имена подгрупите на маркираните и немаркираните мъжки и женски имена. Съществуването на маркирани и немаркирани имена е езикова универсалия, на която се подчинява и българската антропонимична система.

Под кратки или съкратени стандартни имена се разбират такива имена, които маркират близки отношения и не са образувани с експресивни суфикси. В българския език съществуват различни по морфология и семантика съкратени мъжки и женски имена. Една част от съкратените имена нашият език разграничава по полов признак, но за голямата група имена, завършващи на *-и*, тази констатация не е в сила.

Системата на съкратените женски имена е почти огледален вариант на системата на кратките мъжки имена. От морфологична и семантична гледна точка се различават мъжки имена с твърда и мека основа със завършек на *-о*, женски имена с твърда и мека основа, завършващи на гласна *-а*, кратки стандартни мъжки имена със суфикс *-ко,* кратки стандартни женски имена със суфикс *-ка* и кратки мъжки и женски имена със завършек на гласна *-и*.

Основание за отделянето на „твърди“ и „меки“ съкратени мъжки и женски имена от семантична гледна точка представлява фактът, че кратки имена като *Весо*, *Владо, Сашо* и женски като *Ема, Лида, Саша* и др. могат да се отнесат само към мъже и по-големи момчета или към жени и по-големи момичета. Затова в тяхното тълкуване присъстват компонентите „отнесени към мъже и по-големи момчета“ и „отнесени към жени и по-големи момичета“. Те изразяват близост, подчертана мъжественост за мъжките и женственост за женските имена, несантименталност. Те обикновено не се употребяват за назоваване на деца. За да бъдат отнесени към деца, към които в обществото се отнасят като към малко същество, изразявайки специфична емоция, те прибавят към твърдата основа специалните суфикси *-ко* (*Лъчко, Сашко*) за мъжките имена, и *-ка* (*Лидка, Сашка*), *-е*, *-че* (*Лиде, Инче, Саше*) за женските.

Меката основа на имената придава известна мекост и ласкавост на самите форми. Кратките мъжки имена с мека основа (*Вальо, Петьо*) не прибавят специален суфикс, за да се назовават с тях деца, тъй като самата форма звучи по-меко. Тя е лишена от типичното за твърдите форми категорично мъжко звучене, което прави невъзможно използването им за деца. Затова в семантичното тълкуване на *меките* форми присъства компонентът „отнесени към мъже, момчета и деца, към които обикновено хората изпитват добри чувства“, за да отрази тяхното по-ласкаво звучене. Кратките жен-

ски имена с мека основа (*Ася, Валя, Надя*) също като мъжките не притежават *антидетския* компонент в смисъл, че с тях не се невъзможно да се обърнем към малко момиченце поради по-ласкавото им звучене, отразено и в тълкуването им.

Основание за отделяне на кратки мъжки имена на *-ко* и *-чо* (*Борко, Данчо, Митко, Данчо*) е компонентът „Аз не се обръщам към теб така, както не се обръщат към децата“, който отразява възможността с тях да бъдат назовавани деца. Няколко на брой са кратките женски имена на *-ка*, които имат точно формално съответствие с мъжките кратки имена на *-ко* като *Васка, Данка*, *Наска* от *Василка, Йорданка*, *Атанаска.* Тези кратки имена не са предпочитани и имат силно ограничена употреба. Друг модел на стандартни съкратени имена представляват образуваните със суфикс *-ка* имена като *Лидка, Любка*, *Сашка,* присъединен към други женски кратки имена на *-а* (*Лидка* от *Лида, Любка* от *Люба, Сашка* от *Саша*). Основание за отделянето им в отделна подгрупа, различна от подгрупата на кратките женски имена на *-а*, е компонентът „Аз не се обръщам към теб така, както не се обръщат към децата“, защото с тях безпроблемно могат да бъдат назовавани и деца.

Може да се твърди, че кратките имена със завършек на *-и* са основен съкратен вариант при женските имена и все по-разпространяващ се сред мъжките (*Деси, Мими, Роси, Теди, Неди; Влади, Краси, Ники, Оги*). Част от тези имена се употребяват и за мъже, и за жени. Затова в тълкуването им основният прототип не е ‘мъж’ или ‘жена’, а е от по-общ тип – ‘човек’. Вежбицка ги нарича още „форми на *-и* с неизразен пол“ (Вежбицка/Wierzbicka 1992: 95). За българския език към тълкуването на тези имена трябва да бъде включен и прототипът „деца“, защото те са предпочитани за назоваване на деца. Те съчетават близост с мекота и едно по-топло отношение, каквото е присъщо на отношението на възрастни към деца. По своята семантика тези имена са на границата между съкратените форми и експресивните имена. Чрез тях говорещият има възможност да изрази своята близост и положително отношение. Освен това те нямат проблем със звателната форма, тъй като основната им форма функционира като вокатив. Всичко това ги прави особено предпочитани и донякъде обяснява тяхната експанзия по отношение на останалите съкратени имена. Като твърдим горното, разбира се, не пренебрегваме и някои социолингвистични фактори като престиж, мода при имената и др., които също имат своето място в процеса на налагане на този модел.

За имена като *Ани, Вили, Габи, Гери, Дафи, Деси, Диди, Еми, Марти, Руми* и др. в Академичната граматика се казва, че те са „образувания“, които са дължат на чуждо влияние. Проф. Л. Андрейчин смята, че те трябва да бъдат ограничавани и подменяни с типичните български форми. Но дали това е механично пренасяне на чужд словообразувателен модел, или съществуването на кратките женски имена на *-и* е обусловено от обстоятелства, свързани с функционирането на самата система на личните имена в българския език?

На функционалните възможности на кратките и експресивните имена в няколко свои публикации обръща внимание проф. Вл. Мурдаров: „Днес се прилага по-особен начин за показване на факта, че се обръщаме към някого. Спасението в този случай се дири, от една страна, в съкратените имена. Затова например Мария първо се превръща в Мими или Мери и тези имена се използват и при обръщение“ (Мурдаров/Murdarov 2001: 69). И по-нататък в „Позови ме по име…“ четем, че „Макар звателните форми да напускат езика ни, това не значи, че изведнъж можем да се откажем от тях. Описаните относително нови начини за заместването им в никакъв случай не трябва да бъдат отричани или квалифицирани като неуместни“ (Мурдаров/Murdarov 2001: 70). Проф. Вл. Мурдаров оценява възможностите на кратките и експресивните имена да заместят по-старите звателни форми, като в това явление вижда естествен процес в езиковото развитие, а не чуждо влияние.

Засилената употреба на кратките форми на личните имена като вокативи потвърди и анализът на системата на българските лични имена, осъществен със средствата лингвистичната семантика и прагматиката. Можем да направим извода, че от най-разпространените мъжки пълни имена около 80% имат съкратени варианти – от тях 50% са имената на *-о*, а 30% на *-и*. При най-разпространените женски имена женските съкратени форми на *-и* са около 75%, а другите 25% обхващат типовите структури на *-а* и *-ка*. Тези статистически данни показват какъв голям процент от съкратените форми на личните имена се използват като вокативи, заместващи по-старите звателни форми.

Експресивните лични имена са образувани с експресивни суфикси. Тук е мястото да уточним, че при анализа използваме термините експресивни суфикси и експресивни лични имена, като избягваме традиционно установените термини *умалителни* и *умалително-гальовни имена*. Съобразяваме се с обстоятелството, че в областта на човешките взаимоотношения, където е сферата на употреба на експресивните имена, не е толкова важно дали обектът на референция е голям или малък. Важно е чувството, което изразява говорещият, използвайки експресивна форма на името.

И така, българската система на личните имена разполага със следните експресивни форми, образувани с експресивни суфикси:

Експресивните лични мъжки имена и специалните форми за имена на малки момчета със суфикси *-чо* и *-ко*, прибавени към пълно или кратко мъжко име като *Андрейчо, Иванчо, Стефчо, Гошко, Сашко и др*., са специални форми за обръщение или назоваване на малки момчета и са маркирани изключително като детски, което е отразено в семантичния им инвариант. В определена прагматична ситуация, отнесени към мъже или по-големи момчета, могат да придобият експресивно значение, свързано с интимност, ласка или закачливост.

Експресивните женски имена със суфикс *-че* като *Анче, Любче, Иринче, Сийче* се образуват само от женски пълни или съкратени имена. Те за разлика от мъжките имена на *-чо* не разграничават семантично имената за жени и по-големи момичета от имената за малки момиченца (*Детелинче, Иринче, Калинче, Любче, Марийче, Сийче, Танче*). С тях могат да бъдат назовани жени, момичета и деца без стилистична разлика. Имената притежават положителна експресия, свързана с ласкаво отношение – такова, каквото обикновено хората изпитват към жените и децата. Към това в семантиката им се прибавя и присъствието на едно особено приятно чувство от общуването с конкретната личност. Името с този суфикс изразява повече ласка, нежност и положителна експресия, отколкото обичайното чувство, предизвикано от малко същество.

Експресивните мъжки и женски имена със суфикс *-е* като *Гоше(то), Доре(то), Еме(то)*, *Кате(то) и др*. се образуват както от мъжки, така и от женски кратки имена. Присъединен към кратките имена, суфиксът *-е* превръща формално рода на такива имена в среден. Семантиката им е свързана с прототип ’човек’ с отслабени мъжки или женски конотации. Експресията при тях отразява само ласкавото отношение към деца или млади същества. Такива имена не се чувстват силно експресивни. Основната форма на тези имена съвпада с вокатива. За осъществяване на референция те получават членна форма за среден род.

Имената със суфикс *-енце* (*Доренце(то), Мименце(то), Мишенце(то*) са много ласкави и нежни. Те изразяват силна положителна експресия, каквато обикновено хората изразяват към малки деца и притежават една особена ласкавост, нежност и умиление, каквито изпитваме към най-близки хора. Тези имена от среден род българският език не разграничава по пол и с тях се назовават както мъже и жени, така и деца, затова в семантичния им инвариант присъства прототип ’човек’. При личните имена в съвременния език суфиксът се прибавя към експресивната форма на *-е*. Двойното наслагване на експресия прави възможно тези имена да звучат изключително ласкаво. Също както при експресивните имена на *-е* основната им форма съвпада с вокатива. За осъществяване на референция те също получават членна форма за среден род.

Освен експресивни имена за изразяване на добри чувства, ласка и нежност, българският език разполага и с имена, които изразяват негативна емоция на говорещия към събеседника или лицето, за което се говори. Това са т.нар. аугментивни форми със суфикс *-ище* (*Иванище, Боянище, Бобище, Марианище* и др.). Суфиксът се прибавя към пълните маркирани и немаркирани лични мъжки и женски имена, а така също и към стандартните кратки имена. Самите форми принадлежат формално към средния род и не правят изключение по отношение трансформацията на мъжкия или женския род на изходните имена в среден род.

Характерно за българския език в областта на експресивните имена е, че суфиксите, които ги образуват, трансформират рода им в среден. Обяснението на тази особеност на българския език, т.е. преобразуването на рода от мъжки и женски в среден при експресивните имена, е свързано със засилената ласкавост на експресивните форми. И може би с факта от културологичен характер, че за българите е най-естествено ласкавото отношение към децата и в известна степен към жените. Откритата проява на чувства към мъжа и възрастния човек за българина не е характерна. Затова, когато се изразява ласка и нежност към възрастен човек, задължително се променя родът на името в среден, който поначало е естествено свързан с млади или малки предмети и същества. Основният прототип в семантиката на експресивните имена от среден род е не 'мъж' или 'жена', а 'човек'. Изразяваната експресия е положителна и е насочена към младо или малко човешко същество. Затова преобразуването на рода от мъжки или женски в среден за българския език е логично и семантично оправдано.

Друга особеност на експресивните български собствени лични е задължителното им членуване с член за среден род при референтна употреба. Така членуваното експресивно собствено име означава, че референтът е отделен и е представен като единствен по отношение на чувствата, които изпитва към него говорещият, към които е присъединен и слушащият. С членуваната форма се осъществява и отъждествяването на назованото с експресивно име лице именно с този референт. В такъв смисъл употребата на членна форма е семантично мотивирана.

Коментираните особености – преобразуването на рода в среден и членуването – са характерни само за българските експресивни лични имена и те са семантично мотивирани в езика.

Женските имена със суфикс *-ка* са семантично най-разнородната група с няколко подгрупи имена в нея, което се дължи на факта, че суфикс *-ка*, основен за образуване на съществителни от женски род, е полисемантичен. Женските пълни имена със суфикс *-ка* (*Василка, Минка, Стефка*), образувани от пълни мъжки маркирани и немаркирани имена, са неутрални и не притежават експресивност. По това те си приличат със съществителните нарицателни за женски род със суфикс *-ка*, образувани от съществителни нарицателни от мъжки род.

Когато обаче наставката се прибавя към женски имена, картината е поразлична. В зависимост от морфологичната структура на основата, а така също и от това дали новата форма се образува от пълното или краткото женско име, се оформят и различните семантични подгрупи сред формите на *-ка*.

Ако суфиксът се присъединява към твърда и с повече от две срички основа на пълно женско име, се образуват форми с положителна експресия. Например: *Виолета – Виолетка, Гергана – Герганка, Даниела – Даниелка, Десислава – Десиславка, Детелина – Детелинка, Златина – Златинка, Ирина – Иринка, Лиляна – Лилянка, Маргарита – Маргаритка, Христина –*

Христинка. Такива имена изразяват както близост, така и положителни чувства. Това не са специални форми за референция и обръщение към деца. В зависимост от прагматичната ситуация имената могат да звучат ласкаво, игриво или закачливо, а понякога и иронично. Затова в семантичната им интерпретация не се определя точно видът на изпитваните положителни чувства, които обикновено се отнасят към добре познати и/или близки жени, момичета и деца.

Експресивни многосрични женски имена като *Еличка, Зорничка, Раличка* и др. са образувани със суфикс *-ичка*. Суфиксът е съставен, образуван е от сливането на суфиксите *-ица* и *-ка*. В имена като *Горица, Елица, Зорница* се долавя особена нежност. Те създават впечатление за нещо нежно и изящно. Прибавен към наставката *-ица*, суфиксът *-ка* я променя така, че новата наставка *-ичка* изразява естественото чувство на умиление, което предизвиква едно малко, нежно и мило същество. В сравнение с всички останали форми на *-ка* имената на *-ичка* са най-емоционални. Макар и да притежават положителна експресивност, свързваща се с малки същества, те не са преимуществено детски ориентирани форми, а се отнасят към много близки жени, момичета и деца.

Съществуват и мъжки и женски имена със суфикс *-ка*, образувани от основи на други съкратени имена (*Борка* от *Боре, Мимка* от *Мими, Нелка* от *Нели, Румка* от *Руми,* и др.). Тези имена са образувани от други кратки имена, в чиято семантична интерпретация вече присъстват компонентите „ориентирани към деца“ и „положителни чувства“. Присъединен към такива имена, суфиксът *-ка* има не деминутивен, а аугментивен характер. Следователно в тяхното тълкуване задължително трябва да присъства „Аз не се отнасям към теб като към дете“. Тези имена служат за назоваване както на мъже, така и на жени. Те означават близки отношения и в същото време изразяват неопределена положителна експресия, която в зависимост от прагматичната ситуация се конкретизира като интимност, закачливост, приятелство. При тези имена компонентът ’приятел’ доминира над компонента ’пол’. Може би по тази причина родът не намира формален израз в мъжките и женските имена. С една и съща наставка се образуват имена за двата пола. Въпреки това тези кратки имена имат една особеност, която ги отличава от останалите, при които граматичният род не съвпада с естествения род. Макар и да са формално еднакви, мъжките имена при съгласуване се държат като имена от мъжки род, а женските – като имена от женски (*веселият Монка, добрата Румка*).

Като резултат от възприетия семантичен подход се очерта съществуващата в българския език система на собствените лични имена. Може да се твърди, че българският език притежава развита система от форми на личните имена, която най-общо изглежда по следния начин:

Класификация на собствените лични
мъжки и женски имена в съвременния български език

1. ПЪЛНИ МЪЖКИ И ЖЕНСКИ СОБСТВЕНИ ЛИЧНИ ИМЕНА

А. Маркирани пълни мъжки и женски лични имена (*Иван, Красимир, Мирослав, Мария, Магдалена*)

Б. Немаркирани пълни мъжки и женски лични имена (*Иво, Евгени, Орлин, Зоя, Мая, Вера, Ева*)

2. СЪКРАТЕНИ СТАНДАРТНИ МЪЖКИ И ЖЕНСКИ СОБСТВЕНИ ЛИЧНИ ИМЕНА

А. Мъжки кратки имена

а) **Стандартни съкратени мъжки имена на *-о* с твърди основи** (*Весо, Владо, Миро, Сашо*)

б) **Стандартни съкратени мъжки имена на *-о* с меки основи** (*Вальо, Петьо*)

в) **Стандартни съкратени мъжки имена със суфикси *-ко* и *-чо*** (*Борко, Васко, Митко, Данчо*)

г) **Стандартни съкратени мъжки имена на *-и*** (*Влади, Ники, Краси, Оги*)

Б. Женски кратки имена

а) **Стандартни съкратени женски имена на *-а* с твърди основи** (*Ема, Лида, Саша*)

б) **Стандартни съкратени женски имена на *-а* с меки основи** (*Ася, Ваня, Настя, Таня*)

в) **Стандартни съкратени женски имена на *-и*** (*Ани, Диди, Криси, Роси*)

г) **Стандартни съкратени кратки женски имена със суфикс *-ка*** (*Васка, Данка, Наска*)

д) **Стандартни съкратени женски имена със суфикс *-ка,* присъединен към женски кратки имена на *-а*** (*Лидка, Любка, Мирка, Сашка*)

3. ЕКСПРЕСИВНИ СОБСТВЕНИ ЛИЧНИ ИМЕНА

а) **Експресивни мъжки и женски лични имена на *-е(то)*** (*Боре, Еме, Гоше, Доре, Фане, Кате* и др.)

б) **Експресивни мъжки и женски лични имена на *-енце(то)*** (*Боренце, Еменце, Катенце, Мименце* и др.)

в) **Експресивни мъжки и женски лични имена на *-ище(то)*** (*Бобище, Боянище, Иванище, Марианище* и др.)

г) **Експресивни мъжки и женски лични имена на *-ка(та)* с неопределена положителна експресия** (*Борка* от *Боре, Мимка* от *Мими Монка* от *Мони, Нелка* от *Нели, Румка* от *Руми* и др.)

д) **Експресивни женски лични имена на *-че(то)*** (*Анче, Иринче, Любче, Сийче*)

е) **Експресивни многосрични женски имена на *-ка*** (*Албенка, Калинка, Раличка*)

ж) **Експресивни многосрични женски имена на *-ичка*** (*Еличка, Зорничка, Раличка* и др.)

з) **Експресивни мъжки имена със суфиксите *-ко* и *-чо*** (*Андрейчо, Гошко, Иванчо, Ицко Йорданчо, Сашко, Стефчо*)

ЛИТЕРАТУРА

Граматика 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Том 2. Морфология. София, Издателство на БАН. [Gramatika 1983: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom 2. Morfologiya. Sofia, Izdatelstvo na BAN.]

Мурдаров 2001: *Мурдаров, В*. Позови ме по име… – *99 езикови съвета*. София, Просвета. [Murdarov 2001: *Murdarov, V*. Pozovi me po ime… – *99 ezikovi saveta*. Sofia, Prosveta.]

Чаралозова 2005: *Чаралозова, К*. Българските собствени лични имена с оглед на съвременния български език. № Нд 120/2005, НАЦИД – ЦНТБ. [Charalozova 2005: *Caralozova, K.* Bulgarskite sobstveni lichni imena s ogled na savremenniya bulgarski ezik. Nd 120/2005, NACID – CNTB.]

Braun, Roger, Ford 1964: *Braun, Roger, Ford*. Address in American English. – *Language in culture and sosiety*. New York, Harper and Row.

Wierzbicka 1992: *Wierzbicka, A*. Personal names and expressive derivation. – *Semantics, Culture and Cognition: Universal human concepts in culture-spesific configurations*. New York, Oxford University Press.

Wierzbicka 1996: *Wierzbicka, A*. Semantics. Primes and Universals. Oxford/New York, Oxford University Press.

Поглед върху българския ономастикон с лексикален компонент *влад*

Надежда Данчева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
ndancheva@ibl.bas.bg

Резюме: Статията е посветена на анализа на една малка, но важна за славянския проприален фонд част от българската антропонимия и топонимия. Целта на изследването е да се представят лични имена и географски названия, образувани с лексикалния компонент *влад*, да се хвърли светлина върху техните лингвистични особености и пъстрота. Това е постижимо благодарение на работата на сътрудниците от Секцията по ономастика към Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ по изпълнението на два научни проекта – „Личните имена в България в началото на XXI век“ и „Български топонимен речник“.

Конкретна задача на проучването е да се определи как този траен лексикален компонент (старинна основа *влад*) е представен в съвременната българска антропонимна система (в личните имена на новородените в началото на XXI век) и в топонимната система (в селищните, местностните и водните имена, намиращи се в сегашните граници на България). За целта са приложени етимологичен и структурно-словообразувателен анализ, а имената са представени в диахронен и в синхронен план.

Ключови думи: основа *влад,* антропонимия, топонимия, ономастикон

A Look at the Bulgarian Onomasticon with a Lexical Component *VLAD*

Nadezhda Dancheva
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
ndancheva@ibl.bas.bg

Abstract: The article is devoted to the analysis of a small but important part of the Bulgarian anthroponymy and toponymy for the Slavic property fund. The purpose of the research is to present the personal names and geographical names formed with the

lexical component *vlad*, to shed light on their linguistic features and variety. This is possible thanks to the work of the colleagues from the Onomastics Section at the Institute of the Bulgarian Language "Prof. L. Andreychin" on the realization of two scientific projects - "Personal Names in Bulgaria at the Beginning of the XXI Century" and "Bulgarian Toponym Dictionary".

A specific task of the research article is to determine how this permanent lexical component (ancient base *vlad*) is represented in the modern anthroponymic system (in the personal names of newborns at the beginning of the 21st century) and whether it is preserved in the toponymic system (specifically in the settlements, local and water names located within the present borders of Bulgaria). For this purpose, an etymological and structural-word-forming analysis was applied, and the names were presented in a diachronic and a synchronic plan.

Keywords: name base *vlad*, anthroponym, toponym, onomasticon

Увод

Българският ономастикон (стгр. ὀνομαστικόν) е траен изследователски обект от няколко десетилетия. Известно е, че ономастиката се дели на две големи изследователски сфери: наука за личните (вкл. бащините, фамилните и пр.) имена, наречена антропонимия, и наука за географските имена, наречена топонимия. През годините видни наши учени (като Вл. Георгиев, Ив. Дуриданов, Й. Заимов, Н. Ковачев и много други) са работили върху създаването на антропонимни речници и речници върху топонимията от отделни региони на българското езиково землище. Плодотворната събирателска и изследователска дейност за проучване на безценния онимен материал, дава възможност днес да пристъпим към подобен род изследване.

Статията е посветена на анализа на една малка, но важна за славянския проприален фонд част от българската ономастика. **Целта** на изследването е да се представят лични имена и географски названия, образувани с лексикалния компонент *влад*, да се хвърли светлина върху техните лингвистични особености и пъстрота. Това става постижимо благодарение на работата на сътрудниците от Секцията по ономастика към Института за български език по изпълнението на два значими за българската лингвистика научни проекта – „Личните имена в България в началото на XXI век“[1], финансиран от Фонд „Научни изследвания“, и „Български топонимен речник“. **Конкретна задача** на научната разработка е да се определи как лексикалният компонент *влад* е представен в съвременната антропонимна система (в структурата на личните имена на новородените в началото на XXI век) и в топонимната система (в селищните, местностните и водните имена, намиращи се в сегашните граници на България). За целта са приложени етимологичен и структурно-словообразувателен анализ, а имената са представени в диахронен и в синхронен план.

Обект на внимание в проекта „Личните имена в България в началото на XXI век“ са личните имена (ЛИ) на новородените в осем града на страната – София, Пловдив, Варна, Русе, Плевен, Стара Загора, Благоевград и

Велико Търново. За целта се сравняват ранговите списъци с ЛИ с над 3 референции (за 2008 г. и 2018 г.) – предоставени специално за целта от Националния статистически институт. Една част от работата по проекта се състои в това да изследваме имената на новородените с оглед на тяхното образуване. Откроляваме наследените типове имена, антропонимни основи и антропонимни наставки, чрез които се проявява славянската антропонимна традиция, разглеждаме и тенденцията към създаване на нови и оригинални антропонимни форми.

От друга страна, в рамките на проекта „Български топонимен речник“ имаме възможност да етимологизуваме географските названия в изработения словник на топонимите. Речникът има етимологичнен характер, предвидено е да включи селищни, местностни, водни имена и названия на културноисторически обекти с национално значение, намиращи се в сегашните граници на България. Замисълът на Речника е да отразява съвременното състояние на топонимията, но и да включва старинни записи на някои оними.

Ценни данни за изследваните географски имена дават и книгите на проф. Й. Заимов „Български географски имена с *-jь*“ и „Български водопис“. След отпечатването на „Български водопис“ науката разполага с множество имена на водни обекти в българското историческо землище. За извори се използват географски карти, стари карти и атласи на балканските земи от XVI век насам, географски описания, исторически извори, данъчни книги и други. По думите на автора, „Главна цел на този труд е да се установят пътищата и по възможност и времето, когато източният клон на южните славяни, т.е. българите, се заселват в балканските земи, след като се изселват от праславянската си родина“ (Заимов/Zaimov 2012: 6).

1. Участие на лексикалния компонент *влад* в антропонимни единици в историческия и съвременния български ономастикон

1.1. Наблюдения върху участието на лексикалния компонент *влад* в антропонимни единици в историческия ономастикон

Данните, с които разполагаме до този момент, ни дават основание да твърдим, че атропонимите, образувани с основа *влад*, са сред най-архаичните. Преномените се срещат в повечето славянски езици (Miklosich 1927: 66, 392; Морошкин/Moroshkinin 1867: 59; Фасмер/Fasmer 1964–1973: 326, БЕР I/BER I: 161[2]; Заимов/Zaimov 1973: 84; Заимов/Zaimov 1994: 72–74 и т.н.).

Широкоизвестни са ЛИ на Княз *Владимир-Расате,* син на княз Борис I Михаил, на *Владимир I Велики*, княз на Киев от 980 до 1015 и православен светец, рус. ЛИ *Владимир* (от стб.), белорус. ЛИ *Uladzimir*, чеш. *Vladimír, Vladan*; пол. *Włodzimierz, Włodek*; укр. *Volodymyr, Wolodymyr* и т.н. В топонимията можем да открием географски имена като *Vladala*, с. Крайова-Вънжул Маре; сръб. *Vladaje* (Заимов 1973: 84) и много други.

Традиционно ЛИ са едноосновни и двуосновни, като в двуосновните компонентът *влад* обикновено е първа част. Така напр. в речника на Miklosich

са записани ЛИ *Владибой*, полски княз 1190, *Владивой*, *Владимир*, *Владислав*, *Владовидъ* и т.н. (Miklosich 1927: 40–42). По различен антропонимен модел са изградени имената *Всевлад* (Заимов/Zaimov 2004: 79), *Световлад* (Янев/Yanev 2009: 81). Смята се, че моделите, по които възникват праславянските двуосновни антропоними, са унаследени от индоевропейския праезик. Тези архаични имена ни свързват с древната славянска общност и смисловото съдържание на повечето от тях днес е разбираемо за българите (за разлика от съдържанието на християнските или западните имена) (вж. Янев/Yanev 2009: 71, 75). Съвременните антропонимни изследвания показват, че сложните преномени продължават да бъдат част от състава на ономастикона ни.

В исторически план българската ономастична наука разполага със сведения за имена, ексцерпирани от старинни документи и поместени в първия речник на личните имена от Г. Вайганд (1926), в речника на Ст. Илчев (1969), на Й. Заимов (1988), Н. Ковачев (1995). По-нови данни за българския антропонимикон дават изследванията на П. Радева (2020), М. Ангелова-Атанасова (2001), Т. Калканова (2004), А. Чолева-Димитрова, Б. Янев (2015), А. Чолева-Димитрова, М. Влахова-Ангелова, Н. Данчева (2021) и други.

Изследването се спира върху „Български именник“ на проф. Й. Заимов, който дава информация за значителен брой антропоними, образувани с лексикален компонент *влад*. Авторът помества списък от 76 варианта на имена с етимон *влад*. ЛИ са от старобългарския проприален фонд, ексцерпирани са от различни писмени паметници. Това са:

Таблица 1. ЛИ с лексикален компонент *влад* (Заимов 2004: 72–74)

1. *Влàда,* XV в.	*20. Владѝл*	*39. Владѝчко,* XV в.	*58. Владӯнко*
2. *Владай,* XVI в.	*21. Владѝла*	*40. Владѝш,* XVI в.	*59. Владӯнчо*
3. *Владайка,* ум.	*22. Владѝм*	*41. Владѝша*	*60. Владӯт*
4. *Владайко,* ум.	*23. Владимѐр*	*42. Владишан,* XVI в.	*61. Владӯта,* XV в.
5. *Владàйчо,* ум.	*24. Владимѝр*	*43. Влàдка,* ум.	*62. Владӯш,* XVI в.
6. *Владайчо,* ум.	*25. Владимѝра*	*44. Влàдко,* ум., XV в.	*63. Владӯша*
7. Владàл, XVI в.	*26. Владимѝрка*	*45. Влàдо,* XIII в.	*64. Владушàн*
8. Владàн, XVI в.	*27. Владимѝрко*	*46 Владде,* XIII в.	*65. Владушàн*
9.Владàна	*28. Владѝн,* XVI в.	*47. Владдй,* XVI в.	*66. Владушàна*
10. Владàт	*29. Владѝка,* XV в.	*48. Владойка*	*67. Владӯшка*
11. Владàя, XIV в.	*30. Владѝнка*	*49. Владойко*	*68. Владӯшко*
12. Влàде, ум., XV в.	*31. Владѝнкао*	*50. Владойчо*	*69. Влàдьо, Влàдю*
13. Владѐй	*32. Владѝнчо*	*51. Владомѝр*	*70. Влàе,* XVI в.
14. Владѐйка	*33. Владѝс*	*52. Владослàв*	*71. Влàйка,* ум., XVI в.
15.Владѐйко	*34. Владислàв*	*53. Владӯй,* XVI в.	*72. Влàйко,* ум., XIV в.
16. Владѐна	*35. Владислàва*	*54. Владӯл,* XV в.	*73. Влàйо, Влàю,* XV в.
17. Владѐц	*36. Владѝца,* XV в.	*55. Владӯн*	*74. Влàйче*, ум., XV в.
18. Влàди	*37. Владѝч,* XVII в.	*56. Владӯна*	*75. Влайчѝн,* XVI в.
19. Владивой	*38. Владичѝн,* XV в.	*57. Владӯнка*	*76. Влайчо,* ум. XV в.

В структурно отношение можем да различим следните словообразователни типове имена – двуосновни, сложносъставни имена (МЛИ: *Владивой, Владимер, Владимир, Владислав*; ЖЛИ: *Владимирка* и др.), т.е. имена, образувани според словообразователния начини композиция; съкратени имена (МЛИ: *Влад*; ЖЛИ: *Влада*), образувани според словообразователния начин съкращаване; едносъставни – морфемно съкратени суфиксални антропоними) МЛИ: *Владай, Владат, Владей, Владец, Владил, Владин, Владич, Владуй, Владул, Владун* и др.; ЖЛИ: *Владуша* и др.), образувани според словообразователния способ антропонимна деривация; умалителни (МЛИ: *Владайчо, Владе, Владинко, Владинчо, Влàдко*, *Владойко, Владойчо, Владунко, Владунчо* и др.; ЖЛИ: *Владайка, Владейка, Владинка, Владойка* и др.).

Част от тези антропоними са останали в историческия именник на българите. Съвременните данни потвърждават, че днес имена като *Владѝш*, XVI в., *Владòй*, XVI в., *Владўта*, XV в., *Владўш*, XVI в., както и много от старинните композити, напр. *Владивдй*, XVI в., *Властимир*, IX в., *Владослàв*, XVII в. не се откриват в списъците с имена на новородените (с над 3 референции).

Интересни данни предоставя и изследването на Л. Тасева „Именуването в Средновековна Македония“, в което авторката изнася антропонимни данни (от значително широк ареал) от XIII и XIV в. Проучването потвърждава, че основата *влад-* е сред често използваните етимони. Изворовият материал е извлечен от „няколко десетки славяноезични документи – главно манастирски типици и дарствени грамоти от XIII и XIV в., издадени от сръбски средновековни владетели или от местни феодали, чиито земи са обхващали територии на днешна Македония, Сърбия и Косово“ (Тасева/Taseva 2008: 224). Л. Тасева разглежда най-използваните етимони, групирани в няколко семантични сфери: а) Бог; б) роднински названия – брат, сестра, дядо, леля, майка, баща; в) положителни черти на характера – доброта, любезност, нежност, скромност, спокойствие, уравновесеност и други; г) положителни качества и поведенчески характеристики – закрила, съзидателност, бодрост, буден ум, бързина, активност, наблюдателност; д) антропоними, свързани с войнски добродетели, сила и надмощие. Сред тях най-разпространени са производните от корен вон, вор, вран, а коренът влад участва в 6 преномена като Владо, Владъко и три композитни имена: Владиславъ, Владимиръ, (Вн)Севладъ (Тасева/Taseva 2008: 229–230).

1.2. Участие на лексикалния компонент *влад* в антропонимни единици в съвременния български ономастикон

Изнесените данни в дисертацията „Начини за образуване на лични имена от славянски произход в съвременнната българска антропонимия“ на А. Кондукторова-Вълканова сочат, че у нас за периода 1901–1980 г. антропонимната основа *влад* е сред най-продуктивните основи наред със *слав, мил, мир, рад, бог, люб, цвят, вел, злат* (Кондукторова-Вълканова/Konduktorova-Valkanova 1982: 9). В изследването „Популярно ли е твоето име?“

Т. Калканова установява, че през периода 1970–1992 г. най-много новородени в София получават имена, образувани с компоненти *-слава*, на 2-ро място с *-мира* (Калканова/Kalkanova 2004: 102–106). Според повечето автори най-използвани в сложносъставните антропоними са съставките *мир* и *слав*, и то на втора позиция в композитума (вж. Янев/Yanev 2009: 71–75). Подобни данни са изнесни в монографията на А. Чолева-Димитрова, Б. Янев „Съвременната българска антропонимна система (мода на личните имена) и др.

В рамките на проекта „Личните имена в България в началото на XXI век“ са съставени отделни корпуси с мъжките и женските лични имена на децата, родени в съответния град през съответната година (за 2008 г. и за 2018 г). Изследванията ни показват, че основата *влад* се среща само в двуосновни имена и че ЛИ *Владимир* и *Владислав* са с устойчива употреба в българския именник. Едносъставни и двойни лични имена, образувани с етимон *влад*, не се откриват в ранговите списъци на новородените. В изследваните данни лисват и имена, образувани според словообразувателните начини антропонимна конверсия и антропонимно новообразуване.

В следващата таблица са посочени позициите на имената в ранговите списъци, както и броят новородени, назовани с него. (Първите числа показват номера на името в ранговите списъци, вторите числа показват броя новородени, назовани с даденото име.)

Таблица 2. Сложносъставни ЛИ с компонент *влад* в ранговите списъци за 2008 г. и 2018 г.

Град	**2008: ЖЛИ**	**2018: ЖЛИ**	**2008: МЛИ**	**2018: МЛИ**
София	216. Владислава 5 246. Владимира 4	218. Владимира 4	28. Владимир 57 59. Владислав 25	24. Владимир 78 66. Владислав 19 203. Цветослав 3
Пловдив			41. Владимир 13	30. Владимир 15 83. Владислав 3
Варна			28. Владимир 16 79. Владислав 5	20. Владимир 17 58. Владислав 5
Русе			54. Владимир 3 55. Владислав 3	24. Владислав 5 43. Владимир 3
Велико Търново				10. Владимир 7
Стара Загора			55. Владимир 3	17. Владимир 9
Благоевград			23. Владимир 5	14. Владимир 7
Плевен			52. Владислав 3	14. Владимир 6 23. Владислав 4

ЛИ *Владимир*, IX в., е най-старото славянско сложносъставно име в съвременния именник и попада сред най-разпространените двуосновни лични имена (тези, които заемат първите 15 позиции в ранговите списъци). То намира място сред МЛИ: *Теодор,* IX в., *Божидар,* XVI в.*, Борислав,* XV в.; ЖЛИ: *Теодора*, XVI в., *Божидара,* XVI в.*, Белослава,* XIII в.*, Десислава,* XIII в. (вж. Данчева/Dancheva 2023: 221–222). Името е най-предпочитано във Велико Търново, Благоевград и Плевен. ЛИ *Владислав* се среща с по-малка честота и не попада сред първите 15 най-харесвани имена.

Таблица 3. Най-разпространените сложносъставни ЛИ с компонент *влад* в ранговите списъци за 2008 г. и 2018 г.

Име	**2008 г.**	**2018 г.**
Владимир		10 м. Велико Търново 14 м. Благоевград и Плевен

2. Участие на лексикалния компонент *влад* в топонимни единици в българския ономастикон

В словника на „Български топонимен речник“ намират място географските названия ***Владайски пролом***, пролом между Витоша и Люлин, свързва Пернишката и Софийската котловина; ***Владайски църни връх***, връх в западната част на Витоша; ***Владимировски пролом***, пролом на р. Огоста в най-северната част на Западен Предбалкан при с. Владимирово; ***Владимировски рид***, рид на Западния Предбалкан, ограничен от С и от З от р. Огоста; СелИ: ***Владая***, с., общ. Столична, обл. София; ***Владимир***, с., общ. Радомир, обл. Перник; ***Владимирово*** 1) с., общ. Добрич-селска, обл. Добрия 2) (Люта), с., общ. Бойчиновци, обл. Монтана 3) с., общ. Тополовград, обл. Хасково; ***Владимировци*** с., общ. Самуил, обл. Разград; ***Владиня***, с., общ. Ловеч, обл. Ловеч, ***Владислав***, с., общ. Стражица, обл. Велико Търново, ***Владиславци***, с., общ. Драгоман, обл. София; ***Владиченци***, с., общ. Димово, обл. Видин; ***Владо Тричков***, с., общ. Своге, обл. София, ***Владовци***, к., общ. Трявна, обл. Габрово.

В „Български водопис“ намират място следните хидроними, образувани с основа *влад*: ***Владàйска река,*** р., ляв пр. на р. Искър; ***Влàдковски клàденец,*** СЗ Троян; ***Влàдов дол***, З до Ботевград; ***Влàдовец***, кладенец, СЗ Троян; ***Влàдово дерè***, СЗ Пазарджик; ***Влàев клàденец***, С Габрово; ***Влàйчин дол***, СЗ Радомир; ***Влàчин извор***, ЮЗ Кюстендил; ***Влàйчов дол***; ***Влàйчо дерè***; ***Влàкинска рекà***, ***Влàкинци***, ЮЗ Брезник (Заимов/Zaimov 2012: 209–210).

Повечето от тези топоними са образувани от старинно прилагателно с *-jь*. Славянската наставка *-jь* образува прилагателни притежателни в славянските езици, била е разпространена и продуктивна до XIII век. За продуктивността на наставката съдим по многото ѝ производни в славянския ономастикон (вж. Заимов/Zaimov 1973: 5). Според Й. Заимов СелИ *Вла-*

дѝмир, Радомирско е от изч. ЛИ *Владимирјь*; МИ *Владѝна*, местност в Брезнишко е със затвърдяло *н* от изч. ЛИ **Владѝня*; СелИ *Владѝня* е прил. от изч. ЛИ *Влад-ин* (вж. Заимов/Zaimov 1973: 84). За това, че СелИ *Владимир* е изцяло от ЛИ или прил. с *-jь* от него, вж. също Чолева-Димитрова/Choleva-Dimitrova 2002: 107; Чолева-Димитрова/Choleva-Dimitrova 2009: 146, БЕР/BER I 161. Според изследването на Й. Заимов географските названия ***Владѝя*** (София, Тетово, Дойран), *Vladaia* (Крайова) също са образувани от изчезнали ЛИ с *-jь*, което подсказва тяхната старинност, както и това, че при възникването на тези селища в българските исторически земи славянският етничен елемент е бил основен (Заимов/Zaimov 1973: 14); срв. за СелИ ***Владѝя***, Софийско – от ЛИ *Владай*, прил. с *-jь*, възможно е и изцяло от ЖЛИ *Владая* (БЕР/BER I 160). При имената, които са дадени административно, не би могло да се говори за прилагателни с *-jь*.

Топонимите, в които взема участие онимната основа *влад*, са вторични, т.е. получени са чрез трансономизация от друго име – най-често ЛИ, но има и имена, назовани по СелИ, по ВИ или др. (вж. Жучкевич/Zhuchkevich 1980: 23; Димитрова-Тодорова/Dimitrova-Todorova 1997–1998: 56), вж. също *Владѝйска река* – По СелИ *Владѝя*, а то от прил. *Владѝй* с *-ja*, т.е. *Владаева*; *Влѝдковско клѝденец* – УФ с РИ (Заимов/Zaimov 2012: 209); също географските имена *Владайски пролом*, *Владайски църни връх*, *Владимировски пролом*, *Владимировски рид* и др.

В структурно отношение топонимите се разделят на две главни групи: едноосновни (еднокоренни или прости) и двуосновни (двукоренни или съставни). В случая географските названия са главно съставни (двуосновни) топоними – най-често словосъчетания от притежателно прилагателно и нарицателно с физикогеографско значение (*Влѝдов дол*) или са от двуосновни антропоними (*Владимир, Владислав*). При синтактичните съчетания от прилагателно и съществително най-често се срещат прилагателни с наставка *-ов-, -ев-, -ин-, -ск-* (*-шк-, -чк-*), производни от антропоним и означаващи притежание. Знаем, че в българския език наставка *-ск-* служи главно за означаване на родова и колективна принадлежност, като образува прилагателни от основа на съществителни имена на лица (Дуриданов/Duridanov 1958: 155). Топонимите от прилагателни на *-ово* са от ЛИ или РИ. Това са имена елипси, получени при отпадането на втората част на названието (пак там). Част от имената са с афиксални изменения, напр. едноосновно ВИ *Влѝдовец*, кладенец – По ЛИ и топонимна наставка *-ец* (Заимов/Zaimov 2012: 209).

Жителските имена заемат голяма част от ойконимната ни система. Това са названията с наставки *-ци* (*-ов-ци, -ев-ци*) и др. Разгледани са подробно от Й. Заимов в книгата „Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена в българската топонимия“, 1967 г. Към тази категория можем да отнесем ойконими като *Владимировци* с., общ. Самуил, обл. Разград; *Владѝславци*, с., общ. Драгоман, обл.

София – ЖитИ от РИ, по ЛИ *Владислав* (Чолева-Димитрова/Choleva-Dimitrova 2002: 107); също ВИ *Влàкинска рекà*, *Влàкинци* – второто е ЖитИ от **Влайкинци* от ЛИ *Влàйка*, както *мàкя* от *мàйка*, а първото е прил. от него (Заимов/Zaimov 2012: 209–210) и т.н.

Изводи

В първото десетилетие на XXI век в българския именник за запазени сложносъставните антропоними, образувани със старинна лексикална основа *влад*. Най-популярните двуосновни ЛИ, образувани с този компонент, са имената *Владимир, Владимира; Владислав, Владислава*. ЛИ *Владимир*, IX в., е най-старото славянско сложносъставно име в съвременния именник и попада сред най-разпространените двуосновни лични имена. Името е най-предпочитано във Велико Търново, Благоевград и Плевен. ЛИ *Владислав* се среща с по-малка честота и не попада сред първите 15 най-харесвани имена.

Даването на имена, съдържащи като компонент старинна антропонимна основа, отговаря на семантичната, т.нар. етимологична тенденция. „С най-голяма активност сред имената на новородените са етимоните: при МЛИ: *-слав* (слава) (Плевен, Русе, Варна) и *-мир* (мир или свят) (В. Търново, Плевен); *бог-/бож-* (Ст. Загора, 2008 г.), *люб-* (любов, обич, обичам) (Благоевград), *цвет-* (цвете) (Плевен, 2018 г.), *влад-* (владея, властвам) (Плевен, В. Търново, Благоевград, 2018 г.) и *рад-* (радостен) (Ст. Загора, Русе, Благоевград, Плевен, 2018 г.). При ЖЛИ: *-слава* (главно в ИБ, 2008 г.); *-дара* (Благоевград, 2008 г.); с корен *бог-/бож-* (Благоевград, 2018 г.); *мира-* (само в Плевен и Пловдив през 2018 г.); *крас-* (Плевен, 2008 г.); *цвет-* (Благоевград, Плевен, 2008 г.; Русе, София и Пловдив, 2018 г.)“ (Данчева/Dancheva 2023: 225). По отношение на част от имената с устойчиво присъствие през последните години (МЛИ: *Божидар,* XVI в.*, Борислав,* XV в.; ЖЛИ: *Божидара,* XVI в.*, Белослава,* XIII в.*, Десислава,* XIII в.) наблюдаваме трайна приемственост на наследената от векове именна система. Повечето имена са общи за южнославянския ономастикон или имат паралели и в източно- и южно-славянските езици“ (вж. Тасева/Taseva 2008: 229–230).

Топонимите, в които взема участие онимната основа *влад*, са вторични, т.е. получени са чрез трансономизация от друго име. Съставните (двуосновните) географски названия най-често са словосъчетания от притежателно прилагателно и нарицателно с физикогеографско значение или са от двуосновни антропоними. Повечето от тях принадлежат към архаичната посесивна топонимия и са образувани от старинно прилагателно с наставка *-jь*.

СЪКРАЩЕНИЯ

ВИ – водно име
ЛИ – лично име
ЖитИ – жителско име
РИ – родово име
СелИ – селищно име
умал. – умалително

БЕЛЕЖКИ

[1] Благодарности. Изследването е проведено в рамките на проекта „Личните имена в България в началото на XXI век“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, № КП-06-Н-40/10 от 10. 12. 2019 г.

[2] За основа ***влад*** вж. етимологията на ЛИ *Влàдѝмир* в БЕР I 161.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелова-Атанасова 2001: *Ангелова-Атанасова, М.* Личните имена у българите (1981–1990). Състояниеи проблеми на съвременните български лични имена. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“. [Angelova-Atanasova 2001: *Angelova-Atanasova, M.* Lichnite imena u balgarite (1981–1990). Sastoyanie i problemi na savremennite balgarski lichni imena. Veliko Tarnovo, UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.]

Български етимологичен речник. София, БАН, 1971–. [Balgarski etimologichen rechnik. Sofia. BAN. 1971 –.]

Вайганд 1926: *Вайганд, Г.* Българските собствени имена. Произход и значения. София: „Т. Ф. Чипев“. [Weigand 1926: *Weigand, G.* Balgarskite sobstveni imena. Proizhod i znachenia. Sofia, “T. F. Chipev”.]

Данчева 2023: *Данчева, Н.* За личните имена на новородените, образувани от старинни славянски основи, в съвременната българска антропонимия. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2023, ISSN:ISSN 2683-118X (print). ISSN 2683-1198 (online), 214–228. [Dancheva 2023: *Dancheva, N.* Za lichnite imena na novorodenite, obrazuvani ot starinni slavyanski osnovi, v savremennata bylgarska antroponimiya.]

Димитрова-Тодорова 1997–1998: *Димитрова-Тодорова, Л.* Структурни типове еднокоренни български ойконими в съпоставка със западнославянски ойконими. – *Български език*, № 1, 55–60. [Dimitrova-Todorova 1997–1998: *Dimitrova-Todorova, L.* Strukturni tipove ednokorenni byalgarski oykonimi v sypostavka sas zapadnoslavyanski oykonimi. – *Balgarski ezik*, N 1, 55–60.]

Дуриданов 1952: *Дуриданов, И.* Местните названия от Ломско. София. [Duridanov 1952: *Duridanov, I.* Mestnite nazvaniya ot Lomsko. Sofia.]

Жучкевич 1980: *Жучкевич, В.* Общая топонимика. Минск. [Zhuchkevich 1980: *Zhuchkevich, V*. Obshtaya toponimika. Minsk.]

Заимов 1967: *Заимов, Й.* Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена в българската топонимия. София. [Zaimov 1967: *Zaimov, Y.* Zaselvane na balgarskite slavyani na Balkanskia poluostrov. Prouchvane na zhitelskite imena v balgarskata toponimia. Sofia.]

Заимов 1973: *Заимов, Й.* Български географски имена с *-jь*. София. [Zaimov 1973: *Zaimov, Y.* Balgarski geografski imena s -jy. Sofia.]

Заимов 1988, 1994: Заимов, Й. Български именник. София, БАН. [Zaimov 1988, 1994: *Zaimov, Y.* Balgarski imennik. Sofia, BAN.]

Заимов 2012: *Заимов. Й.* Български водопис. [Zaimov 2012: *Zaimov, Y.* Balgarski vodopis.]

Илчев 1969: *Илчев, Ст.* Речник на личните и фамилните имена у българите. София, БАН, второ издание 2012: Изток–Запад. [Ilchev 2012: *Ilchev, St.* Rechnik na lichnite i familnite imena u balgarite. Sofia, BAN, vtoro izdanie 2012, Iztok–Zapad.]

Калканова 2004: *Калканова, Т.* „Популярно ли е твоето име?“. София, „Св. Климент Охридски“. [Kalkanova 1996: *Kalkanova, T.* Populyarno li e tvoeto ime? Sofia, “Sv. Kliment Ohridski”.]

Ковачев 1995: *Ковачев, Н.* Честотно-етимологичен речник на личните имена. Велико Търново, „ПИК“. [Kovachev 1995: *Kovachev, N.* Chestotno-etimologichen rechnik na lichnite imena. Veliko Tarnovo, “PIK”.]

Кондукторова-Вълканова 1982: *Кондукторова-Вълканова, А.* Начини за образуване на лични имена от славянски произход в съвременната българска антропонимия. Автореферат на дисертация за присъждане на научна степен „Кандидат на филологическите науки“, Велико Търново, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Филологически факултет. [Konduktorova-Valkanovva 1982: *Konduktorova-Valkanova, A.* Nachini za obrazuvane na lichni imena ot slavyanski proizhod v savremennata balgarska antroonimiya. Avtoreferat na disertatsiya za prisazhdane na nauchna stepen “Kandidat na filologicheskite nauki”, Veliko Tarnovo, VTU “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, Filologicheski fakultet.]

Кръстева-Благоева 1999: *Кръстева-Благоева, Ев.* Личното име в българската традиция. София, издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. [Krasteva-Blagoeva 1999: *Krasteva-Blagoeva, Ev.* Lichnoto ime v balgarskata traditsiya. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.]

Морошкин 1867: Славянский именослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. Сост. свящ. *М. Морошкиным*. Санкт Петербург. [Moroshkin 1867: Slavyanskiy imenoslov ili sobranie slavyanskih lichnыh imen v alfavitnom poryadke. Sost. svyasht. *M. Moroshkinim.* Sankt Peterburg.]

Радева 2020: *Радева, П.* Нов речник на личните имена у българите. София, издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. [Radeva 2020: *Radeva, P.* Nov rechnik na lichnite imena u balgarite. Sofia, Izatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.]

Тасева 2008: *Тасева, Л.* Именувањето в средновековна Македония. – В: *XXXIV научна конференција на XL меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура* (Охрид 13–30.VIII 2007). Лингвистика. Скопје, 223–235. [Taseva 2008: *Taseva, L.* Imenuvaneto v srednovekovna Makedoniya. – In: *XXXIV nauchna konferentsiya na XL megyunaroden seminar za makedonski yazik, literatura i kultura* (Ohrid 13–30.VIII 2007). Lingvistika. Skopje, 223–235.]

Фасмер 1964–1973: *Фасмер, М.* Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Москва, 1., 1964, 563 с.; 2., 1967, 672 с.; 3., 1971, 828 с.; 4., 1973, 856 с. [Fasmer 1964–1973: *Fasmer, M*. Etimologicheskiy slovary russkogo yazyka. Perevod s nemetskogo i dopolnenia O. N. Trubacheva. Moskva, 1., 1964, 563 s.; 2., 1967, 672 s.; 3., 1971, 828 s.; 4., 1973, 856 s.]

Чолева-Димитрова 2002: *Чолева-Димитрова*, *А*. Селищни имена от Югозападна България. Изследване. Речник. София-Москва. [Choleva-Dimitrova 2002: *Choleva-Dimitrova*, *A*. Selishtni imena ot Yugozapadna Balgaria. Izsledvane. Rechnik. Sofia-Moskva.]

Чолева-Димитрова 2009: *Чолева-Димитрова*, А. Местните имена в Радомирско. София, Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“, БАН. [Choleva-Dimitrova 2009: *Choleva-Dimitrova, A.* Mestnite imena v Radomirsko. Sofia, Institut za balgarski ezik „Prof. L. Andreychin“, BAN]

Чолева-Димитрова, Янев 2015: *Чолева-Димитрова, А., Б. Янев.* Съвременната българска антропонимна система (мода на личните имена), ч. 1. София–Пловдив, Хоризонти. [Choleva-Dimitrova, Yanev 2015: *Choleva-Dimitrova, A., B. Yanev.* Savremennata balgarska antroponimna sistema (moda na lichnite imena), ch. 1. Sofia–Plovdiv, Horizonti.]

Чолева-Димитрова, Влахова-Ангелова, Данчева 2021: *Чолева-Димитрова, А., М. Влахова-Ангелова, Н. Данчева*. Мода на личните имена в българските градове (Изследване на личните имена през 2014–2015 г.). София, издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. [Choleva-Dimitrova, Vlahova-Angelova, Dancheva 2021: *Choleva-Dimitrova, A., M. Vlahova-Angelova, N. Dancheva.* Moda na lichnite imena v balgarskite gradove (Izsledvane na lichnite imena prez 2014–2015 g.). Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.]

Янев 2009: *Янев, Б.* Система на личните имена в българския и немския език, Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“ [Yanev 2009: *Yanev, B.* Sistema na lichnite imena v balgarskiya i nemskiya ezik. Plovdiv, UI „Paisiy Hilendarski.]

Miklosich 1927: *Miklosich, Fr*. Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Heidelberg, Carl Winters.

Прякорите в онлайн пространството (или за творчество на спортните фенове)

Анна Чолева-Димитрова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
annacholeva@gmail.com

Резюме: Прякорите в онлайн пространството, конкретно във фен сайтовете, са все още рядко изследвана тема. Статията е посветена на прякорите, които дават феновете на една родна тенис звезда, както и на нейните опоненти. Обект на изследване са 156 прякора, ексцерпирани от три български сайта, в периода 2017–2018, 2021 г. Обръща се внимание на видовете прякори, създавани от феновете; на начините, по които се образуват тези видове антропоними в интернет средата и на най-често представените модели.

Ключови думи: прякори, фенове, фенсайт, игра с личното име, вторични антропоними

Nicknames in the Online Space (or for Sports Fans' Creativity)

Anna Choleva-Dimitrova
Institute for Bulgarian Language "Prof. Lubomir Andreychin"
at the Bulgarian Academy of Sciences
annacholeva@gmail.com

Abstract: Nicknames in the online space, specifically in fan sites, are still a rarely researched topic. The article is devoted to the nicknames that fans give to a native tennis star, as well as to her opponents. The object of research are 156 nicknames excerpted from three Bulgarian sites, in the period 2017–2018, 2021. Attention is paid to the types of nicknames created by fans; of the ways in which these types of anthroponyms are formed in the Internet environment and of the most frequently presented patterns.

Keywords: nicknames, fans, fansite, personal name game, secondary anthroponyms

1. Увод

Прякорите са един от най-рядко изследваните видове антропоними у нас. Без съмнение, те будят интерес и възхита като ярки лингвокултуроло-

гични знаци, характерни за определен социум, и служат за културен ориентир, разкриващ белезите на една епоха. Прякорите и прозвищата са възникнали още в древността, те са били много важна част от антропонимната номинация още през Средновековието и са влезли в употреба и в нашата съвременна трикомпонентна система, формирайки първоначално родовите имена, част от които стават и фамилни (Чолева-Димитрова/Choleva-Dimitrova 2017).

В днешно време прякори възникват най-често сред младите хора (в комуникацията на ученици, студенти, спортисти и др.), на прякори се радват и една част от публичните личности, особено политиците. През последните години се появиха изследвания върху прякорите, давани в младежките (студентските) среди (Янев/Yanev 2014).

„Важна характеристика, която придружава най-разнообразните мотиви за възникването им, е тяхната спонтанност, което е достатъчен повод прякорните имена да бъдат разглеждани като пълнозначни културно-комуникационни медиатори от най-висш ранг, с много по-изявени характеристики в това отношение дори от личните имена, където появата най-често е по родствени или традиционни причини (въпреки че и в системата на прякорите в миналото, както и в по-малките населени места, се наблюдава родствено предаване“ (Янев/Yanev 2014: 57).

Ако в миналото прякорите и прозвищата са изиграли ролята на основна номинативна антропонимна единица, прераснала на по-късен етап в родово/фамилно име, то днес тази номинация не е натоварена със специфичната за отминалия период антропонимна функция. Днес, ако на един човек, който се занимава с компютри, се казва „компютърист“, едва ли неговите деца, внуци ще приемат фамилно име „Компютъристов“. Така прозвищата, прякорите в днешно време остават изключително индивидуални, макар че има случаи, когато прякор на бащата се дава и на детето му, но обикновено е добавено и „малкият“, „младият“. Прякорните имена запазват индивидуалната си поява и в повечето случаи изчезват след смъртта на носителите им. Б. Янев също е обърнал внимание на разликата в социалната значимост на прякорите в днешно време и прякорите, породили се в отминали епохи. Авторът определя даването на прякор като „своеобразна мисловна интерпретация на обектите и явленията от действителността“, която „в някои отношения е в тясна връзка с лингвокултурния концепт „образно сравнение“ (Янев/Yanev 2011: 370; Янев/Yanev 2014: 56).

Приемам определението на Вл. Мурдаров за *прякор*: ***наименование, свързано с характерните белези на някого, измислено за присмех, подигравка*** (Мурдаров/Murdarov 1979: 399; Мурдаров/Murdarov 1984: 225).

Обект на моето внимание е творчеството на любителите на тениса – и то на тази част от тях, които са верни фенове на нашата родна тенис звезда Григор Димитров. Прякорите, давани от български фенове на Григор Димитров както на любимеца им, така и на неговите спортни опоненти, **156** на

брой, са ексцерпирани в периода 2017–2018, 2021 г. от българските сайтове: фенсайт на Григор Димитров (вече не съществува); „Тенис кафе“; „Тенис.бг“: https://grigordimitrov-bg.com/; https://www.tenniskafe.com/atp/grigordimitrov/; https://tennis.bg/.

Никнеймовете на феновете не отразяват действителните им имена (Naruszewicz-Duchlinska 2015: 440). Освободени от каквито и да било задръжки, те разгръщат максимално творческите си пориви. Разглеждайки антропонимното творчество на феновете, трябва да отбележим и други области на познанието, които имат отношение към предложената тема, като връзката между култура и комуникация; теорията за отношението към другия; другостта; опозицията *наше – чуждо*; въпроса за емпатията и катарзиса и др. Ако трябва да се направи характеристика на авторите на прякорите, то това са фенове, които демонстрират добро чувство за хумор и интелигентност.

Фенсайтовете не са нищо друго освен публични места за изразяване на всеобщо одобрение и възхищение към определена личност. Конкретно, в разглеждания случай (фенсайт на Григор Димитров), активнопишещите са хора, които обичат спорта (най-вече тениса) и комуникират помежду си, обсъждайки любимеца си, съпреживявайки неговите успехи или неудачи, бранейки го от откровените хейтъри, коментирайки и други, конкурентни играчи.

В основата на комуникацията между феновете, водещата причина е любовта към Григор, подкрепата във всички случаи, независимо от позицията, на която се намира в световната ранкингсистема, успешен или неуспешен мач. Поддържането на комуникация (години наред) се основава най-вече на *емпатията*. Този термин, от гр. *ἐμπάθεια*, или *съчувствие*, означава способността на човек да съпреживява емоциите, чувствата и мислите на другите. Още Аристотел обозначава способността ни „да се идентифицираме с персонажите от пиесите, да съпреживяваме заедно с тях техните радости, мъки, възторзи, терзания и страдания и да ги изживяваме като свои собствени“ (Канев/Kanev 2016). Тук говорим за съпреживяване по време на тенис мач. Механизмът на съпреживяване е идентичен с този при описваните през Античността драми. Неслучайно един от прякорите на Григор е *Драматаров* – тъй като държи феновете си под напрежение през целия мач. Абсолютното сливане на аза със субекта на възхита е изразено в написаното от феновете в сайта: „Колкото е силен (Григор), толкова сме и ние, защото вярваме“; „Едно цяло сме...“.

За мача между Григор Димитров и Макензи Макдоналд (17.01.2018 г.) в сайта се споделя: „Отдавна не бях гледал подобен трилър, побелях и остарях, но въпреки това не пропуших! Определено ще го запомня този двубой на Григор! Браво браво браво**********Григорийййй! СЛАДКА ПОБЕДА-АААААААААААААААААААА!!! :))))))))))))“.

Върховете на съпреживяване (емпатия) са достигнати при някои драматични двубои на любимеца тенисист: „Има ли живиииииии... Ей, феновете на Гришо с по 9 живота :)“.

„Не можеш да кажеш, че си живял, ако не си гледал мач на Драматаров...“ – коментар след мача на Димитров с Р. Баутиста-Агут (31.10.2018 г.).

В психологията емпатията е определяна като основна форма на човешкото общуване чрез споделени чувства. Дори и нещо повече, без феномените на *съчувствието* и *съпричастието* ние трудно можем да си представим човешкото общуване въобще. Освен това нравственият катарзис е също и основният културен феномен, чрез който се постига единение в човешките групи и общности (Канев/Kanev 2016). Всички тези процеси могат да бъдат наблюдавани в пълнота в един фенсайт, напр. разглеждания тук.

Емпатията има тясна връзка с комуникацията, т.е. с *другите*. Въпросът за другия е вълнувал хората от древността. В литературата се споменава известната притча за *ближния* (*добрия самарянин*) в Новия завет. От началото на XX в. редица известни психолози обръщат особено внимание на този въпрос (Фройд, Юнг, Маслоу), както и сюрреалистите (техен изразител и сподвижник е психологът Жак Лакан). Терминът „въпрос за Другия“ е въведен от Лакан, той го свързва пряко с психологията на човешката личност; а по-късно се разглежда и в антропологията от Клод Леви-Строс (вж. подробно Райнов/Raynov 1995: 27; Канев/Kanev 2016; Райнов/Raynov 2021: 114–116). На този проблем е посветена и книгата на световноизвестния български хуманитарист Цветан Тодоров „Завладяването на Америка. Въпросът за Другия“. Според учения личните и социалните конфликти се пораждат от отношението ни към другите или от това как ние възприемаме другите. Той вярва, че в човешкото общуване „другият определено ще бъде признат (дори и да не е зачитан). Хората са склонни „да приемат другите или като „дяволи-чудовища“, или като „непорочни и съвършени ангели“ и не сме дозрели да осъзнаем, че те са хем като нас, хем не са като нас едновременно...“ (Тодоров/Todorov 1992: 107).

Ето и примери за изразеното отношение на феновете към техния любимец: „Григор – неземно творение, пратен свише“; „Григор е любов и доброта, светлина, спасение“; „Гришо прилича да е пратен от нашия Създател“; „Сякаш Бог го праща да сее любов и светлина, да вдъхновява, да учи“; „Нереален образ“ и др.

„Бъди здрав, Грише, и следвай мечтите си, а *ние съпреживяваме*, тръпнем в очакване заедно с теб!“ – написано недвусмислено от негов фен – 20.04.2019 г. (на сайта „Тенис кафе“).

2. Създаване на прякори на Григор Димитров от неговите фенове

2.1. Създаване на прякори – варианти на личното име (възникнали като модификация на личното име), вкл. и умалителни имена: *Григса, Григс, Гриша, Гриш, Гриши, Григориян, Григорий, Гришоний.*

2.2. Вариации на личното име, личноименна игра (игра с личното име): Zoro (никнейм), Пловдив: *Гришуникум, Григениален, Григефективен,*

Григантен, Григозантен, Грискуство, Григофантазия, Григомаен, Гришолепний, Гришлем, Григориада; Kodka (никнейм): *Гришанс, Гришлем, Гришествие, Гришмайзер, Гришейх, Гришахмат.*

ГРИГОРД СЪМ! е новият хит в Хасково – 20.11.2017 г.

ГРИГОРДИ СМЕ – заглавие на първа страница на в. „Стандарт“, 20. 11.2017 г., след спечелване на ATP титлата в Лондон.

2.3. Вторични антропоними (антропонимна игра), мотивирани от фамилно име, или прякори, възникнали по фамилни имена: *Драматров* (поради драматизма, честите обрати, с които е съпроводена неговата игра)*, Дриймитров* (от англ. *dream* 'мечта, сън').

2.4. „GriGOD Borimechkov !!! :)))))))“ – *Боримечков*, след срещата с Медведев в Индиън Уелс, 13.10.2021 г. След спечелен с обрат драматичен мач (4:6; 6:4; 6:3) – тенис сайт Tennis.bg – https://tennis.bg/article/diskusiia-na-zhivozakljuchitelni-subitiia-v-kalendara-na-atp-za-2021/30143/; никнейм breidablik.

MaggyPet (никнейм): „Аааааx, манна небесна е той, магьосник“; Milena T. (никнейм): „GriGod forever!“; „Grigorius Maximus!“.

2.5. Друг, най-често използван прякор: ***Наш'то.***

3. Създаване на прякори от феновете на Григор Димитров за неговите опоненти

А дали е същото, когато се създават прякори за противниците на любимеца, или по-скоро тук важат думите на Цв. Тодоров за „дяволите-чудовища“ (Тодоров/Todorov 1992)? Истината в случая е някъде по средата. *Създадените прякори не са плод на хейтърство, а по-скоро забавна игра, остроумие, разнообразяване на антропонимната номинация,* тъй като най-често повтарящите имена са на първите 20 – 30 участници в класацията на Световната тенис асоциация. Комуникацията между феновете на този аристократичен спорт се осъществява, в повечето случаи, на сравнително високо интелектуално равнище и е доказателство за едно нестихващо антропонимно творчество. Прякорите на тенисистите са код за успешна комуникация между съмишлениците. Понякога се обсъждат теми извън тениса или друг вид спорт, което говори за многостранните интереси на коментиращите. Често присъства и доброто, премерено чувство за хумор. Трябва да се отбележи, че феновете на Григор Димитров симпатизират и на други топтенисисти.

3.1. Създаване на варианти на личното име, производни/умалителни имена:

Александър (Зверев) – *Сашка, Санда*; Доминик (Тим) – *Доменико*; Милош (Раонич) – *Мими, Мимоза(та)*; Станислас (Вавринка) – *Станчо*; Рафаел (Надал) – *Рафаело*.

Други: Роджър (Федерер) – *Св. Родж.*

3.2. Създаване на прякор от личното име – вторична антропонимизация, личноименна игра (игра с личното име):

Александър (Зверев) – *Сандокан* (< *Санда*); Жил (Симон) – *Жилавия*; Хуан Мартин дел Потро – *Хиено* Мартин дел *Порко*.

3.2.1. Създаване на прякор по личното име на съпругата:

Роджър Федерер – *Мирко, Мирчо* (по името на съпругата му Мирослава > *Мирка* Вавринец/Вавринцова). Българите имат традицията да дават

прякори на мъже по личните имена на жените им. С тази номинация изразяват леко подигравателното си отношение към мъже, които слушат жените си или прекалено много им се доверяват (Чолева-Димитрова/Choleva-Dimitrova 2018).

3.3. Вторични антропоними (прякори), мотивирани от фамилно име:

(Адриан) Манарино – *Мандарино, Маргарино, Маранро;* (Александър) Зверев – *Малкия Дзвер* (има по-голям брат)*, Дзверо;* (Алекс) ди Минор – *Ла Мажор, Нотата, Дореми;* (Анди) Мъри – *Мърльо;* (Андрей) Рубльов – *Рублата, Копейкин, Стотинкин;* (Давид) Гофен – *Гуфи* (герой от анимационни филми и комикси)*, Гофрен, Гофретата, Гофреткин;* (Денис) Шаповалов – *Шапкарев, Шапото, Шатовалон;* (Джак) Сок – *Сокчо;* (Доминик) Тим – *ТиймецЪ, Хер Тимягин;* (Ернст) Гулбис – *Гълъба;* (Даниил) Медведев – *Мечката*; (Кей) Нишикори – *Мишо/Нишо, Кикимори, Шишикори;* **(**Камерън) Нори **–** *Норката*; (Марин) Чилич – *(Бай) Шиле, Чиляка;* (Марко) Чекинато – *Чекаймалко;* (Ник) Кириос – *Кирджос, Кирджиос;* (Николоз) Басилашвили – *Бацила Швили, Баси;* (Новак) Джокович – *Джорко, Джоко, Джокера, Джокондьо;* (Рафаел) Надал – *Надко* (най-често използван прякор)*, Надул, Подул;* (Ришар) Гаске – *Гъската, Каскета;* (Стефанос) Циципас – *Гърдипас, Цици Пипас, Цици-Пипа, Цицко, Мъчипраз, Сипипак;* **(**Хуан Мартин) дел Потро – *(Дел) Порко, Дел Потърко, Дел Потрос;* (Хюн) Чунг – *Чунгун;* Хуберт Хуркач – *Хурката*; (Ян-Ленард) Щруф – *Щрудел, СтръФ.*

3.3.1. Създаване на прякор – лично име, мотивирано от фамилно име:

Ник Кириос – *Кирето, Кирчо;* Рафаел Надал – *Надко*; Роджър Федерер – *Федя, Федьо.*

3.3.2. Вторични антропоними (прякори), мотивирани от лично и фамилно име:

Борна Чорич – *Бор Чвор*; Роберто Баутиста Агут – *Аутиста Гугут.*

3.3.2.1. Създаване на абревиатура от собствените имена:

Пабло Кареньо Буста – *ПКБ, ПКБ-то.*

3.4. Сложен прякор: съчетание от вторичен антропоним с мотивационна основа – характерен белег, който следва словообразувателния модел на фамилното/личното име:

Джак Сок – *Пра-сок* (много напълнял); Милош Раонич – *Дървонич* (не е подвижен; играе като „дърво“); Роджър Федерер – *Дъртерер* (играе в напреднала за тениса възраст)*;* Станислас Вавринка – *Татринка, Прасинка, Трътлинка, Тортинка, Фафлинка.*

3.5. Класически прякор:

Александър Зверев – *Ланците* (носи много синджири)*, Жирафа* (за високия ръст); Андрей Рубльов – *Психото* (често си чупи ракетите; удря си главата, краката с ракетата); Гаел Монфис – *Клоуна* (прави се на клоун; обича да импровизира); Джак Сок – *Хамбургера, Макдоналдс* (пълен); Диего Шварцман – *Жужи* (от *джуджи* < *джудже* заради ниския му ръст); Доминик Тим – *Пъпката, Пъпчоний* (пъпчиво лице); Ернст Гулбис – *Лорда;* Кайл Едмънд – *Бледоликия, Албиноса* (по характерни белези на външния

вид); Кевин Андерсън – *Голямото пиле, Африканския щраус* (много висок ръст); Кей Нишикори – *Коварното тамагочи* (коварен съперник, обича да се преструва); Марин Чилич – *Гаргамел* (по прилика с герой от анимационния филм „Смърфовете“); Милош Раонич – *Мими Сервитьорката* (разчита само на мощен сервис); Ник Кириос – *Австралопитека;* Рафаел Надал – *Матадора* (не се употребява от българите в социалните мрежи освен от феновете му), *Г...брък, Гащодръп* (заради непрекъснатото оправяне на екипа), *Винету, ВождЪ* (заради произхода му), *Звяра от Манакор* (по името на родното му място); Роджър Федерер – *Маестрото, Краля (на тениса)* (не се употребява от българите в социалните мрежи освен от феновете му и в официални материали), *Дедо, Дедко, Дедо Родж, Чичо, Дъртия, Дъртио, Дъртоний, Дъртонян, Дъртенегер, Тутанкамон* (продължава да играе и в напреднала за този спорт възраст); Стефанос Циципас – *Сиртакито* (гръцки произход), *Слушалкотрошача* (в състояние на афект си чупи слушалките); Хуан Мартин дел Потро – *Тандилеца* (по родното му място), *Дингила от Тандил, Кулата (от Тандил), Кульо* (заради високия му ръст), *Тандилския Дангалак, Дел По – Хамалина* (поради голямата сила, с която бие сервиси, мощните удари от форхенд), *Голямата Косматка* (поради силното окосмяване); Хуберт Хуркач – *Хурката*.

4. Изводи

4.1. Любовта на феновете към определена личност намира много ярко проявление в антропонимната номинация. Това го доказват безбройните преномени, сътворени в израз на безгранична преданост и възхита към Григор Димитров.

Създават се варианти на личното име, прякори от личното име (вторична антропонимизация) – *Григса, Григс, Григориян, Григорий, Гришоний*; вариации на личното име (личноименна игра): *Григениален, Григозантен, Грискуство, Григомаен, Гришолепний*, *Григориада*; вторични антропоними (антропонимна игра), мотивирани от фамилно име, или прякори, възникнали по фамилни имена: *Дриймитров* (от англ. *dream* ’мечта, сън’). Съпреживяването на феновете е намерило синтезиран израз в типично българското *Наш’то.*

4.2. Безрезервната любов на феновете намира много силен израз не само във физическата подкрепа (част от феновете пътуват и гледат на живо своя любимец; други следят излъчването на всички негови мачове, независимо от часа на излъчването им), но и в антропонимната номинация на съперниците, които среща по нелекия си път българската звезда. Тук творчеството на феновете също достига висоти. В прякорите се откриват и силно изразено чувство за хумор, находчивост, нескрито желание за забава.

4.2.1. Най-многобройни са случаите на прякори, възникнали от фамилни имена, напр.: (Адриан) Манарино – *Мандарино, Маргарино, Мараниро*; (Александър) Зверев – *Малкия Дзвер* (има по-голям брат), *Дзверо*;

(Алекс) Ди Минор – *Ла Мажор, Нотата, Дореми.* Много често българинът създава прякор по звуково съответствие на фамилното име или използва чуждия словообразувателен модел, за да постави някоя българска дума, напр.: (Станислас) Вавринка – *Татринка, Прасинка, Трътлинка, Тортинка, Фафлинка*.

4.2.2. Класически прякори. Представени са като класически, защото са характерни за нашата антропонимна система още в началото на XX в. (Чолева-Димитрова/Choleva-Dimitrova 2018). Напр. прякори, възникнали във връзка с външността на носителите им; прякори по етноними или жителски имена; прякори, свързани с предмети/вещи, животни и др.: Александър Зверев – *Ланците* (носи много синджири)*, Жирафа* (за високия ръст); Андрей Рубльов – *Психото* (често си чупи ракетите; удря си главата с ракетата); Гаел Монфис – *Клоуна* (прави се на клоун; обича да импровизира; нестандартен); Джак Сок – *Хамбургера, Макдоналдс* (пълен); Диего Шварцман – *Жужи* (от *джуджи* < *джудже* заради ниския му ръст); Доминик Тим – *Пъпката, Пъпчоний* (пъпчиво лице); Кевин Андерсън – *Голямото пиле, Африканския щраус* (много висок ръст); Кей Нишикори – *Коварното тамагочи* (коварен съперник) и т.н.

Антропонимното творчество на феновете е безгранично. До това заключение можем да стигнем, разглеждайки дори и само един фенсайт. Социалните мрежи, освен че са доказано средство за комуникация, разкриват и нови, все още неизследвани достатъчно масиви от неоантропоними. Тук се запознахме само със сто петдесет и шест от тях.

Приложения:

1. ***Азбучен списък с прякори на тенисисти и някои коментари:***

Адриан Манарино – *Мандарино, Маргарино, Мараниро*

Александър Зверев – *Малкия Дзвер, Дзверо, Сашка, Санда, Ланците, Жирафа, Аспержата, Шпаргела, Сандокан*

„Санда започна отстъплението, той си е *инвалид* в 5сета формат и без това...“

Алекс Ди Минор – *Ла мажор, Нотата, Дореми, Дьо Миньор, ФорсМажор, Миньоро*

Анди Мъри – *Мърльо, Мюре*

Андрей Рубльов – *Психото* (често си чупи ракетите; удря си главата, краката с ракетата); *Рублата, Копейкин, Стотинкин*

Борна Чорич – *Бор Чвор, Чората*

Давид Гофен – *Гуфи, Гофрен, Гофретата, Гофреткин*

„Да се спре малко, какво търчи като развързана немска овчарка из корта“; „Дано се намери някой добър човек да ни свърши работа, я Гофен, какво свестно момче излезе в Лондон.“

Даниил Медведев – *Мечката, Меди, Чикатил, Мини глава*

Денис Шаповалов – *Шапкарев, Шапото, Шатовалон*
Джак Сок – *Пра-сок, Хамбургера, Мак Доналдс, Сокчо*
Джо Вилфрид Цонга (Jo-Wilfried Tsonga) – *Прасонга, Цонко, ЖВЦ*
Диего Шварцман – *Жужи* (от *джуджи* < *джудже*), *Малкия Мук*
Доминик Тим – *Пъпката, Пъпчоний, ТиймецЪ, Хер Тимягин, Доменико, Доменика*
Ернст Гулбис – *Гълъба, Лорда*
Жил Симон – *Жилавия*
Иржи Лехечка – *Вежливия лос*
Кайл Едмънд – *Бледоликия, Албиноса*
Камерън Нори – *Норката*
Карен К/Х/ачанов – *Кочана, Корен Кочанов*
Кевин Андерсън – *Голямото пиле, Африканския щраус, Кевинатора, Кефин*
Кей Нишикори – *Мишо, Нишо, Кикимори, Кокори, Шишикори, Коварното тамагочи, Джапанката, Мишемори, Сушимайстора, Ниши сан*
Кристиан Гарин – *Гагарин*
Лука Пуй – *Плюй, Пуйчо, Пуйка*
Марин Чилич – *Бай Марин – Дърводелеца, (Бай) Шиле, Чиляка, Гаргамел, ЧиЧич*
Марко Чекинато – *Чекаймалко, Разчекнатото*
Матео Беретени – *БарУтини*
Милош Раонич – *Мими, Мимозата, Дървонич, Мими-сервитьорката, Кленовото дръвче*
Ник Кириос – *Киретo, Кирчо, Кирджос, Кирджиос, Австралопитека*
Николоз Басилашвили – *Бацила Швили, Баси*
Новак Джокович – *Джорко, Джоко, Джокера, Джокондьо, Сухия, Сухарович*
Пабло Кареньо Буста – *ПКБ, ПКБ-то, Бухта*
Рафаел Надал – *Матадора* (не се употребява от българите в социалните мрежи, освен от феновете му), *Надко, Г…брък, Гащодръп, Надул, Подул, Винету, Вождъ, Звярът от Манакор, Бикобореца, Рафаело*
Райли Опелка – *Обелка*
Ришар Гаске – *Гъската;* Richard *Gasquet* – *Каскета*
Роберто Баутиста Агут – *Аутиста Гугут*
Роджър Федерер – *Маестрото, Краля* – на тениса (не се употребява от българите в социалните мрежи, освен от феновете му и в официални материали), *Дедо, Дедко, Дедо Родж, Чичо, Дъртия, Дъртио, Дъртоний, Дъртонян, Дъртерер, Дъртенегер, Дядо Роже, ИзедникЪ, Тутанкамон, Федя, Федьо, Св. Родж, Мирко, Мирчо, Безсмъртния швайц*
„Мирчо пак се е разбесувал – на втори сервис – асове...“; „Хвърчи по корта като Болт...“; „Такава акула като Федя не прощава.“; „Ненаядно старче“. След загубата на Г. Д. от Федерер в Ротердам.

Станислас Вавринка – *Татринка, Прасинка, Трътлинка, Тортинка, Гъзинка, Фафлинка, Мечо, Станчо*
Стефанос Циципас – *Гърдипас, Цици пипас, Цици-пипа, Цицко, Цицата, Цицка, ЦициПипам, Сиртакито, Мъчипраз, Слушалкотрошача*
Фернандо Вердаско – *Фиаско, Пердаско, Пердашко*
Франсис Тиафо – ФО
Хуан Мартин дел Потро – *(Дел) Порко, Дел Потърко, Кулата (от Тандил), Тандилеца, Дингила от Тандил, Дел Потрос, Кульо, ДелПо-Хамалина, Голямата Косматка, Тандилския Дангалак, Хиено Мартин Дел Порко*
Хуберт Хуркач – *Хурката, Куркач, НиНи*
Хюн Чунг – *Чу(н)гун*
Яник Синер – *Свинер, Синигер*
Ян-Ленард Щруф – *Щрудела, СтръФ, Ян Бибиян, ОберЩРУФбанфюрера*

2. ***Анкета сред тенисистите за прякорите им:***

Доминик Тийм: Всички ме наричат *Доми*, аз съм окей с това обръщение.
Ник Кириос: Моите приятели ми казват *Кигс*, както и *Кириос*.
Джак Сок: *Сизи*.
Хуан Мартин Дел Потро: Имам много прякори. Най-популярният е *Дел По*, но също така *Кулата от Тандил* и *Хуанито*.
Жо Вилфред Цонга: Когато бях бебе ми казваха *Бейби Дино*, защото казваха, че баща ми е динозавър.

Източник: https://tennis.bg/article/kak-priiatelite-narichat-halep-del-potro-svitolina-i-drugi-tenis-zvezdi/10840/ © Tennis.bg

ЛИТЕРАТУРА

Канев 2016: *Канев, П.* Ключове към общението в културните системи: превод, емпатия, общуване с Другия. <https://cominfblog.wordpress.com/2016/09/13/kk-empathy/> (дата на достъп: 02.04.2023) [Kanev 2016: *Kanev, P.* Klyuchove kam obshtenieto v kulturnite sistemi: prevod, empatiya, obshtuvane s drugiya. <https://cominfblog.wordpress.com/2016/09/13/kk-empathy/> (02.04.2023).]

Ковачев 1982: *Ковачев*, *Н.* Българска ономастика. Велико Търново. [Kovachev 1982: *Kovachev, N.* Balgarska onomastika. Veliko Tarnovo.]

Мурдаров 1979: *Мурдаров, В*. Образуване и функционални особености на прозвищата етноними. – *Български език*, XXIX, № 5, с. 399-404. [Murdarov 1979: *Murdarov, V.* Obrazuvane i funktsionalni osobenosti na prozvishtata etnonimi. – *Balgarski ezik*, N 5, s. 399–404.]

Мурдаров 1984: *Мурдаров, В.* Прозвища от собствени фамилни имена в битово-разговорния стил. – *Български език*, № 3, с. 221–231. [Murdarov 1984: *Murdarov, V.* Prozvishta ot sobstveni familni imena v bitovo-razgovorniya stil. – *Balgarski ezik*, N 3, s. 221–231.]

Райнов 1995: *Райнов, В.* Персонализмът – Психобиология и езикова прагматика. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. [Raynov 1995: *Raynov, V.* Personalizmat – Psihobiologiya i ezikova pragmatika. Sofia, AI “Prof. Marin Drinov”.]

Райнов 2021: *Райнов, В.* „Живи са още онези, които са ги видели...“. София, Мултипринт. [Raynov 2021: *Raynov, V. “Zhivi sa oshte onezi, koito sa gi videli…”.* Sofia, Multiprint.]

Тодоров 1992: *Тодоров, Цв.* Завладяването на Америка. Въпросът за другия. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. [Todorov 1992: *Todorov, Ts*. Zavladyavaneto na Amerika. Vaprosat za drugiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.]

Чолева-Димитрова 2017: *Чолева-Димитрова, А.* Народопсихологията, отразена в родовите имена на българите. – *Български език*, № 4, с. 9–33. [Choleva-Dimitrova 2017: *Choleva-Dimitrova, A.* Narodopsihologiyata, otrazena v rodovite imena na balgarite. – *Balgarski ezik*, N 4, s. 9–33.]

Чолева-Димитрова 2018: *Чолева-Димитрова, А.* Родови имена от Царибродско – част от българската антропонимна система. – *Македонски преглед*, № 3, с. 103–124. [Choleva-Dimitrova 2018: *Choleva-Dimitrova, A.* Rodovi imena ot Tsaribrodsko – chast ot balgarskata antroponimna sistema. – *Makedonski pregled*, N 3, s. 103–124.]

Янев 2011: *Янев, Б.* Образите от вербалния свят на българина. – В: *Следите на словото*, Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. [Yanev 2011: *Yanev, B.* Obrazite ot verbalniya svyat na balgarina. – In: *Sledite na slovoto*. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisiy Hilendarski”.]

Янев 2014: *Янев, Б.* За съвременните прякорни имена в град Пловдив (социоономастични и когнитивни параметри). – В: *Изследователски хоризонти на българската лингвистика*, посветен на 90-годишнината от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Заимов. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 55–67. [Yanev 2014: *Yanev, B.* Za savremennite pryakorni imena v grad Plovdiv (sotsioonomastichni i kognitivni parametri). – In: *Izsledovatelski horizonti na balgarskata lingvistika.* Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.]

Naruszewicz-Duchlinska 2015: *Naruszewicz-Duchlinska, A.* Pseudonimy internetowe (nicknames) jako forma autocharakterystyki. – In: *XIX Międzynarodowej i Ogólnopolskiej Konferencji Onomasticznej* (*Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji*). Poznań, Institut Naukowo-Wydawniczy “Maiuscula”, 439–448.

Естетиката на хибридността и съвременните лични имена, или за блендинга като словообразувателен начин в българската антропонимия[1]

Мая Влахова-Ангелова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
mvlahova@ibl.bas.bg

Резюме: Статията разглежда един актуален словообразувателен начин – *блендинг*, възприет вече и в българския език, като съвременно средство за образуване на нови антропоними. Във фокуса на вниманието са лични имена, създадени чрез смесване на елементи от две съществуващи. Това явление, макар да не е съвсем ново за българската антропонимия, се интерпретира по нов начин, тъй като в началото на 21. век е налице нов мотив за появата на такъв тип имена, свързан с наложилата се и в езика естетика на хибридността.

Ключови думи: лични имена, блендинг, словообразуване, имеобразуване

Esthetics of Hybridity and Contemporary Forenames or on Blending as a Word Formation Device in Bulgarian Anthroponymy

Maya Vlahova-Angelova
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin
at the Bulgarian Academy of Sciences
mvlahova@ibl.bas.bg

Abstract: The article examines a topical word formation model – blending, already adopted in the Bulgarian language as a modern means of coining new anthroponyms. Forenames created as a mixture of the elements of two existing ones are in the focus of attention. This phenomenon, although it is not entirely new for Bulgarian anthroponymy, is interpreted in a new perspective. There is a new motive for the appearance of this type of names at the beginning of the 21st century, related to the aesthetics of hybridity that influences the language, hence the name patterns.

Keywords: forenames, blending, word formation, name formation

1. Въведение

В последните години е налице актуализиране на словообразователните процеси в езика, включително и по отношение на антропонимията. В своите стремежи да нарекат детето си с уникално име, родителите прибягват до създаване на нови имена чрез смесване на елементи от две съществуващи (напр. *Александрея*, *Емима*, *Александриан* и под.). Ето защо появата на все повече имена, получени в резултат на комбинирането на „две в едно“, би могла да се интерпретира като отражение на всеобщо наложилата се *естетика на хибридността* (Manovich 2007). Утвърдила се първоначално на визуално равнище – в маркетинга, рекламата, комуникациите и медиите, тя без съмнение е прекрачила границите на визуалното и се е настанила вече в множество сфери на съвременния живот и разбира се, в езика (вж. явления като *brunch* ‘брънч’, *blokaviza*), а неин резултат е съвременният “mashup world”, както сполучливо го определя И. Перянова (Perianova 2018). Ето защо смятаме, че хибридността като процес, засягащ езика (особено актуалното словообразуване), неминуемо би дала отражение и върху образуването на личните имена, които са лакмус за промените в културата и мисленето на дадено общество.

Целта на това изследване е да се анализират тъкмо примери за лични имена, плод на хибридността като тенденция, пренесена и в сферата на антропонимията.

2. Иновативни процеси в словообразуването и имеобразуването на българския език

Актуалните словообразователни процеси и иновациите в производството на нова лексика са обект на редица изследвания в съвременната българска лексикология. Един от най-важните изводи от множеството проучвания може да се сведе до дефинирането на една устойчива тенденция към *интернационализация* на езика, изразяваща се забележимо на словообразувателно равнище, чрез активизиране и обогатяване на деривационните средства и модели, заети чрез посредничеството на чуждоезиковата лексика (Радева/Radeva 2017: 198).

Паралелно с интернационализацията действа и тенденцията към *експресивизация* на езиковия знак, която също се постига със словообразователни средства (Благоева/Blagoeva 2012). Резултатът от съвместното действие на посочените тенденции е, че „се пораждат множество хибридни реализации, било на лексикално равнище, било на графично…“ (Кирова/Kirova 2014: 135).

Подобни образувания се срещат и в антропонимията и също представляват „хибридни реализации“, като често при създаването им се използват иновативни словообразователни модели. Нерядко тези преномени са резултат от стремежа на създателите им към търсене на определена фоносемантика, осигуряваща по-въздействащо и по-запомнящо се звучене на името. Тук ще бъде поставен фокус върху анализа тъкмо на такива некон-

венционални имена, представляващи хибридни реализации, новообразувания, резултат на т.нар. *блендинг*[2], които съвместяват в една цялост звученето и смисъла на два различни преномена.

2.1. *Блендингът* в българското словообразуване

Блендингът е придобил вече значително разпространение в езика на рекламата и медиите и в оказионалното словотворчество у нас (Бонджолова/Bondzholova 2007, Стаменов/Stamenov 2012, Stamenov 2015), но все още не е изяснен въпросът дали е присъщ за българското словообразуване, за какъвто се смята в английския език[3]. Този словообразувателен начин, характерен за съвременния английски, си пробива път в редица езици, включително и в българския, именно под влияние на заетата англоезична лексика. Редом със заемките от английски: *смог*, *мотел*, *глокален*, *драмеди*, се появяват и редица новообразувания на българска почва, като *властитутка*, *клюкини*, *стъкмистика*. Според едно определение блендингът е „свързване на две познати думи (обикновено първата част на едната дума и втората част на другата) с цел да се създаде дума, съчетаваща значението и звученето на изходните думи“[4] (Stockwell, Minkova 2001: 6). Дефинирането на блендинга и отделянето му от други близки словообразувателни начини обаче съвсем не е толкова лесна процедура и в лингвистичната литература е налице изобилие от интерпретации (вж. по-подробно Gries 2004, Стаменов/Stamenov 2012, Stamenov 2015).

Както споменахме, В. Бонджолова първа разглежда явлението по отношение на българския език. Тя го интерпретира във връзка с начина, по който изходните думи се трансформират в процеса на изграждане на новата дума, като акцентира върху факта, че всяка от изходните основи внася семантичен компонент в значението на новата структура (Бонджолова/Bondzholova 2007: 98–111). Според нея „получените оказионализми представляват смесване, сливане, меланжиране на звукови групи от мотивиращите ги основи. В блендинга могат да се открият и елементи на универбиране, доколкото новополучените думи заместват базовите словосъчетания, като обикновено всички мотивиращи основи са представени частично (звуково)“ (Бонджолова/Bondzholova 2005: 142). Авторката разглежда блендинга като хиперкатегория, т.е. обобщаващ модел за създаване на сложни думи, който може да се реализира по 3 различни начина (*контаминация*, *междусловно налагане* и *вставъчно словообразуване*) в зависимост от конкретните транс-формации на изходните думи и тяхната изразеност в новосъздадения оказионализъм (пак там).

Хр. Стаменов също изтъква, че блендингът не е хомогенен феномен и може да бъде интерпретиран различно[5] (Stamenov 2015: 176). Опирайки се на дефиницията на Bauer, Huddleston (2002), той посочва, че създадените чрез блендинг думи приличат на композити, но се отличават от тях по това, че поне едната от двете основи трябва да бъде съкратена, „отсечена“ (Стаменов/Stamenov 2012: 226, Stamenov 2015: 177). Стаменов споделя вижда-

нето на Bauer, Huddleston (2002), че новообразуваните по този начин думи се различават от сложносъкратените (напр. *нармаг*, *хоремаг*). Макар да са близки по вид образувания, при последните и двете основи са съкратени, но от края (*нармаг* < *нар*оден *маг*азин), докато при блендинга това отсичане трябва да бъде налице там, където двете основи се срещат, в средата на новообразуваната дума, като може да се изпусне част от завършека на първата основа, част от началото на втората или да се изпуснат части и от двете основи (Stamenov 2015).

Въпреки че има различни възгледи относно разновидностите от образувания, получени чрез блендинг, в изобилната литература по въпроса като че ли има консенсус относно най-прототипичния вид. Според Грийс, опиращ се на Кубозоно, „най-прототипичните примери за блендинги се изразяват чрез линейно смесване с отсичане на двете изходни думи на определено място, при (графичното или фонемното) им припокриване“ (Kubozono 1990 по Gries 2004: 645). Всъщност припокриването на изходните основи е ключовият признак, въз основа на който получените чрез блендинг новообразувания се класифицират, като се разделят на *хаплологични*[6] (напр. *жълтини*, *кафешествай*, *чаромат*) и *нехаплологични* (напр. *мутреница*, *магазинохоличка*) според терминологията, използвана от Stamenov (2015: 178–179). В периферията на явлението като маргинална разновидност според някои стоят и образуванията, получени чрез афиксоиди, напр. *-aholic*; *agro-*, *cyber-*, *eco-*[7] (Stamenov 2015: 178).

2.2. Неоантропоними, образувани чрез *блендинг*

И така, ако се върнем към антропонимията, ще видим, че още от средата на 20. век започват да се появяват създадени по описания подробно току-що начин преномени. Без, разбира се, да е интерпретиран като самостоятелен словообразувателен начин, а като форма на контаминация, той се определя като иновативен (Ковачев/Kovachev 1982, Кондукторова-Вълканова/Konduktorova-Valkanova 1982). С него се свързва появата на „новообразувани лични имена, получени от съставните елементи на няколко лични имена, следствие на тяхното смесване“ (Кондукторова-Вълканова/Konduktorova-Valkanova 1982: 22), т.нар. *контаминативни* лични имена (Ковачев/Kovachev 1982), а според друго определение *хибридни имена* (Бояджиев/Boyadzhiev 1975, Ковачев/Kovachev 1995) или *имена кръстоски* (Ковачев/Kovachev 1995, Радева/Radeva 2019), напр. МЛИ *Анимир*, ЖЛИ *Добрилия*. В по-късна своя публикация Н. Ковачев доразвива определението за хибридните имена като: „съчетание на две имена или фонетични и морфологични елементи от отделно име и завършек на друго домашно или чуждо име“ и ги поделя на 3 подвида – 1) кръстоска от две имена (напр. *Ганелия* < Гана + Анелия); 2) производни със завършек от старинно име (напр. *Бериславa*) и 3) производни по елементи от две изходни имена (напр. *Геомар* < Георги и Марко) (Ковачев/Kovachev 1995: 15–16). Ако разгледаме приведените от Н. Ковачев примери, става ясно, че е налице същият словообразу-

вателен процес (с няколко разновидности), описан по-горе по отношение на нарицателната лексика. Хр. Стаменов посочва, че поне що се отнася до прототипичния вид блендинг, той е новост за българския език и се появява помасово едва в последните 20-ина години, въпреки че и по-рано са налице някои по-периферни разновидности като *профорганизация*, *химкомбинат* (Stamenov 2015: 184–185). Той обаче не разглежда в своя корпус лични имена, макар в него да са включени някои названия на търговски марки, т.нар. фирмоними, напр. *Софарма*, *Насекомикс*.

Привежданите от изследователите примери за подобни лични имена през 20. век обикновено не са многобройни. Според ономастите в началото тези новообразувания са били получени най-често при съединяването на елементи от имената на бабите и/или дядовците на новороденото, породено от желанието хем да се спази традицията детето да поднови името на свой прародител, хем да бъдат почетени родниците и по бащина, и по майчина линия, хем името да бъде осъвременено и да звучи по-модерно (по-подробно за причините за появата им вж. у Ковачев/Kovachev 1995: 15). Нашите наблюдения показват, че в днешно време техният брой също не е значителен, но според нас, появата им днес има друга мотивация. Смятаме, че за разлика от миналия век, сега тези имена едва ли са резултат от съчетаването на имената на бабите и дядовците, а по-скоро са получени вследствие на сливането на произволно избрани от създателите им имена. С други думи, те са част от общите тенденции за „усложняване“ на езиковия знак (Мурдаров/Murdarov 1983). Появата на този тип имена би могла да се интерпретира в по-широк културен контекст във връзка с *естетиката на хибридността* и стремежа към надграждане, разширяване на символиката на името, за което свидетелства и ръстът при сложносъставните и двойните (тройните) лични имена.

Да се върнем към посочените от Н. Ковачев имена и да ги разгледаме според предложената от Хр. Стаменов класификация на видовете блендинги в българския език. Става ясно, че Ковачевия тип 1) *Ганелия* < Гана + Анелия, *Цветлин* < Цветан и Светлин всъщност попадат в групата на „най-прототипичните блендинг образувания“ – а) хаплологичните, подобно на *чаромат*, както и б) образуваните със сливане на двете основи без припокриване (Stamenov 2015: 178). Другите два Ковачеви типа 2) *Бери-слава* и 3) *Геомар* < Гео-рги и Мар-ко са примери за маргинални разновидности блендинги, получени чрез суфиксоиди (както *артотека*), или са сложносъкратени имена по подобие на *сисадмин*.

Тук ние обаче ще се ограничим до търсене на именно такива имена в съвременната антропонимия, които биха могли да се интерпретират като прототипични блендинг образувания (Ковачевия тип 1 или Стаменовите типове 3 и 4), като изключим другите разновидности от нашия анализ, тъй като те могат да бъдат разглеждани по друг начин (имената като *Бериславa* са подробно анализирани при Ангелова-Атанасова/Angelova-Atanasova 2001, вж. още Радева/Radeva 2019: 36–37).

2.3. Резултати и анализ на данните[8]

Ексцерпираните от нас имена, които отговарят на гореописаните критерии, се разпределят в следните групи, представени в таблица 1.

Таблица 1. Списък на ексцерпираните лични имена, образувани чрез блендинг

Хаплологични	
цялостно запазване на първата основа и (началото на) втората (тип ***чар**омат*)	*Нел**и**на* (Нели и Ина/Лина)
осечена първа и осечена втора основа (тип *м**от**ел*)	*Ви**та**лия* (Вит(к)а и Наталия) *Ди**ми**лия* (Димитрина и Емилия) *Е**ле**ксандрина* (Елена и Александрина) *Теодо**р**иана* (Теодора и Адриана)
осечена първа основа и цялата втора	*Алекс**андр**еа* (Александра и Андреа) *Алекс**анд**риан* (Александър и Андриан) *А**с**ияна* (Ася и Сияна) *Е**ми**ма* (Емилия и Мима) *Ру**м**ила* (Румяна и Мила)
Нехаплологични	
начало на първата основа и краят на втората	*Валесия* (Валентина и Алексия) *Данелия* (Дани/Даниела) и Анелия) *Девайла* (Дева/Девора и Ивайла) *Демана* (Деми/Демяна и Димана) *Дариел* (Дарин и Даниел) *Зафрина* (Зафира и Ирина) *Ивелия* (Ива и Анелия/Камелия) *Кристиандра* (Кристина и Александра) *Миница* (Мина и Милица) *Стония* (Стоя/Стойка/Стояна и Ния) *Цветлин* (Цветан и Светлин)
осечена първа основа и цялата втора	*Цветяна* (Цвета и Яна)

За носителите на българския език тези имена все още звучат нестандартно, бидейки иновативни, но същевременно те биха могли да рекон-

струират изходните антропоними, от които са образувани. Все пак трябва да отбележим, че тези преномени биха могли да имат различен от предложения тук произход, т.е. някои от имената имат двояка интерпретация и е възможно да се обяснят и като прости суфиксални имена, напр. *Виталия* < Витал(и)-ия, *Миница* < Мин(а)-ица, *Дариел* < Дар(ин)-иел.

Всички преномени, посочени в таблицата, без изключение имат единична употреба. Не бихме могли да предвидим дали някой от тях би се утвърдил в българската личноименна система в бъдеще, или не. Все пак само преди 30 години някои явления, които бяха твърде редки и нетипични (напр. двойните имена, а също и женските имена без морфологичен показател за род), днес не само имат системен характер в българската антропонимия, а дори представляват съществен дял от нея.

3. Заключение

Блендингът като словообразувателен начин, пробиващ си едва напоследък път в българския език, явно вече намира своето място и в сферата на личните имена, където, освен че е израз на тенденциите към интернационализация, експресивизация и минимализация в езика, може да се разглежда и като проявление на наложилата се в съвременния свят *естетика на хибридността*. Повечето от ексцерпираните и коментираните тук преномени представляват неконвенционални имена, които все още не фигурират в антропонимните речници. В голямата си част това са новообразувания (неоантропоними), имащи рядка, единична употреба. Това именотворчество е подвластно на актуалната в дадения момент естетическа доктрина и доминиращите културни влияния, като определящи се явяват стремежът към надграждане на звуковото и смисловото съдържание на имената и вписването на тяхното звучене в унисон с модните тенденции.

БЕЛЕЖКИ

[1] Настоящото изследване е осъществено в рамките на проекта „Личните имена в България в началото на 21. век“, финансиран от ФНИ № КП-06-Н-40/10, 10.12. 2019.

[2] Едва напоследък този словообразувателен начин се разглежда като присъщ за българския език и все още няма общоприет термин за него в българското словообразуване. Терминът *телескопия* (а също и *телескопични думи*) е въведен в литературата на български език от М. Пенчева, но по отношение на английското словообразуване (Пенчева/Pencheva 2004), възприет е от Хр. Стаменов в негова ранна разработка за подобни думи в български, докато други лингвисти предпочитат англ. *блендинг* (Бонджолова/Bondzholova 2005, 2007, Радева/Radeva 2017).

[3] За първи път въпросът за *блендинга* в българския език е поставен от В. Бонджолова (Бонджолова/Bondzholova 2005, 2007), която го определя като специфичен за оказионалното словообразуване, т.е. с ограничена употреба, и Хр. Стаменов (Стаменов/Stamenov 2012), който дискутира дали телескопията (блендинга) е придобила системен характер в българския език. В своя труд „Българска лексикология и лексикография“ В. Радева вече го споменава при иновативните словообразователни тенденции (Радева/Radeva 2017: 204).

[4] Тук и по-нататък преводът е мой.

[5] Според Cannon (1987) блендингът е вид съкращаване (по Szymanek 2005: 430). В българското словообразуване подобни думи традиционно се интерпретират най-вече като контаминация (Стаменов/Stamenov 2012), вкл. и в антропонимната литература (Ковачев/Kovachev 1982, Ковачев/Kovachev 1995, Кондукторова-Вълканова/Konduktorova-Valkanova 1982). В. Бонджолова го определя като специфична комбинация от абревиация и композиция (Бонджолова/Bondzolova 2005, 2017). В по-стари изследвания В. Мурдаров разглежда подобни думи (напр. *мотел*) като форма на абревиация (Мурдаров/Murdarov 1983: 109–112).

[6] У Бонджолова „междусловно налагане“ (Бонджолова/Bondzolova 2005).

[7] Тези образувания са обект на редица изследвания в съвременната българска лексикология, но никога не са били разглеждани като резултат на блендинг. Е. Пернишка ги определя като композитоиди (Пернишка/Pernishka 1980), Л. Кирова ги причислява към образувания, „получени чрез синапсий, при които атрибутивният компонент се изразява с дума, която не притежава морфологичен показател, еднозначно определящ нейната лексикално-граматична категория“ (Кирова/Kirova 2006: 241). А. Ангелов приема, че са универбати (Ангелов/Angelov 2014: 252). В. Малджиева пък се придържа към широко приетото виждане, че „дериватите с афиксоиди [следва] да се приемат за хибриди, заемащи особено място между афиксацията и композицията (Малджиева/Maldzhieva 2022: 18 и др.).

[8] Обект на анализ тук са официални данни за имената на новородените деца в 8 от най-големите градове на България (София, Пловдив, Варна, Велико Търново, Русе, Плевен, Благоевград и Стара Загора) за 2008, 2014 и 2018 г., предоставени от НСИ.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 2014: *Ангелов, А. Г.* Политическа лингвистика – според принципите на екологичната етика. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. [Angelov 2014: *Angelov, A. G.* Politicheska lingvistika – spored printsipite na ekologichnata etika. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.]

Ангелова-Атанасова 2001: *Ангелова-Атанасова, М.* Личните имена у българите (1981–1990). Състояние и проблеми на съвременните български лични имена. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. [Angelova-Atanasova 2001: *Angelova-Atanasova, M.* Lichnite imena u balgarite (1981–1990). Sastoyanie i problemi na savremennite balgarski lichni imena. Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.]

Благоева 2012: *Благоева, Д.* Експресивен потенциал на новата българска лексика. – *Български език*, 59, 4, 7–16. [Blagoeva 2012: *Blagoeva, D.* Ekspresiven potentsial na novata balgarska leksika. – *Balgarski ezik*, 59, 4, 7–16.]

Бонджулова 2005: *Бонджулова, В.* За оказионалното словообразуване в българския език (Контаминация, вставъчно словообразуване и междусловно налагане). – В: Колев, Н. и кол. (eds.): *Българистични проучвания. Т. 10. Актуални проблеми на българистиката и славистиката.* Велико Търново: Фабер,141–154. [Bondzhulova 2005: *Bondzhulova, V.* Za okazionalnoto slovoobrazuvane v balgarskiya ezik (Kontaminatsiya, vstavachno slovoobrazuvane i mezhduslovno nalagane). – In: Kolev, N. i kol. (eds.): *Balgaristichni prouchvaniya. T. 10. Aktualni problemi na balgaristikata i slavistikata.* Veliko Tarnovo, Faber,141–154.]

Бонджулова 2007: *Бонджулова, В.* (Не)съществуващи думи: оказионалното словотворчество. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. [Bondzhulova 2007: *Bondzhulova, V.* (Ne)sashtestvuvashti dumi: okazionalnoto slovotvorchestvo. Veliko Tarnovo, Universitetsko Izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.]

Бояджиев 1975: *Бояджиев, Ж.* Към въпроса за хибридните лични имена. – *Български език*, 25, 2, 146–148. [Boyadzhiev 1975: *Boyadzhiev, Zh.* Kam vaprosa za hibridnite lichni imena. – *Balgarski ezik*, 25, 2, 146–148.]

Кирова 2006: *Кирова, Л.* Анализ на сложно съставени термини с атрибутивен компонент от чужд произход чрез словообразователносемантичната йерархия, използвана от Емилия Пернишка. – В: *Светът на речника. Светът в речника. Юбилеен сборник, посветен на 70-годишнината на чл.-кор. д.ф.н. Е. Пернишка.* Велико Търново, Знак’94, 241–250. [Kirova 2006: *Kirova, L*. 2006. Analiz na slozhno sastaveni termini s atributiven komponent ot chuzhd proizhod chrez slovoobrazovatelnosemantichnata yerarhiya, izpolzvana ot Emilia Pernishka. – In: Svetat na rechnika. Svetat v rechnika. Yubileen sbornik, posveten na 70-godishninata na chl.-kor. d.f.n. E. Pernishka. Veliko Tarnovo, Znak’94, 241–250.]

Кирова 2014: *Кирова, Л.* Съвременните прагматични езикови тенденции и словообразуването в българския език. – В: Живков, Св. – Алексова, Кр. (eds.): *Трети международен конгрес по българистика 23–26 май 2013, Секция български език. Съвременен български език. Лексикология и лексикография*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 134–149. [Kirova 2014: *Kirova, L.* Savremennite pragmatichni ezikovi tendentsii i slovoobrazuvaneto v balgarskiya ezik. – In: Zhivkov, Sv. – Aleksova, Kr. (eds.): *Treti mezhdunaroden kongres po balgaristika 23–26 may 2013, Sektsiya balgarski ezik. Savremenen balgarski ezik. Leksikologiya i leksikografiya*. Universitetsko Izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 134–149.]

Ковачев 1982: *Ковачев, Н.* Българска ономастика. Велико Търново, ВТУ. [Kovachev 1982: *Kovachev, N.* Balgarska onomastika. Veliko Tarnovo, VTU.]

Ковачев 1995: *Ковачев, Н.* Честотно-етимологичен речник на личните имена. Велико Търново: ПИК. [Kovachev 1995: *Kovachev, N*. Chestotno-etimologichen rechnik na lichnite imena. Veliko Tarnovo: PIK.]

Кондукторова-Вълканова 1982: *Кондукторова-Вълканова, А*. Начини за образуване на лични имена от славянски произход в съвременната българска антропонимия. Автореферат на дисертация за присъждане на научна степен „Кандидат на филологическите науки“. Велико Търново, ВТУ, ФФ. [Konduktorova-Valkanova 1982: *Konduktorova-Valkanova, A*. Nachini za obrazuvane na lichni imena ot slavyanski proizhod v savremennata balgarska antroponimiya. Avtoreferat na disertatsiya za prisazhdane na nauchna stepen “Kandidat na filologicheskite nauki”. Veliko Tarnovo, VTU, FF.]

Малджиева 2022: *Малджиева, В.* Формално описание на словообразувателните структури в нормативната граматика на българския език. – *Български език*, 69, 1, 13–35. [Maldzhieva 2022: *Maldzhieva, V*. Formalno opisanie na slovoobrazuvatelnite strukturi v normativnata gramatika na balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik*, 69, 1, 13–35.]

Мурдаров 1983: *Мурдаров, В*. Съвременни словообразувателни процеси. Очерк върху българското словообразуване. София, Наука и изкуство. [Murdarov

1983: *Murdarov, V*. Savremenni slovoobrazuvatelni protsesi. Ocherk varhu balgarskoto slovoobrazuvane. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Пенчева 2004: *Пенчева, М.* Английските думи. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. [Pencheva 2004: *Pencheva, M*. Angliyskite dumi. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.]

Пернишка 1980: *Пернишка, Е.* Семантика на сложните прилагателни имена в съвременния български език. София, БАН. [Pernishka 1980: *Pernishka, E*. Semantika na slozhnite prilagatelni imena v savremenniya balgarski ezik. Sofia, BAN.]

Радева 2017: *Радева, В*. Българска лексикология и лексикография. София, Изток – Запад. [Radeva 2017: *Radeva, V.* Balgarska leksikologiya i leksikografiya. Sofia, Iztok – Zapad.]

Радева 2019: *Радева, П*. Нов речник на личните имена у българите. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. [Radeva 2019: *Radeva, P.* Nov rechnik na lichnite imena u balgarite. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.]

Стаменов 2012: *Стаменов, Хр.* Има ли наставка *-инг* в българския език? – *Български език*, 59, 1, 51–59. [Stamenov 2012: *Stamenov, Hr.* Ima li nastavka *-ing* v balgarskiya ezik? – *Balgarski ezik*, 59, 1, 51–59.]

Bauer, Huddleston 2002: *Bauer, L., R. Huddleston.* Lexical word-formation. – In: Huddleston, R., G. Pullum (Eds.): *The Cambridge Grammar of the English Language.* Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1621–1722.

Gries 2004: *Gries, St. Th.* Shouldn’t it be *breakfunch*? A quantitative analysis of blend structure in English. – *Linguistics* 42, 3, 639–667.

Kubozono 1990: *Kubozono, H.* Phonological constraints on blending in English as a case for phonology-morphology interface. – *Yearbook of Morphology* 3, 1–20.

Manovich 2007: *Manovich, L.* Understanding hybrid media. In: Hertz, B.-S. (ed.): *Animated Paintings*. San Diego: San Diego Museum of Art, 1–18.

Perianova 2018: *Perianova, I.* A Mashup World: Hybrids, Crossovers and Post-Reality. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing.

Stamenov 2017: *Stamenov, Ch.* Borrowing word-formation: *-ing* suffixation and blending in Bulgarian. – *Contrastive Linguistics*, XL, 3, 163–197.

Stockwell, Minkova 2001: *Stockwell, R., D. Minkova.* English Words: History and Structure. Cambridge, Cambridge University Press.

Szymanek 2005: *Szymanek, B.* The latest trends in English word-formation. – In: Štekauer, P. – R. Lieber (eds.): *Handbook of Word-Formation* (= Studies in Natural Language and Linguistic Theory 64). Dordrecht, Springer, 429–448.

Стимул-ориентирани сетивни глаголи – своеобразие и разнообразие

Христина Кукова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
hristina@dcl.bas.bg

Резюме: Изследването има за цел да представи една специфична разновидност на предикатите за перцепция – стимул-ориентираните сетивни глаголи. Това е подгрупа глаголи, чиито представители се характеризират с присъединяване на Стимула като изреченски субект, като изразяват притежаваното от него състояние или активното му действие. Описва се семантичният обхват на този тип глаголи, като се очертават различията от представителите на останалите подкласове.

Ключови думи: предикати за перцепция, Стимул-ориентирани предикати, типология

Stimulus-oriented Sensory Verbs – Uniqueness and Variety

Hristina Kukova
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andeychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
hristina@dcl.bas.bg

Abstract: The research aims at presenting a specific variety of perception predicates – stimulus-oriented sensory verbs. This is a verb subgroup whose representatives are characterized by joining the Stimulus as the subject of the sentence, expressing its state or active action. The semantic scope of this subtype of verbs is described, outlining the differences from the representatives of other subclasses.

Keywords: perception predicates, Stimulus-oriented predicates, typology

1. Лексикалносемантичен клас на перцептивните глаголи

Според С. Моисеева (Моисеева/Moiseeva 2005: 9), с термина лексикалносемантично поле характеризираме дадено множество езикови единици от една част на речта с общо значение, които се групират около даден ядрен семантичен компонент. Класът на перцептивните предикати представлява типичен пример за това наблюдение с йерархичната си структура,

организирана в семантично взаимосвързани пространства и лексикалносемантични мрежи, които се съотнасят с определени понятия. Моноцентричността на семантичния клас на перцептивните предикати се проявява в йерархичната му организация, която е онагледена с хиперо-хипонимните отношения в Уърднет. При разглеждане на основните типове предикати са посочени поддървета, които представляват един от тези типове. Присъствието на доминантен семантичен признак, който обединява всички единици, позволява да се отличат основни лексеми с най-обобщено значение. Тъй като глаголите за възприятие отразяват връзката между физиологичната перцепция и езика, основните микрополета или подкласове, на които се делят тези глаголи, са обвързани с петте вида сетивно възприятие – зрително, слухово, осезателно, обонятелно и вкусово.

Семантичният клас на перцептивните глаголи се характеризира още и със сложното взаимодействие и взаимопреплитане на компоненти, специфични за това поле, с независими от него елементи. Независимите компоненти са приложими към всички (или повече от един) вербални семантични класове, докато специфичните за полето характеризират само представители на даден семантичен клас глаголи. Базисна характеристика за семантичния клас на перцептивните глаголи е тази, която ги определя според вида на сетивното възприятие – визуално, слухово, тактилно, обонятелно, вкусово.

А. Вежбицка отбелязва, че глаголите за сетивно възприятие могат да бъдат систематизирани по следния начин:

(1) *виждам* – възприемам с очите си;

(2) *слушам* – възприемам с ушите си;

(3) *мириша* – възприемам с носа си;

(4) *усещам на вкус* – възприемам с езика си;

(5) *усещам* – възприемам с тялото си (Вежбицкая/Vezhbickaya 1986: 338).

Разпределени според горепосочения семантичен критерий (на базата на специфичните за всяко микрополе семантични компоненти), глаголите от перцептивния клас могат да се групират така:

- глаголи за зрително възприятие (*гледам, виждам, наблюдавам*);
- глаголи за слухово възприятие (*слушам, чувам*);
- глаголи за осезателно възприятие (*усещам, докосвам*);
- глаголи за вкусово възприятие (*вкусвам*);
- глаголи за обонятелно възприятие (*подушвам*).

Освен тези интуитивно разбираеми групи съществуват и граматико-семантични критерии за по-прецизна класификация. Още през 1949 г. С. Бък разделя глаголите за възприятие на субектни и обектни (Buck 1949).

Изборът на определен граматичен субект е основен при групирането на този клас глаголи, тъй като отдава предпочитание на възприемащия или на обекта на възприятие и позволява да се прави разлика между насочени

към субекта перцептивни глаголи, от една страна, и насочени към Стимула перцептивни глаголи – от друга. Глаголите, насочени към възприемащия, се отличават от глаголите, ориентирани към възприеманото, по това, че първите присъединяват като външен аргумент одушевени същества, които претърпяват определен тип преживяване, докато представителите на втория подвид присъединяват възприеманата единица като изреченски субект. Първият подклас ще бъде наричан още субект-ориентирани (Експериенцер-ориентирани, Експериенцер-субектни) предикати, а вторият – обект-ориентирани (Стимул-ориентирани, Стимул-субектни) предикати.

Таблица 1. Подялба на глаголите за възприятие в българския език според ориентацията към възприемащия или възприеманото

Ориентирани към възприемащия глаголи	**Ориентирани към възприеманото глаголи**[1]
виждам *Видях човека.*	**изглеждам** *Човекът изглеждаше весел.*
чувам *Чувам песните на птиците.*	**звуча** *Птиците звучат по-приятно там.*
усещам *Усети топлината на завивките.*	**усещам се / на допир съм** *Усеща се вълната в материята.* *Пуловерът беше мек на допир.*
мириша *Обича да мирише супата.*	**мириша** *Ястието миришеше превъзходно.*
вкусвам *С нетърпение вкуси от сладоледа.*	**имам вкус / лютя / сладня...** *Ей, че люти тази чушка!*

Както се вижда от таблицата и примерите към нея, глаголите за възприятие в българския език също подлежат на това деление. От една страна, съществуват глаголи, които присъединяват Стимула като външен аргумент.[2] От друга страна, правят впечатление глаголите, които присъединяват Експериенцера като изреченски субект и обикновено са транзитивни. Ориентираните към възприемателя предикати на свой ред се делят на **спонтанни** („за състояние“ (Vendler 1967), „когнитивни“ (Rogers 1971: 206), „експериенцерни“ (Viberg 1983: 123), „пасивни“ (Palmer 1966: 99), „стативни със субект Експериенцер“ (Lehrer 1990: 223), „инертни състояния“ (Падучева/ Paducheva 2004: 204) и **волеви** („активни“ (Viberg 1983: 123), „активни перцептивни глаголи“ (Leech 1971: 23), (Rogers 1971: 206); „активни с Експериенцер субект“ (Lehrer 1990: 223), „действия“ (Падучева/Paducheva 2004: 204), т.е. такива, които са предизвикани или насочени волево.

Подкласът на Стимул-ориентираните предикати също бива назоваван с различни термини – „със субект Стимул“ (Lehrer 1990: 223), „копулативни“ (Viberg 1983: 123), „перцепти“ (Gisborne 1996: 1), „с Експериенцер зад кадър“ (Падучева/Paducheva 2004: 204). Вижда се, че различните автори подхождат твърде разнообразно в терминологичен аспект. В настоящото изследване приемаме термина „Субект-ориентирани“ по отношение на спонтанните и волевите предикати, които присъединяват възприемателя като подлог, и „Стимул-ориентирани“ – по отношение на предикатите, присъединяващи в същата позиция възприемания обект.

Стимул-ориентираните предикати могат да бъдат изразени с едновалентна конструкция и често са натоварени с допълнителен семантичен нюанс (*ухая, воня, лютя)*. При употребата им в двувалентна конструкция с дативен Експериенцер обикновено се подсилва субективността на възприеманата ситуация.

(6) *Люти ми на очите.*

М. Стаменов описва подобен тип структури, които назовава „конструкции за перцептивен изглед“, като отбелязва, че „позицията на външен аргумент-подлог се заема от Стимул, а Тръпникът в такъв случай се превръща в индиректен обект на именуваното от предикатива глаголно състояние, който се експлицира или не според комуникативното намерение на говорещия (Нещо тъмнее (в полето)“ (Стаменов/Stamenov 2021: 82). Авторът подчертава, че дателната клитика изразява субективно преживяване (Стаменов/Stamenov 2022: 355).

2. Стимул-ориентирани предикати за перцепция

В изследването си от 2019 г. Виберг поделя Стимул-ориентираните предикати[3] на три подгрупи: сетивни копули, глаголи за възприемаемост и сетивни глаголи (Viberg 2019). (Вж. **Таблица 2.**)

Като първи подтип обособява копулативните предикати, които са най-неутрални и ненатоварени в семантично отношение (*изглеждам, звуча, усещам се, имам вкус, мирuша*).

Вторият подтип имплицира потенциалната възможност за възприятие (*забележим съм, виждам се, чувам се*). А. Виберг твърди, че за много езици не се концептуализират предикати от този подвид за осезание, вкус и обоняние (Viberg 2012), но от емпиричния материал се вижда, че за български те често биват изразявани с помощта на конструкта „усещам се“. Това потвърждава теорията на автора, че по-високо разположените в йерархията глаголи могат да заместват по-ниско разположените, особено когато те не са концептуализирани. Примери (7–9)[4] потвърждават йерархичната теория на автора, като от тях се вижда, че с един и същи предикат в (7) се назовава тактилно възприятие, в (8) – вкусово, а в (9) – обонятелно.

(7) *Дюшекът е такъв, че изобщо не* ***се усеща****.*

(8) *А и пясъкът хич не* ***се усеща*** *на вкус.*

(9) *Заблуждавам ли се – подхвана Хюнон, озъртайки се нервно към модната разговорна тръба, – или тук* ***се усеща*** *някаква смрад?*

Таблица 2. Типология на А. Виберг (Viberg 2019:19).

Феномен-ориентирани предикати			
Сетива	**Сетивни копули**	**Глагол за въз-приемаемост**	**Сетивен глагол**
Неутрално	Seem 'изглеждам'	Be noticeable 'забележим съм'	
Зрение	Look 'изглеждам'	Be visible 'видим съм'	shine 'светя' shimmer 'блещукам' glimmer 'мъждукам' gleam 'блестя' glitter 'лъщя' glint 'проблясвам' glisten 'лъщя' flash 'просветвам'
Слух	Sound 'звуча'	Be audible 'доловим съм'	crack 'пуквам' creak 'скърцам' rattle 'тракам' crash 'трясвам' sough 'фуча' surge 'бушувам' buzz 'жужа'
Осезание	feel 'усещам се'		tickle 'гъделичкам' abrade 'жуля' tingle 'смъдя' sting 'жиля' burn 'паря'
Вкус	taste 'имам вкус'		
Обоняние	smell 'мирише'		stink 'воня'

Последната подгрупа, която А. Виберг добавя, авторът нарича „сетивни глаголи“ (sensory verbs). Това са глаголи, които изразяват притежаваното от Стимула състояние за въздействие или активното му действие. Те се отличават от сетивните копули по допълнителния семантичен елемент, с който се надгражда значението. Примери (10–11) онагледяват разликата между неутралните сетивни копули (10) и сетивните глаголи (11), при които

се наблюдава допълнителна семантична окраска, изразяваща преценката или отношението на възприемащия, в този случай – положителна.

(10) *Пардон за второто, но всяка парашутна зала **мирише** точно по този неповторим начин.*

(11) *Само че вместо с цветя, храстчето сега беше украсено с множество дребни плодчета, които **ухаеха** на горски ягоди.*

Много от сетивните глаголи са свързани с излъчване на светлина (*блестя, сияя, проблясвам*), реализиране на звуков ефект (*дрънкам, пукам, тропам*) или усещания на тялото и болка (много често третолични – *боде, убива, щипе*).

Макар и в чуждоезикови изследвания да липсват примери за вкусово възприятие от този вид, за български език в третата подгрупа могат да бъдат посочени глаголи и за петте типа сетивност, чийто субект е Стимулът на перцепцията. В примери (12–16) са изброени представители на сетивните глаголи за всички видове сетивни възприятия (в (12) – зрително, (13) – звуково, (14) – тактилно, (15) – обонятелно, (16) – вкусово).

(12) *Градските стени **сияеха** бледо в предутринния сумрак.*

(13) *Ледената вода **кънтеше** над огромните канари, оставени от отдавна изчезнали ледници, мяташе във въздуха хапливо студена мъгла, която се стелеше на облаци над пътя.*

(14) *Грапавият зной **пареше** кожата му, гърлото му отдавна беше пресъхнало.*

(15) *Нощният въздух **вони** и тази воня плющи в ноздрите като развети флагове на кораб, понесъл се над плитчини.*

(16) *Сокът ухаеше, **сладнеше**, а устните от него ставаха още по-жадни и горещи*.

3. Стимул-ориентирани сетивни глаголи в Булнет

В рамките на изследването бяха извлечени всички синонимни множества, с които перцептивните предикати са представени в Булнет (@БУЛ НЕТ) (Koeva 2021). Те са маркирани със семантичен примитив перцептивен глагол (verb.perception). Посочените семантични примитиви са автоматично приписани от паралелните синонимни множества в Принстънския уърднет. В следващата част са анализирани онези от тях, които принадлежат на подгрупата на предикатите за Стимул-ориентирани сетивни глаголи за възприятие.[5] От своя страна, те подлежат на подялба на глаголи за общо, зрително, слухово, тактилно, вкусово и обонятелно възприятие.

Сетивните копули и предикатите за възприемаемост по правило са формулирани така, че да бъдат представени с по едно значение за всеки тип възприятие. При сетивните глаголи се наблюдава разнообразна концептуализация, особено при подкласовете на зрителното, слуховото и тактилното възприятие.

Част от тях описват пасивно свойство (*сияя, ухая*), докато други бележат активна реализация на свойството (*скърцам, бия*). Последните са предимно предикати за слухово Стимул-ориентирано възприятие.

3.1. Стимул-ориентирани сетивни глаголи за **общо/неутрално** възприятие

Според А. Виберг, тази група не е представена в езиците, които изследва. За български бяха открити 4 синонимни множества от този тип, например:

(17) @БУЛНЕТ: **отразявам:1; отразя:1; изразявам:5; изразя:5** – ‘представлявам изява, демонстрация, индикация на нещо’ – *Тази постъпка отразява истинските му схващания.*

Силно е застъпена и недокрай изяснена връзката между тактилното, интероцептивното и общото възприятие.[6] Както се вижда и от посочените по-долу представители (18 – 21), някои семантични множества могат да се отнасят към всяко едно от тях в различни ситуации. С оглед на разграничаването на употребите като глаголи за обща интероцепция и за тактилна перцепция, важно е експлицитното присъствие на сетивния орган в изреченската структура.

(18) @БУЛНЕТ: **боли ме:2; имам болка:1; чувствам болка:1; усещам болка:1; усетя болка:1; боли:2** – ‘изпитвам неприятно, болезнено усещане, имам физическа болка’ – *Болеше ли те след катастрофата?*

(19) @БУЛНЕТ: **убива:1; убива ми:2** – ‘причинявам силна болка при удар, натъртване, натиск’ – *Тези ботуши адски ми убиват.*

(20) @БУЛНЕТ: **бода:1; убождам:1; убода:1; бодвам:1; бодна:1; жиля:1; жилвам:1; жилна:1** – ‘причинявам болка чрез пробождане’;

(21) @БУЛНЕТ: **убива ми:1** – ‘чувствам болка или неудобство, които не могат да се свържат с точно определена причина или източник’.

3.2. Стимул-ориентирани сетивни глаголи за **зрително** възприятие

За разлика от останалите подкласове, в които глаголите за зрително възприятие доминират и в числово, и в семантично отношение, в подгрупата на сетивните глаголи те заемат второто място с 18 синонимни множества от този подвид. Често срещани са глаголи за действие и за състояние, но се срещат и процесуални предикати. Най-характерните от тях са представени по-долу, като те обичайно са свързани с излъчвана светлина, която може да е постоянна характеристика (22), (23), с изразяване на промяна (25), краткотрайност (26), с неочаквана поява пред сетивата на възприемащия (24):

(22) @БУЛНЕТ: **блестя:4; лъщя:1** – ‘изглеждам блестящ, отразявам ярка светлина, например както мокра повърхност’ – *Мокрото шосе лъщеше пред тях.*

(23) @БУЛНЕТ: **светя:4; сияя:2; блестя:3** – ‘изглеждам светъл, бистър и чист, особено за цвета на кожата или лицето’ – *Лицето й светеше, когато излезе от сауната.*

(24) @БУЛНЕТ: **изниквам:3; изникна:3; изскачам:4; изскоча:4** – ‘появявам се внезапно или неочаквано’ – *Иззад завоя изскочи китна къщичка.*

(25) @БУЛНЕТ: **светвам:2; светна:2; просветвам:2; просветна:2; просветлявам:2; просветлея:2** – ‘ставам по-ярък, по-светъл’ – *Небето просветля около обяд.*

(26) @БУЛНЕТ: **блестя:2; блещукам:1; проблясвам:3; проблесна:3; просветвам:1; просветна:1** – ‘светя с ярка светлина, подобно на звезда или пламък’.

3.3. Стимул-ориентирани сетивни глаголи за **слухово** възприятие

Най-многобройната група в рамките на сетивните глаголи е тази за слухово възприятие с 58 синонимни множества, които изразяват семантично съдържание от този вид. Те могат да се разделят съобразно типовете дейности, които означават, като (27) бележи неутралност; (28 – 32) са свързани с определен Стимул и с допълнителна семантична натовареност – при (28), (30), (32) – интензитет, (29), (31) – височина на звука. Глаголите от тази група могат също да изразяват процесуалност или динамичност.

(27) @БУЛНЕТ: **издавам звук:1; издам звук:1; произвеждам звук:2; произведа звук:2** – ‘издавам характерен или естествен звук’;

(28) @БУЛНЕТ: **бибиткам:1; свиря:4** – ‘произвеждам или наподобявам силен предупредителен звук на клаксона на моторно превозно средство’ – *Клаксоните на такситата бибиткаха*.

(29) @БУЛНЕТ: **цвъртя:9; свиря:16** – ‘(за насекоми) издавам пронизителен, отсечен шум чрез триене на определени части от тялото’ – *Мъжките насекоми, като щурците или скакалците цвъртят пронизително*.

(30) @БУЛНЕТ: **прокънтявам:3; прокънтя:2** – ‘издавам силен резониращ звук’ – *Изстрелът прокънтя във въздуха*.

(31) @БУЛНЕТ: **пиукам:2; изпиуквам:1; изпиукам:1** – ‘издавам кратък, единичен сигнал с много висока честота’ – *Компютърът изпиука и спря*.

(32) @БУЛНЕТ: **бия:7; тупам:2; думкам:1; барабаня:2** – ‘произвеждам еднообразен шум като от барабан, дъжд и под.’ – *Дъждът барабанеше по предното стъкло*.

3.4. Стимул-ориентирани сетивни глаголи за **тактилно** възприятие

Групата общо наброява 15 синонимни множества, част от които са представени по-долу. Наблюдават се различни семантични специфики и в рамките на тази група, като (33) маркира обобщеност, освен ако част от тялото не е посочена като външен аргумент, (34) и (35) бележат интензитет на усещането, (36) – фигуративно назоваване на възприятието.

(33) @БУЛНЕТ: **боли ме:1; боли:1** – ‘за орган или част от тялото – представлявам източник или мястото, в което някой чувства болка; 2. предизвиквам болка, неприятно усещане’ – *Болят ме ръцете.*

(34) @БУЛНЕТ: **пулсирам:4; туптя:5; тупкам:4** – ‘бия, свивам се и се отпускам ритмично или предизвиквам подобно усещане, често придружено с болка или дискомфорт’ – *Цялата ми ръка пулсираше*.

(35) @БУЛНЕТ: **паря:2; опарвам:2; опаря:2; лютя:1; налютявам:1; налютя:1** – ‘предизвиквам остра болка или неприятно усещане (като) от ужилване, изгаряне с нещо горещо и под.’ – *Мечта, докато цигарата му го опари, и едва тогава се обърна на другата страна и сладко задряма*.

(36) @БУЛНЕТ: **обади се:1; обажда се:1** – ‘за (хронично) заболяване или орган или част от тялото, засегнати от такова заболяване – усещам се, причинявам болка периодично’ – *Всеки път, когато времето се развали, коляното ми се обажда*.

3.5. Стимул-ориентирани сетивни глаголи за **вкусово** възприятие

А. Виберг отбелязва, че за езиците, които изследва, не се наблюдават предикати в тази група. Смятаме, че за български такива са *лютя, сладня, киселея, горча, соленея*, макар и непредставени в Уърднет. Възможните параметри на Стимула при тях са ограничени, но те влизат в интересни семантични конфигурации, част от които са описани по-долу. Множеството примери, които се срещат в Българския национален корпус обосновават това твърдение. По-честотни са примерите с *горча* и *лютя*, които развиват и допълнителни непрототипни значения, а по-редки – *сладня*, *киселея* и *соленея* с по-малобройни употреби в БНК. Основната употреба на всички глаголи, назоваващи вкусови разновидности, е свързана с вкусовото възприятие. Това е видно от многобройните примери в корпуса. Примери (37 – 45) посочват употребите за всеки вид от вкусовете, съответно (37) и (43) за сладко, (44), (45) – кисело, (43) – солено, (39), (40), (41) – горчиво. Интересна е високата честотност в българския език на глагола *лютя* (38), (39), обикновено с третолична употреба, макар и това усещане да не е обособено като вкус във физиологията.

(37) *Сиропът се топи в устата, а тестото **сладни** и напомня бадемово тесто.*

(38) *Ти ядеш ли скакалци, Док? — Да. В Мексико съм ял. Много **лютят**.*

(39) *Дотогава венецът ти ще заздравее, а ще ти дам и едно лекарство, с което сутрин и вечер ще изплакваш устата си, колкото и да **горчи** и да **люти**.*

(40) *Тази медовина **горчи**!*

(41) *За кой ли път — лежи на пода, сърцето му бие силно, сякаш ей сега ще изхвръкне, слюнката му пресъхнала, в устата му **горчи**.*

(42) *Или моят хляб ти горчи?*

(43) *В устата ми **сладни** и **соленее**, усещам се сита…*

(44) *Вашите **киселеят** ли, или са от сладките?*

(45) *Любовниците ти изменят и стареят, виното ти* ***киселее****, парите ти крадат, а когато вечер искаш да отдъхнеш във весел кръг, верните ти поданици идат с гробовни лица.*

Глаголът *лютя* има голям брой срещания, в които се използва и като общо или тактилно възприятие:

(46) *Пушекът вече започваше да ми* ***люти****.*

(47) *Още не бяха притихнали писъците на децата след клането, още не беше заглъхнал звънтежът на мечовете, още миришеше на изгоряло и димът продължаваше да навлиза в стаите и да* ***люти****, и василевсът вече се разпореждаше в крепостта.*

В много от употребите е посочен участъкът от тялото, в който е съсредоточено възприятието (с предлози *на*, *в* или като субект в изречението).

(48) *Това, с което боравеше, не изискваше никакви мускули, нито сила над яките като дъбове нозе, нито пот, която да се стича и да* ***люти на*** *очите, нито изблици парещ зной, който пърли космите по ръцете.*

(49) *Гърлото му е стегнато. Пари и люти.*

(50) *Много* ***люти*** *сапунът* ***в*** *издраскането.*

(51) *На него пише нещо, но лодката се клати от прибоя, здрачът обвива с плаща си масивните форми на пристана, а солта на горчивите работни сълзи,* ***люти в*** *очите на лодкаря...*

Подобен тип употреби са засвидетелствани в Българския национален корпус и с глагола *горча*:

(52) *И ти трябва да я кажеш, независимо как ти* ***горчи*** *от тези думи* ***в*** *устата и разрошваш косата на хлапака там, Доус, защото там винаги има по един симпатяга,...*

(53) *И пари* ***на*** *езика,* ***горчи****...*

(54) ***В*** *гърлото* ***горчи****.*

В преобладаващото множество примери, частта от тялото посочва участъка, в който се извършва възприятието. Интересни и по-редки са случаите, при които глаголът я присъединява като външен аргумент (55 – 56).

(55) *Очите ме болят, гърлото ми* ***горчи****, хлеб не ми се яде.*

(56) ***Лютят*** *очите ни, които се изпълват с отровна вода, когато гледаме ядовито.*

В немалък брой срещания *лютя* се използва транзитивно за назоваване на каузиране на емоционално състояние (57 – 58).

(57) *Госпожа Евпраксия тихо приближи и дръпна сина си за ръкава. — Моля ти се, не ги* ***люти****... Потърпи малко...*

(58) [...] *мили келнерки, готови да се влюбят в клиентите, и когато това стане, въртят главозамайваща любов,* ***лютят*** *се, напрягат се и страдат от бар на бар;* [...]

Глаголът *горча* има и срещания с преносна употреба в областта на емоционалните състояния с основно значение разочарование (59 – 62). Причината за тези състояния заема позицията на изреченски субект, а Експериенцерът е кодиран като датив (62).

(59) *А много **горчи**, дявол да го вземе, когато се излъжеш в някого!*

(60) *Сир Давос, истината понякога **горчи**, дори за човек като лорд Станис.*

(61) *Каптах неодобрително ме погледна с просълзеното си око и отговори: — Нали хиляди пъти съм ти казвал, че имаш невероятна способност да отравяш радостта ми със своята разсъдливост, която **горчи** посилно от пелин.*

(62) *Тя ти провожда тая питка, пък ти да ѝ капнеш малко медец в една паничка, защото цял ден нещо ѝ **горчи** на душата.*

3.6. Стимул-ориентирани сетивни глаголи за **обонятелно** възприятие

Пет синонимни множества се очертават като принадлежащи към тази група, като обикновено се добавят антиподните семантични компоненти *приятно* или *неприятно*.

@БУЛНЕТ: **ухая:1; благоухая:1** – ‘мирише приятно, издавам аромат’ – *Тя ухаеше на топло мляко.*

@БУЛНЕТ: **мирише лошо:1** – ‘издавам неприятна миризма’ – *Той рядко се къпе и мирише лошо.*

@БУЛНЕТ: **воня:1; смърдя:1** – ‘издавам силна лоша, неприятна миризма’.

В тази част бяха обсъдени представените в Булнет Стимул-ориентирани сетивни глаголи. С цел пълнота на изследването бяха включени и глаголите за вкусово възприятие, които бяха анализирани на основата на употребата им в Българския национален корпус.

4. Заключение и бъдеща работа

Настоящото изложение е част по-обемно проучване на предикатите за перцепция. То представя типологията им, като очертава закономерностите при подялбата на предикатите за възприятие в две посоки. Първата следва типовете възприятие според използваните сетивни органи. Втората отразява семантико-граматичните особености на предикатите по отношение на присъединяването на външния аргумент. Изследването се фокусира върху най-слабо проучения тип предикати, които присъединяват Стимула като изреченски субект. Стимул-ориентираните сетивни глаголи са разгледани със синонимните множества, с които са дефинирани в Българския уърднет, като са типологизирани в подкласове. Сетивните глаголи за вкусово възприятие не са отразени в Булнет и са анализирани на основата на срещанията им в Българския национален корпус.

Част от плановете за бъдеща работа над предикатите включва типологизирането на ясно дефинирани подгрупи глаголи от този тип. В предстоящи проучвания биха могли да се диференцират аналитично още две групи – за състояния (*аленея*) и за действия (*дрънча*). Необходимо е също да се обърне внимание на различията в спецификата на употребите, маркиращи притежание на свойството или дейността, свързана с проявлението му, от една страна, и каузирането на това свойство или дейност с човешка намеса – от друга.

5. Благодарности

Настоящото изследване е подпомогнато от Националната програма на МОН „Млади учени и постдокторанти 2“, одобрена с РМС 206/07.04. 2022 г.

БЕЛЕЖКИ

[1] А. Виберг ги нарича копулативни, но за български език този термин не е удачен и се разграничаваме от него (Viberg 1983).

[2] Конструкциите със Стимул в подложна позиция не са залогова алтернация и се различават от пасивните конструкции, срв. *Всички в залата усещаха топлината. – Топлината в залата се усещаше от всички. / Слабо се усеща лютивината на джинджифила.*

[3] Феномен-ориентирани предикати, според терминологията на А. Виберг (Viberg 2019: 19).

[4] Всички примери в настоящото изследване са ексцерпирани от Българския национален корпус (Koeva et al. 2012).

[5] Отразяването на синонимните множества в изследването следва начина, по който предикатите са представени в Булнет и съответно са маркирани с @БУЛНЕТ.

[6] А. Виберг обръща сериозно внимание на интероцептивни предикати и специално на *усещам*, в чиято лексикална структура вижда 3 възможни реализации и съответни семантични разширения – за вътрешна перцепция (усещане на тялото → емоция); за външна перцепция (тактилно усещане / вкус / мирис); когниция (възприятие → познание) (Viberg 2015: 97–106). Л. Рок и др. определят такъв тип глаголи в различни езици като изразяващи мултисетивна семантика (multi-sense verbs) (Roque et al. 2018).

ЛИТЕРАТУРА

Вежбицкая 1986: *Вежбицкая, А.* Восприятие: семантика абстрактного словаря – В: *Новое в зарубежной лингвистике, вып. 18*, с. 336–370. [Vezhbickaya 1986: *Vezhbickaya, A.* Vospriyatie: semantika abstraktnogo slovarya. – In: *Novoe v zarubezhnoj lingvistike*, vol.18, s. 336–370.]

Моисеева 2005: *Моисеева, С. А.* Семантическое поле глаголов восприятия в западно-романских языках. – Белгород, Изд-во БелГУ. 248 с. [Moiseeva 2005: *Moiseeva, S. A.* Semanticheskoe pole glagolov vospriyatiya v zapadno-romanskih yazykah. – Belgorod, BelGU, 248 p.]

Падучева 2004: *Падучева, Е. В*. Динамические модели в семантике лексики. Москва, ЯСК, 2004. [Paducheva 2004: *Paducheva E. V*. Dinamicheskie modeli v semantike leksiki. Moskva, YSK.]

Стаменов 2021: *Стаменов, М.* Конструкциите с предикативи за психически състояния в българския език – номенклатура и диференциални характеристики. – В: *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*, Vol. 10, 76–113. [Stamenov 2021: *Stamenov, M.* Konstruktsiite s predikativi za psihicheski sastyaniya v balgarskiya ezik – nomenklatura i deferentsialni harakteristiki – In: *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*, Vol. 10, 76–113.]

Стаменов 2022: *Стаменов, М.* Принос към семантичната характеристика на предикативите за вътрешни преживявания със субект в дателен падеж. – *Български език, Приложение 2022*, 69, 351–366. [Stamenov 2022: *Stamenov, M.* Prinos kam semantichnata harakteristika na predikativite za vatreshni prezhivyavaniya sas subekt v datelen padezh. – *Balgarski ezik*, *Prilozhenie 2022*, 69, 351–366.]

Buck 1949: *Buck, C.* A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indoeuropean Languages. A Contribution to the History of Ideas. – Chicago, Ill: University of Chicago Press. – XIX , 1515 p.

Gisborne 1996: *Gisborne, N.* English Perception Verbs. PhD Dissertation. University College London.

Koeva 2021: *Koeva, S.* The Bulgarian WordNet: Structure and Specific Features. – *Papers of BAS Humanities and Social Sciences* Vol. 8, No. 1, 47–70.

Koeva et al. 2012: *Koeva, S., I. Stoyanova, S. Leseva, Ts. Dimitrova, R. Dekova, and E. Tarpomanova*. The Bulgarian National Corpus: Theory and Practice in Corpus Design. – *Journal of Language Modelling*, Vol. 0, No. 1. ISSN: 2299-8470, 65–110.

Leech 1975: *Leech, G. N.* Meaning and the English Verb. L.: Longman [first published 1971].

Lehrer 1990: *Lehrer, A.* Polysemy, Conventionality, and the Structure of the Lexicon. – *Cognitive Linguistics* 1.2: 207–246.

Palmer 1966: *Palmer, F. R.* A Linguistic Study of the English Verb. London: Longman.

Roque et al. 2018: *Roque L. S., K. Kendrick, E. Norcliffe and A. Majid.* Universal Meaning Extensions of Perception Verbs are Grounded in Interaction. – C*ognitive Linguistics,* 29(3): 371–406.

Rogers 1971: *Rogers, A.* Three Kinds of Physical Perception Verbs. Chicago Linguistic Society 7, 206–222.

Vendler 1967: *Vendler, Z.* Linguistics in Philosophy. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Viberg 1983: *Viberg, Å.* The Verbs of Perception: A Typological Study, *Linguistics*, vol. 21, no. 1, 123–162.

Viberg 2001: *Viberg, Å.* Verbs of perception. – In: Haspelmath, M. – König, E. – Oesterreicher, W. – Raible, W. [eds.]: *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*. Berlin, 1294–1309.

Viberg 2012: *Viberg, Å.* Basic Verbs in Typological Perspective, in Le verbe en verve. Réflexions sur la syntaxe et la sémantique verbales, M. Van Peteghem, P. Lauwers, E. Tobbak, A. Demol, L. De Wilde (eds.), Gent, Academia Press, p. 255–273.

Viberg 2015: Viberg, Å. Sensation, Perception and Cognition. Swedish in a Typological-contrastive Perspective. – In: *Functions of Language* 22:1, pp. 96–13.

Viberg 2019: *Viberg, Å.* Phenomenon-based Perception Verbs in Swedish from a Typological and Contrastive Perspective – In: P*erception, perceptibilité et objet perçu. Approches inter-langues* / [ed.] Éric Gilbert, Caen: Presses Universitaires de Caen, p. 17–48.

Лексикология, терминология, лексикография

Подходи при представяне на нова лексика в общите двуезични речници

Диана Благоева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
d.blagoeva@ibl.bas.bg

Резюме: В статията се разглеждат проблеми, свързани с представянето на неологизми в най-новите общи двуезични речници с изходен език български. Коментират се обхватът на включената нова лексика в отделните речници, източниците и критериите за подбор на новата лексика, както и методите за семантизация на неологизмите. По-широкото отразяване на нова лексика в такъв тип речници способства за по-адекватно подпомагане както на рецептивната, така и на продуктивната речева дейност при междуезиковата комуникация.

Ключови думи: български език, двуезична лексикография, общи двуезични речници, неологизми

Approaches to the Representation of Neologisms in General Bilingual Dictionaries

Diana Blagoeva
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
d.blagoeva@ibl.bas.bg

Abstract: The article discusses issues related to the presentation of neologisms in the newest general bilingual dictionaries with Bulgarian as the source language. It comments on the scope of the new vocabulary presented in each dictionary, the sources and criteria for selecting new vocabulary, as well as the methods for semanticizing the neologisms. A broader coverage of new vocabulary in general bilingual dictionaries contributes to a more adequate support for both receptive and productive speech activities in interlingual communication.

Keywords: Bulgarian language, bilingual lexicography, general bilingual dictionaries, neologisms

1. Въведение

Един от най-важните проблеми, които трябва да бъдат решени при планирането и разработването на двуезични речници, се отнася до подбора и състава на словника. Това колко и кои лексикални единици от изходния език ще бъдат обхванати в речника, зависи от различни предварително зададени параметри на конкретното издание: обем на речника (голям, среден или малък), предназначение на речника (за общи, учебни или други цели), профил на ползвателите на речника (носители на съответния изходен език, изучаващи целевия език като чужд; чужденци, изучаващи изходния език като чужд), тип на речника (рецептивен; продуктивен) и пр. (Берков/Berkov 2004, Atkins, Rundell 2008).

Още на етапа на планирането на речника следва да намери отговор и един по-частен въпрос, свързан с изграждането на словника, а именно – ще бъде ли отразявана неологична лексика и (при положителен отговор) от какви източници и въз основа на какви критерии ще се извършва нейният подбор. По отношение на двуезичните речници с изходен език български този въпрос придобива особена актуалност през последните десетилетия във връзка с подчертаната динамика в лексиката, обусловена от значителните обществено-политически и социокултурни промени в нашето общество от края на XX век насам. Обновяването на лексикалния състав на езика следва да бъде предмет не само на теоретични изследвания, но и на лексикографско описание, при това както в едноезични, така и в двуезични речници.[1] От друга страна, през последните десетилетия продукцията в областта на преводната лексикография у нас отбелязва забележимо нарастване. Публикуват се множество преводни речници с български език – нови или преработени и допълнени издания, същевременно се разширява кръгът на целевите езици.[2] Провеждането на наблюдения върху начините за подбор и представяне на неологична лексика в най-новите двуезични речници ще позволи да се изведат някои насоки за съставянето на словник за такъв тип издания, което би подпомогнало бъдещата лексикографска работа.

Цел на представяното изследване е да се проучи актуалната практика при съставянето на общи двуезични речници с изходен език български по отношение на подходите за подбор и представяне в тях на неологична лексика. Наблюденията са проведени върху материал от 10 издания от последните 20 години, всяко едно от които е с различен целеви език – словашки (BSS I 2004, BSS II 2013, BSS III 2019, BSS IV 2023), словенски (БССБР/BSSBR 2015), английски (АББАР/ABBAR 2017), румънски (БРР/BRR 2008), шведски (ШББШР/ShBBShR 2006), испански (БИР/BIR 2006), грузински (БГГБР/BGGBR 2021), турски (НБТР/NBTR 2019), арменски (БАР/BAR 2013), персийски (БПР/BPR 2013). Повечето от разглежданите речници са еднопосочни, а други (АББАР/ABBAR 2017, БГГБР/BGGBR 2021, БССБР/BSSBR 2015, ШББШР/ShBBShR 2006) – двупосочни, като във втория случай се анализира само българско-чуждата част.

Под неологична лексика разбираме хронологично нови лексикални и фразеологични единици, т.е. единици, възникнали през предходните две десетилетия (конкретните граници на периода в случая са плаващи, тъй като се отчитат спрямо годината на издаването на съответния речник). Трябва да се има предвид, че много от тези единици в настоящия момент напълно или до голяма степен са утвърдили употребата си и на практика са загубили статуса си на неологизми, така че причисляването им към неологичната лексика се основава единствено на хронологичния критерий. Времето на поява на съответните единици определяме основно според данните от съществуващите речници на новите думи в българския език.

2. Обща характеристика на разглежданите речници

Привлечените в анализа лексикографски издания се различават по обем, по обхват на лексиката, както и по някои от приложените принципи на лексикографска разработка.[3] Без да имаме за цел да правим сравнително описание на параметрите на тези издания, ще се спрем накратко върху отделни техни особености, които имат пряко отношение към задачите на изследването.

Според общата констатация на В. Берков по принцип „по силата на практически моменти мнозинството двуезични речници имат едновременно два адресата, т.е. са бидирекционални“ (Берков/Berkov 2004: 9). Това наблюдение е валидно и за разглежданите тук речници. Въпреки че само някои от тях са с експлицитно конкретизиран профил на ползвателите (срв. БРР/BRR 2008, BSS I 2004: 3, БИР/BIR 2006: 5), може да се каже, че повечето са с двойна насоченост: предназначени са за аудитория, включваща както българи, изучаващи съответния чужд език, така и чужденци, изучаващи български. С оглед на предназначението на речниците е важно те да съдържат сведения и за най-актуалната българска лексика, което би подпомогнало в по-голяма степен както рецептивната, така и продуктивната речева дейност при междуезиковата комуникация.[4]

Повечето от разглежданите речници са средни по обем: БПР/BPR 2013 съдържа над 55 000 заглавни думи, БИР/BIR 2006 и ШББШР/ ShBBShR 2006 – 40 000, БАР/BAR 2013 – 34 000, БРР/BRR 2008 – 26 000, АББАР/ABBAR 2017 – 18 400. Без да привежда количествени данни за словника, авторката на четиритомния BSS (замислен първоначално като тритомник) също го отнася към средните по обем речници (BSS I 2004: 3). С оглед на джобния им формат БССБР/BSSBR 2015 и БГГБР/BGGBR 2021 (за които липсва количествена информация) може да определим като малки по обем. Единствено НБТР/NBTR 2019 с деклариран брой от 120 000 леми спада към големите речници. Както отбелязва В. Берков обаче, във всички случаи „ограниченията в обема на печатното издание налагат прилагането на достатъчно строг подбор при разработването на словника“ (Берков/ Berkov 2004: 17), поради което дори при големи речници трудно може да се

очаква изчерпателност в представянето на лексиката (включително и на най-новата).

Обща особеност на разглежданите речници е това, че са насочени към отразяване (в зависимост от обема на изданието – в по-пълна или по-ограничена степен) на съвременното състояние на речниковия състав на българския език (срв. BSS I 2004: 3, БГГБР/BGGBR 2021: 15, ШББШР/ ShBBShR 2006: 4, БИР/BIR 2006: 5). При това в някои от тях се поставя специален акцент върху включването на най-нова лексика. Така например в предговора на БИР се изтъква: „Акцентът пада върху съвременния език, разнообразен и жизнен, преливащ от неологизми"; „набляга се на нови лексикални единици, на нови значения, на новосъздадени изрази" (БИР/ BIR 2006: 5). В АББАР/ABBAR 2017 се подчертава, че трудът „съдържа и нови думи, навлезли [...] в българския език до края на 2016 г., и отразява промените в ежедневната лексика, свързани с промените в обществения, научния и културния живот" (АББАР/ABBAR 2017: 5). За БРР е отбелязано, че включва „и неологизми, навлезли в българския и румънския език през последните две десетилетия" (БРР/BRR 2008: 5), а за НБТР/NBTR 2019 – че съдържа и „неологизми от областта на науката, икономиката, културата, новите технологии, медицината, а също от разговорната реч" (НБТР/NBTR 2019: 5).

3. Подходи при описанието на неологична лексика

3.1. Според ***обхвата на представената нова лексика*** разглежданите издания се разпределят в три групи:

1) Речници, в чийто словник не присъстват неологизми

Тук се отнася ШББШР/ShBBShR 2006. Наблюденията върху лексикалния материал в словника на българско-шведската част на речника показват, че той съдържа лексикални единици от основния речников състав на съвременния език[5], но не включва думи, за които може да се смята, че са възникнали в периода от края на 80-те години до 2006 (годината на издаването на труда). Авторката на изданието не уточнява начина на подбор на лемите, липсва и списък с използвани при съставянето на речника лексикографски източници, така че основанията за пренебрегването на по-актуалната лексика остават неясни.

Към тази група може да бъде отнесен и БПР/BPR 2013, който (според направеното в предговора му уточнение) се базира на словника на *Български тълковен речник* от 2001 г. (с първо издание от 1994 г.) (БПР/BPR 2013: IV). Изходният словник съдържа някои думи и съчетания, които през първата половина на 90-те години са имали статут на неологизми (*компютризация*, *компютризирам*, *маршрутно такси*, *приватизационен*, *приватизация*, *приватизирам*), но не е допълван с по-актуална лексика.

2) Речници с относително ограничено представяне на неологизми

Тук спадат двата най-малки по обем речника: БССБР/BSSBR 2015 и БГГБР/BGGBR 2021. В първия от тях са регистрирани неологизми като

афроамериканец, *биопродукт*, *веган*, *вегански*, *електронна поща*, *етническо прочистване*, *мобилен телефон*, *хакер*, *хакна*, *ъпгрейдвам*, а във втория – неологизми като *дрон*, *интернет*, *лаптоп*, *сайт*, *сканирам*, *сноуборд*. Въпреки по-големия обем на БАР/BAR 2013 в него също се откриват изолиран брой неологизми (*бартер*, *брифинг*, *джиесем*, *мобилен телефон*, *рекет*, *слайд*).

3) Речници с относително по-широко представяне на неологизми

В словниците на останалите 5 речника присъстват по-голям брой хронологично нови думи, значения, съчетания и фразеологизми (включително с разговорен или субстандартен характер), сред които (без изчерпателност) може да се посочат следните:

- *автокаско*, *антиглобализъм*, *антибръчки*, *антидрога*, *антирадар*, *антиспин*, *антиспинов*, *антистрес*, *виагра*, *видеоклип*, *видеоконференция*, *видеопират*, *видеостена*, *вождизъм*, *галопираща инфлация*, *глобализация*, *джиесем*, *дрогаджия*, *духам супата*, *евро*, *евровалута*, *евродепутат*, *еврозона*, *еврокомисар*, *интернет*, *лаптоп*, *маймунско „а“*, *мека дрога*, *мобифон*, *мултимедия*, *мултикултурен*, *омбудсман*, *папараци*, *софтуер*, *софтуерен*, *твърда дрога*, *хакер* (БИР/BIR 2006);

- *антиглобализъм*, *антиглобалист*, *афроамериканец*, *банкомат*, *банкнотоброяч*, *бартер*, *бартерен*, *валутен/паричен борд*, *гей*, *глобализация*, *джипи*, *дигитален*, *дигитализация*, *дигитализирам*, *дилър*, *джакпот*, *екотуризъм*, *имейл*, *клонирам*, *компактдиск*, *медиен*, *мобифон*, *рейнджър*, *уебсайт*, *файл* (БРР/BRR 2008);

- *банкомат*, *бартер*, *валутен борд*, *гласова поща*, *джипи*, *диджей*, *дилър*, *дрогирам се*, *електронна поща*, *имейл*, *импийчмънт*, *компютърен пират*, *оперативна памет*, *позитивна дискриминация*, *пране на пари*, *рекет*, *смъркам* (наркотик), *спящ/полегнал полицай* (АББАР/ABBAR 2017);

- *банкомат*, *брифинг*, *дигитален*, *дилър*, *евроакция*, *еврооблигация*, *европолица*, *интернет*, *клонинг*, *клонирам*, *компютърно пиратство*, *мобифон*, *мюсли*, *наркоикономика*, *наркодолари*, *рекет*, *рекетиране*, *рекетьор*, *рекламджия*, *скенер*, *сноуборд*, *файл*, *хакер*, *хипермаркет* (НБТР/NBTR 2019);

- *антиглобализъм*, *антивирусна програма*, *видеоклип*, *видеоплейър*, *джиесем*, *Договор от Маастрихт*, *интернет адрес*, *компютърен пират*, *лаптоп*, *липосукция*, *лустрирам*, *маймунско „а“*, *мол*, *мониторинг*, *омбудсман*, *онлайн*, *офлайн*, *пера мръсни пари*, *пилинг*, *пилингов*, *пилингмаска*, *пиратски запис*, *таг*, *тагирам*, *таебо*, *финансова пирамида*, *фитнес треньор*, *форуърд*, *форуърден*, *форумджия*, *форумджийка*, *фотошоп*, *хакер*, *хаквам*, *хакна*, *хакване*, *хайфи*, *хайтек*, *хардуер*, *хомофоб*, *хомофобия*, *хомофобски*, *ютюбър*, *ютюбърка*, *юпи*, *умен* (за устройства, технологии и под.) (BSS I–IV).

3.2. Като ***източници за подбор на неологична лексика*** част от разглежданите издания посочват съществуващи тълковни речници на неологизмите в българския език (BSS I: 18, БРР/BRR 2008).

3.3. ***Критериите за подбор на неологична лексика*** са уточнени експлицитно само в BSS I–IV. В предговора към изданието авторката М. Кошкова посочва, че включването на хронологично нови лексикални единици в словника е базирано на преценка за степента на тяхната узуализация и за перспективността им (BSS I 2004: 3). При подбора на неологизмите са важни и такива общовалидни критерии като честотност (АББАР/ABBAR 2017: 5) и активност (БГГБР/BGGBR 2021: 15) на лексикалните единици.

3.4. ***Семантизация на неологизмите*** обикновено се извършва чрез утвърдените методи, прилагани по принцип в двуезичната лексикография. Както отбелязва Р. Беленчиков, за разлика от едноезичните неологични речници, чиято главна функция е да *разясняват* новите думи и значения, двуезичните речници имат за цел да представят техните *еквиваленти* от целевия език (Беленчиков/Belenchikov 2019: 600). Във връзка с това семантизацията на неологизмите в общите двуезични речници най-често се извършва чрез самото чуждоезиково съответствие и/или (в определени случаи) чрез стилистичен квалификатор, без да се прибягва до допълнителни семантични пояснения, срв.:

дигитализàция *ж*. digitalizare (БРР/BRR 2008)
брѝфинг […] bilgilendirme, brifing (НБТР/NBTR 2019)
хипермàркет […] hypermarket (НБТР/NBTR 2019)
èвродепутàт *м* eurodiputado *m* (БИР/BIR 2006)
тàебо […] *šport*. taebo (BSS IV 2023)
хàкер […] *жарг. комп*. bilgisayar korsanı (НБТР/NBTR 2019)
èвроинтегрàция *ж*. integrare europeană (БРР/BRR 2008)
сайт […] *inform*. webová *al*. internetová stránka (BSS III 2019).

При липса на еквивалент в целевия език се използва описателен израз, срв.:

хàкна […] vdreti v računalniški system (БССБР/BSSBR 2015)
ъпгрèйдвам […] dvigniti računalnik na višjo stopnjo, posodobiti računalnik (БССБР/BSSBR 2015).

Семантични пояснения се прилагат основно при неосемантизми, срв.:

бръ̀мбар […] **2.** (*устройство*) bug (АББАР/ABBAR 2017)
смъ̀ркам […] (*наркотик*) /*жарг.*/ *do a line (АББАР/ABBAR 2017)
у̀мен […] **2.** *pren*. (*o prístrojoch, technológiách ap.*) chytrý, inteligentný (BSS IV 2023),

а също в случаи, когато чуждоезиковите еквиваленти също са неологизми и във връзка с това се преценява, че е възможно да бъдат по-слабо познати за носителите на целевия език, срв.:

фолк […] **2.** (*modernizovaná ľudová hudba s prvkami popu*) popfolk (BSS IV 2023).

Полезно с оглед на по-добрата ориентация на чуждоезичните ползватели би било да се включват семантични пояснения и в случаите на частична междуезикова еквивалентност, срв. следните примери, където подобни пояснения липсват:

мȕтра […] **2.** *прен разг неодобр* mafioso *m* (БИР/BIR 2006)

мутрѐса *ж прен разг неодобр* amante *f* (mujer) *f* del mafioso (БИР/BIR 2006).

Направеният кратък преглед на практиките при представяне на неологизми в съвременни общи двуезични речници с изходен език български показва, че в повечето случаи лексикографите отделят специално внимание на включването на хронологично нова лексика в словника на изданието. По този начин се дава възможност на българските ползватели да получат информация за еквивалентите на българските неологизми в съответния чужд език, а на чуждоезичната аудитория – да се запознае с нововъведенията в българския лексикален състав.

Спецификата на целите и предназначението на общите двуезични речници и ограниченията в обема на всяко печатно издание неизбежно налагат да се прилага селективен подход при включването на неологична лексика в словника. Критериите за подбор са свързани преди всичко с преценка за комуникативната значимост на новите думи, значения и съчетания. Предпочитания следва да се отдават на неологизми, които са „значими за обществения живот и културната памет на езиковото съобщество на изходния […] език“ (Беленчиков/Belenchikov 2019: 602) и отговарят на следните условия: запълват празна клетка в лексикалната система, показват висока степен на узуализация и перспективи за трайно установяване в речниковия състав (т.е. преминали са „проверката на времето“, по израза на В. Берков (Берков/Berkov 2004: 28), проявяват словообразувателна активност, влизат в системни отношения с лексикални единици от утвърдения речников състав. С основание се избягва включването на оказионализми, на актуални само в определен период нови думи, които обикновено функционират само на речево равнище и не стават част от общоупотребимия книжовен език (например названия на членове на новосъздадени партии, деантропонимни образувания и др.). Важно е също така да се обръща внимание на нови лексикални единици, които означават националноспецифични реалии и биха създавали трудности при изучаването на българския език като чужд.

Надежден източник за подбор на неологична лексика са съществуващите тълковни речници на неологизмите в българския език. За проверка на честотата на употреба и степента на утвърждаване на неологизмите е подходящо използването на съвременни езикови ресурси като електронни корпуси и архиви. Така би могло да се избегне включването в словника на общите двуезични речници на нови думи, които са с ниска фреквентност или вече са загубили актуалност, като например *хардмузика*, *чейнджър* (срв. BSS IV 2023).

4. Заключение

Въпреки че се откриват съвременни общи двуезични речници с изходен език български, в които представянето на неологична лексика е напълно пренебрегнато, може да се каже, че в повечето случаи лексикографите

осъзнават предимствата, които дава включването на хронологично нова лексика в такива речници: постигане на пълнота на словника, запознаване на чуждоезичните адресати на речника с актуалните попълнения в лексикалния състав на българския език, по-адекватно подпомагане както на рецептивната, така и на продуктивната речева дейност при междуезиковата комуникация.

Благодарности

Публикацията е част от изпълнението на Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“.

БЕЛЕЖКИ

[1] Новата лексика може да бъде представяна както в специални двуезични речници на неологизмите, така и в общи двуезични речници, като лексикографските методи и подходи в двата случая имат свои особености (Беленчиков/Belenchikov 2019). Тук ще коментираме само проблематиката, свързана с общите двуезични речници.

[2] Така например от началото на XXI в. насам за първи път в историята са разработени и публикувани българско-словенски, българско-грузински речник и др., а от 2022 г. научен колектив от Института за български език и Софийския университет в сътрудничество с учени от Хърватия работи върху словник за първия българско-хърватски речник.

[3] Само част от речниците (срв. BSS I 2004, АББАР/ABBAR 2017, БИР/BIR 2006, НБТР/NBTR 2019, БРР/BRR 2008) включват предговор, в който се изяснява (повече или по-малко подробно) залегналата в основите им лексикографска концепция. При останалите предговор липсва (срв. БАР/BAR 2013) или пък е представен, но не съдържа такава информация (срв. ШББШР/ShBBShR 2006, БССБР/BSSBR 2015). Във връзка с това в някои случаи за възприетите в даден речник лексикографски принципи може да се съди само въз основа на наблюдения върху конкретните лексикографски решения, приложени в него.

[4] Специално внимание на важността на овладяването на неологичната лексика при изучаването на чужд език обръща Д. Константинова. „Изучаването на новите думи, изрази и ФН [фразеологични неологизми – бел. моя, Д. Б.] е особено важно за пълноценната и адекватна комуникация между чужденците, изучаващи един език, и носителите на езика“, подчертава авторката (Константинова/Konstantinova 2013: 219).

[5] В предговора на изданието е посочено: „Целта на речника е […] да осветли основите на двата езика“ (ШББШР/ShBBShR 2006: 4).

ИЗТОЧНИЦИ

АББАР 2017: *Пенчева, М., А. Багашева*. Английско-български и българско-английски речник. София, Наука и изкуство. [ABBAR 2017: *Pencheva, M., A. Bagasheva*. Angliysko-balgarski i balgarsko-angliyski rechnik. Sofia, Nauka i izkustvo.]

БАР 2013: *Терзян, М*. Българско-арменски речник. 2. прераб. и доп. изд. Ереван. [BAR 2013: *Terzyan, M*. Balgarsko-armenski rechnik. 2. prerab. i dop. izd. Erevan.]

БГГБР 2021: *Петкова, И*. Българско-грузински и грузинско-български речник. Тбилиси, Book Fabrika. [BGGBR 2021: *Petkova, I*. Balgarsko-gruzinski i gruzinsko-balgarski rechnik. Tbilisi, Book Fabrika.]

БИР 2006: *Ценкова, Е*. Българско-испански речник. София, Наука и изкуство. [BIR 2006: *Tsenkova, E*. Balgarsko-ispanski rechnik. Sofia, Nauka i izkustvo.]

БПР 2013: *Пешева, Е., Х. Фиюзи, А. Махдави, Р. Мехраз*. Българско-персийски речник. Т. 1 (А–Н). Т. 2 (О–Я). София, Авангард Прима. [BPR 2013: *Pesheva, E., H. Fiyuzi, A. Mahdavi, R. Mehraz*. Balgarsko-persiyski rechnik. T. 1 (A–N). T. 2 (O–Ya). Sofia, Avangard Prima.]

БРР 2008: *Стоянова, Д.* Българско-румънски речник. София, Наука и изкуство. [BRR 2008: *Stoyanova, D*. Balgarsko-rumanski rechnik. Sofia, Nauka i izkustvo.]

БССБР 2015: *Илиева, Л., М. Тратник*. Българско-словенски & словенско-български речник. София, Уникарт. [BSSBR 2015: *Ilieva, L., M. Tratnik*. Balgarsko-slovenski & slovensko-balgarski rechnik. Sofia, Unikart.]

НБТР 2019: *Атасой, А*. Нов българо-турски речник. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. [NBTR 2019: *Atasoy, A*. Nov balgaro-turski rechnik. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.]

ШББШР 2006: *Дачева, Св*. Шведско-български, българо-шведски речник. София, ИК „Синева“. [ShBBShR 2006: *Dacheva, Sv*. Shvedsko-balgarski, balgaro-shvedski rechnik. Sofia, IK “Sineva”.]

BSS I 2004: *Košková, M.* Bulharsko-slovenský slovník. T. I (A–K). Bratislava, Slavistický kabinet SAV; VEDA.

BSS II 2013: *Košková, M.* Bulharsko-slovenský slovník. T. II (Л–По). Bratislava, Slavistický kabinet SAV; VEDA.

BSS III 2019: *Košková, M.* Bulharsko-slovenský slovník. T. III (Поаз–С). Bratislava, Slavistický kabinet SAV; VEDA.

BSS IV 2023: *Košková, M.* Bulharsko-slovenský slovník. T. IV (Т–Я). Bratislava, Slavistický kabinet SAV; VEDA.

ЛИТЕРАТУРА

Беленчиков 2019: *Беленчиков, Р.* Неологизмы в двуязычных словарях. – В: *Русское слово в многоязычном мире.* Санкт-Петербург, МАПРЯЛ, 598–603. [Belenchikov 2019: *Belenchikov, R*. Neologizmy v dvujazychnyh slovarjah. – In: *Russkoe slovo v mnogojazychnom mire.* Sankt-Peterburg, MAPRJaL, 598–603.]

Берков 2004: *Берков, В. П*. Двуязычная лексикография. Москва, Астрель, АСТ Транзиткнига. [Berkov 2004: *Berkov, V. P.* Dvujazychnaja leksikografija. Moskva, Astrel', AST Tranzitkniga.]

Константинова 2013: *Константинова, Д*. Неологизмите и фразеологичните неологизми при преподаване на български език като чужд. – *Opera Slavica*, XXIII, № 4, с. 215–220. [Konstantinova 2013: *Konstantinova, D*. Neologizmite i frazeologichnite neologizmi pri prepodavane na balgarski ezik kato chuzhd. – *Opera Slavica*, XXIII, N 4, s. 215–220.]

Atkins, Rundell 2008: *Atkins, B. T. S., M. Rundell*. The Oxford Guide to Practical Lexicography. New York, Oxford University Press.

Отново за паразитите в речта ни[1]

Йовка Тишева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
tisheva@uni-sofia.bg

Резюме: Обект на наблюдение в настоящата статия са функционалните характеристики на думи и конструкции, изразяващи отношението на говорещия към предаваната информация или към останалите участници в комуникацията. Наблюденията са фокусирани върху някои от характеристиките на прагматичните маркери, които ги разграничават от други думи и фрази в устната реч, използвани за изразяване на нагласи или оценки на говорещия. Тези особености могат да се използват при систематизация на прагматичните маркери в българския език. Основните цели на работата са свързани с това кои елементи влизат в групата на прагматичните маркери в българския език и на базата на какъв общ принцип може да се извърши тяхната систематизация.

Ключови думи: устна комуникация, прагматични маркери, дискурсни маркери

Parasite Words in Spoken Bulgarian: Revisited

Yovka Tisheva
Sofia University St. Kliment Ohridski
tisheva@uni-sofia.bg

Abstract: The main object of this article are the functional features of words and constructions expressing the speaker’s attitudes to the information exchanged or to the other participants in the communication. The observations are focused on some of the characteristics of pragmatic markers, which differentiate them from other words and phrases in spoken language used to express speaker’s attitudes or evaluations. These features can be a basis for future systematization of pragmatic markers in the Bulgarian. The main objectives of the work are related to the following questions: which elements are included in the group of words that function as pragmatic markers in Bulgarian and on what general principle their systematization could be done.

Keywords: spoken communication, pragmatic markers, discourse markers

В едно свое наблюдение, озаглавено „Патериците на речта ни“[2], проф. Владко Мурдаров посочва, че когато не владеем добре езика, на който говорим, често търсим спасителни средства, за да спечелим време, без да прибягваме до досадното „ъкане“. Наред с това обаче ученият отбелязва, че

паразитите могат да се появяват по различни причини, а не само за запълване на пауза при търсенето на точната дума или израз. В настоящия текст ще се опитам да посоча и други причини, поради които в речта ни се появяват такива конвенционализирани езикови средства, които не повишават информативността на изказването и само излишно го удължават. Устойчивостта, с която се характеризират, и трудното им „изкореняване“ могат да насочат анализите към сферата на прагматичните значения и оценки, както и към фактори от речевата ситуация.

Обект на разглеждане в статията са функционалните особености на думи и изрази, изразяващи отношението на говорещия към съдържанието на предаваната информация и/или към участниците в комуникацията. Предмет на наблюденията са характеристики на елементите, изпълняващи прагматична функция, които ги диференцират от останалите елементи в изказването. В хода на анализите тези по-особени елементи в изказването ще бъде означавани като *прагматични маркери*. Основните цели на работата са да се коментира кои думи и изрази функционират като прагматични маркери в българския език и на какъв най-общ принцип може се систематизират. Прегледът на предходни проучвания по темата е ориентиран към тези въпроси и не претендира за изчерпателност. Проверката на валидността на характеристики, изведени върху материали от други езици, е направена чрез примери от корпуси на българската устна реч, включващи данни за спонтанната разговорна реч и за медийната реч.

Думите или устойчивите изрази, с които говорещият запълва паузи, изразява оценки, сигнализира начало на репликата и под., се представят в нормативно ориентираните анализи като *паразитни думи* или *паразити*[3]. Названието показва, че това са не само ненужни, но и неприемливи елементи, чиято употреба винаги води до критични коментари и изводи за ниското ниво на езиковата култура на говорещите. При представяне на частите на речта в българския език някои от паразитните думи, най-вече еднословните, намират място в групата на *модалните* или *експресивните частици*. Това се мотивира от факта, че и частиците, и прагматичните маркери не са носители на предметно (денотативно) значение. Според обобщението на Ив. Куцаров частиците „сигнализират най-вече отношения в сферата на модалността, възприемана в най-широк смисъл“ (Бояджиев, Куцаров, Пенчев/ Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999: 360). М. Врина (Врина/Vrina 1999) отнася прагматичните маркери към експресивните частици. Модалните значения и емоционално-експресивните отношения, които частиците могат да маркират, обаче не съвпадат с прагматичната оценка за типа на информацията, за знанията, очакванията или възможните реакции на събеседниците. Поради това прагматичните маркери не могат да бъдат приравнени до някоя от групите на частиците със служебна роля в изречението. По-надежден в методологическо отношение е подходът на Р. Ницолова, която наред със словообразуващите и формообразуващите отделя и група на прагматичните частици (Ницолова/Nitsolova 2008). Тя използва термин, предложен от М. Врина, и определя *ами, ама, абе, че* като *свързващи частици*. В групата на

прагматичните маркери обаче има и устойчиви изрази, напр. *в смисъл, виж какво, виж сега, разбираш ли*, които не могат да бъдат характеризирани в структурно отношение като частици.

Въпросът за прагматичните елементи се поставя и в проучванията на *въвеждащите* и *вметнатите думи и изрази*. Според Й. Пенчев „думи и съчетания като *значи, както виждате, знаете* могат да бъдат употребени и не шаблонно, а на място и следователно да бъдат необходими за изразяване на едни или други отношения“ (Пенчев/Penchev 1966: 13). Тези думи и изрази не се използват произволно и функцията им не е само да се запълнят нежелани паузи. Нещо повече: „…синтактически несвързани с изречението думи и съчетания от думи, [...] изразяват отношението на говорещия към това, за което говори, общата оценка на съобщението, или съдържат указание за неговия източник, връзката му с други съобщения или с по-широкия речев контекст“ (Пенчев/Penchev 1966: 12).

Анализирайки употребите на *ама/ма* и *ами/ми*, Гр. Филдър (Fielder 2010) ги определя като *конектори.* Тъй като те функционират и като съюзи, и като дискурсни маркери, авторката установява корелация между функцията и позицията в изречението: съюзна функция при употреба в средата на изречението и дискурсна при начална позиция.

Елементите от групата на прагматичните маркери се означават и като *филъри на хезитационни паузи.* М. Виденов (Виденов/Videnov 2017) посочва, че най-често се използва удължен вокал *а* или *ъ,* но се употребяват и *значи, нали, така, такова,* а в публичната реч – *така да се каже, на този етап, до голяма степен*. М. Цветкова (Цветкова/Tsvetkova 1995) отбелязва два типа колебания и съответно две групи маркери в разговорната реч: при автокорекции и при избор на речева единица или планиране на изречението. Сигналите за начало на реплика *ама, ами, еми, абе*, както и изрази от средата на изказването, напр. *значи, нали, така, разбираш ли,* са от втората група.

В чуждоезичните проучвания също не се наблюдава терминологично единство (вж. прегледа в Schiffrin 2001). Елементите, които изразяват отношение на говорещия към съдържанието на изказването или към събеседника, се определят като *хезитационни маркери, филъри, прагматични маркери, дискурсни маркери, дискурсни частици*. *Дискурсни маркери* е първият термин, въведен в пионерското проучване на Д. Шифрин (Schiffrin 1987). Той вероятно е и най-често използваният. В проучванията, основаващи се на теорията за релевантността, също се използва терминът *дискурсни маркери*. Бр. Фрейзър и Л. Бринтън обаче говорят за *прагматични маркери* (Brinton 1996; Fraser 1996; Fraser 2006). Независимо от терминологичната пъстрота, всички автори посочват, че става въпрос за думи или изрази, които не участват при формиране на пропозиционалното съдържание, не влияят върху условията за истинност на изказването, а само върху интерпретацията му. Те имат емотивна функция, а не денотативна функция. Обикновено са кратки думи, подлежащи на фонологични съкращения, и се отделят интонационно от останалите групи в изказването.

В тази статия е предпочетен терминът *прагматични маркери*, тъй като е по-общ в сравнение с *дискурсни маркери* и може да означи елементи, функциониращи и на интерперсонално, и на дискурсно равнище. Говорим за *маркер*и, а не за *частици*, защото не е задължително разглежданите елементи да са кратки, обикновено едносрични думи, каквито са частиците. *Маркери* насочва и към идеята, че това са знаци, даващи указания на слушателя как да интерпретира изказването.

Освен разнообразието в терминологията, затрудненията при систематизираното представяне на елементите, изразяващи прагматични значения, произтичат и от нееднозначното разбиране за състава на тази група. Прегледът на някои англоезични проучвания показва, че като прагматични маркери се разглеждат свързващи средства, опериращи на равнището на сложното изречение или на текста; модални частици и наречия; междуметия; етикетни изрази; сигнали за обратна връзка; обръщения; апроксиматори и др. В една от популярните класификации, предложена от Бр. Фрейзър (Fraser 1996), попадат елементи, които означават комуникативния статус (основни маркери); коментарни маркери, най-често наречия, модифициращи цялото изречение; средства за изразяване на отношенията между участниците, напр. обръщения, етикетни изрази; дискурсни маркери, изграждащи текстовата кохезия.

В настоящата работа ще се ръководим от едно по-тясно разбиране за прагматичните маркери, защото така ще може да се определи ядрото на разглежданата група. Смятаме, че от посочените по-горе елементи би следвало да се изключат показателите на илокутивната сила, тъй като те са част от синтактичната структура на изречението, а не са външни елементи, каквито са прагматичните маркери. Това се отнася и за свързващите средства на равнището на сложното съставно изречение. По отношение на съчинителните съюзи вече има натрупан изследователски опит, доказващ функционалните промени и употребата им като маркери на прагматични значения (вж. Цонев/Tsonev 2013). Модалните наречия също би следвало да се анализират самостоятелно, защото са част от структурата на изречението. Тяхната основна функция е да маркират друг тип значения, които се отнасят към функционалните синтактични категории. В определени контексти обаче някои наречия може да имат и прагматична функция (вж. Тодорова/Todorova 2013).

Междуметията са ясно обособена група и се отбелязват като отделен клас думи в прегледите на морфологичната система още от първите граматики на българския език. И междуметията, и прагматичните маркери са неизменяеми, външни за структурата на изречението и обикновено са интонационно отделени. В прегледа на прагматичните аспекти на българското изречение Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 1984: 170–178) не включва междуметията в групата на лексикалните средства за изразяване на емоционалност като вид субективно отношение към обективното съдържание на изказването. Тези лексеми са израз на спонтанна емоционална реакция на говорещия, предизвикана от външен стимул, а не част от конвенционализирани модели, свързани с комуникативното взаимодействие.

Етикетните изрази и обръщенията са били обект на редица проучвания за българския език във връзка с изразяването на учтивост, комуникативните стратегии в диалога, езиковата култура. Тези елементи от изказването имат прагматична функция и при едно по-широко разбиране биха могли да се обособят като подгрупа в системата на прагматичните маркери. Те оперират на равнището на междуличностните отношения, но също така са свързани с определени части от структурата на разговора, напр. началото или края му.

Във връзка с първия от поставените изследователски въпроси в тази работа може да се направи първоначалното обобщение, че ядрото на групата на прагматичните маркери в българския език изграждат думи и изрази, свързани с развитието на комуникативния процес и структурирането на текста, и маркери, изразяващи отношения на говорещия към елементи от комуникативната ситуация.

По произход прагматичните маркери се свързват с няколко класа думи: съюзи (*ама, ами*); частици (*бе, абе, де; нали*); наречия (*просто; добре; вярно, наистина*); местоимения (*то, така, нещо*); глаголи (*виж, гледай, чакай; значи*). С прагматична функция се използват и устойчиви изрази: *в смисъл; разбираш ли; знаеш ли; да ти кажа; трябва да ти кажа; казвам ти* и др. Въпросът за заемането на прагматични елементи вече е бил обект на представяне. Актуалните данни показват, че днес този процес не е фактор за динамиката в системата. Приемаме, че произходът не е достатъчен критерий за пълна и обективна систематизация на прагматичните маркери.

За разлика от лексикално-граматичните групи (класовете думи) прагматичните маркери са функционално обособена група. Поради това те могат да бъдат характеризирани по-точно (а може би и единствено) чрез представяне на функциите, които изпълняват. Така могат да се определят две основни групи маркери:

- дискурсни (с текстова или метатекстова функция)
- за изразяване на отношения на говорещия към съдържанието на информацията или към елементи от речевата ситуация, най-вече участниците в нея.

Първата група включва лексеми и изрази, участващи в изграждане на текстовата кохезия. За българския език такива са напр. фразите *както казах/споменах, впрочем, между другото, както и да е, няма значение* и под., както и маркерите за автокорекция. Като насочват слушателя назад в текста, към вече посочени елементи, или напред, към нова тема, те подпомагат разбирането на вложеното от говорещия пропозитивно съдържание. Маркерите от тази група сигнализират вземане на думата, смяна на ролите между участниците в диалога, приключване на темата и въвеждане на нова, уточнения и др. Като сигнал за въвеждане на уточнения по основната тема може да се посочи употребата на *значи* в следващия пример[4]:

(1) М: *когат беше със висока температура тва единствено те/* ***начи*** *много интересно// наеш ли кво й смъкваше температурата и й беше приятно// пресно млеко от хладилника*

А: *ледено*

М: *и ледено млеко и един банан на миксера разбит и банан със млекото/* ***начи*** *какво питие/ питие* ***начи*** *за богове*

Така в начална позиция маркира обобщение и въвеждане на нова тема, а *въобще* – обобщение и приключване на темата:

(2) СТ: *паднал зад шейната и се ожулил* ***значи***

Л: ***и така*** *// стефи нарежи малко саламче*

(3) В: *От двадесет и седми септември до трети октомври. Точно в тоя момент работят всички заведения, всички хотели […]* ***Въобще*** *приказка е този период*

Приключване на темата може да се означи и с конструкции, които в някои случаи показват и нежеланието на говорещия да продължи разговора. Така се проявяват и двете основни функции на прагматичните маркери:

(4) В: *Ами?! Ма как я намери, тя ли се обади?*

Е: *ами: тя се обадила на майка ми/ и оказало че не е било съвсем така а тя в събота е получила писмото и за два дена имала работа//* ***а бе*** *развален телефон/* ***кво а ти обясняам***

С един от доста често използваните изрази с прагматична функция – *в смисъл*, съкратен дори само до *смисъл*, се въвежда коментар, пояснение към вече представената информация:

(5) И: *ако имаш проблем с машината/* ***ф смисъл*** *ако по бързо ти трябва / готови сме заедно със росен той да ми диктува а аз да го напиша*

Е: *не бе/ не е проблем тва*

Втората голяма група маркери, които са и по-добре проучени за българския език, означават отношения между участниците в комуникацията. Такива са например частиците за контакт и обръщение, които са обикновено в началото на изказването, или изразите за контакт и привличане на вниманието с *кажа/казвам* в началото или в средата на изказването:

(6) С: *ас/ е тва ми е мноо чудно/ некои работи тинка не ги дава а жоро не ги прави// иначе е смело момче пред мене какви работи е правил* ***ти казвам****/ свет ми се завивало*

Маркерите от равнище на междуличностното взаимодействие представят желанието на говорещия да провокира определени реакции на слушателя: потвърждение на информацията, съгласие и др. С такава функция се използват изразите *да, обаче; добре, но; разбираш ли*, или частицата *ама.* Освен за поддържане на контакт *нали* в средата на изказването се използва и за търсене на съгласие или за представяне на информацията като известна и на двамата участници:

(7) Е: *иначе вътре ф кемпинга си има ено такова като скаричка/ ако нещо* ***нали*** *немаш какво да кльопаш/ има си магазин има си и ресторант и барчета и кафета*

(8) Е.А.: *нашите данъци сичко тва дето сме купували то е със ДДС* ***нали*** *като каже някой аз не плащам данъци как да не плащаш*

Частицата *ами* е представителна за маркерите, с които говорещият дава указания на слушателя как да интерпретира съобщаваното. В началото на реплика реакция на въпрос тя означава, че информацията в отговора е тривиална или известна:

(9) Г.Л.: *защо тогава дойде икономическата криза кой я диктува и защо сме в нея?*

Е.А.: ***ами*** *тя е абсолютно дирижирана*

(10) В: *Добре де, защо пушиш само такива?*

И: ***еми****: други не мога*

Ами в първата реплика от (11) има свързваща функция между двете изречения, а в последната реплика насочва слушателя към интерпретация на информацията в по-широк контекст:

(11) В: *То всичко уби.* ***Ами*** *в Русе какво е станало?*

СТ: *оу:/ страшна работа*

В: *Какво е станало не разбрах*

СТ: ми валял е страшен град

Направените първоначални опити за прилагане на предложената систематизация върху емпирични данни за българската устна реч показват, че функционалната класификация на прагматичните маркери са успешни. Отчетливото разграничаване на двата типа функции обаче невинаги е възможно, тъй като много от тези елементи са полифункционални. Обобщението на знанията за особеностите на думите и устойчивите изрази, които функционират като показатели на оценки и отношения на говорещия, и прецизиране на класификацията е задача на бъдещи проучвания.

БЕЛЕЖКИ

[1] През 2005 г. публикувах статията „За паразитите в речта ни“, ето защо в заглавието присъства „отново“. В настоящия текст, за разлика от първия, се прави опит за систематизация според функционалните характеристики на „паразитите“. От дистанцията на времето трябва да отбележа, че употребата на такива елементи не намалява, а списъкът се попълва с нови думи и изрази.

[2] Текстът е част от рубриката *Непротивоезикоругателствувайте* на в. „Демокрация днес“ и е достъпен на https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=21&WorkID=151&Level=2.

[3] 1. Организъм, който живее по повърхността или във вътрешността на друг организъм и се храни от него; 2. *Прен.* Човек, който живее за сметка на чужд труд; тунеядец, търтей. [https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/паразит]

[4] Тъй като фонетичните особености не са обект на анализ, в примерите специалните знаци, използвани в оригиналните транскрипции, са отстранени.

ЛИТЕРАТУРА

Бояджиев 1998: *Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев*. Съвременен български език. София, Петър Берон. [Boyadzhiev 1998: *Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev*. Savremenen balgarski ezik. Sofia, Petar Beron.]

Виденов 2017: *Виденов, М*. Запълване на хезитационните паузи в спонтанната българска разговорна реч. – *Български език и литература*, 5, с. 479–485. [Videnov 2017: *Videnov, M*. Zapalvane na hezitatsionnite pauzi v spontannata balgarska razgovorna rech. – *Balgarski ezik i literatura*, 5, s. 479–485.]

Врина 1999: *Врина, М.* Експресивните частици в българския език. Велико Търново, Абагар. [Vrina 1999: *Vrina, M.* Ekspresivnite chastitsi v balgarskia ezik. Veliko Tarnovo, Abagar.]

Ницолова 1984: *Ницолова Р*. Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език. София, Народна просвета. [Nitsolova 1984: *Nitsolova R*. Pragmatichen aspekt na izrechenieto v balgarskia knizhoven ezik. Sofia, Narodna prosveta.]

Ницолова 2008: *Ницолова Р*. Българска граматика. Морфология. София, УИ „Св. Климент Охридски“. [Nitsolova 2008: *Nitsolova R.* Balgarska gramatika. Morfologia. Sofia, UI “Sv. Kliment Ohridski”.]

Пенчев 1966: *Пенчев, Й*. Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български книжовен език. София, БАН. [Penchev 1966: *Penchev, Y*. Vavezhdashti i vmetnati dumi i izrazi v savremennia balgarski knizhoven ezik. Sofia, BAN.]

Тодорова 2013: *Тодорова, Д*. Прагматични функции на модалните наречия в разговорната реч. – В: *Проблеми на устната комуникация*, 9, Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 146–156. [Todorova 2013: *Todorova, D.* Pragmatichni funktsii na modalnite narechia v razgovornata rech. – In: *Problemi na ustnata komunikatsia,* 9, Veliko Tarnovo, UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, s. 146–156.]

Цветкова 1995: *Цветкова, М*. Паузи на колебания в българската разговорна реч в съпоставка с други славянски езици. – В: *Проблеми на устната комуникация*, 3, Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 190–196. [Tsvetkova 1995: *Tsvetkova, M*. Pauzi na kolebania v balgarskata razgovorna rech v sapostavka s drugi slavyanski ezitsi. – In: *Problemi na ustnata komunikatsia*, 3, Veliko Tarnovo, UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, s. 190–196.]

Цонев 2013: *Цонев, Р*. Противопоставителни съюзи в българската разговорна реч. – В: *Годишник на Филологическия факултет*, 11, Благоевград, УИ „Неофит Рилски“, с. 15–31. [Tsonev 2013: *Tsonev, R.* Protivopostavitelni sayuzi v balgarskata razgovorna rech. – In: *Godishnik na Filologicheskia fakultet*, 11, Blagoevgrad, UI “Neofit Rilski”, s. 15–31.]

Brinton 1996: *Brinton, L. Pragmatic Markers in English: Grammaticalization and Discourse Functions*. The Hague, Mouton de Gruyter.

Fielder 2010: *Fielder, Gr. Ama*, a Bulgarian adversative connective. – In: *South Slavic Discourse Particles*. Amsterdam, John Benjamin’s Publishing Company, pp. 23–44.

Fraser 1996: *Fraser, B*. Pragmatic Markers. – In: *Pragmatics*, 6:2, pp. 167–190.

Fraser 2006: *Fraser, B*. Towards a theory of pragmatic markers. – In: *Approaches to discourse particles*. Amsterdam, Elsevier, pp. 189–204.

Schiffrin 1987: *Schiffrin, D*. Discourse Markers. Cambridge, Cambridge University Press.

Schiffrin 2001: *Schiffrin, D*. Discourse Markers: Language, Meaning and Context. – In: *Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell Publishers, pp. 54–75.

Езикът на пандемията в лингвистичните изследвания: български измерения и междуезикови паралели

Андреана Ефтимова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
a.eftimova@uni-sofia.bg

Резюме: В статията се прави преглед на изследванията на езикови феномени, възникнали по време на пандемията. Изследванията се типологизират според приложените в тях методологични подходи и избраните обекти за наблюдение, очертаващи метафоричните концепти, неологичните конструкции, словообразувателните модели и семантичните отношения на компонентите в тях, правописното и лексикографското отразяване на новата лексикална група. Не са подминати проучванията в съпоставителен план, нито анализите на български езикови феномени от пандемията на чуждестранни учени българисти. Прегледът показва, че научният рефлекс към актуални езикови феномени улавя съществени процеси и търси обяснение за възникването и функционирането им.

Ключови думи: езикът по време на пандемията, метафори, неологизми, словообразувателни модели, правопис, лексикографско описание

The Language of the Pandemic in Linguistic Studies: A Bulgarian Perspective and Cross-linguistic Parallels

Andreana Eftimova
Sofia University St. Kliment Ohridski
a.eftimova@uni-sofia.bg

Summary: The article reviews research on linguistic phenomena that occurred during the pandemic. The studies are typologized according to the methodological approaches applied in them and the selected objects for observation, outlining the metaphorical concepts, neological constructions, word-formation models and semantic relations of the components in them, orthographic and lexicographic reflection of the new lexical group. Comparative studies and analyzes of Bulgarian linguistic phenomena from the pandemic by foreign Bulgarian scholars have not been overlooked. The review shows that the scientific reflex to current linguistic phenomena captures essential processes and seeks an explanation for their emergence and functioning.

Keywords: language during the pandemic, metaphors, neologisms, word formation patterns, spelling, lexicographical description

Напълно очаквано е наред с политическите, социалните, икономическите проблеми, предизвикани от ковидкризата, да бъдат коментирани и осмислени и езиковите проблеми, съпътстващи публичното говорене в периода на пандемията. Научните анализи на ролята на езика в т.нар. инфодемия се опитват да осветлят техниките за манипулация и дезинформация в публичното пространство. Затова е напълно нормално повечето от изследванията да са фокусирани върху езика и стила на медиите, станали проводници на речта на институции и политически субекти, но и на гражданите (Илиева/Ilieva 2021, Todorova 2021, Длугош/Dlugosh 2022, Искренова/Iskrenova 2022, Осенова/Osenova 2022, Топалска/Topalska 2022 и др.). О. Сорока и Н. Хороз (Сорока, Хороз/Soroka, Horoz 2021) посочват, че най-динамичният стил в националния език, който реагира на обществените промени, е публицистичният. Според Й. Сатола-Сташковяк (Сатола-Сташковяк/Satola-Stashkovyak 2021) ускорените темпове на лексикалния развой по време на пандемията би следвало да се обяснят и със значителното влияние на медиите и социалните мрежи. В изследването си Н. Топалска (Топалска/Topalska 2022) също акцентира върху водещата роля на българските онлайн медии в реконструкцията на концепта COVID-19, създавайки и обогатявайки дискурса за него. Д. Чешмеджиева-Стойчева дори приема новия дискурс (терминологията и изразите, обясняващи новата болест) по време на пандемията за медиалект, тъй като „информацията за пандемията се предава главно чрез каналите за масова комуникация и масмедиите“ (Чешмеджиева-Стойчева/Cheshmedzhieva-Stoycheva 2021: 277). Това са валидни аргументи за събирането на материал от медиите при повечето изследвания на езика по време на пандемията. Езиковата регистрация на епидемичната обстановка, от една страна, „дава възможност да се идентифицират нови, специфични национални фрагменти от световната картина, да се подчертаят ключови думи от епохата, да се проследи динамиката на националния лексикон (поява на нови номинации и комуникативни единици, преосмисляне на съществуващите понятия, промяна на емоционално-експресивната съставка на вече съществуващи в езика лексеми), а от друга – в глобализираното общество такива динамични промени имат универсални тенденции, те са извън националната специфика и стават характерна черта на езиковото развитие на модерната цивилизация като цяло“ (Сорока, Хороз/Soroka-Horoz 2021: 332). П. Осенова обособява няколко гледни точки на изследванията върху езика на пандемията: достоверността и фалшивите новини, отношението на гражданите към проблемите, свързани с COVID-19, метафоризацията на пандемията, неологизмите и пр. (Осенова/Osenova 2022: 114).

Метафорична концептуализация на пандемията

Като че ли най-много български изследователи избират да разгледат предпочитаните метафори за болестта и пандемичната ситуация през този период чрез теорията за концептуалната метафора, свързана с имената на Дж. Лейкъф и М. Джонсън. Изхождайки от нея, Н. Топалска обръща вни-

мание на когнитивните процеси при създаването на нови понятия – осмислянето им въз основа на вече познатото, контекстуализирането им в определена култура и репрезентацията им чрез словото и не само чрез него (Топалска/Topalska 2022: 175). Споделяйки разбирането за понятието *концепт* като включващо „знания, асоциации, субективни наблюдения за предметите и явленията“, като съдържащо образни и оценъчни компоненти и съхраняващо етнокултурната памет, изследователката констатира, че метафоричната концептуализация се наблюдава „при всеки нов познавателен акт, при всяка нова репрезентация“ (Топалска/Topalska 2022: 175). Опирайки се на медийни публикации от периода март – юли 2020 г., авторката извежда концептуални метафори, свързани с пандемията от COVID-19.

Една от метафорите осмисля справянето с болестта като ВОЙНА: „бойното поле е човешкият организъм, врагът е болестта, армията са медицинските специалисти, пълководците са лекарите, оръжията са лекарствата, стратегията е предприетият курс на лечение, а победата е справянето със заболяването“ (Топалска/Topalska 2022: 176). Врагът (коронавирусът) е концептуализиран като звяр – дракон, тигър, дива котка, хамелеон, годзила, шаран. Бойците (лекарите) са обрисувани в следните поетично-метафорични проекции – опълченци на Шипка, терминатори, а вирусът е нинджа, който губи яростта си или реже, влиза, поразява, изяжда като със зъби, забранява или пощадява. Действията на медицинските специалисти и държавните власти са сравнени със стратегически действия – създава се имунен вал, пускат се младите на амбразурата, ние сме в защита, но и атакуваме, пораженията се сравняват с неутронна бомба и проникваща радиация, неносещите маски са дезертьори (Топалска/Topalska 2022: 179). Дискусиите около проблемите, създадени от пандемията, се определят като барикади, на които се сражават „мутафи“ (по името на проф. Мутафчийски) и „мангъри“ (по името на доц. Мангъров[1]). С военната метафорика при отразяването на COVID кризата се занимава и Б. Тодорова (Todorova 2021: 101), като обръща внимание, че чрез метафорите непознатите и неразбираеми явления се възприемат по-лесно и стават по-близки и разбираеми и могат както да мобилизират аудиторията за единен отговор, така и да предизвикат негативни ефекти. Още в началото на пандемията се появяват метафорите за *военното или друго извънредно положение*, за *бактериологичната война*, извънредните мерки носят или не носят *поражения*, борим се с *невидим враг*, масово *в борбата падат* или *губим* медицински специалисти (вж. примерите при Todorova 2021: 99–117). В заключение Б. Тодорова отбелязва два етапа при отразяването на ковидкризата на базата на институционалния дискурс: първият се характеризира с милитаризиране на дискурса, а вторият – с по-умерено ползване на военната метафорика и акцент върху необходимостта да се живее с вируса, т.е. това е периодът на НОВАТА НОРМАЛНОСТ (Todorova 2021: 106).

НОВАТА РЕАЛНОСТ е метафората, въз основа на която се активизира дискусията около нормалното и според Н. Топалска (Топалска/Topal-

ska 2022). Други метафори, подпомагащи осмислянето на явлението според нея, са КРИЗАТА, ИЗПИТАНИЕТО. Метафората, че болестта е ПРИРОДНО БЕДСТВИЕ, също е много активна – тя е пожар (подпалване, огнища, разгаряне, припламване на искри, изгасване, тлееща жарава), вулкан (спящ, активизиран, епицентър), буря, цунами. COVID-19 е и чума. Заключението на Н. Топалска е, че „селективността при концептуализацията, пораждаща нови представи на основата на утвърдения опит, създава общ наратив, в който може да се търсят елементите от националната ни идентичност“ (Топалска/Topalska 2022: 188). Стъпвайки на вече изградени в езиковото ни съзнание схеми и сценарии, концептуализацията се обогатява чрез средствата за масова комуникация.

Като източници на езиков материал се приемат социалните и традиционните медии, официалните комуникационни канали на правителства, парламенти, здравни структури и пр. (Осенова/Osenova 2022: 114). П. Осенова (Осенова/Osenova 2022) разглежда метафоричните употреби на най-честотните названия на вируса в корпус с българска парламентарна реч, разпределени в метафоричните рамки КОНТРОЛ, ВОЙНА, РЕИФИКАЦИЯ, БЕДСТВИЕ (КРИЗА, ОГЪН), СЪБИТИЙНА СТРУКТУРА (ПРИЧИНИТЕ СА СИЛИ), ПЕРСОНИФИКАЦИЯ. Изследването на П. Осенова използва българския парламентарен корпус (подчастта ParlaMint със сесиите за периода ноември 2019 г. – юли 2020 г., съдържащи 3 млн. думи), за да проследи какви граматични роли заемат названията на коронавируса и в какви типове предикати участват (Осенова/Osenova 2022: 114). Резултатите показват, че метафоричните рамки КОНТРОЛ и ВОЙНА отдават предпочитание на глаголите за промяна и за състезание. При другите рамки се наблюдава по-голямо разнообразие (Осенова/Osenova 2022: 120). По този начин чрез предпочитаните колокации на метафорите в текста се достига до разкриването на най-фините езикови механизми за въздействие върху аудиторията.

Неологични конструкции по време на пандемията – национални и интеркултурни аспекти

Не по-малко значим ракурс към езика на пандемията е отчитането на фреквентността на навлизащите и използваните думи. Като че ли най-голям интерес предизвикват новите образувания с компоненти *ковид-* и *корона-*, които българските изследователи осъзнават като неолексеми. Често те се появяват, без лексикографите да успеят да ги фиксират, и се разпространяват много бързо чрез медиите. Понякога, преди да бъдат фиксирани, тези думи отпадат от употреба заради своята оказионална природа (вж. Бонджолова/Bondzholova 2022). Именно това е причината за големия брой изследвания, посветени на неологизмите по време на COVID пандемията.

В по-ранно свое изследване върху степента на утвърждаване на неологизмите Л. Спасова, Л. Георгиева и Н. Найденова акцентират върху цялостното, понякога преосмислено значение на сложните названия или устойчивите изрази, които се появяват в езиковата практика във връзка с

необходимостта от означаване на нови явления (Спасова, Георгиева, Найденова/Spasova, Georgieva, Naydenova 2015: 42). В тази посока, разглеждайки новозаетите и новосъздадените думи с чуждоезиков елемент, регистрирани в медиатекстове, Т. Илиева отбелязва, че „освен в културни транслатори, те се превръщат в универсални езикови фреймове, в лесни за разчитане, употреба и интердисциплинарен трансфер кодове“ (Илиева/Ilieva 2021: 163). Освен Т. Илиева и други изследователи се спират върху причините за навлизането на неологизмите, сред които са: социалните вълнения и обществените сътресения; контролираното влияние на различните медии върху общественото съзнание; формирането на различни обществени структури и глокализацията; принципът за езикова икономия.

За да се установи степента на осмисляне и възприемане на неологизмите, се провеждат допитвания до респонденти, чрез които се установява фонетичната, морфологичната и семантичната им адаптация (Спасова, Георгиева, Найденова/Spasova, Georgieva, Naydenova 2015, Чешмеджиева-Стойчева/Cheshmedzhieva-Stoycheva 2021). Резултатите от изследването на Л. Спасова, Л. Георгиева и Н. Найденова показват, че неологизмите от чужд произход функционират с ново, преосмислено значение (често разширено), което респондентите (млади хора) трудно разпознават (Спасова, Георгиева, Найденова/Spasova, Georgieva, Naydenova 2015: 42). Д. Чешмеджиева-Стойчева пък се фокусира конкретно върху неологизмите, провокирани от пандемията и появили се под влиянието на английския език, и анализира степента на навлизането им в българския език чрез тристепенен анализ – участие на информанти, анализ на езика на социалните и традиционните медии и работа със справочници, сред които речници и онлайн корпуси. Това е почти единственото изследване, в което се използва допитване до респонденти[2], за да се установи закрепването на неологизмите, родени в пандемията, в езика. Д. Чешмеджиева-Стойчева се опира на идеята, че неологизмите се появяват, за да запълнят някаква празнота в местния език, и претърпяват фонетична, морфологична и семантична адаптация или стават основа за развитието на допълнителни неологизми. Придържайки се към типологията на неологизмите на Д. Благоева, авторката разглежда лексикалните неологизми, новосъздадените съкращения/акроними, семантичните неологизми и колокациите с компоненти *ковид* и *корона* (Д. Благоева, цит. по Чешмеджиева-Стойчева/Cheshmedzhieva-Stoycheva 2021: 279). Д. Чешмеджиева-Стойчева обръща специално внимание на колокации като *ковид фрий, ковид параноици, ковид психоза, ковидиот, ковид ученици, Ковидоледа, корона пациенти, корона криза, корона инфекция, коронофобия* (Чешмеджиева-Стойчева/Cheshmedzhieva-Stoycheva 2021: 280–287). Отбелязани са и граматичните трансформации на *ковид* и *корона* в множествено число с ново значение, за да се означат болните от ковид или разновидностите на болестта, и промяната на класа на термините във формите *ковидясам*, *ковидирам се* и *коронясвам*.

Вл. Мурдаров също дискутира граматични трансформации, но на думата *карантина*. Той обсъжда четири новосъздадени глагола от едно словосъчетание – *поставям/поставен под карантина*, и съответните им минали страдателни причастия, като дава оценка на перспективата им да се наложат като термини и да станат част от книжовния език. Езиковедът разглежда потенциала за разпространение на *карантирам/н*, *карантинирам/н*, *карантизирам/н* и *карантинизирам/н*, като прогнозира по-нататъшен живот само на глагола *карантинирам* и неговото причастие поради ясната му връзка със съществителното *карантина* и продуктивната наставка *-ира(м)* (Мурдаров/Murdarov 2020).

Думи с компоненти *зум-* и *карантина-* са анализирани и в статията на О. Сорока и Н. Хороз (Сорока, Хороз/Soroka, Horoz 2021).

Чрез емпиричните изследвания логично се стига до извода, че „неологизацията обогатява езика, но същевременно поставя множество лингвистични проблеми“, тъй като заетите лексикални единици претърпяват фонетични, морфологични и семантични адаптации, асоциират се с други понятия и изрази (Спасова, Георгиева, Найденова/Spasova, Georgieva, Naydenova 2015: 47). Установена е съпротивителна тенденция при възприемането и осмислянето на чуждите новонавлезли елементи и опит за адаптацията им към българския контекст. Неологизацията е съпроводена и с проблеми като профанизация; първоначално неправилно възприемане, осмисляне и употреба; подозрения за замърсяване на езика и пр. (Илиева/Ilieva 2021: 163). Често се поставя въпросът за нарушаването на националната идентичност в резултат от навлизането на тези неологизми (Чешмеджиева-Стойчева/ Cheshmedzhieva-Stoycheva 2021).

Съпоставителните изследвания върху неологизацията по време на пандемията очертават националните специфики в този процес. В изследването на О. Сорока и Н. Хороз (Сорока, Хороз/Soroka, Horoz 2021) отново фокусът е върху неологизмите, но в съпоставителен план – в лексикалния състав на украинския и българския език. Специално внимание авторките обръщат на думите с компонент бълг. *ковид- /* укр. *ковід-* и бълг. *корона- /* укр. *корона-,* сред които са *COVID ваксинация, COVID паспорт, ковидбалон, ковид бунтове, анти-КОВИД протести, ковид кабинети, ковид зона, ковид дисиденти, ковид протести*; *корона дисиденти, корона ковчег, корона парти* (укр. *коронавірусна вечірка* – парти, организирано въпреки забраната да се събират много хора на едно място), *коронакриза, коронафобия, коронапсихоза.* Сред думите в техния списък присъства един от композитумите, който е значим за изследването на А. Ефтимова и Н. Длугош (Ефтимова, Длугош/Eftimova, Dlugosh 2023a) – *корона парти*. Той е описан от О. Сорока и Н. Хороз (Сорока, Хороз/Soroka, Horoz 2021) с ясно и еднакво значение и за двата езика. Един от подбраните от А. Ефтимова и Н. Длугош (Ефтимова, Длугош/Eftimova, Dlugosh 2023a) композитуми заради високата му честота е *ковидкупон* въпреки съществуването на композитума *корона*

парти на български език. Експерименталните резултати в тяхното изследване показват, че значението на *ковидкупон* съвсем не е толкова еднозначно установено и закрепено в съзнанието на българина, което ни дава основание да предположим, че и за *корона парти* биха се получили подобни резултати и че автоматичното извличане на значението на композитумите от значенията на компонентите, които ги съставят, обикновено не отговаря на значението, с което те се закрепват в колективното езиково съзнание и се употребяват в речевата практика.

Й. Сатола-Сташковяк (Сатола-Сташковяк/Satola-Stashkovyak 2021) анализира също в съпоставителен план измененията в лексикалния състав на българския, чешкия и полския език за периода от 11 месеца, като събраните думи, свързани с пандемията, се разпределят в три групи. Първата група включва неологизми с основа *корона-* и *ковид-*, част от които са обект на нашето изследване. В езика на медиите се откриват неологизми с елемент *корона-* като *коронакриза, коронамерки, коронаоблигации, коронаразходи, коронаситуация, коронащаб, короналиния, коронаистерия, коронажертви, коронаепидемия, коронабюджет, коронабонове, коронакризисен* и др. (Сатола-Сташковяк/Satola-Stashkovyak 2021: 97). Сред оказионализмите Й. Сатола-Сташковяк поставя *коронапарти / koronaparty*, което може да се обясни вероятно с по-ниската честотност на композитума. Както в полския и в чешкия, така и в българския език е отбелязано наличието на композитума *коронапаника*. Сред неологизмите с първа част *ковид-* е отбелязано съществителното *ковидбалон* и оказионалното *COVID-idiota*.

В заключението си Й. Сатола-Сташковяк отбелязва, че образуването на неологизми с компонент *ковид-* е значително по-активно в чешкия и българския език, а в полския език по-активната съставка е *корона-*. В настоящото изследване също се стига до заключението, че в полския език по-активната съставка е *корона-*. До това заключение по различен път – чрез съпоставката на български и полски експериментални данни, достигат и Н. Длугош и А. Ефтимова в книгата си *Syndrom postcovidowy w języku. Polsko-bułgarskie studium przypadku (raport z badań eksperymentalnych) / Постковидният синдром в езика. Полско-българският случай (доклад от експериментални изследвания)* (Długosz, Eftimova 2023б). В. Бонджолова също обръща внимание на конкуренцията между *корона-* и *ковид-* като мотивиращи основи, но в рамките на българския език, а не в съпоставителен план (вж. Бонджолова/Bondzholova 2022).

Сходството на тематичните групи, в които попадат новите лексеми, е значително и за трите езика. Й. Сатола-Сташковяк акцентира върху активното образуване на нови думи с първа съставка *корона-*: „Чрез тях се означават явления, свързани с: икономическата и политическата ситуация в Полша и в света в периода на коронакризата (*koronaceny, koronademokracja, koronakryzys, koronaobligacje*); психическото състояние на хората в условията на пандемия (*koronadepresja, koronapanika, koronaterror*); дейността на здравните служби за ограничаване и ликвидиране на заразата (*koronain-*

folinia, koronachaos, koronatest); организирането на обучението по време на кризата (*koronamatura*); пренебрежителното отношение на някои граждани към ситуацията (*koronaferie, koronagluptas, koronalans, koronalia* и дори *koronaswirus*)“ (Сатола-Сташковяк/Satola-Stashkovyak 2021: 102). Сходствата и различията при разпределението на значенията на композитумите в полски и български език са коментирани подробно и в книгата на Н. Длугош и А. Ефтимова (Długosz, Eftimova 2023б).

Едно от заключенията, около което се обединяват изследователите на неологичните конструкции, е, че с изчезването или намаляването на значението на явленията, които те назовават, ще изчезнат и названията. Д. Чешмеджиева-Стойчева обобщава, че „с времето такива неологизми ще отмират, тъй като не са естествени и не са проникнали в езика в по-голям мащаб. Освен това описват и явление, което е характерно за конкретното време и което може да не е от такова голямо значение по-късно“ (Чешмеджиева-Стойчева/Cheshmedzhieva-Stoycheva 2021: 289). Според чешки изследователи нововъзникналите по време на пандемията думи с иронични, експресивни и оказионални характеристики след края ѝ ще отпаднат от употреба (Сатола-Сташковяк/Satola-Stashkovyak 2021: 100). Мнението е споделено и от други автори (Długosz, Eftimova 2023б).

В. Бонджолова обръща внимание на размитата граница между неологично и оказионално и върху факта, че активността на словотворчеството би продължила само ако пандемията остане сред основните теми в обществото (Бонджолова/Bondzholova 2022). О. Сорока и Н. Хороз все пак отбелязват, че някои от неологизмите имат потенциала да останат в речта и на българите, и на украинците (Сорока, Хороз/Soroka, Horoz 2021).

Сред важните заключения на съпоставителните изследвания е това, че езиковите процеси протичат в различните езици с различна интензивност и обсег, така че наблюденията в съпоставителен план би следвало да се развият (Сатола-Сташковяк/Satola-Stashkovyak 2021). Последното съпоставително изследване на Н. Длугош и А. Ефтимова (Długosz, Eftimova 2023б) надгражда направеното дотук, като добавя аргументацията на експерименталните данни. Чрез четири експериментални процедури – дефиниционен, контекстов, мотивационен и асоциативен експеримент – се аргументират и потвърждават по различен начин вече направени заключения, но се извеждат и нови. Въз основа на дефиниционни и контекстови данни се реконструират лингвокултурните картини на изследваните понятия, което позволява формулирането на синтетични когнитивни дефиниции на значението на лексемите. Всяка от изследваните лексеми в семантичния си пласт се оказва вариативна, т.е. може да се разбира по различен начин, понякога дори определени значения на една и съща дума са взаимно изключващи се (например при разбирането на коронатуризма като: 1. ограничен туризъм, практикуван при спазване на пандемични ограничения, vs. 2. туризъм, практикуван срещу пандемични забрани, рискове и други подобни). Резултатите от асоциативния експеримент подкрепят заключението, че семантичната

структура на думите до голяма степен варира. Съдим за това по високата дисперсия на езиковите реакции. Голямото разнообразие от реакции сочи сравнително ниска степен на стабилизация на лексикалните единици в изследваните езици и показва, че става дума за непрекъснат активен процес на създаване на нови значения.

Прегледът на структурите, създадени в мотивационния експеримент с полски и български студенти, показва фундаменталното сходство на композиционната им схема в двата езика. Но докато в полския език тази схема започва рано да функционира автономно и на нейна основа автоматично се генерират нови композитуми в роден контекст, в българския език преобладават заетите думи, като се забелязва и силното влияние на английския език върху българския от гледна точка на производителността на компонента *ковид-*. Полските композитуми може да имат хибридна форма (чужд компонент + домашен компонент) или да имитират английски изрази (чужд компонент + чужд компонент). Българските композитуми освен голяма група заети думи или структури, в които втората съставка е интернационализъм, имат и формата на хибриди (чужд компонент + домашен компонент). Българските студенти обаче не създават псевдоанглицизми. Специфичните подходи – идеите на Люблинската школа по етнолингвистика и инструментът, разработен от Роналд Лангакър – позволяват да се аргументира обобщението, че „полската и българската лингвокултурна картина на *koronapanika/коронапаника, koronaparty/ковидкупон* и *koronaturystyka/ковидтуризъм* се основават на представи, които все още не са фиксирани в тези езици, но са достъпни чрез тях и се отнасят до едно ново и общностно знание за света“ (Długosz, Eftimova 2023б).

Словообразувателни интерпретации на композитумите с компоненти *ковид-* и *корона-*

Изследванията на новата лексика по време на ковид пандемията от словообразувателна гледна точка предлагат разнообразни интерпретации на ролята на първия компонент *ковид-* или *корона-*: като неизменяемо прилагателно, като афиксоид, като съставка на апозитивни сложни думи, като част от композитуми и пр.

В изследвания преди пандемията[3] типът композитуми, които са обект на нашия интерес, е провокирал научна дискусия. Н. Длугош въз основа на медийната практика и чрез постулатите на когнитивната граматика на Роналд Лангакър разглежда словообразувателно-семантичните отношения на съставките в сложните думи и определя семантичните профили на компонента *ковид-* в българския медиен контекст: „1. насочен към противодействие на вируса и неговото разпространение и предотвратяване на негативните последици от вирусната пандемия […]; 2. отнасящ се към вируса, посочващ присъствието му и начина на разпространението му [...]; 3. предназначен за лечение на болестта или предназначен за болните от COVID-19

[...]; 4. осъществяващ се в условията на пандемията от COVID-19, състоящ се в условията на пандемията от коронавирус [...]; 5. за който причина е COVID-19 – заради ковид [...]“ (Длугош/Dlugosh 2022: 197–198).

Въпреки че композитумите с компонент *ковид-* и *корона-* би могло да се интерпретират чрез продуктивния модел на апозитивните конструкции, тази интерпретация се следва в относително малка част от проучванията на българските лингвисти, напр. споменава се в работата на Т. Илиева от 2021 г. (Илиева/Ilieva 2021). Във връзка с новонавлезлите и възникналите по време на пандемията композитуми Т. Илиева разглежда неолексемите с компоненти *ковид-* и *корона-* в семантичен и словообразувателен аспект като афиксоиди, които според нея са словообразуващи пълноценни морфеми и представляват корени по произход и семантика, а във функционален и позиционен аспект са афикси. Те участват и в образуването на композитуми, които са разбирани като названия от две пълнозначни десубстантивни основи, свързани без съединителна гласна (*буккросинг, корона пандемия, онлайн студент, еврокалкулатор, Lidl цена*). Групите, които се разглеждат, са: 1. едносъставни заемки, които в езика източник – английски – се състоят от коренова морфема и не функционират като самостоятелни думи в български (*фейк новини*); 2. едносъставни заемки, които в езика източник – английски (латински) – се състоят от коренова морфема и афикс (*инфлуенсър, детокс*); 3. заемки от английски, които са граматикализирани и лексикализирани в езика приемник (*рейдърство*); 4. интегрални заемки (*локдаун*); 5. двусъставни думи (композитуми с интернационални префиксоиди, радиксоиди); 6. композитуми с чуждоезикова основа, която функционира като самостоятелна лексема в езика донор и в езика реципиент (тук са посочени двусъставните словосъчетания с абревиатурата COVID и композитумите и апозитивните съчетания с кирилската транслация *ковид-*); 7. едносъставни думи, образувани чрез префигиране с интернационален префиксоид (*антиковид политика/зона, антиваксъри*); 8. универбизация (*корона* е универбат от *коронавирус*, като се отстранява вторият субстантив: *коронаерата, корона конспирации, корона мерки, коронавайръл сензацията, коронакризата, „корона“ мерките, коронапандемията, корона ситуацията, „корона облигациите“, корона истерията, корона бунтари, коронавицове, коронаефектът, корона тенденции, корона скептиците, корона ваканция, корона изборите, корона капацитетът, корона сделката, корона милиардерите, корона грантовете*); 9. абревиатури.

В изследването си Т. Илиева отчита вербализирането на нови реалии, конкуренцията с домашни деривационни елементи, обогатяването на различни концептосфери на българския език и пр. Словообразувателното гнездо с компонент *ковид-* е представено чрез примери от медийни публикации – *COVID заразените, пост-COVID синдром, COVID болница, COVID отделението, ковид пандемията, ковид структурата, ковидлегла, ковидпациент, КОВИД лечение, ковид вируса, ковид отделенията, ковид сим-*

птоми, ковидотпуска, ковид кризата, ковид войната, ковид мерки, ковид рекорд, ковид вълна, ковид медиците, ковид сектор, ковид таксита, ковид смъртността, ковид безработица, КОВИД революция, COVID статистика, КОВИД демокрация, ковид пауза, ковид зони, ковид кабинети, ковид смени, ковидстандарт, ковидепидемията, КОВИД плазма, антиковид програма, ковид охрана, ковидпреживяването, COVID ваксини, COVID правилата, COVID лекарства.

Сред заключенията отбелязваме онези, които засягат композитумите с компоненти *ковид-* и *корона-*, а именно: че новите заемки и словообразувателните неологизми с чужд елемент са част от тематично многообразния неологичен поток през последните години; че са най-вече с английски произход; че с висока и темпорално обусловена продуктивност са форманти, сред които са *ковид-* и *корона-*; че тенденцията към аналитизъм е експлицирана и чрез широкото разпространение на нови апозитивни конструкции като *ковид криза* (срв. с мнението на Ст. Буров за конструкциите като „вторичен синтетизъм“ (Буров/Burov 2016).

Първата съставка на композитумите с компонент *ковид* се разглежда като неизменяемо (аналитично) прилагателно име в изследването на Й. Искренова (Искренова/Iskrenova 2022), която на базата на 93 словосъчетания, в които е употребена думата *ковид*, установява, че тя се прилага към дума от български или чужд произход. Изследователката смята, че неизменяемото прилагателно име *ковид* има атрибутивна функция в рамките на словосъчетанието. Този тип неизменяеми/аналитични прилагателни имена в българския език се свързват с навлизането на чужди думи, предимно английски, заради обществената динамика в периода от края на XX и началото на XXI век. Тяхната употреба в медиите е интензивна, а по време на епидемията думата *ковид* навлиза повсеместно в българския език като резултат от глобализацията и интернационализацията (напр. новообразуванията от типа *корона тест, корона облигации, ковид отделение, ковид болни* и др.). Авторката се солидаризира с мнението, че освен че заемката често прониква с променена звукова и графична форма и морфо-синтактична структура, тя може да получи „определена лексикална семантика, която рядко се покрива изцяло с първоначалното ѝ значение“ (Вачков, В., К. Вачкова. Европрилагателни: възникване и строеж. Актуални проблеми в типологията на славянските прилагателни. – В: Jazyk v komunikácii. Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi. Bratislava, s. 161–167. Цит. по Искренова/Iskrenova 2022: 105–106). Авторката отбелязва, че списъкът няма изчерпателен характер и отразява предимно медийни употреби.

Правописна норма на композитумите с компонент *ковид-* и *корона-*

Фокусът на изследванията върху словообразувателните механизми очаквано се измества и към правописната норма на новите композитуми. Й. Сатола-Сташковяк (Сатола-Сташковяк/Satola-Stashkovyak 2021) отбелязва,

че в полската лингвистична наука се води дискусия за правописната норма на композитумите от този тип. Такава дискусия протича и сред българските езиковеди. Л. Кирова коментира писането на такъв тип думи, като справедливо отбелязва, че начинът на писане е огледало на процесите на номинация, които протичат в обществото, и отразява „резултатите от заемането и усвояването на названията от чужд произход на различен етап от тяхното адаптиране в езика и от говорещи с различен опит“ (Кирова/Kirova 2017: 60–61).

Коментират се правописните модели според „Официалният правописен речник на българския език“ от 2012 г. – разделно писане на съставни думи с първа основа абревиатура – *COVID отделение*, и слято изписване на сложни думи с първа основа от чужд произход – *ковидзараза*, както и алтернативно разделно писане, когато основата се използва самостоятелно – *ковид криза, ковид отделение, ковид усложнение, ковид истерия* и др. (Илиева/Ilieva 2021: 14–15).

Й. Искренова коментира правописа на словосъчетанията с неизменяемото прилагателно *ковид*. В една част от примерите, които е събрала, думата *ковид* е изписана с кирилски букви, тъй като много бързо се е адаптирала към особеностите на българския език. Според авторката в случаите, когато *ковид* е неизменяемо/аналитично прилагателно, се пише разделно (Искренова/Iskrenova 2022: 105).

Лексикографско описание на неологичните композитуми

Степента на закрепване на композитумите в българския език и продължителността на „живота“ им се установява и чрез отразяването им в лексикографските източници. „Непрекъснатото обогатяване на лексиката на българския език чрез заемане и чрез създаване на нови думи от домашни и заети компоненти, пише Цв. Аврамова, създава необходимост от нейното периодично лексикографско описание“ (Аврамова/Avramova 2021: 80). Това обяснява появата на третия поред „Речник на новите думи в българския език (от първите две десетилетия на XXI век)“ от 2021 г., в който са отразени лексикални единици, свързани с пандемичната ситуация от началото на 2020 г. Включени са някои думи с първа съставна част *корона-* (представена като заглавка със значение ‘който се отнася до коронавирус’) – *коронакриза, коронащаб, коронаистерия, коронамерки* и пр., но липсва лексемата *ковид*. Според Цв. Аврамова лексемата *ковид* също е в напреднал процес на лексикализация и би трябвало да намери място в словника, както следва да бъдат прибавени и прилагателните *пандемичен, противоепидемичен* (Аврамова/Avramova 2021: 81). Тя отбелязва, че не всички думи и изрази в речника ще станат пълноценна част от лексикалната система на българския език, но заслужават да бъдат описани и обяснени (Аврамова 2021: 82).

Вероятно присъствието на думи с първи компонент *корона-* и отсъствието на лексемата *ковид*, както и на композитуми с компонент *ковид-* мо-

гат да се интерпретират като отражение на навлизането и състоянието на тези композитуми в българския език в самото начало на пандемията. Предположението, че тогава по-продуктивен е бил компонентът *корона*-, а впоследствие компонентът *ковид*- се оказва с по-висока съчетаемост, е твърде възможно обяснение за отразяването на тези композитуми в българския речник на новите думи.

Благодарности

Текстът е реализиран по повод на съвместно полско-българско проучване и експериментално изследване на А. Ефтимова (Софийски университет „Св. Климент Охридски“) и Н. Длугош (Университет „Адам Мицкевич“ в Познан), инициирано с подкрепата на проект №BG05M2OP001-2.016-0019 „Иновативно образование в хуманитарни и социални науки чрез цифрова трансформация и модернизация на учебните програми във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Югозападния университет „Неофит Рилски“ и Техническия университет в Габрово в партньорство с чуждестранни университети от Гърция, Полша и Румъния“, финансиран от Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ (2014–2020).

БЕЛЕЖКИ

[1] Медицински експерти, застанали на различни позиции в спора за мерките, които трябва да се предприемат за ограничаването на коронавируса.

[2] Допитването се извършва с участието на студенти (както и в настоящото изследване), като са им предложени 75 термина на английски език, фиксирани в „Оксфордския речник на английския език“ като нови лексеми, с инструкцията да ги преведат на български по начин, по който са ги срещали или чували. Използвани са и информанти, които в личен разговор са употребявали неологизми, свързани с пандемията.

Друго изследване, което изнася данни от асоциативен експеримент, е съпоставителното разглеждане на значенията на три двойки композитуми с *ковид*- и *корона*- на А. Ефтимова и Н. Длугош (Długosz, Eftimova 2023б).

[3] Л. Кирова разглежда прагматичното значение на конструкцията [N1N2] като граматично репликиране на лексикално заемане от специфичен тип, напр. *фен клуб* (Кирова/Kirova 2017: 55). Тя твърди, че моделът на сложна дума се е превърнал в нов словообразувателен модел в българския език и се е абстрахирал от конкретното лексикално съдържание. Той се интерпретира като конструкция, като „синтактичен шаблон, в който се реализира семантично-прагматично съдържание, което е изградено от концептуални структури: образни схеми, фреймове, концептуални метафори, концептуални метонимии, прототипи от различен вид и смесвания, обвързани с изброените“ (Кирова/Kirova 2017: 62). Тезите си Л. Кирова основава върху разбиранията в семантиката на фреймовете и конструкционната граматика, които са в руслото на когнитивната лингвистика. Цитирайки Саломао, авторката пише, че въпросът за смисъла и въпросът за идиоматиката са двете големи пресичания на споменатите теории с генеративната граматика на Н. Чомски (Саломао, цит. по Кирова/Kirova 2017: 56). Трите основни твърдения на когнитивната про-

грама са, че „(I) езикът не е автономна когнитивна система, а е продължение на други когнитивни системи; (II) граматиката е мрежа от конструкции (непрекъснатост между синтаксиса и лексикона), моделирана от използването на езика; и (III) целият процес на означаване напредва чрез проектиране на когнитивни домейни“ (домейнът да се разбира като специфична сфера на дейност или знание, бел. Кирова)“ (Саломао, цит. по Кирова/Kirova 2017: 57). Когнитивният домейн, изследван от Л. Кирова, показва, че „новото знание постъпва под формата на множество сложни знаци (сложни думи), чиято опора е категориалната част, а първият компонент модифицира нейното значение, като го ограничава: роуминг партньор, адвенчър стратегиите, кеш паметта, интернет телефоните, уеб портала, гейм турнир, мултиплеър поддръжка“ (Кирова/Kirova 2017: 57). Разяснявайки, че значението на апозитивните сложни думи, при които A и B дават различни описания за един и същ референт, е различно от значението на ендоцентричните сложни думи, при които A+B означават специален вид B, Л. Кирова определя коментираните по-горе сложни думи като ендоцентрични (Кирова/Kirova 2017: 57). Първият компонент от тях има детерминираща функция, т.е. „детерминира отношението между видовата и родовата категория, като същевременно я модифицира“, и лексикализацията му е важна, защото по този начин се осигурява разпознаване на денотата и се мотивира цялото наименование (Кирова/Kirova 2017: 57). Ст. Буров отбелязва иновации, предизвикани от чуждоезиково влияние, и иновации, отразяващи когнитивни промени в мисленето на българина при концептуализацията на обектите и явленията от действителността. Той определя конструкциите като нови апозитивни конструкции, които са т.нар. вторичен синтетизъм (Буров/Burov 2016). Л. Кирова коментира критериите, които доказват продуктивността на детерминативната конструкция. На първо ниво семантиката на ендоцентричната конструкция посочва, че елементите ѝ са свързани, а в какви отношения – това е въпрос на прагматична интерпретация според авторката. Когнитивното укрепване на израза е вследствие на промяна в мрежата от конструкции, което означава, че протича процес на граматикализиране.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамова 2021: *Аврамова, Цв.* Нов речник на новите думи в българския език. – *Opera Slavica*, XXXI, № 4, с. 80–82. [Avramova 2021: *Avramova, Tsv.* Nov rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik. – *Opera Slavica*, XXXI, № 4, s. 80–82.]

Бонджолова 2022: *Бонджолова, В.* Ковид оказионализми в българския език. – В: *Медиалингвистика. Материалы VI международной научной конференции. Выпуск 9*. Санкт-Петербург, Медиапапир, с. 17–20. [Bondzholova 2022: *Bondzholova, V.* Kovid okazionalizmi v balgarskiya ezik. – In: *Medialingvistika*. *Materialy VI mezhdunarodnoj nauchnoj konferentsii. Vypusk 9*. Sankt-Peterburg, Mediapapir, s. 17–20.]

Буров 2016: *Буров, Ст.* Исследования по грамматике современного болгарского языка. Тверь, Тверской государственный университет. [Burov 2016: *Burov, St.* Issledovaniya po grammatike sovremennogo bolgarskogo yazyka. Tver': Tverskoj gosudarstvennyj universitet.]

Вачков, Вачкова 2004: *Вачков, В., К. Вачкова.* Европрилагателни: възникване и строеж. Актуални проблеми в типологията на славянските прилагателни. – In: *Jazyk v komunikácii. Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi*. Bratislava, VEDA SAV, pp. 161–167. [Vachkov, Vachkova 2004: *Vachkov, V., K. Vachkova.* Evroprilagatelni: vaznikvane i stroezh. Aktualni problemi v tipolo-

giyata na slavyanskite prilagatelni. – In: *Jazyk v komunikácii. Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi*. Bratislava, VEDA SAV, pp. 161–167.]

Длугош 2022: *Длугош, Н.* Композитуми с компонента „ковид-“ и „постковид-“ в българския медиен дискурс. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 192–200. [Dlugosh 2022: *Dlugosh, N.* Kompozitumi s komponenta “kovid-” i “postkovid-” v balgarskiya medien diskurs. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”*. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 192–200.]

Ефтимова, Длугош 2023а: *Ефтимова, А., Н. Длугош.* Асоциативни полета на композитумите с компоненти *ковид-* и *корона-* в българското и в полското езиково съзнание. – *Български език и литература*, № 1, с. 38–56. [Eftimova, Dlugosh 2023a: *Eftimova, A., N. Dlugosh.* Asotsiativni poleta na kompozitumite s komponenti *kovid-* i *korona-* v balgarskoto i v polskoto ezikovo saznanie. – *Balgarski ezik i literatura*, № 1, s. 38–56.]

Илиева 2021: *Илиева, Т.* Лексикални неологизми с чуждоезиков компонент в българските медиатекстове. – *Годишник на Педагогическия факултет при Тракийския университет – Стара Загора*, т. 18, с. 162–185. [Ilieva 2021: *Ilieva, T.* Leksikalni neologizmi s chuzhdoezikov komponent v balgarskite mediatekstove. – *Godishnik na Pedagogicheskiya fakultet pri Trakiyskiya universitet – Stara Zagora*, t. 18, s. 162–185.]

Искренова 2022: *Искренова, Й.* Лексемата *КОВИД* като неизменяемо прилагателно име. – *Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, Факултет по хуманитарни науки*, том XXXIII A/1, с. 103–107. [Iskrenova 2022: *Iskrenova, Y.* Leksemata KOVID kato neizmenyaemo prilagatelno ime. – *Godishnik na Shumenskiya universitet “Episkop Konstantin Preslavski”, Fakultet po humanitarni nauki*, tom XXXIII A/1, s. 103–107.]

Кирова 2017: *Кирова, Л.* За иновационната конструкция [N1N2] и връзката ѝ с начина на писане – слято, полуслято, разделно. – *Език и литература*, № 3–4, с. 55–74. [Kirova 2017: *Kirova, L.* Za inovatsionnata konstruktsiya [N1N2] i vrazkata i s nachina na pisane – slyato, poluslyato, razdelno. – *Ezik i literatura*, № 3–4, s. 55–74.]

Мурдаров 2020: *Мурдаров, Вл.* Словотворчество под карантина. – *Български език*, № 1, с. 119–120. [Murdarov 2020: *Murdarov, Vl.* Slovotvorchestvo pod karantina. – *Balgarski ezik,* № 1, s. 119–120.]

Осенова 2022: *Осенова, П.* Пандемията от COVID-19 във валентността на своите предикати: наблюдения върху съвременен корпус от парламентарна реч. – *Български език*, Приложение, с. 113–121. [Osenova 2022: *Osenova, P.* Pandemiyata ot COVID-19 vav valentnostta na svoite predikati: nablyudenia varhu savremenen korpus ot parlamentarna rech. – *Balgarski ezik*, Prilozhenie, s. 113–121.]

Сатола-Сташковяк 2021: *Сатола-Сташковяк, Й.* Влияние на пандемията от COVID-19 през 2020 г. върху българската, чешката и полската лексика. – *Български език*, № 3, с. 94–107. [Satola-Stashkovyak 2021: *Satola-Stashkovyak, Y.* Vliyanie na pandemiyata ot COVID-19 prez 2020 g. varhu balgarskata, cheshkata i polskata leksika. – *Balgarski ezik*, № 3, s. 94–107.]

Сорока, Хороз 2021: *Сорока, О., Н. Хороз.* „Коронавирусните“ иновации в речта на украинците и българите. – В: *Проблеми на устната комуникация*. *Кн. 12.* Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 331–343. [Soroka, Horoz 2021: *Soroka, O., N. Horoz.* “Koronavirusnite” inovatsii v rechta na ukraintsite i balgarite. – In: *Problemi na ustnata komunikatsiya*. *Kn. 12.* Veliko Tarnovo, UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, s. 331–343.]

Спасова 2015: *Спасова, Л., Л. Георгиева, Н. Найденова.* Степен на утвърждаване на неологизмите и възприемането им от новите поколения. – *Наука и технологии*, т. 5, бр. 8, с. 42–48. [Spasova 2015: *Spasova, L., L. Georgieva, N. Naydenova.* Stepen na utvarzhdavane na neologizmite i vazpriemaneto im ot novite pokoleniya. – *Nauka i tehnologii*, t. 5, br. 8, s. 42–48.]

Топалска 2022: *Топалска, Н.* „Във вечно движение бъдещето е“ (метафорична репрезентация на концепта COVID-19 в българския медиен дискурс). – *Български език*, № 1, с. 174–193. [Topalska 2022: *Topalska, N.* “Vav vechno dvizhenie badeshteto e” (metaforichna reprezentatsiya na kontsepta COVID-19 v balgarskiya medien diskurs). – *Balgarski ezik*, № 1, s. 174–193.]

Чешмеджиева-Стойчева 2021: *Чешмеджиева-Стойчева, Д.* Ковидясване, коронясване, карантинясване или езикови трансформации по време на пандемия. – *Любословие*, № 21, с. 276–292. [Cheshmedzhieva-Stoycheva 2021: *Cheshmedzhieva-Stoycheva, D.* Kovidyasvane, koronyasvane, karantinyasvane ili ezikovi transformatsii po vreme na pandemiya. – *Lyuboslovie*, № 21, s. 276–292.]

Długosz, Eftimova 2023б: *Długosz, N., A. Eftimova*. Syndrom postcovidowy w języku. Polsko-bułgarskie studium przypadku (raport z badań eksperymentalnych). Poznan, Wydawnictwo Naukowe UAM.

Todorova 2021: *Todorova, B.* War Metaphors in Bulgarian Official Discourse during the COVID-19 Crisis. – *Rhetoric and Communications*, Issue 46, pp. 99–117.

Някои оказионализми в българския и румънския медиен дискурс

Андрея Раду-Беженару
Букурещки университет; Институт по лингвистика „Йоргу Йордан – Александру Росети“ при Румънската академия на науките
cristina-andreea.bejenaru@lls.unibuc.ro
andreea_radubejenaru@yahoo.com

Резюме: Изследването предлага съпоставителен анализ на оказионализмите, употребявани в българските и румънските канали за масова комуникация. В началото са обяснени теоретичните аспекти на оказионализмите (рум. *contaminări*, *amalgamări lexicale*), напоследък известни и като резултат от *блендинг*. Този термин се използва за означаване на хибридни лексикални единици, образувани чрез смесването на сегменти, произлизащи от две или повече думи, независимо от преднамерения/непреднамерения им характер или от техните семантични и граматически черти (Vasileanu, Niculescu-Gorpin 2022): бълг. *синдилидер* < *синдикален* + *лидер*, рум. *critificțiune* < *critică* + *ficțiune*. Втората част на статията съдържа примери за оказионализми, използвани в различни канали за масова комуникация на български и румънски.

Ключови думи: оказионализми, български език, румънски език, масова комуникация

Some Nonce Words in Bulgarian and Romanian Media Discourse

Andreea Radu-Bejenaru
University of Bucharest; Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti Institute of Linguistics at the Romanian Academy
cristina-andreea.bejenaru@lls.unibuc.ro
andreea_radubejenaru@yahoo.com

Abstract: The present paper proposes a comparative analysis of nonce words used on Bulgarian and Romanian mass media channels. The first part of the article consists of describing several theoretical aspects of nonce words (Bulg. *оказионализми*, Rom. *contaminări*), recently also known as *blends*, as a result of the blending process. This term denotes a new hybrid lexical unit, formed by merging segments from two (or less fre-

quently three) words, regardless of their intentional/unintentional nature or their semantic and grammatical features (Vasileanu, Niculescu-Gorpin 2022): Bulg. *синдилидер* < *синдикален* + *лидер*, Rom. *critificțiune* < *critică* + *ficțiune*. In the second part of the study we bring forward examples of such nonce words (accompanied by a minimal context), collected from different Bulgarian and Romanian channels of mass communication.

Keywords: occasional word-formation, Bulgarian language, Romanian language, mass communication

В настоящата статия ще разгледаме специфичен тип нови думи в българския и румънския език, които представляват част от оказионализмите. В началото ще уточним теоретичните аспекти на тяхното възникване и функциониране, а след това ще се съсредоточим върху употребата им в съвременната медийна реч, в рекламни текстове и социални мрежи.

В българското езикознание оказионализмите се определят като „потенциална, възможна дума, която отделно лице използва за нуждите на конкретния речев изказ. (...) Такава дума (...) е само речева единица“ (Вътов/Vatov 2015: 224–225). Иначе казано, нововъзникващите думи са образувани ad hoc, като имат за цел да обслужат нуждите на специфична, конкретна речева ситуация. Те се характеризират със силна експресивност и емоционално-оценъчна природа (Илиева/Ilieva 2021: 206) и се смятат за недействителни думи, тъй като не могат да бъдат „възпроизводими единици на езиковия стандарт“ (Бояджиев/Boyadzhiev 2002: 257). Очевидно е, че в повечето случаи фокусът в българската лингвистика е върху неитеративността и невъзпроизводимостта на оказионализмите (*nonce words*), върху ограничената им сфера на употреба (главно в художествената литература и публицистиката) (Вътов/Vatov 2015: 226), без да се вземе предвид актуалната ситуация на така наречената „писмена разговорна реч“ (Бонджолова/Bondzholova 2018: 35).

Въпросът за тяхната лексикализация не е изчерпателно решен, тъй като не всички се установяват в речниковата система на езика. Някои от тях обаче могат постепенно да спечелят популярност и да се вкоренят в езика: „Оказионализмите илюстрират потенциалните словообразователни единици и поради това някои от тях преминават в активната лексика“ (Бонджолова/Bondzholova 2002: 234). Този процес зависи от това колко добре е познат даденият контекст и колко често се използва самата дума от говорещите. Такива са например бълг. *пациентела* (*пациент* + *клиентела*), *мутробарон* (*мутра* + *(о)* + *барон*), *чаромат* (*чар* + *аромат*) и рум. *patrihoț* (*patriot* + *hoț*), *covridog* (*covrig* + *hotdog*), *tembelizor* (*tembel* + *televizor*). В румънското езикознание не се говори за оказионализми, а за *получени чрез контаминация лексикални единици* (*unități lexicale obținute prin contaminare*) или просто за *контаминации* (*contaminări*). Те не се наричат оказионализми, понеже лексикализирането им не е предсказуемо и всяка нова дума е възможен кандидат за разпространяване и лексикализиране. Освен това някои от тях или отделни части от тях, наричани *трески* (*splinters*) (Jurado 2019: 1), могат да се изолират и да придобият афиксален характер, тоест да станат

продуктивни. Предлагаме няколко примера за морфемни единици, които са се установили в български и румънски под влиянието на английския език: ***corona-*** < англ. *coronavirus* (бълг. *коронаскептик*, рум. *coronasceptic*), ***-holic*** < англ. *alcoholic* (бълг. *книгохолик*, рум. *biciholic*), ***-gate*** < англ. *Watergate* (бълг. *бръмбаргейт*, рум. *Teleormangate*).

Един от фактите, на които се дължат различните подходи в българското и румънското езикознание, е, че в българския език – който има своите лексикални и морфологични особености, различни от румънския – контаминацията никога не е била продуктивен словообразувателен начин. Въпреки това в съвременния български език се отбелязва определено нарастване на броя на думите, образувани по такъв начин: „през второто десетилетие те повишиха своята фреквентност като явление и в социалните мрежи“ (Бонджолова/Bondzholova 2018: 35). В румънския език обаче образуването на нови думи чрез съчетаване на два (или повече) сегмента, принадлежащи на други лексикални единици, се използва повече и засяга всички етимологични, стилистични и географски пластове на езика (Vasileanu et al. 2023: 3). Румънските езиковеди определят контаминацията като „феномен, чрез който – при естествен комуникационен контекст – говорещият непреднамерено и спонтанно асоциира и съчетава наум две еднакво известни думи, повече или по-малко сходни по форма, но непременно свързани по значение, като от това се получава хибридна форма със статут на вариант или самостоятелна лексикална единица“ (Moroianu 2017: 351–352). В основата на този словообразувателен метод лежи силно семантично привличане, независимо дали е синонимно, метонимно, или антонимно (Vasileanu et al. 2023: 2).

В румънската лингвистика непреднамереността на оказионализмите се очертава като важен техен аспект. Ако в българския език оказионализмите се изучават като изрично създадени компоненти на творческата реализация, в много румънски научни статии контаминациите се разглеждат като грешки на езика (*slip of the tongue*) или като резултат от процес на народната етимология. Истината е, че е твърде трудно да се разграничи умишлен от несъзнателен процес (особено в диахронна перспектива), обаче проблемът на тяхното разделяне възниква от факта, че лексикални елементи с нееднакви характеристики се анализират заедно.

През годините изследването на контаминираните думи в двата езика е било непоследователно. Все пак в последно време както в българската, така и в румънската литература започна да се разпространява ново, по-изчерпателно схващане на оказионализмите и да се говори за *блендинг*, което смятаме за по-адекватно (вж. Бонджолова/Bondzholova 2005, Чоролеева/Choroleeva 2016, Стаменов/Stamenov 2018, Moroianu & Vasileanu 2019, Vasileanu & Niculescu-Gorpin 2022). С термина *блендинг* се означава начин – периферен в сравнение с деривацията и композицията – „за създаване на сложни думи чрез използване на елементи от мотивиращите ги думи, които се съкращават, т.е. блендингът се проявява като специфична комбинация от

абревиация и композиция“ (Бонджолова/Bondzholova 2005: 142). С този термин всъщност се назовават както самият процес, така и всички сложни думи, образувани чрез сливане на сегменти, произлизащи от две или повече думи (тоест контаминации, думи „куфари“, телескопични думи и т.н.). В по-новите изследвания се показва, че този феномен не се проявява съвсем случайно и че той подлежи на прозодични, семантични и синтактични ограничения, така че не е толкова непредвидим (Stamenov 2018: 176).

Динамиката на съвременната лексика е силно повлияна от езика на медиите и на рекламата. В тази сфера първоначално се отразяват новите лексикални тенденции (например навлизането на различни думи от чужд произход), включително и нарастващата употреба на оказионализмите (Бонджолова/Bondzolova 2018: 34). Изследователите твърдят, че най-голям брой оказионализми има в рекламните и публицистичните текстове (Бонджолова/Bondzholova 2005: 144). Ускореното развитие на технологиите и езиковите трансформации са взаимно зависими, като лексиката е принудена да се адаптира бързо към съвременната реалност: „Причините за разрастване на оказионалното словотворчество (...) са определени, от една страна, от активните процеси в лексикалната система на българския език и сближаването между системно и асистемно, а от друга, от промените в комуникацията – медийна и междуличностна, която в много случаи протича по писмен път. Интернет базираните медии и различните социални мрежи (...) предоставят нови възможности, нови формати за общуване“ (Бонджолова/Bondzholova 2018: 35). Най-често оказионализмите се използват в търговски названия, заглавия, подзаглавия или слогани (Ferafontov 2020: 106, Бонджолова/Bondzholova 2018: 35). Това се дължи и на стилистичната и рекламната функция на паратекстуалните елементи, които трябва да бъдат конкурентни, за да привлекат читателите. Те са също важен инструмент за изразяване на ирония и обикновено на отрицателна оценка, затова се срещат много и в публицистични текстове или коментари в социалните мрежи.

Тъй като голяма част от оказионализмите са временно използвани, е трудно да се състави корпус от тях. Те могат да се записват само чрез постоянно наблюдение на каналите за масова комуникация в писмена форма. Затова част от румънските оказионализми са извлечени от различни интернет източници, в които се появяват, а българските примери са експерпирани и от статии, които ще бъдат посочени в скоби. Новоизкованите думи следват различни образци при комбинирането на частите на изходните думи[1], върху които няма да се спираме тук. Българските образци са разгледани подробно от Владко Мурдаров в изследването му от 1983 г. (Мурдаров/Murdarov 1983). Ще спомена само няколко от най-новите контаминирани думи и ще предложим минимален контекст (там, където има такъв) за тяхната интерпретация. Новите думи ще бъдат разделени на три групи според мястото на възникването им – оказионализми, извлечени от рекламни текстове или названия на продукти, от медиите и от социалните мрежи.

1. Оказионализми в рекламни текстове и названия на продукти

• *шункавалка = шунка + кашкавалка* (bg-mamma.com)

„Шункавалка. Това би трябвало да бъде кашкавалка с малко шунка в нея, българска разновидност на хотдога...“ (19min.bg)

• *крокодилка* (печено тестено ястие, което прилича на крокодил) = *крокодил + кашкавалка*

• *Шоковити* (шоколадови бисквити на „Победа“) = *шоколад(ови) + бисквити* (Бонджолова/Bondzholova 2005)

• *праскозавър = праскова + динозавър*, *маймунябълка = маймуна + ябълка*, *вишнемравка = вишна + мравка*, *портолъв = портокал + лъв* (наименования на сокове) (Бонджолова/Bondzholova 2018)

„За тези, които не знаят – определена марка сокове е кръстила детските си разфасовки така – *праскозавър*, *портолъв*, *вишнемравка*. Моето дете пие сок от вишна, но му казва сок мравка.“ (bg-mamma.com)

• *Махмурлек = махмурлук + лек* (Stamenov 2015)

„Borola Махмурлек при махмурлук и болки в главата.“ (slavento.com)

• *eggscelent = egg* „яйце“ + *excelent* „отличен“

„O selecție ***eggscelentă***. Doar de la găini crescute în aer liber.“ (реклама на яйца във Facebook)

• *cărțișor = cărți* „книги“ + *mărțișor* „мартеница“

„Genul meu de mărțișor. Un ***cărți-șor***, adică.“ (Instagram)

„***Cărțișor*** este un mărțișor aparte! Conține poezie, bucurie și primăvară din belșug. Din coperte se ivesc fire de iarbă sau petale de flori, inserate din hârtia realizată manual.“ (satulmestesugurilor.ro)

• *Dolofănțel* (герой от детската книга *Pe urmele lui Dolofănțel*) = *dolofan* „пълен“ + *elefănțel* „слонче“

„***Dolofănțel*** le-a povestit că uneori putea să plece câteva ore de la circ, fără să observe nimeni.“ (naparstoc.ro)

• *Organismecanisme = organism(e)* „организъм“ + *mecanisme* „механизъм“ (името на том с кратки разкази на Митош Миклеушан)

• *binișteе = bine* „добре“ + *liniște* „спокойствие“ (в име на книга – *Cărticica de binișteе*)

„***Binișteе*** e un cuvânt căutat, inventat și preferat. A fost votat de mii de români ca traducerea oficială pentru termenul danez *hygge*.“ (nemira.ro)

2. Оказионализми в медиите

• *ОмбудсМая = омбудсман + Мая* (Манолова) (Stamenov 2015)

„***ОмбудсМая***: Силните на деня се саморазправят с хората. Манолова зад уволнената медицинска сестра.“ (www.dnes.bg)

• *книгохолик = книга + о + холик* (< англ. *workaholic*, *shopaholic*)

„10 неща, които само един ***книгохолик*** може да разбере.“ (hrisilandia.com)

• *кметъл = кмет + метъл* (Ватева/Vateva 2012)

„Според т.нар. ***кметъл*** Цонко Цонев Ставрева обещала през април, че през май ще бъдат обявени датите и групите.“ (fakti.bg)

• *Ватманистан*, *Гербистан* = *ватман*, *ГЕРБ* + *Туркменистан*/*Пакистан*/*Узбекистан*

Сегментът *-истан* вече се е изолирал (не само в български и румънски, но и в английски – вж. *Londonistan*, *Absurdistan*) и е станал „треска“, създавайки серии оказионализми, които иронично описват държава, в която корупцията и безредието са норма.

„За хората в държавата ***Ватманистан*** остава изводът – у нас нещата се решават само под натиск.“ (Ватева/Vateva 2012)

• *Teleormanistan*, *Ciordistan*, *Dragnistan* = *Teleorman* (град в Румъния), *ciordi* „крада“, *Dragnea* (име на политик) + *Turkmenistan/Pakistan*/*Uzbekistan*

„***Teleormanistan*** şi Pakistan, două patrii înfrăţite“ (www.realitatea.net)

„Dar în ***Ciordistan***, o mare parte a societății are nevoie de o comisie specială care să-i certifice că negrul este alb.“ (www.gandul.ro)

• *adjunctivită* = *adjunct* „заместник“ + *conjunctivită* „конюнктивит“ (Ferafontov 2018)

„Generalul Lefter a scăpat de ***adjunctivită***!“ (impact-est.ro)

„Putea sta mult și bine la Alba Iulia, unde se „îmbolnăvise” de ***adjunctivită***, timp de 11 ani frecând scaunul de nr. 2 la unitatea unde ducea un trai liniștit.“ (jurnalul.ro)

3. Оказионализми в социалните мрежи

• *Мутристан* = *мутра* + *Туркменистан*/*Пакистан*/*Узбекистан*

„В ***Мутристан*** понеже се правят от ръждив станиол, може да измислят ново понятие за кофа за боклук.“ (nova.bg)

• *Гейропа* = *гей* + *Европа*

„Понеже България подражава на „***ГЕЙропа***“, отново ще има гей парад в София тази година.“ (Facebook)

• *барашон* = *барака* + *кашон* (Stamenov 2015)

„Казано с една дума – трябва си ***барашон***, ама дали ще знаят хамериканците що е това барашон?“ (renault-bg.com)

• *Бостан* = *Борисов* + *Местан* (Stamenov 2015)

„Коалицията ***БОСТАН*** успя да извърши пълзящия преврат, инициран още в нощта след местните избори от Догановци (...).“ (ivo.bg)

• *мазегинче* = *мазе* + *магазинче* (Stamenov 2015)

„В това ***МАЗЕгинче*** не продават ли същите шампиони, които ги продават и в ТЕХ-Ко?“ (renault-bg.com)

• *cititont* = *cititor* „читател“ + *tont* „тъп“

„– Pace ție, cititorule!

– ***Cititontule***.

– Se spune „și duhului tău”!“ (Facebook)

• *pascheesecake* = *pască* „вид традиционен сладкиш“ + *cheesecake* „сладкиш с извара“

„Ceva între pască și cheesecake. Rețeta de acum doi ani, dar cu un mic upgrade. S-a mâncat, s-a postat ***pascheesecake***.“ (Instagram)

• *Trotiland* = *trotinetă* „тротинетка“ + *land* „държава“

„Ce nu înțeleg e de ce sunt printre ei atâția mitocani (...), care-și abandonează trotineta unde-i apucă (...) E ceva putred în ***Trotiland***!“ (Facebook)

„Poate tu trăiești în ***Trotiland***... să ne pui și nouă o poză plină de jongleri din ăștia că ne-ai făcut curioși.“ (forum.softpedia.com)

• *selfiement* = *selfie* „селфи“ + *sentiment* „чувство“

„Și pentru că toate acestea trebuiau să poarte un nume, le-am zis #***selfiement***. Primul selfie care vorbește despre cum ne simțim, nu cum arătăm.“ (Facebook)

• *Supidon* = *Superman* + *Cupidon*

„– Ne-am îndrăgostit iremediabil de supa asta. Complimente bucătarului.

– Mulțumesc, ***Supidon***! Mi-ai salvat afacerea.

– Și toți prietenii lui Vasile ziceau că o combinație între Superman și Cupidon ar fi cea mai megacretină idee.“ (Facebook)

• *Penelistan* = *PNL* (политическа партия) + *Turkmenistan/Pakistan/ Uzbekistan*

„Reporterii și copiii voștri nu trăiesc în București, ci în ***Penelistan***? Banii ăia (...) o să vă plătească suferința copiilor când se vor îmbolnăvi de astm și poluare.“ (Facebook)

• *cocozauri* = *coco* (арготичен термин за евро) + *dinozaur* „динозавър“

„3000 de ***cocozauri*** pe lună încasează jurnalistul Dan Bucura de la PNL.“ (Facebook)

„La final de zi, aflăm că suntem pe locul 3 în ziua 2, fapt ce ne aduce 100 ***cocozauri*** și niște premii drăguțe de la un sponsor.“ (www.easteam.ro)

• *republica corpora-tristă* = *republica* „република“ + *pubelă* „кошче“ + *corporație* „корпорация“ + *tristă* „тъжна“ (коментар във Facebook във връзка с името на онлайн публикация Republica)

• *câinetoterapie* = *câine* „куче“ + *kinetoterapie* „кинезитерапия“ (описание към снимка, в която мъж прави физически упражнения, придружен от куче) (Facebook)

Това са само няколко (даже несъществен дял) от появяващите се през последните десетилетия оказионализми. По-горните примери са показател за нарастващия брой оказионализми/контаминации/блендинг в българския и румънския език. В настоящата статия не са представени изчерпателно всички видове оказионализми. Темата е по-обширна, като други интересни аспекти, които се включват в нея, са: създаване на оказионализми под английско влияние, изолиране на афиксални елементи и създаване на серии контаминирани думи, комбинационни образци и т.н. Едновременно чрез блендинг се показва както езиковата креативност, така и прагматичната

ориентация на говорещите, които се стремят да постигнат максимален ефект с минимални езикови средства (Чоролеева/Choroleeva 2016: 7).

Благодарности

This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education and Research, CNCS – UEFISCDI, project number PN-III-P1-1.1-TE-2019-0894, within PNCDI III.

БЕЛЕЖКИ

[1] Ако $SW^1 = A + B$ и $SW^2 = C + D$ (SW = source word (изходна дума), тогава резултатът (R) на тяхната комбинация може да бъде всякакъв: R = AD, R = ABD, R = ABCD. Възможно е и да се комбинират чрез интеркалация, хаплология, припокриване и т.н.

ЛИТЕРАТУРА

Бонджолова 2002: *Бонджолова*, *В.* Оказионализми от собствени имена. – *Състояние и проблеми на българската ономастика*, т. 6, с. 228–235. [Bondzholova 2002: *Bondzholova*, *V.* Okazionalizmi ot sobstveni imena. – *Sastoyanie i problemi na balgarskata onomastika*, t. 6, s. 228–235.]

Бонджолова 2005: *Бонджолова*, *В.* За оказионалното словообразуване в българския език (Контаминация, вставъчно словообразуване и междусловно налагане). – В: *Българистични проучвания*. *Т. 10. Актуални проблеми на българистиката и славистиката*. Велико Търново, Фабер, с. 141–154. [Bondzholova 2005: *Bondzholova*, *V.* Za okazionalnoto slovoobrazuvane v balgarskiya ezik (Kontaminatsiya, vstavachno slovoobrazuvane i mezhduslovno nalagane). – *Balgaristichni prouchvaniya*. *T. 10. Aktualni problemi na balgaristikata i slavistikata*. Veliko Tarnovo, Faber, s. 141–154.]

Бонджолова 2018: *Бонджолова*, *В.* Активни процеси в оказионалното словотворчество. – *Български език*, № 3, с. 34–47. [Bondzholova 2018: *Bondzholova*, *V.* Aktivni protsesi v okazionalnoto slovotvorchestvo. – *Balgarski ezik*, № 3, s. 34–47.]

Бояджиев 2002: *Бояджиев, Т.* Българска лексикология. София, Анубис. [Boyadzhiev 2002: *Boyadzhiev, T.* Balgarska leksikologiya. Sofia, Anubis.]

Ватева 2012: *Ватева, В.* Оказионализмите в текстове от съвременната българска преса. – *Съвременна хуманитаристика*, № 1, с. 18–28. [Vateva 2012: *Vateva, V.* Okazionalizmite v tekstove ot savremennata balgarska presa. – *Savremenna humanitaristika*, № 1, s. 18–28.]

Вътов 2015: *Вътов, В.* Лексикология и фразеология на българския език. Велико Търново, УЕ „Св. св. Кирил и Методий“. [Vatov 2015: *Vatov, V.* Leksikologiya i frazeologiya na balgarskiya ezik. Veliko Tarnovo, UE „Sv. Sv. Kiril i Metodiy”.]

Илиева 2021: *Илиева, Т.* Оказионализмите в медийния дискурс през периода 2014–2020 г. – етнопсихологически и словообразувателни аспекти. – *Български език*, Приложение, с. 205–223. [Ilieva 2021: *Ilieva, T.* Okazionalizmite v mediyniya diskurs prez perioda 2014–2020 g. – etnopsihologicheski i slovoobrazuvatelni aspekti. – *Balgarski ezik*, Prilozhenie, s. 205–223.]

Мурдаров 1983: *Мурдаров, В.* Съвременни словообразователни процеси. София, Наука и изкуство. [Murdarov 1983: *Murdarov, V.* Savremenni slovoobrazuvatelni protsesi. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Чоролеева 2016: *Чоролеева, К.* Изковаване и заемане на телескопични думи в български език. – *Научни трудове на Съюза на учените в България – Пловдив*, серия А, Обществени науки, изкуство и култура, с. 4–7. [Choroleeva 2016: *Choroleeva, K.* Izkovavane i zaemane na teleskopichni dumi v balgarski ezik. – *Nauchni trudove na Sayuza na uchenite v Balgaria – Plovdiv*, seriya A, Obshtestveni nauki, izkustvo i kultura, s. 4–7.]

Ferafontov 2018: *Ferafontov*, *A.* Mijloace de construcție a discursului pamfletar. – *Actele Simpozionului "Limba română actuală: Normă şi diversitate stilistică"*, № 1, Chișinău, p. 153–159.

Ferafontov 2020: *Ferafontov, A.* Funcții ale paratextului în pamfletul publicistic. – *Studia Universitatis Moldaviae*, nr. 10 (140), Seria "Științe umanistice", p. 106–110.

Jurado 2019: *Jurado, A. B.* A study on the 'wordgasm': the nature of blends' splinters. – *Lexis Journal in English Lexicology*, № 14, pp. 1–49.

Moroianu 2017: *Moroianu*, *C.* Contaminația lexicală: tratament lexicografic. De la DA la DELR. – *Caietele Sextil Puşcariu III. Actele Conferinței Internaționale Zilele Sextil Puşcariu. Ediția a III-a*, p. 351–364.

Moroianu, Vasileanu 2019: *Moroianu, C., Vasileanu, M.* Contaminația lexicală în limba română: o schiță tipologică. – *Romània Orientale*, nr. 32, p. 147–167.

Stamenov 2015: *Stamenov, Ch.* Borrowing word-formation: -ing suffixation and blending in Bulgarian. – *Съпоставително езикознание/Contrastive Linguistics*, 2015(3), pp. 163–179.

Vasileanu, Niculescu-Gorpin 2022: *Vasileanu, M., Niculescu-Gorpin, A.* Lexical Blending in Present-Day Romanian: A Corpus-Based Study. – *Revue roumaine de linguistique*, LXVII, 4, p. 363–376.

Vasileanu et al. 2023: *Vasileanu, M. et al.* Cuvinte obținute prin contaminare conform dicționarelor academice: câteva propuneri etimologice. (In press.)

Относно мотивите за причисляване на критериите и константите към теоретичните категории на терминологията

Екатерина Петкова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
katia.p.petkova@gmail.com

Резюме: Според класификацията на М. Попова понятийно-семантичните категории се разделят на групи чрез разграничаването им по определени признаци. Въз основа на признака [±съществуване в битието] се образуват групите на онтологичните и конструираните категории. Въз основа на признака [±самостоятелност на съществуването] *онтологичните категории* се разделят на предметни (които имат свой собствен обем и съдържание) и признакови (които съществуват и се проявяват само във връзка с предметните значения); по същия признак *конструираните категории* се разделят на теоретични (които, както предметните онтологични категории, имат собствен обем и съдържание, но съществуват не в действителността, а в теорията и методологията на науката) и операторни (които функционират единствено във връзка с обектите, които определят). В настоящата статия са изследвани основанията за причисляването на две нови групи значения към теоретичните категории на терминологията. Към тяхната естествена класификация, съдържаща термините за методи, науки, мерни единици, отрасли, професии, идейни школи, течения и т.н., са добавени термините, означаващи критерии и константи. Новите членове на тази класификация са разгледани с оглед удостоверяването на принадлежността им към теоретичните категории, като са посочени и онтологичните категории, залегнали в техните основи.

Ключови думи: теоретична категория, онтологична категория, понятийно-семантична категория, терминология

On the Motivation for the Inclusion of Criteria and Constants to the Theoretical Categories of Terminology

Ekaterina Petkova
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andeychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
katia.p.petkova@gmail.com

Abstract: According to the classification of M. Popova conceptual-semantic categories can be divided into groups by their differentiation based on definite signs or cha-

racteristics. On the basis of the sign [±existence in the reality] are formed groups of ontological and constructed categories. On the basis of the sign [±independence of the existence] ontological categories are divided into 1) material and non-material objects (which have their own volume and content) and 2) their characteristics and actions in which they participate (which exist and manifest only in relation with material objects); on the basis of the same sign or characteristic constructed categories are diveded into theoretical (which, as the material ontological categories, have their own volume and content, but don't exist in the reality; they exist at another level – in the theory and methodology of the science) and operational categories (which function only in relation with objects they determine). In this article we verify the grounds for assigning of two new groups of meanings to the theoretical categories of terminology, that have an indirect, secondary existence in reality – only as a theoretical construct, as an object of the human thinking. Into their natural classification that contains terms for methods, sciences, units of measurement, professions, sectors of industry, movements in art and in humanities, etc., we add terms for criteria and constants. These new members of the classification are researched with respect to verify their belonging to the group of theoretical categories. Ontological categories at the root of each new theoretical category are also specified.

Keywords: theoretical category, ontological category, conceptual-semantic category, terminology

1. Увод

В настоящото изследване са разгледани основанията за причисляването на критериите и константите към групата на теоретичните категории. Както е известно, зад този тип понятия не стоят обекти и явления, които съществуват в действителността. Теоретичните категории имат единствено вторично, опосредствано съществуване – като теоретичен конструкт, като обект на човешкото мислене.

Според структурната класификация на понятийно-семантичните категории, обоснована от М. Попова (Попова/Popova 2003), в теоретичните категории се съвместяват две на пръв поглед логически противоречиви характеристики – от една страна, те се отличават с отрицателна стойност на признака [±съществуване в битието], което ги доближава до признаковите онтологични категории, а от друга страна – с положителна стойност на признака [±самостоятелност на съществуването], което ги доближава до предметните онтолотични категории. Както ще стане ясно при разглеждане на конкретните примери по-нататък, това противоречие се дължи именно на тяхната теоретична същност.

2. Предишни изследвания по темата

Структурната класификация на понятийно-семантичните категории е разработена от М. Попова на базата на логически принципи. Въз основа на възможните комбинации на признаците [±съществуване в битието] и [±самостоятелност на съществуването] се образуват групите на *онтологичните категории* (предметни и признакови) и на *конструираните категории* (теоретични и операторни). На следващите, по-ниски равнища на абстракция се

използват други признаци, подходящо избрани за описание на останалите групи и подгрупи понятия (Попова/Popova 2003). В групата на теоретичните категории влизат значенията за методи, режими, мерни единици, отрасли, професии, идейни школи, течения и др. Те не съществуват в действителността, а в *теорията на науката*, като са създадени от човешкия ум, с цел да послужат за нейното конструиране, за организиране на знанията в отделните специални области.

Повечето от обоснованите от М. Попова теоретични категории (с изключение на идейните школи, теченията и направленията) влизат в обсега на вниманието на терминолозите, без обаче да са специално разграничени от останалите (принадлежащи към онтологичните категории) членове на съответните класификации и без да е обърнато внимание върху тяхната теоретична същност. Една или няколко от тях присъстват напр. при Д. С. Лоте (*методи* и *режими*), Т. Л. Канделаки (*режими*, *единици за измерване*, *науки*, *отрасли* и *професии*), П. Петров (*режими* и *единици за измерване*) (Лотте/Lotte 1961: 90–91; Канделаки/Kandelaki 1970: 38; 1977: 9–10, 27; Петров/Petrov – ръкопис). При И. Далберг присъства категорията *принципи* (Dahlberg 1992: 68), но тя попада в групата на същините, към която принадлежат материалните и нематериалните обекти. Както се вижда, *принципите* не са разграничени от онтологичните категории и не е отбелязана тяхната подчертано теоретична същност. Същото се отнася и за теоретичните категории, включени в класификациите на гореспоменатите автори наред с категориите, означаващи съществуващи в действителността обекти и техни характеристики. В по-ново време в изследванията си върху медицинската терминология П. Кънчева причислява съществителните имена, означаващи теоретични категории, към групата на категориалните оператори (Кънчева/Kancheva 2019).

В методологията и философията на науката още от 30-те години на XX в. се използват термините *теоретични понятия, теоретични същности, теоретични термини* и др. Обект на многобройни изследвания са онтологичният статус на теоретичните същности, значението на теоретичните понятия (в противопоставянето им на емпиричните/наблюдаемите понятия) и тяхната методологическа роля, начините за дефиниране на теоретичните термини, техният когнитивен статус, функциите им във връзка с построяването на научните теории и др. (Ramsey 1931; Carnap 1939, 1956; Przełęcki 1961; Maxwell 1962; Winnie 1967; Achinstein 1968; Rosenthal 1968; Lewis 1970; Hempel 1973 и др.).

В редица други научни области под влияние както на логиката, така и на философията и методологията на науката също се използват различни термини като *теоретични понятия, теоретични термини, теоретични обекти* и др. Макар всички те да се основават върху разграничението между

наблюдаемите обекти, които съществуват в действителността, и отделните видове теоретични обекти, които се въвеждат в теорията, с цел да служат за обяснение на обектите и явленията от действителността (срв. Войшвилло/Voishvillo 2014: 13–15), във всяка област на знанието те получават свой различен обем и съдържание. Терминът *теоретично понятие* например е използван също в психологията, в социалните и юридическите науки, по отношение на някои понятия от областта на химията, физиката на елементарните частици и космологията (по-подробно вж. в Петкова/Petkova 2023).

3. Теоретична рамка на изследването

Обект на това изследване са някои от основните термини в областта на природните и хуманитарните науки, означаващи константи и критерии.

Целта на изследването е: 1) чрез анализ на техните дефиниции да бъдат проверени основанията за причисляването им към теоретичните категории, 2) да бъдат установени онтологичните категории, залегнали в основата на термините, означаващи всяка от разглежданите тук категории.

Тук се основаваме върху концепцията на М. Попова за понятийно-семантичните категории на терминологията, както и върху приетото в терминологията схващане, че значението на термина е отразено в неговата дефиниция. При предварителния анализ на термините са използвани методът на компонентния анализ, процедурата на Пшеничная за разлагане на значението (Пшеничная/Pshenichnaya 1967) и методът на падежната граматика.

4. Основания за причисляване на изследваните термини към теоретичните категории. Онтологични признаци в основата на термините

4.1. Термини за критерии

Общоупотребимата дума *критерий* е определена в тълковните речници на българския език като ‘признак, въз основа на който се прави преценка на предмети, явления’ (Буров/Burov 1994: 388), срв. и с ‘признак, въз основа на който се прави оценка или се извършва класификация на нещо; мерило, мярка’ (РБЕ/RBE – онлайн версия).

В основата на понятието *критерий* стои признаковата онтологична категория ‘свойство/характеристика на обект’. В предишно изследване (Петкова/Petkova 2022) то е разграничено от понятието *признак*, с което се намира в родово-видово отношение, въз основа на метапризнака [±съществуване в битието]. Разгледана е класификационната подгрупа термини от биологията, обединена около родовото понятие *критерий за вид* със значение ‘характерна за определен биологичен вид особеност, въз основа на която даден индивид се причислява към него’ (ТРПН/TRPN 2006: 201). Тук ще приведем само конкретните стойности на диференциалните признаци

(на най-ниско равнище на абстракция), въз основа на които неговите видови термини се разграничават един от друг, срв.:

критерий за вид	**диференциален признак**
биохимичен критерий	‘наличие на специфични белтъци’
географски критерий	‘обитаване на определен географски ареал’
екологичен критерий	‘специфично местообитание’
етологичен критерий	‘специф. поведение на мъжките индивиди при размножаването’
кариологичен критерий	‘точно определен брой хромозоми в ядрата на клетките’
морфологичен критерий	‘еднаквост на анатомичното устройство’
физиологичен критерий	‘сходство във всички жизнени процеси’

Това, което обединява изброените характеристики, е използването им в ролята на разграничителни белези, чието присъствие при даден индивид свидетелства за принадлежността му към определен биологичен вид.

Може да се потвърди, че отделните биологични видове наистина се отличават със специфично анатомично устройство, местообитание, точно определен брой хромозоми в ядрата на клетките и т.н. Това означава, че изброените белези, или *признаци*, използвани в ролята на критерии за разграничаване на видовете организми, съществуват в битието, тоест имат онтологична природа. Като *критерии* за разграничаване на видовете обаче те се отнасят към действителността по опосредстван начин, тоест вече спадат към друго, теоретично равнище. Това означава, че понятието *критерий* представлява теоретичен конструкт, който се използва за установяване на общото и различното между отделни обекти и явления.

Според анализа на материала в основата на всички термини, означаващи *критерии,* лежи признаковата онтологична категория ‘свойство/характеристика на предмет’, като те се различават помежду си по нейната конкретна стойност, срв.: ‘наличие на специфични белтъци и други макромолекули’ за *биохимичен критерий*; ‘заемане на определен ареал в природата’ за *географски критерий*; ‘заемане на специфично местообитание’ за *екологичен критерий*; ‘специфично поведение на мъжките индивиди в размножителния период’ за *етологичен критерий*; ‘наличие на точно определен брой хромозоми в ядрата на клетките’ за *кариологичен критерий*; ‘еднаквост на анатомичното устройство, оцветяването и др. външни белези’ за *морфологичен критерий*; ‘сходство във всички жизнени процеси и особено в раз-

множаването' за *физиологичен критерий* (ТРПН/TRPN 2006: 54; 89–90; 124–125; 142; 177; 241; 410).

На по-ниско равнище на абстракция метапризнакът 'свойство/характеристика на предмет – живо същество' се конкретизира както чрез признакови, така и чрез предметни онтологични значения. Срв. признаковото онтологично значение 'действие' (с конкретна стойност 'поведение' при *етологичен критерий* и 'жизнени процеси' при *физиологичен критерий*), признаковото значение 'количество' (с конкретна стойност 'брой хромозоми' при *кариологичен критерий*), но също 'предмет – място' (с конкретна стойност 'географски ареал' при *географски критерий* и 'местообитание' при *екологичен критерий*), 'предмет – вещество' (специфични белтъци при *биохимичен критерий*)'.

4.2. Термини за константи

Определението за *константа* в тълковните речници на българския език е 'в математиката – величина с постоянна стойност' (Буров/Burov 1994: 370–371), срв. и с 'величина, която запазва една и съща (постоянна) стойност при математически изследвания, измервания' (РБЕ/RBE – онлайн версия).

Може да се допусне, че константите съществуват в действителността, тъй като зависимостите, в които участват и с които се измерват стойностите на дадени променливи величини (напр. във физиката), се смятат за проверени и доказани в практиката. Константите обаче не съществуват в действителността, а в теорията – в математиката, физиката, химията и инженерните науки, където изпълняват определена функция – обикновено да спомагат за изчисляването на някакви променливи величини. Затова за тях може да се твърди, че се характеризират с отрицателна стойност по признака [±съществуване в битието]. По втория основен класификационен признак [±самостоятелност на съществуването] обаче те се характеризират с положителна стойност, т.е. представляват теоретични *с ъ щ н о с т и* , като съответстват на предметните онтологични категории. А противоречието в комбинацията от точно тези стойности по двата признака се обяснява от тяхната *т е о р е т и ч н а* същност.

В основата на почти всички термини, означаващи константи, участва признакът 'количество' и един или в няколко други признака, които в поголямата си част произлизат изцяло от признакови онтологични категории или от комбинации от признакови категории. Малка част от разгледаните понятия имат относително по-пряко отношение към предметните категории, което се изразява в участието на признаци, непосредствено характеризиращи предметни същности, срв.:

- *константа на Стефан – Болцман*, „с помощта на която се установява зависимостта на пълната (по всички честоти на излъчване) изпускателна способност на абсолютно черно тяло от абсолютната температура; равна е на

$5.67.10^{-8}$ J/m_2.K.s“ (ТРПН/TRPN 2006: 191). В основата на това понятие лежат онтологичните признаци ‘явление (излъчване)’ + ‘предмет – нематериален обект (абсолютно черно тяло)’ + ‘физическа характеристика на предмет – нематериален обект (абсолютна температура)’ + ‘количество (число – опр. константа)’;

- *константа на дифракционната решетка* с неговия синоним *период на дифракционната решетка* със значение ‘разстоянието между средите на два съседни отвора / отражателни участъка на дифракционната решетка’ (ТРПН/ TRPN 2006: 191). В основата на това понятие лежат онтологичните признаци ‘физическа характеристика (разстояние)’ + ‘части от предмет (части от оптично устройство – отвори на дифракционна решетка)’, които се изразяват чрез ‘количество (число, изразяващо разстоянието между отворите)’;

- *константа на Авогадро* и неговият синоним *число на Авогадро* със значение ‘константа, която определя броя на градивните частици в количество вещество 1 мол и е равна приблизително на $6,02.10_{23}$; определя се според броя на атомите, съдържащи се в 12 g въглерод’ (ТРПН/TRPN 2006: 191). В основата на това понятие лежат онтологичните признаци ‘количество$_1$ (на части от предмет – брой частици)’ + ‘количество$_2$ (количество вещество)’;

- *квант на действието* и неговият синоним *константа на Планк*, която „описва поведението на частиците и вълните, като свързва енергията на кванта с честотата на електромагнитното излъчване: $h = 6,626.10^{-3}{}^{4}$ J. s.; енергията на кванта е равна на h, умножена по честотата на излъчването“ (ТРПН/TRPN 2006: 191; wikipedia.org). В основата на понятието лежат онтологичните признаци ‘физическа характеристика$_1$ на част от явление (енергия на кванта)’ + ‘физическа характеристика$_2$ на явление (честота на електромагнитното излъчване)’ + ‘количество (число – опр. константа)’.

5. Изводи

При теоретичните категории може би трябва да се говори за превес на предметния или на признаковия аспект в значението, тъй като според нас и двата присъстват и се изявяват едновременно. Анализът на разгледаните досега термини (вж. и Петкова/Petkova 2023) показва, че теоретичните категории (всяка от тях в различна степен), изглежда, се характеризират с по-сложна, комбинирана природа както от предметните (за които е ясно, че притежават определени свойства, влизат в определени отношения и т.н.), така и от признаковите онтологични категории (за които е ясно, че са присъщи и неотделими от съответните предметни същности и нямат собствено съществуване извън тях). В рамките на теоретичните категории спойката между предметния и признаковия аспект е изразена в много по-силна степен и най-вече се проявява по съвсем различен начин – като съвместно и паралелно присъствие на тези два елемента в значението на всеки техен представител.

ИЗТОЧНИЦИ

ТРПН/TRPN 2006: *Терминологичен речник по природни науки*. Попова М., С. Колковска, Г. Димитрова, А. Христова, Е. Петкова. София, Наука и изкуство. [TRPN 2006: *Terminologichen rechnik po prirodni nauki*. Popova M., S. Kolkovska, G. Dimitrova, A. Hristova, E. Petkova. Sofia, Nauka i izkustvo.]

ТРХН/TRHN 2007: *Терминологичен речник по хуманитарни науки*. Попова, М., Б. Попов, Е. Петкова, К. Симеонова, А. Христова. София, Наука и изкуство. [TRHN 2007: *Terminologichen rechnik po humanitarni nauki*. Popova, M., B. Popov, E. Petkova, K. Simeonova, A. Hristova. Sofia, Nauka i izkustvo.]

ЛИТЕРАТУРА

Буров 1994: *Буров, Ст., В. Бонджолова, М. Илиева, П. Пехливанова*. Съвременен тълковен речник на българския език. Велико Търново, Елпис. [Burov 1994: *Burov, St., V. Bondzholova, M. Ilieva, P. Pehlivanova*. Savremenen talkoven rechnik na balgarskia ezik. Veliko Tarnovo, Elpis.]

Войшвилло 2014: *Войшвилло, Е. К.* К проблеме обоснования аподиктическото знания. – *Логические исследования*, том 20, с. 8–45. [Voyshvillo 2014: *Voyshvillo, E. K.* K probleme obosnovania apodikticheskoto znania. – *Logicheskie issledovania*, tom 20, s. 8–45.]

Канделаки 1970: *Канделаки, Т. Л.* Значения терминов и системы значений научно-технической терминологии. – В: *Проблемы языка науки и техники. Логические, лингвистические и историко-научные аспекты терминологии*. Москва, Наука. [Kandelaki 1970: *Kandelaki, T. L.* Znachenia terminov i sistemy znacheniy nauchno-tehnicheskoy terminologii. – In: *Problemy yazyka nauki i tehniki. Logicheskie, lingvisticheskie i istoriko-nauchnye aspekty terminologii*. Moskva, Nauka.]

Канделаки 1977: *Канделаки, Т. Л.* Семантика и мотивированность терминов. Москва, Наука. [Kandelaki 1977: *Kandelaki, T. L.* Semantika i motivirovannost terminov. Moskva, Nauka.]

Кънчева 2019: *Кънчева, П.* Операторна лексика в медицинския научен текст. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. [Kancheva 2019: *Kancheva, P.* Operatorna leksika v meditsinskiya nauchen tekst. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andreychin"*. Sofia, Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov".]

Лоте 1961: *Лотте, Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики. Москва, Издательство АН СССР. [Lote 1961: *Lotte, D. S.* Osnovy postroenia nauchno-tehnicheskoy terminologii: Voprosy teorii i metodiki. Moskva, Izdatelstvo AN SSSR.]

Пернишка 1993: *Пернишка, Е.* За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена. София, Издателство на БАН. [Pernishka 1993: *Pernishka, E.* Za sistemnostta v leksikalnata mnogoznachnost na sashtestvitelnite imena. Sofia, Izdatelstvo na BAN.]

Петкова 2022: *Петкова, Е.* Към обяснението и обосноваването на теоретичните категории в терминологията. *Български език*, № 2, с. 30–44. [Petkova 2022: *Petkova, E.* Kam obyasnenieto i obosnovavaneto na teoretichnite kategorii v terminologiyata. – *Balgarski ezik*, N 2, s. 30–44.]

Петкова 2023: *Петкова, Е*. Теоретичните категории в терминологията. – В: *Студии по терминология*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. [Petkova 2023: *Petkova, E*. Teoretichnite kategorii v terminologiyata. – In: Studii po terminologiya. Sofia, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“.]

Петров – ръкопис: *Петров, П*. Йерархичните отношения в техническата терминология. [Petrov – rakopis: *Petrov, P*. Yerarhichnite otnoshenia v tehnicheskata terminologiya.]

Попова 2001/2002: *Попова, М*. Понятийно-семантичните категории на терминологията. – *Български език*, № 2, с. 22–32. [Popova 2001/2002: *Popova, M*. Ponyatiyno-semantichnite kategorii na terminologiyata. – *Balgarski ezik*, N 2, s. 22–32.]

Пшеничная 1967: *Пшеничная, Л. Э*. Представление значения термина в информационно-поисковой системе Института кибернетики АН УССР. Построение семантического дерева определений терминов. – *Научно-техническая информация*, сер. 2, Информационные процесы и системы, № 8, с. 12–16. [Pshenichnaya 1967: *Pshenichnaya, L. E*. Predstavlenie znachenia termina v informatsionno-poiskovoy sisteme Instituta kibernetiki AN USSR. Postroenie semanticheskogo dereva opredeleniy terminov. – *Nauchno-tehnicheskaya informatsiya*, ser. 2, Informatsionnye protsesy i sistemy, N 8, s. 12–16.]

РБЕ/RBE – онлайн версия: Речник на българския език. Т. 1–15. София, 1977–2015. [RBE – online version: Rechnik na balgarskia ezik. T. 1–15. Sofia, 1977–2015.]

Achinstein 1968: *Achinstein, P*. The Problem of Theoretical Terms. – *American Philosophical Quarterly*, Vol. 2, N 3, pp. 193–203.

Carnap 1939: *Carnap, R*. Foundations of Logic and Mathematics. Chicago, University of Chicago Press.

Carnap 1956: *Carnap, R*. The Methodological Character of Theoretical Concepts. – In: *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*. Minneapolis, University of Minnesota Press, pp. 38–76.

Dahlberg 1992: *Dahlberg, I.* Knowledge Organization and Terminology: Philosophical and Linguistic Bases. – *International Classification*, vol.19, N 2, pp. 65–71.

Hempel 1973: *Hempel, C. G*. The Meaning of Theoretical Terms: A Critique of the Standard Empiricist Construal. – In: *Logic, methodology and philosophy of science*, vol. IV, Amsterdam.

Lazutkina 2017: *Lazutkina, A.* Theoretical terms of contemporary cosmology as intellectual artifacts. – In: *Welt der Artefakte*. Berlin, Frank & Timme.

Lewis 1970: *Lewis, D*. How to Define Theoretical Terms. *The Journal of Philosophy*, Vol. 67, N 13, pp. 427–446.

Maxwell 1962: *Maxwell, G*. The Ontological Status of Theoretical Entities. – In: *Minnesota Studies in the Philosophy of Science III*. Minneapolis, University of Minnesota Press.

Przełęcki 1961: *Przełęcki, M*. Pojęcia teoretyczne a doświadczenie. – *Studia logica*, vol. 11, pp. 91–138.

Ramsey 1931: *Ramsey, F. P*. Theories. – In: *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*. London, Routledge Kegan & Paul.

Rosenthal 1968: *Rosenthal, S. B*. The Cognitive Status of Theoretical Terms. – *Dialectica*, Vol. 22, N 1, pp. 3–7.

Winnie 1967: *Winnie, J*. The Implicit Definition of Theoretical Terms. – *The British Journal for the Philosophy of Science*, Vol. 18, N 3, pp. 223–229.

wikipedia.org

Езикът на превода

Мистерията около един традуктологичен еквивалент

Димитър Веселинов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
dvdimitrov@uni-sofia.bg

Резюме: Направен е опит да се разгадае един лексикален ребус, заложен пред съвременния читател от Йордан Йовков. Обект на проучване е френско-немския лексикален тандем *poilus – feldgrauen*, който според известния белетрист имал точно българско съответствие. Преводът бил толкова лесен, че всеки читател би се сетил за неговия еквивалент, който поради жаргония си характер остава неназован експлицитно от автора. За да се открие решението на поставения лексикален ребус, е приложена методологията на сравнителния анализ, но задачата продължава да бъде с открит край и е своеобразно предизвикателство към традуктологичната страст на филолога германист Владко Мурдаров.

Ключови думи: Йордан Йовков, емпрунтология, poilus, feldgrauen, лексикология, традуктология

The Mystery Surrounding a Translation Equivalent

Dimitar Vesselinov
Sofia University St. Kliment Ohridski
dvdimitrov@uni-sofia.bg

Abstract: An attempt has been made to unravel a lexical rebus set before the modern reader by Yordan Yovkov. The object of study is the French-German lexical tandem *poilus – feldgrauen*, which, according to the famous novelist, had an exact Bulgarian correspondence. The translation was so easy that any reader would think of its equivalent, which, due to its slang character, remains unnamed explicitly by the author. In order to find the solution to the posed lexical rebus, the methodology of comparative analysis was applied, but the task remains open-ended and is a kind of challenge to the translational passion of the philologist-Germanist Vladko Murdarov.

Keywords: Yordan Yovkov, empruntology, poilus, feldgrauen, lexicology, traductology

В разказа „Една вечер“, публикуван в брой 67 на „Военни известия“ от 26.03.1917 г., Йордан Йовков кодира своеобразно предизвикателство към съвременните български читатели, преводачи, редактори и издатели, което

продължава да интригува със своята мистериозност и словесна неразгаданост. В действителност авторът не назовава българското съответствие на френско-немския лексикален тандем от времето на Първата световна война „*poilus* (фр.) – *feldgrauen* (нем.)“ вероятно заради неговото „жаргонно“ или по-скоро „некнижовно“ звучене. Литературният естет не може да си позволи нестилистичната употреба на преводен еквивалент, който не се извисява до нормата за художествената реч на писателя, макар че от върха на изминалите години тази авторова деликатност може да изглежда за част от съвременниците ни някак непонятна и анахронична. Интересното обаче е, че тя продължава да бъде неразбираема и в конкретния смисъл на думата, сякаш кодираното значение безвъзвратно се е изгубило в превода на отминалото време.

Повествованието отразява столичните преживявания на един млад офицер, завърнал се от отпуск, които бъбриво са разказани пред фронтовите другари. Той говори не за „натруфената, весела и безгрижна“ столична „навалица“, а за „сивите фигури“ на своите братя по оръжие, останали мълчаливи в своето величие. Повествованието се насочва към величието на анонимната маса от воини, покрили бойните полета със своите подвизи и саможертва. Багрите се сменят с бързината на „форсиран марш“ и в това описание се появява и Йовковият лексикален френско-немски ребус. Конструкцията е неочаквана и може би единствена в българската белетристика. Многоезичието на световната война се смесва с експресивността на българския окопен жаргон и се ражда словесната загадка на Йордан Йовков, която никой от неговите изследователи, редактори и многобройни издатели не успява да разгадае. Българските войници „*са безименни, неизвестни, защото са много. Французите ги наричат poilus, немците – Feldgrauen, ние си имаме за тях едно свое име, в което тук влагаме поне пълния смисъл, който има, и всичката любов, която заслужва. И ако аз не го произнасям сега, то е затуй, защото струва ми се, че ще прозвучи като из устата на онния хора, за които последната мъдрост е само лекият хумор*“. Ръкавицата е хвърлена, съобщението е кодирано със синонимията на френско-немски емпрунтологичен шифър „*poilus – feldgrauen*“ и биномното послание е отправено към идните поколения, чиято памет единствено може да запази спомена за тези многобройни български войници и да го пренесе в бъдещето.

Симеон Султанов и Николай Янков в „Събраните съчинения на Йордан Йовков“[1] се опитват да преведат френското и немското прозвище, но не достигат до българската дума. Във френския военен жаргон *poilus*[2] се използва за назоваване на брадясалите и неподстригани с месеци френски войници от Първата световна война, като те запазват това свое прозвище и в днешни дни. Редакторите посочват, че „в буквалния смисъл значи *космат, бранясал* (sic!)“ (вероятно *брадясал*). „Френските войници били наречени така, защото ходели небръснати“ (Йовков/Yovkov 1976: 538). В руския език е въведен френцизмът *пуалю* ‘солдат, фронтовик’ (Гак, Триомф/Gak, Triomf 1998), който служи изключително за обозначаване на френските войници

от времето на Първата световна война. Нем. *feldgrau* означава буквално ‘полево-сиво’ (т.е. защитен сиво-зелен цвят) и се използва за назоваване на ‘специфичния сив цвят на униформите на германските войници’ през Първата и Втората световна война. „Оттам според Султанов и Яков е произлязло съществителното *feldgrau*, както се наричали през Първата световна война немските войници на фронта“ (Йовков/Yovkov 1976: 538).

Проблемът с разгадаването на Йовковия езиков ребус обаче се оказа много по-сложен. В архива на писателя към момента не са намерени никакви подсказващи материали за решаването му. Във френско-българските и немско-българските речници не се дават подходящи синоними за превод на *poilus* и на *feldgrau* с еквивалент от съответния речеви регистър[3], който да се вписва в стила на автора. След консултации и дискусии с колеги, посветили се на изследването на живота и творчеството на писателя, бяха издигнати няколко хипотези. Проф. Ив. Сарандев направи предположението, че може би става въпрос за думата *космарин*, която се съдържа в Речника на Найден Геров (том I). Струва ми се, че по-подходяща за превод би била словоформата *космар(и)*, за съжаление, липсваща в българския речников състав, което не изключва възможността да е употребявана в ежедневната войнишка реч и Йовков да е имал точно нея предвид. Според резултатите от неформална дискусия по този повод, проведена със сътрудници от музея на Йордан Йовков в гр. Добрич, е предложен преводният еквивалент *аслани*[4], отразяващ „едновременно и любов, и лек хумор“, а и се знае, че Йовков обичал турцизмите. В търсенето на синонимни варианти на „брадясал и неподстриган фронтовак“ попаднах на словоформите *войскар*, *левент*, *бранник*, *бранител*, *запасняк*, *страж*, *патриот*, *войн*, *борец*, *лъв*, *титан* (както в известния марш), *хайдутин*, *окопаджия*, *смелчак*, *смелчага*, *солдат*, *солдатин*, *херой*, *герой*, *боец*, *храбрец*, но и те се отдалечават от жаргонното название на редовите фронтови воини, които без съмнение са „легендарни и странни фигури“: *Тия обветрени и загорели лица, като кована мед; тия смачкани униформи, изгубили и фасона, и цвета си от калта на окопите, от огъня и дима на битките, от дъжда, от бурите и вилиците. А през рамото е преметната неизбежната сухарна торба и малко фенерче е закачено на гърдите. И тия униформи са все пак хубави, и тия здрави и яки фигури са внушителни, защото в изражението на лицата, в жеста, в походката, върху цялото им същество стои тоя неизличим печат, който само войната може да сложи, както вековете само слагат благородната малахитова плесен върху бронзовите статуи. Това изражение е в погледа преди всичко. Дори спрян върху тая наивна играчка, в тоя поглед имаше нещо зряло, спокойно мъдро, уверено и вглъбено* (Йовков/Yovkov 1976: 510). И за целия този детайлен словесен портрет Йордан Йовков е открил една единствена разговорно-народностна дума, която остава неизречена от ваятеля на военната белетристична летопис. Резултатите от френскоезичния опит за дешифриране на лексикалната мистерия трябва да се допълнят с немскоезичен прочит и са не само скромен франкофонски подарък, но и

филологическо предизвикателство към традуктологичния талант на юбиляря Владко Мурдаров.

БЕЛЕЖКИ

[1] Й. Йовков. *Събрани съчинения*: *в 6 т*. Под общ. ред. [с предг.] на Симеон Султанов. Том I, София, Български писател, 1976.

[2] Фр. *poilus* (букв. *окосмени*) се превежда с ‘*брадясали и космати войници, власати войници*; *косматковци*, *брадати и космясъли войници*, *рошльовци*, *рунтавци*’. Срв. *космат*, *вълняст* (Богоров 1869), *космат*, *влакнест*, *мъхав*, *рошав*, *рунтав* (Марков 1906), *власат*, *обрасъл*, *космат* (Романов 1910), *космат*, *войник*, *мъж* (Яранов 1928), *космат*, *власат*; *смел*; *смелчак*, *войник*, *фронтовак* (Мавров 1959) и др.

[3] Вж. също: *брадясал*, *обрасъл*, *косясъл*, *космясъл*, *рошльо*, *рошльовец*, *чорлавец*, *чорльо (чорльовци)*, *космест*, *рунест*, *рунтавец*, *рунтавелковец*.

[4] Букв. ‘лъвове; юнаци’, от тур. *aslan* < *arslan* ‘*зоол.* лъв; *прен.* силен и храбър, смел, юначен, едър, мощен и красив момък’ (АТБР 2009).

ЛИТЕРАТУРА

Богоров 1869: *Богоров, Ив. А*. Френско-български речник [ч. 1]. Виена, книгопечатница Л. Сомерова. [Bogorov 1869: *Bogorov, Iv. A. Frensko-balgarski rechnik* [ch. 1]. Viena, knigopechatnitsa L. Somerova.]

Гак, Триомф 1998: *Гак, В. Г., Ж. Триомф*. Французско-русский словарь активного типа. 2-е изд., испр. Москва, Русский язык. [Gak, Triomf 1998: *Gak, V. G., Zh. Triomf.* Francuzsko-russkii slovar aktivnogo tipa. 2-e izd., ispr. Moskva, Russkii iazyk.]

АТБР 2009: Академичен турско-български речник (Добрев, Ив. К., В. Великов, И. Хранов, К. Зографов, М. Маринова, М. Йорданова, М. Димитрова, Цв. Цоков). София, Рива. [ATBR 2009: Akademichen tursko-balgarski rechnik (Dobrev, Iv. K., V. Velikov, I. Hranov, K. Zografov, M. Marinova, M. Yordanova, M. Dimitrova, Tsv. Tsokov). Sofia, Riva.]

Йовков 1917: *Йордан Йовков*. Една вечер. – В: *Военни известия*, XXVI, бр. 67, от 26.03.1917. [Yovkov 1917: *Yordan Yovkov.* Edna vecher. – In: Voenni izvestiya, HHVI, br. 67, ot 26.03.1917.]

Йовков 1976: *Йордан Йовков*. Събрани съчинения в 6 т. / Под общ. ред. [с предг.] на Симеон Султанов. [2. попр. изд.]. София, Бълг. писател. [Yovkov 1976: *Yordan Yovkov*. Sabrani sachineniya v 6 t. / Pod obsht. red. [s predg.] na Simeon Sultanov. [2. popr. izd.]. Sofia, Balg. pisatel.]

Мавров 1959: *Благой Мавров*. Френско-български речник. 3. осн. прераб. и доп. изд. София, Наука и изкуство. [Mavrov 1959: *Blagoy Mavrov*. Frensko-balgarski rechnik. 3. osn. prerab. i dop. izd. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Марков 1906: *Нестор Марков*. Пълен френско-български речник. 2. илюстр. изд. София, Глобус. [Markov 1906: *Nestor Markov*. Palen frensko-balgarski rechnik. 2. ilyustr. izd. Sofia, Globus.]

Романов 1911: *Михаил Романов*. Френско-български речник. В. Търново, Иван С. Вителов. [Romanov 1911: *Mihail Romanov*. Frensko-balgarski rechnik. V. Tarnovo, Ivan S. Vitelov.]

Яранов 1928: *Атанас Яранов*. Илюстрован френско-български речник. 2. доп. изд. София, Хемус. [Yaranov 1928: *Atanas Yaranov*. Ilyustrovan frensko-balgarski rechnik. 2. dop. izd. Sofia, Hemus.]

Някои наблюдения върху превода на парагвайска литература на български

Людмила Илиева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
ludmila.ilieva@gmail.com

Резюме: Статията разглежда проблеми на теорията и практиката на превода въз основа на превода на романа „Зимата на Гюнтер“ и поезията на парагвайския писател Хуан Мануел Маркос. Наблюденията са илюстрирани с конкретни примери и позволяват изводи, свързани не само с превода от испански, а и с трудностите на превода изобщо.

Ключови думи: превод, латиноамериканска литература, постбум, интертекстуалност, преводачески решения

Some Observations on the Translation of Paraguayan Literature into Bulgarian

Ludmila Ilieva
Sofia University St. Kliment Ohridski
ludmila.ilieva@gmail.com

Abstract: The article examines problems of translation theory and practice on the basis of the translation of the novel “Gunther's Winter” and the poetry of the Paraguayan writer Juan Manuel Marcos. The observations are illustrated with concrete examples and allow for conclusions related not only to translation from Spanish but also to the difficulties of translation in general.

Keywords: translation, Latin American literature, postboom, intertextuality, translation solutions

В тази статия, посветена на юбилея на проф. д.ф.н. Владко Мурдаров, бих искала да споделя някои аспекти на преводаческия си опит от работата върху прозата и поезията на парагвайския писател Хуан Мануел Маркос. До публикуването им той бе непознат за българския читател, така както слабо позната е и парагвайската литература изобщо. В България тя бе представена единствено от Аугусто Роа Бастос с двата му романа – „Син чело-

вечески“ и „Аз, Върховният“. Независимо че става дума за едно от най-големите имена на новия латиноамерикански роман, Парагвай с неговата литература и история остава далечен и някак изолиран от останалата част на континента, който привлича вниманието на българския читател още от двайсетте години на миналия век – достатъчно е да си припомним „Писма от Южна Америка“ на Борис Шивачев, публикувани във вестник „Литературен глас“ през 1930–1931 г., предизвикали небивал интерес у читателската публика. Годините на бума на латиноамериканския роман бележат и българския литературен живот. През този период – 60-те – 70-те години – са преведени почти всички значими произведения, които неизбежно оставят своя отпечатък върху националната литература и читателския вкус. Латиноамериканският роман без съмнение се превръща в мерило за модерност.

Физическото изчезване на литературното явление „бум на латиноамериканския роман“, продължило около десет години, не означава изчезване на магическия реализъм, превърнал се в негов символ. Той надживява бума и оказва силно влияние върху новите писатели особено по отношение на езика, според някои критици това влияние е по-силно върху европейските автори, отколкото върху латиноамериканските.

Терминът „бум“ също надживява времето и се превръща в част от новото литературно явление „постбум“. Ярък негов представител е именно романът „Зимата на Гюнтер“. Самият термин „постбум“ е изкован от автора на романа, Хуан Мануел Маркос, поради което и най-точно и валидно е неговото определение. Това е движение, което се характеризира с художествено пресъздаване на народната реч, на всекидневното; с пародия на официалния дискурс за историята, политиката и културата; с признаването за изкуство на популярните поджанрове като текстове на песни, филми, розови и криминални романи, научна фантастика; с използването на хибридния пограничен език; с възвръщането на утопията като социален и екзистенциален хоризонт; с развенчаването на високопарната епика чрез хумора; с активното присъствие на жени писателки. Ясно е, че няма радикална разлика между авторите на бума и тези на постбума, някои от тях по естествен път преминават от едното течение в другото. По-скоро с постбума фантастичното слиза на земята, в реалния свят, в реално съществуващи градове, отразява новата действителност с присъщите ѝ теми като репресиите на военните диктатури, изгнанието, мощта на средствата за масова информация, манипулирането на общественото мнение, социалните проблеми.

Кой е Хуан Мануел Маркос? Жизнената траектория на Хуан Мануел Маркос (1951 г., Асунсион), един от известните съвременни латиноамерикански интелектуалци, е посветена изключително на литературата – като преподавател, литературен критик, поет и писател. Той принадлежи на последното поколение парагвайски автори, чийто съзнателен живот протича при диктатурата на Алфредо Стреснер, противопоставя ѝ се активно като

водеща фигура на новата парагвайска поезия и литература и студентски водач, заради което е хвърлен в затвора, а впоследствие, през 1977 г., е принуден да търси политическо убежище в посолството на Мексико. Напуска страната и се установява отначало в Мадрид, а след това в Питсбърг, САЩ, където освен защитата на втори докторат, специализира политическа философия и университетски мениджмънт в Йейл и Харвард. Преподава в университетите на Оклахома, Калифорния и Лос Анжелос. Пише литературна критика, основава и издава литературни списания. Завръща се в Парагвай след падането на диктатора Стреснер през 1989 г., през 1991 г. основава Университета Унинорте, чийто ректор е до днес, като междувременно се занимава и с политика, избиран е за сенатор и депутат.

Романът „Зимата на Гюнтер“ е първата поява на Хуан Мануел Маркос пред българския читател. Нарежда се сред най-значимите латиноамерикански романи от периода на постбума. Преведен на около 40 езика, този роман несъмнено представлява сериозно предизвикателство пред преводача. Познавам преводите на английски, френски и руски и в процеса на работата можах да се убедя във верността на твърдението, че преводът е творческа и в немалка степен субективна дейност. Затова и не може да има два еднакви превода, върху тях преводачите неизбежно слагат своя отпечатък, но не помалко влияние оказва и адресатът на конкретния превод.

Оттук и въпросът за кого се превежда, с какви читатели работим, как обектът определя начина на превеждане?

Преди всичко читателят не може да бъде разглеждан като единна група. Както вече бе отбелязано, новият латиноамерикански роман бе почти изцяло преведен на български в епохата на бума и така поколението в съзнателна възраст по онова време познава латиноамериканската литература, магическия реализъм и чудната реалност, следи политическите събития в Латинска Америка, като се започне от Кубинската революция, управлението на Блока на народното единство в Чили и последвалия кървав преврат, военните диктатури през 70-те години и се стигне до Сандинистката революция – не бива да забравяме, че литературата на Латинска Америка през този период е пряко свързана с политиката.

Периодът след 1990 г. не бе благоприятен за присъствието на тази литература в България, всъщност Латинска Америка изпадна от сферата на интереси и дълго време отсъстваше от обществения живот, за този регион почти не се говореше, а преводната литература се свеждаше до световните бестселъри на автори като Исабел Алиенде и Марио Варгас Льоса, тук-таме се промъкваше някой голям автор, по различни причини пропуснат някога. Междувременно израсна ново поколение читатели и не е странно, че за голяма част от младите в този период латиноамериканската литература бе слабо позната.

А именно отношението към читателя определя и подхода на преводача. И ще започна с един ключов проблем, който възникна в процеса на

първия прочит на романа и трябваше да бъде решен, преди още преводът да започне – как евентуалният редови читател (защото процентът на идеалните е вече твърде малък) да бъде въведен в една чужда и до голяма степен непонятна действителност? „Зимата на Гюнтер“ може да бъде разглеждан като исторически и политически роман, изобилстващ от препратки към древността на Парагвай, към новата му история, към съвременната световна история, чието разбиране изисква широка обща култура, както и богати фонови знания, свързани с познаването на обичаи, традиции, местни особености. Установената преводаческа практика предполага няколко подхода – бележки под линия, включване на пояснения в самия текст или елиминиране на трудностите чрез адаптация (последното смятам за абсолютно неприемливо в днешно време). Известно е и разпространеното мнение, че бележките под линия са срам за преводача. С този проблем се сблъсквам не за първи път и в него е съсредоточено не толкова отношението на преводача към читателя, колкото това на автора към читателя. Има писатели, които пишат за определена публика, тази, която е способна да ги разбере, идеални читатели, а останалите не ги интересуват. Подходът на Хуан Мануел Маркос е различен – в „Зимата на Гюнтер“ водеща е темата за националната памет, за онези моменти от историята, които са решаващи за съдбините на страната. Това преоткриване на историята има и чисто дидактическо и възпитателно значение – романът е обявен за творба от обществен и по-конкретно образователен интерес заради приноса му към осветляването на историята на Парагвай, изразяващ се в търсенето на испано-индианските корени на обществото, във връщането към културата на истинските стопани на тези земи – индианците тупѝ-гуаранѝ, в използваните литературни похвати, новаторски в парагвайската литература, в моралните ценности, на които учи младото поколение, настоящо и бъдещо, така че то да се идентифицира с предците си и да разбере огромната им ценност за съвременен Парагвай и приноса им към изграждането на идеали за социална справедливост и достойнство, каквито внушава творбата. Очевидно е, че този роман не разчита на идеалния читател както на оригинала, така и на превода, а се старае да го изгради. Затова и основното му издание е снабдено с подробни бележки след всяка глава, дело на преводача на английски проф. Трейси Люис. При това положение бележките под линия в превода са неизбежни, няма друг начин читателят да бъде запознат с множеството исторически личности и събития, които играят важна роля в романа. В по-голямата си част бяха използвани бележките към оригинала и тук със задоволство трябва да отбележа, че въпреки констатацията за слабата подготовка на младия читател, много от тях, отнасящи се до световни личности, събития и литература, прецених за излишни – все още образователната система в България дава такива знания (друг въпрос е, че те не могат да бъдат гарантирани), подобен е случаят със Скарлет О’Хара или с президента Роналд Рейгън и други.

Този преводачески подход определи и някои последващи решения. Романът „Зимата на Гюнтер“ се характеризира с хетероглосия, многоезичие, по терминологията на Михаил Бахтин, чийто горещ последовател е Хуан Мануел Маркос. Според Бахтин (Бахтин/Bajtín 1976) определящото за романа като жанр е преплитането на различни гласове, на различни корпуси от езици, т.е. на множество дискурси. Според него модерният роман е най-подходящата литературна форма за използване на хетероглосията (разноезичието), тъй като всеки език е изграден от много гласове – социален диалект, професионален жаргон, език на възрастови групи, език на властта, език на определени групи или кръгове, т.е. съвременният роман е символична конструкция на културата на страната. Оттук и диалогичният характер на романа като диалог с историята, с традициите, с паметта – колективна и лична, един междукултурен диалог, в който разноезичието се проявява пряко и косвено – текстът на испански е преплетен с реплики на гуаранѝ, на английски и френски, а същевременно в романа се редува езикът на младите хора с този на възрастните, на висшето общество, на латиноамериканските емигранти в САЩ, с езика на вестниците и езика на властта, така че романът може да бъде определен като полифоничен, което допълнително затруднява превода. Проблемът бе решен, като се прибягна до графично оформяне чрез смесване на шрифтовете, главно чрез курсив за текстовете на други езици, заличавайки по този начин наслагването на езици, което позволи да се избегнат бележките под линия с аргумента, че след като авторът е преценил, че това не е необходимо и читателят е достатъчно компетентен, за да ги разбере, същото важи с много по-голяма сила за българския читател, който притежава далеч по-висока езикова подготовка, само в отделни случаи на идиоми или по-сложен изказ преводът бе включен в текста.

По-особен бе случаят с превода на думи и изрази на гуаранѝ. Теорията на Бахтин е в пълно съзвучие с културата гуаранѝ, в която говоренето, диалогът, е най-важното. Трябва да отбележим, че Парагвай представлява изключение сред останалите латиноамерикански страни – това е единствената държава, която признава езика на местното индианско население гуаранѝ за официален, макар и след испанския, той присъства в романа в оригиналния си вид, равностойно, без превод на испански, което от своя страна е проблем при превода на творбата на други езици. Според Антоан Берман всяка голяма проза поддържа тесни отношения с местните езици, нещо повече, прозата може да си постави като експлицитна цел завръщане към местната устност, какъвто е случаят с голяма част от латиноамериканската литература. Традиционният начин за запазване на местните елементи е да бъдат представени като екзотика – чрез шрифта (курсив) да се изолира онова, което в оригинала не е оригинално – или, другият начин, да се придаде повече автентичност, като местната дума се подчертае чрез добавяне на неин стереотипен образ (Берман/Berman 2007: 61). В случая с гуаранѝ това не е

възможно, тъй като този народ и неговата култура са практически непознати за редовия български читател. Неприемливо решение е да се опитаме да заместим индианския език с местен, български диалект. Очевидно бе по-добре да се запази специфичната чуждост на индианския език, поради което в повечето случаи думата е оставена в оригинал, с латински букви, а преводът е включен като част от текста. Понякога така постъпва и самият автор, който превежда думата или израза на испански.

От самото начало възникна проблемът с превода на името на загадъчните същества karaí, ключови за разбирането на творбата, нито шамани, нито жреци, нито лечители, а по-скоро учители, будители, водачи. За българския читател всички тези фигури са достатъчно близки и не е невъзможно да се използва някоя от тях с допълнително обяснение, но при такъв избор би се загубило нещо, характерно за митологията на народа гуаранѝ, изконните стопани на Парагвай, това би означавало адаптация, лишаваща читателя от досега до една нова и странна за него действителност, което в основата си е целта на всеки превод – да обогати знанията, мисленето и накрая речника на читателя – по тази причина думата бе транскрибирана като *караѝ*, с графично ударение и в курсив, за да напомня, че преводът описва на български една чужда действителност.

И в същия ред на мисли един на пръв поглед елементарен израз, защото не съдържа никаква трудност за разбиране – тъй жадуваната Tierra sin Males (самият начин на изписване с главни букви говори за значението, което авторът ѝ отрежда), земята, незасегната от греха, девствената, обетованата земя, елемент, присъстващ в митологията на всички цивилизации. Обетованата земя – най-точният еквивалент – обаче е част от Библията и принадлежи на християнската религия, а известно е, че *караѝ* за разлика от християните и конкретно от мисионерите йезуити, дошли да ги цивилизоват, търсят този рай не на небето, а на земята, за тях той може да бъде създаден в сегашния живот, без необходимост да се минава през изпитанието на смъртта, и тук става сблъсъкът между двете цивилизации. Следователно е съвършено неуместно да се смесват две различни виждания за живота, като Tierra sin Males бъде адаптирана към християнското разбиране за света, т.е. тази фигура да се приравни с вече познатата на читателя, затова избрах един разширен вариант, който стилово се доближава до приказката или митологията – *Земята, където няма зло*, маркиран с курсив, в оригинала такава маркировка няма.

„Зимата на Гюнтер“ е интертекстуален роман, изграден като мозайка от цитати на различни писатели и поети – Федерико Гарсия Лорка, Пабло Неруда, Пол Верлен, Артюр Рембо, Чезаре Павезе и много други, далеч не изцяло преведени на български. Какъв би трябвало да бъде подходът на преводача? От него, естествено, не бива да се очаква да упомене всички направени от автора интертекстуални препратки и е спорен въпрос до каква степен те биха могли и би следвало да бъдат експлицирани. Всъщност това

може би изобщо не е задача на преводача, а е по-скоро въпрос на етика на превода, която от своя страна е в пряка зависимост от автора – ако самият автор не смята за нужно да дава обяснения, то преводачът не е длъжен да внася свои, още повече, че негова първостепенна задача е да остане верен именно на автора. От друга страна интертекстуалността може да бъде открита само от ерудирани читатели, в противен случай препратката и поясненията към нея няма да изиграят своята роля, ще останат на ниво информация, но не и емоционално и интелектуално съпреживяване. Такъв е случаят с цитата на Хуан Рамон Хименес:

– Así que a usted le angustia que se queden los pájaros cantando… (Marcos 2013: 58)

– *Значи ви тревожи, че ще останат птиците да пеят...* (Маркос 2015: 29)

Посветеният читател ще го разпознае безпогрешно, докато за непосветения обяснението, че това е цитат от „Последното пътуване“, едва ли има някакво значение, при положение че малко по-нагоре от диалога става ясно, че това е Хуан Рамон Хименес, конкретното произведение в случая е ирелевантно.

Или следният пример:

Con una bata turquesa sobre los hombros se asoma a la baranda de la lujosa escalera, verde carne, pelo verde en esa verde baranda. (Marcos 2013: 85)

Намята си тюркоазен халат и се навежда над парапета на луксозното стълбище, и тя, опряна на зеления балкон, зелена плът, коса зелена. (Маркос 2015: 55)

За читателя, който няма да разпознае прочутите стихове от „Сомнамбулен романс“ на Федерико Гарсия Лорка, обясненията са излишни, нещо повече, те биха профанирали елегантната авторова игра на литературни асоциации.

Оказва се, че преводната практика предлага добър пробен камък за разпознаване на интертекстуални препратки в един текст: има ги, когато преводачът се чувства длъжен да направи доловим на своя език източника на оригиналния текст (Еко/Eco 2009: 11). Това означава да издири съществуващия официален превод на цитираното произведение и повече обяснения не са нужни, оттук нататък влиза в действие компетентността на читателя.

Различен е случаят, когато интерпретацията е наложителна, иначе преведеният текст би останал непонятен, докато за оригинала това не важи. Става въпрос за фоновите знания, които никога не могат да бъдат еднакви у представителите на два народа и две различни реалности. В разговора между героинята Елиза Линч и архиепископ Касерес става дума за епископалната църква:

Hay muchos pastores episcopales. Trabajan en la frontera. Secan la espalda a los sin documento. (Marcos 2013: 53)

Пасторите от епископалната църква са многобройни, работят по границата с Мексико. Подават ръка на давещите се нелегални имигранти. (Маркос 2015: 24)

За да бъде разбран испанският текст, читателят трябва да знае, че в САЩ някои от мексиканските емигранти са наричани презрително wetbacks – „мокри гърбове“, тъй като им се налага да преплуват река Рио Гранде, границата между Мексико и САЩ. В коментираното издание това е обяснено в бележките след всяка глава, така че читателят на оригинала няма затруднения в разбирането. За читателя на превода обаче това не важи и тук се налага намесата на преводача, която разшифрова скритият смисъл на трите кратки изречения, като първо експлицира мястото на действието – Мексико, което се съдържа имплицитно в оригинала, а после заменя конкретния израз от оригинала „суша, избърсвам гърба“, който може да се възприеме и метафорично, с друга метафора – „подавам ръка на давещия се“, не означава задължително „изваждам от водата“, а „оказвам помощ“.

Очевидно е, че авторът не може да разчита само на идеалния читател, а главно на умелата работа на преводача. Да не забравяме, че най-добрият читател на един автор е неговият преводач, съответно бележките му са ключ за читателя на превода. Затова и кореспонденцията между автор и преводач много често представлява определен интерес за изследователя. Такъв е случаят с коментираното оригинално издание на „Зимата на Гюнтер“, в което бележките на преводача на английски проф. Трейси Люис, основани и на писма и разговори с писателя, са до голяма степен отражение на парагвайското общество, видяно през очите на един чужденец. В работата си по превода на „Зимата на Гюнтер“ имах възможността да бъда в контакт с автора (което невинаги се случва) и да отправям въпроси, на които винаги получавах изчерпателен отговор и мисля, че от това спечели най-вече читателят.

В текста на романа е включена голяма част от собствената поезия на Хуан Мануел Маркос, произнесена от героите, своего рода автоцитиране. Противно на обичайната практика един поет да започне с публикуването на отделни стихотворения в печата, а впоследствие да ги събере в стихосбирка, първата поява на поемите е в романа „Зимата на Гюнтер“ през 1987 г. Романът е посрещнат с огромен успех, печели наградата „Парагвайска книга на 1987 г.“ и едва тогава авторът получава предложение да публикува събраните стихове в оригиналния им вид, а не като проза. Фактически антидиктаторският роман „Зимата на Гюнтер“ отваря пътя на поета Хуан Мануел Маркос. Много от стихотворенията са превърнати в песни и се радват на голяма популярност в Парагвай и Латинска Америка изобщо. Такова е стихотворението „На бежанката“, израз на преклонение пред героичната парагвайска жена, както и безкрайно нежната поема „Направи ми място до себе си“, истински химн на любовта, извънредно популярен в Парагвай.

Съдбата на тези стихове в България бе подобна на съдбата им в Парагвай – стихосбирките „Навечерие в пламъци“ и „Стихотворения и песни“

бяха преведени през 2019 г., три години след публикуването на романа у нас. Още при превода на „Зимата на Гюнтер“ не бе никак лесно да се предаде на български текст, за който предварително е известно, че е поезия, а не проза. В стремежа си да запазя културния дискурс и особеностите на речта на героите, прецених, че трябва да се абстрахирам от мисълта, че превеждам стихове и да следвам логиката на текста. Впоследствие ми се наложи да извървя път, обратен на авторовия – да върна тези текстове към оригиналния им вид, и тогава установих различия – те не са съществени и не променят смисъла, но се определят от новите условия, в които функционира текстът, както и от съзнанието, че се превежда поезия. Изобщо от преводача се изисква да прехвърли на друг език онова, за което авторът дълго, понякога цял живот, се е ровил в тайните на езика, в думите и сричките, като запази смисъла, но също и звученето, ритъма, мястото им в текста, което не е задължително да съвпада с това в оригинала.

Ще завърша с думите на известния френски семантик Франсоа Растие (Rastier 2007), че текстът изглежда незавършен, докато не бъде преведен, което означава че творбите на Хуан Мануел Маркос са започнали нов живот на български език и може би той ще им придаде своеобразна завършеност.

ИЗТОЧНИЦИ

Juan Manuel Marcos. El invierno de Gunter, Servilibro, Asunción, 2013.
Juan Manuel Marcos. Poemas y canciones, Servilibro, Asuncion, 2013.
Juan Manuel Marcos. La Víspera Encendida. Criterio ediciones, Asunción, 2017.
Хуан Мануел Маркос. Зимата на Гюнтер, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2015.
Хуан Мануел Маркос. Навечерие в пламъци. Стихотворения и песни. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2019.

ЛИТЕРАТУРА

Бахтин 1976: *Бахтин, М.* Проблеми на поетиката на Достоевски, София, Наука и изкуство. [Bajtín 1976: *Bajtín, M.* Problemi na poetikata na Dostoevski. Sofia, Nauka i izkustvo.]
Берман 2007: *Берман, А.* Преводът и буквата или странноприемница за далечното. София, Панорама плюс. [Berman 2007: *Berman, A.* Prevodat y bukvata ili strannopriemnitsata za daletchnoto, Sofia, Panorama Plus.]
Еко 2009: *Еко, У.* Подсказване на интертекстуалната препратка. – *Литературата*, № 5, с. 11. [Eco 1951: *Eco, U.* Podskazvane na intertextualnata prepratka. – *Literaturata*, N 5, s. 11.]

Rastier 2007: *Rastier, F.* La traduction: interprétation et genèse du sens URL: http://www.revue-texto.net/Lettre/Rastier_Traduction.pdf (11.04.2023)

Traduction et signification (Quelques observations) / Превод и значение (няколко бележки)

Malina Ivanova-Stankova / Малина Иванова-Станкова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките

Translation and Meaning (A Couple of Notes)

Malina Ivanova-Stankova
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin
at the Bulgarian Academy of Sciences

On sait que l'étape la plus difficile du processus de traduction n'est pas tant le «déchiffrement» du texte à traduire que la façon de rendre toute l'information déchiffrée, c'est-à-dire de la reformuler à l'aide des moyens de la langue-cible. Donc l'étape la plus difficile c'est l'étape de la reformulation.

La reformulation interlinguistique est conditionnée par la reformulation intralinguistique, dont elle est entièrement dépendante, c'est-à-dire qu'elle est déterminée par l'interprétation de la valeur des unités de surface à l'aide des moyens de la même langue au niveau de l'énoncé.

En ce qui concerne les difficultés de la deuxième étape de la traduction, rappelons les conclusions de R. Jakobson:

> Il est beaucoup plus difficile de rester fidèle à l'original lorsqu'on traduit dans une langue qui possède une catégorie grammaticale donnée, à partir d'une langue où cette catégorie est absente (Jakobson 1963: 82–83).

Il est bien connu qu'il existe un grand nombre de similitudes entre la sémantique et la fonction des temps passés en français et en bulgare. De ce point de vue, le bulgare est beaucoup plus proche du français que des langues slaves. Mais en dépit de ces similitudes, les traits spécifiques des relations aspecto-temporelles distinguent la langue bulgare non seulement du français, mais également de la plupart des langues slaves.

L'analyse des divergences et des convergences entre les deux langues (langue-source et langue-cible), du point de vue de la pratique de la traduction et de l'enseignement, est déterminée par la description intralinguistique des catégories grammaticales respectives et des équivalents fonctionnels intralinguistiques des unités de surface à l'intérieur de chaque langue séparément, ce qui assure une base à l'étude contrastive de deux ou plusieurs langues (Ivanova 1985).

Cela permet l'identification sémantique par exemple de l'aoriste bulgare lors de la traduction d'une langue étrangère qui ne possède pas cette catégorie.

Arrêtons-nous sur certains exemples pour observer quelques valeurs précises de l'aoriste (AOR). Dans le premier de ces cas, l'aoriste perfectif (AOR.pf.) apparaît avec la signification d'événement réalisé. Cette signification spécifique des formes de l'aoriste perfectif ressort clairement de l'exemple suivant, où toutes les occurences de l'aoriste renvoient à des événements antérieurs qui se situent avant le moment de l'énonciation. Par ex.: *се отдръпна* «s'était éloigné»; *остана* «était resté»; *даде разписка* «avait tendu un bon»; *как се случи* «comment il se faisait» *се реши* «se décidât», etc. dans (1):

Тука той нищо не може да си припомни, знаеше само, че, когато господинът **се отдръпна** (AOR. pf.) от масата, той, Венски, **остана** (AOR. pf.) само с една шепа наполеони и **даде** (AOR. pf.) **разписка**, че утре ще му брои двайсет хиляди лева. **Как се случи** (AOR. pf), че той играеше след определения час, как продължаваше играта без пари и **се реши** (AOR. pf.) да даде разписка за двайсет хиляди лева, без да може да намери сега и една хиляда. Венски не разбираше сам ... (Г. П. Стаматов).

Là il ne se souvenait plus de rien, il savait seulement que lorsque le monsieur **s'était éloigné** de la table, Venski **était resté** avec seulement un poignée de napoléons et **avait tendu** un bon disant que le lendemain il lui remettait vingt mille léva. Il ne comprenait pas lui-même comment il se faisait qu'il **jouât** après l'heure fixée, qu'il **continuât** le jeu sans argent et qu'il **se décidât** à donner un bon de vingt mille léva alors que pour le moment, il ne pouvait même en trouver mille ...

Dans cet exemple il y a quelques formes d'aoriste. Elles sont séparées l'une de l'autre par une virgule *се отдръпна* «s'était éloigné», *остана* «était resté» et par la conjonction *и* «et» *остана* «était resté» *и даде* «et avait tendu». De la même façon qu'une expression temporelle, la proposition subordonnée de temps *когато господинът се отдръпна* «lorsque le monsieur s'était éloigné» marque une période temporelle qui précède l'événement *остана.* Ici la conjonction adverbiale de temps *когато* «quand» fonctionne comme conjonction complexe *след като* «après que». De ce fait l'événement dans la principale se réalise immédiatement après l'événement *се отдръпна.* Ce cas peut être comparé à de nombreux autres. La conjonction adverbiale *когато* est très employée dans les textes narratifs bulgares où elle remplit souvent la même fonction que la conjonction *след като.* Mais dans ce contexte, même sans la conjonction *когато* «lors-

que, quand, après que», la présence d'une virgule ou de la conjonction *и* «et» (dans ce contexte), permet à cette série de formes d'aoriste d'exprimer des événements successifs. Les exemples cités prouvent que la valeur de succession n'est pas propre aux formes verbales, mais provient des emplois des formes de l'aoriste dans les séquences où les événements s'insèrent. Chaque événement se pose dans son accomplissement et son achèvement.

Un événement exprimé par l'aoriste en bulgare peut englober d'autres événements, par exemple:

> Миналата седмица той **катастрофира** (AOR. pf.): колата **се подхлъзна** (AOR. pf.) на завоя, **удари се** (AOR. pf.) в едно дърво и **се обърна** (AOR. pf.).
>
> La semaine dernière il **a eu un accident.** La voiture **a dérapé** à un virage, **a heurté** un arbre et **a fait** tonneau.

Dans cet exemple, *катастрофира* (AOR. pf.) *(il a eu un accident)* est antéposé à trois autres formes de l'aoriste perfectif.

Dans ce type d'exemples, il y a toujours un nombre fini d'événements. Assez souvent les deux points, comme dans cet exemple, sont le marqueur d'emboîtement.

L'événement *катастрофира* «a eu un accident» emboîte celui de *подхлъзна се «a dérapé», удари се* «a heurté» et *се обърна* «a fait un tonneau». Dans ce cas les deux points provoquent une rupture dans la séquence de l'énoncé, annonçant tout comme les parenthèses, l'énumération des explications. On observe le même phénomène si les verbes cités se situent après les locutions *par exemple, tel que,* etc. Il est évident que certains signes de ponctuation: point, deux points, virgule, point-virgule, jouent un rôle important dans l'expression de la succession et d'emboîtement.

La structure de succession ne signifie pas toujours pour autant un ordre objectif des événements exprimés:

> Митя **се подчини** (AOR. pf.). Сълзите на майката и настояването на Рангов **го обезволиха** (AOR. pf.). **Върна се** в къщи и не се чудеше на нищо. (Г. П. Стаматов)
>
> Mitja **se soumit.** Les larmes de sa mère et l'insistance de Rangov **avaient annihilé** sa volonté. **Il rentra** à la maison et plus rien ne l'étonnait.

Il est évident que dans l'exemple cité, l'ordre des formes de l'aoriste ne correspond pas à celui des événements. L'événement exprimé par *обезволиха* «avaient annihilé» est antérieur à *се подчин «se soumit».*

En bulgare, les formes de l'aoriste dans un contexte déterminé peuvent exprimer plusieurs événements identiques (dans les textes cités, il n'y a pas de formes d'aoriste avec une telle valeur contextuelle; cependant cette valeur est un élément sémantique de l'aoriste en bulgare), insérés à l'intérieur d'un événement, c'est-à-dire exprimer une itération d'événements, par exemple:

Защо отиваш у тях? Васил **много пъти ти каза** (AOR. pf.). че не трябва да ходиш там.

Pourquoi tu vas chez eux? Vasil **t'a dit plusieurs fois** qu'il ne fallait pas aller là-bas.

Dans ce contexte, sans le déictique d'itération *много пъти* «plusieurs fois», la forme d'aoriste *каза* «a dit» ne peut dénoter qu'un événement qui se pose avec son accomplissement et son achèvement:

Васил **каза** (AOR. pf.). че не трябва да ходиш там.

Vasil **t'a dit** qu'il ne fallait pas aller là-bas.

Les formes du passé simple en français peuvent avoir la même valeur dans ce contexte (en présence du déictique d'itération):

Maman **répéta plusieurs fois** d'un air rêveur et pénétré: Elle m'a dit: «C'est par affection.» (Simone de Beauvoir).

Deux ou plusieurs formes successives de l'aoriste, séparées par une virgule (et non reliées par la conjonction *и* «et») peuvent renvoyer à un seul et même événement. La forme d'aoriste postposée dans une séquence de l'énoncé peut exprimer d'une autre façon l'événement, déjà représenté par une précédente occurence de l'aoriste, par exemple: *когато той я излъга* (AOR. pf.), *скри* (AOR. pf.) *от нея, премълча* (AOR. pf.) «lorsqu'il lui mentit, lui cacha, passa sous silence» dans le texte:

Тя лесно си спомни онзи летен ден. когато той я **излъга** (AOR. pf.). **скри** (AOR. pf.) от нея проблемите в службата, **премълча** (AOR. pf.) опасността от уволнение.

Elle se souvint facilement de ce jour d'été, où **il lui mentit,** lui **cacha** les problèmes au bureau, **passa sous silence** le danger de renvoi.

Dans ce cas comme dans (8), il ne s'agit pas d'une valeur d'itération sous-entendue car on n'observe pas une répétition d'un même événement, mais celle d'un événement qui est signalé à deux reprises de façon différente, de même dans (8) par *поддаде се* «se laissa aller» et *се увлече* «s'emporta»:

Както пияницата си блъска главата, за да узнае от коя чаша се е напил, така и той безполезно се мъчеше да намери момента, в който **се увлече** (AOR. pf.), **поддаде се** (AOR. pf.) на игра, той, който винаги казваше, че картите в ръцете на опитен играч са по-сигурни и от най-вярната любовница (Г. П. Стаматов).

De même qu'un ivrogne se casse la tête à tenter de savoir quel verre l'a rendu soûl, c'est aussi vainement qu'il essayait de retrouver le moment où il **s'était laissé ensorceler, prendre par le jeu.** lui qui disait toujours qu'entre les mains d'un joueur averti, les cartes étaient encore plus sûres que la maîtresse la plus fidèle.

Il est clair également que cette valeur de l'aoriste est différente de la valeur d'emboîtement d'événements et qu'elle devrait être étudiée séparément des valeurs de l'aoriste déjà décrites.

Jusqu'ici nous avons évoqué certaines particularités du fonctionnement contextuel des formes de l'aoriste de l'indicatif. Les formes dont on a observé le fonctionnement n'étaient pas médiatisées. (Dans ce cas, les valeurs des formes de l'aoriste en bulgare sont rarement distinguées des valeurs des formes du passé composé et du passé simple en français expriment des événements). La forme même de l'aoriste contient une information supplémentaire: attitude ou vision testimoniales (non médiatisée) de l'énonciateur en ce qui concerne l'événement à cause de la présence en bulgare des formes spécialisées, à savoir la présence des formes médiatisées de l'aoriste, qui ne seront pas analysées ici.

Je terminerai par quelques remarques sur un trait sémantique spécifique de l'aoriste perfectif. Cet emploi spécifique de l'aoriste perfectif a attiré l'attention de nombre de linguistes bulgares et étrangers: Маслов (1959), Stankov (1969), Guentchéva (1990), etc. Il s'agit du fonctionnement de l'aoriste dans des énoncés du type:

a. **Умрях** (AOR. pf.) от глад.
Je suis mort de faim.

b. Автобусът закъсня, **изгоряха** (AOR. pf.) ни билетите.
Le bus est en retard. **Nos billets sont fichus.**

c. Хора-а, **пребиха** (AOR. pf.) ме. Моят мъж ме **преби** (AOR. pf.). **Здравето ми взема** (AOR. pf.) (Е. Пелин).
On m' **a tuée.** Mon mari m' **a tuée.** Il m' **a pris la santé.**

La valeur de ces aoristes est analysée plus en détail par Stankov (1969) et Guentchéva (1990). Stankov affirme que ces occurences de l'aoriste peuvent être traitées comme un emploi de futur:

> Les formes de l'aoriste perfectif. employées avec la signification du futur, peuvent marquer nettement la certitude, concernant la réalisation de l'action. (1969: 71).

Guentchéva souligne:

> En effet il ne s'agit aucunement d'un événement futur, mais d'un événement que l'énonciateur considère comme tellement sûr qu'il le présente comme certain: l'événement se produit et s'achève en concomitance avec l'énonciation. (...) La forme de l'aoriste perfectif dans les emplois dits modaux s'explique de la façon suivante: l'événement auquel renvoie l'aoriste est concomitant de son énonciation...
>
> (1990: 106).

Je suis d'accord avec l'affirmation qu'il ne s'agit pas de fonctions de futur, mais je ne suis pas d'accord sur un point et je voudrais le préciser. Dans ce cas *il*

s'agit plutôt de la représentation d'un événement non réalisé comme déjà réalisé, achevé, accompli (et non comme future, ni comme se déroulant au moment de l'énonciation). Il ne s'agit pas non plus d'un événement concomitant à son énonciation.

L'objectif communicatif de ces énoncés est de présenter l'événement en question comme certain. C'est pour cette raison que pour marquer des événements non réalisés l'auteur emploie dans le texte en question des formes qui expriment des événements déjà réalisés, accomplis et achevés avant le moment de l'énonciation. Cet objectif communicatif est atteint par l'emploi des formes de l'aoriste dans ses fonctions secondaires.

Les fonctions primaires et les fonctions secondaires se révèlent comme étant constantes et spécifiques au niveau de l'énoncé. C'est précisément l'entrecroisement, le décalage et la superposition des fonctions primaires et secondaires des unités de surface qui nécessitent, de la part du traducteur, la maîtrise de l'ensemble des moyens d'expression de la langue afin de rendre une valeur sémantique donnée.

La description intralinguistique, de même que la comparaison interlinguistique, doit interpréter les fonctions et les valeurs primaires et secondaires comme formant un tout indissociable.

Il est évident que cette approche, qui s'inspire de la pratique de la traduction, peut être utile sur le plan de la didactique des langues et de l'enseignement de la traduction.

BIBLIOGRAPHIE

Culioli A. & Descles J.-P. Systèmes des représentations linguistiques et métalinguistiques (les catégories grammaticales et le problème de la description des langues peu étudiées). Paris. 1989.

Descles J.-P. «À la recherche des catégories grammaticales». *Le français dans le monde* (numéro spécial). 1989. Paris, 50-63.

Descles J.-P. & Guentcheva Z. «Fonctions discursives: aoriste et imparfait». - dans: *Le texte comme objet philosophique.* Paris. 1987. 111–137.

Guentcheva Z. *Temps et aspect: l'exemple du bulgare contemporain.* Editions du CNRS. Paris. 1990.

Ivanova M. «Sur la sémantique du conditionnel en bulgare contemporain en comparaison avec certains catégories de l'indicatif du point de vue de la traduction». – In: *Colloque franco-bulgare de linguistique contrastive.* 1-2 décembre 1982. Institut d'études slaves, université de Paris VII, Paris. 1985. p. 160-167.

Ivanova M. «O wewnątrzkategorialnej klasyfikacji wykladników modalnosci». – In: *Studio gramatyczne bulgarsko-polskie*, torn 4. *Modalnosc a inné kategorie jezykowe.* Warszawa. Polska Akademia Nauk. Instytut słowianoznawstwa. 1991. p. 119-130.

Ivanova M. «Differentialtypologie und kontrastive Forschung der bulgarischen Sprache». – In: *Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich.* 1. 1988

Wienverein «Freunde des Palais Wittgenstein», Wien, 1993, p. 9–6.
Ivanova M. «Notes sur la sémantique du conditionnel et du futur dans le passé dans la langue bulgare contemporaine». – In: *Cahiers balkaniques.* 7. Paris. 1985. p. 119–144.
Jakobson R. «Aspects linguistiques de la traduction», dans *Essais de linguistique générale.* Paris. 1963. p. 78–86.
Андрейчин, Л. *Основна българска граматика.* Хемус. София. 1944.
Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език.* София. 1984.
Иванова, М. Прояви на асиметрия при превод от полски на български език. Начини на изразяване на подбудителност. – *Прояви на междуезикова асиметрия при превод от чужд на български език.* Марин. Дринов. БАН. София. 1995.
Маслов, Ю. Глагольн вид в современном болгарском литературном языке (значение и употребление). – *Вопросы грамматики болгарского литературного языка.* С. Бернштейн (ed). Москва, 1959.
Станков, В. *Българските глаголни времена.* Наука и изкуство. София. 1969.

История на езика
и на езикознанието

История на българския книжовен език

От средновековните славянски текстове до съвременния български език (наименованията на везни)

Елка Мирчева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
elka_mircheva@ibl.bas.bg

Вярната теглилка и везни са от Господа.
Притчи Соломонови 16. 11

Резюме: Статията разглежда наименованията на *везните* в историята на българския език. Обобщен и систематизиран е материал от лексикографски справочници, ръкописи и старопечатни книги в широк хронологически период – от старата славянска книжнина до днес.
Ключови думи: история на българския език, историческа лексикология

From Medieval Slavic Manuscripts to Modern Bulgarian (the Names for Scales)

Elka Mircheva
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin
at the Bulgarian Academy of Sciences
elka_mircheva@ibl.bas.bg

Abstract: The article examines the names of scales in the history of the Bulgarian language. Material from lexicographic reference books, manuscripts and old printed books in a wide chronological period is summarized and systematized – from the old Slavic literature to today.
Keywords: history of the Bulgarian language, historical lexicology

Вниманието в тази статия е насочено към начина на назоваване на един познат от хилядолетия уред за измерване на тежест – *везните*.

За първи път в историята на човешката цивилизация те са били използвани в Месопотамия. Това изобретение твърде бързо се разпространява

сред останалите древни народи. От Вавилон през Египет везните достигат до древните евреи. Старият завет изобилства с поучения и предупреждения да се използват верни мерки и теглилки – Притчи 16: 11; Иезекиил 45: 10; Амос 8: 5; Михей 6: 11, а в пророчеството си Даниил изрича присъдата над халдейския цар Балтазар: „претеглен си на везните и си намерен твърде лек“[1] (Даниил 5: 27).

Везните намират място и в митологията. С тяхна помощ в задгробния свят делата на починалите преминават през неизбежния за религиозните представи съд на душите. С тях бива премерван балансът между доброто и злото, извършено от хората приживе. Представата за Страшния съд, през който преминават душите на починалите, преминава в християнството, а ролята на съдник и този, който измерва с везните, е поета от св. арх. Михаил.

От поучение и нравствено предписание в посланията на пророците, верността на теглилките и различните търговски мерки в натуралното стопанство в Книга Левит е изведена до Божия заповед, която чрез Мойсей Йехова отправя към израилтяните (Левит 19: 36). „Да имаш вярна теглилка и везни“ е една от 613-те заповеди (Таряг Мицвот) – религиозни и правни заповеди, извлечени от Тора и съставляващи Мойсеевия закон. „Вярната теглилка и везни са от Господа“ е твърдение, осмислящо предисторията на парите в монотеистичен дух (Алмалех/Almaleh 2012). В последния български превод на Библията, осъществен по инициатива на Българското библейско дружество, тази Божия заповед гласи: „Верни везни, верни теглилки, вярна ефа[2] и верен ин[3] да имате. Аз съм Господ, Вашият Бог, който Ви изведох от Египетската земя“[4]. До славяните тези текстове достигат посредством старобългарския превод на старозаветните и новозаветните текстове. Докато преводът на Новия завет е осъществен сравнително по-системно, то при старозаветните текстове започва с паремийните четения, включени в последованията. Този превод е твърде ранен, а при така наречените *чети-текстове* на книги на Стария завет, както и тълковните им версии, се появяват в покъсна епоха.

Пълният славянски превод на Библията се появява едва през XV в.

От времето на първите преводи и през следващите векове нашите книжовници са били изправени пред предизвикателството да представят чужда за техните обичаи и практики действителност. Към тази непозната действителност можем да причислим реалиите в старо- и новозаветните текстове, фиксирали в движение прехода от натурално към стоково-парично стопанство. Сериозна трудност е било намирането на подходящ начин за предаване на древна юдейската система от мерни единици. Може да се каже, че в това отношение първи с тази трудност видимо са се сблъскали 70-те – така са известни мъдрите мъже, превели от иврит на елинистичен гръцки така наречената Септуагинта (Стария завет). Те са адаптирали използваните в текста мерни единици, а нашите преводачи, напълно естест-

вено, са се придържали към гръцката версия на Стария и Новия завет. Обръщането към оригиналния библейски текст става векове по-късно и е особено характерно за последния по време новобългарски превод, осъществен под егидата на Българското библейско дружество. По-ранните преводи и опити за редактиране зависят от трансмисията на текста в гръцкия превод и опитите за адаптирането му към материалната култура на елинизма. В отделни случаи славянските преводачи и преписвачи заменят малкото проникнали в гръцкия текст еврейски мерки, като и тях заменят с домашни еквиваленти.

Насочваме се към целта на настоящото изложение – обобщаване и анализ на данните за начините на назоваване на *везните* в различни по място на преписване и издаване старо- и новозаветни текстове в широк времеви период – от старата славянска книжнина до днес. Към това се добавят данни от лексикографските справочници, както и материал, извлечен от корпуси средновековни писмени паметници.

Ще започнем с данните, които предлагат класическите старобългарски паметници (КСП) и най-общото понятие – **мѣра**. Лексикографските справочници отбелязват като основни 2 значения на лексемата – мерни единици за насипни продукти, от една страна, и на течности, от друга. В превода на Евангелието старобългарските книжовници предават с **мѣра** гръцките μέτρον, μετρητής, с които византийските книжовници от своя страна адаптират еврейските мерки *ефа* (за насипни) и *бат* (за течни) продукти. В старобългарския език **мѣра** има и други значения – означава ‘краен предел, граница на нещо’, ‘правило, изискване, норма’.

Сред примерите от КСП най-близко до поставената тема за везните в старата славянска книжнина стои съчетанието от Синайския евхологиум **поставити въ мѣрѫ ѩстѣмι σταθμῷ**. Поставя на теглилка. **иже естъ измѣрилъ водѫ морѣскыѭ грѣстиѭ. и пѧдиѭ н҃бо. а въсѣрѣдиемь своимь зем҃ѭ потрѧсаетъ. иже естъ поставилъ горы въ мѣрѫ. и странꙑ въ ставила. и дрѣжитъ. и потрѧсаетъ. и отишлетъ горы. емоуже сѧ в҃сѣѣуьскаа повиноуѭ҃** (55b 22–23) (СтбР/StbR 1: 886).

Още през старобългарския период при превода на Псалтира като опит за терминологизация се появява дериватът **мѣрило**. Този път това става на мястото, в което в гръцкия текст е използван техническият термин за *везни*, ζυγός, а не общо понятие за измервани в съдове количества – **обаче соуетъни с҃нве у҃лвун лъжнві с҃нві улвуі. въ мѣрилѣхъ не оправьдити** — πλὴν μάταιοι οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων, ψευδεῖς οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ζυγοῖς τοῦ ἀδικῆσαι αὐτοὶ ἐκ ματαιότητος ἐπὶ τὸ αὐτό[5] Синайски псалтир 61.10 (СтбР/StbR 1: 886). Речникът на Чешката академия на науките добавя към този пример употреби от паремийници и Хваловия апостол (SJS 2: 260). Текстовият корпус от средновековни славянски текстове на сайта на Портала за кирилометодие-

вистика Cyrillomethodiana на Катедрата по кирилометодиевистика на СУ „Св. Климент Охридски“ предлага малко на брой, но знакови примери за още употреби на **мѣрило** в значение на везни. Първият пример е от Службата за св. Иван Рилски от Драгановия миней – **братрне•тъщѧще дроугъ дроуга къ уностотѣ н пощенню доуховьноу•да прѣтѧгнетъ въ мѣрнлѣхъ благость ѕълобѫ нашѫ**[6]. Вторият е от Словото за св. Троица на Климент Охридски и представлява тълкуване на известно евангелско поучение (Марк 4: 24) – **въ нижже мѣрѫ мѣрите реуе гѣ• намѣритъ сѧ вамъ•сноуѕь комоужьдо протнвѫ дѣлесемъ• тѣмьже подвигнѣмъ сѧ братрне•тъщѧще дроугъ дроуга къ уностотѣ н пощенню доуховьноу• да прѣтѧгнетъ въ мѣрнлѣхъ благость ѕълобѫ нашѫ**[7].

Още през X в. в Преславския книжовен кръг на старобългарски са преведени 2 тълкувания на псалтирния текст – на Теодорит Кирски и на Псевдо-Анастасий Велики (всъщност на Исихий Иерусалимски) (Карачорова/Karachorova 2015: 172). Ето как са преведени тълкуванията на двамата византийски автори на цитирания по-горе стих 10 на 61 псалм (**обаче соуетъни сн̃ве ул̃вун лъжнві сн̃ві улвуі. въ мѣрнлѣхъ не оправьдитї**). Псевдо-Атанасиевият текст е по-лаконичен: **ѥлико ставила и мѣрила сѵгѵба. имѫтъ на обидѫ и скръниимъ. сѫтъ же сы и хъщници или имъци. имже б̃ъ пр̂тивитъ сѧ** (Болонски псалтир, Бол. 2499, по изданието на Ив. Дуйчев (Дуйчев/Duychev 1968: 198). Теодорит Кирски тълкува по-обстоятелствено: **гаснѣѥ фѳѡдоти шнъ съказалъ ѥсть. обаче пара сн̃ове ул̃ьсции. лъживи сн̃ове моужа. гако прѣтѧжениѥ прѣвѣсьнъ. нигесо же реуе прѣвъиваѥть ул̃ьскъихъ. нъ тъуно ѥсть парѣ въходѧшти. и абиѥ расходѧшти сѧ и прѣвѣсило мѣръі. овъгда възносимо. овъгьда низъходѧште** (Чудовски псалтир, ГИМ 7, по изданието на В. Погорелов (Погорелов/Pogorelov 1910). Чрез тълкуванията лаконичният текст от старобългарския превод на Псалтира, който, както ще видим по-долу, звучи по доста по-различен начин в съвременните преводи на Библията, разкрива смисъла си – в тях се добавят още аргументи в полза на зададения в началото на псалм 61 мотив: „Само в Бога се успокоява душата ми: от Него е моето спасение“[8]. Уповаването на човешките същества наоколо е без тежест, защото хората са като пара, сложена на везните тази пара се изпарява, тя няма тежест, а непостоянните в делата си хора карат везните, които отмерват стореното добро и зло, понякога да се издигат, а понякога да падат надолу. Единствен, способен да бъде истинска опора, е самият Бог.

С двата тълковни псалтира синонимният ред на лексеми, използвани за назоваване на *везни* в старобългарската книжнина се увеличава със **ставило, прѣвѣсило** и **прѣвѣсьна. Ставило** със същото значение е регистрирано с една употреба в Синайския евхологиум – **іже естъ поставнлъ горъі въ мѣрѫ. і странъі въ ставнла. і дръжнтъ** (55b 24) (СтбР/StbR 2: 732). Съвършено

друго значение на ставило е извлечено от Пандектите на Антиох в речника на Срезневски: **крѣпъко оутѣшенїе имамъ прибѣгъшен ѥтн сѧ за прѣдълежѧщеѥ оупъванїе: ѥже ѥако ставило имамъ твроѣдо же и ѩзвѣстьно** 10а[9] (Срезневский/Sreznevskii 3: 485). Тук думата означава ‘котва’.

Палеославистичните речници не предоставят материал за други употреби. Може да се направи извод, че **ставило** като наименование на везните не се налага в употреба. Значението на лексемата претърпява изменения в историческия развой на българския език и звучащите днес като новобългарски съответствия *ставило* ‘място на река, вада за отбиване на вода’ (Геров/Gerov 5: 250) и *ставяло* ‘лост за спиране на воденица; прибежище’ (БЕР/BER 7: 425) са твърде далеч по значение и от везните, и от котвата.

В старата славянска книжнина глаголът **прѣвѣсити** ‘претеглям’ образува 3 деривата, използвани със значение везни – **прѣвѣса, прѣвѣсило, прѣвѣсина. Прѣвѣсина** се очертава като обичайно съответствие в старозаветните текстове на гр. ζυγός (Левит 19.35, Йов 31.6, Исход 40.15, Йеремия 32.10), както и в тълкуванията към Иезекиил 5.1, Иезекиил 45.10, Амос 8.5) (Милтенов/Miltenov 2021: 411). На този фон лексемата **прѣвѣса** не просто се използва с различни значения, а представлява идентична производна на 2 различни глагола – **вѣсити** и **вѣзати**. Така в КСП има 1 хапакс от Супрасълския сборник, в който **прѣвѣса** е наречена църковната завеса в иерусалимския храм, която се раздира в мига, в който Исус Христос издъхва на кръста: **виждѫ реүе того аггелъı окрьсть стоѫштѫ виждѫ слньце вѣждште. прѣвѣсѫ раꙁдираємѫ. ꙁемьѭ трепештѫштѫ** 437.27 (СтбР/StbR 2: 741), а мотивиращият глагол е **вѣсити**. Наследници на тази **прѣвѣса** са диалектните *превес*, *превез* ‘було, воал’, *превеса*, *превец* (БЕР/BER 5: 652–626). Към друг формообразуващ глагол, **вѣзати**, отвежда **прѣвѣса** *везни* в Книга Енох, Мерило праведное и Чети миней за февруари (Срезневский/ Sreznevskii 2: 1625). Интерес представлява преславският превод на Диалозите на Псевдо-Кесарий, където **прѣвѣса** е наречена зодия везни (Милтенов/Miltenov 2006: 254).

Да се обърнем към съвременните начини на превод на Свещеното писание. Специално внимание заслужава така наречения Синодален превод, осъществен през 1925 г., който следва църковнославянската Елисаветинска библия[10] от 1751 г. Стих 10 на псалм 61 (**обаче сүетъни сн҃ве үл҃вун лъжни сн҃ві үлвүі. въ мѣрнлѣхъ не оправьдити**) гласи: *Синовете човешки са само суета; синовете велможки – лъжа; турят ли се на кънони, те всички заедно са по-леки от празнотата*[11]. Непременно трябва да се подчертае, че появата на *кънони* като ‘везни’ не е провокирано от руската печатна библия, където намираме, също както в Синайския псалтир, **мѣрило**[12]. В Синодалния превод на Библията *везните* последователно са наречени *кънони*. В българ-

ски език *къпона*, *къпон* са заемки от латински (campana). Българският етимологичен речник отбелязва *къпона*, *къпон* в Троянско и Севлиевско (БЕР/BER 3: 196–197). Речникът на Найден Геров също регистрира думата под заглавка **кѫпаны** и поставя граматични характеристики женски род, множествено число, а тълкуването му е: „справа с две блюда на кобилица за теглене“ (Геров/Gerov 2: 445). Представлява интерес това, че с помощта на **кѫпаны** Геров пояснява значението на лексемата *везни*: „Малки **кѫпаны**, с които теглят жълтици и други дребни неща“ (Геров 1/Gerov 1: 116).

Палеославистичните речници също отбелязват латинската заемка в славянската книжнина. На практика Фр. Миклошич (Miklosich: 329) и И. Срезневски (Срезневский/Sreznevskii 1: 1371–1372) се позовават на едни и същи ръкописи, от които извличат 2 представителни облика – м.р., **кѫпонъ/кѹпонъ**, и ж.р., **кѫпона/кѹпона**. Освен това дават данни за употребата на глагол **кѫпонити**. Най-ранният от използваните извори е от XIV в. Речникът на руския език XI–XVII в. (СРЯ/SRIA XI–XVII 8: 132) не добавя нов материя и повтаря същите примери. Още Миклошич посочва паралели с тази заемка в унгарски, албански, румънски. Присъствието на *къпон*/*къпона* в българските диалекти показва, че това название на везните е пуснало по-дълбоки корени в нашия език, отколкото можем да съдим по писмените извори.

През 2014 г. е завършен проектът за нов български превод на Библията под егидата на Българското библейско дружество. В него текстът на Стария завет е сравнен с оригиналния, което видимо коригира Давидовия псалм в немалка степен: *Хората са нищо, хората са лъжа поставени на везни, те политат нагоре; те всички са по-леки от дихание*[13]. Може да се каже, че определено наложилото се в съвременния книжовен език название *везни*, се появява в трансмисията на библейските текстове едва в началото на XXI в. В основно сверения текст на Библията *везни* се редува с едно друго, не толкова използвано наименование – *теглилка*. Като пример ще приведа фрагмент от предписанията за приноси и жертви в пророчеството на Иезекиил, 45.10: *Имайте точни теглилки, вярна ефа и верен бат*[14]. Българските диалекти пазят и други деривати на глагола тегля със значение ‘везни’ – *тигленик* и *теглило* (БЕР/BER 7: 885–886).

В български език *везни* е заемка от турското vezne, което от своя страна е заимствано от арабското wezne ‘мярка; кутия за барут, за пари’ (БЕР/BER 1: 129). По-горе видяхме, че Н. Геров пояснява нейното значение с помощта на друга заемка – *къпани*.

Наред с везни, езикът ни познава още една чужда дума, която назовава познатият от древността уред за измерване – *кантар*. Начинът на заемане на тази дума в нашия език е пример за сложните междуезикови контакти през вековете. По произход тя е латинска. Centēnārium е производно от centum „сто“. Оттук преминава в гръцки, καντηνάριον, от гръцки в араб-

ски ginţār, откъдето чрез турско посредничество, kantar, достига до българския език (БЕР/BER 2: 208–209).

Направеният преглед на названията на везни в историята на българския език очертава внушителен синонимен ред – **мѣрило, ставило, прѣвѣсило, прѣвѣса, прѣвѣсина**, *къпони*, *везни*, *теглилка*, *тигленик*, *кантар*. По-голямата част от тях, които са от домашен, български произход, са производни на глаголи, свързани с отмерване и претегляне. Слабото разпространение на отделни наименования говори, че появата им може да се определи по-скоро като преводаческо решение и опити за терминологизация, които не се налагат в практиката. Такъв е случаят със **ставило**, както и с твърде многозначното **прѣвѣса**, което на практика се явява производно на 2 различни етимона.

Не може да не прави впечатление, че при толкова богат избор от домашна лексика, назоваваща *везните*, се налагат чуждоезиковите заемки *къпони*, *везни*, *кантар*. Със сигурност причината трябва да се търси в това, че наименованието на приспособлението е типичен случай на *terminus technicus*, употребата на който е в пряка връзка не единствено с търговската дейност, но и с финансово-административното устройство на държавната формация, в която тя се осъществява.

*Авторът изказва благодарност за финансовата подкрепа на Българската академия на науките по двустранно споразумение за безвъзмездни средства между БАН и Румънската академия по проекта „Чуждите езикови влияния в историческото формиране на българския и румънския език“.

БЕЛЕЖКИ

[1] http://bulgarian.bible/

[2] Древна еврейска мярка, равна приблизително на 3 ведра или около 36, 4 литра.

[3] Древна еврейска мярка, равна на $^1/_6$ от ефата.

[4] http://bulgarian.bible/

[5] https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/septuagint-lxx/read-the-bible-text/bibel/text/lesen/stelle/30/80001/89999/ch/b7f9598267a351124b75aed6245b6f2f/

[6] https://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_34

[7] https://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_130

[8] https://dveri.bg/bible/oldtest.bg/22.htm

[9] https://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_2

[10] Елисавета Петровна, руска императрица (1741–1762).

[11] https://dveri.bg/bible/

[12] Библия 1779, л. 327 **обаче сѣтнии сынове человѣчестїи. лживи сынове человѣчестїи въ мѣрилѣхъ еже не правдовати. тїи ѿ сѣеты вкѕпѣ** https://lib-fond.ru/lib-rgb

[13] http://bulgarian.bible/
[14] http://bulgarian.bible/

ЛИТЕРАТУРА

Алмалех 2012: *Алмалех, М*. Паричните единици в Стария завет. – *Българистика Nouva*, Годишник на департамент „Нова българистика“ – НБУ, № 2, 2013 (за 2012), с. 1–23 <https://ebox.nbu.bg/nova2013/view_lesson. php? id=13> [Almaleh 2012: *Almaleh, M.* Parichnite edinitsi v Stariya zavet. – *Balgaristika Nouva*, Godishnik na department “Nova balgaristika” – NBU, № 2, 2013 (za 2012), s. 1–23 <https:// ebox.nbu.bg/nova2013/view_lesson.php?id=13>] (дата на достъп 17.04.2023).

БЕР: Български етимологичен речник. 1971-. София, АИ „Проф. Марин Дринов“ <https://ibl.bas.bg/ber/> [Balgarski etimologichen rechnik. 1971-. Sofia, AI “Prof. Marin Drinov”] <https://ibl.bas.bg/ber/> (дата на достъп 17.04.2023).

Геров 1895–1904: *Геров, Н.* Речник на българския език. С тълкувание речите на български и на руски. Т. 1–5. Пловдив, Дружествена печатница „Съгласие“. [Gerov 1895–1904: *Gerov, N.* Rechnik na balgarskiya ezik. S talkuvanie rechite na balgarski i ruski. T. 1–5. Plovdiv, Druzhestvena pechatnitsa “Saglasie”].

Дуйчев 1968: *Дуйчев, Ив.* Болонски псалтир: български книжовен паметник от XIII век. София [фототипно]. [Duychev 1968: *Duychev, Iv.* Bolonski psalter: balgarski knizhoven pametnik ot XIII vek. Sofia [fototipno]].

Карачорова 2015: *Карачорова, И.* Към изучаването на славянските библейски книги с тълкувания. – В: *Информатика, граматика, лексикография*. Сборник с доклади и материали от закючителната конференция. София, 29–30.06.2015, с. 171–179. София, ГРАФИС – Ал. Жеков. [Karachorova 2015: *Karachorova, I*. Kam izuchavaneto na slavyanskite bibleyski knigi s talkuvaniya. – In: *Informatika, gramatika, leksikografiya*. Sbornik s dokladi i materiali ot zaklyuchitelnata konferentsiya. Sofia, 29–30.06.2015, s. 171–179].

Милтенов 2006: *Милтенов, Я*. Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция. София, Авалон. [Miltenov 2006: *Miltenov, Ya*. Dialozite na Psevdo-Kesariy v slavyanskata rakopisna traditsiya. Dofia, Avalon].

Милтенов 2021: *Милтенов, Я*. Съвпадащи лексикални решения в преписи на Осмокнижието и на Тълковните пророчески книги. – В: *Sub specie aeternitatis*. Сборник научных статей к 60-летию Вадима Борисовича Крыско. Москва, с. 403–415. [Милтенов 2021: *Miltenov, Ya.* Savpadashti leksikalni resheniya v prepisi na Osmoknizhieto I na Jalkovnite prorocheski knigi. – In: *Sub specie aeternitatis*. Sbornik nauchnykh statei k 60-letiiu Vadima Borisovicha Krysko. Moskva, s. 403–415].

Погорелов 1910: *Погорелов, В. А*. Чудовская Псалтырь XI века, отрывок Толкования Феодорита Киррского на Псалтырь в древнеболгарском переводе. Санкт Петербург, Отделение русского языка и словесности Императорской Академии наук. [Pogorelov 1910: *Pogorelov, V. A.* Chudovskaia Psaltyr’ XI veka, otryvok Tolkovaniia Feodorita Kirrskogo na Psaltyr’ v drevnebolgarskom perevode. Sankt Peterburg, Otdelenie russkogo iazyka i slovesnosti Imperatorskoi Akademii nauk].

Срезневский 1893–1912: *Срезневский, И. И.* Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. 1–3, Санкт Петербург, Типография Императорской академии наук. [Sreznevskii 1893–1912: *Sreznevskii, I. I.* Materialy dlia slovaria drevnerusskogo iazyka po pis'mennym pamiatnikam, T. 1–3, Sankt Peterburg, Tipografiia Imperatorskoi akademii nauk].

СтбР: Старобългарски речник (под редакцията на Д. ИвановаМирчева). Т. 1, 1999, Т. 2, 2009. София, Валентин Траянов. [Starobalgarski rechnik (pod redaktsiyata na D. Ivanova-Mircheva). T. 1, 1999, T. 2, 2009. Sofia, Valentin Trayanov].

Miklosich 1862–1865: *Miklosich, Fr*. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae, Guilelmus Braumueller.

SJS1959–1997: *Slovník jazyka staroslověnského*. T. 1–4. Praha.

Надписите на камбани от църквите в Копривщица

Георги Митринов
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
g_mitrinov@abv.bg

Светлана Мухова
Дирекция на музеите, гр. Копривщица
svetkamsi@abv.bg

Резюме: Надписите на камбаните от църквите в Копривщица са важни епиграфски паметници, свързани с възрожденската история на града. В статията са разгледани и описани графичните и граматичните им особености. Представена е тематиката им. Тъй като надписите са предимно ктиторски, включени са данни за спомоществувателите.

Ключови думи: българска възрожденска епиграфика, история на българския език, графични особености, антропонимия

The Inscriptions on Bells in the Churches in the Town of Koprivshitsa

Georgi Mitrinov
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andeychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
g_mitrinov@abv.bg

Svetlana Muhova
Directorate of Museums, Koprivshtitsa
svetkamsi@abv.bg

Abstract: The inscriptions on the bells from the churches in Koprivshtitsa are important epigraphic monuments related to the Renaissance history of the city. The article examines and describes their graphic and grammatical features. Their theme is presented. Since the inscriptions are mostly of the founder of the church, data on the donators are included.

Keywords: Bulgarian Renaissance Epigraphy, history of the Bulgarian language, graphic features, anthroponymy

Все още липсват цялостни изследвания за надписите на църковните камбани по българските земи от епохата ва Възраждането и от по-ново време. Наскоро бе публикуван материал за надписите на църковните камбани от църквите в Неврокопска епархия – Гоцеделчевски район (Митринов/Mitrinov 2022: 257–301). В напреднала фаза е проучването на този вид епиграфски паметници от църквите в Среднородопието – Смолянско. Интерес представляват и надписите на камбани от други краища на българската етническа територия. Това важи и за старите български възрожденски центрове като град Копривщица. Две са църквите в града: „Св. Николай“ и „Успение Богородично“.

1. Църквата „Св. Николай“ е построена и осветена през 1844 г. На 29.06.1839 г. обществеици в Копривщица начело с йеромонах Неофит Рилски, тогавашен преподавател в местното училище, изготвят протокол за построяване на нова църква в селището, тъй като старата „Св. Богородица“ не побирала вече увеличилото се население. След получаването на султански ферман с разрешение за строежа, той започва през 1842 г. Начинанието е осъществено основно с дарения на копривщенци, подпомогнати от жителите на близки селища. По-късно заможният копривщенец хаджи Ненчо Палавеев дарява парични средства за изграждане на каменна камбанария, което се осъществява през 1927–1828 г. (ХНДП/HNDP 2009: 51). Две са камбаните с надписи от камбанарията на църквата.

1.1. Надписи на камбана 1

Тялото на камбаната е с издължена горна и средна част. Текстът е четириредов и е разположен в средното поле:

р. 1: СВЕТОМУ НИКОΛАЮ

р. 2: ОТЪ

р. 3: ХАМБАРСКИТЕ КОПРИЩЕНЕ

р. 4: ВЪ ЦАРИГРАΔЪ 30 ИЙ МАЙ 1862 г.

Интерес представлява частта от надписа ОТЪ ХАМБАРСКИТЕ КОПРИЩЕНЕ ВЪ ЦАРИГРАΔЪ. В случая става въпрос за копривщенските абаджии, работещи в създадената след унищожаването на еничарския корпус (1826 г.) интендантска войскова работилница в Цариград, наричана „Хамбар“. В нея се изработват униформи за османската армия. Обединени в свое професионално сдружение, „хамбарските копривщенци“, родолюбиви и будни занаятчии, участват активно в обществения живот, в българските църковно-народни борби и в благоустройството на родната Копривщица (Ослеков/Oslekov 1926: 512). Според датировката това е най-старата камбана в копривщенските църкви.

Графични особености

Надписът е релефен, с изпъкнали, добре оформени графеми. Някои от тях са с триъгълни серифи (Д, Ъ, Ц, Щ). Оформлението на цифрите включва топковидни серифи (3, 6). Отделни елементи от тях са характерни за курсивния шрифт: долната хоризонтална линия на цифра 2 е вълнообразна, а долната извита линия на цифра 6 не описва затворен кръг.

Размери на буквените знаци: h 2 см; ширина на хастите 0.3 см.

Граматични особености

Прави впечатление изписаното жителско име *коприщене* за жителите на Копривщица, в което е налице елизия (изпадане на съгласна *в*) и словообразуване с наставка *-не*. Формите за мн.ч. с окончание *-е* на многосричните съществителни от м.р. са характерни за българската възрожденска писмена традиция. Това важи и за езика на копривщенеца Любен Каравелов (ИНКЕ/INKE 1989: 387), чийто роден говор, част от пирдопския говор, споделя тази особеност (Стойков/Stoykov 1993: 114).

В горния край на средното поле, на нивото на първите два реда от четириредовия надпис е поставен щемпел с триредов текст, непосредствено вляво от надписа:

1. Текст на горния ред по овала: ∗ ЗАВЕΔЕН. НА ΛАЗАРЪ∗

2. Текст на средния ред, хоризонтален: ВЪ. ПΛОВΔИВЪ

3. Текст на долния ред по овала: Δ. ВЕΛЕГАНОВЪ

Според досегашните публикувани данни братята Иван и Лазар Велеганови „след дълго лутане“ се установяват в Пловдив през 1872 г. Тогава основават и фирмата „Братя Д. Велеганови“ (Семерджиева/Semerdzhieva 2009: 123). Несъмнено щемпелът на проучваната камбана с датировка на надписа 1862 г. е поставен при отливането на камбаната. Това хвърля нова светлина върху дейността на двамата братя камбанолеяри. Оказва се, че Лазар Велеганов доста по-рано от 1872 г. се е установил в Пловдив, където отлива камбани. Факт е, че негово дело е и камбаната на часовниковата кула в Орхание (дн. Ботевград), отлята през 1866 г. (вж. БВКБ/BVKB).

Размери на камбаната: h с уши 62 см; без уши 54 см; d на долното отвърстие 64 см.

Украса

В подкуполната горна част е разположен декоративен линеарен фриз с растителни мотиви. Следва по-тясна хоризонтална ивица, ограничена с изпъкнали линии в горния и долния край. В долния край на средното поле, при началото на оширението в долната част на камбаната, са оформени три изпъкнали хоризонтални линии. Под тях е разположен декоративен линеарен фриз с растителни мотиви. В средното поле, на равно отстояние от четириредовия надпис и щемпела, е изобразено Христовото разпятие.

(Сн. „Св. Николай“ 1)

1.2. Надписи на камбана 2

В средното поле е оформен триредов вкопан текст с плитко вдълбани линии

р. 1: НА ЦЪРКВАТА СВ. НИКОЛАЙ

р. 2: ВЪ КОПРИВЩИЦА,

р. 3: ОТЪ АННА Т. ГРУЕВА. 1910 г.

В кондиката на църквата е отбелязано, че в памет на починалия Тодор Груев е подарена малка камбана и сума от 1000 лв. (Архив при Дирекция на музеите – Копривщица, ф. 438, а.е. 1, л. 56). В бележката не е посочено чие е дарението. Може да се предположи, че то е дело на съпругата или на дъщерята на починалия. В миналото след сватбата жените са приемали вместо бащиното име, личното име на съпрузите си.

Антропонимът е изписан с начални главни букви: Анна Т. Груева. Това важи и за някои думи в текста, които са с начални букви, издължени във вертикална плоскост: На, Николай, Копривщица. Част от графемите са със серифи: обикновени (А, И, К, Н, П, Р, У) и триъгълни (Г, Е, Т, Ц, Щ, Ъ). Графичното оформление на отделни графеми представя комбинация от обикновени и триъгълни серифи (Е, Т, Ц, Щ). Изграждането на графема К включва курсивни елементи – двете къси наклонени греди са извити, а не прави. Свързват се с вертикалната греда посредством тясна хоризонтална линия.

Височина на буквените знаци: големи 1.8 см; малки 1.3 см

Размери на камбаната h с уши 42 см, без уши 34 см; d на долното отвърстие 39 см.

На срещуположната страна в средното поле е поставен фирмен щемпел с надпис

1. Горен ред по овала: ЛЪЯРНИЦА ЗА КАМБАНИ И СВЪЩНИЦИ

2. Втори горен ред по овала: ОСНОВАНА ВЪ 1872 г.

3. Среден хоризонтален ред: ВЪ ПЛОВДИВЪ

4. Долен ред по овала: Л. Д. ВЕЛЕГАНОВЪ

Налице е разнообразие при графичното оформление на части от надписа. Графемите от най-горния ред са с тънки и дълги хасти. Предлог *за* и съюз *и* са с височина на хастите, достигаща средата на графемите в останалите думи от реда. Това важи и за графемите във втория горен ред на надписа, разположен по овала. Графемите от средния хоризонтален ред са с двойно по-широки греди и височина, по-ниска от тази на графемите в първия ред. Съкращението г. е с по-ниска дължина на отвесната греда. Графемите от най-долния ред са с най-едър шрифт. Началната графема Л е с по-удължени наклонени греди.

Украса

На отвесната част на раменния пояс, в горното поле на камбаната е разположен декоративен линеарен фриз с растителни мотиви. Следват две

широки хоризонтални ивици в горните и долни краища, ограничени с дебели изпъкнали хоризонтални линии. В долния край на средното поле има тясна хоризонтална ивица, ограничена в горния и долния край с по две тънки изпъкнали хоризонтални линии.

(Сн. „Св. Николай“ 2)

2. Църква „Успение на Пресвета Богородица“ – старата църква

Съществувалата на това място по-ранна църква е изгорена по време на кърджалийските опожарявания на Копривщица от края на XVIII и началото на XIX в. Над входа на новопостроената църква „Успение на Пресвета Богородица“ е отбелязана датата на съграждането и освещаването ѝ – 08.07.1817 г. Новооткрити документи показват, че по храмовия строеж се работи в периода 1815–1817 г. (Мухова/Muhova 2021: 128–134). Камбанарията е построена доста по-късно, през 1896 г., с дарени средства от копривщенеца хаджи Ненчо Палавеев. На нея има три камбани с надписи по тях.

2.1. Надписи на камбана 1

В средното поле, вдясно от изображение на св. Богородица с младенеца е разположен шестредов вкопан текст:

р. 1: ПОЛОВИНАТА Е
р. 2: ПОДАРЕНА ОТЪ
р. 3: Л. ИСКРОВЪ ДРУГАТА
р. 4: ОТЪ СВѢЩ. Т. БУЧКОВЪ
р. 5: И Г. СЕМКОВЪ 1897 Г.
р. 6: ЯНУАРИЙ 1

Дарителят свещеник Тодор Бучков (09.08.1832–03.01.1906) при погрома на Априлското въстание през 1876 г. единствен от свещениците не е арестуван, а е оставен в Копривщица да извършва богослуженията. След Освобождението известно време е архиерейски наместник. Известен е със своите явни и тайни благодеяния за обществени нужди и към бедни негови съграждани (Васев/Vasev 1944: 4). За Лука Искров се споменава, че е сред едрите копривщенски скотовъдци (Прънчов/Pranchov 1886: 17). Засега няма открити данни за Г. Семков.

Графични особености

Графемите са плитко вкопани. Оформлението на отделни букви включва курсивни елементи (К, Л, С, Я). Графема К е с извити къси горна и долна наклонена греда, които се свързват с хастата посредством къса хоризонтална черта. Предната извита наклонена греда на графема Л се свързва със задната отвесна греда в горния край посредством къса хоризонтална черта. Графема С е със завити навътре краища. Отделни графеми са със се-

рифи: тънки (Е, П, Л) или триъгълни (Б, Δ, Т, Ъ). Двете отвесни греди на графема Ч са свързани в горния край с хоризонтална черта.

Височина на буквените знаци от горните два реда – 1 см; на следващите редове – 2 см

От другата страна на средното поле е поставен щемпел с текст:

1. Горен ред по овала: ЗАВЕДЕН. НА ΛАЗАРЪ
2. Среден, хоризонтален ред: ВЪ. ПΛОВΔИВЪ
3. Долен ред по овала: Δ. ВЕΛЕГАНОВЪ

От двете страни на щемпела са разположени цифри, част от изписана година.

От лявата страна е цифрово съчетание 18, а от дясната страна – 97 Г.

Размери на камбаната: h с уши 70 см, без уши 57 см; d на долното отвърстие 73 см

Украса

На отвесната част на раменния пояс е разположен декоративен линеарен фриз с растителни мотиви. Следва тясна хоризонтална ивица, а под нея по-широка такава, като и двете са ограничени с изпъкнали линии. Под тях е оформен декоративен линеарен фриз с растителни мотиви, също ограничен от долната страна с изпъкнала хоризонтална линия. Цялата композиция обхваща горното поле на камбаната. В средното поле, както бе отбелязано, има изображение на св. Богородица с младенеца, което в горната си част опира в ограничителната изпъкнала широка линия на горното поле. В долния край на средното поле е разположена хоризонтална ивица с по две тънки изпъкнали линии от горната и от долната страна.

(Сн. „Успение на Пресвета Богородица“ 1)

2.2. Надписи на камбана 2

На камбаната има поставени два надписа: горен и долен. И двата са едноредови, разположени околовръст, с изпъкнали, отлети букви.

Горният хоризонтален надпис е в поле между две изпъкнали хоризонтални линии, в долния край на раменния пояс на камбаната:

ВЪ ПΛОВΔИВЪ ΔЕΛО НА ΛАЗАРЪ ΔИМИТРОВЪ МАКЕΔОНЕЦЪ

Височина на буквените знаци: главни букви 2 см; малки 1.5 см

Графични особености

Графемите са добре оформени, с уставно писмо, някои са със серифи: триъгълни (Е, Ъ), топковидни (Л). Началните букви на отделни думи са изписани като главни: Пловдивъ, Дело, Лазаръ. Графема Л е с отвесна задна греда и извита предна наклонена греда.

Интерес представлява добавката към името на майстора – МАКЕΔОНЕЦЪ.

Знайно е, че братя Велеганови са от Банско, Разложко, в етнографската област Македония, част от българската етническа територия. В случая названието е употребено като етнографоним (Балкански/Balkanski 2016). В някои от надписите на камбани, дело на горнобродските майстори от камбанолеярската фамилия Алексови, е изписано названието МАКЕДОНИА като географско понятие (Митринов/Mitrinov 2022: 269).

Вторият надпис е разположен в долното поле на камбаната, в основата на оширението към отвърстието:

ПОДАРИЛЪ ЗА ВЕЧНА ПАМЕТЪ КРѦСТО СТАНО МАВРОДИЕВЪ НА ХРАМЪ СВ. БОГОРОДИЦА ГР. КОПРИВЩИЦА. ВЪ 1882 Г. 25 ий АВГОСТЪ.

Височина на буквените знаци – 2 см; ширина на хастите – 0.3 см

Прави впечатление графичното оформление на лично име КРѦСТО с графема Ѧ вм. Ъ. – стб. крьстъ, кръстъ (CP/SR 1999). Може да се предположи, че изписването е повлияно от характерния за църковнославянската писмена норма фонетичен облик на названието крестъ (Дьяченко/Dyachenko 1900; Бончев/Bonchev 1995). Незнайно защо графема Ъ (Ь) обаче е заменена с Ѧ, с която в църковнославянския език се отбелязва звук *'а* или звуково съчетание *йа* (Бончев/Bonchev 1995: 10). Важно е да се отбележи, че на други епиграфски паметници от двора на църквата – надгробни кръстове и плочи, изписването на антропонима е в облик КРЬСТЮ (ЗДѢ ПОЧИВАІЕТЪ / РАБОВЪ БЖІЙ / КРЬСТЮ 1830…) и КРИСТІО (ПОМЕНИ ГОСПО…: КРИСТІО / … 1836…) (Райнов/Raynov 1923: 225, 251). За говора на Копривщица, част от пирдопския говор, е характерен изговор *ръ, лъ* на групи *ър/ръ, ъл/лъ*: *кръс, сръп, влък* (Стойков/Stoykov 1993: 114), което не свързва изписването с местни говорни особености.

Името на месеца е изписано в облик АВГОСТЪ, с графема о вм. у. Обичайното изписване в църковнославянските писмени паметници е в облик Августъ (Дьяченко/Dyachenko 1900: РКБЕНО/RKBENO 2012).

Графични особености

Графеми, оформени с триъгълни серифи: Д, Т, Ъ.

Размери на камбаната: h с уши – 62 см, без уши – 52 см; d на долното отвърстие – 67 см

Украса

На отвесната част на раменния пояс е разположен декоративен линеарен фриз с растителни мотиви. Следва хоризонтална ивица с надписа в горното поле, ограничена от горната и от долната страна с дебели изпъкнали линии. Под нея е разположена хоризонтална ивица със същата широчина, ограничена с дебели изпъкнали линии. По-надолу, вече в средното поле, има декоративен линеарен фриз с растителни мотиви. Под него са разполо-

жени група фигури: в центъра фигура на светец с жезъл в лявата ръка, а дясната му е вдигната за кръстен знак. От двете страни има по две фигури на светци срещу горната и долната част на изображението, които не се различават добре. От другата страна на средното поле на камбаната има изображение на св. Богородица с младенеца. В долния край на средното поле е оформен тесен декоративен линеарен фриз с растителни мотиви, а под него има две изпъкнали хоризонтални линии, раздалечени една от друга.

(Сн. „Успение на Пресвета Богородица“ 2)

2.3. Надписи на камбана 3

В средното поле на камбаната е разположен триредов вкопан текст:

р. 1: ПОДАРОКЪ ОТЪ ХАДЖИ

р. 2: НЕШО ПАΛАВЕЕВЪ

р. 3: НА 1897 *г*.

Датата на третия ред е в средата на текста. В левия край, под началната графема Н от горния ред, е вдълбана графема, наподобяваща Н, но с по-къси отвесни греди и хоризонтална свързваща греда, които не са добре оформени.

Вероятно дарител е големият копривщенски благодетел хаджи Ненчо Палавеев, с чиито средства е построена камбанарията. Не е ясно обаче защо е изписано лично име Нешо.

Графични особености

Графемите са оформени с плитко вкопани линии и са със серифи: обикновени (А, И, Ж, Н, П, Р, Ш), триъгълни (Д, Е, Ъ) и топковидни (К, Л). Комбинация от обикновени и триъгълни серифи има при оформлението на графеми Е, Т, а комбинация от обикновени и топковидни серифи – при графеми К, Л. Графема А е с отвесна дясна хаста и с наклонена лява, като двете се свързват в горния край с къса хоризонтална черта. Подобно е оформлението на графеми Д и Л, чиито предни хасти са наклонени и извити в горния край. Началните букви на отделни думи са изписани като главни: Подарокъ, Нешо, Хаджи, Палавеевъ. За тях е характерно, че предната им хаста е тънка вкопана линия, а задната е удвоена тънка вкопана линия.

Цифрите от изписаната дата 1897 са добре оформени с уставен шрифт, като при последната (7) има курсивни елементи. Хоризонталната греда в горния край е с вълнообразна форма и отвеснияṭ завършек в левия край е доста удължен. Освен това наклонената във вертикална плоскост греда е пресечена в средата от къса линия с обратен наклон. Съкращението в края *г.* е в курсивен шрифт.

Височина на буквените знаци – 1 см.

От другата страна на средното поле е поставен щемпел с текст

1. Горен ред по овала: ЗАВЕДЕН. НА ΛАЗАРЪ

2. Среден, хоризонтален ред: ВЪ ПΛОВДИВЪ
3. Долен ред по овала: Д. ВЕΛЕГАНОВЪ

Графични особености

Вляво от вкопания надпис, на нивото на втория ред е изписана година с отлети изпъкнали цифрови знаци: 1897. Цифра 9 е с топковиден сериф в долния извит край, а в горния край извитата навътре линия не оформя затворен кръг.

Размери на камбаната: h с уши – 43 см, без уши – 35 см; d на долното отвърстие – 42 см

Украса

На отвесната част на раменния пояс е оформен декоративен линеарен фриз с растителни мотиви. Под него са разположени две хоризонтални ивици, ограничени отгоре и отдолу с дебели изпъкнали линии. В долния край на средното поле има леко вдълбана хоризонтална ивица, ограничена отгоре и отдолу с тънки двойни изпъкнали линии.

Камбаната е пропукана, като пукнатината започва от горната част на средното поле, между цифри 1 и 8 от надписа с изпъкнали отлети графеми, и продължава до отвърстието в долния край.

(Сн. „Успение на Пресвета Богородица“ 3)

Обобщение

Въпреки че според историческите сведения сградите на двете местни църкви в Копривщица са издигнати през първата половина на XIX в. („Успение на Пресвета Богородица“ – 1817; „Св. Николай“ – 1844), камбанариите им са съградени доста по-късно („Успение на Пресвета Богородица“ – 1896; „Св. Николай“ – 1927). Датировката на камбаните е от втората половина на XIX и от началото на XX в. Най-старата камбана е от 1862 г. Тя е на камбанарията на по-новата, според данните за построяване, църква „Св. Николай“. Важно е да се отбележи, че на камбаната е поставен и щемпел, който трябва да е със същата датировка. Тези данни дават нови сведения за дейността на камбанолеярите братя Велеганови, родом от с. Банско, Разложко. Засега няма открита камбана, дело на тези майстори, с датировка, по-ранна от началото на 60-те години на XIX в. Но пък поставеният щемпел се открива и на камбани, отлети в края на XIX в., наред с друг фирмен щемпел. По-малко вероятно е старата камбана да е претопена и на отлятата нова камбана да е поставен същият надпис, както на старата камбана. Две от камбаните в църквата „Успение на Пресвета Богородица“ са с датировка 1897 г., а третата е с по-ранна дата – 1882 г. Втората камбана от църквата „Св. Николай“ е с най-късна датировка – 1910 г.

Според тематиката текстовете, изписани на камбаните, са основно ктиторски според класификацията на Ст. Смядовски за старобългарските и среднобългарските епиграфски паметници (Смядовски/Smyadovski 1993: 47, 62): камбана № 3 от църквата „Успение на Пресвета Богородица“ – подарокъ отъ хаджи Нешо Палавеевъ – 1897; камбана № 2 от същата църква – подарил Крѧсто Стано Мавродиев – 1882; камбана № 2 от църквата „Св. Николай“ – дар от Анна Т. Груева – 1910. Надписите на останалите две камбани включват данни за съвместно дарителство от страна на няколко дарители или на еснафски сдружения. Според текста на камбана № 1 от църквата „Успение на Пресвета Богородица“ е налице съвместно дарителство от страна на Л. Искров, свещ. Т. Бучков и Г. Семков – 1897. Упоменато е дяловото участие на всеки от дарителите. На камбана № 1 от църквата „Св. Николай“ е отбелязано, че дарението е дело на „хамбарските коприщене“ в Цариград – 1862.

На камбана, № 2 от църквата „Успение на Пресвета Богородица“ са поставени два отделни надписа в различни нейни полета: единият ктиторски (ПОДАРИЛЪ ЗА ВЕЧНА ПАМЕТЪ КРѦСТО СТАНО МАВРОДИЕВЪ НА ХРАМЪ СВ. БОГОРОДИЦА ГР. КОПРИВЩИЦА. ВЪ 1882 Г. 25 ий АВГОСТЪ), а другият строителен: ВЪ ПЛОВДИВЪ ДЕЛО НА ЛАЗАРЪ ДИМИТРОВЪ МАКЕДОНЕЦЪ. Вторият включва прозвище МАКЕДОНЕЦЪ, което в случая е етнографонимно.

На почти всички камбани е поставен щемпел, като на тази с най-ранна датировка (1862) и на двете с датировка 1897 г. щемпелът е с надпис: ЗАВЕДЕН. НА ЛАЗАРЪ / ВЪ ПЛОВДИВЪ / Д. ВЕЛЕГАНОВЪ. Само на камбаната с датировка 1910 г. е поставен фирмен щемпел ЛѢЯРНИЦА ЗА КАМБАНИ И СВѢЩНИЦИ / ОСНОВАНА ВЪ 1872 г. / ВЪ ПЛОВДИВЪ / Л. Д. ВЕЛЕГАНОВЪ.

Според начина на оформление на буквените знаци надписите са релефни, с изпъкнали, отлети графеми (камбана № 1 на църквата „Св. Николай“ – 1862 и № 2 от църквата „Успение на св. Богородица“ – 1882) или вкопани, чиито графеми са оформени с плитко вдълбани линии (камбана № 2 от църквата „Св. Николай“ с датировка 1910 г и камбани № 1 и № 3 от църквата „Успение на св. Богородица“ с датировка 1897 г.

Прави впечатление, че всички камбани са дело на Лазар Д. Велеганов, който има леярна в гр. Пловдив. Вероятно копривщенци са харесвали работата на майстора и са го предпочели пред камбанолеярите, представители на горнобродския род Алексови, които също имали камбанолеярна в Пловдив.

Краткият преглед на надписите на камбаните от двете църкви в гр. Копривщица представлява допълнение към проучването на епиграфските паметници в богатия на писмени паметници възрожденски български град.

ЛИТЕРАТУРА

Балкански 2016: *Балкански, Т., К. Цанков*. Енциклопедия на българската ономастика. Велико Търново. УИ „Св. св. Кирил и Методий“. [Balkanski 2016: *Balkanski T, K. Tsankov*. Enciklopedia na balgarskata onomastika. Veliko Tarnovo. UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.]

Бончев 1995: *Бончев, Ат*. Църковнославянска граматика. Речник на църковнославянски език. Велико Търново, ЕТ „Христо Червенаков“. [Bonchev 1995: *Bonchev, At.* Tsarkovnoslavianska gramatika. Rechnik na tsarkovnoslavianski ezik. Veliko Tarnovo, ET “Hristo Chervenakov”.]

Васев 1944: *Васев, Ст.* Един примерен по безкористие свещеник. – В: *Юбилеен вестник „100 години Храм Светителa Отца Нашего Николая“*. Копривщица, с. 4. [Vasev 1944: *Vasev, St.* Edin primeren po bezkoristie sveshtenik. – In: *Yubileen vestnik “100 godini Hram Svetitela Ottsa Nashego Nikolaya”*. Koprivshtitsa. s. 4.]

Дьяченко 1900: *Дьяченко, Гр.* Полный церковнословянский словарь. Москва. [Dyachenko 1900: *Dyachenko, Gr.* Polny tserkovnoslovianskii slovar. Moskva].

ИНКЕ 1989: История на новобългарския книжовен език. София. Издателство на БАН. [INKE 1989: Istotiya na novobalgarskia knizhoven ezik. Sofia. Izdatelstvo na BAN].

Митринов 2022: *Митринов, Г., Н. Даутов.* Надписите на камбани от църкви в Неврокопска епархия – ценни епиграфски паметници от края на XIX и началото на XX век. – *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. Кн. 35, с. 257–301. [Mitrinov 2022: *Mitrinov, G., N. Dautov*. Nadpisite na kambani ot tsarkvi v Nevrokopska eparhia – tsenni epigrafski pametnitsi ot kraya na XIX i nachaloto na XX vek. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”*. Kn. 35, s. 257–301].

Мухова 2021: *Мухова, С.* Нови данни за дюлгерите, работили в Копривщица през XIX век. – *История*, № 2, с. 128–148. [Muhova 2021: *Muhova, S*. Novi danni za dyulgerite, rabotili v Koprivshtitsa prez XIX vek. – *Istoriya*, № 2, s. 128–148].

Ослеков 1926: *Ослеков, Л.* Копривщица. – В: *Юбилеен сборник по миналото на Копривщица.* София: Държавна печатница, с. 437–534. [Oslekov 1926: Oslekov, L. Koprivshtitsa. – In: *Yubileen sbornik po minaloto na Koprivshtitsa*. Sofia. Darzhavna pechatnitsa. s. 437–534.]

Пранчов 1886: *Пранчов, Ст.* Копривщица от точка зрение историческа, социална и икономическа. Пловдив: Печатница „Единство“ [Pranchov 1886: *Prancov, St.* Koprivshtitsa ot tochka zrenie istoricheska, socialna i ikonomicheska. Plovdiv. Pechatnitsa “Edinstvo”.]

Райнов 1923: *Райнов, Н.* Копривщенски надгробни кръстове, плочи и зидани извори. – *Годишник на Народната библиотека в Пловдив.* 9, с. 213–263. [Raynov 1923: *Raynov, N.* Koprivshtenski nadgrobni krastove, plochi i zidani izvori. – *Godishnik na narodnata biblioteka v Plovdiv. 9*, s. 213–263.].

РКБЕНО 2012: Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век (върху текст на Тихонравовия дамаскин). София. Издателство „Валентин Траянов“. [RKBENO 2012: Rechnik na knizhovniya balgarski ezik na narodna osnova ot XVII vek (varhu tekst na Tihonravovia damaskin). Sofia. Izdatelstcvo “Valentin Trayanov”].

Семерджиева 2009: *Семерджиева, С.* Велегановият род. – *Годишник на Регионален исторически музей – Пловдив*. Кн. 6, с. 122–130. [Semerdzhieva 2009: Semerdzhieva, S. Veleganoviat rod. – *Godishnik na Regionalen istoricheski muzei – Plovdiv*. Kn. 6, s. 122–130].

СР 1999: Старобългарски речник. Т. 1, А–Н. София. Издателство „Валентин Траянов“. [SR 1999: Starobalgarski rechnik. T. 1, A–N. Sofia. Izdatelstcvo “Valentin Trayanov”.]

Стойков 1993: *Стойков, Ст*. Българска диалектология. Под редакцията на Максим Сл. Младенов. София. Издателство на БАН [Stoykov 1993: *Stoykov, St.* Balgarska dialektologia. Pod redaktsiata na Maksim Sl. Mladenov. Sofia. Izdatelstvo na BAN.]

БВКБ: Братя Велеганови – камбанолеярите от Банско – https://www.culinarytourism.bg/ bansko/ bansko-duhovnost-i-kultura/bratya-veleganovi-kambanoleyarite-ot-bansko. [BVKB: Bratia Veleganovi – kambanoleiarite ot Bansko. https://www.culinarytourism.bg/bansko/bansko-duhovnost-i-kultura/bratya-veleganovi-kambanoleyarite-ot-bansko].

ХНДП 2009: Хаджи Ненчо Д. Палавеев – закъсняло признание. Юбилеен сборник. София. Издателство „Пространство форма“ [HNDP 2009: Hadzhi Nencho D. Palaveev – zakasnialo priznanie. Yubileen sbornik. Sofia. Izdatelstvo “Prostranstvo forma”.]

Аналитизмът на новобългарския език, отразен в синтактичната структура

Калина Викторова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
kalinavik@abv.bg

Резюме: В синтактичната структура на новобългарския език се утвърждават езиковите процеси на радикалния преход от синтетизъм към аналитизъм. Синтактичното равнище, като най-устойчиво и най-трудно поддаващо се на промени в сравнение с другите граматични и лексикални нива, със своя аналитичен характер е свидетелство за единството във всички региони на българското езиково землище. Посочени са само най-съществените синтактични явления на аналитичната структура в писмената практика на книжовниците през Възраждането главно до Освобождението – в периода на формиране на новобългарския книжовен език.

Ключови думи: новобългарски книжовен език, синтактично равнище, синтактична терминология

Analiticity in the Syntactic Structure of Modern Bulgarian

Kalina Viktorova
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
kalinavik@abv.bg

Abstract: The linguistic processes manifesting the radical transition from synthetism to analytism have been established in the syntactic structure of Modern Bulgarian. The analytical nature of the syntactic level – as the most stable and most insusceptible to change as compared with other grammatical and lexical levels – is evidence of the unity of the language spoken across the Bulgarian linguistic territory. The paper discusses only the most essential syntactic phenomena manifesting the analytical structure of the language as reflected in the works of the writers of the Bulgarian National Revival, particularly in the period before the Liberation – the period of formation of the Modern Bulgarian Literary language.

Keywords: New Bulgarian literary language, syntactic level, syntactic termino--logy

В синтактичната структура на новобългарския език се утвърждават езиковите процеси на радикалния преход от синтетизъм към аналитизъм. Синтактичното равнище, като най-устойчиво и най-трудно поддаващо се на промени в сравнение с другите граматични и лексикални нива, със своя аналитичен характер е свидетелство за единството във всички региони на българското езиково землище. Посочвам само най-съществените синтактични явления на аналитичната структура в писмената практика на книжовниците през Възраждането главно до Освобождението – в периода на формиране на новобългарския книжовен език. Независимо от кои региони на българското езиково землище са книжовниците, наблюденията показват пълно съвпадение на книжовноезиковите процеси; на окончателно преструктуриране в тяхното творчество на синтактичния строеж – от този на черковнославянската писменост към говоримата реч като очевидно свидетелство за единството на българския език.

Синтактичното равнище най-добре позволява да се видят синтагматичният и парадигматичният план, като осъществява координация по вертикала на всички езикови равнища. Значението на изразите зависи и е производно от значението на синтактичното отношение между изграждащите ги съставки. Процесът на постепенно проникване на елементи от живата народна реч в писмената практика през Възраждането е проследен на много места във II част „Етапи в развоя на новобългарския книжовен език през Възраждането“ в „История на новобългарския книжовен език“ (История/ Istoriya 1989: 48–163), а основните положения са представени в главата „Схващания за избора на народната говорна основа на новобългарския книжовен език“ (История/Istoriya 1989: 165–177). Например в заглавието на „Книга сия зовомая Огледало“ (1816) от К. Пейчинович авторът е добавил, че е написана „ради потреби и ползования препростейшим и некнижним язиком болгарским Долния Мисии“ (Долна Мизия или Долната земя е тогавашното название на географската област Македония)“ (Станков/Stankov 2003: 17) .

В Историята са синтезирани мненията на редицата езиковеди, писали по тези проблеми от различни аспекти, и се отразява всичко казано досега, но без ясно изразено и формулирано основание за радикалната причина – синтактичната структура на говоримия език. Биглосията – черковнославянски език и „прост“ български език – е проблем за книжовниците и зависи от техните лични решения при избора на книжовните им прояви. Затова дълги години този проблем ще бъде обсъждан в техните писания, ще се правят опити да се съвмести несъвместимото – да се примиряват две различни синтактични структури – флективната и аналитичната. Погледът на всички е

насочен в плана на парадигматиката, на видното, затова ще се спори за фонетични облици и форми, за превес на едни диалектни особености над други, но в плана на синтагматиката необратимо стои друга синтактична структура, тази на говоримата реч, която избутва и не търпи форми, несвойствени на аналитизма.

Унификационните процеси са резултат от синтактичната структура на говоримия език, а те се отразяват по-бавно и непоследователно, защото функцията на арбитър в колебанието при повечето книжовници е черковнославянският, чрез който се осъществява връзката със старобългарския език. Във всички изследвания се посочва неговата роля като източник за обогатяване и усъвършенстване на книжовния език особено в лексикално отношение, т.е. черковнославянската лексика е разбираема, близка. От друга страна стои фактът, че колкото и разбираем, и използван да е той в практиката на образованите българи и книжовници от онова време, той е „твърде отдалечен от говоримата народна реч“, в която отдавна са настъпили съществените промени на аналитичната структура: разпадането на склонението, употребата на членни форми и клитики, загубата на инфинитива и активното функциониране на *да*-конструкцията в цялата глаголна система, преизказните форми. Откроява се едно парадоксално наблюдение – *разбираема лексика, неразбираем език*, което и в настоящето може да се види в нашите църкви, когато има богослужение на черковнославянски. Запитани какво разбират, хората пояснявят, че много от думите по значение са им ясни, но не схващат смисъла. А смисълът в езика се гради от синтактичната структура. Диалектните говори не търпят структурно влияние, тъй като отразяват отношенията в речта, за да се разбира какво се казва.

Например употребата на обособени конструкции в книжовната практика дълго се смята за чуждо литературно влияние. Но обособяването присъства в жанровете на народното творчество – песните и приказките, така че като синтактично явление то свидетелства за изразните възможности на народната реч . В обширната си статия „Из историята на обособените конструкции в развоя на българския език от Кирил и Методий до П. Р. Славейков“ К. Попов с богат фактологичен материал убедително защитава тази гледна точка (вж. Попов/Popov 1963). Може само да се съжалява, че тя е останала встрани от полезрението на специалистите по история на книжовния език. Ако дадено синтактично явление е подражателно, винаги се улавя неговата неестественост и то няма никаква възможност да се закрепи в книжовна норма. Обособяването битува в народната реч, но се употребява в книжовната практика по-широко именно в резултат на известна стилистична обработка от авторите, които разширяват влиянието на изразните възможности на народната реч.

Въпросът за постпозитивните подчинени определителни изречения със съюзна връзка *който* като нововъведение в българския синтаксис има по-друг характер и в никакъв случай не трябва да се свързва с чуждо влия-

ние. В книжовния език се отразяват закономерните процеси, които настъпват в синтаксиса именно поради неговия аналитичен характер. Постпозитивните подчинени изречения с *който* са ярък пример за *промяната в синтактичната норма при съгласуването; изгубило формалнофлективния си характер, то отразява нови логико-семантични отношения чрез друг тип връзка*, която да осъществи точното *отнасяне* към думата/думите, които се съгласуват, например: „... да оставят псалтирите и часословите, *от които* децата не разбират нищо...; ... имат сечива своите зъби, *с които* секат дърва...; ... и своята опашка, *с която* приносят калът...“ (примерите са от статията за П. Берон в История/Istoriya 1989: 95–103).

Й. Пенчев в „Български синтаксис. Управление и свързване” ги разглежда именно като относителни определителни изречения: „Редицата „N, който” представя две съществителни имена – второто по местоименен път ни отнася към същия референт, който е референт и на N. Кореференцията е семантичен въпрос, който в съвременния синтаксис се представя с коиндексиране (еднакви индекси) на кореферентните думи... Българският език изисква такъв подход, защото разполага и с други определителни конструкции, в които кореференцията се установява с лични местоимения, а не с относителни: *Кои бяха ония, дето /ги/ видяхме*. „Дето“ е формална връзка – съюз (по произход релатив) – която не може да осигури референция и се налага употреба на лично местоимение – в горния пример *ония = ги* (Пенчев/ Penchev 1993: 92). И по-натам: „Съществителното при адективно употребеното „който“ не може да се изпуска. Противопоставянето между адективната и субстантивната употреба на „който“ *дава възможност за избор на конструкция* (подч. от мен – К. В.), в която съществителното е необходимо. Тъй като „който“ може да има и самостойна употреба, не е нужно да се поражда съществително, което след това да бъде отстранено“ (Пенчев/ Penchev 1993: 93). Става въпрос за характерната в народния език препозитивна употреба на *който*: *Който се страхува от мечки, да не ходи в гората*. Всъщност в „Рибния буквар“ П. Берон използва трите възможни начина за изразяване на определително подчинително отношение в новобългарския език в зависимост от типа синтактично свързване – субстантивно, релативно и адективно: препозитивна самостойна употреба с *който* без формално изразен референт, със съюза *дето*, която не осигурява референция, но може да се установи с лични местоимения и постпозитивна употреба с *който*, изразяваща задължителна кореферентност.

Постпозитивната, всъщност адективната употреба на *който*, дава възможност на автора да подчертае смислово думата, към която е насочена референцията на определителната конструкция, нейното смислово съсредоточие. Примери: „Сяко *нещо, което* приносва полза и спомага,...; ...да поразхлади онова *ожидание, което* от различни обявления заради напечатанието на Новиат завет са е разгорело в благочестивите души на сичките наши...; Аз питам сичките ония *бащи, които* желаят да обучават своите деца в ча-

сосословите и ...“. Съюзните изречения с *дето* все повече ще отстъпват място на налагащите се с логико-семантичната връзка кореференцията определителни изречения с *който. Дето* е релативна съюзна връзка, която позволява по-широка отнесеност не само при номинативен избор, дава по-голяма свобода в изразяването на семантико-синтактичните отношения, покрива една степен на недиректност, на възможност за лабилност и оттам по-честа употреба, например: „Най-голямото учение, *дето* могат да придобият от часословите, е *дето* да читат в църквата..., каквото папагали или каквото някои си званци, *дето* издават толко един глас“. (По-подробно за модела на пораждане на *дето*-изречения вж. у Пенчев/Penchev 1984: 112–113). Използвайки възможностите, които дава синтактичната структура, книжовниците проявяват творчески усет към установяване на синтактична норма при изразяване на подчинените определителни изречения. В тях рефлектират процеси, настъпили в синтаксиса на говоримия език поради неговия аналитичен характер.

В потвърждение на казаното ползваме резултатите в излезлите публикации на Мария Деянова, обективен и надежден изследовател, върху синтаксиса на Йосиф Брадати, видния дамаскинар и съвременник на Паисий. Наблюденията над редицата синтактични явления както в простото, така и в сложното изречение показват, че в тях се крият не по-малко свидетелства за „простата“ българска реч на неговите произведения, отколкото в морфологията. Изследването на Деянова е ценно не само за езика, на който Йосиф превежда или твори своите слова, жития и други произведения, но най-вече свидетелства за синтактичното единство на новобългарската народна реч през XVIII в. Изводът, който прави от резултатите на своите проучвания, е, „че в рамките на простото изречение в езика на Йосиф Брадати почти всичко говори за единство с новобългарската народна реч през XVIII в.“ (Деянова/Deyanova 2001–2002: 96).

Ще посочим само някои съществени особености, които показват как *синтактичните особености на говоримата реч утвърждават синтаксиса на книжовния език.*

Синтактичните отношения на съществителното име Брадати изразява по начало чрез предлози. Новобългарският строеж на изречението се проявява не само в преобладаващото *безпадежно* предложно изразяване, а и в други синтактични особености, като свойствената главно на народната реч реприза на допълнението: *Егда я очистимъ нива от тръне* (ако името е в обща форма, то не е членувано или по друг начин определено). *И ангел тебе неке да те очисти отъ грехъ.* Друга особеност са новобългарските словосъчетания *несъгласувано определение* с количествена дума и съществително в обща форма без предлог (вместо стар родителен партитивен): *мала чаша вода; множество народъ*. С редки изключения важи констатацията, че след *да* винаги има нов словоред, напр.: *да изъбереши пшеница добра и да ю посееши; да те повика; да го испита.* Глаголните клитики, включително в

сложни глаголни форми, се разполагат и като енклитики – *азъ готовъ есамъ*..., и като проклитики: *много места есамъ ходилъ*. Отрицателната частица *не* редовно стои след местоименните клитики, непосредствено пред глагола, както е и до днес в някои народни говори: *да ти не речетъ; да го не забуварите; да се не величаетъ* (Деянова/Deyanova 2001–2002: 93–95). Синтактичната употреба на глаголните форми разкрива дълбоко народния характер на Йосифовия език. Изреченията с *който* въпреки относителната си новост се срещат значително често, поясняват съществителни, показателни и обобщителни местоимения, съществителни с определение местоимение.

Потвърждение в това отношение ни дава и проучването на Р. Цойнска върху езиковите особености в съчиненията на един от представителите на началния период в развитието на книжовния ни език – Йоаким Кърчовски. Изследователката посочва, че повечето автори изтъкват близостта на неговия език до народния, че книгите му са написани на общодостъпен, говорим български език. М. Дринов посочва, че „Кърчовский даскал Йоаким найнапред е захванал да печата новобългарски книги, писани с народен български език“. По-късно подобна мисъл изказва Й. Иванов: „Повест“ е „първата печатна книга на новобългарски“, а „книгите на Софрония Врачански още не могат да се броят за написани на новобългарски език. Тяхната реч е словено-болгарска“ (вж. Цойнска/Tsoynska 1979: 10–11). Интерес за работата представляват синтактичните особености, които авторката изтъква. Синтактичните отношения на думите в изречението се изразяват най-често аналитично, без падежни форми, както в новобългарската народна реч. За силното влияние на народната реч говорят многобройните примери, в които след различни предлози стои име в основна или родително-винителна форма. За това, че падежните форми са приети само механично, показват случаите с употреба на новобългарски предлози вместо черковнославянски с някои падежни форми, непоследователна или неточна употреба на падежни форми. Падежната система на черковнославянския език не е приета от автора, тъй като тя не е отговаряла на говоримия език (Цойнска/Tsoynska 1979: 283). Срещат се случаи на логическо съгласуване при събирателно съществително: *виделе го дружината*; *... народъ многу и поеле радостни песни* (с. 291). Отразяват се най-съществените особености на народния синтаксис – аналитично изразяване на синтактичните отношения на имената в изречението и *да*-конструкции вместо инфинитив на *-ти*. Основен източник и опора за езиковата си изява книжовниците са намирали в техните родни говори. В резултат на обширното си проучване и позовавайки се на редица изследователи като Д. Иванова-Мирчева, В. Станков, Ив. Кочев, А. М. Селищев, П. Динеков, К. Хоралек, Г. К. Венедиктов Р. Цойнска с основание отбелязва, че книжовната обработка на българската народна реч от географската област Македония (от Кърчовски, Пейчинович и други възрожденци) е част от общия процес на постепенно изграждане на новобъл-

гарския книжовен език през XVIII – XIX в. и не може да бъде откъсната от цялостното историческо и културно развитие на българската нация (с.12). Тя посочва едно постепенно разширяване на диалектната основа на писмения език на Кърчовски във фонетично отношение, което може да се обясни не само с отсъствие на изграден книжовен език, не само с влияние на някои източници, но и с желанието на автора да отрази в писмения си език особености от различни български говори, за да бъде разбран от повечето читатели. Този съзнателен стремеж на Й. Кърчовски да въведе в езика на книжнината ни от началото на XIX в. особености от различни народни говори, да преодолее тясно диалектните езикови черти, е важен момент в изграждането на новобългарския книжовен език. Независимо от известното различие по отношение на диалектната основа на фонетичните особености, зарегистрирани в отделните книги на автора, синтактичната структура е единна и безусловно отразява аналитизма на новобългарския език.

Конкретният анализ на книжовноезиковата пъстрота не показва само липса на установени книжовни норми. Ст. Жерев основателно извежда като характеристика за този период явлението говорна вариантност, която освен книжно-народно за този период придобива първостепенно значение. „Тази вариантност на първо място се изпълва с говорни характеристики от различен произход – западен или източен (най-общо казано), напр. *могат* и *можат, мислят* и *мислат, човеко* и *човекат, човекът, човекот, хлеб* и *хляб, аз, яс* и *я, бързо* и *бръзо, българин* и *блъгарин, крак* и *нога, искам* и *сакам, чета* и *броя, сякам* и *мисля* и др. Говорната вариантност е налице във всички произведения и у всички книжовници; западни и източни говорни черти присъстват както в езика напр. на Хр. Павлович, така и у Р. Попович или Н. Бозвели, т.е. вариантността е характерна преди всичко за всеки книжовник, а след това и за книжовния език от втората четвърт на XIX в.“ (Жерев/Zherev 1985: 11).

Патосът на еманципацията получава своя реален израз със съзнателната намеса в книжовноезиковите процеси през третата четвърт на XIX в. (60 – 70 години). Ярък пример в подкрепа на това становище е решаването на проблема за членуването и членните форми. Формите на определителния член са били предмет на много спорове между възрожденските книжовници. Спори се дори за това дали членните форми да имат място в създаващия се книжовен език или формите на кой български диалект да се възприемат в книжовния език. Но синтактичният процес на членуването мощно и категорично поддържа структурния модел независимо от неговия формален израз: *Да живее народътъ* (надпис в Бельовата църква в Самоков, 1861 г.; *Народатъ ни требува да привари да изяви мнѣнїето предъ Выс. Правителство...* (Цариград. в-к, X, бр. 463). Разбира се, има и такива дейци, които категорично изразяват своето мнение за всеобщо въвеждане и установяване на членуването. Йордан Хаджиконстантинов – Джинот изпраща от Браила през 1852 г. до „Цариградский вестник“ едно пламенно послание в подкрепа

на говоримата разбираема реч, защото в писмената се срещат остарели и неразбираеми за съвременниците му текстове: … *не можеме да си разумеваме що пишеме. Не можеме – току не щеме да разумеваме*. Апелира за единство в писмеността, за изработване на граматически правила, които да отговарят на съвременния говорим език: *Аз все еднакво желим и мене, и мое болгарство и като четим в болгарски книги, ми се черват уши и образ от неправилни наши списания... В други болгарски книги все е малоправилно. И ако да би ги спрегнале наши сочинения в художнословие,* ***никаков падеж не би се нашло****... Например: хайманата, краката, ръката, человеческият, единовернийят... Догде не се сложат вси, аз не се оставам от мое мнение* (Хаджиконстантинов-Джинот/Hadzhikonstantinov-Dzhinot 1993: 55–57).

Десетилетие по-късно Д. Войников оформя разбирането за ролята на определителния член в „Кратка българска граматика с упражнения“, 1864: … *членът е частица, която се употребява след имена нарицателни и след качествата им, за да ги покаже, че са познати и известни нам* (с.37). Иван Момчилов в „Граматика на новобългарския език“, Русчук, 1868 г. изразява функционалността на категорията определеност: *Когато искаме да изявим, че един предмет е нам предупознат и вече известен и определен, тогази в края на думата, която означава предмета, употребяваме един от тези слогове: -а или -тъ, -та, -то, -те, които се наричат членове*: *Орача или Орачътъ преора нивата. Реката заля пясъка и бреговете. Детето изъело яйцата.* (с. 9). Н. Първанов е единственият възрожденски автор, който в „Извод из българската граматика“, Русчук, 1870 категорично посочва, че в българския език има противопоставяне на съществителните по членуване – нечленуване (вж. Лакова/Lakova 1997/1998: 64). В последната четвърт на XIX в. книжовниците осмислят това продължително и спонтанно развитие на категорията *определеност* в българския език; осъзнават изкуственият характер на практиката с употреба на падежни форми или остатъци от тях и започват да установяват съвременната норма за членуване на имената. Най-сетне се осъществява едно реално взаимодействие между езиковата практика при функционирането на имената в изречението и кодификационната дейност.

Изследванията показват, че няма автор или текст с последователна употреба на членни форми. Това състояние е характерно за творчеството на възрожденските ни книжовници, като в работите си върху техния език изследователите дават мотивирани обяснения за съответните употреби или предпочитания на съзнателен избор. Така например синтактичните отношения в езиковата практика на Р. Жинзифов се изразяват аналитично, но срещаните падежни форми, характерни предимно за поетичните му творби, се използват напълно съзнателно. Ст. Жерев посочва един интересен пример с редакцията на неговото стихотворение „Здравица“, което Жинзифов чете пред Славянския конгрес в Москва, 1867 г. В първоначалния текст на стихотворението, публикувано пет години по-рано, няма нито една падежна

форма, но после авторът прави езикови промени, въвеждайки общославянски особености – няколко падежи форми и глаголни окончания (Жерев/ Zherev 1979: 162–164). Разминаването между идейни възгледи и практическа книжовна изява е много характерна до средата на XIX век. Идва времето, когато авторитетът на традицията може да бъде поставен под въпрос и книжовниците да заемат критична позиция спрямо нормативната сила на наследството.

Една от най-ярките черти при изразяване на синтактичните отношения по аналитичен път е многофункционалната употребата на *да*-конструкцията в новобългарския език. В развоя на езика се говори за отмиране на инфинитива и за заместването му с *да*-конструкция. Но фактически още в старобългарски е налице явлението **конкуренция** между новата жизнена, характеризираща се с определеност лична глаголна форма в *да*-конструкцията и неопределеността на инфинитива. В българския език тази конкуренция има финален резултат, защото в новобългарския език няма инфинитив. Този осъществил се процес се подкрепя от заложената вътрешноразвойна тенденция към аналитизъм на българския език – изразяване на категорията определеност с формални изразни средства. В новобългарски не са засвидетелствани чисти инфинитиви на *-ти*; срещат се съкратени инфинитивни форми. В ранния новобългарски период описателните *да*-изречения взимат връх над инфинитивната форма и я изместват почти напълно (Мирчев/Mirchev 1978: 235), т.е. **конкуренцията вече е завършила**. Съюзът *да* дава подчертано специфична и характерна функционалност на подчинителните връзки в системата на сложното съставно изречение. Той изразява всички видове синтактично подчинение, като едновременно с това придава широк семантичен и модален спектър на темпоралното отношение. В тази позиция влиянието на традицията безспорно се неутрализира от активното присъствие на *да*-конструкцията, която твори синтактичните норми на говоримия език и никакво архаизиране на писмения език не може да ѝ устои. Затова всички текстове на възрожденските ни книжовници могат да служат за пример на разгърнати и усложнени в синтактично отношение връзки както подчинителни, така и съчинителни, когато отразяват синтактичната структура на говоримия език.

През 60-те и 70-те години на XX век бяха публикувани значителен брой работи с цел да се установи типологията на балканските езици в аспекта на Балканския езиков съюз (БЕС). Една от тези работи с изключително теоретичен подход към изследването на синтактичната структура на балканските езици е работата на известната балканистка Татяна Владимировна Цивян „Синтаксическая структура балканского языкового союза“, изд. „Наука“, Москва, 1978 г. Авторката приема и определя термина *„езиков съюз“ като някакво множество от езици, което удовлетворява условията*..., т.е. като инструмент за изследване само при изричното съобразя-

ване с неговата конвенционалност. Този термин ѝ позволява да определя отношението между системите на отделните балкански езици един към друг и към общата система на БЕС, представена чрез граматическите правила на език посредник. За изходно равнище е избрано синтактичното. Т. В. Цивян избира писмения вариант на литературните (книжовните) езици. Избраният метод на изследване и всички уговорени ограничения позволяват на изследователката да избегне редица принципни въпроси и дискусионни положения, свързани с проблематиката на БЕС, тъй като синтактичната система на БЕС не трябва де се представя само „във вид на списък от балканизми“. Целта на настоящата работа е въз основа на синтактичната структура да се покаже единството на българския език в периода на формирането и утвърждаването му като книжовен, ще се спрем на статиите, представящи съвременното състояние в „български и македонски“. Предвид на съществения съвпадение на набора от ЕСК в български и македонски и като се отчитат някои общобалканистични проблеми, авторката смята за възможно да даде кратко описание на македонския синтаксис, *ориентиран към съответното описание на българския* (подчерт. мое – К. В.). Целесъобразно е да се избере в качеството на термин за сравняване граматическата система на език посредник; българският и македонският език могат да се сравняват и непосредствено, минавайки без език посредник (Цивьян/Tsivjan 1979: 202–204). Целта на авторката е друга – да проучи синтактичните структури, а тя открива твърде много съвпадения в своя обект на изследване между „български и македонски“, които по някакъв начин трябва да се изяснят. Вероятно по тази причина изследователката се обръща към предположения за „конвергентност в широк смисъл“ и за „активна дивергенция“ при условията на „балканистичност“. Понятията не са терминологично уточнени, използвани са най-общо и не притежават обяснителна сила.

Определената аналогия, която може да се прокара с този метод на описание „при български и македонски“, позволява на авторката да отчете „*много висока степен на общност в тяхната граматична система*“, ориентирана към един и същ условно възприет балкански граматически тип предвид синтактичното равнище (Цивьян/Tsivyyan 1979: 204). Като се вземе предвид нейното становище, че се разглеждат „литературните езици в техните писмени варианти“, може утвърдено да се отговори, че наборът от ЕСК представя синтактичната структура на българския език, дублиран в писмената норма на Р. С. Македония. В този смисъл не може да не се оцени по достойнство изследователският принос на Татяна Владимировна Цивян в установяването на научната истина за единството на българския език.

В работата си тя нагледно илюстрира отношението на съвместимост при синтетизма и аналитизма, показвайки тази двойственост или даже многовариантност в граматичните системи на балканските езици, която пронизва системата на БЕС на всички равнища, чак до семантичното. „Така преди всичко се прокарва разделение в БЕС по признака флективност/ана-

литизъм в опозиция: албански, новогръцки и румънски/български и македонски и това разделение е основополагащо, но то не изчерпва структурата на БЕС“ (цит. съч., с. 241).

Синтактичната структура на новобългарския език е резултат от продължителния процес на вътрешноразвойната тенденция към аналитизъм с фиксирани отделни случаи още от старобългарския период, със значителен брой примери в паметниците от това време и с осъществилата се промяна, намерила отклик в книжовната практика на дамаскинарите и възрожденските дейци. През XIX в. този цялостен процес се наблюдава в паметниците на българската книжнина по цялата езикова територия, независимо от нейната диалектна диференциация. Той обединява българската езикова територия и в решаваща степен се обуславя от синтактичната структура, в която вече се е осъществил радикалният преход на аналитизма.

ЛИТЕРАТУРА

Викторова 2003: *Викторова, К.* За съюзната природа на ДА в българския език. – *Български език*, L, № 2–3. [Viktorova 2003: *Viktorova, K.* Za sayuznata priroda na DA v balgarskia ezik. – *Balgarski ezik*, L, N 2–3.]

Деянова 2001/2002: Деянова, М. Синтаксисът на Йосиф Брадати. – *Български език*, XLIX, № 1. [Deyanova 2001/2002: *Deyanova, M.* Sintaksisa na Yosif Bradati. – *Balgarski ezik*, XLIX, N 1.]

Жерев 1979: *Жерев, С.* Езикът на Райко Жинзифов. София, Издателство на БАН. [Zherev 1979: *Zherev, S.* Ezikat na Rayko Zhinzifov. Sofia, Izdatelstvo na BAN.]

История 1989: История на новобългарския книжовен език. София, Издателство на БАН. [Istoria 1989: Istoria na novobalgarskia knizhoven ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN.]

Лакова 1997/1998: *Лакова, М.* Установяване на съвременните норми за правопис и изговор на членните форми. – *Български език*, № 5. [Lakova 1997/1998: *Lakova, M.* Ustanovyavane na savremennite normi za pravopis i izgovor na chlennite formi. – *Balgarski ezik*, N 5.]

Мирчев 1978: *Мирчев, К.* Историческа граматика на българския език. София, „Наука и изкуство“. [Mirchev 1978: *Mirchev, K.* Istoricheska gramatika na balgarskia ezik. Sofia, “Nauka i izkustvo”.]

Пенчев 1984: *Пенчев, Й.* Строеж на българското изречение. София, „Наука и изкуство“. [Penchev 1984: *Penchev, Y.* Stroezh na balgarskoto izrechenie. Sofia, “Nauka i izkustvo”.]

Пенчев 1993: *Пенчев, Й.* Български синтаксис – управление и свързване. Пловдив, Пловдивско университетско издателство. [Penchev 1993: *Penchev, Y.* Balgarski sintaksis – upravlenie i svarzvane. Plovdiv, Plovdivsko universitetsko izdatelstvo.]

Попов 1963: *Попов, К.* Из историята на обособените конструкции в развоя на българския език от Кирил и Методий до П. Р. Славейков. – В: *1100 години славянска писменост*. София, „Наука и изкуство”. [Popov 1963: *Popov, K.* Iz isto-

riyata na obosobenite konstruktsii v razvoya na balgarskia ezik ot Kiril i Metodiy do P. R. Slaveykov. – In: *1100 godini slavyanska pismenost.* Sofia, "Nauka i izkustvo".]

Станков 2003: *Станков, В.* За българския книжовен език през Възраждането – научни факти и псевдонаучни тези. София, Македонски научен институт. [Stankov 2003: *Stankov, V.* Za balgarskia knizhoven ezik prez Vazrazhdaneto – nauchni fakti i psevdonauchni tezi. Sofia, Makedonski nauchen institut.]

Хаджиконстантинов-Джинот 1993: *Хаджиконстантинов-Джинот, Й.* Българин съм. Велико Търново „Абагар". [Hadzhikonstantinov-Dzhinot 1993: *Hadzhikonstantinov-Dzhinot, Y.* Balgarin sam. Veliko Tarnovo "Abagar".]

Цивьян 1979: *Цивьян, Т. В.* Синтаксическая структура балканского языкового союза. Москва, „Наука". [Tsivjan 1979: *Tsivjan, T. V.* Sintaksicheskaya struktura balkanskogo yazykovogo soyuza. Moskva, "Nauka".]

Цойнска 1979: *Цойнска, Р.* Езикът на Йоаким Кърчовски. София, Издателство на БАН. [Tsoynska 1979: *Tsoynska, R.* Ezikat na Yoakim Karchovski. Sofia, Izdatelstvo na BAN.]

Приносът на Захари Футеков за българската двуезична лексикография

Сия Колковска
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
sia_btb@yahoo.com

Резюме: В статията се разглеждат основните особености на *Училищния българско-немски речник* от З. Футеков, издаден през 1916 г. Анализират се основните особености на неговия словник и параметрите на микроструктурата му. Отбелязват се приносите на автора за немската двуезична лексикография от този период.
Ключови думи: история на лексикографията, българско-немски двуезични речници

Zahari Futekov’s Contribution to Bulgarian Bilingual Lexicography

Sia Kolkovska
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
sia_btb@yahoo.com

Abstract: The article examines the main characteristics of the School Bulgarian-German Dictionary by Z. Futekov, published in 1916. The main features of the Dictionary word-list and the parameters of its microstructure are analyzed. The author's contributions to German bilingual lexicography from this period are examined.
Keywords: history of lexicography, Bulgarian-German bilingual dictionaries

Въпреки че Захари Футеков има богато лексикографско наследство, сведенията за неговата личност са оскъдни. Известно е, че той е най-малкият брат на Райна Футекова (Райна Княгиня), роден е в Панагюрище вероятно през 1876 г. и е починал през 1949 г. Завършва образованието си в Германия и развива дейност като издател, преводач от немски език и лексикограф. Автор е на „Речник на чуждите думи в българския език“ с първо издание от 1920 г.[1], на поредица от двуезични речници с български и немски, сред които: „Българско-немски речник“ (1907), „Немско-български речник“

(с неизвестна година на първото му издание и многобройни следващи издания, седмото от които е през 1927 г.), „Джебен речник на немски и български език“ (с първо издание през 1904–1907 г., като претърпява девет издания до 1939 г.) (вж. Павлова/Pavlova 2010: 54), „Голям илюстрован немско-български речник“ (1942 г.), „Училищен българско-немски речник“ (с две издания). Авторството на тези речници свидетелства за добрата филологическа подготовка на З. Футеков, за уменията и способностите му в областта на лексикографията и за голямата му работоспособност.

В периода от Възраждането до второто десетилетие на XX в. двуезичните речници на български и немски са малобройни. Първият *Българско-немски речник* е с автори братята Антон и Драган Цанкови, като той е включен в състава на разработената от тях и издадена през 1852 г. *Граматика на българския език* на немски (Grammatik der bulgarischen Sprache (вж. Кювлиева-Мишайкова/Kyuvlieva-Mishaykova 1997: 127). Речникът е с обем от 60 с. и включва над 5500 заглавни думи. След Освобождението са издадени няколко страници двуезични речници на български и немски. Иван Миладинов разработва *Немско-български и българско-немски речник*, който се отпечатва в периода 1896–1900 г. (вж. Павлова/Pavlova 2000: 53), и *Пълен българско-немски речник*, т. II, излязъл през 1917 г. През същия период излиза и *Българско-немски речник* на проф. Густав Вайганд (разработен в сътрудничество с А. Дорич и Раев). Наличието на малък брой българо-немски и немско-български речници в периода от Възраждането до 20-те години на XX век обуславя значимостта на публикуваните от З. Футеков речници и неговия принос в немската двуезична лексикография. Показателен за оценката на неговите съвременници за лексикографското му дело е отзивът, публикуван в кн. 6–7 на в-к „Листопад“ от 1927 г. В този отзив се дава висока оценка на излезлите през същата година *Немско-български речник* (седмо издание) и *Българско-немски речник* (четвърто издание), които се оценяват като „хубави и пълни речници, излезли под грижите на познатия наш лексиконист З. Футеков“ (с. 183).

Тук ще представим един от двуезичните речници на З. Футеков – *Училищен българско-немски речник* в неговото второ преработено и допълнено издание от 1916 г. Речникът е среден по обем (452 с.) и включва около 20000 заглавни думи. От заглавието на Речника става ясно, че той е предназначен за обучение по немски в училище, което обуславя и неговия обем. В края на Речника е поместено много полезно приложение, озаглавено *Прегледно изложение на новите немски правописни правила*.

В предговора към Речника авторът посочва промените, които е направил във второто му издание, свързани с по-прегледната номерация на отделните значения, с посочване на примери към отделни значения, с поставяне на ударения на думите и редица други.

2. Особености на словника на Речника

Словникът на двуезичния речник отразява, по думите на С. Павлова, етнокултурните особености на двата езика (Павлова/Pavlova 2010: 89).

Именно от тази гледна точка подхождаме при анализ на заглавките, намерили място в Речника.

В предговора към Речника авторът се спира на причините, които са наложили повторното му издаване. Те са свързани с недостатъците на предходни два такива речника – *Немско-българския речник* на Иван Миладинов и *Българско-немския речник* на проф. Густав Вайганд. За втория речник З. Футеков твърди, че гъмжи от „лишни думи“: „1/3 от думите в речника са неупотребими в книжовния език провинциализми и барбаризми“ (с. V). От тези наблюдения на автора можем да направим извода, че той се е стремял във второто издание на своя речник да не допуска този недостатък, като включва в словника само общоупотребими думи и термини. В Речника е намерила място всекидневна лексика, международна културна лексика и множество термини. Включени са например заглавки като *анархия*, *генерация*, *демокрация*, *кооперация*, *лабиринт*, *политика*, *република*, *социализъм*, *фабрика*; термини като *аксиома, алегро, алкализация, еклиптика, епидерма, косинус,* някои от които са излезли от употреба в съвременния български език (напр. *лъчепреломяване*). Както се отбелязва в предговора, в словника авторът включва и заети от турски език лексеми, като изрично посочва техния произход в речниковите статии. Сред тях откриваме и думи, които са остарели от съвременна гледна точка като напр. *аздисвам, азлък, батърдисвам, бахтлия*. Като излезли от употреба от днешно гледище може да посочим и образувани на домашна почва заглавки като *бездеткиня*, *законоведение*, *князувам* и др. Тези думи обаче са регистрирани във възрожденската литература и са включени в многотомния *Речник на българския език* (РБЕ т. I–XV), което свидетелства за тяхната актуалност и разпространение в българския език в периода от неговото развитие, отразен в разглеждания тук речник.

В Речника широко са представени и собствени имена, поставени на азбучното им място, сред които названия на: държави (напр. Германия, Индия, Дания, Нидерландия, Сирия) (като липсва заглавка България), градове – български и чужди (напр. Никопол, Силистра, Троян, Хасково; Париж, Прага, Одеса), планини в България (Рила, Пирин), празници (Великден, Гергьовден, Рождество, Димитровден). Присъстват освен това и множество имена на лица, някои от които на известни личности (напр. Питагор, Неофит Рилски, Менделсон и др.).

Словникът на Речника може да се характеризира като добре балансиран и достатъчно представителен за състоянието на лексикалната система на българския език в отразения период, което несъмнено е негово достойнство в сравнение със споменатите по-горе предхождащи го речници.

Като специфична особеност на словника на Речника трябва да се посочи това, че в него са включени само глаголи от несвършен вид. Глаголи от свършен вид липсват в него, но понякога в примерите се посочват именно те. Например в речниковата статия на глагола *блъскам се* е дадена пример

колата се блъсна, в който е използван глагол от свършен вид – *блъсвам се.* Трудно може да намерим обяснение за тази особеност на Речника, но тя несъмнено намалява обема на включената в Речника лексика и се отразява негативно върху неговата информативност.

3. Микроструктура на Речника

Речникът е изграден въз основа на внимателно разработена концепция, елемент от която е добре обмислената и последователно следвана структура на речниковите статии.

Основните параметри на микроструктурата на Речника, или т.нар. лексикографски параметри[2] – това са заглавката, граматически параметър, етимологически параметър (произход на думите, заети от турски), семантичен параметър (пояснение на значението на заглавката), преводен параметър (преводен еквивалент), илюстративен параметър (илюстративен материал).

3.1. Заглавка

Заглавните единици в Речника се дават в основната им форма и както вече се каза, с отбелязване на тяхното ударение за разлика от първото издание на Речника.

Специфичните особености на Речника се отнасят до начина, по който са посочени заглавките, представляващи варианти (фонетични или словообразувателни) и синоними.

Фонетичните варианти се представят по два начина. В първия случай те се посочват в една заглавка един след друг, напр. *икономически* и *икономически*, *икономия* и *икономия*, като вторият вариант е даден и на азбучното му място със самостоятелна речникова статия. Във втория случай, който е по-разпространен, единият вариант има самостоятелна речникова статия, а другият се включва на съответното азбучно място с препратка към него чрез бележката v (вж.). Така например *абълка* се препраща към *ябълка*, *авокат* – към *адвокат*, *алат* – към *халат*, *алтар* – към *олтар*. Може да предположим, че тези два различни начина на представяне на фонетичните варианти отразяват отликите в тяхното разпространение. В първия случай вариантите вероятно са равностойни, а във втория случай авторът препраща по-слабо употребимия вариант към по-разпространения. Тази особеност при отразяване на фонетичната вариантност в Речника е белег за известни елементи на нормативност в него. Тя свидетелства освен това за стремежа на З. Футеков да обхване по-пълно лексикалните единици в техните различни вариации, които очевидно са имали широко разпространение.

З. Футеков подхожда по специфичен начин и при отразяване на словообразувателните варианти. Те се представят в Речника в една речникова статия, като са използвани два начина: чрез посочване на вариращия компонент в скоби или чрез изреждането им един след друг. Първият начин се прилага при глаголи, единият вариант на които е образуван с наставка *-ва*, *-у* или *-ну*, срв. *изменя(ва)м*, *насиня(ва)м*, *натък(ну)вам*, *омръз(ну)вам*,

липс(у)вам. Вторият начин се среща при съществителни имена, прилагателни имена и при глаголи, образувани с други наставки, срв. *афиш* и *афиша*, *алкохоличен* и *алкохолически* (като *алкохолен* липсва), *академик* и *академист*, *нагазвам* и *нагазям*, *произвеждам* и *произвождам*, *излазям*, *излизам* и *излязвам*. В повечето случаи отбелязаните варианти при съществителните имена са от един и същи род и имат обща бележка за родова принадлежност. Когато се отнасят към различен род, всеки от вариантите е придружен от отделна бележка за род, срв. *безгрижие* n (среден род) и *безгрижност* f (ж.р.), *усърдие* n (среден род) и *усърдност* f (ж.р.).

З. Футеков обединява в една речникова статия и заглавки – съществителни имена от м. и ж. род, които представляват жителски названия или названия на лица според тяхната професия или някакво друго тяхно качество. По този начин са представени заглавките *американец* и *американка*, *белгиец* и *белгийка*, *аптекар* и *аптекарка*, *наследник* и *наследница*.

Може да се обобщи, че обединяването на две заглавки в една статия е много характерна практика в речника. Тази особеност несъмнено дава възможност за по-сбитото и икономично представяне на включените заглавки в Речника, необходимо може би с оглед на неговите потребители – ученици.

Особеност на Речника е и следваният подход за представяне на заглавките, които са прилагателни имена, и образувани от тях наречия. Те също се обединяват в една речникова статия, подредени по азбучен ред, например *безполезно* a. (прил.) *безполезно* ad (наречие); *безотговорен* a. (прил.) *безотговорно* ad (наречие); *бодро* ad (наречие) *бодър* a. (прил.), *временен* a. (прил.) *временно* ad (наречие). Този начин на представяне на прилагателните имена и наречията не се спазва последователно навсякъде. В отделни случаи прилагателното име и образуваното от него наречие се представят в отделни речникови статии, срв. при *безотраден* и *безотрадно*. Преобладава обаче практиката за обединяването им в една речникова статия.

По оригинален начин подхожда З. Футеков към тези заглавки, които са синонимни. В тези случаи по-малко употребяваният или стилистично маркираният синоним се характеризира с бележка за част на речта, след която следва препратка към по-често използвания синоним. Срв. *авджия* – v. (вж.) *ловджия*, *аларма* – v. (вж.) *тревога*, *акъл* – v. (вж.) *ум, разум*, *анонимен* – v. (вж.) *безименен*, *ашладисвам* – v. (вж.) *присаждам*, *слюнка* – v. (вж.) *плюнка*. Преводен еквивалент се сочи само при по-употребявания или при стилистично неутралния синоним.

Що се отнася до омонимията, при отразяване на омонимните заглавки З. Футеков ги обединява в една речникова статия. Напр. при *бал* двата омонима със значения (посочени от автора) ‘танци’ и ‘бележка’ се дават в една речникова статия. По същия начин в една речникова статия са включени двата омонима при *бой*, представени в две значения, първото от които определено от автора като ‘ръст’, а второто конкретизирано от примера *той е ял бой от мен*. По тази особеност анализираният тук речник се различава от

по-късния *Речник на чуждите думи в българския език*, където авторът следва практиката да представя омонимите отделно.

3.2. Граматически параметър

В Речника е използван граматически параметър, който включва няколко особености – част на речта, род при съществителните имена, граматичните категории преходност – непреходност при глаголите и форми за мн. число при някои съществителни имена. Показателят за част на речта се намира непосредствено след заглавката. При съществителните имена вместо част на речта се сочи родът им. Род се посочва и при преводния еквивалент на заглавката, което е наложително поради възможността за несъответствие между тях по родова принадлежност. Срв. *добродушие* m (м. род) преводен еквивалент f (женски род). За отразяване на преходността при глаголите се използват бележки съответно va. („отнася се към действителен глагол“) и vn. („отнася се към среден глагол“), напр. *блъскам* va… *блъскам се* vn, *запитвам* va.… *запитвам се* vn. Преходният глагол и съответният му глагол със *се* се представят в една речникова статия в Речника. В случаите, когато е налице само непреходен глагол, той се дава самостоятелно, срв. *навъсвам се* vn.

При някои съществителни имена се посочва формата за мн. число, поставена след бележка Pl в края на речниковата им статия и по-точно – след бележката за род на преводния еквивалент или след илюстративния материал, напр. *близнак* m (м. род) преводен еквивалент m (м. род) Pl *близнаци.* Принципът, при кои имена да присъства форма за мн. число, не е напълно ясен. Както се вижда от следваната практика, форми за мн.ч се посочват при редувания на съгласни в плуралните форми на съществителните от м. род или при изпадане на гласна при тяхното образуване, срв. *близнак …* Pl *близнаци*, *абисинец* … Pl *абисинци.* Форма за мн. число се сочи и при едносричните съществителни имена от м.р., напр. *акт* … Pl *актове*. Откриваме я и при някои същ. имена от ср.р., напр. *агне* … Pl *агнета*, *абатство* … Pl *абатства*. Такава форма се сочи обаче и при названия, при които няма особености в образуването ѝ – например съществителни от м. р. като *адвокат* ….Pl *адвокати* и съществителни от ж.р., напр. *аба* … Pl *аби*, *актьорка* … Pl *актьорки*. Независимо от липсата на стриктни правила в посочването на плурална форма в Речника отразяването ѝ в проблемните случаи е много полезно и представлява положителна елемент от неговата концепция.

3.3. Етимологически параметър

Етимологическият параметър се прилага ограничено, като е свързан с даване на информация за произход при турцизмите. Тази информация се сочи след бележка t, срв. например при *азгън* … t, *айран* … t, *акъл*… t, *гюлле…* t, *гюм*… t.

Посочването на сведения за произхода на турцизмите е оригинална особеност на Речника и е свързана със стремежа на неговия автор да предостави максимално богата информация за включените заглавки.

3.4. Семантичен параметър (пояснение на значението на заглавката)

Семантичният параметър е свързан с даване на пояснение за значението на заглавката при някои еднозначни или многозначни заглавки, което се намира преди преводния им еквивалент. Например при *апострофирам* преди преводния еквивалент е дадено пояснение в скоби (***някого при говорене***). Тази информация е полезна особено при многозначни думи, тъй като конкретизира съответното значение, на което се дава преводен еквивалент. При второто значение на съществителното *акт* например е посочено поясненията **(*в театър*)**, чрез което става разграничаване на това значение от първото значение.

3.5. Преводен параметър (преводен еквивалент)

При еквивалентната лексика тази най-важна част на речниковата статия в двуезичния речник – преводният еквивалент е дума или съчетание на немски език. При безеквивалентната лексика се използват описателни обяснения, напр. при *башибозук* се дава описателно обяснение *irregulärer türkischer Soldat*. Също описателни обяснения се дават и при *боза*, *потури*, *помак*, *шоп*, като същевременно се посочва и преводен еквивалент – дословен превод на българската дума на немски.

3.6. Илюстративен параметър (илюстративен материал)

Илюстративният материал има особено значение в двуезичната лексикография. Тук споделяме схващането на С. Павлова, че илюстративният материал е необходимо допълнение на дефиницията и служи за уточняване смисъла на преводния еквивалент (Павлова/Pavlova 2010: 114). Ето защо зоната на значението в двуезичния речник включва както преводния еквивалент, така и илюстративния материал. Въз основа на наблюденията си върху настоящия речник добавяме още един показател в зоната на значението – поясненията на значението на думата, разгледано по-горе.

Стремежът на З. Футеков да предостави максимален обем полезна информация в Речника се забелязва и по отношение на използвания илюстративен материал, който не се привежда, разбира се, при всички заглавки, но в повечето необходими случаи е налице. Посочват се характерни колокации и типични съчетания, напр. при *брашно – пшенично брашно*, *ръжено брашно*; при *масло – дървено масло*, *рициново масло*, *рибено масло*, *прясно масло*, при *брачен – брачен съюз* и *брачен договор*. Множество примери присъстват при *бира – баварска бира, отивам на чаша бира*, *точа бира*; при *ден – ясен ден, работен ден, празничен ден, от ден на ден, всеки ден, посред бял ден, на другия ден*. Сравнително богат илюстративен материал е приведен и в речниковата статия на глаголите *безпокоя* и *безпокоя се*: *не се безпокойте, безпокои го кашлицата, боя се да не Ви безпокоя, неговото здраве ме безпокои* (в този случай примерите за преходния глагол се дават заедно с примерите за непреходния глагол).

При някои думи са посочени и фразеологични изрази, които се намират или след другите примери, или след бележка fig (фигуративно). Напри-

мер като четвърто значение към глагола *бера*, което е определено като фигуративно, авторът привежда идиомите *бера душа*, *бера срам* и *бера грях*. При съществителното *око* след бележка fig са изброени идиомите *това бие в очи* и *гарван гарвану око не вади*, а при съществителното *ръка* след същата бележка са посочени идиомите *нося някого на ръце*, *турям ръка на нещо* и *хора от долна ръка*. При *масло* фразеологичните единици *върви ми по мед и масло* и *светя маслото някому* са посочени непосредствено след илюстративния материал без специална бележка. В редки случаи при фразеологичните единици присъства бележка fam, определена от автора като фамилиарно (вулгарно), която насочва към тяхната стилистична маркираност. С тази бележка е определен идиомът *хлопа му едната дъска* при заглавката *дъска*.

Включените в Речника фразеологични единици към определени заглавки не са представени изчерпателно, но самото им присъствие е белег за стремежа на З. Футеков да отрази в известна степен този тип съчетаемост на лексемите.

Въпросът за разграничаването на отделните значения е много съществен при двуезичния речник, в който не се използват дефиниции. За тази цел в разглеждания речник са използвани както пояснения на значението, така и илюстративен материал. Така например при лексемата *акт*, за която стана дума по-горе, са използвани и двете средства. Първото значение е конкретизирано от примера *акт на отчаяние*; второто – от пояснението **(*за театър*)**, а третото – от съчетанието *крепостен акт.* По същия начин при глагола *произвеждам* първото значение е илюстрирано от изразите *тази страна произвежда злато*, *произвеждам опити, това ще произведе добро впечатление*. Второ значение е конкретизирано с пояснението **(*дума*)**, а при трето значение е даден уточняващият израз *произвеждам някого генерал*. Добре разграничени чрез приведените примери са и двете значения на глагола *живея*, като първото е илюстрирано от примера *живея безгрижно*, а второто – от примерите *той живее в градът* и *аз живея в тази къща*. Същевременно въпреки че З. Футеков често използва такива разграничаващи значенията средства, не при всички многозначни глаголи те са налице.

Заключение

Отличителни особености на разглеждания тук *Училищен българско-немски речник* са добре балансиран и представителен словник, оригинални лексикографски решения при представяне на вариантността и синонимията, отбелязан произход на заемките от турски език, граматическа характеристика на заглавките, пояснения към отделните значения и богат илюстративен материал. Като се има предвид липсата на установена традиция при създаването на двуезични речници през първите две десетилетия на XX век, посочените особености на Речника бележат неговото място като пореден етап в развитието на българската двуезична лексикография през този период.

Благодарности
Публикацията е част от изпълнението на Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“.

БЕЛЕЖКИ

[1] За този речник вж. по-подробно Колковска/Kolkovska 2022.

[2] Според Ю. Караулов лексикографският параметър е минимална единица езикова информация, която се представя в речниците и чрез която може да се извърши класификация на лексикографската информация (Караулов/Karaulov 1981: 44, цит. по Благоева/Blagoeva 2022: 232).

ИЗТОЧНИЦИ

РБЕ т. I–XV: Речник на българския език, т. I–XV, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 1977–2015. https://ibl.bas.bg/rbe/ [Rechnik na balgarskiya ezik, t. I–XV, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, 1977–2015. https://ibl.bas. bg/rbe/]

ЛИТЕРАТУРА

Благоева 2022: *Благоева, Д*. Из историята на българската лексикография („Български тълковен речник“ от Стефан Младенов). – В: *Современное развитие славянской лексикологии и лексикографии. Международная коллективная монография.* Отв. ред. М. И. Чернышева, Москва, Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, с. 230–243. [Blagoeva 2022: *Blagoeva, D.* Iz istoriyata na balgarskata leksikografiya (“Balgarski talkoven rechnik” ot Stefan Mladenov). – In: *Sovremennoe razvitie slavyanskoy leksikologii i leksikografii. Mezhdunarodnaya kollektivnaya monografia*. Otv. red. M. I. Chernisheva, Moskva: Institut russkogo yazika im. V. V. Vinogradova RAN, s. 230–243.]

Караулов 1981: *Караулов, Ю. Н.* Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. Москва. [Karaulov 1981: *Karaulov, Yu. N.* Lingvisticheskoe konstruirovanie i tezaurus literaturnogo yazika. Moskva.]

Колковска 2022: *Колковска, С.* Речник на чуждите думи на З. Футеков – принос към българската лексикография – сп. *Дзяло*, бр. 23 (online) http://www.abcdar.com/magazine/XXIII/Dzl_2022_br23_10_Siya_Kolkovska_Rechnik_na_Z_Futekov.pdf [Kolkovska 2022: *Kolkovska, S.* Rechnik na chuzhdite dumi na Z. Futekov – prinos kam balgarskata leksikografiya – sp. *Dzyalo*, br. 23 (online) http://www.abcdar.com/ magazine/XXIII/Dzl_2022_br23_10_Siya_Kolkovska_Rechnik_na_Z_Futekov.pdf]

Кювлиева-Мишайкова 1997: *Кювлиева, В.* Българското речниково дело през Възраждането, София. [Kyuvlieva-Mishaykova 1997: *Kyuvlieva, V*. Balgarskoto rechnikovo delo prez Vazrazhdaneto, Sofia.]

Павлова 2010: *Павлова, С.* Българската двуезична лексикография от Освобождението до края на XX век. ЕТ „ЕМАС“. [Pavlova 2010: *Pavlova, S.* Balgarskata dvuezichna leksikografia ot Osvobozhdenieto do kraya na XX vek. ET “EMAS”.]

Към въпроса за езиково-правописната практика на „Цариградски вестник“
(Върху материал от преводните образци за писма на Ирина Екзарх)

Кина Вачкова
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
kina.vachkova@gmail.com

Резюме: „Цариградски вестник“ е най-дълго издаваният български вестник през Възраждането (1848–1862) с широко разпространение и влияние. Все още обаче неговата езиково-правописна практика с оглед историята на новобългарския книжовен език не е достатъчно пълно изследвана. Обект на настоящата статия са образците за писма, преведени от И. Екзарх и публикувани в подлистника на вестника в средата на 50-те години на 19. век. Изследва се идиолектът на преводачката в сравнение с практиката на Ив. Богоров, Ал. Екзарх, редактор по това време на вестника и чичо на И. Екзарх, и на езиково-правописните школи от третата четвърт на 19. век. Най-близък е до практиката на Ал. Екзарх, имаща като цяло демократичен характер.

Ключови думи: Възраждане, образци за писма, идиолект

To the Question of the Language and Spelling in *Tsarigradski Vestnik* (On Material from Irina Exarch’s Translated Letter Samples)

Kina Vachkova
Konstantin Preslavski University of Shumen
kina.vachkova@gmail.com

Abstract: *Tsarigradski vestnik* was the longest-running Bulgarian newspaper during the Bulgarian National Revival (1848–1862). However, its linguistic and spelling practice in view of the history of contemporary literary Bulgarian has yet to be explored. This article discusses letter samples translated by Irina Exarch and published in the newspaper’s serial in the mid-1850s. The idiolect of the translator is analysed in relation to the practice of I. Bogorov, A. Exarch – the newspaper’s editor at the time, uncle of I. Exarch – and the spelling schools of the third quarter of the 19th century. As established, her idiolect was closest to A. Exarch’s practice, one that was generally quite democratic.

Keywords: Bulgarian National Revival, letter samples, idiolect

„Цариградски вестник“ (по-нататък и ЦВ) е най-дълго издаваният български вестник преди Освобождението (излиза в продължение на 14 години – от 1848 до 1862). Пръв е в рамките на Османската империя, при това в нейната столица с най-голямата българска колония – в средата 19. век с над 60 000 души. Почти всички по-големи български градове и села имат представители тук. Така Цариград се превръща в първия общобългарски център, при това с най-голям брой членове на българската интелигенция (Иванова/Ivanova 1994: 6–11). Седмичникът ЦВ е имал трима редактори: Иван Богоров (от началото на 1848 г. – 88 броя), Александър Екзарх (от 1850 до 1860 г. – 552 броя) и Тодор Бурмов (след 1860 г. – 36 броя). Следователно най-много броеве на ЦВ са излезли под редакторството на Ал. Екзарх (Бонева/Boneva 2021: ULR).

Александър Екзарх (1810–1891) е известен български възрожденски общественик, политик, дипломат, журналист, културен деец, участник в борбите за църковна независимост, един от първите строители на страната ни след Освобождението, представил на два пъти кандидатурата си за трона на новоосвободена България. Преди това (1839–1847) обикаля Париж, Лондон, Санкт-Петербург, където търси подкрепа на най-високо ниво за поробена България.

ЦВ има изключително разнообразно съдържание. Прави впечатление засиленият интерес към актуалните по това време въпроси на формиращия се новобългарски книжовен език (по-нататък и НБКЕ): правопис, азбучен състав, употребата на отделни букви, за основата на книжовния език (новобългарска или черковнославянска), за диалектната му основа, за създаването на единна граматика и други вълнуващи строителите на НБКЕ проблеми. Докато превръщането на ЦВ в трибуна за обсъждането на актуалните в средата на 19. в. въпроси на формирането на НБКЕ е добре проучено (Иванова/Ivanova 2001: 44–53), езиково-правописната му практика, макар че не липсват единични публикации, все още не е достатъчно подробно изследвана. А тя би могла съществено да допълни картината на книжовноезиковото строителство у нас в средата на 19. век[1].

По времето, когато Ал. Екзарх е редактор, материалите на различните автори са отпечатвани с оригиналната си графика и правопис. Самият редактор призовава: „*Наши-те Читатели познаватъ разположеніе-то, което имаме да вмѣстяваме статіи-те имъ, кои-то ны испращатъ. Но, понеже нѣкои, като ны испращатъ статіи, поржчватъ ны въ исто-то време и да не промѣняме нито една іота нито на слогъ-атъ имъ (ако и много пути да е теменъ и непонятенъ) нито на правописаніе-то имъ, за то молиме гы да благоволятъ да пишатъ статіи-те си колко-то е възможно чисто, за да не казватъ, че правиме погрѣшки*“[2] (бр. 254 от 10 декември 1857: 170).

Характерни за структурата на ЦВ са така наречените подлистници, в които се отпечатват предимно четива с продължение. Във връзка с изследването на печатните писмовници в България през Възраждането, привлече

вниманието ни една поредица от 43 образеца за писма, преведени от Ирина Екзарх.

Биографични бележки. За Ирина Попгеоргиева Екзарх не е писано много. В съществуващата справочна литература (Стоянов/Stoyanov 1957: 128; Цанев, гл. ред./Tsanev, gl. red. 1977: 12; Генчев/Genchev 1988: 536–553, Даскалова/Daskalova 1988: 536–537; Радев и кол./Radev i col. 1996: 268) обикновено се повтаря това, което е написано първоначално (през 1857 г.) от Маньо Стоянов – че И. Екзарх е малко известна, тъй като липсват данни за житейския ѝ път. За годината на раждането и на смъртта ѝ пише, че са неизвестни. Съобщава се също, че е племенница на Ал. Екзарх.

Нашите търсения във връзка с посочения по-горе проект доведоха до откриването на съществени нови данни и до известно осветляването на личността и делото ѝ. Предполага се, че Ирина Попгеоргиева Екзарх е родена през 1833 г. в Стара Загора и е починала около 1878 г. (GTrees URL; GENI URL). Произхожда от известната състоятелна фамилия Бейоглу: дядо ѝ е Стоил хаджи Бейоглу, баба ѝ – неговата съпруга, е Ирина Боева, на която е кръстена. Те имат девет деца. Дъщеря е на един от синовете им поп Георги Боев-Бейоглу. Няма данни за съпруг и деца. Племенница е на неговия брат Александър Стоилович Боев-Бейоглу, трети поред син в семейството, който след брака си приема като по-престижно прозвището Екзарх – от фамилията на съпругата си Софи/София Екзарх[3]. Вероятно братовата му дъщеря Ирина Попгеоргиева приема прозвището на чичо си Екзарх (не е изключено по негово предложение, но във всеки случай с неговото съгласие) и го използва в публикациите си в ЦВ. Те са отпечатани там в периода, в който той е бил редактор. Без съмнение чичото напътства и направлява книжовната дейност на младата преводачка.

Известно време Ирина живее и учи в Цариград. Там вероятно е посещавала някое от девическите училища – Френското девическо училище Сен Сион, Американския девически колеж (Първоначално наричан Константинополско домакинско училище) или Американското средно девическо училище[4], в което изучава френски, гръцки и други езици. Последните си години прекарва в София.

Ирина Екзарх е авторка на два превода на художествени творби, публикувани през 50-те година 19. век на страниците на ЦВ, редактиран по това време от Ал. Екзарх. Първоначално превежда от френски по настояване на родителите си, както сама отбелязва в първия от двата предговора, италианската комедия „Памела уженена“ от Карло Голдони. Преводът ѝ бива отпечатан в ЦВ като творба с продължение (г. II, бр. 90–102, 5–20 септември 1852), а през 1853 г. излиза и като самостоятелно книжно тяло. Преводачката се подписва като „Девица И.П.Г.Е. / уроженица Ескизаарская“. Този подпис потвърждава, че родното ѝ място е Ески Заара, т.е. Стара Загора, че е запазила името на баща си Попгеоргиева (П. Г.), както и че е приела прозвището на чичо си Ал. Екзарх (Е.). Превежда от френски и „Проказаний на град Аост“ – повест от Ксавие де Местър, издадена самостоятелно през 1853

г. и като творба с продължение в ЦВ през 1854–1855 г. (г. IV, 204, 18.12.1854 – 19.05.1855).

Писмовникът на Ирина Екзарх (Девица И. Е.). Обект на настоящата статия са преводите на писма от младата българска преводачка. Докато преводите ѝ на художествени творби са разгледани все пак в историята на българската възрожденска литература, преводите ѝ на писма само се споменават. Те се появяват в ЦВ в периода година IV, бр. 204, 205, 208 – година V, бр. 210, 212, 213, декември 1854 – февруари 1855 в подлистника на вестника под заглавието „Примѣры за разны писма преведены на българскы отъ дѣвица И. Е.“. Писмата са 43 на брой, от които 25 писма и 18 отговора. Броят им е значителен, поради което, макар и да не са издадени като отделно книжно тяло, с основание се определят като писмовник (вж. напр. Ганева/ Ganeva 1987: URL).

1. ***Списъкът на писмата е следният:***

ЦВ, г. 4, 1854, Декемврій 18
Писмо 1. Отецъ совѣтова сына своего
Писмо 2/ Отговоръ. Чадолюбивый мой отче!
Писмо 3. Ученикъ проси помощь отъ стрика си
Писмо 4/ Отговоръ. Благопріятенъ отговоръ
Писма 5. Сестра пише на младоженена своя сестра
ЦВ, г. 5, 1854, Декемврій 25
Писмо 6/ Отговоръ. Цѣлувамъ тя по очи-те
Писмо 7. Младоженка описува на майка си свое-то благополучіе
ЦВ, година 5. 1855, януаріе 15
Писмо 8. Супруга пише супругу своему, бывшему далечь отъ нея
Писмо 9/ Отговоръ. Отговоръ такоже нѣженъ
Писмо 10. Супругъ пише на жена си, коя-то е болна
Писмо 11/ Отговоръ. Отговоръ
Писмо 12. Жена се уплакува на мужа си за негова-та невѣрность
Писмо 13/ Отговоръ. Отговоръ управдателенъ
ЦВ, година 5, 1855, януарій 22
Писмо 14. Сынъ пише на баща си отъ училище-то
Писмо 15/ Отговоръ. Поучителенъ отговоръ
Писмо 16. Щеря излага на майка си супружески-те нейни злощастія
Писмо 17/ Отговоръ. Утѣшителенъ отговоръ
Писмо 18. Братъ пише на брата си, който е по-голѣмъ и бѣденъ
Писмо 19/ Отговоръ. Благододарителенъ отговоръ
ЦВ, година 5, 1855, Януарій 29
Писмо 20/. Дщеря пише на майка си отъ училище-то
Писмо 21/ Отговоръ. Отговоръ
Писмо 22. Младъ зеть извѣстява шуря си за своя-та женидба.
Писмо 23. Сынъ извѣстява на баща си какъ отъ учителя своего ся е пріялъ
Писмо 24/ Отговоръ. Отговоръ

Писмо 25. Сынъ проси дозволеніе отъ баща си да стане войнъ
Писмо 26/ Отговоръ. Поучителенъ отговоръ
Писмо 27. Сестра извѣстява на братъ-атъ си че майка имъ отъ смертна болѣсть ся е избавила
Писмо 28/ Отговоръ. Отговоръ
Писмо 29. Къмъ отецъ, кой-то отъ болѣсть ся е вдигналъ
Писмо 30. Ступаница ся уплакува защо-то муж-атъ ѝ я зобравилъ
Писмо 31.Отецъ провожда на созетя (баджанакъ-атъ) си сына своего за да ся учи
Писмо 32/ Отговоръ. Отговоръ
Писмо 33. Отецъ пише на сына си кой-то ся учи
Писмо 34/ Отговоръ. Отговоръ
Писмо 35. Къмъ сына, кой-то предпочита торговство-то отъ ученіе-то
Писмо 36. Деверъ принося помощъ на нещастна-та негова снаха
Писмо 37/ Отговоръ. Благотворителенъ отговоръ
ЦВ, г. 5, 1855, февруарій 19
Писмо 38. Отецъ изобличава учащаго своего сына за нѣкои раскошносты
Писмо 39/ Отговоръ
Писмо 40. Вдовица проси помощь отъ брата своего
Писмо 41/ Отговоръ. Прекословенъ и изобличителенъ отговоръ
Писмо 42. Отецъ изобличава сына си, кой-то е пренебрежилъ должносты-те си
Писмо 43. Майка упреква дщеря си за нейно-то поведеніе

Както се вижда още от заглавията, съдържанието на писмата е свързано преди всичко със взаимоотношенията между членовете на семейството. По същество това е писмовник, който има за цел да улесни читателите в писането на писма до близки хора. Деца пишат на родителите си, родителите – на децата си, разменят се писма между сестри и братя, между сестри, между братя, между съпрузи, между близки родственици и др. Като цяло съдържанието на писмата може да се определи като *нравствено-поучително.*

2. Следвани езиково-правописни правила. Поради обемните ограничения в тази статия ще се спрем само на основните езиково-правописни правила, следвани от И. Екзарх в преводите ѝ на писма, макар че те съдържат още много интересни данни за различни други страни на епистоларния стил на НБКЕ: за етикета на писмата, средствата за интелектуализация, чуждоезиковите и диалектни влияния и др., които ще представим в публикацията по цитирания по-горе проект. Писмовникът на И. Екзарх се появява в началото на втората половина на 19. век (края на 1853 – началото на 1854 г.). Един от основните въпроси, които вълнуват строителите на НБКЕ тогава и през третата четвърт века, е за постигането на единна нормативност. Страниците на периодичния печат, в това число и на ЦВ, стават една от важните трибуни за излагане на теоретични схващания и за спорове по този и по

други основни въпроси на НБКЕ, с което се слага началото на научната полемика в периодичния печат (Иванова/Ivanova 2001: 46–52). Все още не са се оформили т. нар. езиково-правописни школи, чиито модели са с широко разпространение през третата четвърт на века – Пловдивска, Шуменска, Търновска, Каравелова, Дринова а също и модели с по-ограничено разпространение (на Никола Първанов, на Васил Димитров Стоянов и др.) (за тези школи и модели вж. Георгиева/Georgieva 1989: 178–182; Вачкова/Vachkova 2005).

Какви са езиково-правописните правила, които следва Ирина Екзарх в публикуваните в ЦВ преведени от нея образци за писма? В какво отношение се намират те с практиката на ЦВ – по-конкретно на неговия първи редактор Ив. Богоров и на редактора по времето на публикуването на писмата Ал. Екзарх? Отличават ли се с перспективност с оглед към езиково-правописните модели на школите от третата четвърт на 19. век? За да отговорим на този въпрос, ще направим сравнение с един анализ на езика на публикации на Ал. Екзарх в ЦВ (вж. Пршикрилова/Prshikrilova 1990), както и с модела за книжовен език на Ив. Богоров и на езиково правописните школи от третата четвърт на 19. век.

2.1. *Графика.* Ирина Екзарх използва граждански шрифт, какъвто е шрифтът и на ЦВ. В сравнение със съвременната българска графика употребява в повече само следните 4 графеми: **і, ы, ѣ, ѫ.** Присъствието на **ѫ** поставя авторката в групата на ония свои съвременници, които искат да свържат новобългарската със старобългарската графика. Пловдивската школа по-късно кодифицира 8 различни от съвременните графеми, а Шуменската – 6. Ал. Екзарх използва същите 4 морфеми като И. Екзарх.

2.2. Използва синонимни букви за означаването на някои звукове. За означаването на **ъ** употребява графемите **ъ, ь, ѫ.** Разграничаването на **ъ, ь** в краесловието става на етимологична основа, като **ъ** е без фонетична стойност, а **ь** означава мекост на предходния съгласен: *отговоръ, похвалявамъ, любовь, печаль, азъ, самь, немашъ, печалишъ, азъ, немамъ, развеселяватъ, показвашъ, можать, видъ* и др. (№ 9[5]). Вътре в думата звукът **ъ** се означава с **ѫ**: *свекѫръ и свекѫрва, да ся вѫрнишъ* (№7), *отъ кѫща на кѫща, вѫрнися* (№ 38) и др. – практика, която срещаме при Богоров (Попова/Popova 1983: 120). Формата за 1 л., ед.ч. на глагола ***съм*** изписва ***самъ*** *– увѣренъ самъ* (№ 18), *не самъ припозналъ* (№ 19) и др.

За означаване на звука **и** употребява буквите **и, ы, і.** Първите две се пишат на етимологичното си място, а третата – пред буква на гласен звук, а също и пред ***й***, смятана тогава за гласен вариант на ***и***: *негли ти ся чини, постоянни, чувствителни, госпожи, едикоя, собира, лишаватъ; ты, тыя, четыри, разны соборы, мысленно; сообращенія-та, мужіе-те, разсѣяніи, цѣлованія, пріимами* (№8), *Почтѣннѣйшій* (№ 3) и пр. Такава е практиката на последващите Пловдивска, Шуменска и Търновска школа.

2.3. По начало И. Екзарх избягва редукцията на широките неударени гласни. В отделни случаи обаче я допуска: *упознава* (№ 5), *иргенъ* (№ 7), *улекчава, утегчены-те* (№ 9), *неуженены-те* (№ 12), *учакуваше* (№ 15),

приглядувамъ (№ 16), *угорченіе* (№ 38), *лиснота* (№ 42) и др. Същото може да се каже и за практиката в ЦВ на Ал. Екзарх.

2.4. Богоров съзнателно побългарява повлияните от черковнославянски изговори, като например при начално ***сж-/съ-*** (Георгиева/Georgieva 1989: 105). Основният застъпник на старобългарското **ъ** при Ал. Екзарх е **о** (под влияние на черковнославянски). В преобладаващия брой случаи същия застъпник срещаме и у И. Екзарх: *совѣтова, согласіе, совѣтовамъ, совѣты* (№ 1), *оскорбя* (№ 39) и др. В други случаи се използва застъпник **а,** напр. в предлога *камъ*: „*Любовь-та моя камъ сестра вы, распространявася камъ родителы-те и камъ братія-та ѝ …*“ (№ 22).

2.5. Представките ***из-, въз-*** И. Екзарх изписва фонетично, а *раз-* етимологично, но в отделни случаи и фонетично: *исповѣдуваме, искушенія, развратено, разумѣно* (№ 1), *воспитаніе, расходы-атъ, разсѣянія* (№ 6) и др. Обезвучаване на звучни съгласни пред беззвучни се наблюдава, но рядко, напр. *тешко* (№ 19).

2.6. Пише редовно краесловни ерове (**-ъ** без фонетична стойност, **-ь** след мек предходен съгласен) – общоприета практика през Възраждането, в частност в ЦВ*: благопріятенъ, помощь, можахъ, часть, здравъ, безъ, никакъ, единъ день, радость, достоинъ, проваждамъ* (№ 3); *отговоръ, отъ тукъ нататъкъ, чуждъ, Вашъ братъ, кланямъ; признателность, милость, любовь* (№ 37) и пр.

2.7. След ***ж, ч, ш*** пише буквите ***а, у*** (вместо ***я, ю*** в Пловдивската и Шуменската школа, Търновската – ***а, у***): *можахъ, часть* (№ 4), *получавамъ, научавамъ, привлечаватъ, слушамъ, чувствувамъ* (№ 5), *получавашъ, можатъ, научавамъся, кажа, получавашъ* (№ 35) и пр. Такава е практиката и на Ал. Екзарх.

2.8. Графемата **ѣ** пише на етимологичното ѝ място и има звукова стойност **я** или **е** според източнобългарското произношение (също при Ив. Богоров, в Пловдивската, Шуменската и Търновската школа). Аналогично е положението и в текстовете на Ал. Екзарх. Примери от писмата на И. Екзарх: *утѣшителна, гдѣто, пренебрѣжена, спѣшите, трѣба, укрѣпи, совѣтувате* (№ 16), *нѣкоя, повѣрувамъ, прилѣжаніе, свѣтъ, вмѣсто, бѣ, ся нядѣвахъ, злѣ, совѣсть-та, человѣцы, разумѣй, снѣшишъ, увѣришъ, голѣма, добродѣло* (№ 43) и пр.

2.9. Енклитичните местоимения имат облика ***мя, тя, ся*** (като Ал. Екзарх, Пловдивската и Шуменската школа; при Ив. Богоров, Търновската и Каравеловата школа са ***ма, та, са***, Дриновата – ***ме, те, се***)**:** *Добрый мой учитель мя люби, мя совѣтува…* (№ 14), *не тя остави, ся ужени* (№ 17)*, много мя оскорби, ся нахождашъ, ще тя избави, ся улеснишь* (№ 18), *мужьатъ ти да тя мрази, роднини-те ти да тя оставятъ, честны человѣцы да тя презиратъ, Богъ да тя наказува, совѣсть-та ти да тя біе и най послѣ самотна смерть отъ свѣтъ-тъ да тя вдигне* (№ 43) и др.

В постпозиция възвратната частица ***ся,*** както и от Ал. Екзарх, се изписва слято: *Госпожи нѣкои чудатся… и смѣятъся на постоянность-та*

ми (№ 8), *совершается, стараяся, надѣся* (№ 9), *отдалечавайся, ползовамъся* (№ 35), *чудяся, оскорбихъся* (№ 41) и пр.

2.10. Застъпниците на старобългарските сонантни съгласни ***р, л*** се предават от И. Екзарх *ьр, жр, ер/ръ*, *ъл, ол/лъ*: *вжрнишъ, вржщанье, ся вжрне* (№ 8), *вжрнишъ, вржщаніе, кжрмачка, кжрмихъ, долгъ-тъ, первый* (№ 37), *отхвжргахъ, должносты-те, хвьрли* (№ 43) и др. В школите, с които сравняваме, липсва съчетанието ***жр/ржс***, ***ер/ръ***, ***ол/лъ***. Ив. Богоров използва съчетанието ***жр/ржс***. Най-близо и в този случай И. Екзарх е до практиката на Ал. Екзарх, която е доста разнообразна. Гласната ***ъ*** е подвижна спрямо ***р, л,*** както и в съвременния български книжовен език.

2.11. Окончанието на многосричните същ. от м. р., завършващи в ед.ч. на съгласен, за мн.ч. е ***-и/-ы***: *бодежи, соборы* (№ 8)*, пріятели, расходы-те* (№ 9*), родителы* (№ 11) и др. (Пловдивска школа -и/-ы, Шуменска -и/-ы, -е, Търновска -и, Каравелова -е, Дринова -и). При Ал. Екзарх тези окончания са също ***-и/-ы***.

2.12. Не следва, както и Ал. Екзарх, правилото, характерно за Пловдивската школа, за падежна разлика при същ. от ж. р., завършващи на гласен, в ед. ч. и при същ. от м. р. (и членовете) в мн. ч., напр.: „*…совѣтувамъ тя да призовешъ помощь-та свекара твоего, кой-то не малка камъ тебъ должность има и както и по голѣма отъ мене лиснота за да ти помогне“* (№ 42).

2.13. В писмата при същ. от м.р. в ед. ч. редовно употребява главно определителен член ***-атъ***, изписван полуслято с основната форма на думата. Обикновено не се прави разлика между пълен и кратък член в прав и в косвен падеж, напр.: *неблагородный-атъ, благородный-атъ, богатый-атъ, путь-атъ, человѣкъ-атъ* (№ 1), *обычай-атъ, глѣзный-атъ, братовчетъ-атъ* (№ 16): *ученный-атъ придобива по лесно все щото желае отъ неученный-атъ* (№ 35) и др. По изключение срещаме облици с член ***-а*** или ***-тъ***: за *супруга* (№ 7), *на братъ-тъ* (№ 27), *разговоръ-тъ* (№ 38). И в това отношение практиката на И. Екзарх съвпада с практиката на чичо й. Богоров, който нарича члена *прилогъ,* кодифицира в граматиката си от 1848 г. и използва в практиката си члена ***-тъ*** (Богоров/Bogorov 1986: 12).

Останалите видове членни морфеми и постфиксалните морфеми ***то, та***, ***те*** и др. при някои съществителни и местоимения също пише полуслято: *неблагочины-те, уроцы-те, сердце-то, кой-то, путь-атъ, должносты-ти, добродѣтель-та, пагуба-та, твое-то, сластливи-те, коя-то, сыновно-то, человѣцы-тѣ, собращеніе-то, вино-то, сладострастіе-то, исто-то, най слѣдны-те* и др. (Писмо № 38). (Пловдивска школа – полуслято, Шуменска – полуслято и слято, Търновска, Каравеловата и Дриновата – слято).

2.14. За мн.ч. при същ. от м. и ж. род и при прилагателните от трите рода използва общия член ***-те*** (в Пловдивската и Шуменската школа *-ти/-ты*, при Богоров, в Търновската, Каравеловата и Дриновата школа *-тѣ*):

всички-те, руцѣ-те, твои-те, всы-те, лѣкове-те, работи-те (№ 10), *любозаблудителни-те, неуженены-те, жени-те, мужіе-те, слезы-те, діавольски-те* (№ 12) и др. При Ал. Екзарх този член също е *-те.*

2.15. Докато по начало езикът на Писмовника на И. Екзарх е аналитичен, прави впечатление сравнително честата употреба на формули с падежни облици (предимно родителни, родително-винителни и дателни) при обръщенията в началото и при подписа в края на писмата, понякога и при названията им, напр.: *сына своего*, *совѣты чадолюбивага своего отца* (№ 1), *супруга пише супругу своему, бывшему далечь отъ нея* (№ 8), *покорнопоклоняющіся любезному моему отцу* (№ 14), *учащаго своего сына, отца твоего* (№ 38) и др. Без съмнение това е особеност, специфична за епистоларния стил в средата на 19. век, по-специално за неговия етикет. Що се отнася да текстовете на Ал. Екзарх, само в изолирани случаи се наблюдават родително-винителни форми при същ. от м.р. в ед.ч. и при някои местоимения.

2.16. Сравнителната и превъзходната степен при прилагателните и при наречията изразява аналитично – чрез частиците ***по-*** и ***най-***, които изписва разделно. Напр.: „*Мы вси испувѣдуваме че нищо друго по драгоцѣнно и по честно отъ добродетель-та несуществува; защото она… благородный-атъ по благороденъ показва, и богатый-атй по честенъ…“* (№ 1), *по скоро* (№ 8) и др. В изолирани случаи в обръщения се наблюдава използването на синтетични облици, напр.: *Почтеннѣйші мой стрико* (№ 3), *Любезнѣйшая ми майко* (№ 7)*; Любезнѣйшая сестро* (№ 28), *Почтеннѣйші драгинко* (№ 37).

2.17. Окончанията при глаголите от I спреж. и някои от II в 1 л., ед.ч. и 3 л. мн. ч., сег. вр. са светли: *можа, минатъ* (№ 8), *видя, терпя, повредятъ, говоря, можатъ да произлѣзатъ* (№ 12) и др. Вероятно тук се открива влиянието на Старозагорския говор, за който най-важна и най-характерна черта, която го отделя от останалите балкански говори, е гласната *а* вм. старобълг. *ѫ* (Стойков/Stoykov 1993: 117). Светли са по-късно окончанията и в Каравеловата школа. Окончания при глаголите от II спреж. в същата позиция и при някои от I са меки – напр.: *видя, терпя, говоря, повредятъ* (№ 12).

2.18. Голяма пъстрота съществува във възрожденската книжнина по отношение на футурните форми. Основни са три варианта: с частицата ***ще*** + сег. форми на глагола; със спрегнат спомагателен глагол ***ща*** + сег. форми на глагола; с глагола ***ща*** + съкратения инфинитив на спрегаемия глагол (Вачкова/Vachkova 2005: 25–26). И. Екзарх избира бъдещите форми с ***ще***, отрицателни ***не ще****: ще ся старая, не ще може* (№ 20), *пиша ще ти* (№ 21*), ще вы возрадова, ще ся старая* (№ 22), *ще глѣдувамъ* (№ 24), *ще тя загуби, ще ны хвѫрли* (№ 26), *не ще осѣти, ще вы имаме* (№ 31), *ще останатъ, ще вы сме признателны, не ще осети, ще злоупотребя* (№ 37) и пр. По изключение срещаме облици със спрегнатия глагол ***ща*** + съкратения инфинитив

на глагола: *щемъ я прія* и *щемъ я попечи* (№ 36). Богоров кодифицира в граматиката си от 1844 г. форми за бъд. време със спрегнатия спомагателен глагол *-щѫ* (Богоров/Bogorov 1986: 82). Същите облици използват Пловдивската и Дриновата школа, Шуменската и Търновската – неизменяемата частица ***ще***, Каравеловата – ***ще/ще да***. Ал. Екзарх последователно използва бъдещи форми с ***ще.***

3. Заключение

В заключение можем да обобщим, че Ирина Попгеоргиева Екзарх (родена през 1833 г. и починала около 1878 г.), племенница на Александър Екзарх, е една от немногото високообразовани българки от средата на 19. век, които се занимават с книжовна дейност. Като преводачка на художествени творби и на писмовник тя има определен принос в историята на НБКЕ. Нейните преводи на 43 писма, публикувани в ЦВ в края на 1854 – началото на 1855 г., имат участие във формирането на новобългарския епистоларен стил. По съдържание тези образци за писма са насочени към различни страни от взаимоотношенията между членовете на семейството и имат нравствено-поучителен характер. С тях И. Екзарх допринася за налагането на демократична езиково-правописна практика, опираща се главно на тогавашната съвременната народно-разговорна реч. Нейните преводи на образци за писма свидетелстват и за езиково-правописната практика на ЦВ в средата на 19. век, която не съвпада като цяло с практиката на основателя му Ив. Богоров и на моделите на появилите се по-късно езиково-правописни школи от третата четвърт на века. Сравнението с основните моменти от моделите на тези школи свидетелства за перспективността на отделните правила в практиката на ЦВ, респективно в идиолекта на Ирина Попгеоргиева Екзарх. Най-близо нейната езиково-правописна практика е до модела, който следва чичо ѝ Ал. Екзарх, редактор на ЦВ по времето, когато се печатат там преводните образци за писма на Ирина Екзарх.

БЕЛЕЖКИ

[1] Тази публикация е по проект № КП-06-Н40/8 на тема „Писмовниците на Българското възраждане като източник за формирането и функционирането на книжовния език“, финансиран от ФНИ към МОН

[2] За нуждите на публикацията графиката и правописът на цитатите от ЦВ, а също и от други възрожденски творби са запазени.

[3] Александър и Софи имат дъщеря със същото име – Ирина. Двете с Ирина Попгеоргиева са първи братовчедки и са кръстени на една и съща баба. Дъщерята на Александър е родена в Цариград. Също получава високо за времето си образование. Омъжена е за Светослав Тъпчилещов, с когото имат дъщеря Лилика. Умира в София внезапно през 1891 г. Нейната смърт „завлича в гроба“, както се изразява в Автобиографията си Сава Доброплодни (Доброплодни 1893/Dobroploplodni 1893), и баща ѝ Александър Екзарх, който умира на 27.09.1891 г.

[4] Повече за тези училища вж. у Ангелова/Angelova 2021.

[5] Означенията след примерите съответстват на номера от списъка на писмата.

ИЗТОЧНИЦИ

Богоров 1986: *Богоров*, Ив.: Първичка българска граматика. Фототипно издание. София, Наука и изкуство.[Bogorov 1986: *Bogorov, I.* Parvichka balgarska grammatika. Fototipno izdanie. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Доброплодни 1893: *Хаджи Илиев Доброплодний*, С. Кратка автобиография на Сава Хаджи Илиев Доброплодний. София, Печатница Вълковъ, 1893. [*Hadghi Iliev Dobroplodnij*, *S.* Kratka avtobiografia na Savva hadghi Iliev Dobroplodnij. Sofia, Pechatnica Valkov]

Цареградски вѣстникъ, година IV, Подлистникъ, декемврій 1854 – февруарій 1855. [Tsaregradski vestnik, godina IV, Podlistnik, dekemvrij 1854 – fevruarij 1855]

ЛИТЕРАТУРА

Ангелова 2021: Ангелова, Р. Шуменци, възпитаници на цариградски училища. Велико Търново, Фабер. [Angelova 2021: *Angelova, R.* Shumenci, vazpitanici na Carigradski uchiliscta. V. Tarnovo, Faber.]

Вачкова 2005: *Вачкова, К.* Шуменската школа в историята на новобългарския книжовен език. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“. [Vachkova 2005: *Vachkova, K.* Shumenskata shkola v istoriyata na novobalgarskiya knighoven ezik. Shumen, Ep. Konstantin Preslavski.]

Ганева 1987: *Ганева, Н.* Ирина Екзарх – възрожденската преводачка. – *„Жената днес“*, № 4. https://www.jenatadnes.com/hora/irina-ekzarh-vazrojdenskata-prevodachka/ [Ganeva, N. *Ganeva,* N. Irina Ekzarh – vazroghdenskata prevodachka. – “Gehenata dnes”, N 4.]

Генчев 1988: *Генчев Н., Даскалова Кр.* Българска възрожденска интелигенция. София, П. Берон, 536–553. [Genchev 1988: *Genchev, T., Kr. Daskalova. Balgarska vazroghdenska inteligenciya.* Sofia, Petar Beron, 536–553.]

Георгиева 1989: *Георгиева, Ел., Ст. Жерев, Вл. Мурдаров, В. Попова, Хр. Първев, Р. Русинов, В. Станков, Р. Цойнска.* История на новобългарския книжовен език. София, БАН. [Georgieva1989: *Georgieva, El., St. Gherev, Vl. Murdarov, V. Popova, Hr. Parvev, R. Rusinov, R. Cojnska*. Istoriya na novobalgarskiya knighoven ezik. Sofia, BAN.]

Иванова 1994: *Иванова, Д.* Българският периодичен печат и градивните книжовноезикови процеси през Възраждането (Върху материали от сп. „Читалище“ (1870–1875). Пловдив, Макрос. [Ivanova 1994: *Ivanova, D.* Balgarskiyat periodichen pechat i gradivnite knighovnoezikovi procesi prez Vazraghdaneto (Varhu materiali ot sp. “Chitaliscte” (1870–1875). Plovdiv, Makros.]

Иванова 2001: *Иванова Д.* Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането. Пловдив, Макрос. [Ivanova 1994: *Ivanova, D.* Ezikovite vaprosi v balgarskiya periodichen pechat prez Vazraghdaneto. Plovdiv, Makros.]

Попова 1983: *Попова, В.* Иван Богоров. – В: Андрейчин, Л., В. Попова (съст.) – *Строители и ревнители на родния език. Пантеон*. София, Наука и изкуство, с. 117–124. [Popova 1983: *Popova, V.* Ivan Bogorov. – In: Popova, V., L. Andrejchin (sast.) *Stroiteli i revniteli na rodnija ezik.* Panteon. Sofia, Nauka i izkustvo, s. 117–124.]

Пршикрилова 1990: *Пршикрилова, М.* Езиков анализ на „Цариградски вестник“ във връзка с установяването на книжовната норма на българския език през втората половина на XIX век. – *Български език*, № 2, 160–163. [Prshikrilova 1990: *Prshikrilova, M.* Ezikov analiz na “Carigradski vestnik” vav vrazka s ustanovjavaneto na knighovnata norma na balgarskija ezikprez vtorata polovina na XIX vek. – *Balgarski ezik*, N 2, 160–163.]

Стойков 1993: *Стойков, Ст.* Българска диалектология. Трето издание. София, БАН. [Stoykov 1993: *Stoykov, St.* Balgarska dialektologija. Treto izdanie. Sofia, BAN.]

Стоянов 1957: *Стоянов, М.* Българска възрожденска книжнина. Т. 1. София, Наука и изкуство. [Stoyanov 1957: *Stoyanov, M.* Balgarska vazroghdenska knighnina. T. I. Sofia, Nauka I izkustvo.]

Цанев 1977: *Цанев, Г.* (гл. ред.). Речник на българската литература. Т. 2. София, БАН. [Tsanev 1977: *Tsanev, G.* (gl. red.). Rechnik na balgarskata literature. T. 2. Sofia, BAN.]

GENI: https://www.geni.com/people/%D0%98%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%B3%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D0%B0-%D0%95%D0%BA%D0%B7%D0%B0%D1%80%D1%85/6000000004254568898

и

https://www.geni.com/people/%D0%BF%D0%BE%D0%BF-%D0%9П3%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8-%D0%91%D0%BE%D0%B5%D0%B2-%D0%91%D0%B5%D0%B9%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%83/6000000004981164873

GTrees: http://www.gtrees.net/individual.php?pid=I17191&ged=tree1

„Съсъ искренно сърце и съ душевна почесть, вашъ Н. Н.“, или за речевия етикет в „Краткій най-новій писмовникъ“ (1856) от Георги Икономов

Диана Иванова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
dpetiva1207@gmail.com

Резюме: Предмет на настоящата статия е речевият етикет в „Краткий най-новий писмовник“ (1856) от Георги Икономов. Анализират се представените в него образци на речевия етикет в контекста на културната и книжовноезиковата ситуация през втората половина на XIX век. Направеният анализ на езиковите и изразните средства на речевия етикет в писмовника представя картината на формиране на епистоларната култура през Българското възраждане и участието на автора в този процес.

Ключови думи: Българско възраждане, Г. Икономов, писмовник, речев етикет

“With Sincere Affection and Heartfelt Respect, Yours, N. N.” or on the Speech Etiquette in the *Latest Concise Letter-writing Handbook* (1856) by Georgi Ikonomov

Diana Ivanova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv
dpetiva1207@gmail.com

Abstract: The subject of this article is the speech label in Georgi Ikonomov's Short Latest Letter (1856). The samples of the speech label presented in it in the context of the cultural and literary language situation in the second half of the 19th century are analyzed. The analysis of the linguistic and expressive means of speech etiquette in the letter presents the picture of the formation of epistolary culture during the Bulgarian Revival and the participation of the author in this process.

Keywords: Bulgarian Revival, G. Ikonomov, Short Latest Letter (1856), speech etiquette

Георги Икономов е роден в Дупница, където получава началното си образование (Кънчов/Kanchov 1892/1970 – URL), продължава по-късно ученето си в прочутото Централно гръцко училище в Пловдив, а след това и в не по-малко известното гръцко училище в Куручешме (Суха чешма) в околностите на Цариград, в което се изучават светски науки и богословие, както и чужди езици (турски, френски, гръцки). Както е известно, през това училище минава обучението на голяма част от българската интелигенция – бъдещи духовни лица с висок сан, книжовници, учители, общественици (през 40-те и 50-те години на XIX в. там учат синовете на Стефан Богориди – Николай и Алеко, неговият секретар, Г. Кръстевич, Антим Първи, Иларион Макариополски, Г. С. Раковски и др.).

Малко е писано и малко се знае за живота на Г. Икономов, съвременната наука разполага с кратки библиографични данни, споменати в исторически очерци за родното му място (Радкова/Radkova 2015: 158) и за градовете, в които е учителствал (Трайчев/Traychev 1925: 114). Благодарение на събраните материали от В. Кънчов за българските училища в Македония и за тамошните учители има сведения за преподавателската му дейност в Прилеп и Велес (Кънчов/Kanchov 1892/1970 – URL). От тези описания придобиваме представа за големия ревнител на българщината и достоен български учител. Преследван от гъркоманите, през 1851 г. Икономов отива в Букурещ „да подиша малко на свобода“, както отбелязва той в предговора на писмовника си. Тук прекарва пет години и през 1856 г. успява да отпечата две свои книги: „Краткій най-новій писмовникъ“ и „Кратко землеописание. Естественно-матиматическо и гражданско“.

Обект на настоящата статия е Икономовият *Писмовник* (съкр. *Писм*.), а предмет на изследването са представените в него образци за речев етикет. В сравнително подробния *Предговор* авторът обръща внимание на същността на тези ръководства по писмописание, описва и функциите на писмата: „изнамерени са за съобщеніе на своитѣ мысли къмъ другиго, служѫтъ вмѣсто изъустный разговоръ с лица отдалѣчени отъ тѣхъ“. Пак там авторът споделя, че книгата е замислена като дидактично пособие за всеки, „който ище да ся научи да пише добрѣ писма“ според „добри правила“, а „още да има добры примѣры (образци) и да ги подражява“. Представя също видовете писма според жанра и тематиката им: „Някои съдержаватъ извѣстіе, а други съвѣтъ, повѣленіе, прозбѫ, съставлѣніе (рѣкомендаціѭ), заслуженіе, жалбѫ, противленіе (възражение – бел. Д.И.), извинѣніе“ (*Предг*.). Съобщава също, че краткото време, с което е разполагал, не му е позволило да подготви подробен писмовник и затова предлага само примерни образци на писма и документи.

Г. Икономов следва унифицираната структура на първите български печатни писмовници, като започва с *Предговор*, след който е поместена титлографията с кратко указание как се надписват писмата до аристократични особи, военни служители, духовни и светски лица. Следват писмата об-

разци – общо 42, като 9 са търговските документи, а 33 са личните писма, доста разнообразни по вид и озаглавени от автора според тематиката им – *поздравителни*, *препоръчителни, за получен по-висок чин, приятелски, роднински, укорителни, съболезнователни* и т.н. Сред тях има и *любовни писма,* новост за епистоларния жанр, представян в писмовниците.

Съответно всяко от писмата е отправено към адресати от различни социални групи – роднински, приятелски, а и към лица извън тези кръгове. Една част от тях са поздравления по повод на лични, семейни и общоприети празници: рожден ден, бракосъчетание, Нова година и др. В тях са изразени пожелания: за здраве, дълголетие, успехи, благополучие, но също така се чувства повея на новото време: излиза се от традиционното, обичайното и се разширява тематичният периметър на писмата с поглед към обществените прояви, напр. по повод на успехи в ученето, възпитание в родолюбие, патриотични настроения и др. Впечатляващи са и поместените любовни писма, чието съдържание дава знаци за нов тип лични отношения, освободени от предразсъдъци, с искрени и открито заявени чувства. Това показва, че през 50-те години на XIX век вече навлиза гражданската епистоларна култура и етикеция от Европа, с която се съобразяват кореспондентите и от чиито модели се учат.

Структурата на писмата е еднотипна, обикновено се състои от основен текст – **изложение, встъпителна част** и **завършек**, като в последните се вместват компонентите на речевият етикет. Писмата започват с реквизита **обръщение,** което съдържа поздравление, съобразено с конкретната комуникативна ситуация и с подходящите за случая езикови и изразни средства. Обикновено авторът използва еднотипна любезна формула, в която вместо лични имена има общо название – *приятел, новооженен*, *благодетел* и др., но и те често са заместени от инициали (подобен маниер е обичаен за повечето писмовници от XIX в. – предполага се за пестене на място, но някои автори, по различни причини, са ги използвали като псевдоними).

По отношение на езиковите и изразните средства, употребени в речевия етикет, се очертава пъстрата картина от новобългарски и традиционни елементи: прилагателни имена с разширено окончание и запазената звателна форма при съществителните. **Обръщението** най-често съдържа любезен епитет: *Любезн**ый** ми пріятелю г. Н. Н*. (4, 5); *Любезн**ый** ми Друже**е** г. Н. Н.* (7, 9); *Любезный ми Братк**о** г. Н. Н.* (15); *Любезн**ая** ми Съпруг**о**!* (22); *Любезн**ое** ми чадо*! (16). Макар и по-рядко, срещат се и суперлативни синтетични форми, свързани също с традицията: *Дражайшій ми Пріятелю г. Н. Н*.! (11), *Милостивѣйшый Господарю*! (17). В други случаи суперлативите се изразяват и по словообразувателен начин с представката **прѣ-**: ***Прѣ**сладкая ми г-жа М. М*. (19), ***Прѣ**любезная ми Майко **г.** Н. Н*.! (14).

В разглеждания *Писм*. (а и във възрожденската кореспонденция) традицията и приемствеността са осигурявали известна устойчивост на определени норми. Напр. прието е в писмата до родители и роднини наред с уч-

тивата форма да се използва и титулуването (господин и госпожа, отбелязвани най-често в съкратената им форма): *Любезный ми Братко* ***г. Н. Н***.! *Прѣлюбезная ми майко г.* ***Н. Н***.! (14). Докато в писмата от родителите към децата формата е **ти:** *Продолжявай*, *мила моя дщерко; продолжявай и ся труди* (14); *Нашите домашни сѫ все здраво и живо, и* ***ти*** *желаѣтъ сердечно приуспеніе въ всички-тѣ* ***твои*** *добри намѣренія* (17).

В писмо до приятели обръщението обикновено е в **ти**-форма: *останвамъ* ***твой*** *истинненъ и вѣрный пріятель* (13), но понякога има разминаване с това правило – изречението започва с учтива форми, а в заключителната част се преминава на **ти**, което показва че в правописа все още няма единни правила: *докажете сы, че* ***сте віе виновати***, *и това е най доброто срѣдство да мя* ***оставишь*** *въ такова состояніе* (7).

Учтивостта в *Писм*. се изразява по два начина: ***граматичен*** и ***лексикален***, като при първия се използват местоименни форми (лични и притежателни) в мн. ч**.** (*вие, вас, вам, ваш, вы, ви* и др. Правилото местоименията да се съгласуват с глаголни форми в мн. ч. в повечето случаи се спазва: *Въ това* ***Вы*** *до толко* ***можете да бѫдете увѣрени****, още и въ това почитаніе милостивый ми родителю* (15).

По отношение на правописа, свързан с учтивите местоименни форми ***Вие, Ви,*** се наблюдава пъстрота – една част от тях се пишат с главни букви (по европейските модели): *Ако знаехте* ***Віе***, *какво ми е мьчно* (19). В знак на уважение понякога и местоимението ***Ты*** също се изписва с главна буква: *Писувай ми по-често … такива писма на такъвъ пріятель каквото* си ***Ты*** (13). Други са представени с малки букви: *Много сме* ***вы*** *обеспокоили съ нашытѣ затрудненія*, (6); ***віе*** *мя съжялявате за всичко* (12). По брой двата варианта са равнопоставени, а конкретните примери показват, че липсват уеднаквени конкретни правила за изписването им.

Друга интересна тема в разглеждания период е свързана с изразяването на *самоидентификацията* от страна на адресантите. В официалната кореспонденция все още в употреба са съхранените традиционни клишета за самоопределяне на адресантите в писмата си до висшестоящи лица. Обикновено както във фиктивните писма, представени в образците в писмовниците, така и в реалната кореспонденция са заимствани модели от чуждоезичните писмовници, в които те устойчиво присъстват. В културната си реформа Петър I изключва от речевия етикет в официалната делова преписка останалите от предходната епоха думи клишета с обидно значение. Нововъведенията на царя реформатор (в издадените устави и т.нар. „Приклади“ – първото кодификационно ръководство по писмописание в Русия (пълното заглавие вж. в рубриката Източници) са изисквали и нов епистоларен етикет, който става задължителен унифициран културен код и комуникативен инструмент в общуването на руския елит. Въпреки всичко тези думи клишета (напр. *слуга*) остават и по време на реформата и след нея, възприемани с неутрална конотация (Полонски/Polonski 2013б: 236). Из-

ползваните епитети към тях, уточняващи идентификацията на адресанта – *покорный, послушный, преданный, прилежный, верный, доброжелательный* и т.н., загубват в речевата етикеция буквалното си значение (подобни епитети са съществували и в европейските монархически страни). В такъв смисъл ги възприемат и възрожденските ни книжовници, като ги внасят в българските писмовници и разговорници, чрез които се разпространяват сред образованите хора, и се превръщат в норма в писмената, а на по-късен етап и в устната реч. Такива обръщения редовно се пишат и в образците в *Писм.*:

> *Можьѫ ли ся назова* ***Вашь покорный, Н. Н.*** (18); *Молѭ* ***покорно*** *да увѣрите своѭ-тѫ любезнѫ* [съпруга] *отъ моѭ странѫ* (24); *Съ истинно почитаніе, и съ усерднѫ признателность сьмь на ваше благородіе*, ***вашь покорный Н. Н.*** (23); *Ще имамъ за честь да ся наричямъ* ***вашь послушный Н. Н.*** (15) и др.

От тук можем да направим извода, че така е функционирал речевият етикет през Възраждането, възпроизвеждайки традиционните черковнославянско-руски формули и други чуждоезични шаблони. Но наред с тях в епистоларната книжнина се добавят и нов тип самоопределения на адресантите, свързани с Новото време и новия морал: *Твой* ***истинный*** *и вѣрный пріятель* (13), ***искренный*** *доброжелатель* (10).

В **заключителната част на писмата** се съдържат винаги положителни послания, напомнят се нравствени ценности, сред които уважение, почтителност, послушание и поздрави по вече установените шаблонни модели:

> ***Съ истинно почитаніе, и съ усерднѫ признателность*** *сьмь на ваше благородіе*, *вашь покорный Н. Н.* (23); *Най прьвото мое стараніе е* ***да вы възблагодарѫ и съ сердечнѫ почесть*** *да бѫдѫ вѣчно ваша послушна дщеря* (15). *Бѫдете увѣрени, още и въ това* ***почитаніе***, *милостивый ми родителю*! *Послушный сынъ* (15).

Понякога пожеланията представят по-дълъг повествователен текст, украсен с елементи, доближаващи се до художествения стил (повторения, еднородни части, инверсия, епитети и др.), както в следното писмо до приятел:

Желаемый ми Пріятелю г. Н.!

Скоро, скоро вече ще ся отдѣлите отъ насъ, скоро ще трьгнете въ *пѫть далеченъ и труденъ*. Азъ ся молѭ Богу, чтото да ся свръши *благополучно и радостно*, чтото Божіята милость да ви изпрати всичкы-тѣ срѣдства, да можете да прѣнесете тыя трудности и да вы помогне да постигнете своето намѣреніе. Азъ ся надявам, че ще ся сподоба да вы видѫ пакъ въ животъ-тъ сы, молѭ вы покорно да споменете нѣкогашъ и Тогова, който

умственно насъдѣ слѣдва подыръ васъ и желаѫ вамъ всяко возможно благополучіе, и сьмь вашъ *искренный доброжел.[атель]*. Н. Н. (6).

Освен формалната страна или начините на изказване на учтивостта интерес представляват и средствата за изразяване на разни чувства – на благодарност, радост, удовлетвореност или неудовлетвореност, съжаление, прискърбие и др. Те най-ярко са представени в началната и заключителната част на писмата във вид на клиширани фрази, в които се наблюдава в доста висока степен унификация на изразните средства, каквито са и при обръщенията.

За устойчивостта на посочените титулувания достатъчно показателни са идентичните образци в ранните руски писмовници и в българските писмовници от XIX век, вкл. и този на Г. Икономов (По този въпрос вж. Вачкова/Vachkova 1996: 59–61; Владов/Vladov 2013: 118; Полонски/Polonski 2013б: 236). Но също така се вижда как постепенно традиционните титли, въпреки че намират място и в съдържанието на писмата, отстъпват на съвременните езикови средства, напр. в речевия етикет се появява титлата *Господин*, претърпяла смислова трансформация, която замества по-старата форма *Господар*, въпреки че тя присъства като апелатив в *Писм.* Тази новост в българския речев етикет отбелязва и Н. Геров в речника си: *Отъ нѣколко врѣмя сѫ подкачили да казвать на жены-ты госпожьѫ вм. господарка, как-то на мѫжє-ты господинъ вм. господарь*“ (Геров/Gerov 1975: 241, Цанков/Tsankov 1988: 28).

В писмата от личен характер са включени общовалидни в общуването етикетни формули, между които етикетните обръщения: *господин, госпожа,* които се употребяват сред интелигенцията. Те са използвани още в ранните писмовници, а също и в разговорниците. Едно сравнение напр. с гръцко-българските разговорници (1835) на Хр. Павлович (1835) и на К. Фотинов (1845) показва, че книжовните и говоримите форми са поравно представени.

У Хр. Павлович: *Добръ **ви** день **господине**; **Господинъ ваш** братъ добре ли е; Какъ е **госпожа** майка **ваша*** (8); *Видохте ли **господина** уйка **вашего**; благодаримъ ви **Гос**. Димитріе, **брате*** (43); У Фотинов: *Добаръ ви день **Господине**, **приятелю** мой, **побратиме**; Ваш братанецъ Гос. Петр гдесе намерува сега*? (3); ***Побратиме** Станчо, аз ще земем, защото ми се вижда сгодно* (20); *Стано **моме**, почерпи ни по едно винце* (6).

Новото време внася промени, които се вписват в националната духовна култура (Дамянова/Damyanova 1995: 4–5), и въпреки че речевият етикет е социално и национално обусловен, в определени периоди се налага адаптиране към новата среда. Обикновено националната специфика се запазва, но според обществено-политическите обстоятелства се вплитат и чужди влияния, особено в условия на пряко съжителство, каквото е българ-

ското възрожденско общество. Така напр. по време на османското владичество в българския речев етикет се включват апелативите *кир, кира* (гръцки), *ефенди* и *чорбаджи* (турски), както и гръцкият поздрав *сполай*! (Цанков/Tsankov 1988: 17), а по-късно на мода идват френските *мерси и пардон* и др. под. Възрожденските книжовници до средата на XIX в. се влияят от гръцките писмовници, а след това от френските и руските. Руските писмовници са познати и по-рано, тъй като още с реформите на Петър I се появяват първите съвременни писмовници, преведени от немски (Полонски/Polonski 2013a: 253–254). Сърбите също имат ранни печатни писмовници, като най-значителният между тях е този на Ат. Стойкович (вж. заглавието в Източници).

В търговските надписи (върху плика) Г. Икономов препоръчва да се използват титлите *Господин* и *Господа* (в мн. ч.) Тази тенденция е отразена и в обръщенията в писмата, където думите *Господин* и *Госпожа* многократно превишават употребата на *Господар*, а *Господарка* изобщо липсва. Само в обръщенията в личните писма титлата *господин* е употребена 21 пъти, а *госпожа* – 4 пъти, а те се срещат и в самото изложение на писмата и по този начин броят и популяризацията им се увеличава.

Обръщенията като *Ваша Милост, Негова милост* не се наблюдават в *Писм.* на Г. Икономов, въпреки че такива са регистрирани в някои писмовници. Среща се обаче един единствен път традиционната титла *Господство*: *За това давамь настояще-то на* ***Господство*** *му отъ Сѫщаго мене подписанно* (29).

Всички тези примери (в титлографията и клишираните формули), както и значителният брой русизми, които съвпадат с тези от руските писмовници, насочват към руски източници (те, от своя страна, представляват преводи и са силно повлияни от западно- и средноевропейските епистоларни модели), но не е изключено авторът да е бил запознат пряко и с други чуждоезични източници. Направеният анализ на езиковите и изразните средства в речевия етикет в *Посл.* на Г. Икономов представя картината на формиране на епистоларната култура през Възраждането и прякото участие на автора в тези процеси.

*Изследването е по проект № КП-06-Н40/8 на тема „Писмовниците на Българското възраждане като източник за формирането и функционирането на книжовния език”, финансиран от ФНИ към МОН.

ИЗТОЧНИЦИ

Неофит Бозвели, Ем. Васкидович. Славеноболгарскій предручный Послателникъ за наставленіе на Болгарскитѣ юноши.Часть шестаѧ. Въ Крагуевцѣ, Оу Княжеско-Сербской Тѵпографїи, 1835.

Хр. Павлович. Писменникъ общеполезенъ на секого единороднаго ми болгарина отъ кой да е чинъ и возрастъ. Въ Белграде. У княжеско-Сербской Типографіи. 1835.

Приклады како пишутся комплименты разные на немецком языке, Москва: Печатня Моск. университета, 1708 (перев. с нем. М. П. Шафиров).

Стойкович, Ат. Сербски секретар или Руководство како сочиньавати различнейша писма – квите, облигације, контракте, реверсе, конте и пр. Печатано писмены Кралевскаго Унїверсїтета (Въ Будимѣ), 1802 г.

К. Фотинов. Болгарски разговорник за оныя, кои обичатъ да се навыкнуватъ да говоратъ гречески. Сочиненъ трудомъ К. Г. Фѡтинова. Смирна, в Печатарница А. Дамїанова, 1845.

ЛИТЕРАТУРА

Вачкова 1996: *Вачкова, К.* Маестатната форма в документи от български владетелски канцеларии. – В: *Бог и цар в българската история.* Пловдив, Хр. Г. Данов, 57–62. [Vachkova 1996: *Vachkova*, K. Maestatnata forma v dokumenti ot balgarski vladetelski kantselarii. – In: *Bog i tsar v balgarskata istoriya*. Plovdiv, Hr. G. Danov.]

Владов 2013: *Владов, В.* Иерархия и титулатура священнослужителей в Православной церкви: Греция, Болгария, Россия – В: *Исторические параллели. Православный ученый в современном мире, II международная научная конференция*. Воронеж: Истоки. Том 2, 116–118. [Vladov 2013: *Vladov, V.* Ierarhija i titulatura svjashtennosluzhitelej v Pravoslavnoj tserkv: Gretsija, Bolgarii, Rossija. – In: *Istoricheskie paralleli. Pravoslavnyj uchenyj v sovremennom mire. Matepiали II mezhdunaradnoj nauchno-prakticheskoj konferencii конференции G. Zaridze*. Voronezh: Istoki, 116–118.]

Геров 1975: *Геров*, *Н*. Предговор. – *Речник на българския език*. Фототип. изд. София. [Gerov 1975: *Gerov, N.* Predgovor. – *Rechnik na balgarskiya ezik*. Fototipno izd., Sofia.].

Дамянова 1995: *Дамянова*, *Р.* Писмата в културата на Българското възраждане. Шумен: Глаукс. [Damyanova 1995: *Damyanova*, *R*. Pismata v kulturata na Balgarskoto vazrazhdane. Shumen: Glauks.]

Доброплодни 1853: *Доброплодни*, *С*. Писменник/Писмовник. Земун: Сопроновата бързотиска [Dobroplodni 1853: *Dobroplodni, S.* Pismennik /Pismovnik. Zemun: Sopronovata barzopiska.]

Кънчов 1892/1970 – URL: *Кънчов, В.* Сегашното и недавното минало на град Велес. – В: *Избрани произведения*, т. II, София, Наука и изкуство, 1970. [Kanchov 1892/1970 – URL: *Kanchov, B.* Segashnoto i nedavnoto minalo na grad Veles. – In: *Izbrani proizvedeniya*. t. II, Sofia, Nauka i izkustvo.]

http://macedonia.kroraina.com/vk2/vk22b1.html.

Полонски 2013а: *Полонский, Д. Г.* Первый русский печатный письмовник и его роль в формировании эпистолярной культуры Нового времени. – В: *Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці: матеріали II міжнародних книгознавчих читань.* Одесса, 2013, с. 244–260. [Polonski 2013a: *Polonski, D. G*. Pervyj russkij pechatnyj pis'movnik i ego poli v formirovanii epistolyarnoj kuljtury Novogo vremeni. – In: *Starodruki i ridkisni vidannya v universitets'kij bibliotetsi: materiali II mizhnarodnih knigoznavih chitan*'. Odessa, s. 244–260.]

Полонски 2013б: *Полонский, Д. Г.* Самоидентификация русского дворянства и петровская реформа эпистолярного этикета (конец XVII – начало XVIII в.).

– В: *Правящие элиты и дворянство России во время и после петровских реформ 1682–1750.* (отв. сост. Петрохинцев, Н. Н., Эррен, Л.). Москва, с. 234–255. [Polonski 2013b: *Polonski, D. G*. Samoidentifikatsiya russkago dvoryanstva Rossii i petrovskaya reforma epistolyarnago etiketa (konec XVII – nachalo XVIII v.). – In: *Pravyashtie elity i dvoryanstvo Rossii vo vremya i posle petrovskih reforn 1682–1750.* (otv. Sost. Petrohintsev N. N., Erren L.) Moskva, s. 234–255.]

Радкова 2015: *Радкова, Р.* Възрожденска Дупница (XVIII–XIX в.). София, Македонски научен институт, Дупница – Исторически музей. [Radkova 2015: *Radkova, R.* Vazrozhdenska Dupnitsa (XVIII–XIX v.). Sofia, Makedonski nauchen institute, Dupnitsa – Istoricheski muzej.]

Трайчев 1925: *Трайчев, Г*. Град Прилеп. Историко-географски и стопански преглед. София, Печатн. Фотинов, № 1. [Traychev 1925: *Traychev, G.* Grad Prilep. Istoriko-geografski i stopanski pregled. Sofia, Pechatn. Fotinov, N 1].

Цанков 1988: *Цанков*, *К.* Речев етикет. Поредица Библиотека „Родна реч“, № 29, София. [Tsankov 1988: *Tsankov*, *K*. Rechev etiket. Poreditsa Biblioteka “Rodna rech”, N 29, Sofia.]

Колективният правописен проект на свищовските учители от 1875 г.

Надка Николова
Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“
nikolova55@gmail.com

Резюме: Настоящото изследване е принос към историята на българските правописни перипетии през 70-те г. на 19. век. То е фокусирано върху съдбата на един слабо известен колективен проект за всеобщ български правопис, който е дело на учителите в Свищов. Демократичният проект се опира на минимален брой графеми в българската азбука, като се избягва синонимното означаване на звукове и се предлагат диграфи вместо буквите я и ю, а за глайда се предлага десетичното і.
Ключови думи: правопис, Свищов, азбука

The Collective Spelling Project of the Svistov Teachers from 1875

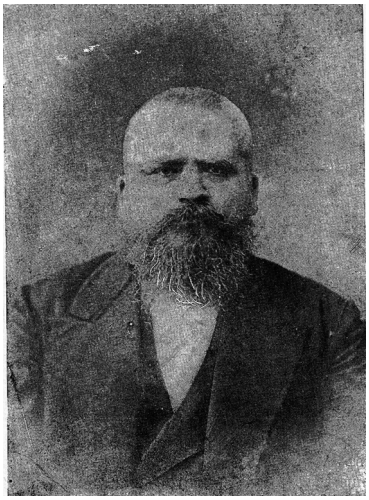
Nadka Nikolova
Konstantin Preslavski University of Shumen
nikolova55@gmail.com

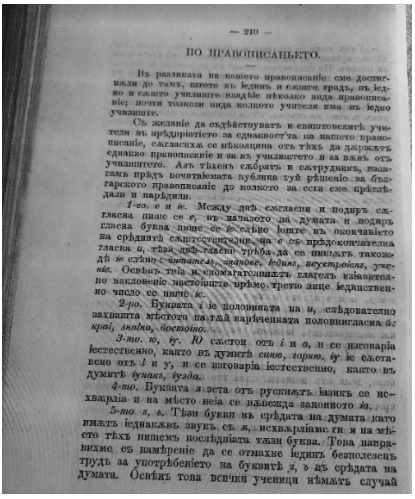
Abstract: The current study adds to the history of Bulgarian spelling vicissitudes in the 1870s. It focuses on the destiny of a little-known collective project for universal Bulgarian spelling undertaken by Svishtov teachers. The democratic project is based on a small number of graphemes in the Bulgarian alphabet, eliminating the use of analogous sound designations and substituting digraphs for the letters “я” and “ю”, while the glide is represented by the decimal i.
Keywords: spelling, Svishtov, alphabet

На 15 март 1875 г. в брой 5 на издаваното от българското читалище в Цариград списание „Читалище“ се публикува една неголяма статия (с. 210–212), озаглавена **„По правописаньето“** от учителя Стефан Попов, който скромно заявява, че изложеното е продукт от съвместната работа на свищовските учители.

Не са много опитите за колективно обмисляне и изготвяне на проект за правопис през Възраждането – обикновено възгледите за езиково-право-

писното устройване на книжовния език са изложени в граматики, написани от един автор, които намират повече или по-малко последователи за известно време и в определени центрове. Мнения, одобрения и критики се публикуват и в периодичния печат; известни са повече от 50 статии по темата за азбуката и правописа (вж. Константинова 1979: 89–118). Колективните идеи обаче не са често срещани и именно затова свищовският проект събужда научното любопитство.

— 210 —

ПО ПРАВОПИСАНЬЕТО.

Въ разликата на нашето правописание сме достигнали до тамъ, щото въ единъ и сжщи градъ, въ едно и сжщо училище владѣе нѣколко вида правописи; почти толкози вида колкото учители има въ цѣло училище.

Съ желание да содѣйствуватъ и свищовскитѣ учители въ предприятието за сдиняването на нашето правописание, съгласихме се нѣколцина отъ тѣхъ да держатъ сдинако правописание и въ въ училището и за вжкъ отъ училището. Азъ тъкмо сѣдѣтъ и сътрудникъ, назначенъ отъ почитаемата публика зуй рѣшение за българското правописание до колкото за сега сме приемдали и нарядили.

1-во. е и ѣ. Между двѣ съгласни и подиръ съгласна пише се *е*, въ началото на думата и подиръ гласна буква пише се *ѣ*. Само тия въ окончанието на срѣдните сжществителни на *е* се предокончателна гласна *и*, тая двѣ гласни трѣба да се пишатъ такожде *не сѣмо: сжщество, знание, водия, неустройство, учение.* Освенъ тия и споменатитѣ глаголи изявително наклонение настоящее врѣме, трето лице единствено число се пише *ѣ*.

2-ро. Буквата *ѧ* е половината на *и*, слѣдователно захваща мѣсто на тая наречената половингласна *ѣ*: *кряі, зяпна, постояно.*

3-то. ю, ѫ. Юотъ отъ *ї* и *о*, и се изговаря iестественно, както въ думитѣ *сиво, горио*, ѫ и се състои отъ *ї* и *у*, и се изговаря iестественно, както въ думитѣ *бучяк, гуздо.*

4-то. Буквата *я* зета отъ рускиятъ азъкъ се исхвърля и на мѣсто нея се въпенда законното *ѧ*.

5-то. з, ѕ. Тѣзи буквы въ срѣдата на думата като имлятъ иднаквъ звукъ съ *з*, искарайме ги и на мѣсто тѣхъ пишемъ послѣдната тѣзи буква. Това завараимме съ намѣрение да се отнахне единъ безполезенъ трудъ за употрѣбението на буквитѣ *я*, *ѕ* въ срѣдата на думата. Освѣнъ това всички ученици нѣмлятъ случай

За да бъдат разбрани и обяснени теоретичните основи и практическите резултати в една или друга книжовноезикова дейност, е потребно да бъде поставена личността на техния автор в конкретните житейски и обществени обстоятелства. **Стефан Попов** е роден през 1840 г. в Разград в семейството на свещеник. Първоначално учи в родния си град, а после в Шумен, след което заминава за Цариград. Там се записва в елитното френско католическо училище в квартала Бебек, в което се преподава въз основа на модерната френска педагогика. След като завършва образованието си в него, Ст. Попов става учител по френски и турски в родния Разград през 1862 г. (вж. подр. у Явашов/Yavashov 1930). Учителстването му там е в периода 1862–1869 г. (прекъснато за учебната 1865/1866 година). За да издигне още по-високо равнището на просветното дело, училищното настоятелство в Свищов[1] „издирва и привлича учители от различни краища на страната за училищата в града и околните села“ (Янкова/Yankova 2008: 30).

Така вероятно през 1870 г. Ст. Попов попада в крайдунавския град, където пребивава до Освобождението. След това се премества в София, за да стане чиновник в Министерството на иностранните работи и изповеданията до края на дните си (1893 г.). Още в Разград, а по-късно и в Свищов учителят е редовен дописник във вестниците „Турция“ и „Македония“ и на няколко списания; постоянен сътрудник е в сп. „Училище“.

Свищов е вероятно градът, в който се среща с **Петър Аврамов.** Двамата отпечатват през 1870 г. „Въ Книгопечатницѣтѣ на Дунавскѣтѣ Областъ“ в Русчук едно учебно помагало с краткото заглавие „Писмовниче“[2]. Езикът на писмовника и идеята за правописен проект несъмнено имат връзка. Преди всичко най-общото, което може да се каже за правописните, респективно за езиково-нормативните особености на епистоларното ръководство[3], е, че се отличават във висока степен с несистемност. Тя се дължи на обстоятелството, че вероятно епистоларните образци са изготвени поотделно и в тези, изготвени от Ст. Попов, езиково-правописните особености са едни, а в образците на П. Аврамов са други. Видно е, че всеки от авторите има своя собствена представа за това какъв трябва да бъде правописът.

***

С този недостатък в писането и преподаването именно започва и статията на Ст. Попов пет години по-късно: „Въ разликата на нашето правописаніе сме достигнали до тамъ, щото въ іединъ и сѣшти градъ, въ іедно и сѣшто училиште владѣіе няколко вида правописаніе; почти толкози вида колкото учители има въ іедно училиште“ (210). В желанието си да съдействат за преодоляването на този хаос, свищовските учители се заемат с „прѣдпріатіето за іеднаквостта“ на правописа. Неколцина от тях, продължава понататък Ст. Попов, „сѣгласихѣ се… да дѣржѣтъ еднакво правописаніе и за въ училиштето и за вѣнъ отъ училиштето“. Това е момент от голяма важност: малко са примерите във възрожденската книжовноезикова история, в които колектив от ангажирани с езиковите норми, каквито са свищовските учители през 1875 г., да стигне до единство и да се задължи да ги спазва както при преподаването, така и в ежедневието си. През 1873 г. Ст. Попов описва свищовските училища като две мъжки – основно и главно, и две девически – също основно и главно, с общо 928 ученици и ученички, обучавани от 14 учители и 7 учителки (вж. подр. Попов/Popov 1873: 92). Вероятно под „свищовски учители“ се разбира именно обединената от училищното настоятелство колегия от 21 учители. Тя излъчва представител, вероятно инициатора на предложения модел, който да оповести публично решението им и да го представи за обсъждане – друга и не може да бъде целта на публикуването му в едно от най-авторитетните и най-четени възрожденски списания: „Аз, тѣхенъ сѣбратъ и сѣтрудникъ, излагамъ прѣдъ почитаіемата публика туй рѣшеніе за бѣлгарското правописаніе, до колкото за сега сме прѣгледали и нарѣдили“.

Правописният замисъл на свищовските учители не е непознат на българската лингвистика. Коментиран е например в изследването на Д. Иванова, посветено на списание „Читалище“, като „теоретично обосновани доводи и предложение за демократизация на българския правопис по посока на фонетичния принцип“ (Иванова/Ivanova 1994: 75–76; Иванова/Ivanova 2008: 96–97 и пос. там литература), повлияни от сръбската школа чрез Н.

Първанов. Тук той се представя аналитично на фона на предходната дейност на Ст. Попов и П. Аврамов и в сравнение с други съвременни на статията правописни практики.

***

Веднага след краткото въвеждане в темата на изложението и обстоятелствата около решението на свищовските учители Ст. Попов представя в девет точки **азбучния състав на проекта** им. Започва се с буквата **е** и съчетанието **іе,** които се разпределят по следния начин: **іе** се пише в началото на думата и след буква за гласна, напр. *іединъ, неустроіенъ* (примерите са от статията). Наставката *-ние* също се записва така, напр. *ученіе*. В останалите случаи се употребява **е**. За буквата **і** (йота или т.нар. десетично и) се приема, че е „половината на *и*, слѣдователно захвашта мѣстото на тѫй нареченната половингласна *й: краі, знаіно, достоіно“.* Оттук следват и комбинациите на „полвингласната“ с буквите за вокалите [о], [у], [а] и [ъ], за които се предлагат диграфите **іо**, **іу**, **іа** и **іѫ**. Специално за **я** Ст. Попов пише: „*4-то.* Буквата *я,* зета отъ рускиѫтъ іазикъ, се исхвѫрліа и на мѣсто неіа се вѫвежда законното *іа*“. „Законното“ **іа** за Попов вероятно е протетичното **а** в старобългарската кирилица.

Двата ера – **ъ** и **ь** – в средата на думата са тъждествени по звучене с **ѫ**, затова и свищовските учители решават на тяхно място да използват само **ѫ**. Интересни са основанията за това: напразен труд е, смятат те, да се изучава етимологията на трите букви, още повече, че учениците „нѣмѫтъ случай да изучватъ черковно-славенскиятъ іазик, с помощ’та на когото се опрѣдѣліа употрѣбеніето на тиіа букви въ срѣдата на думата“ (211). Колкото до традиционното им писане в края на думите, то Ст. Попов пише, че са излишни, но засега ги оставят „за приврѣменно“ – може би им се вижда твърде радикално въвеждането на толкова промени. При думите, завършващи на **ь**, следвани от членна форма, предлагат да го заместят с апостроф, напр. *крѫв’та, учител’ѫтъ*, тоест вероятно в речта им краесловната мекост при някои думи се е запазила и те не могат да я пренебрегнат. С **ѫ** се записва и съюзът *нѫ*.

Още две са буквите, които се смятат за излишни: това е **ы** поради липсата ѝ в устната реч и **щ**, заменена от съчетанието **шт**. Буквата **ѣ** се запазва, но „ште се пише тамъ, дето нѣкога и нѣкѫдѣ се слуша звукъ *іа*, а нѣкога и нѣкѫдѣ звукъ *е*: *хлѣбъ, мѣрка, измѣрихъ, ковѣхъ, ковѣше*“.

Така се стига да обобщението за състава на азбуката, съответстващ на четирите звукови групи:

„Бѣзгласни или сѫгласни: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш.
Гласни: а, е, и, о, у, ѫ
Двугласни: іа, іе, ѣ, іо, іу, іѫ
Полвингласна: і“.

Както се вижда, не са посочени двата ера (**ъ** и **ь**), чието присъствие в правописа им е полулегално, тъй като липсват от групите, но пък се пишат в края на думите. Така Ст. Попов предлага от името на учителската колегия най-краткия азбучен състав в историята на българския правопис: 19 за съгласните, една „полвингласна“ и 7 за гласните (заедно с Ѣ), т.е. общо 27 букви или 29, ако се прибавят немите ерове. Т.нар. двугласни не са отделни букви, а диграфи, които предават дифтонгични съчетания или мекостта на съгласна пред вокал.

Вижда се, че за петте години от отпечатването на „Писмовниче“ авторите му претърпяват голяма промяна във възгледите си за азбучният състав. В епистоларното ръководство той съдържа 35 букви, като освен тези от съвременната българска азбука Ст. Попов и П. Аврамов употребяват и графемите *і, ы, ѣ, ж, ѣж*, които се използват от мнозина книжовници от втората половина на 19. в. За забелязване е, че в „Българска история“ от Драган Цанков (основател и директор на печатницата) – както във второто издание[4] от 1866 г., така и в третото[5] от 1868 г., и двете печатани в типографията на Л. Зомер във Виена, – буквеният състав е почти тъждествен на този в „Писмовниче“. Подобен (без буквата *ѣж*) е и например в двете издания на турскобългарския писмовник, преведен от Стоил Д. Попов и Ив. Чорапчиев, излезли също от русенската печатница през 1868/1869 и 1873 г. Следователно може да се мисли, че русенската печатница прокарва сходен азбучен състав в изданията си – навярно съобразен с техническите възможности и намесата на Др. Цанков.

В многобройните изследвания на езиково-правописните модели (т. нар. школи) през втората половина на 19. в. стандартолозите изтъкват една основна характеристика: въпреки граматиките, в които се кодифицират моделите, българските книжовници не само че не следват единен правопис, но и не се придържат изцяло към един възприет от тях модел. Може да се обобщи, че се следва етимологичният правопис, солидно подкрепен от черковнославянската традиция и руското езиково влияние, което основно я пренася. Не липсват обаче и опити нормотворческата и кодификационната дейност да бъде поставена на други основи – към това се стремят главно възпитаници на сръбските образователни институции, следващи линията на демократизация и прагматизация на правописа. Главен адепт на идеите за модернизирането му е Никола Първанов[6], както и други негови съидейници като Г. Миркович, „Д. Маринов, В. Горанов, отчасти и Н. Попов“ (Иванова/Ivanova 1994: 75) например[7]. Н. Първанов „се формира под непосредственото ръководство на Даничич и определено може да се твърди, че той всъщност става привърженик на Караджичевата школа под въздействието на образованите сръбски филолози, които са я поставили на истински научни основи“ (Иванова/Ivanova 2003: 199), възхождащи към идеите на Й. Б. Копитар. Неговото прагматично мислене, както и умереното прилагане на

черти от фонетичния[8] или по-скоро фонетично-етимологичния правописен принцип (Русинов/Rusinov 1981: 43–46; Иванова/Ivanova 1994: 75; Иванова/Ivanova 2017: 256–259) не успяват да се наложат, но определено провокират консервативно възпитаните български книжовници, чиято кодификаторска дейност се отличава с известен елитаризъм, предполагащ добри познания по черковнославянски, дълго време припознаван за изконния старобългарски език.

* * *

Не се намери информация за евентуални пристрастия от страна на Ст. Попов към правописа, изложен от Н. Първанов. Във всеки случай, хронологията показва, че „Писмовниче“ се отпечатва през 1870 г., в която излиза граматиката на Н. Първанов „Извод из българската граматика“. Следователно нито Ст. Попов, нито П. Аврамов в този момент са били привърженици на идеята да обвържат правописа на ръководството с модела на Н. Първанов. Липсват в малкото биографични данни и другите публикации на Ст. Попов[9] каквито и да е пристрастия към сръбската езиково-правописна практика. Може да се подозира, че други учители от Свищов са имали отношение към Първановия модел или сръбския правопис. Фактът обаче, че авторът на статията е Ст. Попов, навежда на мисълта, че той е инициатор със заслуги, заради които е излъчен от учителската колегия да я представлява. Това предполага идейно развитие на Ст. Попов (а може би и на П. Аврамов).

Сравнението с правописа в Първановата граматика показва, че правописният замисъл на свищовци, макар и близък, не е тъждествен с нея. Както е видно, свищовските учители се ориентират съвсем научно (от съвременна гледна точка) във фонемния състав на българския език. Сравнен със съвременния азбучен състав, техният се различава само по липсата на буквата **щ** и десетичното **і** вместо **й** за глайда. Впечатлява класификацията на буквите, която следва класификацията на звуковете. Това разчупва общата представа, че през Възраждането буквите и звуковете не се разграничават. За всяка съгласна има по една буква, като меките съгласни се предават според сричковия принцип – с диграф, съдържащ **і** и буквата за следващата гласна. Буквите за гласните, на брой 6, също съответстват на съвременните представи за вокалния състав. Отделно са представени „двугласните“ – дифтонги в представите им, за които се предлагат 5 диграфа. От традиционния състав на кирилската азбука е оставена буквата **ѣ**, но само там, където прегласянето е живо. По-особено стоят двата ера, които не са изброени в буквения състав, но засега, както пише Ст. Попов, са оставени по традиция в края на думите (което означава, че бъдещето им е да бъдат премахнати). Може да се обобщи, че азбучният състав е пределно изчистен и минимализиран; с изключение на **ѣ** няма букви, които да означават два звука. Така представе-

ният състав издава професионално и добре премислено становище на образовани книжовници, които не отстояват традиционния исторически принцип – напротив, пристъпват към проблема научно в посоката от звука към буквеното му означаване. Действително, „разложеното“ представяне на **щ** и диграфите са същите като в Първановата граматика, но пък не се използва буквата **ц,** не е запазен и малкият ер в суфикса *-нье*[10], както го записва Н. Първанов. Без да ни е известен аналог, Ст. Попов предлага краесловният малък ер, последван от членна форма, да се отбелязва с апостроф. В един от примерите дори – *учител'ѫтъ* – мекото [л] изглежда като транскрибирано.

Аналитичното записването на постоянното съчетание [шт] впрочем получава подкрепа не само от Първановата граматика, но и от езиково-правописния модел на Българското книжовно дружество от 1870 г., познат като Дриновия книжовноезиков модел. За разлика обаче от М. Дринов, който смята буквите **ы, й** и **і** за излишни, свищовските учители не само съхраняват **і**, но и предлагат да се използва в диграфите. Вижда се, че те, начело със Ст. Попов, са били доста добре запознати със съществуващите модели и граматики; нещо повече – направили са една умела симбиоза от предложените в тях азбуки, за да намалят максимално броя на буквите, съотнасяйки ги към един отлично представен звуков състав. Впрочем в съществуващите граматики от Възраждането минималният буквен състав принадлежи на Първановия „Извод на българската граматика“ (заявен брой 29; действителен брой 30). В проекта на Ст. Попов и свищовския колектив заявеният буквен състав е от 27 букви, а действителният (с краесловните ерове) – 29. Това е най-минималистичната предложена азбука не само през Възраждането, но и до днес. Следователно приликите и различията с други правописни модели и практики издават познаване и творчески прочит на граматичната литература, включваща не само неговата граматика.

Статията не е завършена – в края ѝ е изписано „Следва“. За съжаление, нещо е попречило продължението да бъде отпечатано. Вероятно са следвали правописните положения, част от които впрочем са видни в самия текст. Поради малкия обем на статията (2 страници) и ограничената лексика може да се посочат отделни **правописни особености**.

• При определянето на правописа като фонетичен следва да се има предвид една важна особеност: фонетичното записване на ***комбинацията от звучни и беззвучни консонанти***. Всъщност коментарът на тази особеност има в известна степен амбивалентен характер, тъй като ако като етимологично се приема следването на черковнославянския правопис, то писането на представките *из-/ис-, без-/бес-, раз-/рас, воз/вос-* например е нагледен пример за фонетичен момент в него. Многократно употребените форми *се исхвѫрліа, исхвѫрліаме, исхвѫрлихме, исхвѫрлениѫтъ* в текста на статията, подписана от Ст. Попов, е добър пример за това. В същото време обаче примери като *безполезенъ* и *предпріатіето* насочват към морфематично записване на представките.

• Така също навсякъде при определените имена от/в м.р. ед.ч. се използва единствено пълната членна форма, съдържаща кореновата морфема *-т-*, напр. *Освѣнъ… спомагателнижтъ глаголъ, отъ рускижтъ іазикъ* (с. 210); *въ краѣжтъ, въ коренжтъ* (с. 211). Тази особеност всъщност съвпада с членуваните форми на посочените имена в централния балкански говор, към който принадлежи и Свищов.

• В отделен дълъг абзац авторът на статията обяснява решението за записване на „тъмни“ и „меки“ глаголни окончания като *бодж, боджтъ, ште берж, ште бержтъ, молѣж, молѣжтъ, ште ловьж, ште ловьжтъ*. Друга правописна особеност при глаголите е „тъмното“ третолично окончание за мн.ч. на формите за имперфект и аорист като *бодѣхж, молѣхж, пѣіахж* и *бодохж, молихж, пѣхж*, както и при аористни форми за 1 л. ед.ч. на глаголи от свършен („іеднопжтни“) вид от типа *боднжхъ, скокнжхъ*.

Не се знае дали и докога свищовските учители са успели да осъществят проекта; следват размирни и преломни за българите събития. Факт е, че в публикациите си след статията, повечето на страниците на сп. „Училище“, Ст. Попов не използва правописа, анонсиран в коментираната статия. В тях са налични буквите **ю, я, щ;** липсват съчетанията с **і.** В много отношения техните правописни особености са като в „Писмовниче“ от 1870 г.

Остава обаче значимото: българското учителство дръзва да предложи колективно решение на проблема за общоприет правопис. На 12–16 април 1873 г. се провежда и първият епархийски учителски събор в Шумен, иницииран от митрополит Симеон. На него се приемат документи с комплексен характер, установяващи единство в образователния и възпитателния процес, уеднаквяват се училищните програми и др. (Вачкова 2003). Но нито на този събор, нито на последвалите го в Пловдив, Русе, Самоков, Ловеч и Видин е било документирано обсъждане на правописния въпрос. Може би колективното му обсъждане в Свищов и обединението около правописен проект е било с намерението да бъде поставен на следващите събори.

***

Изкушава сравнението на предложението на свищовските учители с първия проект за общ български правопис след Освобождението, изложен в известната статия на Л. Милетич „Нашата правописна реформа“ (1893). Сходство между тях може да се намери в четири случая: замяната на **й** с **і,** на буквите **я** и **ю** с диграфите **іа** и **іу**, както и премахването на **ы**. Липсват данни за непосредствено въздействие на идеите на свищовските учители върху членовете на седемчлената комисия – Ив. Шишманов, А. Т.-Балан, Л. Милетич, Ив. Георгов, Б. Цонев, Д. Матов и Ст. Аргиров. Навярно има значение обаче фактът, че Ив. Шишманов е родом от Свищов (род. 1862 г.) и първоначално е учил в родния си град, което означава, че през 1875 г., когато се публикува статията, е бил 13-годишен ученик и може би съвременник на правописния дебат. Повечето от членовете на комисията са ви-

ески, загребски и пражки възпитаници (вж. подр. Мурдаров 1988) и носители на идеите на европейската славистика от указания период. Но явно още през 70-те г. на 19. в. във „въздуха“ е витаело, както се казва, намерението да се извърши промяна, която да откъсне азбучния състав и съответно правописа от орбитата на традицията.

Неуспехът на проекта на свищовските учители е предопределен не само от мащаба на замисъла им. Поставен върху фона на графично-правописните перипетии през 19. в., той е по-скоро показателен за многопластовото формиране на национална, духовна и културна българска идентичност. Сложният и криволичещ на пръв поглед път на установяване на азбучния състав и на правописните принципи е огледало на стремежа на българите да съхранят единението с другите славяни, с които са споделяли през вековете езиковото и културното си наследство, но и да се оразличат от тях.

БЕЛЕЖКИ

[1] Училищата в Свищов (двете мъжки – основно и главно, и двете девически – основно и главно, вж. подр. Попов/Popov 1873: 92) през 1850 г. обединяват усилията си, създавайки общо училищно настоятелство и обща каса за осъществяване на издръжката си (Свищов/Svistov 1980: 113).

[2] Изследването е по проект № КП-06-Н40/8 на тема „Писмовниците на Българското възраждане като източник за формирането и функционирането на книжовния език“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката на РБ.

[3] Съдържанието и езиково-правописните особености на „Писмовниче“ са обект на изследване по проект № КП-06-Н40/8 на тема „Писмовниците на Българското възраждане като източник за формирането и функционирането на книжовния език”, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката на РБ, и са част от подготвен за публикация колективен монографичен труд.

[4] Първото е включено в „Месецослов за Българската книжнина за 1857“ и по тази причина не може да служи за меродавно сравнение.

[5] Третото издание носи заглавие „Кратка българска история“.

[6] Изложени в критическата му студия *Бележки връх граматиката за новобългарския език от Ив. Н. Момчилов. Русчук, 1868*; в статията *Реформа на френзката ортография* (публикувана във в. Македония, IV, 48, 9 май 1970) и граматиката му *Извод из българската граматика*. Русчук, 1870.

[7] Въпреки очакваното следване на сръбската линия в правописа, Лука Павлев, който е също сръбски възпитаник, не би могъл да се присъедини към тях.

[8] Понятието фонетичен правопис е широко; тук се има предвид единствено принципът един звук да се отбелязва с една буква, като се зачита еднообразното записване на морфемите.

[9] Вж. ги у М. Стоянов (1957) под № 6265 – 6273.

[10] Докато в текста на статията обликът на *правописаніе* следва проектния правопис, то единствено в заглавието *правописанье* е оформено с наставка *-нье* – вероятно с намесата на отговорника на „Читалище“ Ив. Найденов.

ЛИТЕРАТУРА

Вачкова 2003: *Вачкова, К.* Документите от Шуменския учителски събор (1873 г.) с оглед историята на българския книжовен език. – В: *Първият учителски събор в Шумен (1873 г.) и новобългарското образование – история и съвременност. Национална конференция. Сборник с доклади*. София, с. 31–36. [Vachkova 2003: *Vachkova, K.* Dokumentite ot Shumenskia uchitelski sabor (1873 g.) s ogled istoriyata na balgarskia knizhoven ezik. – In: *Parviyat uchitelski sabor v Shumen (1873 g.) i novobalgarskoto obrazovanie – istoria i savremennost. Natsionalna konferentsia. Sbornik s dokladi.* Sofia, s. 31–36.]

Вълчев 2008: *Вълчев, Б.* Възрожденските граматики на българския език. София, УИ „Св. Климент Охридски“. [Valchev 2008: *Valchev, B.* Vazrozhdenskite gramatiki na balgarskia ezik. Sofia, UI “Sv. Kliment Ohridski”.]

Иванова 1994: *Иванова, Д.* Българският периодичен печат (Върху материал от списание „Читалище“ – 1870–1875). Пловдив, Макрос 2000. [Ivanova 1994: *Ivanova, D.* Balgarskiyat periodichen pechat (Varhu material ot spisanie “Chitalishte” – 1870–1875). Plovdiv, Makros 2000.]

Иванова 2017: *Иванова, Д.* История на новобългарския книжовен език. Второ допълнено и преработено издание. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. [Ivanova 2017: *Ivanova, D.* Istoria na novobalgarskia knizhoven ezik. Vtoro dopalneno i preraboteno izdanie. Plovdiv, UI “Paisii Hilendarski”.]

Иванова 2003: *Иванова, Ц.* Щрихи към балканския Вавилон. Българо-сръбски книжовноезикови отношения XVIII–XIX век. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“. [Ivanova 2003: *Ivanova, Ts.* Shtrihi kam balkanskia Vavilon. Balgaro-srabski knizhovnoezikovi otnoshenia XVIII–XIX vek. Veliko Tarnovo, UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.]

Константинова 1979: *Константинова, В.* Езиковите въпроси в българския печат през XIX век. София, Изд. на БАН. [Konstantinova 1979: *Konstantinova, V.* Ezikovite vaprosi v balgarskia pechat prez XIX vek. Sofia, Izd. na BAN.]

Милетич 1893: *Милетич, Л.* Нашата правописна реформа. – *Български преглед*, кн. 1, с. 1–32. [Miletich 1893: *Miletich*, *L.* Nashata pravopisna reforma. – *Balgarski pregled*, kn. 1, s. 1–32.]

Мурдаров 1988: *Мурдаров, Вл.* Виена и началото на българската езикословна наука. София, Народна просвета. [Murdarov 1988: *Murdarov, Vl.* Viena i nachaloto na balgarskata ezikoslovna nauka. Sofia, Narodna prosveta.]

Попов 1873: *Поповъ, Ст.* Българскитѣ мъжки и женски училища у Свищовъ. – *Училище*, III, 12, 30 авг., с. 92. [Popov 1873: *Popov, St.* Balgarskite mazhki i zhenski uchilishta u Svishtov. – *Uchilishte*, III, 12, 30 avg., s. 92.]

Русинов 1981: *Русинов, Р.* История на българския правопис. София, Наука и изкуство. [Rusinov 1981: *Rusinov, R.* Istoria na balgarskia pravopis. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Свищов 1980: Свищов в миналото и днес (кол.). София: Отечествен фронт. [Svishtov 1980: Svishtov v minaloto i dnes (kol.). Sofia, Otechestven front.]

Стоянов 1957: *Стоянов, М.* Българска възрожденска книжнина. I. София: Наука и изкуство. [Stoyanov 1957: *Stoyanov, M.* Balgarska vazrozhdenska knizhnina. I. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Явашов 1930: *Явашовъ, Ан.* Разградъ. Неговото археологическо и историческо минало. Часть 1. Издава разградското читалище „Развитие“. [Yavashov 1930:

Yavashov, An. Razgrad. Negovoto arheologichesko i istorichesko minalo. Chast 1. Izdava razgradskoto chitalishte “Razvitie”.]

Янкова 2008: *Янкова, Ив.* Огнища на духовна пробуда. Изгревът на светлината по българските земи. София, УИ „Св. Климент Охридски“. [Yankova 2008: *Yankova, Iv.* Ognishta na duhovna probuda. Izgrevat na svetlinata po balgarskite zemi. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.]

Учебната книжнина на банатските българи – вековна традиция и съвременни проблеми[1]

Лучия Антонова-Василева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
luchantonova@gmail.com

Резюме: Статията прави преглед на историята и най-характерните езикови особености на учебната книжнина на банатските българи. Обръща се внимание на ролята, която са изиграли книжовниците от Чипровци за създаването на писмената книжовна традиция в Банат. Прави се съпоставка със съвременните схващания за същността на банатската книжовна писмена норма, както и на някои проблеми на съвременните учебници по български книжовен език и по павликенски български, които се използват в областта.

Ключови думи: български език, книжовна норма, писмена регионална норма

The Educational Literature of Banat Bulgarians – Its Centuries-old Tradition and Contemporary Problems

Luchia Antonova-Vasileva
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andeychin”
at the Bulgarian Academy of Science
luchantonova@gmail.com

Abstract: The article reviews the history and characteristic features of the educational literature of the Banat Bulgarians. Attention is drawn to the role played by writers from Chiprovtsi in the creation of the written literary tradition in Banat. A comparison is made with the modern concepts of the essence of the Banat literary and written norm, as well as with some problems of the modern textbooks on the Bulgarian literary language and on Pauline Bulgarian, which are used in the area.

Keywords: Bulgarian language, literary norm, written regional norm

Писмено-регионалната норма на българския език в областта Банат е добре известна. Тя представя регионалния език на българите, преселили се

в историческата област Банат, разположена днес в една гранична територия, обхващаща части от Северозападна Румъния (района на град Тимишоара), Североизточна Сърбия (района на градовете Кикинда и Вршац – Vršac) и Югоизточна Унгария (района на град Сегед).

Карта на областта Банат

Повечето от селищата на банатските българи днес се намират на територията на Румъния. Най-известните от тях са Стар Бешенов (Дудещи Век – Dudeştii Vechi) и Винга.

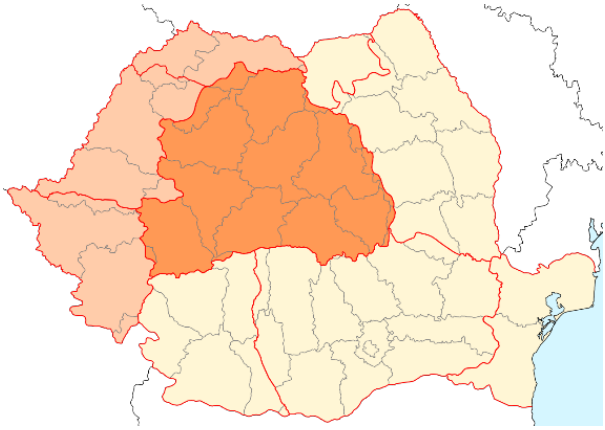
Банатските българи са потомци на преселници след Чипровското въстание през 1688 г. Те се настаняват във Винга през 1741 г. (Милетич/Miletich 1900). Първоначално пребивават във Влашко, където към тях се присъединяват български бежанци павликяни от Свищовско и Никополско.

Л. Илиева отделя специално внимание на културното равнище и образователната стратегия на чипровчани, която развиват още през 17. век. В един свой труд тя изследва тяхно писмо до папата, в което те изразяват желание в Чипровци да се открие училище за учащи се не само от България, но и от Сърбия и околностите на Призренско, днес Република Косово (Илиева/Ilieva 2021). Идеята е била чипровското училище да служи като своеобразен образователен център за източната и централната част на Балканите.

За равнището на културната традиция на чипровчани свидетелства и публикацията, разкриваща дейността на най-изтъкнатите книжовници от Чипровци, между които и на самия Петър Богдан Бакшич (Илиева/Ilieva 2015). Петър Богдан, както и неговите съвременници се стремят да пишат на български език в неговата книжовна форма. За това убеждение у самите чипровски книжовници от 17. век е допринасял и роднят им чипровски диалект, който поради местоположението си носи някои от особеностите на западната част на южнославянския диалектен континуум, но при това

отразява характерните белези на българския език. Те си служат със западния вариант на кирилицата („босанчица“), с който е отпечатан и добре известният „Абагар“ на Филип Станиславов.

Освен традициите на чипровската книжовна школа от значение за развитието на банатската книжнина е и пребиваването на част от банатските българи първоначално във Влашко, което се отразява на техните културни и книжовни традиции (Милетич/Miletich 1900). В изследванията на Л. Милетич се обръща внимание на езика на седмоградските и брашовските българи – вероятно отвлечени в робство пленници от Североизточна България след унгарските нашествия там (1260–1266), когато унгарците са достигнали до Оряхово (Рахово) и дори до Велико Търново. Те са третирани като роби и са наричани от населението „йобаги“ (Милетич/Miletich 1926: 10). През 18. век те донякъде запазват българско съзнание. През 1895 г. се откриват в 4 села: Голям Чергед, Малък Чергед (Nagy Csrged, Kis Cserged), южно от Блазендорф, тогава столица на румънския униатски епископ (унгарски Balasfalva), недалеч от Вайсенбург (Alba Julia), както и в селищата Баумгартен – 5 км източно от Хермщат (Сибиу) и Райсдерфхен (Русчору).

Карта на Трансилвания и свързаните с нея области на Банат, Кришана и Марамуреш[2]

За потомци на българите в тези земи се приемат, освен банатските българи, брашовските шкеи (според Милетич в гр. Брашов от1392, като вероятно езикът им е сходен с този на седмоградските българи) и карашовените. Поради лошите условия на живот някои от чергедските българи избягали в Банат (Милетич/Miletich 1926: 10). Повечето от тези бегълци се настанили в новата българска колония Винга (наречена Терезиополис), а някои в предградието Тимишоара, в гр. Арад или Сент Миклош – българската колония в Бешенов. При това обаче чергедските българи е трябвало да се от-

кажат от протестантството и да станат католици (Милетич/Miletich 1896; 1900). Съществува известен период, през който банатската книжнина се списва на кирилица (по-точно на нейния т.н. венециански вариант, наречен „босначица“, както вече бе споменато, на който е написано и писмо до папата). Никола Патришков бил последният български учител, който преподавал по кирилски книги в началото на 1800 г. До края на първата четвърт на посоченото столетие кирилицата е била познато писмо за винганци. Издадените богослужебни книги убеждават, че е възможно да се създава книжнина на български език. Епископ Александър Боназ в 1862 г. позволява в бешеновската черква да се служи на български и сам държал проповед на български. Текстът на проповедта е отпечатан в „Българскуту правописании“ на Йозу Рил, писано в Пеща през 1866 г. (Рил/Ril 1866, вж. по-долу).

Йозу Рил, който се заема с изграждането на местната правописна норма на банатския български, обръща особено внимание на вокализма. Според Л. Милетич той е схванал разликата между „слаботъмния“ неударен еров вокал, който предава чрез *à – càfti*…, и „по-тъмния“ ударен заден ер, който предава чрез *â – mâž, râž, kâšti, vâlk …* Често ударено *a* се бележи с *á* за разграничение от неудареното, което в източното наречие се произнася редуцирано. Но въпреки старанието си Рил не е можел да различава неударен ер от неударено *a*, понеже гласежът им съвпада. Затова той пише *petímà, síncàtà,* докато използва просто *a* в *máma, naučі*. Рил специално отбелязва, че в българския език няма неударено *a*, защото то без ударение ставало „слаботъмно“ ъ – сиреч *à* според неговия правопис.[3]

Освен при отбелязването на неударените ъ и *a* Рил е непоследователен и при писането на гласните на мястото на Ѣ. Той правилно е схванал Ѣ в ударена сричка в банатския говор като широк о *e – ä* и го отбелязва редовно с *ê: dêl, bêl, bêli, želêzu*. Със същото *ê* бележи и всяко друго *ä* – напр. *zemê* – вероятно ‘земя’.

Неударено ят често бележи с *è*, но твърде непоследователно, като според Милетич то също се произнася като *ä*: *dêl – deli, níkàdè*. Рил е употребил буквите *ê* и *è* под влияние на граматиката на братя Цанкови (Cankof 1852), където *ê* означава *’a*, а буквата *è* – широко *e* (wie das deutsche *ä*) – (Милетич/Miletich 1900: 358–359).

Както отбелязва Милетич, в банатския български, както и обикновено в източните български говори широките гласни *a, e, o* се произнасят „чисти“ (нередуцирани) само под ударение. У Рил те се предават съответно с *á, é, ó*. Когато *a* е неударено, Рил го изписва чрез *a* и *à.* На мястото на неударено *e* той пише *i: idín, sistrá, sigá, vrêdin,* а на мястото на неударено *o – u: dušâl, bulí, kujè, nêštu, dubâr*. При това обаче често се срещат непоследователности – писане на *e* и *o*, когато са без ударение. Милетич подчертава, че „…и в живия банатско-български говор“ ненавсякъде последователно е прокаран законът за редукцията – срв. *méne, tébe, zemê, íme* (Милетич/Miletich 1900:

359). Във връзка с промените на гласните вън от ударение Милетич отбелязва, че в „банатско-българския говор“ често пъти вокалите „отягат“ особено ударено ѣ, което се чува като протегнато *ä*. Той обяснява тази особеност като „последни остатъци от квантитета, който винаги е ударен“ (Милетич/Miletich: 359). Й. Рил схваща и проблемите с подвижността на българското ударение и подчертава: „písànàtà hurtà trêbà dà se udárvà sàs izrékànàtà“ (Милетич/Miletich: 360).

Може да се обобщи, че по отношение на фонетичните особености в банатската правописна норма се приемат редица черти, сходни с тези на езика на чергедски текстове – вокалът ъ се предава с: *a faf, tai, dane, prekasno = прекъсно…* Обща особеност е и отразяването на редукцията на широките гласни в правописа – изписване на неударено *е* и *о* като *i, u* (Милетич/Miletich 1926: 21). Интерес представляват някои по-редки случаи на изписване на *о* или *u (y)* в чергедските текстове, за които Милетич смята, че се срещат на мястото на ъ*: dobar* 38, *dobor* 13 – „сигурно в случая на силно тъмно ъ“ *(tunuvam = тънувам)*, както и за „силнотъмните“ ъ и ъ*n*, предадени чрез *u, on: rastegnuha, trombenie, sa buiont* ‘се боят’; в *poročenie* 5 без съмнение *on* означава ъ*n; faf tinzika nošt* трябва да се чете: *фъф тънзика нощ* (Милетич/Miletich 1926: 19).

При обсъждането на правописа се обръща внимание и на редица особености на граматиката и морфологията. Между тях трябва да се отбележи въпросът за членуването – според терминологията, възприета от банатските книжовници, *ime hutarisanu* – ‘членувано име’ – от заемката от унг. *Hotár* ‘граница, межда, определям’ в банатския български. Членът за м.р. в правописа в банатската книжнина се отразява по граматиката на братя Цанкови, изданията на Миладиновци и други техни съвременници – *à* или *àt* при твърдите основи, *è* или *èt* при меките: *čelékà, čelékàt, kóne, kónét* вместо *volo* в Чергедските молитви и *длъжникот, искут* у брашовските „шкеи“ (Милетич/Miletich 1926: 29–30). Именно по особеностите на именното словоизменение книжовният език на банатските българи, отразен в правописанието на Рил, се различава от този на седмоградските българи (Милетич/Miletich 1926; Милетич/Miletich 1902; Милетич/Miletich 1900). Според правописа на Миладиновци е възприето да се пишат слято със съществителните частиците *по* и *най,* както и енклитичните местоимения: *drehatanji.* Отстоява се удвояването на допълнението, като се посочват примери от изданията на Миладиновци: *земи ме мене,* както *ságlasnicite gji haznuvami* (Милетич/ Miletich 1900: 363–364).

При обсъждането на правописа някои от правилата на Й. Рил са критикувани, но неговият стремеж е бил към сближаване на банатската книжовна норма с българския книжовен език „в турско“ и изобщо за поддържането на единството на основните езикови особености в книжовната норма. Въз основа на това може да се направи заключението, че учебната книжнина на банатските българи представлява реално и цялостно отраже-

ние на основните езикови особености на говоримия български език от 18. в. Пример за отразяването на тенденциите в развитието на граматичните особености, типични за българския език, е еднаквостта по отношение на разколебаването на инфинитива. Това засяга и единството с езика на Чергедските молитви, в които инфинитивната форма също е изгубила окончание *-ти* въпреки ранното изселване от България. В резултат от тази тенденция още преди 18. в. в Чергедските молитви се срещат само остатъци от инфинитив: са *штем види; не ма штеш устави* (Милетич/Miletich 1926: 49).

Може да се посочат и интересни примери на близост с езика на Чергедските молитви по отношение на речника. Като характерен пример тук може да се посочи употребата на думата *баща* – срв. в речник *basta vater atya* (Милетич/Miletich 1926: 74); в текста на молитви: *U íme na Bàstá, I na Sínà, I na Dúhà Svétija* (Милетич/Miletich1900: 365); *Фъ(ф) юме бащу и сину и свентуму духу*; *Наш баща, фтот си фъф небе*; *Бóг Бàштá, Сúн и Дýх Свéти* (Милетич/Miletich 1926: 87 и сл.).

Употребата на израза *баща наш* вм. *отче наш* е една интересна последователно проведена особеност в езика на молитвите на българите павликени, както и в езика на Чергедските молитви, която може да се чуе и до днес в черковните служби. Същата особеност е отбелязана и в други български печатни книга през 18. век – срв. Молитвенный крінъ, Будим, 1806, написана според И. И. Срезневски на съвременен народен език (Илиева/Ilieva 2015: 33–34). Според цитираното от Л. Илиева издание на Срезневски текстът гласи: *Бáща нашъ коúто си на небóто. Да сѧ свѧтú имѧ́ Твое*. Илиева предполага, че това е първият текст на молитвата „Отче наш“ (макар и непълен) на новобългарски език в уникален превод. Тя отбелязва, че текстът показва по-скоро западнобългарски особености, например релативната употреба на „какво“ (срещу съвременното книжовно „както“). Интересно е, че в посоченото по-горе писмо на българските католици от Чипровци до папата се употребява обръщението *пресвети оче,* но не към Бога, а към божия наместник на земята.

В търсене на причините за установеното различие в употребата на тези два близки синонима може да се отбележат следните значения, отразени в различни речници на българския език:

– В речника на Найден Геров, чието първо издание е близо хронологически, установената по времето на Й. Рил банатска писмена норма се открива: *баща* – Отец, родител, татко; отец – 1. Който има деца, баща, татко; 2. Първото лице в Светата троица – Бог отец; 3. Почтено название на духовно лице (Геров/Gerov Т. 1, 1975: 29; Т. 2, 1977: 407).

– В *Речник на българския книжовен език на народна основа от XVII век* може да се отбележи: баща 1. Баща, мъж по отношение на децата си, родител; 2. Баща; мъж, който има деца; отец 1. Баща, мъж по отношение на своите деца, отец; 2. Отец, название на духовно лице в християнството; 3. Прен. Покровител, закрилник, благодетел; 4. Отец, Название на едно от три-

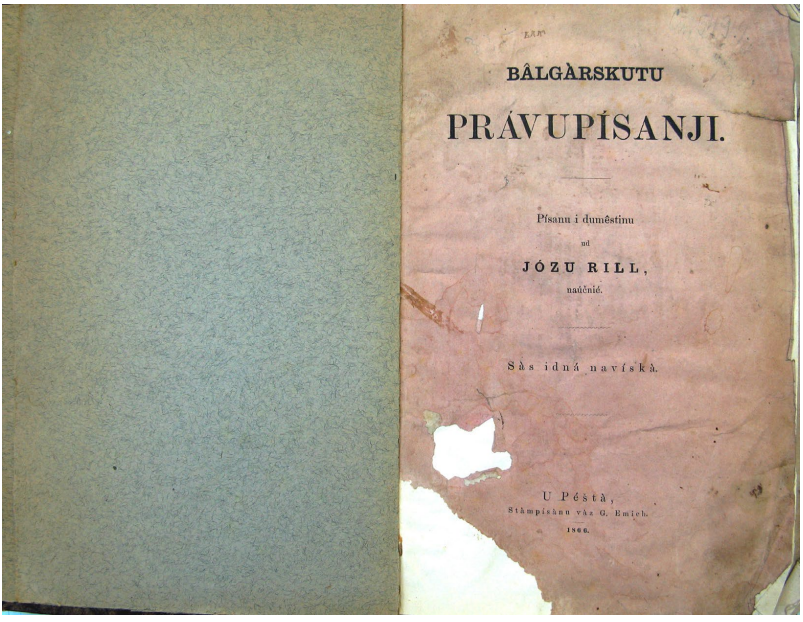
те лица на Светата троица в християнството. 5. Бог, Господ в християнството. 6. Само мн. Деди, прадеди. Отбелязани са изразите: *Духовен отец; свети дух отец небесни; отче наш* (РБКЕНО/RBKENO 2012).

Думата *баща* не е включена в *Старобългарския речник*. Думата *отьць* е отбелязана със следните значения: 1. Баща, отец. 2. В християнството Бог Отец. Отбелязани са съчетания *великый отьць, отьць небесныи, старѣишина отьцемъ* Родоначалник, праотец (СтбР/StbR 2009).

В *Речника на българския език* е отбелязано: *баща* **1.** Мъж по отношение на децата си; родител, татко. **2.** Само *мн.* Предишните поколения; деди, предходници, предшественици. **3.** *Прен.* Покровител, закрилник. **4.** *Прен. Книж.* Родоначалник, създател, основател на клон в науката, на течение в изкуството и др. Небесен баща. *Остар. Книж.* Бог. (РБЕ/RBE Т. 1, 2001).

Към тези случаи може да се приведат примери за употреба на лексемите *татко* и *о(т)чув*, отбелязана в Прилепско, която се среща и в поговорката *Едному татко, другьему очув не биди* – ‘Не бъди за един татко//баща, а за друг доведен//втори баща’ (Антонова/Antonova 1998). Сравнението може да бъде релевантно, защото, както вече бе показано, при изграждането на книжовната практика на банатските българи се употребява и изданието на Константин Миладинов.

Образци от банатската учебна книжнина

BÂLGÀRSKUTU

PRÁVUPÍSANJI.

Písanu i dumêstinu

od

JÓZU RILL,

naûčnić.

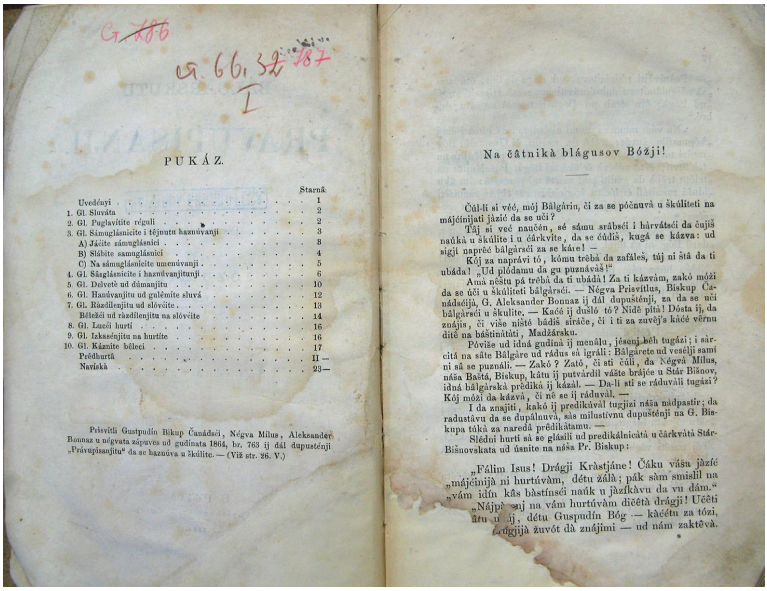
Sàs idnâ navískà.

U Péstà,

Stàmpíshnu vàz G. Emich.

1866.

Българскуту правописан’и. Йозу Рил. Пеща, 1866. Съдържание; Към българския читател

PUKÁZ.

Starnâ

Uvečêvyi . . . 1
1. Gl. Sluvâta . . . 2
2. Gl. Puglavitite rêguli . . . 2
3. Gl. Sânuglâsnicite i têjoutte hazuvanji . . . 3
A) Jâcite sânuglâsnici . . . 3
B) Slâbite sanuglâsnici . . . 4
C) Na sânuglâsnicite umenuvanji . . . 5
4. Gl. Bâuglâsnicite i hazuvanjitunji . . . 6
5. Gl. Dulvetě ud dûmanjitu . . . 10
6. Gl. Hazuvanjitu ud gulêmite sluvâ . . . 12
7. Gl. Râzdilenjitu ud slôvcite . . . 13
Bêlecki ud razdilenjitu na slôvcite . . . 14
8. Gl. Lazeĭ hurtî . . . 16
9. Gl. Izkasênjitu na hurtîte . . . 16
10. Gl. Râznite bêlecî . . . 17
Pridhurtâ . . . II—
Navlekâ . . . 23—

Prisvitlî Gustpudin Bîkup Čanádacî, Négva Milus, Aleksander Bounax u nôgvata sûpaves ud gudînata 1864, br. 763 ij dâl dupustênji „Prâvupîsanjitu" da se hazuîva a škulîte. — (Viž str. 26. V.)

Na čâtnikâ blágusov Bóžji!

Čûl-li si véč, mój Bâlgârin, či za se počnuvâ u škûliteti na májčinîjati jâzič da se učî?

Tûj si več naučên, sé sâmu srâbsčî i hârvátsčî da čujiš naûkâ u škûlite i u čârkvîte, da se čûdiš, kugâ se kâzva: ud sigîi naprêčo bâlgârsčî za se kâre! —

Kój za naprâvi tó, kómu trêba da zafâlesh, tûj ni štâ da ti ubâda! „Ud plôdanm da ga puznávaš!"

Amâ nêštu pâ trêbâ da ti ubâdâ! Za ti kâzvam, zakô mójî da se učî u škûliteti bâlgârsčî. — Négva Prisvitlus, Biskup Čanâdačîjâ, G. Aleksander Bounax ij dâl dupustênji, za da se učî bâlgârsčî u škulite. — Kačé ij dûslo tó? Nidê pîtâ! Dósta ij, da znâjis, či više nîštô bâdîš sirâče, či i ti za zuvéj's kâčé vêrnu dítě na bâštinitâti, Madžârsku.

Póvise ud idnâ gudînâ ij menâ'u, jésenj-bêh tugâi; i sârcitâ na sâte Bâlgâre ud râdus sâ igrâli: Bâlgârete ud vesélji sami ni sâ se puznâli. — Zakô ? Zató, či sti čûli, da Négvi Milus, nâša Baštâ, Biskup, kâtu ij putvârdil vâšte brâjce u Stár Bîsnov, idnâ bâlgârskâ prêdikâ ij kâzâl. — Da-li sti se râduvâli tugâi? Kój mózi da kâzvâ, či nê se ij râduvâl. —

I da znajiti, kakô ij predikúval tugjîzi nâša nâdpastîr; da radustávu da se dupâlnuvâ, sâs milnatívnu dupustênji na G. Biskupa tôkâ za naredâ prêdîkâtamv. —

Slédni hurtî sî se glâsîli ud predikâlnicâtâ u čârkvâtâ Stár-Bîsnovskata ud îsnite na nâsa Pr. Biskup:

„Félim Isus! Drágji Krâstjáne! Čâku vâšu jâzíč „májčinîjâ ni hurtúvâm, dêtu žâlâ; pâk sâm smîalîl na „vâm idîn kâs bâstínsčî naúk u jâzíkâvu da vu dâm."

„Nájpr aj na vâm hurtúvâm dîčêtâ drágji! Učêti âtu u îj, dêtu Guspudîn Bóg — kâčêtu za tózi, drugijâ žuvót dâ znâjimi — ud nâm zaktêvâ.

*

„Чул ли си век“ мой българин, чи за са почнува у шкулитети на майчинийати йазик“ да се учи?“
„вам идин къс баштинск“и наук у йазикаву да ву дам“; „пуштýвайти мáйчинийáву йáзúк бâлгâрск’ийа“

Както личи от обръщението на Йозу Рил към читателя, той еднозначно го възприема като българин. Обръща се към него с приповдигнат тон, който изразява въодушевлението от възможността да се преподава и служи на български език. В този дух, единен с духа на българския народ „от турско“, е издържана цялата банатска книжнина от 18. и 19. век. В противоречие с културните традиции на Възраждането, в съвременното езикознание банатският български се разглежда от някои учени в светлината на теорията за „микроезиците“ и се представя на първо място като южнославянски микроезик. Това не води непременно до отричане на неговата българска диалектна основа според монографията на М. Младенова (Младенова/Mladenova 2021). Но въвеждането на термина разграничава регионалната писмена норма от нейния първоизточник, поставя на втори план нейната народностна принадлежност и омаловажава единството на основните езикови особености на диалектно равнище. Като микроезик разглежда банатския и Ел. Любенова (Любенова/Lyubenova 2013). Като автономен микроезик разглежда банатско-българския и А. Дуличенко, в чиято теория съществуването на микроезици е последвано и до присъединяването на термин „микрофилологии“ към „класическите“ филологии. Това показва проблемите, до които всъщност довежда раздробяването на езиците, чиито тери-

ториални диалекти по една или друга причина са развили свои регионални писмени норми (Антонова/Antonova 2013). Проследяването на възникването на банатската писмена норма показва, че автентичната история и възгледите на самите му създатели са най-добрата основа за определянето на същността на тези регионални езици, възникнали на диалектна основа.

Примери за основни правописни принципи на Йозу Рил при писането на гласните по оригиналното издание:

â = ъ; à = *а* вън от ударение; Pèstà = Пеща (макар и вън от ударение, вероятно нередуцирано); pukáz = *показ* – ‘съдържание’; stàmpísànu = *щамписано*

u = *у* от редукция на *о*.

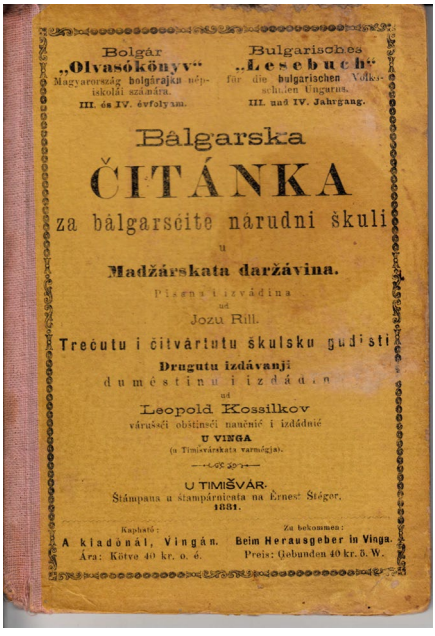
i = *и* от редукция на *е*

ѣ – *бêлежки; кáзните бêлеци; прêдхуртâ; врêдни у рабóтàтà; предêди*; *Тýй пазêти вâрху câту.*

Й. Рил използва терминологията *самугласниците и тейнуту хазнуване* (употреба), като разграничава при описанието *яките самугласнци* от *слабите самугласници*.

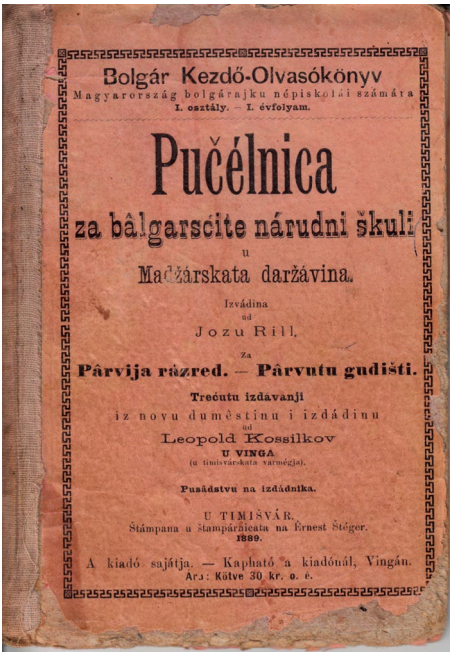
При устройството на правописа той разглежда и типични особености на българската морфология – „пуглавитите регули“. При съществителните тук може да се отбележи образуването на превъзходна степен, членуването и др., а при глаголите – употребата на съкратен инфинитив:

Ка че е душло то? Ниде пита = Нидê питà; нидêти слýшà.

Българска читанка. Йозу Рил. Тимишоара, 1881 г.

Читанката на Йозу Рил следва правописните и езикови особености, отразени в неговото „Правописание“. Същите особености показва и буквар-ът, издаден през 1889 г.

Bolgár Kezdő-Olvasókönyv
Magyarország bolgárajku népiskolái számára
I. osztály. – I. évfolyam.

Pučélnica
za bâlgarsćite nárudni škuli
u
Madžárskata daržávina.

Izvádina
od
Jozu Rill,
za
Pârvija ràzred. — Pârvutu gudišti.

Trećutu izdávanji
iz novyu duméstinu i izdádinu
od
Leopold Kossilkov
U VINGA
(u timišvárskata várméjja).

Pusádstvu na izdádnika.

U TIMIŠVÁR.
Štámpana u štampárňicata na Ernest Štéger.
1889.

A kiadó sajátja. — Kapható a kiadónál, Vingán.
Ar.: Kötve 30 kr. o. é.

Буквар от Йозу Рил и Леополд Косилков, издаден през 1889 г.

През 2010 г. се издава нов съвременен учебник по български език – срв. *Съвременен български език и български палкенски език* (Цветков, Калапиш/Tsvetkov, Kalapish 2010).

Положителната страна на учебника е, че той се опитва да представя успоредно правописните правила на българския книжовен език и на „павликенския български“ – регионалния банатски български диалект. При това естествено на първо място се обръща внимание на писането на буквите за гласните звукове. Тук обаче се забелязват някои странни описания, които не намират обяснение във фонетичната система на диалекта – срв.: В палкенския език буквата „о“ се записва като „а“ и се изговаря също, както в български език (с. 10); В български палкенски език „а“ без ударение се чете между „а“ и „о“, а българите в Дудещи Веки (Стар Бешенов) в Румъния изговарят и като българското „ъ“. Като пример може да посочим изписването българско ъ в думата *гълъб* като *galab*, транслитерирано „палкенски български“ /голоп/ (с. 8); *golobica*, транслитерирано „палкенски български“ /голобица/, български *гълъбица* (с. 11). В примера се открива типичният за банатския говор изговор ъ на стб. ѫ, който е описан от С. Стойков (Стойков/

Stoykov 1967) и е отбелязан и в текстове от Стар Бешенов при нашето пребиваване там през тази година – срв.: *Да стѝгнеш фкъшти да глѐдаш гълъбѝца да идѐш мêсу ут нѐйа* (пословица).

Неточностите при отбелязването на звуковите стойности на някои букви в новия учебник води и до неточности в таблицата на гласните, публикувана на с. 21, особено при отражението на писането на гласните *о, а* и *е*. Като отличителна особеност на „палкенския“ регионален език се описва изговорът на дълго *е*, отбелязвано като *é* – срв. *tétka* [теетке] – ‘леля’; *mélnica* [меелница]. Грешката вероятно е свързана с погрешното описание на типичното за банатския говор *ê* (Стойков/Stoykov 1967), което, както вече бе посочено, се изговаря и с известна проява на ударен квантитет. Вероятно като отбелязване на произношението на неударено *е* като ъ се дължи и неточното обяснение на изговор ъ на гласната *і* – срв. *sréćin* [срек’’ън] – ‘радостен’. Случаите с изговор ъ на мястото на звук *и* вероятно се дължат на остатъци от изговор на гласната *ы*, което също е типична особеност на банатския говор – срв. *дъ̀ва слѝва* (дива слива).

От текстовете в читанката към учебника личи, че описаните звукови особености на графемите не се спазват, така като са описани – срв. напр. липса на писане на *а* вм. *о Чичо Пейо = Čiči Pejo*; *Гузен негонен бяга = Nagonatija Guzen bega*; *Така всички разбрали кой е крадецът = Tej sa sincata razbrali koj ij kradéca* (с. 126, 127). В текстовете на читанката не се среща и писането на *і* вместо ъ. Вместо ъ обикновено се пише *а* – срв. *Нечувана лъжа* (с. 129 *Ničujna laža* (с. 127, 129). Това са само бегли примери, които показват, че текстовете в съвременния учебник далече отстъпват по точност и задълбоченост на съдържанието на учебната литература, завещана ни от създателите на банатската регионална писмена норма. Вероятно проблемите тук се дължат на опита правописът да се опрости, като същевременно се отразят диалектните особености, които обаче не са системно отразени.

От прегледа на традицията и съвременното състояние на учебната банатска книжнина може да се направи изводът, че банатската регионална писмена норма е възникнала по естествен път, изградена е от банатските книжовници и религиозни дейци при пълното съзнание, че тя представлява регионален вариант на българския език. Те полагат съзнателни усилия, за да се отразят нейните регионални диалектни особености във възможно най-автентичен вид, като не се нарушава представата за принадлежност към изходната езикова система. Съществуването и продължаването на писмените традиции на този регионален вариант на българския език е необходимо за запазването на традициите на населението в областта Банат. Същевременно неговата стойност е не само регионална. „Палкенският български“, или банатският български език, е ценен образец от един отминал етап в историческия развой на българския език, съхранен и до наши дни поради превратностите на историята.

БЕЛЕЖКИ

[1] Публикацията е резултат от изпълнението на проекта „Културната идентичност на банатските българи и българската католическа книжнина“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, съгласно договор КП-06-Н70/1.

[2] Най-големият град на Трансилвания е Клуж-Напока, следван от Брашов, Орадя, Арад, Сибиу, Търгу Муреш, Бая Маре и Сату Маре. Както вече бе споменато, към тази област се присъединява и населената с банатски българи Тимишоара.

[3] За приноса на Йозеф Рил в историята на българския език вж. и В. Мурдаров (Murdarov 1990, Мурдаров/Murdarov 2002).

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Антонова 1998: *Антонова-Василева, Л.* Речник на прилепския говор (по материали от М. Цепенков). – В: *Марко Цепенков. Фолклорно наследство*. Т. I. София, с. 383–496. [Antonova 1998: *Antonova-Vasileva, L.* Rechnik na prilepskia govor (po materiali ot M. Tsepenkov). – In: *Marko Tsepenkov. Folklorno nasledstvo. T. I*. Sofia, s. 383–496.]

Антонова 2013: *Антонова-Василева, Л.* Актуални тенденции в славистиката – новите езици, микроезиците и микрофилологиите. – *Български език. Приложение*, с. 274–282 [Antonova-Vasileva 2013: *Antonova-Vasileva, L.* Aktualni tendentsii v slavistikata – novite ezitsi, mikroezitsite i mikrofilologiite. – *Balgarski ezik. Prilozhenie*, s. 274–282.]

Илиева 2021: *Илиева, Л.* Писмото на чипровчани от 1658 г. до папата: Анализ и факсимилие. – В: *Паисиеви четения. Езиконание.* Пловдив 2021. Научни трудове. Т. 59, кн. 1, сб. А, 2021. Филология. Кръгла маса: Предвъзраждане и Възраждане: книжовници и книги, с. 11–29. [Ilieva 2021: *Ilieva, L.* Pismoto na chiprovchani ot 1658 g. do papata: Analiz i faksimilie. – In: *Paisievi chetenia. Ezikonanie.* Plovdiv 2021. Nauchni trudove. T. 59, kn. 1, sb. A, 2021. Filologiya. Kragla masa: Predvazrazhdane i Vazrazhdane: knizhovnitsi i knigi, s.11–29.]

Илиева 2015: *Илиева, Л.* Представителната форма на българския език в Европа през XVII и XVIII век. – В: *Научни трудове, т. 53, кн. 1, Сб. А, Филология*, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, с. 28–37. [Ilieva 2015: *Ilieva, L.* Predstavitelnata forma na balgarskiya ezik v Evropa prez XVII i XVIII vek. – In: *Nauchni trudove, t. 53, kn. 1, Sb. A, Filologiya*, Plovdivski universitet „Paisiy Hilendarski“, s. 28–37.

Любенова 2014: *Любенова, Ел.* Славянски микроезици // *Lyubenova, El.* Slavic microlanguages [https://phdelenalyubenova.blogspot.com/2014/07/slavic-microlanguages. tml]

Милетич 1896: *Милетич, Л.* На гости у банатските българи. – *Български преглед.* Списание за наука, литература и обществен живот. Год. 3, кн. 1, с. 63–88. [Miletich 1896: *Miletich, L.* Na gosti u banatskite balgari. – *Balgarski pregled*. Spisanie za nauka, literatura i obshtestven zhivot. God. 3, kn. 1, s. 63–88.]

Милетич 1900: *Милетич, Л.* Книжнината и езикът на банатските българи. – *Сборник за народни умотворения*, кн. XVI и XVII, с. 339–483. [Miletich 1900: *Miletich, L.* Knizhninata i ezikat na banatskite balgari. – *Sbornik za narodni umotvoreniya*, kn. XVI i XVII, s. 339–483.]

Милетич 1926: *Милетич, Л.* Седмоградските българи и техният език. – *Списание на БАН*. Кн. XXXIII. Клон. Ист.-филологически, 18. [Miletich 1926: *Miletich, L.* Sedmogradskite balgari i tehniyat ezik. – *Spisanie na BAN*. Kn. XXXIII. Klon. Ist.-filologicheski, 18.]

Младенова 2021: *Младенова, М.* Банатският български книжовен език в контекста на славянската микролингвистика. История, динамика на нормата и езикови политики. Благоевград. [Mladenova 2021: *Mladenova, M.* Banatskiyat balgarski knizhoven ezik v konteksta na slavyanskata mikrolingvistika. Istoriya, dinamika na normata i ezikovi politiki. Blagoevgrad.]

Мурдаров 2002: *Мурдаров, В.* Из историята на новобългарския книжовен език и на науката за него, София, „Просвета“, с. 136–143. [Murdarov 2002: *Murdarov, V*. Iz istoriyata na novobalgarskiya knizhoven ezik i na naukata za nego, Sofia, “Prosveta”, s. 136–143]

РБЕ Т. 1, 2001: Речник на българския език. Т. 1, София, Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“; ЕТ „ЕМАС“. [RBE T. 1, 2001: Rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Akad. Izd. “Prof. Marin Drinov”; ET “EMAS”.]

РБКЕНО 2012: Речник на българския книжовен език на народна основа от XVII век (върху текст на Тихонравовия дамаскин). София, Изд. „Валентин Траянов“. [RBKENO 2012: Rechnik na balgarskia knizhoven ezik na narodna osnova ot XVII vek (varhu tekst na Tihonravoviya damaskin). Sofia, Izd. “Valentin Trayanov”.]

СтбР 2009: Старобългарски речник. Т. 2, София, Изд. Валентин Траянов. [StbR 2009: Starobalgarski rechnik. T. 2, Sofia, Izd. “Valentin Trayanov”.]

Стойков 1967: *Стойков, Ст.* Банатският говор. Трудове по българска диалектология. Кн. 1, София, Изд. на БАН. [Stoykov 1967: *Stoykov, St.* Banatskiyat govor. Trudove po balgarska dialektologia. Kn. 1, Sofia: Izd. na BAN.]

Цветков, Калапиш 2010: *Цветков, О., А. Калапиш. С*ъвременен български език и български палкенски език. София. [Tsvetkov, Kalapish 2010: T*svetkov, O., A. Kalapish*. Savremenen balgarski ezik i balgarski palkenski ezik. Sofia.]

Cankof 1852: *Cankof, A. und D*. Grammatik der bulgarischen Sprache, Wien. https://core.ac.uk/download/pdf/127603655.pdf

Murdarov 1990: *Murdarov, V*. Joseph Riel in der Geschichte der bulgarischen Sprache. – In: *Bulgaristik-Symposium Marburg*, München, S. 145–154.

Ril 1866: *Ril, J.* Bâlgàrskutu pravupísánii. Péstà.

Отново за езика като културен код на народа и времето

Емилия Пернишка
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
emily36@abv.bg

Резюме: След кратък преглед върху историята и задачите на Института за български език се отбелязват съвременните особености и тенденции в развитието на българския език като „културен код на народа и времето“ и актуалните задачи за изследването му във връзка с промени в народопсихологията днес.
Ключови думи: развитие на езика, нова лексика и задачи

Language as a Cultural Code of the People and the Time: Revisited

Emilia Pernishka
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
at the Bulgarian Academy of Sciences
emily36@abv.bg

Abstract: After a brief overview of the history and tasks of the Institute for Bulgarian Language, contemporary features and trends in its development such as a "cultural code of the people and time" are outlined as well as current tasks for its research in relation to changes in folk psychology today.
Keywords: language development, new vocabulary and tasks

Повече от 80 години в Института за български език, един от основните академични институти, се проучва и описва в книги и речници българският език благодарение на неимоверен труд и високопатриотично чувство на неговите сътрудници. Неизбежно възниква желание да се припомнят духът, дейността и дейците на тези десетилетия, както и да се продължи тяхното народополезно дело. Изминат е дълъг и отговорен път, изпълнени са много от основните задачи, за които е създаден Институтът, изработени са

основни трудове върху българската лингвистика, в които е съхранена паметта за тези достойни труженици. Между тях е и юбилярят *проф. д.ф.н. Владко Мурдаров*, активен изследовател на българския език и активен и популярен деец за неговото правилно и точно използване.

Започнал като Служба за български речник, продължавайки основната идея на несравнимия възрожденец Найден Геров да се създаде *български (тълковен) речник*, днес Институтът *почита стотици свои дейци*, отдали живота си за всестранно проучване на българския език.

Създаването преди 80 г. на Службата за български речник към БАН, извън Факултета по славянска филология в единствения тогава университет, Софийския, е начална, но перспективна и почти революционна стъпка в развитието на българската наука. За БАН това е обществена и научна необходимост, *лелеяна близо половин век като идея*. Превръщането след няколко години на тази малка „Служба“ от 3 – 4 души в научен институт (Институт за български език – ИБЕ) обаче е закономерно явление на установените след II световна война обществено-политически условия, в духа на държавната политика за преустройство на българската наука. Благодарение на разделянето на университетската и академичната изследователска работа българската лингвистика разширява много своите възможности. Създават се непознати дотогава условия за научна работа, като основна роля в началото имат, разбира се, университетските преподаватели.

Реално науката за българския език се развива *в единство между Софийския университет и Института за български език*, с общи усилия, насоки, а донякъде – и участници. Повече от езиковедските форуми се организират съвместно и се решават важни проблеми като въпроси на новия български правопис, наличие или не на падежи в нашия език, изработване на речник на съвременния език и на етимологичен речник и впоследствие много други. Малкото на брой сътрудници в началния период се отдават на събиране в картотеки на милиони текстове, които да обхванат пълноценно съвременния български език от Иван Вазов до днес, на изследване и все позадълбочено и всестранно изследване на неговата етимология, история, граматика, словообразуване. Те го представят постепенно и съдържателно в сериозни по мащабите си речници – както тълковни, така и етимологичен, терминологичен и др., в стотици изследователски статии и книги.

Трудно и отговорно е да се хвърли поглед върху **осемте десетилетия** в историята на съвременната лингвистика, развивана в БАН. Дълъг е списъкът на стотиците сътрудници, отдали най-значителната част от живота си на езиковедската работа. Не може да не се припомнят днес имената на забележителните граматици, диалектолози и слависти Владимир Георгиев, Любомир Андрейчин, Кирил Мирчев и Дора Мирчева, Стойко Стойков, Йордан Заимов, Иван Леков; следва да се отбележи грандиозното дело на десетки лексикографи като Стефан Илчев, Кристалина Чолакова, Кети Ничева, Милка Димитрова, Ана Спасова, Радослав Мутафчиев, Симеон Боя-

джиев, Веса Кювлиева, Иван Касабов, на Мара Павлова и Ангелина Димова и на още десетки създатели на огромните лексикографски картотеки в няколко секции. Те станаха база за многотомния *Речник на българския език*, на *Етимологичния речник*, на *Диалектния речник*, на *терминологични речници* по различни специалности, *речници на новите думи*, на *Българска лексикология*, *Българска фразеология* и на още стотици изследвания. Следва да се посочат поне още някои от най-изявените изследователи на езика като Иван Кочев, Елена Георгиева, Калина Иванова, Тодор Тодоров, Лиляна Димитрова-Тодорова, Христо Холиолчев, Методи Лилов, Мери Лакова, Ралица Цойнска, Палмира Легурска, Георги Риков, Христина Дейкова, Тодор Балкански и десетки още, които работиха няколко десетилетия върху събирането и изследването на диалектния и на съвременния език, които издадоха многотомен етимологичен речник, както и изследвания на езика в неговата история или в съпоставка с други езици в множество книги и сборници. Целия свой живот всички те, както и десетки още езиковеди изследователи, които не могат да се изредят тук, посвещават на изучаването и описването на *най-яркото дело и достояние на нашия народ – българския език.* Възпя го Иван Вазов, обогатяваха го през два века именити и милиони безимени творци и майстори на художественото слово или на *обикновената, но дълбоко съдържателна и показателна за цялата човешка психика и мислене* реч на българите.

Чрез езика се вниква задълбочено в живота на народите и в развитието на обществото – в изразените там *мислене, чувства и манталитет.* Неизбежно при неговата употреба във времето, в различни епохи, стават позначителни или *по-незабележими* езикови промени, свързани с нови явления или ново *виждане или оценка* за заобикалящия ни свят. Не само това – *проявява се отношението на обществото към* ***определени езикови новости***, към ***чужди езици със силно влияние в определена епоха***, но също към ***езиковото поведение на определени социални слоеве изобщо***, към предпочитаната стилистика на общуването и мн. др. Напълно оправдана и известна е оценката на ***езиците като културен код на народа*** с ключова роля в ***познавателно-номинативния*** процес, а също – като ***израз на човешката психика и манталитет***. Не е излишно да припомним и сходното изказване преди много десетилетия, при това – по повод на българския *речник (словар*) на прозорливия и близък до много най-съвременни виждания акад. А. Т.-Балан: ***„Конкретната историческа култура, в която човекът, както и народът, част от който е той, съществува като историческо явление, това е културата на неговото място и време“***.

Езикът е част от човека и неговото оформяне като индивид и като член на определена социална общност – най-често – неговия народ, понякога – друга народност, сред която се е развил животът му. Поради това у него се проявява и ***националното*** *мислене*, и ***индивидуалната*** *психика* и *манталитетът* на този, който се изказва, неговата *лична култура*, отноше-

ние към лица и явления изобщо или в даден момент, а също и личното му чувство и виждане за самия себе си или *самочувствието му.* Бих казала, че въз основа на езика могат да се наблюдават и изучават не само чисто езикови явления и процеси, но и извънредно много *прояви и насоки на мисленето*, на причините за избор на определени признаци при *назоваването* на понятията, явленията и мн. др.

Неизбежно е, че у нас, съвременните хора и по-конкретно – съвременните българи, се проявява времето на XX и вече две десетилетия от XXI в. със своите социални сблъсъци, икономически и политически изменения и лутания, с бурния технически напредък и повишен интерес към природните науки в сравнение с хуманитарните и със своя ***прагматизъм, меркантилизъм*** *и в някаква степен –* ***забележим духовен упадък.*** В резултат от съществено променената обществена действителност *и в нашия език* в последните десетилетия настъпиха *доста съществени промени*, които са свързани с *нови явления и отношения.*

Настъпилата демократизация в мисленето и изказването се отрази противоречиво върху езика. Станаха не само социални, а и сериозни психически промени – *създадоха се нови хора*, с ново виждане и отношение към обществените явления и помежду си. Промени се и езикът на новите хора, особено – на по-младите. Това се прояви в *по-голяма свобода на използваните форми* и разчупване, дори *пренебрегване на нормите*, в толерантност към *разностилни и разнотипни* често *чуждоезични* изразни средства. Промените засегнаха не само лексиката, а и *структурни особености на синтаксиса*, *словообразуването и стилистиката*, някои дори в разрез с типичното за самата езикова система.

Неизбежно се обогати не само проблематиката, но и обектите на езиковедския интерес, активизираха се *социолингвистиката, етнолингвистиката и психолингвистиката.* В съвременния език изцяло, с всичките му добри и лоши страни, *се изявява съвременният човек* в нашата страна. Съвременният българин безспорно се стреми да не изостава от техническия прогрес, отворен е към модерно и чуждо. Вследствие от това се усложниха особено *задачите на лексикографията*, заставена да обяснява значителна по количество и бързопреходна лексика. Беше необходимо, целесъобразно, да се изработят *речници на нови думи* и значения – езикови средства, които често са кратковременни, неуместни за многотомния речник на българския език, но които *непременно трябва да се пояснят по значение* и употреба, макар и често да са бързопреходни. Съвременната българска действителност *е особено любопитна* за изследователя на лексиката от гледна точка на обновяването на лексикалните и фразеологичните единици. Те заслужават внимание *и от лингвистична, и от социална* гледна точка. Би следвало да се претегли ***значимостта на отделни явления*** в съвременния живот *чрез* ***новите номинативни нужди***, а именно – необходимостта *да се намерят названия за определени понятия*, каквито дотогава изобщо не са съществу-

вали, или пък – средства за ***преназоваване*** на други поради ново виждане за тях на съвременните носители на езика.

От какъв характер са новостите в съвременния език?

Безспорно е значението на съществено променения *социален и политически живот*, на *засилената търговия, битови и културни връзки*, в които се оказа българинът от последните 30 – 40 г. С промяната на обществените отношения възникнаха редица ***нови явления***, появиха се и стотици ***нови продукти*** и предмети на бита. За тях бяха нужни огромно количество нови думи, свързани с потреблението и социалния живот, които при това бързо остаряват. Така например допреди две десетилетия актуални бяха думи като ***ликвидатор, приватизатор, реститут, царист, подкрепаджия*** или ***наркомафиот, наркотрафикант, наркобос, каналджия, шуробаджанащина, клиентелизъм***, напълно се забравиха названия като ***хоремаг*** или ***нармаг***, дори за по-нови явления като ***маршрутка*** и др. Днес за сметка на тях се появяват други.

Особено се разрасна количеството на чуждиците *в областта на* ***електронната техника, на средствата за комуникация****, като мобилни телефони (т.нар.* ***смартфони, джиесеми)*** и необхватно почти количество думи, свързани с тази техника (от рода на ***файл, пост, поствам, постер, лайквам, лайкаджия, хай-тек*** и десетки още); изобилни са ***неологизмите*** от ***обществения живот*** и от ***икономиката*** (от рода на ***пиар, пиарщина, пиарменство, кредитен милионер, криптовалута, криптоикономика, наноаптека, нанотехнология, наностъкло*** и още десетки с подобна основа, ***мениджмънт, мениджър, менажирам, хоспис, инфлуенсър*** и десетки още); едва ли не ежедневно се въвеждат нови имена в ***кулинарията*** (от рода на ***кетчуп, къри, брънч*** и стотици още). Сравнително по-слабо е използването на нови думи в ***модата***. Заедно с това остаряват редица конкретни имена. Напр. тясно специалната лексика, свързана с различни материи или материали, познати и активно използвани в сравнително недалечното минало (в границите на около 50 г., при което поколенията съвпадат) по-скоро са *архаични* (напр. редица добре познати за старото поколение названия на материи и материали от рода на *бархет, поплин, док (*и *дочен), моаре, вискоза* и т.н.). Това е зависимо от пазара, но и от самия бит – подобни изразни средства са тясно свързани с домашното приготвяне на дрехи, противопоставено на т.нар. в миналото *конфекция*, при което материалът остава почти без значение. **Почти изчезва**, неизвестно защо, възвратно притежателно местоимение ***свой***, **изместено от** ***негов***, при което има съществена разлика в притежателя. Употребата е съвсем **неточна**, което е описвано в бележки върху езиковата култура. Но според мен това е *част от тенденцията към аналитизъм* на нашия език, към изравняване на форми за сходни явления, колкото и да е нежелателно.

Езиковите нововъведения невинаги се приемат еднакво и съвсем не от всички носители на езика. Но категорично преобладават заемките. Бъл-

гаринът не е склонен към словотворчество и побългаряване на чуждата лексика (както някога отбелязва Алеко чрез своя герой Бай Ганьо за думата *супа*). Голямата част от новите названия са *предимно от английски*, тъй като навлизат по този път. А и английският се оформя като най-влиятелния език на 21. в. Нашият народ още с възраждането на националното си съзнание е бил склонен *да заема* – през Възраждането това става от руски и предимно през този език – от френски, тъй като през 18. и 19. век френското влияние върху руски е силно. Днес посоката е сменена съобразно с общото за края на века и началото на новия англоезично влияние. Нерядко към редица новоизползвани думи или изрази има отрицателно отношение (често – основателно). Но както отбелязва Хумболт: „В езика няма нищо случайно, нищо произволно, конкретният народ говори така, както мисли, и мисли така, доколкото говори така, а това, че той мисли и говори така, се корени в голяма степен в цялостните му духовни и физически данни и отново преминава в тях“ (Хумболт/Humboldt 1827). Нещо повече – поглеждайки към езиковите явления и в исторически план, Хумболт логично и **прозорливо заключава**, че ***всеки език, в който и да е момент от своя живот точно съответства на съществуващия в този момент мисловен обем на нацията.***

В съвременния език изцяло, с всичките му добри и лоши страни, *се изявява съвременният човек*, в нашата страна – *съвременният българин с културата и стремежа си да не изостава от техническия прогрес, с прекалената си отвореност към модерно и чуждо* (още от 19. век) и сравнително *слабото си съзнание за национално* (особено днес – в глобализиращия се свят).

Неслучайно още през 70-те г. на 20. в., но с много повече разработки в последните двадесетина години, се обособиха науки като *етнолингвистика, прагмалингвистика* с техния интерес към комуникацията, към нейната динамика, субекти и конкретни условия на проява; възникна *лингвокултурология, лингвопсихология* (различна от *психолингвистиката*), в по-широк план означена като – *когнитивна наука*, *когнитивистика*. Съвременната българска лингвистика е в крак с времето. Многобройни са изследванията в областта на по-новите клонове на езикознанието. Приноси или опити в тази проблематика са изследванията в книгите *Език и манталитет* на колектив от ИБЕ, *Познанието в езика на българите* на Ст. Буров, *Човекът в езика. Езикът в човека* на М. Пенчева, *моделирането* на езиковата полисемия в българския език (в работи на Емилия Пернишка, Палмира Легурска и др.), наблюденията върху разнообразни *лингвокултурни явления*.

Въпреки неизбежното преобладаване на заемките, **българското словотворчество остава като *една от задачите*** и на бъдещите езиковедски изследвания. Перспективно остава според мен изследването на ***номинацията*** и специално – **назоваването на света от българите** въз основа на определени образи и асоциации. В заложения при образуване на думата мотивационен признак, т.нар. вътрешна форма, се открива *отношението и виж-*

дането за означения обект (напр. в названия като *шуробаджанащина, клиентелизъм, гастротуризъм, екотуризъм, герберизация, лъжебежанец* и под.). Дори названия като *паркомясто* (‘място за паркиране’), *парашутирам, велостоянка* или *копипействам* **говорят за нашата съвременност.** Струва ми се целесъобразно и необходимо интересът да се насочи не само към езиковите факти, а и към субекта на социалния и политически дискурс, да се отчита наличие на различия в ценностните системи на отделни социално-политически и икономически групи лица. Любопитно е създаването на емотивна лексика за определени оценки и виждания. Идеологически оценъчните имена, ***хронизмите*** *не могат да бъдат общи за субектите и обектите на отрицателната оценка*. Създателите на имената очевидно изключват себе си от категорията на тези, които иронизират и отричат. Ето защо при изследване на емотивната лексика, особено свързаната с определена социална обстановка и време, трябва да се отчита и *субектът* на социалния и политически дискурс, наличието на различия в ценностните системи на отделни социално-политически и икономически групи лица. Очевидно при такива случаи става дума за формиране на ***отделни „модели на света“, съобразени с виждането за добро и зло*** на различни хора, **за *свое*** (качество) и ***чуждо*** (качество). И речевото, както и останалото поведение на хората около нас или дори в нашия век е резултат от това, че *„ние сме във времето“* (освен че „времето е в нас“).

С оглед на подобни изследвания, а и заради самата езикова памет от неизмеримо значение е *речниковото дело на ИБЕ*. Заедно с **необходимостта от завършването на многотомния Речник на българския език**, заветна цел на Института от неговото създаване, представянето на новата лексика е между ***основните негови задачи***. Бих казала, че тя е **историческа** и в буквалния смисъл на думата, тъй като заедно с обяснението на думите с прагматична цел **в речниците на новите думи** се представя и неговата история, а заедно с това **– историята на социалния живот на народа.**

Както винаги ***проучването*** на състоянието на съвременния български език и на езиковата комуникация, а също – и **на усвояването на правилния книжовен език** са от основно значение за общата култура на българския гражданин и неговото социално поведение. Езикът и неговата стилистика са част не само от облика на съвременния човек изобщо или на отделния индивид, но и средство за въздействие, включително и върху възпитанието му. **Грубата**, често **пренебрежителна стилистика на вестникарската реч**, комбинирана с грубата, пошла, дори просташка реч, която звучи в телевизионни предавания, филми или песни, снижава ценностната система, води до ***изпростяване, огрубяване, насилие***. Разклащането на старите ценности и изисквания обаче създаде в по-новите десетилетия климат на снизходителност към езиковата *полуграмотност в книжовна реч като публицистичната, в телевизионни предавания и преводи.* Достатъчно е да се заслушаме в говорителите по телевизията, но още повече – в по-млади техни

събеседници, а защо не – и в съвременни артисти от сцената или от по-нови филми, за да чуем *прибързания и невинаги отчетлив изговор* на думи и фрази, който затруднява съществено разбирането. Още по-грозна в езиково, а и нравствено отношение е стилистиката на редица вестници.

От друга страна, дори най-общият поглед към езика на учени и учебници показва пък една силно ***повишена книжност***, която едва ли трябва да се приветства. В текстове и в литературни издания и вестници, в списания за учители като „Български език и литература“ и др. неизбежно се отразяват тенденции на съвременната българска интелигентска реч от последните десетилетия, за която е характерна *интелектуализация* на изказването, изключителна **склонност към книжни, дори измислени думи** (за което съм писала). Това е област, в която *поне отчасти* лингвистите могат да се намесят, тъй като става дума за споделена масово комуникация, каквото е училищното образование, *процес на изграждане на езика*. Отбелязах вече сравнително ***слаботo съзнание за национално*** (особено днес – в глобализиращия се свят) и от там – все по-голямата склонността към използване на ненужни чуждици. Само отделни културни дейци и социолози от време на време загрижено поставят въпросите за общата и езиковата култура на нашия „образован“ съвременник, но те са малко и в сравнително напреднала възраст. Редица форуми за обсъждане на състоянието на езика обаче не показват склонност към единство на езиковедските позиции. Бих казала дори, че езиковедите като че ли свиха безпомощно рамене пред тази картина на езиковата употреба, което едва ли може да се оцени положително, като се вземе предвид многостранната роля и задължения на книжовното слово.

Както се отбеляза, от своето създаване Институтът за български език винаги е имал сериозни задачи. Но с течение на времето *предизвикателствата пред него стават все повече и като че ли – по-сложни.* Независимо от глобализиращия се свят и от общуването, което дава предимство на английския език, според мен българският език, оцелял през вековете въпреки всякакви чуждоезични влияния, е доказал чрез богатата си литература и в многобройни проучвания, че заслужава да живее, да се развива и да се изучава с огромната му оригиналност и богатство.

ЛИЕРАТУРА

Хумболт 1827: *Humboldt, W. von*. Über den Dualis (1827) (Цит. по О. А. Радченко. Лингвофилософские опыты В. фон Гумбольдта и постгумбольдтиантство. – *ВЯ*, 2001, кн. 3, 96–123). [Humbolt 1827: *Humboldt, W. von*. Über den Dualis (1827) (Tsit. po O. A. Radchenko. Lingvofilosofskiye opyty V. fon Gumbolydta i postgumbolydtiantstvo. – *VYa*, 2001, kn. 3, 96–123).]

Щъркел шарен, дългокрак

Симеон Стефанов
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
s.stefanov@ibl.bas.bg

Резюме: В текста представям накратко общоприетото и най-достоверно засега предположение за произхода на едно название в (южно)славянските езици.

Ключови думи: „Езикови справки“, название, славянски езици, щъ̀ркел, общоприета и най-достоверна засега етимология

Stripey Stork, Long-legged Stork

Simeon Stefanov
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin
at the Bulgarian Academy of Sciences
s.stefanov@ibl.bas.bg

Summary: In the text I briefly present the generally accepted and so far the most reliable assumption about the origin of a name in the (South) Slavic languages.

Keywords: „Language advises“, name, Slavic languages, stork, generally accepted and most reliable etymology so far

1. Предмет, цели и задачи

Преди време колеги се обърнаха към мене с въпрос относно произхода на думата бълг. **щъ̀ркел** ‘голяма бяла прелетна птица с черно на опашката и на крилете и с дълги червени крака и клюн’ (РСБКЕ/RSBKE 1959: 667). По същата тема има регистрирани и запитвания към службата „Езикови справки“ (https://www.facebook.com/ezikovi.spravki/; email: ezikovi spravki@ibl.bas.bg; http://ibl.bas.bg/ezikovi_spravki/) към Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН. Хората задават въпроси, интересуват се, опитват се дори и сами да си обяснят етимологията на конкретно название. Поради това и реших да представя накратко общоприетото и най-достоверно засега предположение за произхода на думата.

2. Общоприето и най-достоверно засега предположение за произхода на разглежданото название

2.1. Регистрирани основни форми и значения в славянските езици

Названието бълг. **щъ̀ркел** ‘голяма бяла прелетна птица…’ (РСБКЕ/RSBKE 1959: 667) (с варианти в български), което има паралели в останалите славянски езици: срхр. *štrk* също (с варианти и производни в сръбски и хърватски) (Skok 1974: 417); словен. *štrk* също (с варианти и производни в словенски) (Bezlaj 2005: 121); стб. *стръкъ* също > старорус. *стрькъ* (със смесване на еровете) също, старорус. *стерк* също (Срезневский/Sreznevskiy 1909: 587), рус. диал. *стерк*, *стерх* ‘жерав’, е разпространено преди всичко в южнославянските езици. Формите в староруски са заемки от старобългарски.

2.2. Формално-семантичен анализ и предположение за произхода на разглежданото название

За български **е** съставено от *щърк-* (от < праслав. **stъrkъ*, което е праслав. девербатив, образуван с древния суфикс праслав. *-ъ (< от ие. *-*o*) от [< праслав. *(*s*)*tъrčāti* <] праслав. *(*s*)*tъrčeti* [< праслав. *(*s*)*tъrkěti*], което е < от ие. корен ***stṛ-* : ***ster-* с разширение *-*k*) и вторичен суфикс *-ел* (< праслав. *-*elъ*) (Sławski 1974: 103–113) и е с първична вътрешна форма ‘високо изправена, стърчаща птица’ (срв. Bezlaj 2005: 121; вж. Дейкова/Deykova 2006: 118–120, 143–144). Промяната *st-* > *št-* е от експресивен характер, типична е за южнославянските езици и е настъпила по-късно на южнославянска езикова почва, доказателство за което са заемките с различни фонетични варианти на групата в съседни балкански езици (Клепикова/Klepikova 1961: 163–164; Дейкова/Deykova 2006: 119).

При Фасмер (Vasmer 1953–1958: 13; Фасмер-Трубачев/Vasmer-Trubachev 1987: 758) се предлага най-приемливото днес обяснение за формално-семантичния развой и първичното значение на думата, като се предполага родство с латв. *stirka* ‘дългокрако същество, момиче с къса пола, с дълги крака; мършава свиня, крава, кобила; висок, слаб човек’, латв. *štirkle* ‘дългокрака, бърза овца’ и др. и се сближава с рус. *сторча́ть*, *сторчу́*, *торча́ть*, *торчу́* ‘стърча’ (вж. също Bezlaj 2005: 121; Дейкова/Deykova 2006: 118–120). Срв. още бълг. *стърча̀* ‘стоя прав, неулегнал, вирнат нагоре; стоя високо изправен, издигнат право нагоре, издигам се, извисявам се; показвам се над нещо, издавам се, подавам се; показвам се, подавам се; (рядко) стоя някъде прав; (разговорно) стоя някъде без работа’ (РСБКЕ/RSBKE 1959: 331) (за което вж. БЕР/BER 2013: 533–534), срхр., словен. *strčati*, *strčim* ‘стърча’, укр. *сторча́ти*, *сторчу́* също, чеш. *trčeti, trčim* също, словаш. *trčat’, trčim* също, пол. *sterczeć, sterczę* също. Формите в германските езици (срв. ствиснем. *storah* ‘щъркел’, стисл. *storkr* също, англ. *stork* също, нем. *Storch* също) са сродни, образувани са с разширение *-*g* и представят друга (**o*-) степен на коренната гласна (вж. Vasmer 1953–1958: 13; Фасмер-Тру-

бачев/Vasmer-Trubachev 1987: 758; Bezlaj 2005: 121 за значението срв. Schuster-Šewc 1978–1989: 1361). Малко вероятни по фонетични причини са хипотезите за заемане на славянската дума от германските или на германската от славянските езици (срв. Фасмер-Трубачев/Vasmer-Trubachev 1987: 758; Bezlaj 2005: 121, вж. и Клепикова/Klepikova 1961: 163–165). Г. К. Клепикова също отхвърля заемането от германските езици и опирайки се на Ст. Младенов (Младенов/Mladenov 1909: 111–112), предполага по-скоро родство между германските и славянските форми, които извежда от различни варианти на древния изходен индоевропейски корен ие. **stṛg-* : **stṛk* (герм. **storg-* : **stork-*) < ие. **ster-g*, **stere-g*, ‘твърд, неогъващ се’ (Walde-Pokorny 1928–1932: 629). Според нея обаче вътрешната форма на думата е ‘птица с походка с неогъващи се крака’, което не е съвсем убедително от семантична гледна точка.

2.3. Заемане в неславянски езици

От славянските езици думата е заета в унг. *isztrag, esterag* ‘щъркел’, рум. *stîrc* ‘бяла чапла, щъркел’, алб. *stërk*, *shtërk* ‘щъркел’.

3. Заключение

От изложеното става ясно, че названието бълг. **щъ̀ркел** ‘голяма бяла прелетна птица…’ (РСБКЕ/RSBKE 1959: 667) (с варианти в български) е праславянско по произход и отразява нулева степен на коренната гласна на стария индоевропейски корен с разширение **-k*, но има паралели в германските езици, които са образувани с друго разширение – **-g* и представят **o-*степен на коренната гласна.

Изложеното още веднъж показва, че лексиката е „паметта на/за езика“, а етимологията е науката за тази памет.

ЛИТЕРАТУРА

БЕР 2013: Български етимологичен речник. М. Рачева, Т. Тодоров (ред.). Т. 7. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. [BER 2013: *Balgarski etimologichen rechnik.* M. Racheva, T. Todorov (red.). T. 7. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.]

Дейкова 2006: *Дейкова*, *Хр.* Ономасиологични и словообразователни сходства и различия между български и чешки названия на птици. (Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“). София. [Deykova 2006: *Deykova, Hr.* Onomasiologichni i slovoobrazuvatelni shodstva i razlichiya mezhdu balgarski i cheshki nazvaniya na ptici (Disertaciya za prisazhdaneto na obrazovatelnata i nauchna stepen “doktor”). Sofia.]

Клепикова 1961: *Клепикова*, *Г. П.* Славянские названия птиц (аист, ласточка, ворон). – *Вопросы славянского языкознания*, V, с. 149–185. [Klepikova 1961: *Klepikova*, *G. P.* Slavyanskie nazvaniya ptica (aist, lastochka, voron). – *Voprosy slavyanskogo yazykoznaniya*, V, s. 149–185.]

Младенов 1909: *Младенов*, *Ст*. Старите германски заемки в славянските езици. – *Сборник за народни умотворения и народопис*, XXV, 2, с. 23. [Mladenov 1909: *Mladenov*, *St*. Starite germanski elementi v slavyanskite ezici. – *Sbornik za narodni umotvoreniya i narodopis*, XXV, 2, s. 23.]

РСБКЕ 1959: Речник на съвременния български книжовен език. Ст. Романски (гл. ред.). Т. 3. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. [RSBKE 1959: Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik. St. Romanski (gl. red.). T. 3. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.]

Срезневский 1909: *Срезневский*, *И. И.* Материалы для словаря древнерусскаго языка по письменным памятникам. Ч. 3. Санктпетербург. [Sreznevskiy 1909: *Sreznevskiy*, *I. I.* Materialy dlya slovarya drevnerusskogo yazyka po pisymennym pamyatnikam. Ч. 3. Sanktpeterburg.]

Фасмер-Трубачев 1987: Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева. О. Н. Трубачев (ред.). Т. 3. Москва, „Прогрес“. [Vasmer-Trubachev 1987: Etimologicheskiy slovary russkogo yazyka. Perevod s nemeckogo i dopolneniya chlena-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubacheva. O. N. Trubachev (red.). T. 3. Moskva, “Progres”.]

Bezlaj 2005: *Bezlaj*, *Fr.* Etimološki slovar slovenskega jezika. M. Snoj, M. Furlan (ur.). Knj. 4. Ljubljana, SAZU.

Schuster-Šewc 1978–1989: *Schuster-Šewc*, *H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprachen. 1–24. Bautzen.

Skok 1974: *Skok, P*. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Lj. Jonke (ur.). Zagreb, JAZU.

Sławski 1974: *Sławski, Fr.* Słownik prasłowiański. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

Vasmer 1953–1958: *Vasmer, M*. Russisches etymologisches wörterbuch. 1–3. Heidelberg.

Walde-Pokorny 1928–1932: *Walde, A.* Vergleihendes Worterbuch der indogermanischen Sprachen (hgb. J. Pokorny). Berlin – Leipzih.

История на българското езикознание

Нови щрихи към портрета и творчеството на българския учен д-р Манол Иванов (1867–1906)

Стоян Буров
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
stobur@abv.bg

Резюме: В статията се прави подробен преглед на приносите на Владко Мурдаров относно проучването на живота и творчеството на българския лингвист Манол Иванов. След това са разгледани някои малко известни и неизвестни публикации на Манол Иванов във вестник *Зора* и в *Учителски вестник*. Дадени са подробности и около неговата трагична смърт. В края на статията като приложение е дадена пълна библиография на трудовете на Манол Иванов.

Ключови думи: Манол Иванов, Владко Мурдаров, вестник Зора, Учителски вестник, библиография на трудовете на Манол Иванов

New Touches to the Portrait and Work of the Bulgarian Scholar Manol Ivanov (1867–1906)

Stoyan Burov
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
stobur@abv.bg

Abstract: The article provides a detailed review of Vladko Murdarov's contribution to the study of the life and work of the Bulgarian linguist Manol Ivanov. Some little-known and unknown publications of Manol Ivanov in the newspapers *Zora* and *Uchitelski vestnik* are examined. Details are also given about his tragic death. A complete bibliography of Manol Ivanov's publications is given as an appendix at the end of the article.

Keywords: Manol Ivanov, Vladko Murdarov, Zora newspaper, Uchitelski vestnik, bibliography of Manol Ivanov's publications

Манол Иванов (1867 – 1906)

През 2023 г. ще се навършат 156 години от рождението на българския лингвист Манол Иванов и 117 години от неговата трагична смърт. Въпреки многото изминали години все още има неизвестни или неизяснени факти от неговата биография и още повече от неговото творчество. Не е направена и що-годе пълна библиография на трудовете му. Едва към края на 80-те години на XX век интересът към живота, кариерата му на лингвист и научните му постижения беше възобновен от Владко Мурдаров в книгата *Виена и началото на българската езикословна наука* (вж. Мурдаров/ Murdarov 1988: 84–90). Темата продължава да занимава Вл. Мурдаров и в следващите години, в които излиза статията му *Манол Иванов – първият български дисертант славист във Виенския университет (По случай 130 години от рождението му)* (Мурдаров/Murdarov 1997/ 1998: 58–65), една година по-късно е отпечатана и книгата му *Виенската славистика и българското езикознание. 1822 – 1849 – 1918*, в която е поместен голям очерк за Манол Иванов (Мурдаров/Murdarov 1999: 146–155).

Основна заслуга на Владко Мурдаров е, че той осветли в пълнота виенския период от дейността и творчеството на Манол Иванов. Този период обхваща годините на неговото следване и защита на дисертационния му труд – от 1888 до 1893 г. Ще се спра накратко на посочените три труда на Владко Мурдаров, за да открои по-ясно неговия принос в проучването на живота, дейността и лингвистичните постижения на Манол Иванов.

В очерка за Манол Иванов от 1988 г. (Мурдаров/Murdarov 1988: 84–90) Вл. Мурдаров за пръв път в българската лингвистична историография прави описание на дисертационния му труд *Über die Conjugation im Neubulgarischen* („За спрежението в новобългарски“), съхраняван в Университетската библиотека на Виенския университет. Трудът е защитен през 1893 г. при рецензенти Ватрослав Ягич и Константин Иречек. Авторът посочва, че това е първото съчинение на студент от Славянския семинар във

Виена, получило положителната оценка на двамата големи слависти. Понататък се съобщава, че с известни съкращения изследването е публикувано на български език в *Сборника за народни умотворения, наука и книжнина* (вж. № 9 в библиографията на трудовете на Манол Иванов). Посочват се и други изследвания от виенския период на М. Иванов, по-специално изследването, останало недовършено, *Палеографически, граматически и критически особености на Пирдопския апостол* (№ 8 в библиографията), един труд, който първоначално е изнесен като реферат в Славянския семинар. С този труд, както пише и Беньо Цонев (Цонев/Tsonev 1907: 122), се слага началото на палеографските описания в България. Разгледани са накратко и участията на Манол Иванов в Славянския семинар, казано е и за преподавателската му работа във виенското училище за източни езици.

По-нататък в очерка авторът отбелязва учителската дейност на доктор Манол Иванов в Солун и София, по-специално внимание обръща на труда му *По историята на нашата граматическа терминология* (№ 17 в библиографията), след което следва важният извод: „Дейността на М. Иванов е чудесен пример за специфичното развитие на българската езикословна наука, в която наред с историческите и диалектоложките проучвания, наложени от самия дух на епохата на предела на двете столетия, се поставят и редица конкретни въпроси на книжовноезиковото строителство и така самото ѝ развитие започва да тече във взаимодействие и взаимно проникване с формиращия се книжовен български език“ (стр. 87–88). В края на очерка се посочва, че Манол Иванов е първият българин, завършил с докторска степен специалността славянска филология във Виена.

В статията от 1997/1998 г. (Мурдаров/Murdarov 1997/1998: 58–65) вече по-подробно се представя дисертационният му труд, за който се казва, че е „ценен принос в историята на българската граматика“ (стр. 59), направен е и по-пълен преглед на двете рецензии. Отбелязано е какви лекции и при кого е посещавал Манол Иванов в Славянския семинар, където прекарва 10 семестъра. Там той получава систематизирани знания по българска граматика и по история на българския език, които допринасят за формиране на научните му възгледи. Посочени са две много важни статии на М. Иванов от 1899 и 1901 г., свързани с дисертационния му труд: за замяната на инфинитива (№ 13 от библиографията) и за делението на българските глаголи според основата на минало свършено време (№ 14). Именно това е оценено като значителен принос на Манол Иванов и от П. Пашов. Главната негова заслуга е в това, че той обосновава нуждата от комбинирана класификация на българските глаголи – на спрежения според сегашната основа и на разреди в рамките на спряженията според аористната основа (Пашов/Pashov 1966: 9–10).

Накратко са разгледани и правописните възгледи на М. Иванов. Понататък положително е оценено „своеобразното развитие“ на Манол Иванов, свързано с учителската му дейност и подготовката на учебници по български език за средните училища.

Ценен принос на публикацията е поместеното фотокопие на автобиографията на Манол Иванов, подготвена в ръкопис на немски език във връзка с документацията за допускане до защита на дисертационния труд. Така читателите имат възможност от първа ръка да получат сведения за живота му, както и да научат подробности за виенския му период.

По-долу давам превод на автобиографията, която се пази в архива на Виенския университет:

АВТОБИОГРАФИЯ

Аз, Манол Иванов, православен, съм роден на 24 декември 1867 г. в Пирдоп, България. След като посещавах основното училище в моето родно място, през септември 1881 г. постъпих в гимназията в София. През октомври 1887 г. завърших същата с матура с отлична оценка и се записах (след като няколко месеца бях работил във финансовото министерство като счетоводител) през октомври 1888 като редовен слушател към Философския факултет на Виенския университет. Слушах лекции при господата професори Ягич по славянска филология, Фридрих Мюлер[1] по сравнителна граматика на индо-германските езици, Цимерман[2] – по философия, както и при Т. Фогт[3], при Хайнцел[4] по германска античност, при Минор[5] по немска литературна история, при Мусафия[6] и Майер-Любке[7] по френска граматика и литература. По време на моето следване участвах в упражненията на Славянския семинар. На всички мои учители дължа големи благодарности. Особено сърдечни благодарности изказвам на г-н Ягич за оказаната ми в голяма степен подкрепа по време на моето следване.

В очерка от 1999 г. (Мурдаров/Murdarov 1999: 146–155) авторът оценява пионерския характер в българското езикознание на дисертацията на Манол Иванов, защото за пръв път е направена обхватна характеристика на българските глаголи, разглеждани в система, въз основа на техните формални особености.

Подробно е разгледана връзката на българина с Ватрослав Облак (1864–1896), с когото Манол Иванов се запознава във Виена и с когото той поддържа контакти и след 1893 г., а след смъртта му се включва сред българите, дарили средства за построяване на негов паметник. Във връзка с това са дадени подробности относно рецензията на Облак на труда на Манол Иванов *Принос към изучвание българските диалекти (Забележки по говорите в областта на средногорското наречие)*, публикувана в *Archiv für Slavische Philologie* (вж. № 11 от библиографията).

Тук Вл. Мурдаров вече се спира по-нашироко на участието на Манол Иванов в развихрилата се в България правописна дискусия през 1893 и 1894 г., в която, както е отбелязано, Манол Иванов „ратува за установяване на единна правописна система без резки промени, която да се основава на фонетично-морфологичния принцип, но да съчетава и елементи на етимологичния“ (стр. 150).

В очерка е отбелязано също, че през 1900 г. Манол Иванов е избран за действителен член на Българското книжовно дружество.

***

Първите ценни сведения за живота и творчеството на Манол Иванов дава Беньо Цонев във връзка с помена, организиран от Българското книжовно дружество за рано починалия негов действителен член (Цонев/Tsonev 1907: 119–124). Материалът е написан с нескрита симпатия към делото на Манол Иванов и неговия принос за българското езикознание, макар няколко години преди това авторът да не се изказва много ласкаво за някои от твърденията в неговия *Синтаксис* (Аноним/Anonim 1904: 1006–1007). Според изискването на Министерството на просвещението рапортът се публикува в *Училищен преглед* анонимен, но за Манол Иванов няма съмнения, че ревизорът е именно проф. Беньо Цонев. Поради това той обнародва в *Учителски вестник* отворено писмо до Беньо Цонев, в което доста остро възразява срещу забележките по отношение на неговия учебник по синтаксис и на „Керновото учение“[8], с което ревизорът не бил запознат. Той обвинява Беньо Цонев още и в това, че „произнася присъда за един учебник, без да го е разгърнал“ (стр. 100, вж. № 28 от библиографията).

Синтактичното учение на Керн е разкритикувано от Беньо Цонев и в помена за Манол Иванов: „Със своите училищни граматики [...] М. Ив. стана у нас присадник на Керновото граматично учение [...] Но разбира се, както във всичко, тъй и тука не трябва да се прекалява, а Керновата синтакса има именно тоя недостатък, че за угода на формалния принцип занемаря логическото значение на думите, та синтактичното обучение се някак си механизира; по тоя начин се губи съществената част на думите, именно тяхното индивидуално значение, а се гледа само отношението им към единствения център – глагола“ (Цонев/Tsonev 1907: 123).

Значително по-късно, във връзка със 100-годишнината от рождението на Манол Иванов, Русин Русинов публикува статията *В памет на Манол Иванов* (Русинов/Rusinov 1967: 572–574). Същият автор публикува очерк за Манол Иванов и в книгата си *Из историята на обучението по български език в училище* (Русинов/Rusinov 1983: 82–89). В двата материала се акцентува предимно върху учителската дейност на Манол Иванов и на приносните моменти в неговите учебници, като особено високо е оценен учебникът му синтаксис.

Вл. Мурдаров познава бележките и очерците на Беньо Цонев и Русин Русинов и многократно се позовава на тях, за да представи по-цялостна картина на живота и творчеството на Манол Иванов. Все пак неговият основен принос се състои в осветляването на виенския период на Манол Иванов, като се изнасят съвсем нови, неизвестни дотогава факти за петте му години, прекарани във Виена, за участието му в Славистичния семинар на Ватрослав Ягич и за подготовката и защитата на дисертационния му труд. Заслугата на Вл. Мурдаров е още в това, че той актуализира за историята на българската лингвистика делото на Манол Иванов от края на XIX – началото на XX век, потънало през годините в почти пълно забвение. Той заключава:

„Със стореното в областта на българското езикознание и на образованието в млада България, които по времето, когато твори и Манол Иванов, се развиват бурно, този млад български учен заслужава да не бъде забравян и засенчван от другите езиковеди, които работят тогава, и неговото място в историята на тази наука не бива да се пропуска“ (Мурдаров/Murdarov 1997/1998: 64).

***

Тук ще обърнем внимание на някои публикации на Манол Иванов, останали почти незабелязани от неговите изследователи. На първо място, ще стане дума за участието му с поредица от седем материала във в. *Зора*, Педагогическо-литературен и общ[ествен] вестник (София, год I, 1 януари – 15 декември 1898, редактори Ив. Д. Иванов и д-р Ст. Донев; отг. редактор П. Калъчев), към част от които препраща и Беньо Цонев със следната бележка: „Освен трите учебника по бълг. граматика М. Иванов е писал и други дребни упътвания по отделни учебни граматични въпроси“ (Цонев/Tsonev 1907: 123). Всички публикации са поместени в раздел „Граматически бележки“ с подпис L. [вероятно съкр. от фамилното му име Лесев[9]].

Година I. София. 1 Януари 1898 г. Брой 1.

ЗОРА

ПЕДАГОГИЧЕСКО-ЛИТЕРАТУРЕНЪ И ОБЩ. ВѢСТНИКЪ.

РЕДАКТОРИ: ИВ. Д. ИВАНОВЪ и Д-РЪ СТ. ДОНЕВЪ.

Отговоренъ редакторъ: П. КАЛЪЧЕВЪ.

ЗА ЗНАНИЕ.

Този първи брой испращаме на нашитѣ добри приятели и позна
о и на нѣкои прѣпоржчени намъ лица, като ги молимъ да не
тъ своето съдѣйствие въ распространението на това списание.

Брой 1 на в. *Зора*

Остава неясно защо участието му във вестника така внезапно секва след 1 април 1898 г., но във всеки случай не болестта му е попречила. След известно прекъсване на творческата му активност – от 1895–1896 до 1898 г., години, в които той се връща за лечение от туберкулоза във Виена, а след лечението прекарва много време в родния Пирдоп, започва най-силният му творчески период: публикува статии, рецензии, учебници, втурва се в различни полемики, взема активно участие в книжовния живот на България. През 1898 г. е избран за дописен член на Българското книжовно дружество, а две години по-късно – за негов действителен член. Венец на научното му

творчество е голямата му студия по българска граматична историография (вж. № 17 от библиографията), оценена от Ст. Георгиев като най-доброто, което е публикувано за всичките години, през които излиза *Периодическото списание на Българското книжовно дружество*, заради „стремежа и усилията да се създаде научна граматика на новобългарския книжовен език“ и да се излезе „от тесните рамки само на домашната традиция“ (Георгиев/Georgiev 1969: 126). Според днешните стандарти със своите 136 страници това представлява монография, каквито в ония години почти не се издават, а се публикуват на части в ПСпБКД или в СбНУНК.

Публикуваните материали във в. *Зора*, до които днес е труден достъпът, тъй като броевете на този вестник, вече напълно забравен, се съхраняват единствено в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, са строго научни и обхващат три основни въпроса: как да се намира подлогът в изречението, три публикации, отново подвластни на „Керновата теория“ (вж. № 30, 31 и 34 от библиографията); кои са особеностите на глаголите от второ спрежение (вж. № 32), една тема, която е близка на автора от докторската му дисертация; как да се разлагат думите на срички (вж. № 33). Последният материал предизвиква интерес с гледището на автора, че при две или повече съгласни в средисловието на думата сричковата граница трябва да преминава пред такова буквосъчетание, с каквото е възможно да започва една българска дума, напр. *до-бра*, защото има *бра-тя*; *у-ста*, защото има *ста-вам*; *предател-ство*, защото има *ствол*; но *скит-ник*, а не *ски-тник*, защото няма дума с начално буквосъчетание *тн*.

Значително повече са публикациите на Манол Иванов в *Учителски вестник*, орган на Съюза на учителите при средните училища в България, София, чийто първи брой излиза на 31 януари 1903 г. Редактор на броевете в първата годишнина е Владимир Дякович. В първата годишнина (1903) Манол Иванов има три публикации, но през втората годишнина на вестника (1903–1904) те се увеличават на 22. През третата годишнина (1904–1905) авторът има една публикация. Така общо за трите години на *Учителски вестник* Манол Иванов има общо 26 публикации, останали напълно неизвестни досега. Единици са обаче публикациите на лингвистична тема, повечето са рецензии на книги, хроникални бележки за разни събития, портрети на учени и писатели, преводи от немски език, материали, свързани с учебното дело и образователната политика у нас и в чужбина.

На втория конгрес на съюзните учители от средните училища, проведен от 15 до 19 август 1903 г., чрез тайно гласуване са избрани членовете на управителния съвет за учебната 1903–1904 година, общо 7 души, между които е и д-р Манол Иванов, избран на длъжност съветник. Същата длъжност той заема и в управителния съвет за следващата учебна година. Но на втория конгрес на него му е възложено и списването на *Учителски вестник*, заедно с Никола Станев. Това именно подтиква Манол Иванов към рязко увеличаване на неговата публикационна дейност.

Год. II. София, 1—15. септември 1903 г. Брой 1. и 2.

Учителски Вѣстникъ

Органъ на Съюза на учителитѣ отъ срѣднитѣ училища въ България

Излиза два пѫти въ мѣсеца — на 1 и 15. Годишенъ абонаментъ 4 лева, полугодишенъ 2 лева, единъ брой 20 ст.
Всичко, що се отнася до вѣстника се изпраща *до редакцията на „Учителски вѣстникъ“ въ София.*

Редактори: **Н. Станевъ и Д-ръ М. Ивановъ.**

Съдържание:

По организацията.
1. Подиръ втория конгресъ, отъ *Н. Станевъ.*
2. Съюзниятъ органъ, отъ Д-ръ *Г. Паунчевъ.*
3. Съставъ и заседания на втория конгресъ.
4. Рѣшения, взети въ конгреса.
5. Извлѣчение отъ отчета на Управ. Съвѣтъ за миналата съюзна година.

Литература и наука.
6. Притискане на ума чрезъ изпититѣ.
7. Конгреса на руситѣ филолози

било въ общественитѣ класове. И *първиятъ* учрѣдителенъ конгресъ, и *вториятъ* сега редовенъ конгресъ, въ обсѫжданията си, поведението си, държанието си, показаха онази зрѣлость и висота, които притежава учителътъ отъ срѣднитѣ училища. И двата конгреса не дадоха съ нищо поводъ да се подигнатъ срѣщу учителското съюзно дѣло нѣкакви укори и осѫждания отъ една или друга часть

Учителски вестник, II, бр. 1–2.

Само три от публикациите в *Учителски вестник* са подписани с името М. Иванов (или Д-р М. Иванов): първата публикация, която е на лингвистична тема, а именно *Няколко думи върху неустановеността на нашата граматическа терминология* (вж. № 35 от библиографията), големият уводен материал за Любен Каравелов (вж. № 52) и последната публикация – отвореното писмо до проф. Беньо Цонев (вж. № 60). Останалите са подписани със съкращението М. И. или дори са останали неподписани.[10]

Публикациите на Манол Иванов в двата вестника допълват неговия творчески портрет не само на учен лингвист и автор на учебници по български език, но и като културна личност с широки хуманитарни интереси и активен участник в книжовния живот на страната от края на XIX и началото на XX век.

***

Около ранната му трагична смърт на 25 май 1906 г. има някои предпоставки и факти, които се нуждаят от по-подробно обяснение. Както пише Б. Цонев, здравето на Манол Иванов е „разклатено още от студентските му години и още повече разнебитено в Солун“ (Цонев/Tsonev 1907: 120). Макар вестник *Вечерна поща* да е известен като първият български „жълт“ вестник, може да се вярва на написаното в броя му от 27 май 1906 г., в който се дава подробна информация за живота на Манол Иванов, че вече от 16 години той е боледувал от туберкулоза, т.е. разболял се е от почти нелечимата в ония години болест някъде около 1890 г., когато е студент във Виенския университет. В Солун, по време на двете години учителстване там, изложен на неблагоприятния влажен климат, здравето му сериозно се влошава, поради което след приключване на работата му в Солун през 1895 г. той се

връща за лечение във Виена. Лекарите не му дават големи надежди за оздравяване, но му препоръчват да прекъсне работа за известно време и да се върне в родния Пирдоп, където чистият планински въздух ще му помогне да укрепи здравето си. Следват няколко активни творчески години в живота му, но по-късно болестта отново силно се влошава. По тази причина той е изтеглен на по-лека работа в Министерството на просвещението. Последната година от живота на Манол Иванов е трагична. Той отслабва, губи физически сили и психическа устойчивост, тормози го непрекъсната кашлица. На 25 май 1906 г., след няколко неуспешни опита, в местността Долни Корубаглар край тогавашна София (днес – район Лозенец), по драматичен начин слага край на живота си. Освен в. *Вечерна поща* подробности за самоубийството му публикува и в. *Мир* в брой 1855 от 27 май 1906 г. Там се дава и подробна информация за професионалната кариера на Манол Иванов, отбелязано е, че той е „първият филолог, който е свършил във Виена при прочутия проф. Ягич“ и че именно той в българските училища е „въвел методата Керн по обучението на езика“. Посочено е още, че е бил редактор на списание *Зора*, което обаче не се потвърждава от моите проучвания.

Некролог е публикуван в *Учителски вестник*, бр. 18/1 юни 1906, стр. 288. Ето част от съдържанието му:

> Със скръб съобщаваме на учителството, че бившият член на Управителния съвет и редактор на „Учителски вестник“, незабравият и скъп за учителството другар *Д-р Манол Иванов* почина на 27[1] м.м. Покойният, който беше свършил филологическия факултет във Виена, се отличаваше със своята кротост и трудолюбие. На трудолюбието и отличната му филологична подготовка се дължат сума научни трудове, пръснати по разните списания, а най-вече в „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ и в „Периодическо списание“. Нему се дължи тоже и най-доброто засега ръководство по обучението на матерен език. Покойният беше горещ приятел и на учителското наше сдружаване, на което посвети част от живота и даде част от силите си. Страдащ дълго време от *учителската болест* – туберкулоза, той непрекъснато пак работеше, като с това изпълняваше най-добросъвестно служебния си и човешки дълг. [...]

След смъртта му произведенията му не са преиздавани – нито в съкратен, нито в цялостен вид. По-долу правя опит за съставяне на сравнително пълна библиография на трудовете на Манол Иванов, макар да не е изключено в следващи проучвания на творчеството му да се намерят още негови съчинения.

[1] Точната дата е 25 май 1906 г.

Приложение

Библиография на трудовете на Манол Иванов

Дисертация

1. Iwanoff, M. Über die Conjugation im Neubulgarischen. Wien, 1893 (ръкопис). Рец. Ватрослав Ягич, Константин Иречек. – В: Университетска библиотека на Виенския университет, № D. 13.272.

По данни на Вл. Мурдаров (Мурдаров/Murdarov 1988: 84; 1997/1998: 59; 1999: 146–149)

I. Учебници

2. М. Иванов. Синтаксис на българския език за III и IV клас. Пловдив: Издание и печат на Хр. Г. Данов, 1901. 132 стр.

Рец.: Д. А. Шопов. – В: Учител, IX (1902), № 1, стр. 54–60.

Рец.: Хр. П. Стоилов. – В: ПСпБКД, LXVII (1906), св. 5–6, стр. 458–463.

3. М. Иванов. Българска граматика за I клас. София: Печатница на Ст. Атанасов и С-ie, 1902. 56 стр.

4. М. Иванов. Българска граматика (звукословие, видословие и правописание). За II клас. София: Печатница на Ст. Атанасов и С-ie, 1902. 124 стр.

5. М. Иванов. Българска граматика за I клас. 2. изд. Пловдив: Издание и печат на Хр. Г. Данов, 1905. 59 стр.

6. М. Иванов. Синтаксис на българския език за III клас. 2. изд. Пловдив: Издание и печат на Хр. Г. Данов, 1905. 123 стр.

7. М. Иванов. Българска граматика (звукословие, видословие и правописание). За II клас. 2. изд. Пловдив: Издание и печат на Хр. Г. Данов, 1906. 127 стр.

II. Студии и статии

8. Манол Иванов. Палеографически, грамматически и критически особености на Пирдопския апостол. – СбНУНК, кн. VI (1891), стр. 83–112; кн. VIII (1892), стр. 169–193.

9. М. Иванов. За спрежението в новобългарския език. – СбНУНК, кн. VIII (1892), стр. 82–136; кн. X (1894), стр. 362–371.

10. М. Иванов. По въпроса за нашето правописание. – ПСпБКД, IX, кн. XLIII, стр. 97–114. Средец: Държавна печатница, 1893.

Рец.: [Л. Милетич]. Книжнина – Български преглед, I (1893), № 4, стр. 179–189. Критичните бележки по статията на М. Иванов са подписани от името на Филологическата комисия, зад която, както е сигурен М. Иванов, стои Л. Милетич, вж. № 20.

11. М. Иванов. Принос към изучване българските диалекти (Забележки по говорите в областта на средногорското наречие). – ПСпБКД, IX, кн. XLV, стр. 399–418; ПСпБКД, IX, кн. XLVI, стр. 538–594. Средец: Държавна печатница, 1894.

Рец.: V. Oblak. – In: Archiv für Slavische Philologie, XVII (1895), S. 282–285.

12. М. Иванов. Няколко думи върху преподаването на българския език. – Училищен преглед, III (1898), № 9, стр. 999–1011.

13. М. Иванов. Етимологичната синтаксна замяна на старото неопределено наклонение на днешния български език. – Училищен преглед, IV (1899), № 3, стр. 317–320.

14. М. Иванов. Подразделение на новобългарските глаголи според основата на минало свършено време. – Училищен преглед, VI (1901–1902), № 9, стр. 745–750.

15. М. Иванов. Критически поглед върху съгласуването на подлога със сказуемото. – Училищен преглед, VI (1901–1902), № 5, стр. 409–417.

16. М. Иванов. Изпитване върху първия урок по старобългарски език. – Училищен преглед, VI (1901–1902), № 7–8, стр. 666–673.

17. М. Иванов. По историята на нашата граматическа терминология. – ПСпБКД, кн. LXIV (1903), стр. 1–42 и стр. 167–194; кн. LXVII (1906), стр. 1–67. София: Държавна печатница.

III. Рецензии, отговори на рецензии, полемики

18. Manol Ivanov. [Рец.] Najden Gerov's philologische Forschungen. [Буквы **ъ** и **ь** в старом церковнославянском языке. С прибавлениями: а) о букве **щ**, и б) о правописании народнаго имени словѧнин. Из филологических исследований Найдена Герова. Пловдив (Филипопол). В типографии Д. В. Манчева, 1891. 104 с.] – Archiv für Slavische Philologie, XIV (1891–1892), № 1, S. 129–131.

19. Манол Иванов. [Рец.] Г. Попов. Българските юнашки песни. СбНУНК, кн. III, стр. 247–282; кн. IV, стр. 270–279. – ПСпБКД, VIII, кн. XXXIX (1892), стр. 487–491.

20. М. Иванов. По въпроса за нашето правописание. Отговор от М. Иванов. – Мисъл, III (1894), № 10, с. 774–778.

В отговор на критиката на статията му „По въпроса за нашето правописание“ от 1893, вж. № 10, направена в сп. „Български преглед“ I (1893), № 4, стр. 179–189.

[Отговор] От Филологическата комисия. Книжнина. – Български преглед, I (1894), № 6, стр. 211–212.

21. М. Иванов. [Рец.] Читанки за второ и трето (вм. третйо) отделение. Наредил Сп. К. Пипилев. София: Издава книжарницата „Детска градина“, 1896. – Училищен преглед, I (1896), № 12, стр. 1339–1346.

22. М. Иванов. [Рец.] К. Карагюлев. Ръководство по правописа на български език. – Училищен преглед, III (1898), № 2, с. 228–234.

23. М. Иванов. [Рец.] Ив. Д. Топков. Учебник по българска граматика за I клас и Учебник по българска граматика за II клас. София: Печатница на Иван Говедаров. – Училищен преглед, V (1900–1901), № 9, стр. 806–812.

[Отговор] Иван Топков. Отговор на рецензията от М. Иванов върху учебниците ми по българска граматика за I, II и III кл. – Училищен преглед, VI (1901–1902), № 1, стр. 78–84.

24. М. Иванов. [Рец.] Ив. Д. Топков. Учебник по българска синтакса (?) с упражнения по синтакса, правопис и стил в концентричен кръг за III клас. Пловдив: Издание и печат на Хр. Г. Данов, 1899. – Училищен преглед, V (1900–1901), № 10, стр. 908–925.

25. М. Иванов. Последня дума по учебниците на г. Топкова [Отговор на отговора на Ив. Топков по повод на рец. на М. Иванов за неговите учебници, вж. № 23]. – Училищен преглед, VI (1901–1902), № 1, стр. 84–86.

26. М. Иванов. Отговор на рецензията от г. Д. Шопов върху моя синтаксис. – Учител, IX (1902), № 3, стр. 208–213.

[Отговор] Д. А. Шопов. Отговор на антикритиката на г. М. Иванов. – Учител, IX (1902), № 6, стр. 462–472.

27. М. Иванов. Последен отговор г-ну Д. А. Шопову. – Учител, IX (1902), № 8, стр. 625–630.

Вж. № 26.

28. Д-р М. Иванов. Отворено писмо до г-н професор Б[еньо] Цонев. – Учителски вестник, бр. 11–12/22 февруари 1905, стр. 100–101.

По повод на: Из рапорта на един министерски ревизор. – Училищен преглед, IX (1904), № 10, стр. 1000–1010. Автор на материала не е посочен, но М. Иванов препраща към Беньо Цонев.

IV. Други научни и научнопопулярни публикации

А. Публикации във в. „Зора“. Педагогическо-литературен и общ[ествен] вестник. София, год I (1 януари – 15 декември 1898). Редактори Ив. Д. Иванов и д-р Ст. Донев. Отг. редактор П. Калъчев.

Всички публикации са поместени в раздел „Граматически бележки“ с подпис L. [вероятно съкр. от фамилното му име Лесев].

29. „Пък“ или „пак“. – бр. 1/1 януари 1898, стр. 11.

30. Кой начин е по-удобен за търсене субйекта (подлога, подлежащето) в предложението? – бр. 2/15 ян. 1898, стр. 18–19.

31. Как да се уверим дали сигурно сме намерили подлога? – бр. 3/1 февруари 1898, стр. 26–27.

32. Някои особености в глаголите от II спрежение. – бр. 4/15 февруари 1898, стр. 34–35.

33. Как да се разлагат думите на срички? – бр. 5/1 март 1898, стр. 48.

34. Как се намира подлежащето в[ъв] въпросителните и възклицателните предложения? – бр. 6/15 март 1898, стр. 50; бр. 7/1 април 1898, стр. 60 (продължение).

Б. Публикации в „Учителски вестник“. Орган на Съюза на учителите при средните училища в България. София.

Год. I (31 януари — 14 август 1903). Ред. В[ладимир] Дякович.

35. М. Иванов. Няколко думи върху неустановеността на нашата граматическа терминология. – бр. 1–2/31 януари 1903, стр. 22–24.

36. М. И. [Рец.] Нещастна. Повест от И. С. Тургенев. Превели от руски Ю. Тотев и С. Каролев. Габрово, 1902. 107 стр. – бр. 5–6/15 април 1903, стр. 53–56.

Включва и преразказ на съдържанието.

В раздел *Книжнина*.

37. М. И. [Рец.] История на учебното дело в България от край време до Освобождението. Очерк от Н. Ив. Ванков. Ловеч, 1903. 226 стр. – бр. 11–12/14 август 1903, стр. 109–110.

В раздел *Книжнина*.

Год. II (1 септември 1903 – 15 юни 1904). Ред. Н[икола] Станев и д-р М[анол] Иванов.

38. М. И. Против притискането на ума чрез изпитите. – бр. 1–2 /1–15 септ. 1903, стр. 11–12.

Прев. от немски от Naturw[issenschaftliche] Wochenschrift.

39. М. И. Конгрес на руските филолози. – бр. 1–2/1–15 септ. 1903, стр. 12–13; бр. 3/1 окт. 1903, стр. 23 (продължение от бр. 1–2).

Открит на 10 април 1903 в Петербург, предс. на конгреса В. Ягич.

40. М. И. [Рец.] Квик (Quick). Реформатори на възпитанието. Прев. от руски Хр. Спасов. Силистра: Просвета, 1903, 314 стр. – бр. 1–2/1–15 септ. 1903, стр. 15.

Robert Hebert Quick (1831 – 1891) – английски педагог.

41. М. И. Общото образование пречи ли на индустрията или я повдига? – бр. 3 /1 октомври 1903, стр. 19–23.

В раздел *Учебно дело в чужбина*.

42. М. И. [Рец.] М. Бородкин. Граф Л. Н. Толстой като учител на живота. Превел от руски Ив. Ст. Визирев. Чирпан: Н. Попов и С-ие, 1903, 195 стр. – бр. 4/15 октомври 1903, стр. 29–30.

43. М. И. [Рец.] М. Ив. Марковски. Спомени и очерки из българските революционни движения 1868 – 1877 год. 1. книжка Деятелността на В. Левски и неговите сподвижници в Троянско (нови данни и документи). Враца: Печ. на М. Богданов, 1902. 181 стр. – бр. 5/1 ноември 1903, стр. 47.

44. М. И. [Рец.] К. П. Стоянов [Костадин Попстоянов]. Тридесет години назад. Исторически записки по първото македонско въстание през 1876 г. Кюстендил: Изгрев, 1903. 71 стр. – бр. 5 / 1ноември 1903, стр. 47.

45. М. И. Теодор Момзен. – бр. 6/15 ноември 1903, стр. 56.

Theodor Mommsen (30 ноември 1817 – 1 ноември 1903) – виден немски историк и политик. Във връзка с неговата кончина.

46. М. И. [Информация за включването във второто издание на Енциклопедията по педагогика на W. Rein на 30 стр. за българското учебно дело от д-р В. Николчов] – бр. 6/15 ноември 1903, стр. 58.

Rein, Wilhelm (Hrsg.) Encyklopädisches [enzyklopädisches] Handbuch der Pädagogik. 2. Auflage (1903). Статията в енциклопедията е под заглавие Bulgarisches Schulwesen от W. Nikoltschoff.

В раздел *Книжнина*. Неозаглавено.

47. М. И. [Рец.] Джон Стюарт Мил. Подчинението на жената [жените]. Превод на Г. Б. Варна: Издание на К. Евстатиев, 1903, 139 стр. – бр. 7/1 декември 1904, стр. 67.

В раздел *Книжнина*.

48. Херберт Спенсер. – бр. 8/15 декември 1903, стр. 78–80.

Herbert Spencer (27 април 1820 – 8 декември 1903) – английски философ. Във връзка с неговата кончина.

Неподписано, в съдържанието е посочено, че материалът е негов.

49. Феликс Каниц. – бр. 10/15 януари 1904, стр. 93–94.

Феликс Филип *Каниц* (2 август. 1829 – 6 януари 1904) – австро-унгарски пътешественик, археолог, географ, етнограф, художник. Във връзка с неговата кончина.

Неподписано, в съдържанието е посочено, че материалът е негов.

50. М. И. [Рец.] Юбилейна история на двадесет пет год[ишна] (?) България. Съст. Т. Н. Бойчев. Част 1. София: Печатница Т. Пеев, 1903, 377 стр. – бр. 10/15 януари 1904, стр. 94–95.

В раздел *Книжнина*.

51. М. И. [Рец.] Нещо по домашното възпитание. Нареди Ив. Генов. Второ издание. Разград, 1904. 18 стр. – бр. 10/15 януари 1904, стр. 95.

52. М. Иванов. Любен Каравелов. – бр. 11/1 февруари 1904, стр. 97–99.

Голям уводен материал във връзка с 25-годишнината от неговата кончина.

53. М. И. [Рец.] М. Гюйо. Възпитание и наследственост. Социологически етюд. Преведе от шестото френско издание В. Тодоров. Варна: Издание на Коста Евстатиев, 1904, 330 стр. – бр. 13/1 март 1904, стр. 120–121.

Jean-Marie Guyau (28 октомври 1854 – 31 март 1888) – френски философ и поет.

В раздел *Книжнина*.

54. Учебното дело в Япония. – бр. 14–15, стр. 132–133.

Превод от немски.

Неподписано, в съдържанието е посочено, че материалът е негов.

55. М. И. [Рец.] Д. Грънчаров. Емил от Русо. Съкратено изложение с критически преглед на прокараните в него педагогически начала. Станимака: Печатница на Ат. Кишкилов, 1903, 64 стр. – бр. 14–15, стр. 138.

56. М. И. [Рец.] За спомен на героите от руско-турската война. Написал д-р Алфред Рудолф, адвокат в Кралев градец. Издава Антон Безеншек. Пловдив, 1904, 193 стр. – бр. 17/1 май 1904, стр. 154–155.

В раздел *Книжнина*.

57. М. И. [Рец.] Л. Л. Лангстрот. Пчела и кошер. Прегледано, допълнено и преведено на френски от Шарл Дадан. Превел на български Г. Гергов. Габрово, 1904, 240 стр. – бр. 17/1 май 1904, стр. 155.

Lorenzo Lorraine Langstroth (25 декември 1810 – 6 октомври 1895) – „баща“ на американското пчеларство.

58. М. Иванов. Още няколко думи върху новата програма за мъжките гимназии. – бр. 18/15 май 1904, стр. 162–163.

59. М. И. [Рец.] Камил [Камий] Фламарион. Таинственото. Преведе Д. Ст. Габровски. Издава книжарницата на Д. Голов в София, [1904], 239 стр. – бр. 19/1 юни 1904, стр. 175.

Camille Flammarion (26 февруари 1842 – 3 юни 1925) – френски астроном.

Год. III (15 септември 1904 – 18 юни 1905). Ред. Ст[оян] Каблешков.

60. Д-р М. Иванов. Отворено писмо. До г-н професор Б. Цонев. – Учителски вестник, бр. 11–12/22 февруари 1905, стр. 100–101.

По повод на: Из рапорта на един министерски ревизор. – Училищен преглед, IX (1904), № 10, стр. 1000–1010. Автор на материала не е посочен, но М. Иванов препраща към Беньо Цонев.

Вж. същото и под № 28.

V. Записи на народни песни от Пирдопско. – В: СбНУНК. София.

61. Книга XIII (1896), стр. 85–86: Марко и дете Дукатинче; Марко, Неда и Филип Маджарин.

62. Книга XIV (1897), стр. 17–18: Славей пиле и три любовници; Кончето криво.

63. Книга XV (1898), стр. 29–31: Хайдутин отива на бесило; Грях против кумството; Войник на женината си сватба; Как се заканва болен Милен на невярно либе; Мехмед – женолюбец; Войвода на стан под селото.

За него:

1. Самоубийството на учителя д-р М. Иванов. – в. *Вечерна поща* (София), 27 май 1906.

2. Самоубийството на д-р Манол Иванов. – в. *Мир* (София), бр. 1855/27 май 1906, стр. 4.

3. Д-р Манол Иванов [In memoriam]. – *Учителски вестник*, IV, бр. 18/1 юни 1906, стр. 288.

4. Б. Цонев. Манол Иванов. – *Летопис на БКД*, VII (1906). София: Държавна печатница, 1907, стр. 119–124.

5. Р. Русинов. В памет на Манол Иванов. – *Български език*, 1967, № 6, стр. 572–574.

6. Р. Русинов. *Из историята на обучението по български език в училище*. София: Народна просвета, 1983, стр. 82–89.

7. Вл. Мурдаров. *Виена и началото на българската езикословна наука*. София: Народна просвета, 1988, стр. 84–90.

8. Иглика Петрова. „По пътищата на нашата граматична терминология“. – *Български език и литература*, 1993, № 1, стр. 6–10.

Цитира неточно заглавието на изследването на Манол Иванов „По историята на нашата граматическа терминология“, вж. № 17.

9. Вл. Мурдаров. Манол Иванов – първият български дисертант славист във Виенския университет (По случай 130 години от рождението му). – *Български език*, 1997/1998, № 2, стр. 58–65.

10. Вл. Мурдаров. *Виенската славистика и българското езикознание. 1822 – 1849 – 1918.* Пловдив: Пигмалион, 1999, стр. 146–155.

11. Ст. Буров. Граматичните приноси на Манол Иванов – действителен член на Българското книжовно дружество (от 1900 г.). – *Български език*, LXI (2014), Приложение, стр. 49–70.

12. Ст. Буров. Правописните възгледи на Манол Иванов. – В: *Studia philologica*. 40/1. Docendo discimus. Научни изследвания в чест на 65-годишнината на доц. д-р Анелия Петкова. Отг. ред. В. Бонджолова. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2021, стр. 111–125.

13. Ст. Буров. *От наследството на Българското книжовно дружество до съвременната българска лингвистика*. Очерци и бележки по история на българското езикознание. Велико Търново: „ИВИС“, 2021, стр. 25–48; 201–215.

БЕЛЕЖКИ

[1] Friedrich Müller Фридрих Мюлер (1834–1898), професор по сравнителна граматика и санскрит.

[2] Robert von Zimmermann Роберт фон Цимерман (1824–1898), професор по философия.

[3] Theodor Vogt Теодор Фогт (1835–1906), професор по педагогика.

[4] Richard Heinzel Рихард Хайнцел (1838–1905), професор по немски език и литература.

[5] Jakob Minor Якоб Минор (1855–1912), професор по немски език и литература.

[6] Adolf Mussafia Адолф Мусафия (1835–1905), професор по романска филология.

[7] Wilhelm Meyer-Lübke Вилхелм Майер-Любке (1861–1936), професор по романска филология.

[8] Вербоцентрична теория за изречението на немския учен Франц Керн от втората половина на XIX век, лансирана в България първо от Л. Милетич (Милетич/Miletich 1899) и приложена от Манол Иванов в учебника му по синтаксис, издаден през 1901. Вж. за подробности относно същността на теорията и нейната рецепция в България Несторова/Nestorova 2019: 141–150.

[9] Пълното му име е Манол Иванов Лесев. Единствено тук той подписва публикациите си с инициала **L.** В другите си публикации използва следните имена и съкращения: Манол Иванов, Д-р Манол Иванов, М. Иванов, Д-р М. Иванов, М. И. В *Библиографията на трудовете* му те изрично са посочени за по-добра ориентация на читателите и изследователите.

[10] Авторството им е верифицирано от съдържанието, каквото се помества в началото на всеки брой.

СЪКРАЩЕНИЯ

БКД – Българско книжовно дружество
ПСпБКН – Периодическо списание на Българското книжовно дружество
СбНУНК – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина

ЛИТЕРАТУРА

Аноним 1904: *Аноним.* Из рапорта на един министерски ревизор. – *Училищен преглед*, IX, № 10. [Anonim 1904: *Anonim.* Iz raporta na edin ministerski revizor. – *Uchilishten pregled*, IX, N 10.]

Георгиев 1969: *Георгиев, Ст.* „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“ в развитието на нашата езиковедска мисъл преди и след Освобождението. – *Списание на Българската академия на науките*, XIV, № 3–4. [Georgiev 1969: *Georgiev, St.* “Periodichesko spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo” v razvitieto na nashata ezikovedska misal predi i sled Osvobozhdenieto. – *Spisanie na Balgarskata akademia na naukite*, XIV, N 3–4.]

Милетич 1899: *Милетич, Л.* Синтактични въпроси. – *Училищен преглед*, IV, № 7, № 8. [Miletich 1899: *Miletich, L.* Sintaktichni vaprosi. – *Uchilishten pregled*, IV, N 7, N 8.]

Мурдаров 1988: *Мурдаров, Вл.* Виена и началото на българската езикословна наука. София, Народна просвета. [Murdarov 1988: *Murdarov, Vl.* Viena i nachaloto na balgarskata ezikoslovna nauka. Sofia, Narodna prosveta.]

Мурдаров 1997/1998: *Мурдаров, Вл.* Манол Иванов – първият български дисертант славист във Виенския университет (По случай 130 години от рождението му). – *Български език*, XLVII, № 2. [Murdarov 1997/1998: *Murdarov, Vl.* Manol Ivanov – parviyat balgarski disertant slavist vav Vienskia universitet (Po sluchay 130 godini ot rozhdenieto mu). – *Balgarski ezik*, XLVII, N 2.]

Мурдаров 1999: *Мурдаров, Вл.* Виенската славистика и българското езикознание 1822 – 1849 – 1918. Пловдив, Издателство „Пигмалион“. [Murdarov 1999: *Murdarov, Vl.* Vienskata slavistika i balgarskoto ezikoznanie 1822 – 1849 – 1918. Plovdiv, Izdatelstvo “Pigmalion”.]

Несторова 2019: *Несторова, П.* Една модерна теория в българския синтаксис на границата на две столетия. – *Български език*, LXVI, Приложение, с. 141–150. [Nestorova 2019: *Nestorova, P.* Edna moderna teoria v balgarskia sintaksis na granitsata na dve stoletia. – *Balgarski ezik*, LXVI, Prilozhenie, s. 141–150.]

Пашов 1966: *Пашов, П.* Българският глагол. I. Класификация. Видообразуване. Словообразуване. София, Наука и изкуство. [Pashov 1966: *Pashov, P.* Balgarskiyat glagol. I. Klasifikatsia. Vidoobrazuvane. Slovoobrazuvane. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Русинов 1967: *Русинов, Р.* В памет на Манол Иванов. – *Български език*, XVII, № 6, с. 572–574. [Rusinov 1967: *Rusinov, R.* V pamet na Manol Ivanov. – *Balgarski ezik*, XVII, N 6, s. 572–574.]

Русинов 1983: *Русинов, Р.* Из историята на обучението по български език в училище. София, Народна просвета. [Rusinov 1983: *Rusinov, R.* Iz istoriyata na obuchenieto po balgarski ezik v uchilishte. Sofia, Narodna prosveta.]

Цонев 1907: *Цонев, Б.* Д-р Манол Иванов. – В: *Летопис на Българското книжовно дружество*, VII (1906). София, Държавна печатница. [Tsonev 1907: *Tsonev, B.* D-r Manol Ivanov. – In: *Letopis na Balgarskoto knizhovno druzhestvo*, VII (1906). Sofia, Darzhavna pechatnitsa.]

Българските ученици на Ватрослав Ягич: щрихи към темата

Ангел Г. Ангелов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
angel@slav.uni-sofia.bg

Резюме: В статията се разглеждат някои подробности около сътрудничеството на Ватрослав Ягич с българските езиковеди от края на 19-и и началото на 20-и век. Изтъкнатият славист, в качеството си на университетски професор във Виена и като безспорен авторитет по славянски изследвания и филология, е имал редица студенти от България, с които е работил съвместно, ръководил е техни дисертации и реферати. Сред тях са по-сетнешният професор Беньо Цонев, д-р Манол Иванов, д-р Христо Попстоилов, Стоян Аргиров, рано починалият Димитър Матов, професор Стефан Младенов, известният по-късно и като драматург Ст. Л. Костов и др. Както става ясно от редица писма и публикации от онова време, В. Ягич е следил отблизо славистичните изследвания в България и активно е кореспондирал с българските филолози. През 1896 г. изтъкнатият учен посещава за кратко София и се среща отново с по-ранните свои ученици и последователи.

Ключови думи: славистични изследвания, старобългарски език, новобългарски език, кореспонденция

Bulgarian Students of Vatroslav Jagić: Touches to the Topic

Angel G. Angelov
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
angel@slav.uni-sofia.bg

Abstract: The article examines some details of V. Jagić's collaboration with Bulgarian linguists of the late 19th and early 20th centuries. The distinguished Slavist, in his capacity as a university professor in Vienna and as an undisputed authority on Slavic studies and philology, had a number of students from Bulgaria with whom he worked together, supervised their dissertations and essays. Among them are the later professor B. Tsonev, Dr. Manol Ivanov, Dr. Hristo Popstoilov, Stoyan Argirov, the early deceased Dimitar Matov, professor Stefan Mladenov, St. L. Kostov, who was later known as a dramatist, etc. As is clear from a number of letters and publications from that time, professor V. Jagić carefully read everything in the field of Slavic studies and Bulgarian stu-

dies that was published in Bulgaria and actively corresponded with Bulgarian philologists. In 1896 the distinguished scholar visited Sofia for a short time and met again with his earlier students and followers.

Keywords: Slavic studies, Old Bulgarian, Modern Bulgarian, correspondence

В своята обзорна статия от 1911 г., посветена на живота и дейността на професор Ватрослав Ягич, специализиращият славистични изследвания във Виена млад български учен Павел Орешков дава редица подробности около начина на преподаване и въобще около организацията на учебния процес във Виенския университет. Славистичният семинар, създаден и организиран от професор Ягич и професор Иречек, очевидно е бил „люпилнята“ на идеи и на ентусиазъм в областта на славистичните изследвания, като сред основните акценти там е поставяно Кирило-Методиевото дело, а и нито един от модерните славянски езици не е бил подценяван. Така например от прегледа на беседите и рефератите, четени в рамките на семинара през учебната 1890/91 г., се разбира, че неколкократно там е докладвал и чел първият Ягичев дисертант Манол Иванов по следните теми: „За названието и родината на старословенския език“, „За новооткрития пергаментен пирдопски апостол от края на 13. или началото на 14. век“. Същият дисертант е чел пред своите колеги за изворите (житията) на апостолите Кирил и Методий с оглед сравнителен анализ, след което са дебатирали Козек, д-р Пастернек и отчасти Карасек. След седмица, в следваща дискусия, темата е била „Послешната съдба на църковнославянската литература в Панония след смъртта на основателите ѝ и нейният разцвет в България“, където участие е взел и специализиращият Димитър Матов. Павел Орешков, защитил дисертация във Виена по-късно, изказва съжаление, че не е бил пряк слушател на Ягич, защото „Тук, в семинара, при лично общение със слушателите си и чрез дарбата си да одушевява с живо изложение и най-абстрактните въпроси, Ягич създавал бъдни труженици-слависти“ (Орешков/Oreshkov 1911: 590). Орешков споделя още, че измежду членовете на семинара най-даровит се оказал Ватрослав Облак, че на него професорът е възнамерявал да предаде редактирането и на „Архива за славянска филология“, но ранната кончина на този изключителен млад учен се е оказала тежка загуба за славистиката.

Очеркът на П. Орешков безспорно е подробен, но ролята и значението на Виенската славистична школа за развитието на българистиката и въобще на езиковедската наука у нас се разкрива цялостно в труда на Владко Мурдаров от 1999 г. „Виенската славистика и българското езикознание 1822–1849–1918“. Стогодишната дистанция на времето при написването на този труд може би дава някои предимства – главно при акцентите и обобщенията, но от друга страна, именно подробностите и тънките връзки на отношенията между учените (колеги, учители и ученици), преливането, а също и сблъсъкът на идеите несъмнено изискват сърцеведски анализ и потапяне в контекста на епохата. Такъв анализ и широк поглед открива читателят на тази книга, а картината на сложните, преплетени и твърде емоционални

славистични знания започва да се разплита и разкрива по начин, по който трудно има какво да се добави. Това, което остава, сякаш са още нещо прочетено между редовете, още някакво умозрително препрочитане на писмата и надеждата за що-годе безпристрастно вникване в аргументите на рецензиите и статиите.

Средните страници на този труд са посветени на очерците за Ягичевите ученици – двама дисертанти, деветима студенти специализанти, а също там са разгледани и отношенията между Ягич и неговите български колеги. Следват глави за преподавателите след Ягич, за дисертантите и студентите, наследили неговите завети и трудове, но неуспели да бъдат негови преки слушатели. Очевидно е, че значението на големия славист е тъй огромно, че той присъства в работата на Виенския университет и след пенсионирането си, и след кончината си, че и до днес. Разбира се, присъствието му е не само във Виенския унивеситет – неслучайно портретът му е поставен и в аудиторията, където Л. Милетич провежда своя Семинар по славянска филология на Софийския университет (Мурдаров/Murdarov 1999: 97).

Първият дисертант на В. Ягич е Манол Иванов от град Пирдоп и както се каза, на него се поверяват повечето четения в семинара. По-сетне отново той е препоръчан от Ягич да преподава български език във Виенското училище за източни езици (Цонев/Tsonev 1907: 120; Мурдаров/Murdarov 1999: 150). Както професор Мурдаров отбелязва, Иванов е много благодарен на своя учител, а също и учителят нееднократно изразява удовлетворение от работата на ревностния си ученик. В духа на епохата обаче М. Иванов често пъти изразява остро своето отношение към възгледи и постановки, с които не е съгласен. Критичният му тон взема връх в рецензията, която пише по повод на езиковедски труд на Н. Геров, засягащ историческата граматика на българския език (Мурдаров/Murdarov 1999: 152). Иванов не щади и малко по-възрастния си (с четири години) колега Б. Цонев, с когото споделят общи пътеки в австрийската столица, но едва ли се засичат, тъй като Цонев през 1888 г. вече е в Лайпциг, а Иванов пристига там със стипендия на Министерството на просвещението през 1893 г. В своята работа с подзаглавие „Забележки за говорите в областта на Средногорското наречие“ Иванов не се съгласява с някои констатации на Цонев, главно по отношение на употребата в диалектите на малкия ер и на ятовата гласна (Иванов/Ivanov 1894: 559 и сл.). Манол Иванов си отива от този свят сравнително млад, преди да навърши 39 години, а Б. Цонев написва кратък, но трогателен некролог за него в „Летописа на българското книжовно дружество“ (Цонев/Tsonev 1907: 119–124).

Въпреки че М. Иванов е сякаш по-близък с Ягич, изглежда, че най-сърцатият и най-драматично свързаният с големия авторитет – негов пряк ученик и последовател – е Беньо Цонев от град Ловеч. За това свидетелства и дирята, която професор Б. Цонев оставя в българското езикознание – едно придвижване по стъпките на Ягич от класическото образование в Загреб до периода на обучението във Виена и Лайпциг и последвалият много активен

преподавателски и творчески период в София. В отношенията между учителя и ученика обаче сякаш има известна недоизказана драма, която остава недоизказана главно поради голямото уважение и академичното възпитание и на двамата. Проф. Мурдаров изказва мнение, че в основата на охладняването е възгледът на младия българин, че „... с научни проучвания върху съответния славянски език могат да се занимават преди всичко специалисти, които са негови носители, едно схващане, което се споделя и от други учени по това време, сред които е например В. Облак. Поради тези причини В. Облак стига дори до неоснователното твърдение, че авторът на изследването не е винаги обективен, а излиза от предварително формулирани тези“ (Мурдаров/Murdarov 1999: 171).

В своя скоршна работа за Цонев пишещият тези редове си позволи да изрече нещо подобно, тъй като бях почувствал и аз същото охладняване между учителя Ягич и ученика Цонев, което обаче не изключва и запазването на взаимния респект. Почувствах това, съпоставяйки поредицата на фактите, и то преди да прочета по-внимателно страниците от книгата на професор Мурдаров.

Първо, младият Б. Цонев не завършва доктората си във Виена, а заминава за Лайпциг. Вероятно такава е била практиката – студентите да се обогатят от няколко славистични школи. После, Ягич, който, въпреки острия си тон спрямо публикувания на български труд на Цонев (всъщност това е неговата докторска дисертация, която не излязла на немски „поради пуста сиромашия“ (Младенов/Mladenov 1926: 2203), очевидно цени високо подготовката на ученика си, защото го поканва заедно с Дринов, Шишманов и Милетич да участва в големия му план за „Енциклопедия на славянската филология“. В хода на работата обаче ръководителят на проекта В. Ягич променя задачата, отправена към Б. Цонев. В свое писмо проф. Л. Милетич елегантно настоява сам той да поеме темата за българските диалекти, тъй като обективно може да представи югозападните български говори, бидейки сам той носител на велешко-прилепско-битолския говор. Милетич поема тази задача с ясното съзнание да направи обзора обективно, както това е направил В. Облак в своите студии. Предложението на Милетич е Б. Цонев да напише статията „Формиране на литературния език с граматически очерк“. Така вместо обзорната работа върху българските диалекти (тази задача е прехвърлена върху Милетич) Ягич възлага на Цонев да пише по въпросите за стандартизацията на съвременния български книжовен език и за българското ударение (вж. Божилова/Bozhilova 1996: 142; Мурдаров/Murdarov 1999: 172). Тук не бихме могли да търсим някакво съперничество между двамата български учени, като се имат предвид тяхната съвместна преподавателска и научна работа, както и изключително вежливият тон, с който професор Милетич почти във всяко свое писмо предава поздрави от Цонев към Ягич (Божилова/Bozhilova 1996).

Вероятно спорът между учител и ученик ще да е бил още по-ранен, от периода на 1886 г., когато Цонев е млад и ентусиазиран студент със заси-

лено българско самочувствие. Още тогава най-вероятно той възразява, че най-добре се познават езикът и културата от преките им носители. Тезата е, че външните наблюдатели не могат да бъдат достатъчно добри познавачи на диалектите, защото не могат така добре да познават тънкостите на самите езикови носители, които са потопени в атмосферата на собствения си език. Днес бихме казали, че и другата позиция има своите основания – външният поглед дава по-широка база за сравнения и бидейки не чак толкова емоционален, следва да е по-обективен (Ангелов/Angelov 2022).

Тук сякаш има какво още да се добави: проф. Ягич не е бил чужд на идеите на панславизма, въпреки че върховият период на това политическо течение изглежда да е бил преминал, но не съвсем – историята познава Пражки конгрес от 1848 г., Московски събор от 1867 г., също и Софийски общославянски събор от 1910 г., в навечерието на Балканската война (Ангелов/Angelov 2015: 245). Тъй че Ягич по-скоро ратува за културно единение на славяните, но изглежда, и у него, както и у други негови съвременници има късноромантични повеи от панславистки идеи. Едва ли би могло да бъде иначе, като се имат предвид неговите мащабни проекти – „Архив на славянската филология“, „История на славянската филология“ и частично излязлата „Енциклопедия на славянската филология“. Всъщност проф. Мурдаров точно е формулирал оценката на времето за големия Ягич – „... достоен продължител на идеите на Фр. Миклошич, събрал в себе си всички положителни стремления на илиризма и панславизма“, който работи за славянската солидарност чрез прегръщане на усилията на учените слависти (Мурдаров/Murdarov 1999: 87).

Четейки историята на българското езикознание, днес можем да се уверим, че проф. Беньо Цонев, а още повече и проф. Л. Милетич, въпреки дълбоките си чувства на преклонение към авторитета на своя учител и колега, не споделят идеологията за общото славянско единение. Вл. Мурдаров също отбелязва, че в онази епоха за българистиката е било по-полезно да съсредоточи усилията си върху собствената българска проблематика с оглед изграждането на родна лингвистична школа (Мурдаров/Murdarov 1999: 174). Склонност и патриотична интуиция, която е водила Цонев, Милетич, Балан, Шишманов, и прозрение, че планират образователни и научни структури за бъдещите поколения, поне сто години напред. Тъй че днес можем да сме признателни и на Ягич, че е обучил нашите учители.

Що се отнася до противоречието на гледните точки – външен срещу вътрешен наблюдател – бихме добавили, че социолингвистичните методи предлагат по-съвременно обяснение. Позицията на *външния наблюдател* би могла да се нарече „гледна точка на пътешественика“, докато гледната точка на *местния езиковед и носител на езика* има противоположна представа за център и периферия (Ангелов/Angelov 2015). Но и без социолингвистичните термини такова принципно противоречие също се обяснява достатъчно ясно – професор Мурдаров отбелязва съвсем на място, че „позицията на Цонев е била напълно разбрана“ (Мурдаров/Murdarov 1999: 173).

Не без значение е фактът, че В. Ягич е бил в активна кореспонденция и с Марин Дринов, професор в Харков. Знае се добре, че любимият ученик на Дринов и на Потебня от Харковския университет е българинът от Велес Димитър Матов. Не е могло и този надежден млад учен да не премине през школата на Ягич и Иречек и да не следва и специализира във Виенския университет. Присъствието на Д. Матов в семинара още повече придърпва интересите към балканските езикови контакти и взаимности. Отзивите за неговите занимания и особено за „Гръцко-българските студии“ са възторжени. Макар да не се задържа дълго във Виена, Д. Матов създава там силни приятелства и продължава чрез перото си, чрез статиите си и множеството си рецензии да бъде в контакт с колегите си, сред които най-близък му е В. Облак. За тяхното приятелство Вл. Мурдаров пише следните редове: „... името на Д. Матов фигурира в списъка на българите, дарили по 20 франка за паметника му (за паметника на рано починалия Ватрослав Облак, бел. А. А.). Така завинаги в „Архива“ остават свързани и с края на живота си двамата млади учени, близки колеги, приятели и единомишленици, които дават в краткия си, но изключително богат духовен и научен живот всичко за развитието на славистичната наука и за разкриването на нейните корени“ (Мурдаров/Murdarov 1999: 178). По-нататък се отбелязва, че Ягич също отрежда в последните страници на своята „История на славянската филология“ достойно място на младите учени и „изплаква най-горестни думи за тяхната ранна смърт“.

Живият диалог на В. Ягич с неговите български студенти и колеги се пренася макар за съвсем кратко и в София. След падането на Стамболов, през 1895 г., проф. Ватрослав Ягич, етнографът Миличевич и професорът от Високата школа Люба Стоянович посещават София (вж. Редакционна/ Redaktsionna 1895: 313). Тогава на организирания в тяхна чест прием се държат речи за общославянските отношения, с което се прави жест в посока на добросъседство и с надеждата поне отчасти да заздравеят раните, нанесени десет години преди това. Министър на просвещението тогава е К. Величков, който произнася тост, а сръбският професор Стоянович шеговито подхвърля, че български книги в Сърбия се получават през Централна Европа. Цонев отвръща, че също така и сръбски книги се получават в София пак през Централна Европа, и тези негови думи се посрещат със смях.

Можем с пълно основание да предположим, че и българските студенти са повлияли с нещо на своя учител, който съвсем не е бил затворен за чужди мнения, още повече, че по произход е не само славянин, но и балканец. Въпреки че пътува, живее и преподава по различни места из славяноезичния и германоезичния свят, Ягич отдава значимото на всеки от славянските народи и култури, вдъхновява ги и поощрява израстването им както на фолклорно, така и на научно равнище, особено по страниците на своя „Архив за славянска филология“.

„По взаимните отношения между славянските народи Ягич беше много деликатен: той беше към всички внимателен и никой път не зимаше отно-

шение по злободневни въпроси у славянските народи; но кога станеше нужда да се признае някоя научна истина, той я смело изявяваше, без да се бои, че ще си навлече нападки от една или друга страна. Тъй например Ягич никой път не е давал мнение как да се реши македонският въпрос, ала не веднъж е признавал, че македонците говорят българско наречие“ (Цонев/ Tsonev 1926: 49). Това Б. Цонев пише в своя силно емоционален некролог за учителя си, като изтъква и неговите приноси към българистиката и към поставянето на историческите истини за българския език, като припомня, че в традициите на Ф. Миклошич и В. Ягич в своята граматика от 1964 г. нарича стария класически език на славянството не „старословенски“ или „черковнословенски“, а старобългарски.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 2015: *Ангелов, А. Г.* Славянският интерезик – една утопична езикова ситуация. – *Проблеми на социолингвистиката* (Езиковата ситуация – състояние и тенденции), 12, с. 243–248. [Angelov 2015: *Angelov, A. G.* Slavyanskiyat interezik – edna utopichna ezikova situatsiya. – *Problemi na sotsiolingvistikata* (Ezikovata situatsiya – sastoyanie i tendentsii), 12, s. 243–248.]

Ангелов 2022: *Ангелов, А. Г.* Професор Беньо Цонев и въпросите около графизацията на съвременния български книжовен език. – В: *Сборник с доклади от национална научна конференция с международно участие на тема „Образование, наука, общество“, 3–4 ноември 2022 г., град Смолян (онлайн)*, с. 200–212. <https://uni-plovdiv.bg/uploads/site/filiali/smolian/NID/NNK%20-%202022/Sbornik_Conf_Smolian_2022-1.pdf> (дата на достъп: 13.04.2023). [Angelov 2022: *Angelov, A. G.* Profesor Benyo Tsonev i vaprosite okolo grafizatsiyata na savremenniya balgarski knizhoven ezik. – In: *Sbornik s dokladi ot natsionalna nauchna konferentsiya s mezhdunarodno uchastie na tema “Obrazovanie, nauka, obshtestvo”, 3–4 noemvri 2022 g., grad Smolyan (online)*, s. 200–212. <https://uni-plovdiv.bg/ uploads/site/filiali/smolian/NID/NNK%20-%2020 22/Sbornik_Conf_Smolian_2022-1.pdf> (25.09.2019).]

Божилова 1996: *Божилова, Р.* Любомир Милетич до Ватрослав Ягич. Писма 1896–1914. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. [Bozhilova 1996: *Bozhilova, P.* Lyubomir Miletich do Vatroslav Yagich. Pisma 1896–1914. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.]

Иванов 1894: *Иванов, М.* Принос към изучавание българските диалекти. (Забележки по говорите в областта на Средногорското наречие). – *Периодическо списание*, кн. XLV, с. 399–418, и кн. XLVI, с. 538–594. [Ivanov 1894: *Ivanov, M.* Prinos kam izuchavanie balgarskite dialekti. (Zabelezhki po govorite v oblastta na Srednogorskoto narechie). – *Periodichesko spisanie*, kn. XLV, s. 399–418 & kn. XLVI, s. 538–594.]

Младенов 1926: *Младенов, Ст.* Професор Б. Цонев и науката за родната ни реч. (Животописни и книгописни чертици). – *Училищен преглед* (отделен отпечатък), с. 2201–2222. [Mladenov 1926: *Mladenov, St.* Profesor B. Tsonev i naukata za rodnata ni rech. (Zhivotopisni i knigopisni chertitsi). – *Uchilishten pregled* (otdelen otpechatak), s. 2201–2222.]

Мурдаров 1999: *Мурдаров, В.* Виенската славистика и българското езикознание 1822–1849–1918. Пловдив, Пигмалион. [Murdarov 1999: *Murdarov, V.* Vienskata slavistika i balgarskoto ezikoznanie 1822–1849–1918. Plovdiv, Pigmalion.]

Орешков 1911: *Орешков, П.* Ватрослав Ягич. Кратък очерк за живота и дейността му до сега. – *Известия на семинара по славянска филология при Университета в София*, III, с. 545–606. [Oreshkov 1911: *Oreshkov, P.* Vatroslav Yagich. Kratak ocherk za zhivota i deynostta mu do sega. – *Izvestiya na seminara po slavyanska filologiya pri Universiteta v Sofia*, III, s. 545–606.]

Редакционна 1895: (Без автор). Професор Ягич в София. – *Български преглед*, г. II, кн. 9–10, с. 313–314. [Redaktsionna 1895: (Bez avtor). Profesor Yagich v Sofia. – *Balgarski pregled*, g. II, kn. 9–10, s. 313–314.]

Цонев 1907: *Цонев, Б.* Д-р Манол Иванов. – *Летопис на Българското книжовно дружество в София*, VII, 1906, с. 119–124. [Tsonev 1907: *Tsonev, B.* D-r Manol Ivanov. – *Letopis na Balgarskoto knizhovno druzhestvo v Sofia*, VII, 1906, s. 119–124.]

Цонев 1926: *Цонев, Б.* Ватрослав Ягич. – *Летопис на Българската академия на науките*, VII, 1923/24, с. 43–51. [Tsonev 1926: *Tsonev, B.* Vatroslav Yagich. – *Letopis na Balgarskata akademiya na naukite*, VII, 1923/24, s. 43–51.]

ДА ПОПИТАМЕ ВЛАДКО МУРДАРОВ!

Текстове, посветени на 75-годишнината
на езиковеда и преводача
проф. д.ф.н. Владко Мурдаров

Българска
Първо издание

Отговорен редактор
Татяна Александрова

Предпечат и дизайн
Нина Маринова

Художник
Деян Петров

Формат 70/100/16
Печатни коли 29,5

Печатница на Издателството на БАН „Проф. Марин Дринов“
София 1113, ул. „Академик Георги Бончев“, блок 6

www.press.bas.bg

http://ibl.bas.bg/

e-ISBN 978-619-245-343-5 (PDF)

Текстове, посветени на 75-годишнината
на езиковеда и преводача
проф. д.ф.н. Владко Мурдаров
от
ПРИЯТЕЛИТЕ

Мариана Хил, Георги Лозанов,
Юрий Дачев, Възкресия Вихърова,
Богдана Костуркова, Лилия Абаджиева,
Антон Угринов, Георги Любенов,
Владимир Игнатовски, Крис Шарков,
Атанас Атанасов, Снежина Русинова-Здравкова,
Ангел Маринов, Георги Даскалов,
Весела Смилец, Калина Викторова,
Нина Маринова, Васил Райнов,
Виктор Лилов, Йордан Йорданов,
Александер Зицман

и
КОЛЕГИТЕ

Милен Томов, Мариана Георгиева,
Руска Станчева, Йорданка Трифонова,
Татяна Александрова, Лора Желева,
Жанета Златева, Илияна Кунева,
Мария Попова, Красимира Алексова,
Юлия Балтова, Николай Паскалев
Малина Стойчева, Катя Чаралозова,
Анна Чолева-Димитрова, Мая Влахова,
Христина Кукова, Диана Благоева,
Йовка Тишева, Андреана Ефтимова,
Андрея Раду-Беженару, Екатерина Петкова,
Димитър Веселинов, Людмила Илиева,
Малина Станкова, Елка Мирчева,
Георги Митринов, Сия Колковска,
Кина Вачкова, Диана Иванова,
Надка Николова, Лучия Антонова-Василева,
Емилия Пернишка, Симеон Стефанов,
Стоян Буров, Ангел Г. Ангелов

ISBN 978-619-245-343-5
9 786192 453435